

यंगलान्-भायान्

शुनि महाराज श्री पन्यासजी कमल विजयजी गणी

The Bombay Art Printing Works, Fort

समर्पण-पत्रिका.

पूज्यपाद, अनेक सद्गुण संपन्न, गुरुवर्य श्रीमान्
पन्यासजी महाराज कमलविजयजि गणिजि.

आपश्री पासे दीक्षा लई, आपश्रीना आश्रय तले रही
विद्याभ्यास करी, योग जेवा गहन विषयमां पण प्रवेश
करवा इच्छा थई. तेमज आपश्रीनी शान्त मुद्रा तथा
सहनशीलतानी उत्तम छाप मारा पर पडी, अने
तेवा गुणोनुं अनुकरण करवा मारी मनो-
वृत्तिओ ललचाइ. इत्यादि अनेक उपका-
रोधी आभारित थयेलो आ शिष्य
'योगशास्त्र' नुं भापांतर आप-
श्रीने सविनय समर्पण करे छे
ते स्वीकारशोजी.

द. शिष्याणुमुनि

केशरविजय.

પ્રકટ કર્તી તરફથી બે બોલ.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ એવા ઉત્તમ બિરૂદને ધારણ કરનાર શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત યોગશાસ્ત્ર એટલો તો ઉપયોગી ગ્રન્થ છે કે પાશ્ચાત્ય તેમજ પૂર્વના અનેક વિદ્વાનોએ આ ગ્રન્થની અતિ પ્રશંસા કરી છે. આ ગ્રન્થ ઉચ્ચ જીવન ગાળવાને કેટલો મધો જરૂરનો છે તે કેવળ તેની અનુક્રમણિકા તરફ નજર કરવાથી પણ ખ્યાલમાં આવી શકશે. માર્ગનુસારિપણાના પાંત્રીસ ગુણ, શ્રાવકનાં બાર વ્રત, દરેક વ્રતની પાંચ પાંચ ભાવના, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને તેના વિવિધ પ્રકાર, તથા આચાર્યશ્રીનો આ બાબતનો જાતિ અનુભવ—એ વગેરે અનેક જાણવાજ્ઞે વિષયોથી આ ગ્રન્થ ભરપૂર છે. જૂદે જૂદે સ્થળે આપેલા દૃષ્ટાન્તોથી આ ગ્રન્થની મહત્વતામાં વૃદ્ધિ થાય છે. આવો અતિ ઉત્તમ ગ્રન્થ જેન સમાજની તેમજ અન્ય વિદ્વાનોની દૃષ્ટિએ પડે અને લોકો તેનો લાભ લેઈ શકે તેવા ઉત્તમ હેતુથી આ ગ્રન્થ અમારી આ સભા તરફથી આઠ આના જેવી નજીવી કિંમતે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. તેની બે આવૃત્તિઓ ઘણા ટુક સમયમાં ખપી ગઈ છે, અને તે છતાં તે ગ્રન્થની એટલી બધી માગણી આવે છે કે આ ત્રીજી આવૃત્તિ છપાવવાની અમને જરૂર પડી અને તે ખાતર આ સભા પોતાને લાગ્યશાળી માને છે.

મહુમ શેઠ અમરચંદ તલકચંદ તરફથી લેવામાં આવતી ધાર્મિક પરીક્ષામાં પણ આ ગ્રન્થને એક વિષય તરીકે રાખવામાં આવ્યો છે, તેથી પણ આ ગ્રન્થની પ્રિયતા વધતી જાય છે.

સભા આ ગ્રન્થને પકતર કિંમત કરતાં પણ ઓછી કિંમતે જનસમાજ આગળ રજુ કરવા સમર્થ થઈ છે, તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે પન્યાસજી શ્રીકેસરવિજયજી ગણીના સદુપદેશથી આ કામમાં કેટલાંક સ્ત્રીપુરૂષોએ ખાસ મદદ કરી છે. તેવા સ્ત્રીપુરૂષોનો આ સ્થળે આભાર માનવો એ અમારી ફરજ છે.

પ્રથમ આવૃત્તિમાં ઘણી મોટી રકમની મદદ કચ્છ નિવાસી બેન દેવલીબાઈ તરફથી મળી હતી જે વિષે પ્રથમાવૃત્તિમાં હકીકત પ્રગટ કરેલ છે. તેવી રીતે મદદ આપી ઉત્તમ શ્રાવિકા તરીકે જે ફરજ બજાવી છે, તે ખાતર તેમને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો એછો

છે. તેજ રીતે બીજી આવૃત્તિ માટે કપડવંજના શ્રી સંઘે (૩૩૦) રૂપીયાની મદદ કરી હતી, તે ખાતર આજો સંઘ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

આ ત્રીજી આવૃત્તિમાં ખાસ મદદ કરનાર પેથાપુર નિવાસી શેઠ નહાલચંદલાઈ નાગરદાસ છે. તેમણે આવા કામમાં મદદ કરી ખરેખર મોટું પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું છે. કેમકે જ્ઞાન માર્ગે પોતાના દ્રવ્યનો વ્યય કરવો તે કંઈ જેવી તેવી બીના નથી. જ્ઞાન દાન સર્વોત્તમ દાન છે.

આ ત્રીજી આવૃત્તિમાં અમે શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર આપવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ, તે બીના આ ગ્રન્થની પ્રિયતામાં વધારો કરનાર છે. કેમકે મહાત્મા પુરૂષોત્તમ ચરિત્રો લલિતવાથી અપૂર્વ લાલ થાય છે. તે ચરિત્ર લખી આપવા માટે અમે મી. મોહનલાલ દલ્દીચંદ દેશાઈ B. A. L. L. B નો તેમજ બીજી આવૃત્તિની માફક આ આવૃત્તિનાં પણ મુકુ તપાસી આપવા વગેરે કામ માટે મી. મહિલાલ નથુલાઈ હોસી B. A. નો આભાર માનીએ છીએ.

સૌથી અગત્યની બાબત એ છે કે પન્થાસજી શ્રી કેસરવિનયજી ગણિએ આ ગ્રન્થનું ભાષાંતર કરી જે ઉપકાર જનસમાજ ઉપર કર્યો છે, તે અવર્ણનીય છે. આવી રીતે સમયનો સદુપયોગ કરવા માટે અને ત્રણ આવૃત્તિઓ પ્રકટ કરવામાં સલાને ઉત્તેજિત કરવા માટે સલા તેઓશ્રીની અત્યંત આભારી છે.

હરેક આવૃત્તિમાં સુધારો વધારો કરવા તથા શુદ્ધતા ઉપર વધુ લક્ષ આપવામાં આન્યું છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા પણ વધી છે. છતાં મદદ કરનારાઓનો હેતુ જાળવી તેની કિંમતમાં કાંઈ પણ વધારો ન કરતાં રૂ. ૦-૮-૦ જ કિંમત રાખી છે. ખરેખર આ રીતે જોઈ કિંમતે ગ્રન્થો પ્રકટ કરવામાં હરેક સંસ્થાઓ લક્ષ રાખે તો પુસ્તકોનો લાભ ઘણા બહોળા પ્રમાણમાં લેવાય, તેમ આ ગ્રન્થના વેચાણના અનુભવ-પરથી અમને કહ્યા વિના ચાલતું નથી. આશા છે કે જોઈ આવૃત્તિની જરૂર પડશે અને તેથી વાચકોનું ધ્યાન ખેંચવા જરૂર જોઈએ છીએ કે તે માટે મદદ કરવા તેમજ યોગ્ય સૂચનાઓ આપવાને જરૂર વિચારશો.

વૈચાપ્પ મુદ ૧૫
વીરસ વત ૨૪૩૭.
પાયધુની-સુખધ.

}

બી.
ઓ. સેક્રેટરી.
શ્રી મોગરોલ જૈન સલા.

ભાષાંતર કર્તાની પ્રસ્તાવના.

આ આર્યાવર્ત પ્રાચીન સમયથી યોગ વિદ્યાની પરાકાષ્ટાએ પોહોંચેલો હતો, આ ભારત ભૂમિપર અનેક મહાત્માઓ યોગ વિદ્યામાં કુશળ હતા. અનેક લઘિઓ અને સિદ્ધિઓના યોગથી, નાસ્તિક સ્વભાવના મનુષ્યો ઉપર પણ, આત્માની અસ્તિત્વતાની ઉંડી છાપ બેસાડતા હતા. પ્રત્યક્ષપણે પુનર્જન્મનો અનુભવ કરનારા, ભત્તિસ્મરણ જ્ઞાન ધારક હોઈ, બીજા જીવોને પુનર્જન્મ વિષે ચોકસ ખાત્રી આપતા હતા; તેમજ યોગબળથી ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળ સંબંધી વિપ્રકૃષ્ટ વસ્તુના સંશય દૂર કરી આત્માની જ્ઞાનાદિ અનંત શક્તિઓનું ભાન કરાવતા હતા.

આવા અનેક રત્ન પુરૂષોનો ધારક આર્યાવર્ત આજે જડવિદ્યાના ઉપાસકોના પ્રભાવથી શોચનીય સ્થિતિમાં આવી પડ્યો છે, યોગવિદ્યાનો પ્રચાર ઘણી મંદ સ્થિતિમાં આવ્યો છે અને યોગવિદ્યામાં પ્રવિષ્ટ મહાત્મા પુરૂષો કોણ છે તે વિચારવા જેવું થઈ પડ્યું છે.

આ ભારતવર્ષ અત્યારે જડ વસ્તુની શોધખોળમાં નિપુણ એવા પાશ્ચિમાત્ય જનોના સંગથી, સુખ પ્રાપ્તિને માટે યોગ વિદ્યા અને આત્મ વિદ્યાના અભ્યાસને વિસારી મૂકી ઉંડો ઉતરતો બન્ય છે. હજી વધારે ઉંડો ઉતરે તેવો સંભવ છે; અને આવું પણ અનુમાન કરી શકાય છે કે, આ આર્યાવર્તને જો દયાળુ મહાશયો પ્રયાસપૂર્વક નહિં બચાવે તો, જડવાદનું સામ્રાજ્ય થવા પામે, તેવું પણ સંભવિત લાગે છે.

આમ થવાનું કારણ, એજ કે મનુષ્યોનું આત્મભાવ તરફનું લક્ષ દિનપ્રતિદિન ઓછું થતું જોવામાં આવે છે. અત્યારે આ દેશ આત્મ શોધખોળ માટે તદ્દન બેહરકાર બન્યો છે. મોજ શોખનાં સાધનોની શોધખોળ, દિનપ્રતિદિન વધતી બન્ય છે,—ઈત્યાદિ પ્રત્યક્ષ કારણોથી અનુમાન કરાય છે કે આવી સ્થિતિ જો ચાલુ રહે તો એક વખત આ દેશ આત્મવિદ્યાથી બેનસીબ બને. પૂર્વે છએ દર્શનોમાં યોગ સંબંધી એટલી બધી ભગૃતિ અને પ્રયત્ન હતો કે,

તે વખતનાં બનેલાં અને અત્યારે મળી આવતાં કોઈ કોઈ યોગ-શાસ્ત્રો અને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોથી નિર્ણય કરી શકાય છે કે, અત્યારે જેવો જડવિદ્યાની શોધખોળનો જમાનો છે, તેવો પૂર્વે આત્મવિદ્યાની શોધખોળનો જમાનો હતો.

પૂર્વના મહાપુરૂષોની આત્મજ્ઞાન સંબંધી જાહોજલાલી, તેમનો સતત અભ્યાસ, સંત પુરૂષોનો સમાગમ અને અનેક ઉત્તમ નિમિત્તો તે સાથે જ્યારે અત્યારની સ્થિતિની સરખામણી કરવામાં આવે છે ત્યારે મોટા નિશાશા સાથે અશ્રુપાત થયા સિવાય ણીભું કંઈ જ-ણાતું કે અનુભવાતું નથી.

પણ આથી આત્મશોધકોએ નિરાશ થવાતું નથી. જે વસ્તુ જેટલી વિકટ છે તે વસ્તુ તેટલીજ સુખદાઈ હોય છે. અનુશ્રોત^૧ પ્રવાહ તરફ સ્વભાવથીજ જીવોનું વલણ થઈ ગયેલું છે. એટલે પ્રતિ-શ્રોત^૨ પ્રવાહ જેટલી આત્મશોધનમાં કઠીણતા લાગે, છતાં તેજ કર્તવ્ય છે. પૂર્ણ સુખ કે પૂર્ણાનંદ આત્મામાંજ રહેલો છે. પૂર્વે અનેક મહાપુરૂષોએ આ માર્ગ સ્વીકાર્યો છે, અને અત્યારે પણ આત્મ જીવનને ઉચ્ચ કરવા માટે તે માર્ગનીજ જરૂર છે. તે માર્ગ સિવાય જન્મ, જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ જવાનીજ નથી. આ દુનિયાનાં જણાતાં પુદ્ગલિક સુખોમાં, કે ઉપાધિજન્ય સુખોમાં સુખ નથી. તે સુખો અહ્ય છે, ક્ષણિક છે, વિયોગશીલ છે, તેના અંતમાં દુઃખ છે. છેવટમાં તે સુખો તરફથી નિરાશાજ મળે છે અને અંતે તે વિયોગશીલ સુખોથી કંટાળી સત્ય સુખ શોધવા તરફ વિચારવાનોને દોડવુજ પડે છે.

આ સત્ય સુખની ઇચ્છા થઈ, છતાં તે કયા માર્ગથી મળી શકશે ? તે નિર્ણય કરવા માટે પણ ઘણા જીવોને ગુંચવાડો ઉત્પન્ન થાય છે અને કેટલાક તો તે શોધમાં ને શોધમાંજ નાસ્તિક બની જાય છે. કોઈ કર્તા ઇશ્વર છે, એમ કહે છે. કોઈ આત્મા ખંધાતો નથી યા નિર્લેપ રહે છે, એમ કહે છે. કોઈ જગતને જ્ઞાનમય માને છે. કોઈ એક આત્મા માને છે, અને કોઈ ક્ષણિક માને છે. ત્યારે

૧. ઠળતા પાણીના પ્રવાહ તરફ. ૨. સામા પુરે ચાલવા જેટલી.

આમાં સત્ય શું છે તે નિર્ણય થતો નથી—એટલે કાંઈક ઇન્છા પ્રગટ થઈ હોય તે પણ દેખાઈ જાય છે.

ભલે આ સર્વ વાતનો નિર્ણય સ્વદેષ યુદ્ધિવાળો ન કરી શકે; છતાં આટલું તો અનુભવસિદ્ધ જણાય છે કે, ગમે તે પ્રકારે પણ જીવો કર્મોથી બંધાય તો છેજ. જૂદી હી રીતે પણ દુઃખોનો અનુભવ તો સર્વ જીવો કરે છેજ. દુનિયાનો કર્તો કોઈ પણ ઇશ્વર હોય, કે ન હોય, પણ અનિવાર્ય આદતો જીવોને માથે આવી તો પડે છેજ. ભલે તેવાં અસદ્દેહ દુઃખો તરફ ઉત્તમ પુરૂષો દીલસોજી બતાવે, છતાં તેનો અનુભવ સર્વ જીવોને આનાકાની કર્યા સિવાય લેવો પડે છેજ. દરેક જીવોનાં એકસરખાં કે જૂદાં જૂદાં કર્તવ્યો હોય. છતાં પરિણામાનુસાર હર્ષ કે શોક, સુખ કે દુઃખની અનુભવતા અનુભવાય છે. જન્મ મરણનો અનુભવ કરતાં સર્વ પ્રાણીઓ દેખાય છે. પછી ભલે તે દેહ આશ્રયિ જન્મ મરણ થતાં હોય; છતાં અહીંથી અન્ય સ્થળે જવું અને અન્ય સ્થળથી આ તરફ આવવું, તેમ થતું જણાઈ આવે છે. આયુષ્ય, દેહ, રૂપ, ધન, યોવન, આકૃતિ, યુદ્ધિમાન, અપમાન, યશ, અપકીર્તિ વિગેરે વિષમતાઓ પણ અનુભવાય છે. આમ થવાનું કારણ શું હશે ? ઇચ્છિત વસ્તુઓ શા માટે નથી મળતી ? ગયા કાળનું તેમજ આગામી કાળનું જ્ઞાન શા માટે નથી થતું ? સંયોગોનો વિયોગ શા માટે થાય છે ? વિગેરે વિગેરે બાબતોનું કારણ કાંઈ પણ હોવું જોઈએ.

આ વિચાર આપણને ચેહેલવહેલોજ થયો છે એમ કાંઈ નથી. આપણા પૂર્વે અનેક પુરૂષોને આ વિચાર થયો છે, અને તેની શોધ માટે રાજ્યાદિકનો ત્યાગ કરીને તેઓએ રાત્રિ દિવસ ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો છે, અને અતે સત્ય સુખ પામ્યા છે; એમ તેમનાં આચરણો અને વચનો (ગ્રંથો) પરથી જણાય છે. તે સાધનો માટે અત્યાદે નવીન શોધ કરવા નીકળવું તે, સૂર્યનો પ્રકાશ છતાં વસ્તુ શોધવા માટે દીપક લેવા બરોબર છે. આથી ચોતાની યુદ્ધિને કાંઈ પણ મહેનત ન આપવી અને કોઈ કહે તે સત્ય માની લેવું, એમ કહેવાનો આશય નથી. ભલે શોધકો શોધ કરે. પણ આખી

જીવંતી શોધવા માટેજ કાઢવી, પ્રત્યક્ષ સત્ય જણાતાં છતાં તેનો વિશ્વાસ ન કરવો અને કેવળ સત્ય ક્યાં છે ? સત્ય ક્યાં છે ? એમ બક્યા કરવું તેના કરતાં એક આધાર પકડી આગળ વધવું તે વધારે ઉત્તમ છે.

સત્યને માટે પૂર્વના શોધકે મહાપુરૂષો જણાવે છે કે, આત્મા તેજ સત્ય છે, અને તે તમારી પાસે છે. તેને માટે બહાર શોધવા કે મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવો કે, ભટકવું, તે નકામું છે. તમારે આગળ વધવું હોય, સંસાર પરિભ્રમણ કે જન્મ મરણને જલાંબલી આપવી હોય, અને નિરંતરને માટે આનંદમાં રહેવું હોય તો, જે તમારો આત્માજ છે, તેને શોધો. શોધો નહિં પણ શુદ્ધ કરો. માયાથી મલીન વાસનાથી તે મલીન થયો છે. કર્મ બંધનોથી તે બંધાયો છે. તે મલીનતા કે બંધનતા દૂર કરો. સત્ય લ્યાંથીજ મળી આવશે. તેજ સત્ય છે, બાકી ફાંફાં મારવાનાં છે.

પ્રથમ શરૂઆતમાં અશુદ્ધ, કે અશુભ વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચાર એ ત્રણેને દૂર કરો અને સાથે શુભ આચાર, ઉચ્ચાર તથા વિચારમા પ્રવૃત્તિ વધારો. એટલે સુધી શુભમાં પ્રવૃત્તિ કરો કે સ્વપ્નમાં પણ અશુદ્ધ કે અશુભ પ્રવૃત્તિ ન થાય.

ત્યાર પછી ક્રમે આત્માની શુદ્ધ પવિત્ર દશાને સમજો. યાદ કરો, અને તે માટે અનેક પવિત્ર મહાપુરૂષોનાં જીવન ચરિત્રો ત-પાસો. આત્માની વિશુદ્ધતા સમજી તેજ પ્રમાણે આત્મદ્વારા વિશુ-દ્ધતા અનુભવો. એ આત્મ વિશુદ્ધતામાં તમે ચોતેજ છો અથવા તે વિશુદ્ધતા તેજ તમારૂં સત્ય સ્વરૂપ છે તે મેળવો. તે વિશુદ્ધતા એવી રીતે અનુભવો કે ફરી ંયુત્થાન દશા નજ પામો; તેમાથી બસી, ફરી પાછા નીચા ન આવો. તો અહીંજ જીવનમુક્ત દશા અનુભવશો અને પરિપૂર્ણ કર્મ ક્ષય થતાં શાન્ત સિદ્ધ સ્વરૂપે થઈ રહેશો.

આ પૂર્વના મહાપુરૂષોનો યોધ છે. કૃપાળુ મહાત્માઓ તે વિષે અનેક ગ્રંથો લખી આપણને યોધે છે. પૂર્વાચાર્ય પ્રણીત તે માંહેલા અનેક ગ્રંથોમાં યોગશાસ્ત્ર આ એક ગ્રંથ છે.

આ ગ્રંથ વાંચવા ભણવાના અધિકારી, સુખને ઈચ્છનાર દરેક પ્રાણી

છે. તથાપિ સત્ય સુખને મેળવવા પ્રવૃત્તિ કરનારાઓ, આ અંથના મુખ્ય અધિકારી ગણી શકાય. પશુ, પક્ષી વિગેરેની માફક આહાર, નિદ્રા, ભય અને મેથુનાદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનેજ મેળવવા ઇચ્છનાર, આ અંથના અધિકારી થતા નથી.

અધિકારીઓએ અંથના વિષયનું મનન કરી, તે સાધ્ય કરવા સાધક બનવાનું છે; અને તેમ કરી લેખના પ્રયાસને સફળ કરવાનો છે.

અંથકાર મહાશય, કળીકાળ સર્વજ્ઞ શ્રીમાન્ હેમચંદ્રાચાર્યે આ અંથ કુમારપાળ રાજની પ્રાર્થનાથી બનાવ્યો છે. તે વિષે અત્યંત કાવ્યની ટીકામાં આચાર્યશ્રી પોતે જણાવે છે કે “કુમારપાળ રાજને યોગ વિશેષ પ્રિય હતો. તેણે યોગી સંબંધી અન્ય દર્શનકારોનાં બીજાં યોગ શાસ્ત્રો જ્યાં હતાં. અને જૈન સંબંધી યોગ જણવાની તેની વિશેષ ઉત્સંહા હોવાથી આ યોગશાસ્ત્ર તેની પ્રેરણાથી બનાવવામાં આવ્યું છે.”

એટલે આ યોગશાસ્ત્ર બનાવવાનો મુખ્ય હેતુ કુમારપાળ રાજની યોગ સંબંધી ઇચ્છા તૃપ્ત કરવાનો છે અને જાણુ રીતે સંસાર તાપથી તપ થએલા સર્વ જીવોને, આત્મિક સુખની શીતળતા બતાવી, તે પ્રમાણે વર્તન કરવા પ્રેરણા કરી, શાંત કરવાનો છે.

આ યોગશાસ્ત્ર પર કુમારપાળ રાજને કેટલો પ્રેમ હતો તે ‘કુમારપાળ ચરિત્ર’ પરથી જણાઈ આવે છે કે આ યોગશાસ્ત્ર કુમારપાળ રાજને કંઠસ્થ હતું. અને તેઓ દિવસમાં એકવાર નિરંતર સ્વાધ્યાય તરિકે તનું સ્મરણ કરતા હતા.

સ્મરણ કરવાનું કારણ એમ જણાવ્યું છે કે, કુમારપાળ એક વખત જમવા બેઠા હતા. તે વેળા લોજનમાં વસ્તુની સાદૃશ્યતાથી, જૈન ધર્મ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં લક્ષણ કરેલું માંસ યાદ આવ્યું. તેના પ્રાયશ્ચિત નિમિત્ત શુરુવર્યને જણાવ્યું. શુરુશ્રીએ આ યોગશાસ્ત્રના ધાર પ્રકાશ, અને વીતરાગ સ્તવના વીશ પ્રકાશ એમ બત્રીશ પ્રકાશ દંતશુદ્ધિ અને આત્મશુદ્ધિ કરવા માટે પ્રાયશ્ચિતમાં નિરંતર એકવાર યાદ કરવા ફરમાવ્યું હતું. આવાં પ્રાયશ્ચિતો આપવાં તે, આચાર્યશ્રીની દીર્ઘદૃષ્ટિ અને કુમારપાળની ભાવી શીઘ્ર કલ્યાણતાને સૂચવી આવે છે, કેમકે આત્મઉપયોગની કે લક્ષની જાગૃતિ રહેવી, એના જેવું કર્મ બધાવવામાં બીજું કોઈ પણ પ્રબલ સાધન નથી.

આથી સ્પષ્ટ સમજાઈ શકાય છે કે આ અંથ અતિ ઉપયોગી હોઈ શીઘ્ર કલ્યાણ કરવામાં પ્રબલતર સાધન સમાન છે. અંથનો મુખ્ય વિષય, મન, વચન, કાયાના યોગોને સ્થિર કરી, મુમુક્ષુઓને મોક્ષ માર્ગ બતા-

વવાનો છે. તેથીજ આ અંતમાં માર્ગાનુસારીથી, મોક્ષની હદ સુધીની સર્વ વાતો સમાવવામાં આવી છે.

આ ભાષાંતર કરનારી પ્રવૃત્તિ સ્વ-પર ઉપકારાર્થે થઈ છે એટલે કે યોગ માર્ગના અભ્યાસદ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના મેં આ-રંભેલા કામમાં આ ભાષાંતર કરવારૂપ કાર્યથી મારો કાળ સારી રીતે વ્યતીત થાય. અને સાથે સાથે આ ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ થાય તો, તેથી કેવળ ગુર્જર ભાષા જાણનાર અધિકારી વર્ગને પઠન પા-ઠનમાં સુલભતા થઈ, તેઓને પણ મોક્ષ સાધનમાં આ અંત નિમિત્ત રૂપ થાય. એવા હેતુથી આ અંતનું (પૂર્વે ભાષાંતર થયેલું છતાં) ભાષાંતર મેં લખ્યું છે. આ અંતના સવિસ્તર ભાષાંતર માટે યો-ગના અનુભવની પૂર્ણ જરૂર છે; અને મને તેટલો યોગનો અનુભવ નથી, એટલે આ અંતના વિસ્તારવાળા વિવેચન કરવા માટે મારી યોગ્યતા નથી, એમ હું સમજી શક્યો છું. છતાં શુભ કાર્યમાં યથા શક્તિ પ્રયત્ન કરવો, એમ ધારી શકત્યનુસાર કાંઈક પ્રયત્ન કર્યો છે. વળી આવા અતિ ઉપયોગી અંતોપર એક, બે, ત્રણ પણ અનેક ભાષાંતરો થવાની જરૂર છે. તો કોઈ બુદ્ધિમાન અનુભવી મહાશય આના કરતાં આધિક સ્ક્રુટ, અને વિસ્તાર કરી યોગના સંબંધમાં વિશેષ અજવાળું પાડશે, તો અધિક ઉપકાર થશે. એમ માફ માનવું છે.

વળી આ ભાષાંતર કરવાનું બીજું એ પણ કારણ હતું કે માફ ગયું આતુર્ભાસ, મારા ગુરુવર્થ શ્રીમાન પંચાસણ કમળાવિજયજી સાથે સુબંધમાં થયું હતું, ત્યાં પર્યુષણ પછી શરીરની સ્થિતિ અનુકૂળ ન રહેવાથી તે કારણસર વાલકેશ્વર રહેવાનું થયું હતું ત્યાં વખત ઘણો તેમજ વિશેષ શાંતિવાળો હોવાથી મારા વિચારોને વિશેષ પ્રકારે શુભમાં જોડવા નિમિત્તે આ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

આ ભાષાંતર કરવામાં કોઈ પણ ઠેકાણે શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ લખાણ હોય તો તે માટે નિર્દોષ અત-કરણથી ક્ષમા આહું છું. અને જો કોઈ મહાશય તેમાંથી ભૂલ બતાવશે તો, ઉપકાર સાથે, તે ભૂલ જણાતાં અંગીકાર કરીશ. માટે સજ્જનો મારી ભૂલ બતાવવા માટે સહાયક થશે. અને આ અંતનો અભ્યાસ કરી, તેમાં બતાવેલે માર્ગ, પ્રવૃત્તિ કરી, અનાદિ કાળથી પોતાનું વિસ્મૃત થયેલું આત્મ સ્વરૂપ કોઈ પણ પ્રાપ્ત કરશે, તો હું મારા પ્રયાસની પૂર્ણપણે સફળતા થયેલી માનીશ, એટલું જણાવી આ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરું છું.

૭: મુમુક્ષુ-મુનિ કેશરવિજય.

દ્રોહમચંદ્રાચાર્ય.

ગુરુ સ્તુતિ.

રાગ કલ્યાણ.

કલિસર્વજ્ઞ !, ત્રિકાલવંદન હો !!!

સિદ્ધરાજ કુમાર પ્રતિબોધી,

મહિમા વધાર્યો જૈનશાસન હો—કલિ. ૧

અમારિપડહ વજડાવી જંતુ,

દાન અભય દિધું હેમ સુધન્ય હો—કલિ. ૨

ધવલકીર્તિગીત ગાઇએ ત્હારાં,

ગૂર્જર બાલ થઈ સુપ્રસન્ન હો—કલિ. ૩

‘ કલિકાલ સર્વજ્ઞ ’ એ નામનું ઉત્તમ ગિરૂદ ધરાવનાર, ગુજરાતની પ્રજામાં શ્રી કુમારપાળ રાજન્ દ્વારા અમારિપડહ વજડાવી માંસાહાર, મહિરાપાનને દેશવટો અપાવનાર, અખંડ પ્રહારચારી, શાસનપ્રભાવક મહાન્ સુનિ શ્રીમદ્ દ્રોહમચંદ્રાચાર્યથી કોણ અપરિચિત છે? જૈન તેમજ જૈનેતર-સર્વ શિક્ષિત જગત્માં તેઓનું નામ સજીવન, જ્વલંત અનિ પ્રસિદ્ધ છે.

૧.

શ્રીમદ્દના ગુરુ.

આવા સુવિખ્યાત જયશ્રીવાણા મહાત્માનું જીવનવૃત્તાંત કંઈપણ લખીએ, તે પહેલાં તેમના ગુરુની ઓળખાણ કરીએ.

(કોટિક ગણ. વજ્રશાખા. ચંદ્રગચ્છ.)

દિક્ષસૂરિ.

યશોભદ્રસૂરિ.

પદ્મમ્બસૂરિ.

ગુણસેનસૂરિ.

દેવચંદ્રસૂરિ.

આમાં છેલા દેવચંદ્રસૂરિ વિહાર કરતાં કરતાં ધંધુકાનગર આબ્યા. તેઓ શ્રીમદ્દેવા શુદ્ધ છે, તેથી તેમને અને શ્રીમદ્દેને શુદ્ધશિષ્યોનો સંબંધ કઈ રીતે થયો તે જોઈશું.

૨.

જન્મ.

ધંધુકા નગરમાં આચિગ (ચાચો) શાહ નામનો મોઠ વણિક વસતો હતો, તેને પાહિની (ચાહિરી) નામની સ્ત્રી હતી. તેને એક અદ્ભુત સ્વપ્ન આબ્યું કે 'મેં એક અમૂલ્ય ચિંતામણિ રત્ન શુદ્ધ મહારાજને સમર્પણ કર્યું.' આ સ્વપ્નવું કૃપા પૂછવા તે ઉપાશ્રયે ગઈ. આ વખતે ઉપરોક્ત શ્રી દેવચંદ્રસૂરિ વિરાજતા હતા. તેમને પૂછવામાં આવતાં કહ્યું કે 'હે શ્રાવિકા ! તમને એક સુંદર પુણ્ય-શાળી અને મહિમાવંતો પુત્ર થશે, પરંતુ તે પુત્રરત્નને તમે શુદ્ધ મહારાજને અર્પણ કરશો અને તે શ્રી જૈનશાસનનો ઉદ્યોત કરશો !' શુદ્ધ વિહાર કરી ગયા. આ દિવસથી તેને ગર્ભ રહ્યો, અને નવ માસ પૂરા થતાં સંવત્ ૧૧૪૫ ના કાર્તિક શુદ્ધિ પૂર્ણિમાને દિને પુત્રનો જન્મ થયો. માતૃપિતાએ તેનો ઉત્સવ કરી ચંગદેવ એ નામ આપ્યું.

૩.

દીક્ષા.

પુત્ર પાંચ વર્ષનો થયો, ત્યારે દેવચંદ્રસૂરિ પણ આ અવસર જોઈ પધાર્યા. સૂરિને વાંદવા સર્વ સંઘ ગયો, ત્યારે માતા પણ આ પુત્રને લઈ વંદન કરવા ગઈ. આ વખતે પુત્ર ચંગદેવ બાલચેષ્ટા કરતો શુદ્ધના આસન-પાટ ઉપર બેસી ગયો. આ જોઈને આચાર્યે માતાને કહ્યું કે 'પ્રથમ મેં જણાવેલું સ્વપ્નવું કૃપા યાદ છે કે ? તે પૂર્ણ થવાનો હવે અવસર આબ્યો છે. તો અમોને તે પુત્ર બાલસહિત આપો તો ઘણું પુણ્ય થશે.' પછી બાળકના અંગનાં લક્ષણો શુદ્ધને જોયાં, અને તે પરથી કહ્યું કે 'જે આ પુત્ર ક્ષત્રિય કુળમાં જન્મ્યો હોય તો સાર્વભૌમ રાજા થાય, પ્રાહ્મણ્ય યા વણિક કુળમાં જન્મ્યો હોય તો મહા અમાત્ય થાય. વણિક કુળમાં જન્મ્યો છે તેથી તે જો દીક્ષા

અહણુ કરે તો આ કલિયુગમાં કૃતયુગ પ્રવર્તાવે તેવો થાય !' ત્યારે પુત્રની માતા બોલી ' મારો પતિ કે જે મહેશરી-વૈષ્ણવ છે તે બહારગામ ગયેલ છે. જો તે ક્યાંપે તો તેને શું ઉત્તર દેવો ?' આ સંવાદ પછી માતાએ પોતાના ભાવોહાસપૂર્વક પુત્રને શુરને સોંપ્યો. શુર તેને કર્ણપુરીમાં ઉદયનમંત્રી પાસે લઈ તેને ઘેર રાખ્યો, અને ત્યાં વિદ્યાભ્યાસ કરતો વધવા લાગ્યો.

હવે અહીં આગ્રો શેઠ ઘેર આવતાં બાળકને જોયો નહિ, એટલે સ્ત્રીને પૂછતાં થયેલી હકીકત સાંભળી, ત્યારે બહુ સખેદ થયો, અને અન્નપાણીનો ત્યાગ કોપથી કરી શ્રી શુરપાસે કર્ણપુરી (કર્ણાવતિ) આગ્યો; એટલે શ્રી શુરમહારાજે એવો સબબક પ્રતિબોધ આપ્યો કે તેણે પીગળી જઈ પોતાના પુત્ર દીક્ષા લીધે તેની અનુમતિ આપી. ઉદયનમંત્રિએ શેઠને પોતાને ઘેર લેડી જઈ ઉત્તમ ભોજન કરાવીને કહ્યું કે ' હે શેઠ ! આપે આપના પુત્રને શુરને આપ્યો તેથી મહાન્ત પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું છે. દયો આ ત્રણ લાખ મહાર. તેથી તમે ધર્મ કાર્ય કરજો. ' આગ્રોએ કહ્યું કે ' મેં ધનને માટે પુત્રહાન કર્યું નથી, તેથી મારે તે મહારો જોઈતી નથી. મેં ધર્મને માટે કરેલ છે. ' આમ કહી તે પોતાને ઘેર પાછો આગ્યો.

અંગદેવ જ્યારે નવ વર્ષનો થયો ત્યારે-સંવત્ ૧૧૫૪ માં શુરએ દીક્ષા આપી, સોમદેવ યુનિ એ નામ આપ્યું.

૪.

સૂરિય.

એક સમયે શુરસાથે વિહાર કરતાં કરતાં તે સોમદેવ યુનિ નાગપુરિ (નાગપુર)માં આગ્યો, તે વખતે ધનદ નામનો વણિક વસતો હતો. તે પૂર્વભવના કર્મથી ઘણો ગરીબ હતો. તેણે ઘરની જમીન ખોદી ત્યારે કોલસાનો ઢગલો નીકળી આગ્યો. આ કોલલાને તેને ઘરને આંગણે ભેગા કર્યા હતા. ધનદને ત્યાં સોમદેવ યુનિ શુર સાથે ગોચરી માટે પધાર્યા, અને ધર્મલાલ આગ્યો. ત્યારે ધનદે કહ્યું કે ' ઘરમાં બુવારની ઘેંસ રાંધી છે, તે દેતાં શરમ થાય

છે, છતાં તે સુજ્જતો (પ્રાસુક) આહાર છે તે લેવાની કૃપા કરો.' ત્યારે સોમદેવમુનિએ ગુરૂમહારાજને ગુપ્ત રીતે કહ્યું કે 'આ વહિષ્કના આંગણમાં તો સોના મહોરોનો ઢગલો પડ્યો છે, છતાં તે પોતાને નિર્ધન કેમ કહે છે?' ત્યારે ગુરૂશ્રીએ જાણ્યું કે આ મુનિના સ્પર્શથી ખરેખર આ કોલસાનો ઢગલો સોના મહોરોનો થશે એમ વિચારી તેમણે તે ઢગલો ઉપર સોમદેવ મુનિને બેસવાવાનું કહ્યું અને તમ કર્યાથી તુરત તે કોલસાનો ઢગલો હેમનો થઈ ગયો. ધનદે આમ થયે તુરત ગુરૂશ્રીને કહ્યું કે 'શ્રી સોમદેવમુનિને સૂરિપદ આપો, હું તે મહોત્સવ કરીશ.' એટલે ગુરૂમહારાજે શિષ્યને યોગ્ય જાણી આચાર્ય પદવી આપી તેમનું નામ હેમચંદ્રાચાર્ય રાખ્યું સંવત્ ૧૧૬૨.

૫.

મંત્રસાધનો. પ્રત્યંક બ્રહ્મચર્ય.

શ્રી હેમાચાર્ય કાશ્મીર જાણી ચાલ્યા, અને ત્યાં પોતાના બળથી સ્વસ્વતિ દેવીને પ્રત્યક્ષ યોદ્યાવી તેની પાસે વર લીધા. પછી પોતાના ગુરૂએ આપેલ સિદ્ધચક્રનો મંત્ર સાધતા હતા. આ સાધવામાં શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ તથા મલયગિરિસૂરિ નામના બે આચાર્યોનો માર્ગમાં સમાગમ થયો. ત્રણે કુમાર નામના સુઆમમાં આવ્યા, ત્યાં એક ઘોળી પાણીને આરે લુગડાં ઘોતો હતો, ને લુગડાં માટે અનેક લમરાઓ ગુંજાવ કરી રહ્યાં હતાં. શ્રી હેમસૂરિએ એક સાડીમાં લમરા જોઈને તે પાદની નારીનાં ચીર હોવાં જોઈ, તેથી ઘોળીને તે કેનાં લુગડાં છે એમ પૂછતાં તેણે કહ્યું કે 'આ ગામના રાજાની રત્નવતિ નામની પદ્મિની સ્ત્રી છે તેનાં છે.' ત્રણે આચાર્યો રાજાને ત્યાં જઈ ધર્મલાભ આપ્યો. રાજાએ નિરવધ સ્થાનકે ઉતાર્યાં. હમેશાં દેશના સમતાપોષક દેવાવા લાગી. આમ થતાં ચોમાસું પૂરું કરી પછી વિહાર કરવાનું જણાવ્યું. તે ગામના રાજાએ ધણુ રહેવાનું કહ્યું, ત્યારે તેઓ તે વિનતી સ્વીકારી ન શક્યાં કારણકે એક સ્થલે સુવિહિત મુનિ ન રહે, અને રહેવાથી સંજમ ન સચવાય એમ કહેલ છે. પછી 'કોઈ કામ હોય તો' કહેલું 'એમ રાજાએ કહેતાં શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ જોલ્યા કે 'એક છે તે જાણું, પણ કહેતાં જાણું

ઉપકતી નથી, પણ તેથી વિદ્યા સિદ્ધ થાય તેમ છે. ' પછી આગ્રહ થતાં કહ્યું કે ' તારી સ્ત્રી પદ્મિનિ છે, તે જો નગ્નપણે અમારી સંપ્રુખ ઉભી રહે, તો અમે વિદ્યા સાધી શકીએ. તે વખતે તું પણ તરવાર લઇને ઉભો રહે, અને જો અમે તન, મન, અને વચનથી કંઈ પણ ચૂકીએ, એક રોમમાં પણ તે સંબંધી કામ થાય તો અમોને હુણી નાંખજે. ' ગુણથી રાજ થયેલ રાજાએ હા કહી. પછી આચાર્યો ગિ-
રનાર આવ્યા, અને ત્યાં જિનપ્રતિમા આગળ રહી નગ્ન પદ્મિનિ પાસે આચાર્યો મંત્ર સાધવા લાગ્યા, અને નૃપ તરવાર લઈ ઉભો રહ્યો.

એક ચૂલિકા નવિ ચળે, ન ચળે શેષ કૃષ્ણદ્ર,

વિધિ લિખત જિમ નવ ચળે, ન ચળે ચિત્ત મુર્નીદ્ર.

મુનિઓનું ચિત્ત ચળ્યું નહિ, મંત્ર સધાયો, અને વિમળેશ્વર મદ્ય આવી ઉભો રહ્યો અને વર માંગવા કહ્યું. શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ એ કાંતિથી જિનપ્રાસાદ શ્રીસેરી સમેમાં લાવવો, અને વિદ્યાવાદ પોતાને આપવો એ વર માંગ્યો. શ્રી મલયગિરિ સૂરિએ સિદ્ધાંતોની વૃત્તિ કરૂં એવી શક્તિ માગી, જ્યારે શ્રી હેમાચાર્યે હું વચનબળથી રાજાને પૂઝવું અને તેથી શાસનને દીપાવું એવી વિદ્યા આપવા કહ્યું. તે વિ-
મળેશ યજ્ઞ માંગેલી વિદ્યા ત્રણેને દીધી. પછી શ્રી હેમમુનિ વિદ્યા ગ્રહીને શુદ્ધ પાસે આવ્યા, અને વંદન કર્યું. શુદ્ધ હર્ષ પામી ધ્યાનમાં બેસી આંખીલથી છ માસ સુધી દેવતાવું આરાધન કર્યું, એટલે શા-
સન દેવી પ્રગટ થઈ કહ્યું કે ' આપના શિષ્ય હેમાચાર્ય તે પદ્મીને લાયક છે. ' આથી મનમાં જે હતું તે દેવીએ કહેલ છે એ જાણી શુદ્ધ હર્ષિત થયા. પછી પોતે નાગપુરિ જ્યાં ધનદ નામનો વલ્લિક વસતો હતો ત્યાં આવ્યા. ત્યાં શ્રી હેમાચાર્યને પાટ પર બેસાડી શુદ્ધ શિષ્ય ત્રણે પાટણમાં આવ્યા.

૬.

શ્રી હેમચન્દ્રજી અને મહારાજા સિદ્ધરાજ.

આ વખતે મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ પાટણમાં રાજ્ય કરતો હતો, તેને અને શ્રી હેમાચાર્યને મેળાપ થયો. વાતચિતપરથી

આચાર્યપર રાજને બહુ પ્રીતિ થઈ, તેથી પોતાને ત્યાં આવી ધર્મો-પદેશ કરવા રાજાએ વિનવતિ કરી. એક વખત રાજસભામાં શ્રી હેમ-સૂરિ બેઠા હતા, ત્યાં રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો કે ‘ખરો ધર્મ કયો ?’ સૂરિએ કહ્યું કે ‘ધર્મની પરીક્ષા કરવી જોઈએ, અને તેમાં જે કસોટી કરતાં ખરો લાગે તે ખરો. આનું એક દૃષ્ટાંત આપું છું, તે પરથી સમજાશે.—

યશોમતિ નામની નારી એક શાંખ નામના વણિકને હતી. તે વાણીયો બીજી પરણ્યો, અને તેમાં લુપ્ત રહેવા લાગ્યો. આથી યશોમતિને દ્રેષ થયો, તેથી એક મંત્રવાદી પાસેથી મંત્રમૂળી લીધી કે જે ખવરાવવાથી ધણી બળદ થાય. યશોમતિએ તે પોતાના ધણીને ખવરાવી બળદ કર્યો, આથી શોકથી રાજાને વાત કરી. રાજાએ યશોમતિને તે બળદ આપ્યો. હવે યશોમતિ હમેશાં તે બળદને ચારવા લાઇ જાય છે. એક વખતે વિદ્યાધર અને વિદ્યાધરી વિમાનમાં બેસીને જતાં હતાં, ત્યારે વિદ્યાધરીએ યશોમતિને દુઃખણી જોઈ તે દુઃખનું કારણ પોતાના સ્વામી વિદ્યાધરને પૂછ્યું. તેણે કહ્યું ‘પોતાના ધણીને બળદ કરેલ છે તે છે.’ ત્યારે ફરી વિદ્યાધરીએ કહ્યા લાવી તેના ઉપાય પૂછ્યો ત્યારે વિદ્યાધરે કહ્યું ‘જ્યાં તે નાર બેઠી છે ત્યાં એક જડીભુટી છે, તે જો બળદને ખવરાવે તો નક્કી પુરૂષ થાય.’ વિદ્યાધર પોતાની સ્ત્રીની સાથે ચાલ્યો ગયો, પણ તે યશોમતિએ તે સાંભળ્યું એટલે જેટલાં ઘાસ ત્યાં ઉગ્યાં હતાં તે બધાં ચુંટી લઈ દરેક છોડ બળદને ખવરાવવા લાગી. આમાં શુદ્ધ મૂળીયું—જડીભુટી હતી તે ખવરાવી, એટલે તે બળદ પુરૂષ થયો.

આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી હે મહારાજ ! ધ્યાન કરી છ દર્શન છે તે સર્વ પારખીને તેમાંથી સાચો ધર્મ ગ્રહણ કરો. આવાં શુદ્ધનાં વચન સાંભળી શ્રી સિદ્ધરાજ હર્ષિત થયો.

પછી રાજાએ સિદ્ધપુરીમાં રૂદ્રમાળો નામનું મંદિર બંધાવ્યું તેની સાથે પોતાના આલ મંત્રી પાસે એક રાયવિહાર નામે જિન-પ્રાસાદ કરાવી તેમાં શ્રી વીરપ્રભુની મૂર્તિ સ્થાપી.

એક વખત શ્રી હેમસૂરિને રાજાએ પૂછ્યું કે ' ઇશ્વર અને અરિ-
હંતમાં અંતર શું ? ' ત્યારે તેણે કહ્યું કે ' ઇશ્વર (શંકરની ઉપર
છે તેમ) ના મસ્તકે અંદ્ર રહે છે, જ્યારે અરિહંતના ચરણે
તે અંદ્ર નમે છે. ' વળી સુતારને તેડાવી તેને તે અંતર પૂછે એમ
કહેતાં સુતારને રાજાએ ખેલાવ્યો. તેણે કહ્યું કે ' અમારા શાસ્ત્રમાં
એવું છે કે સામાન્ય ઘરમાં નરની પાંચ શાખા છે, રાજાના ભુવનમાં
સાત છે, ઇશ્વરભુવનમાં નવ અને જિન ગૃહમાં એકવીશ હોય છે.
શિવમંદિરમાં એક મંડપ હોય છે, જ્યારે (જિન) ગૃહમાં એકસો આઠ
હોય છે. જિનને ત્રણ છત્ર શિર ઉપર હોય છે, અને સિંહાસન
ખેસવા માટે હોય છે. જિનસુદ્રા પદ્માસનમાં સ્થિત હોય છે અને
નવગ્રહ તેમના ચરણને સેવે છે. વળી તેને દેખીને લય ઉપજતો
નથી. જ્યારે ખીજા દેવોના હાથમાં હથિયાર, પાસે નારી વગેરે
હોય છે. '

એક વખત તેઓશ્રી ચતુર્મુખ મંદિરમાં શ્રી નેમિચરિત વાં-
ચતા હતા; તેમાં તેમણે એમ કહ્યું કે પાંડવ શત્રુજય ચઢી સિદ્ધ
થયા. આ પ્રાદ્દણો ખમી ન શક્યા, અને તેમણે કહ્યું કે તેઓ હિ-
માંલયમાં ગળી સુક્રિત પહોંચ્યા છે. ત્યારે સિદ્ધરાજે પૂછ્યું કે ' ગુ-
રુરાય ! આમાં શું સત્ય છે ? ' ત્યારે આચાર્ય મહારાજ મહાભારતનો
શ્લોક બોલ્યા.

અત્ર મીમસતં દર્શ્યં । પાણ્ડવાનાં શતત્રયમ્ ।

દ્રોણાચાર્યસહસ્રં તુ । કર્ણસંખ્યા ન વિદ્યતે ॥

અર્થ—અહિંચાજ સો ભીમ, ત્રણસો પાંડવો, હજાર દ્રોણાચાર્ય
મરી ગયા અને કર્ણ કેટલા મરી ગયા તેની તો સંખ્યા નથી.

આ ઉપરથી એમ સૂચન કીધું કે આમાંથી કેટલાક પાંડવો
જૈન હોય અને તે શત્રુજયે ચઢી સુક્રિતમાં જાય એ અસંભવિત
નથી. આથી રાજા હર્ષિત થયો.

એક દિવસ પ્રાદ્દણો સિદ્ધરાજને એમ કહેવા લાગ્યા કે ' જૈન-
ધર્મ એ આદિ ધર્મ નથી, તેતુ' નામ વેદબાહ્ય છે. ' ત્યારે રાજાએ

કહ્યું ' એમ શા માટે બોલો છો ? વાસુદેવ શાસ્ત્ર તપાસો, તેમાં જિ-
નમંદિરના લેહ જણાવેલ છે. '

વળી એક વખત સર્વે બ્રાહ્મણો પોતપોતાના સ્થાને રાજ્યસભામાં
બેઠા હતા તેવામાં શ્રી હેમચંદ્રને આવતાં જોઈ તેમાંનો એક ઈર્ષ્યા-
થી કહેવા લાગ્યો કે.

આગતો દેવગોપાલો દણ્ડકમ્બલમુદ્દહન્ ।

અર્થ—(હાથમાં) દંડ અને કામળી લઈને હેમ નામનો ગો-
પાલ આવ્યો.

શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ જાણ્યું કે મારી મશ્કરીમાં ગોપાળની ઉપમા
મને આપી, પણ પોતે અવસરજ હોવાથી તરતજ તેનો પ્રતિકાર
કરવા શ્લોકમાં જવાબ આપ્યો કે:-

પદ્મર્ષેનપશુપ્રાયાંશ્ચારયન્ જૈનવાટકે ॥

અર્થ—જૈન ધર્મ રૂપી વાડીમાં છ દર્શન રૂપી પશુઓને ચરાવનાર
હું ગોપાલ છું.

આ સાંભળી બ્રાહ્મણો આશ્ચર્યચકિત બની નિરૂત્તર થયા.

એકઠા સદ્ગુણ જયસિંહને આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે ' તારી
જગત્માં ખ્યાતિ છે તે વિસ્તારવામાટે હું પંચાંગી વ્યાકરણ કહું. '
રાજાએ હા પાડી. ત્યારે હેમસૂરિએ કહ્યું કે ' કાશ્મીરમાં શારદા
બંધાર છે ત્યાં આદિ વ્યાકરણની ગંભીર પ્રતો છે કે જે બીજે કોઈ
પણ સ્થલે નથી, તો તે તુરત મંગાવો તો વ્યાકરણની રચના કહું. '
રાજાએ પ્રધાનને તે જોવા મોકલ્યા. પ્રધાનોએ ત્યાં જઈને અગરધૂપ
આદિથી શારદા માતાને તુષ્ટ કરી; માતાએ આઠ પુસ્તકો આપ્યા,
તે લાવીને પ્રધાનોએ રાજાને આપ્યાં, રાજાએ સૂરિને આપ્યાં. પછી
તેમણે પંચાંગી વ્યાકરણ બનાવ્યું. અને રાજાને બતાવ્યું. રાજાએ
પંડિતોને તેડાવ્યાં. બ્રાહ્મણ પંડિતોએ કહ્યું કે ' કાશ્મીરમાંથી શારદા-
બંધારમાંથી લાવેલા પુસ્તકોની તે નકલ છે ! ખરૂં તો તે ત્યારે કહે-
વાય કે જો પાણીમાં નાંખવાથી તે વ્યાકરણ લીલું ન થાય તો. ' રા-
જાએ જાણ્યું કે આ દ્રેષ છે, છતાં આચાર્યશ્રીએ કહ્યું ' ખુશીની સાથે,

ભલે પ્રમાણુતાની તે કસોટી થાઓ. ' પછી પ્રધાન આદિ નગરજનોને લઈ તે વ્યાકરણ કુ'ડમાં ન'ખાંચુ', પણ લેશ માત્ર ભીતુ' થયું નહિ.

આથી રાજ ઘણા આનંદિત થયે અને તેણે ત્રણ વર્ષ લગી ત્રણસે' હામ હમૈશ આપી સોનાના અક્ષરથી તે વ્યાકરણ લખાંચુ'. અને હાથીની અંખાડી પર તે સામૈયા સાથે પધરાવી ગામમાં ફેરવ્યું હતું.

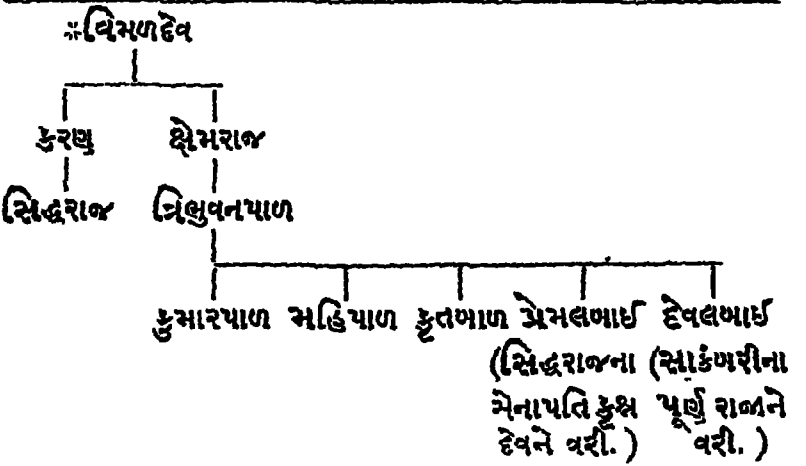
પછી હેમસૂરિના વચનથી જયસિંહ રાજાએ કર માફ કર્યો, મચ્છી જાળ બંધ કરાવી, અને કોડો સોનેયા પુણ્યદાનમાં ખચ્યાં. આવી રીતે જયસિંહ રાજાને હૃદયર્મી કરી આચાર્યશ્રીએ ત્યાંથી (પાટણથી) વિહાર કર્યો.

ઉચ્ચ વિહાર કરતાં કરતાં એક અવસરે એક દેવતાએ મધ્ય રાતે આવી હેમસૂરિને કહ્યું કે ' અન્ય દેશ જવું તને, આપ ગુજરાતમાં રહેશે તો ઘણાજ લાભ થશે. ' ગુરૂ દેવતાતું વચન માની પાટણમાં પાછા આવ્યા.

૭.

શ્રી હેમચંદ્ર અને કુમારપાળનો સંભાગમ.

એક વખત કુમારપાળ નામનો સિદ્ધરાજના પિતૃવાર્ધ લાઈ ત્રિભુવનપાળનો પુત્ર- રાજ્યસલામાં આવ્યો; ત્યાં તેણે સિદ્ધરાજની પાસે ખેડેલા હેમચંદ્રસૂરિને જોઈ વિચારવા લાગ્યો કે આ હરી મુનિ રાજાને

માન્ય છે તો સત્ત્વશાલી હોવા ભેદવ્ય. તેથી તે ત્રિવિધશાખામાં આ-
આર્ધશ્રીને વાંદવા ગયો. ત્યાં વંદના કરી બેઠો અને પૂછ્યું કે ' હે
મહારાજ ! નર કયા ગુણથી શોભે છે ? ' ત્યારે સત્ત્વે કહ્યું ' સત્ત્વ
ગુણથી અને પરહાર ત્યાગથી ' કહ્યું છે કે:—

પ્રયાતુ લક્ષ્મીચ્ચપલસ્વભાવા,

ગુણા વિવેકપ્રમુસ્વા પ્રયાન્તુ ।

પ્રાણાશ્ચ ગચ્છન્તુ કૃતપ્રયાણાઃ

મા યાતુ સત્ત્વં તુ નૃણાં કદાચિત્ ॥

અર્થ:—ભલે ચપલસ્વભાવવાળી લક્ષ્મી જતી રહે, ભલે વિવેક
આદિ ગુણો આલ્યા બન્ય, અને પ્રયાણ કરવાને તત્પર એવા પ્રાણ
પણ બન્ય, પણ મનુષ્યોનું સત્ત્વ કદાપી ન નાશ પામશે.

પછી અર્જુને હનુમાનને છતી સત્ત્વને પ્રભાવે કનક મેળવ્યું
હતું તે દૃષ્ટાત આશ્ચર્ય, અને કહ્યું કે સત્ત્વ એકલો હોય, અને શીયળ
ન હોય તો તે નકામું. પત્રી શીયલનું દૃષ્ટાંત કવિકાલમાં થયેલ
સંગ્રામ સોની કે જેણે રત વગર આખો ફળવાળો કયો હતો તે
કહ્યું. આથી કુમારપાળે ત્યાજ પરનારીના ત્યાગનો નિયમ ગુરૂપા-
સેથી લીધો. પછી હમેશ ઉપદેશામૃતનું પાન કરવા કુમારપાળ
ઉપાશ્રયે આવતો, અને કેટલાએક દિવસ જયસિંહની સેવામાં રહી
દધિસ્થળમાં ગયો

૮.

સિદ્ધરાજની પુત્રની ઈચ્છા અને હેમસૂરિ.

સિદ્ધરાજને રાજ કરતાં કરતા વૃદ્ધાવસ્થા આવી, દેવ દેવીઓની
ઘણી માનતાઓ કરી, પણ પુત્ર થયો નહિ, આખરે તેણે હેમસૂરિ
સાથે શત્રુજય, ગિરનાર વગેરે તીર્થની યાત્રા કરી, અને સૂરિને
પૂછ્યું કે ' મારે હવે પુત્ર થશે કે નહિ ? ' સૂરિએ ત્રણ ઉપવાસ
કરી અંબાદેવીને આરાધી. તેણે આવી ના કહી, તેથી સૂરિએ કહ્યું
'તમોને પુત્ર થશે નહિ, તમારૂં રાજ્ય કુમારપાળને મળશે ' પછી
રાજાએ ધીજી પંડિત બેશીને બોલાવ્યા, તેમણે પણ તેવુંજ કહ્યું.
આથી રાજાને ખેદ થયો અને કુમારપાળને મરાવી નાંખવાથી સ્ત્રો-
તેશ્વરની કૃપાથી પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે, એવી ગોટી કલ્પના કરી કુમા-

રપાળને મારવા છૂપા મારા સિદ્ધરાજે મોકલ્યા, અને લડાઇ કરી ત્રિભુવનપાળ (કુમારપાળના પિતા)ને મારી નખાવ્યો; જ્યારે કુમારપાળનું પુષ્પ પ્રખળ હોવાથી તેને કંઈ ન થયું, અને સર્વ ઉપાયો મિથ્યા થયા. કુમારપાળને સંકટો ઘણાં પડ્યાં, પણ આખરે તેને સિદ્ધરાજની ગાદી મળી.

૬.
કુમારપાળનાં સંકટો અને હેમચંદ્રાચાર્ય.

કુમારપાળ પ્રથમ પોતાના બનેલી કૃષ્ણદેવને ત્યાં પાટણમાં રહ્યો, પણ સિદ્ધરાજના માણસોની નજર ચુકાવવી એ મહા મુશ્કેલ વાત હતી. તેણે યોગીનો વેષ લીધો, તેમાં પણ પકડાયો. ત્યાંથી નાશી એક ગામથી બીજે ગામ ફરવા લાગ્યો. તેનાં સર્વ વિતકો તથા સંકટો અહીં અપ્રસ્તુત હોવાથી લખ્યાં નથી. પણ તેમાંનો એક કે જેમાંથી આપણા ચરિત્રનાયકે કુમારપાળને બચાવેલ છે તેની નોંધ લઈએ,

કુમારપાળ એક વખત ફરતો ફરતો ખંભાતના બહારગામના પ્રાસાદ આગળ આવી પહોંચ્યો, ત્યાં શ્રી હેમાચાર્ય કે જે પાટણથી વિહાર કરતાં કરતાં ત્યાં આવ્યા હતા તે પણ બહિર્ભૂમિ આવ્યા હતા.

સુરિશ્રીએ લા સર્પના મસ્તક ઉપર ગગેટક નાચતો જોઈ અનુમાન કર્યું કે આટલામાં કોઈ રાજા હોવો જોઈએ, તે વખતે કુમાર પાળ નજરે પડ્યો, અને ઝોળખ્યો. કુમારપાળે આચાર્યને ઝોળખ્યા અને બધી સંકટની વાત કહી સંભળાવી, અને પૂછ્યું કે ‘આ મારા કષ્ટોનો અંત ક્યારે આવશે ?’ ત્યારે આચાર્યે નિમિત્ત જોઈ કહ્યું કે ‘શોડા વખતમાં એટલે વિક્રમ સંવત્ ૧૧૮૯ માં માગશર વદ ૪ રવિવારે પુષ્ય નક્ષત્રમાં ત્રીજે પહોરે રાજ્ય મળશે.’ એવામાં ત્યાં ઉદયન મંત્રી આવી ચડયા; તેને આચાર્યજીએ કહ્યું કે ‘આ રાજ-કુમારનું તમારે રક્ષણ કરવું, કેમકે આ રાજકુમારથી આગળ જતાં જોઈ શાસનનો ધણો મહિમા થવાનો છે.’ પછી ઉદયન મંત્રી કુમાર-પાળને પોતાને ઘેર લઈ ગયો. એવામાં સિદ્ધરાજને ખબર મળ્યા કે કુમારપાળનો ઉદયન મંત્રીને ઘેર છે. તેથી લાં તેણે પોતાનું લશ્કર મોકલ્યું; ત્યારે ઉદયનમંત્રીએ કુમારપાળને કહ્યું કે ‘હવે આ વખતે તમો અહીંથી ચાલ્યો જાઓ, નહિતો આપણા બંનેનું મોત

થશે.' આ સાંભળી કુમારપાળ નાસીને હૈમચંદ્રાચાર્ય પાસે આવ્યો, ત્યારે તેમણે ઉપાશ્રયના લોચિરામાં છુપાવ્યો, તથા ઉપર પુસ્તકો ખડકી મૂક્યાં. કુમારપાળની શોધ માટે આવેલ સિદ્ધરાજનાં માણસોએ ઉદ્ધયન મંત્રી તથા હૈમચંદ્રસૂરિને ત્યાં ઘણી તપાસ કરી, પરંતુ ત્યાં પતો નહિ મળવાથી નિરાશ થઈ પાછા ગયા. પછી કુમારપાળે વિદેશમાં ભ્રમણ કરવા માડ્યું. અનેક સંકટો ફરી સહન કરી સિદ્ધરાજ મૃત્યુ પામ્યાની ખબર મળતાં પાટણમાં આવ્યા, અને પ્રધાનોએ કુમારપાળને આચાર્ય કહેલા દિવસેજ રાજગાદી આપી.

૧૦.

કુમારપાળ રાજા અને હૈમચંદ્રાચાર્ય.

પોતાના સંકટમાં મદદ કરનાર સર્થને કુમારપાળ રાજાએ નવાવ્યા; અને જે જે વચનો પીળાને આપ્યાં હતાં તે પાળ્યાં, પણ દૈવ-યોગે પોતાના ખરા ઉપકારી હૈમચંદ્રાચાર્યજીને વિસરી ગયા.

એક સમયે હૈમચંદ્રજીએ ઉદ્ધયન મંત્રીને યોલાવીને કહ્યું કે 'આજે કુમારપાળ રાજાની નવી રાણીના મહેલમાં મધ્યરાત્રીએ પ્રાણુઘાતક ઉપસર્ગ થવાનો છે. માટે આજે રાજાને ત્યાં જતાં અટકાવજો; અને આ બાબતની જો વધારે પુછપરછ રાજા કરે તો મારું નામ જણાવજો.' ઉદ્ધયન મંત્રીએ રાજાને તે રાત્રીએ ત્યાં જતાં અટકાવ્યા, અને તેજ રાતે ત્યાં વીજળી પડવાથી તે રાણીનું મરણ થયું. આ વખતે રાજાએ ઉદ્ધયન મંત્રીને યોલાવી પૂછ્યું કે 'હે મંત્રી! આવો ભવિષ્યજ્ઞાની માણસ તમોને કોણ મળ્યો કે જેણે મને આજે જીવિતહાન આપ્યું.' મંત્રીએ જણાવ્યું કે 'હે રાજા! અહીં શ્રી હૈમચંદ્રાચાર્યજી પધાર્યા છે, અને તેમણે આ વાત જણાવી આપને ત્યાં જતાં અટકાવ્યા છે.'

આ સાંભળી ખડુ પુરી થઈ રાજાએ આચાર્યજીને રાજસભામાં યોલાવ્યા. હૈમચંદ્રજી ત્યાં ગયા, એટલે રાજાએ કહ્યું થઈ તેમને વંદન કર્યું, તથા હાથ જોડી આંખોમાં આંસુ લાવી કુમારપાળે કહ્યું 'હે ભગવન્! આપને સુખ દેખાડતાં મને શરમ આવે છે, કારણ આજદિનસુધી આપને એ અભાર્યા પણ નહિ; આપના ઉપકારનો

બહલો મારાથી કોઈ રીતે વળી શકે તેમ નથી, માટે હે પ્રભો ! આપે પ્રથમથીજ મારા પર નિઃકારણ ઉપકાર કર્યો છે, અને આપનું તે કરજ હું ક્યારે વાળીશ ?' આચાર્યજીએ ત્યારે કહ્યું કે ' હે રાજન્ ! હવે દિલ્લગીર ન થાઓ. તમને ઉત્તમ પુરૂષ જાણીનેજ મેં ઉપકાર કર્યો છે. હવે અમારા ઉપકારના બહલામાં તમો ક્રૂર જૈન ધર્મ સમાચરો, એટલી મારી આશિષ છે ' કુમારપાળે જવાબમાં કહ્યું કે ' હે ભગવન્ ! આપની તે આશિષ તો મને હિતકારી છે. ' એમ કહી રાજાએ જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો.

૧૧.

હેમચંદ્રસૂરિ અને શિવમંદિર.

એક વખત એક પુરૂષે રાજ્યસભામાં આવી રાજાને વિનતિ કરી કે ' હે મહારાજ ! દેવકીપાટણ (પ્રભાસપાટણ) નું સોમેશ્વરનું દહેરૂં પડી ગયું છે, તો તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવો. ' રાજાએ કહ્યું કે ' બહુ સારું, જ્યાં સુધી હું તે દહેરૂં ન સમરાવું, ત્યાં સુધી હું માંસ નહિ ખાઉં.'

રાજાએ ત્યારપછી દહેરાનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો, અને પછી માંસભક્ષણ ચાલુ કરીધું. ત્યારે હેમચંદ્રજીએ કહ્યું ' રાજન્ ! આપણે ચાલો સોમેશ્વરને દહેરે જઈને જોઈએ, અને ત્યાં સુધી માંસની આખડી લ્યો. ' રાજાએ તેમ કરવા હા પાડી.

પ્રભાસપાટણ જવાનું સૂરિએ પ્રયાણ કર્યું. રાજાએ ત્યારે હેમચંદ્રજી ગુરૂને પાલખીમાં બેસવા કહ્યું, પણ મુનિએ ન સ્વીકાર્યું. કોરણ કે મુનિ હમેશાં પગેજ ચાલે. પછી આગળથી જવાનું કહી પોતે પછી આવશે એમ કુમારપાળ રાજાએ કહ્યું. સૂરિ શૈત્રુંજય, ગિરિનાર વગેરે જઈ યાત્રા કરી દેવકીપાટણ આવ્યા, ત્યાં રાજા પણ આવ્યા.

આ વખતે કેટલાક દ્રેષી બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કે ' રાજન્ ! સર્વ કોઈ સોમેશ્વર દેવને માને છે, પણ હેમસૂરિ શીશ નમાવે તેમ નથી. ' રાજાએ શા માટે મહાદેવને પૂજતા નથી એમ પૂછતાં

સૂરિશ્રીએ જવાબ આપ્યો કે 'નિર્ઘથ એવા યતિઓ મહાદેવની દ્રવ્યથી પૂજા કરના નથી, પણ તેઓ માત્ર ભાવથીજ પૂજા કરે છે, તેથી હું મહાદેવની પૂજા ભાવથી કરીશ.' પછી આચાર્ય આ વખતે મહાદેવસ્તોત્ર દેવપત્તનમા મહાદેવના સન્નુખ ઉભા રહી દેરાસર-માંજ કચના કરી ખતામે છે, તેમાં જણાવ્યું કે

મવવીગાંકુરજનના, રાગાઘાઃ ક્ષયમુપાગતા યરય ।

બ્રહ્મા વા વિષ્ણુર્વા, હરાં જિનો વા નમસ્તસ્મૈ ॥

અર્થ—ભવના ધીજને અંકુર ઉત્પન્ન કરનાર એવા રાગદ્રેષ વગેરે જેના ક્ષય પામ્યા છે તે ગમે તે બ્રહ્મા હોય, વિષ્ણુ હોય, શંકર હોય, કે જિન હોય તેને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

આ સાંભળી તે બ્રાહ્મણો ચકિત થઈ ગયા, રાજ હર્ષિત થયો. પછી સૂરિએ રાજને ત્યા મંત્રના પ્રજ્ઞાવધી આક્ષાત્ મહાદેવનાં દર્શન કરાવ્યાં. મહાદેવને ખરે ધર્મ શુ છે તે ગળાએ પૂછતાં જણાવ્યું કે 'હે રાજન્' તને ધર્મપ્રાપ્તિ આ બ્રહ્મા જેવા હેમાચાર્યથીજ થશે.' આ વખતથી રાજ અત્યંત લાજિતથી આચાર્ય જ્ઞાથે વર્તવા લાગ્યો.

૧૨.

બ્રાહ્મણો સાથે વાદવિવાદ.

કુમારપાળ રાજને જેન ધર્મ પાળતો તેમ બ્રાહ્મણોને દ્રેષ થાય તે સ્વાભાવિકજ છે, તેથી તેમણે પોતાના મંત્ર તંત્રવાદી એવા દેવ યોધિ નામના શંકર આચાર્યને યોલાવ્યા દેવયોધિ એ શંકરાચાર્યના મઠનો આચાર્ય હતો એમ દ્વાશ્રયના ભાષાતરની પ્રસ્તાવનામાં સાક્ષર મણિલાલ નણભાઈ લખે છે આ આચાર્યે મંત્ર, તંત્ર, ગાડૂડી વિદ્યા, ઇંદ્રબળ આદિ અનેક ખેલ કરી વાદવિવાદ કર્યો, અને રાજને ઇંદ્રબળથી એવુ દેખાડ્યું કે જેથી રાજના ધરડાં પૂર્વજો આવીને કહેવા લાગ્યા કે 'તું જૈન ધર્મ પાળી નરકે જશે.' ત્યારે આચાર્યે તેવીજ ઇંદ્રબળ કરી ખતાવ્યું કે તેઓ કહે છે કે 'તું સ્વગે જશે' અને તે ઉપરાંત પ્રતિ-કાર તરીકે સામી બધી વિદ્યા પોતાની વાપરી જણાવી. આથી તે આચાર્ય નિરૂપ્તર થયો, અને આલ્યો ગયો.

૧૩.

આચાર્યના અન્ય મહત્કાર્યો.

આચાર્યના કહેવાથી કુમારપાળ રાજાએ માળવાના રાજા અ-
લ્લૌરાજને પણ પોતાનો મિત્ર કરી તેને પ્રતિષ્ઠાધીને જેન ધર્મી કર્યો;
ખાહડ મંત્રીએ (ઉદયન મંત્રીના પુત્રે) સંવત્ ૧૨૧૪માં શત્રુજ-
યતીર્યનો ઉદ્ધાર કર્યો; તથા હૈમચંદ્રજી મહારાજે ત્યાં પ્રતિષ્ઠા કરી.
વળી તે મંત્રીના ભાઈ અંગડે ભરૂચમાં શમલિકવિહાર નામના
જિનમંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર સંવત્ ૧૨૨૦ માં કર્યો, તથા તેમાં શ્રી
મુનિસુવ્રત સ્વામિજીની પ્રતિમાની હૈમચંદ્રજીએ પ્રતિષ્ઠા કરી. કુમા-
રપાળ રાજાએ સુરિમહારાજના ઉપદેશથી સર્વ મળી ચૌદ હજાર
નવાં જિનમંદિરો બંધાવ્યાં. તથા સોળ હજાર જેન મંદિરોનો જી-
ર્ણોદ્ધાર કર્યો. તારંગાજી પર ધ્યાન ઊંચું વિસ્તારવાળું જેનમંદિર
બંધાવી તેમાં શ્રી અજિતનાથજીની મૂર્તિની સ્થાપના કરી; તથા
હૈમચંદ્રાચાર્યજીનાં ગરભોની પણ સ્થાપના કરી. ઘણા નિર્ધન ધ્રાવકોને
તેણે દ્રવ્ય આપી સ્વામીવાત્સલ્ય કર્યો.

કુમારપાળ જેનધર્મી થયો એટલુંજ નહિ પણ જેનધર્મને ખરીરીતે
પાળી બતાવ્યો. ખારવત અંગીકાર કર્યો, રાજ્યમાં અહિંસાનો પ્રચાર
કર્યો. એક અંગ્રેજ વિદ્વાન લખે છે કે:—

‘ આટલું તો તદ્દન નિઃસંશય છે કે કુમારપાળ ખરેખરી રીતે
જેનધર્મી થઈ ગયો હતો અને આખા શુભરાતને પણ એક નમુનેદાર
જેન રાજ્ય બનાવવાને તેણે પ્રયાસ કર્યો હતો.’

હૈમચંદ્રાચાર્યના ઉપદેશથી જેનધર્મમાં નિષેધ કરેલા લોભ, ઉપ-
ભોગ, શિકાર વગેરે મોજશોખ કુમારપાળ રાજાએ તજી દીધાં, અને
રેચનને પણ ઇંદ્રિયનિગ્રહ રાખવા ફરજ પાડી. આખા રાજ્યમાં અ-
મારિપડક વળસાંગ્યો એટલે કોઈ પણ જીવને મારવા નહિ એવો
પરો વળસાવી સર્વ જંતુને અભયદાન આપ્યું. આથી યજ્ઞમાં જે જીવો
બલિદાન તરીકે વપરાતા, તે ન વપરાતાં બન્યાં, અને તેથી યજ્ઞો ઝોઝા
થયા એટલુંજ નહિ પણ બલિદાન તરીકે જીવોને બદલે બીજાં નિર્ભય
ચીત્તે વપરાવા લાગી. લોકો મધ્યાપન અને માંસાહારનો ત્યાગ કરનાર:

થયા, અને પાલીદેશ-રજપુતાના દેશમાં પણ તે નિયમ પ્રચલિત થયો. મૃગયા-શિકાર આજાપત્રથી બંધ કરવામાં આવ્યો તેથી કાઠિયાવાઠના (ઝોરાપુ) ના શિકારી તથા કોળીલીલ જે હતા તેઓને પણ આ આજાપત્રથી શિકાર બંધ કરવો પડ્યો. ખાટકી કસાઇનો ધંધો ભાંગી પડ્યો (કે જેનું વર્ણન દ્વાશ્રય કાવ્યમાં આપવામાં આવ્યું છે) ને તેના બદલામાં તેને ત્રણ વરસની પેદાશ જેટલી રકમ તેઓને એકંદર આપવામાં આવી.

રાજા ચુસ્ત જૈનધર્મી બની અનર્ગલ દ્રવ્ય જિનમંદિર, જિનપ્રતિમા, જિનાગમ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, અને શ્રાવિકા એ સાત ક્ષેત્રમાં ખર્ચું અને હુમેશાં દેવપૂજા, આવશ્યક આદિ ક્રિયા કરતો. તે રાજાને માટે હુમેશાં સ્વાધ્યાય કરવા માટે હેમચંદ્ર સૂરિએ યોગ શાસ્ત્ર એ નામનું પુસ્તક બનાવ્યું તે અતિ મનોહર અને સાદી શૈલિમાં જૈનધર્મનું રહસ્ય દાખવનાર, અને આત્માને ઉચ્ચ પરિણતિપર લાવનાર ગ્રંથ છે કે જે આ સાથે સામેલ છે એટલે વિશેષ લાભવાની જરૂર પણ નથી.

બીજી હુતા નામનો રોગ કુમારપાળની રાજગાદીપર વંશપરંપરા ઉતરી આવેલ હતો તે સૂરિશ્રીએ મંત્રના પ્રભાવથી દૂર કર્યો, તેમજ પ્રાણલુ ધર્મના દેવબોધિ આચાર્ય સાથે વાદવિવાદ થતાં આજે શુભિચિ છે એમ પૂછતાં તે વખતે પૂર્ણિમા હતી છતાં પ્રમાદથી અમાવાસ્યા એમ આચાર્યથી કહી જવાયું, એટલે પ્રાણલુએ મશ્કરી કરી. આ મશ્કરી ટાળવા માટે મંત્રના પ્રભાવથી તે રાત્રે ચંદ્રનું પૂર્ણિમાના ચંદ્રનું જ્યોતિ બાર ગાઉ સુધી પ્રગટ કર્યું.

૧૪.

કાલધર્મ-દેહોત્સર્ગ.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનો દેહોત્સર્ગ કઈ રીતે થયો તેને માટે જુદી જુદી દંતકથા ચાલે છે. સાક્ષર મણિલાલ નલુભાઈ પોતાના દ્વાશ્રયના શુભરાતી ભાષાંતરમાં લખે છે કે “શંકરાચાર્યે ઝેર દેવરાવી મારી નાંખ્યો તો કોઈ પાયાવગર કહે છે કે શંકરાચાર્યને ને એમને વાદ થયેલો તેમાં શંકરાચાર્યે કુમારપાળના મહેલને છેલ્લે માળથી માયાવી પ્રલય

દેખાંચી માયાવી હોડી તેમને બતાવી, તેમાં ચોતે બેસવા ગયા એટલે નીચે પડી છુંદાઈ સુઆ. પણ એ વાતો પર કશે આધાર પણ રાખી શકાય નહિ.”

આ વાતમાં ખીલકુલ વબુદ ઉકત ભાષાંતરકારે સ્વીકાર્યું નથી પણ તે સાથે તેવી ઠંતકથા ઉપબવનાર ખીલ કોઈ નહિ પણ પ્રાણભો હોવાથી તે દ્વેષનુંજ પરિણામ ભાસે છે. શ્રી જિનહર્ષ પોતાના કુમાર પાળ રાસમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

કુમારપાળ રાજને અજયપાળ નામનો એક ભત્રિજો હતો. તેણે બહુ ડું કે કુમારપાળને પુત્ર નથી તો તે રાજગાદી પોતાની પુત્રીના પુત્ર પ્રતાપમલ્લને આપશે, તો જો હું કુમારપાળને મારી નાંખું તો મને રાજગાદી મળે, એવો વિચાર તે હંમેશાં રાખ્યાં કરતો હતો. ખીલ બાબુએ હેમચંદ્રાચાર્યને બાલચંદ્ર નામનો શિષ્ય હતો, તેને અને અજયપાળને બહુ સારી મિત્રાચારી હતી, તેથી તે એમ વિચારતો હતો કે જો અજયપાળને ગાદી મળે તો તેના તરફથી જેમ કુમારપાળ તરફથી હેમચંદ્રાચાર્ય પૂજાય છે તેમ હું પૂજાઉં અને માનસન્માન પામું. એવામાં કુમારપાળે હેમચંદ્રાને વિનતિ કરી કે ‘ હે ભગવન્ ! આજદિન સુધી મેં યશાશક્તિ પુણ્ય-કાર્યો કર્યાં, પરંતુ જિનપ્રતિમાઓની અંજનશલાકા કરવાની મને ઘણી હોંશ છે.’ ત્યારે આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે બહુ સાફ. પછી રાજાએ સુવર્ણ આદિ ધાતુઓની પ્રતિમાઓ બનાવીને અંજનશલાકા માટે તેયારી કરી, તથા તે માટેનો મહોત્સવ શરૂ કર્યો. દેવયોગે સુહર્તના સમયની બખર રાખવાનું કાર્ય સૂરિશ્રીએ બાલચંદ્રને સોંપ્યું, તે વખતે અજયપાળ પણ ત્યાં આવી ચડયો. તેને બાલચંદ્રે કહ્યું કે જો આ સમયે હું સુહર્તના વખતમાં ફેરફાર કરી નાંખું તો હેમચંદ્રાનું તથા રાજનું—એમ બંનેનું થોડા વખતમાં મૃત્યુ થશે. આ સાંભળી દુષ્ટ અજયપાળે પણ તેમ કરવાનું બાલચંદ્રને સમજાવ્યું, અને કહ્યું કે, જો મને રાજ્ય મળશે, તો હું પણ તમોને આ હેમચંદ્રાની પેઠે ઉચ્ચે દરજે ચડીવીશ અને પૂર્ણ સન્માન આદર રાખીશ. પછી તે દુષ્ટ શિષ્યે તે સુહર્તના સમયમાં ફેરફાર કરી નાંખ્યો; ભુલ્યો ! કીર્તિ-લોભ માટે મનુષ્યો શું નથી કરતા ? આ વાતની હેમચંદ્રાચાર્યને આ-

ખરે ખબર પડી, ત્યારે કુમારપાળને કહ્યું કે 'આ બાલચંદ્ર કુશિખ્ય નિવડયો છે, અને તે અજયપાળને અંદર ખાનેથી મળી ગયો છે, તેથી તેણે સુદૂર્તમાં ફેરફાર કરી અનર્થ કર્યો છે, તે હવે આપણુ બન્નેનું મૃત્યુ નહીંક છે, એવામાં ત્યાં એક યોગી આવી ગયો; તેણે હેમચંદ્રજીના મસ્તકમાં મણિ જોયો, તેથી તે લેવાની તેણે તદ્દખીર રચવા માંડી. એક દિવસે હેમચંદ્રજી મહારાજનો કોઈક શિષ્ય આહાર લેઈને આવતો હતો, તે આહારની ઝોળીમાં તે યોગીએ હાથ આલાકી વાપરી ઝેર નાખી દીધું, તથા તે શિષ્ય સાથે તે દેટલીક મીઠી વાતો કરીને ચાલ્યો ગયો. તે મુગ્ધ મુનિને તે બાબતની ખબર ન રહેવાથી તે આહાર તેમણે હેમચંદ્રજીને લોજન માટે આપ્યો. હેમચંદ્રાચાર્યે લોજન કર્યું ત્યાર પછી તેમનું શરીર કંપવા લાગ્યું; ત્યારે તુરત તેમણે તે શિષ્યને બોલાવી પૂછયાથી માર્ગમા મળેલા તે યોગીની હકીકત માલુમ થઈ; જેથી સૂરિશ્રીએ વિચાર્યું કે જેમ ભાવી બનનાર હતું તે બન્યું છે. પછી તેમણે પાતાના શિષ્યને બોલાવી કહ્યું કે 'જ્યાં મારી ચિતા સળગાવો, ત્યાં મારા મસ્તક નીચે એક દૂધથી ભરેલું પાત્ર રાખજો, જેથી મારા મસ્તકમાં રહેલું મણિ તેમા પડશે, તે મણિને તમે સાચવીને રાખજો, અને કોઈ પણ રીતે તે મણિને તે યોગીના હાથમાં જવા દેશો નહિ.'

આમ કહી અનશન કરી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજ ચૌયાંશી વર્ષનું આયુષ્ય લોગવી વિક્રમસંવત્ ૧૨૨૯ માં સ્વર્ગે પધાર્યા, ત્યાર પછી કુમારપાળ રાજાનું મરણ પણ અજયપાળે આપેલા ઝેરથી વિક્રમ સંવત ૧૨૩૦ માં થયું.

૧૫.

જૈનોમાં સમકાલિન પ્રખરવિદ્વાનો.

આ વખતે તપાગચ્છની ૪૦ મી પાટે શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ કૃત અનેક પુસ્તકો પર સમર્થ અને વિદ્વતાપૂર્ણ ટીકા લખનાર તાકિક શિરોમણિ શ્રી સુનિચંદ્રસૂરિ હતા. તેમનો જન્મ સંવત્ ૧૧૩૪ માં પણ દીક્ષા હેમચંદ્રસૂરિએ લીધેલી દીક્ષા પછી બે વર્ષે એટલે સં. ૧૧૫૨ માં, સૂરિપદ સં. ૧૧૭૪ માં, અને સ્વર્ગગમન ૧૨૨૦ માં થયું હતું. આ શ્રી સુનિચંદ્રસૂરિના શિષ્યો શ્રી અબિતદેવસૂરિ તથા દેવસૂરિ પણ મહા વિદ્વાન પાડિતો હતા. તેમણે અણહિલપુર પા-

ટણમાં શ્રી સિદ્ધરાજ જયસિંહ સભાની સભામાં અનેક વિદ્વાનો સાથે વાદ કરી ચોરાશી વાદથી સર્વ વાદિયોને પરાજય પમાડયા; તે પ્રસંગે દિગંબર મતના ચકવર્તિ શ્રી કુમુદચંદ્ર આચાર્યને પણ વાદમાં જીતી લીધા. અને દિગંબરોને પાટણમાં પ્રવેશ બંધ કરાવ્યો. આ ધીના અત્યાર સુધી પ્રસિદ્ધ છે. આ દેવસૂરિ ધીલ કોઈ નહિ પણ જે હેમચંદ્રસૂરિ સાથે મંત્ર સાધના કરી વાદિ ઉપર જીત મેળવવાનું વરદાન મેળવ્યું હતું તે. મલયગિરિસૂરિ કે જેમણે હેમચંદ્રસૂરિ સાથે મંત્ર સાધી વૃત્તિકારનું મહાન્ વરદાન મેળવ્યું હતું તેમણે મહાન્ સંત્રાપર તથા અનેક ત્રંધોપર વૃત્તિઓ સમર્થ અને અદ્ભુત ન્યાયપૂર્વક રચી છે.

૧૬.

શિષ્ય પરંપરા.

ઉપર કહી ગયા તે પ્રમાણે તેને બાલચંદ્ર શિષ્ય હતો તે સિવાય રામચંદ્રસૂરિ હતા, તે શુકની પાટે બેઠા હતા. સુભાષિત કોશ, કુમારવિહાર આદિ અનેક ત્રંથોના પ્રણેતા છે. ધીલ અનેક શિષ્યો હોવા જોઈએ, પણ તેમના સંબંધે કંઈ જાણવામાં નથી.

૧૭.

સૂરિશ્રીની સંસ્કૃત કૃતિઓ.

તેમની સર્વ કૃતિઓમાંની ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને મહાભારત કૃતિ સિદ્ધ હૈમ વ્યાકરણ છે, કે જે સવાલગી શ્લોક પ્રમાણ પચાંગ વ્યાકરણ છે. આના પછી અનેક વિદ્વાનોએ ટીકા લખી છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ આના વિષે એવું સભ્યતાથી કહેવાય છે કે સમયે વ્યાકરણ-કાર પાણિનીનું સિદ્ધકોમુદિવ્યાકરણ કે જે આના કરતાં મોટું છે તેનો અભ્યાસ કરતાં ધતા જ્ઞાન કરતાં આ હૈમ વ્યાકરણનું જ્ઞાન ચડે છે, અને તેથી સાથે તે કરતાં વધારે સહેલાઈથી અને ઓછા વખતમાં શીખી શકાય છે. તે વ્યાકરણ સંબંધે નીચેની ઉક્તિઓ છે.

કિં રનુમઃ શબ્દપાથોધેર્હેમચંદ્રયતેર્મતિમ્ ।

एकेनापि हि येनेदक् कृतं शब्दानुशासनम् ॥

અર્થ—શબ્દરૂપી સમુદ્રને ઉદ્દેશાસમાન કરનાર હૈમચંદ્ર મુનિની બુદ્ધિની કેટલી સ્તુતિ કરીએ? કારણકે તેણે એકલાએજ શબ્દાનુશાસન રચ્યું છે.

વળી તેમના વ્યાકરણનાં વખાણ કરતાં એક કવિ કવે છે કે:—

આતઃ પાણિનિ ! સંવૃણ્ય પ્રલપિતં, કાતંત્રકંથા-કથા
મા કાર્ષીઃ કદુ શાકટા યન ! વચઃ, ક્ષુદ્રેણ ચાંદ્રેણ કિમ્ ।
કઃ કર્ણામરણાદિભિર્વેદ્યત્યત્યાત્માનમન્યૈરપિ
શ્રૂયન્તે યદિ તાવદર્થમધુરાઃ શ્રીસિદ્ધ હેમોક્તયઃ ॥

અર્થ—હે ભાઈ પાણિનિ ! હવે તું તારો પ્રહાસ સંકેલી દે, કાતંત્ર વ્યાકરણ તો કંથા જેવું છે (એટલે તેવું તો શુ કહેવું?), હે શાકટાયન, તું તારાં કુલવચન કાઠીશજ નહિ, અને ક્ષુદ્ર ચંદ્ર વ્યાકરણથી શુ સર્થ? જ્યાં સુધી શ્રી સિદ્ધહેમની ઉક્તિમાં-સિદ્ધહેમ વ્યાકરણમાં અર્થની મધુરતા સંભળાય છે. ત્યાં સુધી કંઠાભરણાદિ ધીલ ગ્રંથો જાણી ક્યો વૃદ્ધ પોતાની બુદ્ધિને જડ કરે ? !

આ વ્યાકરણને સિદ્ધહેમ, સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન, હૈમવ્યાકરણ એવા નામોથી ઓળખવામાં આવે છે. આ પર અનેક વિદ્વાનોએ હજારો શ્લોક પ્રમાણવાળી ટીકાઓ લખી છે (નામ માટે જુઓ જેન ગ્રંથાવલિ પૃ. ૨૯૬ થી ૩૦૩.) તે પરથીજ જણાશે કે તે કેવું અદ્ભુત અને સારભૂત ઉમદા વ્યાકરણ હોવું જોઈએ.

- ૨. અનેકાર્થ નામમાળા (સશેષ) શ્લોક ૧૮૨૬.
- ૩. " વૃત્તિ સ્વોપસ. શ્લોક ૬૦૩૦.
- ૪. અભિધાન ચિન્તામણિ નામમાળા. શ્લોક ૧૫૯૧.
- ૫. " વૃત્તિ સ્વોપસ. શ્લોક ૧૦૦૦૦.
- ૬. દેશી નામમાળા શ્લોક ૮૫૦.
- ૭. " વૃત્તિ (રત્નાવલી) શ્લોક. ૩૫૦૦
- ૮. શેષનામમાળા શ્લોક. ૨૨૫
- ૯. નિધંદુશેષ.
- ૧૦. શિલોંછ નામમાળ.

નોટ—૨-૧૦ શબ્દકોશના ગ્રંથો છે અને તેપર પણ અનેક વૃત્તિઓ થઈ છે.

૧૧. વીતરાગ સ્તોત્ર શ્લોક ૪૭૪.
૧૨. ત્રિપદિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર શ્લોક. ૩૪૦૦૦.
૧૩. દ્વાશ્રય સંસ્કૃત શ્લોક. ૨૮૨૮.
૧૪. દ્વાશ્રય પ્રાકૃત શ્લોક. ૧૫૦૦.
૧૫. નાભેયનેમિદ્વિસંધાન.
૧૬. અહંત્વીતિ શ્લોક. ૧૪૦૦.
૧૭. અહંકાર ચૂડામણિ વૃત્તિ (કાવ્યાનુશાસન) શ્લોક ૨૮૦૦.
૧૮. " (વૃત્તિ વિવેક) શ્લોક. ૪૦૦૦.
૧૯. હૈમ વ્યાકરણ ઉણાદિવૃત્તિ શ્લોક. ૩૨૫૦.
૨૦. " લઘુવૃત્તિ.
૨૧. હૈમ ધાતુ પાશયણ શ્લોક. ૫૬૦૦.
૨૨. હૈમ પ્રાકૃત વ્યાકરણ, આ સિદ્ધહૈમ શબ્દાનુશાસનનો આક્રમો અધ્યાય છે.
૨૩. અન્યયોગ વ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિંશિકા-આ ત્યાદ્વાદ મંજરીનું મૂળ છે.
૨૪. અયોગ વ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિંશિકા.
૨૫. પ્રમાણ મિમાંસા. વૃત્તિ મહિત. શ્લોક. ૨૫૦૦.
૨૬. યોગશાસ્ત્ર શ્લોક. ૧૨૦૦.
૨૭. " વૃત્તિ શ્લોક. ૧૨૦૦૦.
૨૮. આંતર ચૈત્યવંદનવૃત્તિ શ્લોક. ૧૦૧૧.
૨૯. દ્વિવ્યવહન ચપેટિકા.
૩૦. હૈમવાદાનુશાસન ટીકા સાથે.
૩૧. શબ્દાર્ણવ મહાન્યાસ અથવા તત્ત્વ પ્રકાશિકા.
૩૨. ખલાખલ સૂત્ર બૃહદ્વૃત્તિ.
૩૩. લિંગાનુશાસન બૃહદ્વૃત્તિ સાથે.

૧૮.

સૂરિશ્રીનાં ચરિત્ર માટે સાધનો.

શ્રીમદ્ હૈમચંદ્રાચાર્યનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર લખવામાં આવે તો એક મોટું દળદાર પુસ્તક થઈ પડે તેમ છે, કારણ કે તેમના સંબંધમાં જે જે જાણવા યોગ્ય છે તે ઘણા વિદ્વાન, સાધુઓ ગદ્યપદ્યરૂપે નોંધી

ગયા છે આ પુસ્તકો બધા હજી પ્રકટ થઈ બહાર પડ્યા નથી તે માટે દિલગીરી છે. જે સાધનો છે તે નીચે પ્રમાણે—

૧. સોમપ્રભાચાર્ય કૃત હેમકુમાર ચરિત્ર. અથવા કુમારપાલ પ્રતિબોધક સંવત્ ૧૨૪૧.

૨. સૈરતુંગાચાર્ય કૃત પ્રબંધ ચિંતામણિ. સંવત્ ૧૩૬૭.

૩. શ્રી જ્યસિંહસૂરિ કૃત કુમારપાલ ચરિત્ર. સંવત્ ૧૩૧૩.

૪. શ્રી ચારિત્રચુદર કૃત કુમારપાલ ચરિત્ર.

૫. શ્રી હરિશ્ચંદ્ર (દિગ્-?) કૃત કુમારપાલ ચરિત્ર (પ્રાકૃત.)

૬. શ્રી જિનમંડન કૃત કુમારપાલ પ્રબંધ સં. ૧૪૧૧.

૭. શ્રી પ્રભાચંદ્રાચાર્ય કૃત પ્રભાવક ચરિત્ર. સં. ૧૩૩૪.

૮. શ્રી રાજશેખરસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ સં. ૧૪૦૫.

૯. સોમતિલકસૂરિ કૃત કુમારપાળ ચરિત્ર (આ પ્રંથ જૈન પ્રંથા-વલિમાં જણાવેલ નથી.)

૧૦. યશપાલ મત્રી કૃત મોહપરાજય નાટક.

૧૧. જિનપ્રભસૂરિ કૃત તીર્થકલ્પ.

૧૨. શ્રીઋષભદાસ કૃત કુમારપાળ રાસ (યુજરાતી)

૧૩. શ્રી જિનહર્ષ કૃત કુમારપાળ રાસ. (,,)

અહીં ઉપરનાં સર્વ ઉપલબ્ધ ન હોવાથી, રથળ સંકેચ હોવાથી તથા રા. મોતીચંદ ગિરધર કાપડીઆ બી એ. એલ. એલ. બી. એ આખું જીવનચરિત્ર લખવાનું માથે લઈ તે સંબંધી ઘણું પ્રકટ કરવાના હોઈ અહીં ફક્ત દિગ્દર્શનરૂપે શ્રીજિનહર્ષસૂરિ કૃત કુમાર-પાલરાસ, અર્હતીતિ (ભાષાતરકાર રા. મણિલાલ નથુભાઈ દોશી. બી. એ.) દ્વાશ્રય વિગેરેમાથી લઈ એક અઠવાડિયાના ટુક વખતમાં જે-ટલું બન્યું તેટલું નિવેદન કર્યું છે. દોષ, સ્ખલન ઇત્યાદિ સંબંધે મિચ્છામિ દુ.ક્ષઠ લઈ તે સુધારનારનો ઉપકાર થશે, એ કહી હું અત્ર વિરમુ છું.

પ્રિન્સેસ સ્કૂલ-મુંબઈ.

વીરાત્ ૨૮૩૭ વૈગાખ ગુદિ પ્રથમા.

ગુરુ ચરણોપામક.

મોહનલાલ દલ્દીચ દ દેશાઇ.

બી એ એલ એલ બી

अनुक्रमणिका.

प्रथमः प्रकाशः

नं०	विषय.	पन्.
१	महावीर देवनी सभदष्टि.	२
२	महावीर देवनी कश्चि.	६
३	योगतुं गामर्थ.	१२
४	योगधी यती क्षिप्रयो.	१४
५	योगिनी भद्रदेवा.	२६
६	गदात्मा दृष्ट प्रहारी.	२६
७	गदात्मा शिक्षाति पुत्र.	३३
८	योगिनी व्याप्यभक्ता.	४२
९	भोक्तुं कारण-योग.	४३
१०	ज्ञानयोग.	४४
११	दर्शनयोग.	५०
१२	आदित्रयोग	५१
१३	यम, यमनी भावना, पत्र भगिति, त्रष्टु शुक्ति.	५२
१४	अन्य रीते आदित्रयोग (अथवा नियम)... ..	६८
१५	गृहस्थ धर्म अने नीतिपूर्वक छवन (गृहस्थोने धर्मसायक अनापनार शुद्धो.)	७५

द्वितीयः प्रकाशः

१६	गृहस्थ धर्ममां प्रथम अभ्यक्षत अने मिथ्यात्वं स्वतःप.	८१
१७	पांय आद्युप्रत.	८६
१८	अहिंसा.	८७
१९	गृहस्थोतुं श्रीलुं सत्यप्रत.	१११
२०	श्रीलुं अस्नेहप्रत.	१२०
२१	गृहस्थोतुं अतुं प्रत.	१२८
२२	पेश्याधी यता सोपो.	१३०
२३	धर्मनियम-पात्रु प्रत.	१४०

तृतीयः प्रकाशः

२४	द्वितीयो नियम-छु प्रत.	१४६
----	-------------------------------	-----

નંબર.	વિષય.	પૃ.
૨૫	લોગોપભોમ સાતયુ' વ્રત.	૧૪૮
૨૬	મન્ત્રિત્રી થતા દોષ....	૧૪૯
૨૭	માં ત્યાગ	૧૫૦
૨૮	માખણ ખાવાથી થતા દોષ.	૧૫૪
૨૯	મધત્યાગ.	૧૫૫
૩૦	અબક્ષ ફળો.	૧૫૬
૩૧	રાત્રિભોજન... ..	૧૫૭
૩૨	અનર્થ દડ વિરમણ-આક્રમુ વ્રત.	૧૬૩
૩૩	મામાયિક-નવયુ' વ્રત.	૧૬૫
૩૪	દિશાવગાશીક-દશમુ વ્રત.	૧૬૮
૩૫	પૌષ્ઠ-અગીયારમુ વ્રત.	૧૬૮
૩૬	અતિથિ મ વિભાગ-ગારમુ વ્રત....	૧૭૧
૩૭	બાર વ્રતમા લાગતા અતિચાગે દર કરવા વિશે.	૧૭૭
૩૮	મહા શ્રાવણપર્ણ-મહા શ્રાવણની દિવમચર્યા.	૧૮૮
૩૯	શ્રાવણના મનોગ્યો.	૧૯૪
૪૦	શ્રાવણની હેવટની ક્રિયા.	૧૯૫

અનુક્રમણિકા: પ્રકાશ:

૪૧	રતનવ્રત સાથે આત્માની ઐક્યતા.	૧૯૯
૪૨	કોષાદિ કપાયત્નું સ્વરૂપ અને તેનો વિભવ....	૨૦૧
૪૩	ધ્વજવિભવ	૨૦૪
૪૪	મન'શુદ્ધિ કરવાની જરૂર.	૨૧૦
૪૫	રાગદોષનું દુર્ભવપર્ણ અને તે છતવાનો ઉપાય.	૨૧૨
૪૬	સમભાવ	૨૧૩
૪૭	સમભાવ નિષ્પત્તિ માટે બાર ભાવના.	૨૧૪
૪૮	ધ્યાનનું સ્વરૂપ	૨૩૮
૪૯	મેન્દ્રાદિ ચાર ભાવના	૨૩૮
૫૦	ધ્યાન કેવા સ્થળે કરવું.	૨૮૦
૫૧	આસન.	૨૬૦

પંચમ: પ્રકાશ:

૫૨	પ્રાણાયામ.	૨૪૪
૫૩	પ્રાણાયામનું ફળ.	૨૪૮

નંબર.	વિષય	પાન.
૫૪	વાયુનાં સ્થાનાદિ અને તેના જયનો ઉપાય...	૨૪૯
૫૫	વાયુના જયથી થતા ફાયદા. ...	૨૫૨
૫૬	વાયુની ધારણા અને તેનું ફળ...	૨૫૪
૫૭	હૃદયમાં મનને રોકનાથી થતા ફાયદા. ...	૨૫૭
૫૮	ચાર મહોળો (તરવ ગાન.) ...	૨૫૭
૫૯	વાયુના વહનથી શુભાશુભ કાર્યનો નિર્ણય...	૨૬૦
૬૦	નાડીઓનું લક્ષણ અને વાયુ સચારનું ફળ.	૨૬૨
૬૧	કાલ જાન. ...	૨૬૬
૬૨	જય પરાજ્યાદિ પ્રશ્ન જાન. ...	૨૬૬
૬૩	કાર્ય મિદ્ધનો ઉપાય...	૩૦૦
૬૪	તરવ જાણવાનો ઉપાય...	૩૦૨
૬૫	નાડી શોધન કરવાની વિધિ અને તેનું ફળ.	૩૦૩
૬૬	વેધ કરવાની વિધિ. ...	૩૦૬
૬૭	અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની વિધિ...	૩૦૭
૬૮	પરકાય પ્રવેશ પરમાર્થક નથી...	૩૦૮
પદ્મ: પ્રકાશ:		
૬૯	પ્રત્યાહાર. ...	૩૧૦
૭૦	ધારણા. ...	૩૧૩
સસમ: પ્રકાશ:		
૭૧	ધ્યાન-ધ્યાન કરનારનાં લક્ષણો...	૩૧૫
૭૨	પિન્ડરથ ધ્યેય. ...	૩૧૬
અપદ્મ: પ્રકાશ:		
૭૩	પન્ડરથ ધ્યેય અને તેનું ધ્યાન. ...	૩૨૧
૭૪	મંત્રમયી દેવતાનું ધ્યાન. ...	૩૨૪
૭૫	પ્રણવનું ધ્યાન. ...	૩૨૭
૭૬	પત્ર પરમેષ્ઠિ મંત્રનું ધ્યાન. ...	૩૨૭
૭૭	હોંકાર વિદ્યાનું ધ્યાન. ...	૩૩૧
૭૮	વિદ્યાશાંતિ માટે ધ્યાન. ...	૩૩૬
નવમ: પ્રકાશ:		
૭૯	રૂપરથ ધ્યાન. ...	૩૩૯
૮૦	રૂપરથ ધ્યાનનું ફળ. ...	૩૪૧

દશમઃ પ્રકાશઃ

નંબર.	વિષય.	પા.
૮૧	રૂપાતીત ધ્યાન. ...	૩૪૨
૮૨	આજ્ઞાવિચય ધ્યાન. ...	૩૪૩
૮૩	અપાયવિચય ધ્યાન. ..	૩૪૪
૮૪	વિપાકવિચય ધ્યાન. ...	૩૪૬
૮૫	સ સ્થાનવિચય ધ્યાન. ..	૩૪૯
૮૬	ધર્મધ્યાનતુ કળ. ...	૩૫૧

એકાદશઃ પ્રકાશઃ

૮૭	શુકલ ધ્યાન. ...	૩૫૨
૮૮	ધાતિકર્મના ક્ષયથી થતું કળ. ...	૩૫૯
૮૯	મામાન્ય ક્રેવલીનું કત્તવ્ય. ...	૩૬૩
૯૦	મોક્ષમા ગયેથો યોગી. ...	૩૬૬

દ્વાદશઃ પ્રકાશઃ

૯૧	આચાર્યશ્રીનો આનુભવ. ...	૩૬૭
૯૨	મનના ભેદે અને લક્ષણો. ...	૩૬૮
૯૩	પગ્માનંદ પ્રાપ્તિનો ક્રમ. ...	૩૭૦
૯૪	અભ્યાસ ક્રમ. ...	૩૭૨
૯૫	એકાગ્રતા. ...	૩૭૩
૯૬	વિચાર શક્તિ ખીલવવાની ક્રિયા. ...	૩૮૦
૯૭	મનને શાંતિ આપવાનો મરલ માર્ગ. ...	૩૮૪
૯૮	ઉદાસીનતાનું કળ. ...	૩૮૬
૯૯	ઇદ્રિયજ્વલ ઉપાય. ...	૩૯૦
૧૦૦	મન જીતવાનો ઉપાય... ..	૩૯૧
૧૦૧	તત્ત્વજ્ઞાન થયાની નિશાની. ...	૩૯૨
૧૦૨	ઉન્મત્તી ભાવતું કળ. ..	૩૯૩
૧૦૩	ઉપદેશનું રહસ્ય. ...	૩૯૫
૧૦૪	આચાર્યશ્રીનો આત્મા પ્રત્યે ઉપદેશ. ...	૩૯૬

યોગ શાસ્ત્ર ભાષાંતર.

નમો દુર્વારરાગાદિવૈરિવારનિવારિણે ।

અર્હતે યોગિનાથાય મહાવીરાય તાયિને ॥ ૧ ॥

ઘણી મહેનતે દુર કરી શકાય એવા રાગાદિ શત્રુઓના સમુહનું નિવારણ કરનાર અર્હત, યોગીઓના સ્વામી અને જગતના ભવોનું રક્ષણ કરનાર મહાવીર દેવને નમસ્કાર કરું છું.

વિવેચન—અત્યારની દુનિયાને આ વાત તો વિદિત થઈ ચૂકી છે, કે હજારો મનુષ્યની સાથે બાથ લીડનાર અનેક ગુરવીરો મળા શકે છે, પણ રાગદ્રેષનો જય કરનાર વીર પુરૂષ ભાગ્યે જ મળી શકે છે.

આવા મહાન્ દુર્જય રાગ, દ્રેષ, કામ, ક્રોધ, માયા લોભાદિ અંતરંગ શત્રુઓનો મૂલથી સર્વથા જય કરનાર પુરૂષને મહાવીર નામથી ઓલાવવા તેમાં કાંઈ અતિશયોક્તિ છેજ નહિ. આ મહાન્ વીર પુરૂષનો જન્મ ઇસ્વીસન પૂર્વે ૫૯૯ વર્ષે એત્ર સુહ તેરસને દિવસે મગધ દેશમાં આવેલા ક્ષત્રિય કુટુંબ નામના શહેરમાં સિદ્ધાર્થ રાજાની ત્રિશલા નામની મહાદેવીની કુક્ષિએ થયો હતો. માતાપિતાનું આપેલ નામ વર્ધમાન છે. તથાપિ તેમનાં અદ્ભુત પરાક્રમવાળા મહાન્ ગુણોથી રંભત થઈ દેવોએ મહાવીર એવું નામ આપ્યું છે.

સંસાર વાસનાથી વિરક્ત થઈ, શ્રમણપણું અંગીકાર કરી, ઘોર તપશ્ચર્યા અને ધ્યાનમાં નિમગ્ન રહી, સાહાબાર વર્ષે રાગદ્રેષાદિ અંતરંગ શત્રુઓનો ઘય કરી અરિહંત પદ પ્રાપ્ત કર્યું. કેવલ (સંપૂર્ણ) જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી તેઓ યોગીઓના પણ નાથ થયા. અને તેમણે સ્વાનુભવથી થયેલા સત્ય જ્ઞાનથી સંસારથી ત્રાસ પામતા અને

મહાદુઃખોનો અનુભવ કરતા સંસારી જીવોને ઉપદેશ આપી તેઓનું જન્મ, જરા, મરણથી રક્ષણ કર્યું, માટે રાગ આદિને છૂટનાર, અહંત, યોગીઓના નાથ અને જીવોનું રક્ષણ કરનાર આ ચારે વિશેષણો તે મહા પુરૂષનેજ ધટી શકે છે, અને તેવા મહાન્ ગુણોથી આકર્ષાઈ આ શાસ્ત્રકાર તે મહાવીર દેવને શાસ્ત્રની આદિમાં નમસ્કાર કરે છે.

મહાવીર દેવની સમદૃષ્ટિ.

पन्नगे च सुरेंद्रे च कौशिके पादसंस्पृशे ।

निर्विशेषमनस्काय श्रीवीरस्वामिने नमः ॥ ૨ ॥

દંશ કરવાની યુદ્ધિથી પગને સ્પર્શ કરનાર (દંશ આપનાર) પૂર્વ જન્મના કૌશિક ગોત્રી સર્પના ઉપર અને નમન કરવાની યુદ્ધિથી પગનો સ્પર્શ કરનાર ઈંદ્રના ઉપર પણ જે મહાશયનું મન સરખુંજ હતું, તે શ્રીમાન્ મહાવીર દેવને નમસ્કાર કરે છે. ૨.

વિવેચન — જન્મ, જરા, મરણથી ત્રાસ પામેલા અને તેથીજ આ દુનીયાની સયોગ અને વિયોગવાળી માયાના પાશમાં નહિ સપહાતાં વૈરાગ્યરસમાં નિમગ્ન થઈ મહાવીરદેવ ચારિત્ર અંગીકાર કરી, અપ્રમત્તપણે પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરતાં, એક વખત શ્રવેતાંથી નગરી તરફ જતા હતા, ત્યારે કેટલાક ગોવાળીઓ છાકરાઓ કહ્યું કે હે શ્રમણ, આ રસ્તો કૌશાંથી જવાનો સીધો છે તથાપિ આ રસ્તામાં એક કનકખલ નામના તાપસનો આશ્રમ આવે છે. ત્યાં એક દૃષ્ટિવિષસર્પ રહે છે. તેના ત્રાસથી કેટલાક વખતથી આ રસ્તો બંધ થયો છે, કારણ કે તે રસ્તે જનાર માણસોને તે સર્પ પોતાની દૃષ્ટિથી બાળી ભસ્મ કરે છે. માટે આ રસ્તો મૂકી બીજો માર્ગ કે જે કેટલાક ફેરમાં છે તથાપિ નિર્વિઘ્ન છે, તે રસ્તે તમે જાઓ. બાળકોના આ વચનો સાંભળી કૃપાળુ દેવ વિચાર કરવા લાગ્યા, કે અનેક જીવોનો સંહાર કરનાર આ સર્પ મારાથી પ્રતિબોધ પામે તો તેના ડંસથી મને થએલું દુઃખ એ અદ્વય છે. મારા એક જીવને કષ્ટ થતાં

પણ અનેક જીવોને ઉપકાર થાય તો તે કરવામાં મને કાંઈ દુઃખ નથી. જ્ઞાન દષ્ટિથી જોતાં મને જણાઈ આવે છે કે, આ સર્પ પૂર્વે એક તપસ્વી સાધુ હતો. ક્રોધની તીવ્રતાથી કરેલી મહાન તપશ્ચર્યાનું ફળ તે પામી શક્યો નથી. “ખરેખર સમભાવ અને સમ્યગ્ જ્ઞાનના અભાવે આવી મહાન તપશ્ચર્યાનું પરિણામ આવું દુઃખદાયકજ આબ્યું છે ” અવશ્ય તે મારાથી પ્રતિબોધ પામશે. પણ તેને પ્રતિબોધતાં મને પણ કષ્ટ સહેવું પડશે. આવો નિર્ણય કરી શ્રમણ ભગવાન તેજ રસ્તે ચાલ્યા. કેટલાક વખતથી તે રસ્તો બંધ હતો, તેથી રસ્તામાં ઘાસ ઉગી નીકળ્યું હતું. જીર્ણ પત્રોથી રસ્તાનો દેખાવ ઠંકાઈ ગયો હતો. ઠેકાણે ઠેકાણે કાંટાવાળાં નાના ઓડો અને ધૂળથી વૃદ્ધિ પામેલા રાફડાઓ જોવામાં આવતા હતા. તેટલામાં એક જીર્ણ અવસ્થાએ પહોંચેલું ચક્ષુ મંદિર જોવામાં આવ્યું. તે જીર્ણમંદિરના મંડપમાં ઉભા રહી નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર દષ્ટિ સ્થાપન કરી કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં ધ્યાનસ્થપણે રહ્યા. નજીકમાં રહેલ બિલથી નીકળી પેલો સર્પ ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો. જે વનમાં જનાવરો પણ મારા ભયથી પ્રવેશ નથી કરી શકતા, તે વનમાં નિર્ભયપણે મારી અવજ્ઞા કરી આ ઠેકાણે ઉભો છે, તેમ સર્પ વિચાર કરવા લાગ્યો, અને ક્રોધાવેશથી ઝેરની જ્વાળાને વમતી અને આસપાસના વૃક્ષોને પણ ઝેરથી વાસિત કરતી દષ્ટિ પ્રભુના ઉપર ફેંકી. કેટલીકવાર સન્મુખ જોયું પણ તેની દષ્ટિના ઝેરની અસર તે મહાત્માના ઉપર ન થઈ, ત્યારે સૂર્ય સામી દષ્ટિ કરી કાંઈક વિશેષ ઝેરથી ભરેલી દષ્ટિએ પ્રભુ સામુ જોયું. પણ તેનો તે પ્રયાસ નિરર્થક ગયો. આત્મિક યોગની પ્રબળતાથી ઝેરની અસર પ્રભુના ઉપર ન થઈ. ખરેખર આવે ઠેકાણે તે મહાત્માના યોગની સત્યતાની કસોટી થઈ. પણ તે સર્પ પોતાના નિશ્ચયમાં ડગ્યો નહિ. નજીક આવી પગના ઉપર ડંસ મારવા લાગ્યો, અને ઝેરથી વ્યાપ્ત થતાં આ પુરૂષ મારા ઉપર પડશે એવા ભ્રમથી ડંસ મારી ફર નાસવા લાગ્યો. પણ આ સાહસિક મહા પુરૂષ તો તેના ડસવાથી ખીલકુલ વ્યાકુળ ન થતાં ત્યાંજ સ્થિરપણે ધ્યાનસ્થ રહ્યા. સર્પ

જ્યારે હંસ આપીને થાક્યો ત્યારે કરુણાસમુદ્ર આ મહાત્માએ તેને બોલાવ્યો કે “ હે ચંદ્રકૌશિક ! પ્રતિબોધ પામ, પ્રતિબોધ પામ. તારા પૂર્વ જન્મોને યાદ કર. ગત જન્મના કોધાવેશના ફલરૂપે આ તિર્યચપાત્રું અને તેમાં પણ હબરો જીવોને વાસ આપનાર આ સર્પપાત્રું તું પામ્યો છે. જે ચારિત્ર અને જે તપશ્ચર્યાતું ફલ મોક્ષ મળવું જોઈએ, તે ચારિત્ર તથા તપને કોધથી દૂષિત કરતાં આવા મહાન્ અધમ જન્મને તું પામ્યો છે, અને આ જન્મમાં પણ આવા કોધથી હબરો જીવોનો સંહાર કરી મહાન્ દુર્ગતિ પામીશ, માટે હવે તો ચેત. ”

મહાત્માના સુખથી નીકળતાં આ વચનામૃતોતું પાન કરતાં તે સર્પ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. તેમના યોગની પ્રભા એટલી બધી તેના ઉપર પડી, કે એક ડગલા જેટલું પણ તે દુર ખસી ન શક્યો. અને વિચારના વમળમાં પડ્યો કે “ આ મહાત્મા કોણ ? તેઓ મને શુ કહેવા માગે છે ? મેં આવા મહાત્માઓને કોઈ પણ ઠેકાણે કોઈ પણ વખતે જોયા છે ? મને તે યાદ નથી આવતું તોપણ આવા મહા પુરુષોની સોળતમા હું પૂર્વે આંચો છું ” આમ વિચાર કરતાં તે શરીરનું ભાન ભૂલી ગયો, તેની ઈદ્રિયોના વ્યાપાર બંધ પડી ગયા. આભુળાભુ શું થાય છે, તેનું ભાન તેને ન રહ્યું, અને એકાગ્ર થઈ ગયો. તે એકાગ્રતામાં સ્થિર થતાં પૂર્વજન્મના સંસ્કારને રોકનાર (આડે આવનાર) કર્મનો પડદો ત્રુટી ગયો. અને કર્મનો પડદો ત્રુટતા તેને ગયા જન્મોનું જ્ઞાન થઈ આવ્યું. તાપસનેા અને જૈનસાધુપણાનો પાછલો જન્મ જોયો. હવે તેના પશ્ચાતાપનો પાર ન રહ્યો. “ અહો ધિક્કાર છે મને ! એક કોધને લઈને મારી આવી અધમ સ્થિતિ થઈ. પૂર્વે મેં તપશ્ચર્યા ઘણી કરી, તપસ્થાને પારણે ગૃહસ્થને ઘેર આહાર લેવા જતાં એક દેડકી યગ તળે ચ'પાઈ મરણ પામી. શિષ્યે સંભારી આપી. મેં માન્ય ન કર્યું, ફરી શિષ્યે ઉપાશ્રયે આંબ્યા ણાહ સંભારી આપી. મને રીસ આવી. ત્રીજીવાર સંધ્યાએ પ્રતિક્રમણ અવસરે શિષ્યે સંભારી આપી. મેં જાણ્યું, આ મારાં છિદ્રે શોધે છે. કોધાવેશથી મારવા દોડ્યો, રસ્તામાં સ્તંભ સાથે

અફળાયો. સ્તંભ જોરથી વાગતાં તે પાપનો પશ્ચાત્તાપ કર્યાં સિવાય મરણ પામી તાપસ થયો. ત્યાં પણ ક્રોધની વિશેષતાથી આશ્રમમાંથી કુલકુલ લઈ જતા રાજકુમારોને મારવા હોડયો ત્યાં કુવામાં પડયો. મરણ પામી આ સર્પપણે ઉપજ્યો. અહો ! હજી પણ ધન્ય ભાગ્ય છું કે મારા ઉદ્ધાર માટે આ કરૂણાસાગરે દયા લાવી અનેક કષ્ટ સહન કરી મને પ્રતિબોધ પમાડયો—પણ હવે આવા તિર્યંચના ભવમાં હું શું કરી શકું ? મારો ઉદ્ધાર કેમ થશે ? ” આમ વિચાર કરતાં સર્પના અધ્યવસાયને મહાવીરદેવે પોતાના જ્ઞાનથી બાણી લીધા અને તેને બાણાબ્યું કે “ હે ચંડકૌશિક સર્પ ! હવે વધારે પશ્ચાત્તાપ કરી હતબળ ન થા. હું તને ઉપાય બતાવું છું. તારૂં આયુષ્ય હવે અલ્પ છે. તું અનશન કર (આહારનો ત્યાગ કર.) આ બિલમાં તારી દ્રષ્ટિ રાખી પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ કર, સર્વ જીવોની પાસે અંતઃકરણથી મારી માગ (કે મારા કરેલા અપરાધોને તમે માફ કરો. મારી અજ્ઞાન દશાથીજ મેં તમને દુઃખ આપ્યું છે. હવે અત્યારથી હું ક્રોધ જીવોને દુઃખ નહિ આપું.) તેમજ ક્રોધનો ત્યાગ કર. તને ગમે તેવી આકૃત આવી પડે તોપણ બીલકુલ ક્રોધ ન કરીશ. ક્રોધનાં ફળો તે પોતે અનુભવ્યાં છે. ” આ પ્રમાણે પ્રભુની કહેલી શિક્ષા માન્ય કરી તે સર્પ બિલમાં સુખ રાખી ત્યાંજ રહ્યો. જ્રમણુ ભગવાન પણ તેના પરિણામની દૃઢતા રખાવવા માટે થોડો વખત તેની સહાય અર્થે ત્યાંજ રહ્યા. સર્પ પણ પંદર દિવસ અવશેષ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સહસાર નામના આઠમા દેવલોકે દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. અસુક વખત પછી ઈંદ્રે આવીને વીર પ્રભુના ચરણમાં નમસ્કાર કરી સ્તુતિ કરી. આ બેઉ પ્રસંગમાં તે વીરપુરૂષને સમભાવજ રહ્યો હતો. “ સહજસાજના અપમાનમાં કે માનમાં આ દુનિયાના પામર જીવોને હર્ષ કે શોક થઈ આવે છે, તેવું આ મહાપુરૂષનું જીવન નહોતું. આથી પણ અધિક પ્રસંગોમાં પણ તે મહાશયે સમભાવજ રાખ્યો હતો. અને તેથીજ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી મોક્ષ પદને પ્રાપ્ત થયા છે, ” એ તેમના અતિશાથી ગુણને શાસ્ત્રકાર યાદ કરીને અંધની આદિમાં નમસ્કાર કરે છે.

મહાવીર દેવની કરૂણા.

કૃતાપરાધેઽપિ જને કૃપામંથરતારયોઃ ।

इषद्वाष्पाद्रयोर्भद्रं श्रीवीरजिननेत्रयोः ॥ ૩ ॥

અપરાધ કરવાવાળા જીવો ઉપર પણ દયાથી નમ્ર અને અશ્રુથી આર્દ્ર એવાં શ્રી વીર પરમાત્માના નેત્રોત્તું કલ્યાણ થાઓ. ૩.

વિવેચન.—અંતરંગ મહાન્ કરૂણા યા દયાસૂચક આ બનાવ એવો બન્યો છે કે, તે મહાવીર દેવની અપરાધી જીવો ઉપર પણ અગાધ કરૂણાને સૂચવી અત્યારની સખળ પણ આત્મભાવમાં નિર્ભળ પ્રબળને આસ્થિરના વમળમાં નાંખે છે. વેરાગ્યવાસનાથી ભરપૂર મહાવીર દેવ ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી, નિવૃત્તિ માર્ગ મેળવવા માટે શ્રમણ માર્ગ સ્વીકારી, આ પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરતાં એક વખત ઘણા મ્લેચ્છ લોકોથી ભરપૂર દંઠ ભૂમિમાં આંગ્યા. અઠમની તપશ્ચર્યા કરી પેઢાલ ગામની પાસે પેઢાલ નામના વનમાં રહેલ પોલાસ નામના દેવળમાં કાયોત્સર્ગ કરી ધ્યાનસ્થ રહ્યા

એ અવસરે સૌધર્મ દેવલોકની સુધર્મા નામની સભામાં સૌધર્મ દેવોના પરિવાર સહિત બેઠા હતા. વિસ્તારવાળા અવધિ જ્ઞાનથી પૃથ્વીતલ ઉપર અવલોકન કરતાં તે ઈંદ્રે શ્રમણ ભગવાનને પેઢાલ વનમાં જોયા. આ અવસરે મહાવીર દેવને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું નહોતું, પણ તે પરિપૂર્ણ જ્ઞાનોત્પત્તિ કર્મક્ષય થાય છે, અને તે કર્મક્ષય ધ્યાનસાધ્ય છે, માટે કર્મક્ષય કરવા તે ધ્યાનાવસ્થામાં નિમગ્ન રહેલા હતા. આ સ્થિતિમાં મહાવીર દેવને બેઈ ઈંદ્રે ત્યાજ રહી નમસ્કાર કર્યો, કારણકે વિવેકી જીવો સામાન્ય રીતે પણ સમજી શકે છે, કે આવી ધ્યાનાવસ્થામાં તેમની પાસે જતાં રખેને તેમને તેવી દશામાં વિદ્મરૂપ થઈએ, તથાપિ તે ઈંદ્રેનો ગુણાનુરાગ છુપો ન રહ્યો. “ગમે તેવી નિકટ કે દુર અવસ્થામાં પણ મહા પુરૂષોના ગુણોત્તું સ્મરણ તો કરવુંજ. અને સામર્થ્ય હોય તો ખીજાઓને પણ ગુણાનુરાગી કરવા. આવા ઈરાદાથી પોતાની સભામાં ઈંદ્રે બોલી ઉઠ્યો કે “હું મહાનુભાવો, દેવો અને અપ્સ-

રાઓ ! આ ભરતક્ષેત્રમાં પેઢાલ ગામની નજીક પોલાસ ચૈત્યમાં આ મહાવીરદેવ ધ્યાનાવસ્થામાં રહ્યા છે. ધ્યાનની અંદર અત્યારે તેમની એટલી બધી દૃઢતા છે કે આપણા જેવા સમર્થ દેવોને પણ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાંખે છે.

પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી આશ્રવહારને રોકનાર, કોઠાદિ અંતરંગ શત્રુઓને જીતનાર અને દ્રૌપદ્ય ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવથી અપ્રમત્ત આ મહાવીરદેવને આ દશાથી ચલાયમાન કરવાને દેવો કે દાનવો, યજ્ઞો કે રાક્ષસો, ભુવનપતિઓ કે મનુષ્યો કોઈ પણ સમર્થ નથી. ”

ઈંદ્રનાં આ વચનો સાંભળી તેનો સામાનિક સંગમ નામનો દેવ કોઠથી લાલ નેત્રો કરી ગર્વથી સ્તબ્ધ થઈ ખોલાવા લાગ્યો. “સ્વામિન્ એક સાધુ માત્ર સામાન્ય મનુષ્યત્વં આપ આણું વર્ણન કરો છો કે દેવો પણ ચલાયમાન ન કરી શકે તે અસંભવિત છે. ભલે આપ સ્વામી છો એટલે પૂર્વાપર વિચાર કર્યા સિવાય ગમે તેમ બોલો અને ખીલઓ તેને માન આપે, પણ તે વાત હું માની શકતો નથી કે મેરૂ જેવા મહાન પહાડોને એક સામાન્ય પથ્થરની માફક ફેંકી દેવાતું સામર્થ્ય ધરાવનાર દેવો પણ એક મનુષ્યને ન ચળાવી શકે. એ વાત તદ્દન અસંભવિત છે, છતાં આપ જો તેવોજ નિશ્ચય ધરાવતા હો તો હ્યો હું જાઉં છું, અને તેને હમણાંજ ચલિત સ્થિતિવાન કરું છું.” ઈંદ્ર વિચાર કરવા લાગ્યા કે એક સામાન્ય પણ યોગી મહાત્માના યોગત્વં સામર્થ્ય કેટલું હોય છે તે આ મિથ્યાભિમાની જાણતો નથી; તો આ યોગીધર કે જે અત્યારે યોગીની પરકાષ્ટાએ પહોંચવાની તૈયારીમાં છે, જેને અનેક લબ્ધિઓ પ્રગટ થઈ છે, ધ્યાન અને સમાધિદશાથી અત્યારે જેને મહાન આત્મિક બલ પ્રગટ થયું છે, તેની આને ક્યાંથી માલમ પડે ? પણ જો હું તેની પરીક્ષા કરવાની ના કહીશ, તો મારું વચન ખોટું છે. તેમજ આ મહા પુત્રમાં કોઈ પણ યોગિક યા આત્મિક બલ નથી તેમ એ જાણુશે, અને સર્વ દેવોને પણ તેવોજ નિશ્ચય થશે. માટે ના તો ન કહેવી. ખીલ બાણુ પરીક્ષાની હા પાડતાં આ મહાત્માને આ પાપી જીવ

દુઃખ આપશે તેનું નિમિત્ત પણ હું જ થઈશ.” આમ સંશયારૂઠ થયેલા ઈંદ્રને વિચાર કરવા મૂકી તે દેવ ત્યાંથી રવાના થયો. જે સ્થળે શ્રમણુ લગવાન ધ્યાનસ્થ હતા ત્યાં આબ્યો. અમર્યથી લરપૂર સ્વભાવવાળા દેવે પ્રથમ ધુળની વૃષ્ટિ કરી; એટલે સુધી ધુળ ઉછાળી કે તે ધુળથી મહાવીર દેવના કાન અને નાકના વિવરો પણ પુરાઈ ગયા. શ્વાસોશ્વાસ ચાલવો બંધ પડી ગયો તોપણ યોગિક શક્તિવાળા શ્રમણુને તે કાંઈ દુઃખદ ન થયું, બારે ધુળ દૂર કરી વજૂના સરખા તીક્ષ્ણ સુખવાળી કીડીઓ તેણે દેવશક્તિથી બનાવી, મહાવીર દેવના ઉપર મૂકી. કીડીઓ એટલા જોરમાં ડંસ આપવા લાગી કે થોડા વખતમાં તેમનું શરીર ચાલણીના જેવું ઈંદ્રમય થઈ ગયું. છતાં તે મહાત્માનું મન ખીલકુલ કલુષિત ન થયું. આ વખતે પણ નિર્લાગ્ય મનુષ્યના મનોરથોની માફક તે નિષ્કલ નિવડયો એટલે મોટા મોટા ડંસ બનાવી તેમના ઉપર મૂક્યા. આ ડંસો એટલા જોરથી ચટકા મારવા લાગ્યા કે જેમ પર્વતમાંથી અનેક નિર્જરણાઓ ચાલે છે તેમ પ્રભુના શરીર રૂપ પર્વતથી રૂધિર રૂપ ગરણુઓ ચાલવા લાગ્યાં, તથાપિ તે મહાશયનું મન ચલિત ન થયું, પણ ઉલટું અધિક સત્વથી ઉત્તેજિત થવા લાગ્યું. આવી રીતે સિંહ, સર્પ, હાથી વિગેરે અનેક રૂપો કરી ધ્યાનસ્થ દશાથી ચલિત કરવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે નિરૂપયોગી થતું જોઈ દેવ વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગોથી કદી ચલાયમાન થવાનો નથી. પણ જો આને અનુકૂળ સુખ બતાવું તો આ નક્કી ચલિત થશે. આ ઈરાદાથી એક વિમાન તૈયાર કરી, દેવ દેવીઓ બનાવી વિમાનમાં બેસી, મહાવીર દેવ પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે “હે શ્રમણ ! આ તમારી ધૈર્યતા અને તપશ્ચર્યા જોઈ હું પ્રસન્ન થાઉં છું. ચાલો, આ વિમાનમાં બેસો. તમને તમારા ઈચ્છિત પ્રમાણે દેવલોકમાં લઈ જાઉં. તપશ્ચર્યા કરીને જે સાધવા માગો છો, તે હું તમને આપું છું.” “બરેબર મોહનિદ્રાથી નિદ્રિત થયેલા અને ક્ષણિક તથા માયિક સુખમાં સુખ માનનારા જીવોને આ પુદ્ગલિક સુખો સુખ રૂપ ભાસે છે, તે પણ તત્ત્વ જાણનારા જ્ઞાનીઓ આ સુખને સુખરૂપ માનતા નથી, એટલું જ નહિ પણ આગામી કાળે દુઃખ આપનાર હોવાથી

તેને વર્તમાનમાં પણ દુઃખ રૂપ માને છે. એ મહાશય જેને માટે તપ-શ્રયા કરે છે, જેને માટે આ સંસાર ત્યાગ કરી આત્મરમણ કરે છે, જંગલમાં નાના પ્રકારનાં કપ્ટો સહન કરે છે, આત્મોપયોગની અગૃતિમાં અપ્રમાદિત રહી પ્રયત્ન કરે છે, તે આ દુનિયાના સુખ માટે નહિ, દેવના સુખ માટે નહિ, ધર્મના સુખ માટે નહિ, પરંતુ કર્મના અલાવથી ઉત્પન્ન થતા આત્મિક સુખ માટેજ હતું, તેની આ ઐહિક સુખની લાલસાવાળા દેવને ખબર ન પડી ” અને તેથીજ આવા સંયોગિક વિયોગિક સુખની પ્રેરણા કરે છે. આ તેની પ્રાર્થના નિષ્ફળ ગઇ. મહાવીર દેવે તે અંગીકાર તો ન કર્યું, પણ તેની સાચું પણ ન જોયું. દેવ નિરાશ થયો. હવે કયો માર્ગ લેવો કે ધ્યાનાવસ્થા મૂકી દઇ આ શ્રમણ મારા કહ્યા સુજબ આલે. વિચાર કરતાં દેવને જાણાઈ આવ્યું કે દુનિયામાં સી સિવાય બીજું કોઈ શસ્ત્ર વીરપુરૂષોનો પરાલવ કરનાર નથી. આ ધરદાથી તેણે કેટલીક દિવ્ય સ્વરૂપા નવથોવના મોહક સુંદરીઓ—અસરાઓ ખનાવી. તેની સાથે કામને ઉત્તેજીત કરનારી પડ્ડતુઓ એકી સાથે વિકુર્વા. કદંબાદિ પુષ્પોનો પરાગ ચારે દિશાઓથી છુટવા લાગ્યો. મંદમંદ વાયુ ફરકવા લાગ્યો. કોયલોના શબ્દોથી વનના ભાગે શબ્દિત થયા. આ જાણુ દેવાંગનાઓએ મધુર સંગીત શરૂ કર્યું. ગાંધાર, મલ્હાર અને માલ-કોલાદિ અનેક મધુર અને મોહક સ્વરો વિસ્તરવા લાગ્યા. વીણાઓના ઝીણા પણ હૃદયભેદક શબ્દોથી વનના યશુઓ પણ સ્તંભાઈ જવા લાગ્યાં. મેઘની ગર્જના સરખા મૃદંગોના શબ્દો અથડાવા લાગ્યા. આ-ટલેથીજ તે દેવની ખનાવેલી દેવાંગનાઓ શાંત ન રહી. તેઓ આગળ વધી સીજનોને સુદલ ચોતાનો વિકાર પ્રગટ કરવા લાગી. હાવલાવ કરવા શરૂ કર્યાં. નિર્લજપણે નિતંબ અને સ્તનાદિકના ભાગે ખુલ્લા કરવા લાગી. દુકામાં તેઓમાં જેટલું સામર્થ્ય હતું તે સર્વ સામર્થ્ય આ શ્રમણ દેવને ચલાયમાન કરવાને વાપરી ચુકી, પણ પાણી ઉપર થતા પ્રહારની માફક તે સર્વ નિષ્ફળ ગયું. તે દેવને ખબર નહોતી કે, આ શ્રમણદેવને જ્ઞાનદશા બ્રહ્મત ધર્મ છે, પાછલા જન્મો અનેક જોયા છે, આજ સુધીના ભોગવેલા સાંસારિક સુખોનું પરિણામ હું-

બદલ આંચું છે, અને ખરું સુખ તો જુદું જ છે, એ બેના રોમરોમમાં પરિણમી ગયું છે અને આત્માનંદના સુખનો અનુભવ કરી શક્યા છે, તેના સુખની આગળ આ સુખો બિંદુ તુલ્ય પણ નથી.”

આ પ્રમાણે અતુકળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો સંગમ દેવે એક દિવસ નહિ, પણ છ માસ સુધી કર્યા; આખરમાં દેવ થાક્યો. ઈંદ્રેતું કહેવું સત્ય જ થયું. ખરેખર આ તો કોઈ અલૌકિક મહા પુરુષ જ નીકળ્યો. હવે આને ચલાયમાન કરવા માટે મારે જે જે મહેનત કરવી તે તે નિર્ધક જ છે. આમ વિચાર કરી પ્રભુને નમસ્કાર કરી ત્યાંથી ચાલતો થયો. આ દેવના જવા પછી શ્રમણ ભગવાન વિચારવા લાગ્યા કે “અહો નિષ્કારણ ખીળ જીવોને હું ખ આપનાર આ જીવની ગતિ ખરાબ થશે. મારા જેવા જીવો કે જેને ખીળ જીવોતું હિત કરવાતું છે કે દુઃખથી મુક્ત કરવાતું છે, તેવાઓ પણ તે જીવોના કૂર આચરણોથી તેતું હિત કરી શકતા નથી. મારા મનમાં એ જ લાગી આવે છે કે મારા તરફથી તેતું હિત થવું જોઈએ, પણ તે ન થતાં મને દુઃખ આપવાના તેના કૂર અધ્યવસાયોએ ઉલટો તે કર્મબંધિત થયો છે. ખરેખર તેતું હું આ અવસરે કાંઈ પણ હિત ન કરી શક્યો.” આમ વિચાર કરતાં તે કૃપાળુ દેવની આંખમાં અશ્રુ જણાવા લાગ્યાં.

“ આ દુનિયાનાં પામર પ્રાણીઓ પોતાતું યુરું કરનારતું બનતા પ્રયત્ને યુરું કરે છે. અને અશક્ત હોય તો મનથી તો ખરાબ ચિંતન કરે છે જ. પણ આ યોગની સ્થિતિ કોઈ જુદા જ પ્રકારની છે. સંસારની સ્થિતિ સામે આ સ્થિતિનો મુકાબલો તો ન જ કરી શકાય. કારણ કે સંસારના રસ્તાથી ત્યાગીઓનો (યોગીઓનો) રસ્તો જુદો જ હોય છે. અને તેને લઈને જ આ મહાત્મામાં આટલી કોમળતા—યા કૃપાળુતા હતી. નહિતર આ વખતે તેમની પાસે એટલી બધી પ્રબળ શક્તિઓ યોગથી પેદા થયેલી હતી કે એક દેવ તો શું પણ તેવા હબરોને હંકાવવાતું સામર્થ્ય તેમનામાં હતું પણ યોગના અંગે યોગીઓ તેતું સામર્થ્ય કોઈ પણ વખત આ દુનિયાના પામર જીવો ઉપર ફેરવતા નથી. ”

આવા ધ્યાનગુણથી આકર્ષાઈ આ અંશકારે અંશની આદિમાં તે યોગગલિત મહાપુરૂષના શુભ ચરિત્ર સૂચક સ્તુતિ કરી છે, કે યોગિક સ્થિતિમાં આવવું હોય તો આ મહાન પુરૂષના ચરિત્રનું અનુકરણ કરો-૩.

(યોગશાસ્ત્રે બનાવવાનો આધાર.)

શ્રુતાંબોધેરધિગમ્ય સંપ્રદાયાન્ન સદ્ગુરોઃ ।

સ્વસંવેદનતશ્ચાપિ યોગશાસ્ત્રં વિરચ્યતે ॥ ૪ ॥

સિદ્ધાંત રૂપ સમુદ્રમાંથી કેટલોક ભાગ લઈને, કેટલોક ભાગ સદ્શુરૂની પરંપરાથી મેળવીને, અને કેટલોક ભાગ મને પોતાને જે અનુભવ થયો છે તે, એમ ત્રણે આધાર મેળવીને આ યોગશાસ્ત્ર બનાવું છું. ૪.

(વિવેચન—આ શ્લોક ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાઈ શકાય છે કે આચાર્યશ્રી પોતે યોગના અનુભવી હતા. જે તેમ ન હોત તો (સ્વ-સંવેદન) મારા પોતાના જાતિ અનુભવથી પણ હું કંઈ લખીશ, તેમ ન લખતાં ઉપરના જે જ આધાર બતાવત. છેલ્લો પ્રકાશ આચાર્યશ્રીના અનુભવનો છે. તેમાં ઘણું સમજવાનું છે. પણ જ્ઞાની જાણે શા કારણથી તેના ઉપર વિસ્તારથી ટીકા કરવામાં નથી આવી. મને તો એમ સમજાય છે કે તે સ્તો તેમને સરલ લાગ્યો હોય અને તેથી વિશેષ ટીકાની જરૂર ન જોઈ હોય, તથાપિ અત્યારના સમયે યોગની પ્રાણાલિકા કેટલાક વખતથી લોપપ્રાય થતાં વિસ્તારની જરૂર તો છેજ. છતાં તેવા અનુભવી સિવાય તેમના ઉપર વિવેચન કરવું એ મને અયોગ્ય તો લાગે છે તથાપિ તે મહાત્માના વચનોના આધારે તેનો શબ્દાર્થ લખવા ધારૂં છું અને કેટલોક ઠેકાણે વિવેચન લખું તો તે ટીકાને આધારે યા કોઈ બીજા અંશને આધારે છે, એમ સમજવું. આ પ્રકારનું અત્રે સૂચન કરવું યોગ્ય ધારૂં છું.

યોગનું સામર્થ્ય.

યોગઃ સર્વવિપદ્વલ્લીવિતાને પરશુઃ શિતઃ ।

અમૂલમંત્રતંત્રં ચ કાર્મણં નિર્વૃત્તિશ્રિયઃ ॥ ૫ ॥

દુનિયાની નાના પ્રકારની વિપત્તિઓના સમૂહરૂપ વેલીઓને કા પવા માટે આ યોગ એક તીક્ષ્ણ ધારવાળા કુહાડા સરખો છે અને મોક્ષ લક્ષ્મીનું મૂળ મંત્ર, અને તંત્ર વિનાનું વશીકરણ છે.—૫.

વિવેચન.—આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ કાંઈ આ દુનિયામાં ઝોછી નથી. અથવા જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક, સંયોગ, વિયોગ વિગેરે દુઃખો કાંઈ આ દુનિયાના જીવોને ઝોછા હેરાન કરતાં નથી. આ સર્વ વિપત્તિઓજ છે. અને તેથીજ તેને મનુષ્યોથી શુન્ય પણ નાના પ્રકારની વલ્લીઓની ગાઠ જાળવાળી અટવીની ઉપમા આપી શકાય. આ વિપત્તિરૂપ અટવીને કાપી નાખવા માટે યોગને તીક્ષ્ણ પરશુ યા કુહાડાની ઉપમા લાયક છે. અર્થાત્ કુહાડાથી ગમે તેવા ગાઠ ઝાડી-વાળા અરણ્યને પણ કાપી શકાય છે.

બીજી ઉપમા વશીકરણની છે. વિષય સુખના લાલચુ જીવો સ્ત્રીઓને સ્વાધિન કરવા માટે મંત્ર તંત્ર અને જડીબુટીની સેવના કરે છે. તેને આચાર્યશ્રી કહે છે કે આ ક્ષણિક પણ મહા દુઃખ આપનાર સ્ત્રી સંબંધી સંયોગ યા સુખ એ લાખો વખત ટકી નહિ રહે, અને તે સંયોગો મેળવવા મંત્ર તંત્રાદિના પ્રયાસમાં ઉતરવું પડે છે. અને તે પણ સિદ્ધ થાય કે ન પણ થાય. ત્યારે તમે અક્ષય અનેમહા સુખ આપનાર નિવૃત્તિ (મોક્ષ) રૂપ (શ્રી) લક્ષ્મી (અથવા સ્ત્રી) ને સ્વાધિન કરવાનો પ્રયત્ન કરો. તેમાં નથી મંત્રનું કામ, નથી તંત્રનું કામ, નથી જડીબુટીનું કામ, પણ એક યોગના અવલંબનથીજ તે નિરંતરનું સુખ તમને મળી શકશે.

મૂયાંસોપિ હિ પાપ્માનઃ પ્રલયે યાંતિ યોગતઃ ।

ચંદ્રવાતાદ્ ઘનઘના ઘનઘનઘટા ઇવ. ॥ ૬ ॥

જેમ પ્રચંડ પવનથી ઘણી ઘાટી પણ વાહણાની ઘટા વિખરાઈ નય છે, (નાશ પામે છે,) તેમ યોગના પ્રભાવથી ઘણાં પાપ હોય તો પણ તેનો પ્રલય (નાશ) થઈ નય છે. ૬

અહિ કોઈ શંકા કરશે કે ઘણાં પણ એક ભવનાં કરેલાં પાપ હોય તો તેનો યોગથી નાશ થઈ શકે. પણ ઘણા ભવનાં કરેલાં પાપો હોય તો શુ તે યોગથી હઠી શકે ખરા ? એનો ઉત્તર આપે છે.—

ક્ષિણોત્તિ યોગઃ પાપાનિ ચિરકાલાર્જિતાન્યપિ ।

પ્રચિતાનિ યથૈધાંસિ ક્ષણાદેવાશુસૂક્ષ્ણિઃ ॥ ૭ ॥

ઘણા વખતથી એકઠાં કરેલ ઇધણાઓને (લાકડાંઓને) પ્રબળ અગ્નિ એક ઘણવારમાં બાળીને ભસ્મ કરી શકે છે, તેમ ઘણા કાળથી પેદા કરેલાં કર્મોનો (પાપોનો) પણ યોગ ક્ષય કરે છે.

વિવેચન:—લાકડાંને એકઠાં કરવાને જેટલો વખત લાગે છે. તેટલો વખત જો તેને બાળવા ધારે તો બાળતાં લાગી શકતો નથી એ વાત તો આપણા અનુભવથી સિદ્ધ છે. તેવીજ રીતે કર્મોનો પણ નાશ યોગ રૂપ અગ્નિથી ઘણી સહેલાઈથી અને અલ્પ કાળમાં થઈ શકે છે. જેટલો કાળ કર્મોને એકઠાં કરવામાં ગયો છે તેટલો વખત તે કર્મોને કાઢવામાં જોઈતો હોય તો આ જીવનો મોક્ષ કોઈ પણ વખત નજ બની શકે, કારણ કે જ્યારે જ્યારે કર્મ કાઢે છે ત્યારે નવીન કર્મ પણ બાંધે છે, કેમકે તદ્દન કર્મ કાઢવાનોજ કાળ આપણા અનુભવમાં નથી આવી શકતો. તેનું કારણ કર્મ બંધનનાં નિમિત્તો મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કપાય અને યોગ-આમાંથી કોઈ પણ કોઈ વખત વિદ્યમાન હોય છે જ. માટે કર્મ કરવામાં જેટલો વખત લાગ્યો છે, તેટલો વખત કર્મ કાઢવામાં બની શકવો અશક્ય છે. દુષ્ટાંત એકદેશી હોય છે, તેથી જ્યારે લાકડાં બાળે છે, ત્યારે નવીન લાકડાં એકઠાં નથી કરતો; તેમ જ્યારે કર્મ કાઢે છે ત્યારે નવીન કર્મ નથી બાંધતો. આ વિરોધ આંહી લાગુ પડવાનો નથી, કારણ ઉપર દર્શાવ્યું છે. ત્યારે તે ઠેકાણે આ લાકડાનું અને અગ્નિનું દુષ્ટાંત ઘણું અનુકૂળ પડતું થઈ શકે છે. યોગની પ્રબળતા એજ કર્મરૂપ લાકડાંઓને બાળ-

વામાં અગ્નિની ગરજ સારે છે. અને એટલા ટુક વખતમાં કર્મને ખાળી શકે છે, કે નવીન કર્મ બંધ ન થતાં આત્મા જલદી છુટી શકે છે. યા નિર્મળ મઈ શકે છે.

(યોગથી થતી લબ્ધિઓ.)

કફવિમુખ્મલામર્પસર્વાંપધિમહર્ષયઃ

સંમિન્નશ્રોતો લબ્ધિશ્ચ યોગતાંદવડંવરં ॥૮॥

યોગી પુરૂષોના કફ, શુક્ર, મળ અને શરીરનો સ્પર્શ વિગેરે સર્વ ઔષધિનું કામ કરે છે. મહાન્ રૂદ્ધિવાળી (મહાન્ પ્રભાવવાળી) ઔષધિની ગરજ સારે છે. અર્થાત્ ઔષધિ જે કામ કરે છે તે સર્વ કામ આ યોગિઓના કક્ષાદિ કરી શકે છે. તેમજ એક ઇદ્રિયથી પાચે ઇદ્રિયની ગરજ સરી શકે છે. કાર્ય થઈ શકે તેવી લબ્ધિઓ (શક્તિઓ) પેદા થાય છે, આ સર્વ યોગનોજ મહિમા છે. ૮

વિવેચનઃ—યોગના માહાત્મ્યથી ઉપર જણાવેલ લબ્ધિઓ પેદા થવી અશક્ય નથી. ભલે અત્યારના કાળે ક'ઇક હુ'શક્ય લાગે. પણ અશક્ય તો નથીજ અત્યારે હુ'શક્ય લાગવાનું પણ કારણ સતત અભ્યાસ, તેવા સદ્ગુણીની નિકટતા, માયિક પ્રાણીઓના સંગથી વિરકતતા અને વૈરાગ્યની તીવ્રતા વિગેરે અનેક શુભ નિમિત્તોનો અભાવ છે. છતાં પૂર્વે અનેક મહાત્માઓએ આવી લબ્ધિઓનો—સિદ્ધિઓનો, લાભ મેળવ્યો છે. તેના અનેક દાખલાઓ પુસ્તકોમાંથી મળી આવે છે. છતાં ઐથ અધિક થઈ જવાના ભયથી આંહી એકજ દ્રષ્ટાંત આપવામાં આવે છે. પૂર્વે હસ્તિનાપુરમાં છ બંડનો લોકતા સનત્કુમાર ચક્રવર્તિ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેના શરીરનું રૂપ એટલું બધું તેજસ્વી યા અમત્કારિક હતું કે ઈદ્ર મહારાજ પણ સ્વર્ગમાં સ્વર્ગીઓની પાસે તેનું વર્ણન કરતો હતો. તેને નહિ સદહતા વિજ્ય અને વિજ્યત નામના બે દેવો ચક્રવર્તિનું રૂપ જોવા પૃથ્વી ઉપર આંગ્યા. એ અવસરે સનત્કુમાર રાજા સ્નાન કરતો હતો

તેથી શરીર ખેળાદિથી ખરડાયેલું હતું, છતાં તેનું રૂપ કે લાવણ્યતા ઠાંકી ન રહી. દેવોને પણ આશ્ચર્ય થયું કે અહા! શું રાજનું રૂપ છે ! વિસ્તાર પામેલા અષ્ટમીના ચંદ્ર સરખું લલાટ શોભી રહ્યું છે. નિલોત્પલને છતનારાં નેત્રો કર્ણ પર્યંત વિસ્તરાયેલાં છે. હાંત અને હોડે, પકવ બિંબોનાં ફલોનો પરભવ કર્યો છે. આ કણે શુક્રિતકાઓને નિરસ્ત કરી છે. કંઠે પાંચજન્ય શખને છૂંચે છે. ભુજઓ કરિરાજની સુદા-દંડનો તિરસ્કાર કરે છે. આ હૃદયસ્થળ મેરૂપર્વતની શિલાની લક્ષ્મીને લુંટી લે છે, મધ્યભાગ સિંહના ઉકર સરખો છે. વધારે શું કહેવું ? આના આખા શરીરની શોભા વર્ણુનાતીત છે. ચંદ્રની ચાંદની માફક આના ઉપર અભ્યંગન છે કે કેમ તેની પણ ખબર પડતી નથી. જેમ ઇંદ્રે વર્ણુન કર્યું છે તેમ યા તેથી અધિક આનું સ્વરૂપ છે, અથવા ખરેખર મહા પુરૂષો કેઈ વખત અસત્ય નજ બોલે. તેવામાં ચક્રવર્તીએ પુછ્યું તમે, અહીં કેમ આંચા છો ? ગ્રાહણરૂપધારી તે દેવોએ જવાબ આપ્યો કે તમારું રૂપ દુનિયામાં અધિક સાંભળ્યું હતું અને તે કુતુહલથી પ્રેરાર્થ અમે તે જોવા આંચા છીએ. રાજાએ જવાબ આપ્યો કે અત્યારે હું સ્નાન કરું છું, શરીર ખેળ પ્રસુખથી ખરડાયેલું છે, માટે રાજ્યા સન ઉપર ખેસું ત્યારે તમે આવજો, તે અવસરે તમને વિશેષ મળ પડશે. ગ્રાહણરૂપ ધારી દેવોએ તેમ કરવા હા પાડી. ચક્રવર્તી તૈયાર થઈ રાજ્યાસન પર ખીરાજ્યો. દેવો ત્યાં આંચા અને તેનું રૂપ જોતાંજ તેઓનાં સુખો આંખા થઈ ગયા. તેઓ ઉદાસ થયા અને નિઃશ્વાસ નાખ્યો. અહા ! મનુષ્યના દેહોની આવી ક્ષણભંશુર સ્થિતિ ! આથી સર્વ શોભા નષ્ટ થઈ ગઈ. આમ ઉદાસ થયેલા તેઓને સનતકુમારે પૂછ્યું; તમે પેહેલા ઘણા ખુશી થયા હતા અને હમણાં આમ ઉદા-સીન કેમ ? દેવોએ જણાવ્યું કે, હે રાજા અમે પહેલાં તારું રૂપ જોયું હતું તે અત્યારે નથી. અમે દેવો છીએ. ઇંદ્રે તારું રૂપ વખાણ્યું તેથી આશ્ચર્ય પામી અમે જોવા આંચા હતા. આ તારું શરીર હમણાં અનેક રાગોથી ભરપુર થઈ ગયું છે. તેથી અમે ઉદાસ થયા છીએ. આ પ્રમાણે કહી તેઓ ચાલ્યા ગયા, રાજા પણ હિમથી દગ્ધ થયેલા વૃક્ષની મા-ફક પોતાનું શરીર વિછાયેલું જોઈ વિચારવા લાગ્યો કે ધિષ્ઠાર થાઓ !

આ શરીર નિરંતર રોગથી ભરપુર છે, છતાં મારા જેવા મૂઠ પુરૂપો ફેગટ તેમા મૂર્છા કરે છે. લાકડામાં રહેલા ઘુલ્લોની માફક રોગથી આ શરીર વિહારણુ કરાય છે. બાહ્યથી રમણીય પણ અંદર કૃમિઓથી ભરપુર વડનાં ટેટા સરખુ આ શરીર રોગોથી ભરપુર છે. જેમ સેવાળ મહા સરોવરના પાણીનો યા શોભાનો નાશ કરે છે, તેમ રોગો શરીરના લાવણ્યનો નાશ કરે છે. શરીર શ્લથી ભય છે, પણ આશાઓ ઢીલી થતી નથી, રૂપ ભય છે, પણ પાપબુદ્ધિ ઘટતી નથી, જરા સ્કુરે છે પણ જ્ઞાન સ્કુરતું નથી. આવાં સંસારી જીવોનાં ચેષ્ટિતને ધિક્કાર થાઓ. ખેર! આજકાલ નાશ પામવાવાળા આ દેહથી તપશ્ચર્યા કરી કર્મની નિર્જરા મેળવવી તેજ સાર છે. અરે! મેં ફેગટ આ દેહનો યા રૂપનો ગર્વ કર્યો. તે દેહે મને જગો દીધો, પણ હજી બ્યાં સુધી તે પડી ન ભય. તે પહેલાં તેમાંથી જેટલું બની શકે તેટલું આત્મસધાન કરી લઉં. આ પ્રમાણે વૈરાગિક ચક્રવર્તિએ પુત્રને રાજ સોંપી વિનયધર સુનિ પાસે આરિત્ર લીધુ. મોહથી તેનો પ્રેમાળ પરિવાર છ માસ પર્યંત પાછળ ફર્યો, પણ નિકષાય ઉઠાસીન, મમત્વરહિત અને નિર્ગ્રંથ તે મહાત્મા પાસેથી આખેર નિર્મોહ બાણી તેઓ પાછા ફર્યો. સનત્કુમાર મહાસુનિને પણ સરસ વિરસ તથા અનિયમિત આહાર દેતા શરીરમાં રોગો વૃદ્ધિ પામ્યા. ક્ષણભંગુર દેહનો ભરોંસો શા માટે કરવો? તેમાથી આપણુ કામ કાઢી લેવુ, તે તો પડી જશેજ. આ ઇશિદાથી તે મહાત્માએ મહાન્ તપશ્ચર્યા કરવા માંડી. તપશ્ચર્યા અને આત્મવિચારણુ ધ્યાન કરતાં સાતસો વર્ષો નીકળી ગયાં. તે અરસામાં તેઓને અનેક લખિંધઓ અને સિદ્ધિઓ પેદા થઇ. એક વખત આ મહાત્માની સહનશીલતા અને શરીર ઉપર પણુ નિર્મમત્વ જોઇ ફરી દેવો આગળ ઇંદ્રે પ્રશંસા કરી કે, હે દેવો! બળતા અગ્નિના પુળાની માફક ચક્રવર્તીની રૂદ્ધિનો ત્યાગ કરી ઘોર તપશ્ચર્યાથી અનેક લખિંધઓ પેદા થયેલી છે. છતાં શરીરથી નિરપેક્ષ આ સનત્કુમાર સુનિ બીલકુલ ચિકિત્સા કરતો યા કરાવતો નથી. તેજ દેવો ફરી વેદનું રૂપ કરી તે સુનિ પાસે આબ્યા અને અમે મહાન્ વૈદો છીએ; તેમ કહી સનત્કુમારને ચિકિત્સા કરવા

પ્રેરણા કરી. સનતકુમાર તેમને કહે છે હે વેંદ્યા, રોગ બે પ્રકારનો છે; બાહ્ય અને અભ્યંતર; બાહ્ય રોગોની મને બીલકુલ દરકાર નથી પણ રાગદ્વેષ, કામક્રોધ, માયાલોભ વિગેરે અંતરંગ રોગો મારે છે, તેની ચિકિત્સા કરતા હો તો હું કરાવીશ, કેમકે બાહ્ય રોગો કાઢવાનું સામર્થ્ય મારામાં છે. પછી દેવોને બતાવવા ખાતર પોતાના કક્ષ તથા યુક વિગેરેથી રોગથી ભરપુર એક આંગલી ઉપર લેપ કર્યો કે તત્કાળ પૂર્વના રૂપથી પણ અધિક રૂપવાન થઈ દેવો આશ્ચર્ય પામી પગમાં પડ્યા અને જ્ઞાન્યુ' કે જેવી રીતે બાહ્ય રોગ કાઢવાની શક્તિ પણ તમારામાં છે, તેવી અંતરંગ રોગ કાઢવાની શક્તિ પણ તમારામાં છેજ. ઈંદ્રની કુદેસી પ્રશંસા વિગેરે જ્ઞાન્યાવી ખુશી થતા દેવો દેવલોકમાં ગયા. આ પ્રમાણે સનતકુમાર યોગીનાં કક્ષ મળ મૂલાદિ દરેક વસ્તુઓ યોગના પ્રભાવથી મદાન આપધિ તુલ્ય થયાં હતાં, તેમ બીજી પણ અનેક લઘિઓ અને સિદ્ધિઓ યોગથી ધાય છે.

ચારણાગીત્રિપાવધિમનઃપર્યાયસંપદઃ ॥

યોગકલ્પદ્રુગમ્યતા વિકામિકુમ્ભમશ્રિયઃ ॥૯॥

આકાશમાં ચાલવાની લઘિ, નિગ્રહ અનુગ્રહ કરવામાં સમર્થતાવાળી લઘિ, અવધિજ્ઞાનની સંપદા અને બીજાના મનના પર્યાયને જ્ઞાનવાની સંપદા, આ સર્વ યોગરૂપ વૃક્ષના વિકસર થએલા પુષ્પોની થોભા છે.

વિવેચનઃ—યોગનું ખરેખરું ફલ તો મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે, જે આગળ કહેવામાં આવશે. પણ આ પૂર્વાક્રમ લઘિઓ—સિદ્ધિઓ અને સંપદાઓ તે તો યોગરૂપ કલ્પ વૃક્ષના સુગંધી અને વિકસર થયેલાં પુષ્પો છે. જે વૃક્ષના પુષ્પો પણ આશ્ચર્યજનક અને સુખદાયક લાગે છે, ત્યારે તેનાં ફલો તો કેટલાં બધાં સુખ રૂપ હશે, એ પોતેજ વિચારવાનું છે.

અહો યોગસ્ય માહાત્મ્યં પ્રાજ્યં સામ્રાજ્યમુદ્ગહન ॥

અત્રાપ કેવલજ્ઞાનં ધરતો ધરતાધિપઃ ॥૧૦॥

અહા શું યોગતું માહાત્મ્ય ! મહા વિસ્તારવાળા સ્વતંત્ર રાજ્યને ધારણ કરનાર ભરત ક્ષેત્રનો અધિપતિ, ભરત રાજ આરિસા-ભુવનમાં યોગના માહાત્મ્યથી કેવલજ્ઞાન પામ્યો !

વિવેચન:—આ અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા આરાના અંતિમ ભાગમાં ઘણાંજ લોળાં અને સરલ સ્વભાવનાં પણ ધર્મોધર્મના વિવેક વિનાનાં, અનેક યુગલિક માનવોથી ભરપુર ભૂમિ ઉપર નાહિરાભની માફકેવા નામની પત્નીની કુક્ષિથી રૂપલદેવલનો જન્મ થયો. પૂર્વ જન્મની સંયમ ક્રિયાથી યોગી પદના અનુભવી તે ભગવાન ત્રણ જ્ઞાન સહિત જન્મ્યા હતા. તેમને જ્ઞાનાલોકથી તે યુગલિકોને નિશ્ચયસ માર્ગ બતાવવા માટે પ્રથમ નીતિ માર્ગ ભરપુર વ્યવહાર માર્ગ બતાવ્યો. નીતિ માર્ગમા નિપુણ કરી પૂર્ણ જ્ઞાન અને નિર્વૃત્તિ મેળવવા માટે યોતાના ભરતાદિ સો પુત્રોને રાજ્યાદિ અધિકાર વહેંચી આપી યોતે શ્રમણ માર્ગ સ્વીકાર કર્યો. જ્ઞાનક્રિયાની પ્રબળતાથી કર્મના આવરણો દૂર કરી કેવલજ્ઞાન પેદા કર્યું અને સત્ય ધર્મનો તાર્કિક ઉપદેશ આપી મનુષ્યોને ધાર્મિક રસ્તે દોર્યા.

ભરતરાજને રાજ્ય પામ્યા પછી પૂર્વ જન્મના પુણ્યાનુસાર ચૌદ રત્નો અને નવ નિધાન પ્રાપ્ત થયાં. ભરતક્ષેત્રના પૂર્ણ છ ખંડ યોતાને સ્વાધિન કરી ચક્રવર્તિપણાનો રાજ્યાલિષેક પામી શક્યા.

એક વખત આરિસાભુવનમાં (આરિસાનાજ ઘરમાં) વસ્ત્રાભૂષણ પહેરવા માટે ગયા. ત્યાં યથાયોગ્ય જ્યાં જોઈએ ત્યાં વસ્ત્ર અને અલંકાર પહેરી યોતાના શરીરને આરીસામાં ભુવે છે, તો એક આંગળીમાંથી વિંટી પડી ગએલી જણાઈ. અલંકારથી ભરપુર ખીલ આંગળીઓની આગળ આ આંગળી નિસ્તેજ યાને ઝાંખી જણાઈ. દિવસે દેખાતા ચંદ્ર સરખી આગળી જોઈ અંગ ઉપરનાં સર્વ વસ્ત્રો અને આભૂષણો દૂર કર્યાં. દૂર કરવાતું કારણ એ કે વસ્ત્રાભૂષણ સિવાય શરીર શોભે છે કે કેમ ? વસ્ત્રાભૂષણો દૂર થતા હિમથી દગ્ધ થએલ વૃક્ષના સરખું અશોભનિક શરીર જણાયું.

આંહી વિચારનો પ્રવાહ બદલાયો અને તે આગળ વધ્યો. રાજ્ય ખટપટના અને અતેહર (અતંપુર) સંબંધી વિચાર ભૂલાયા.

શરીરને વસ્ત્રાલુપણથી શોભાવવું એ તો પથ્થર અને માટી ચા રેતીથી બનાવેલા ઘરને સાડું દેખાડવા ઉપર ચુનો લગાડવા જેવું છે. ચુનાની ઠીવાલો સારી લાગે છે, પણ અંદર શું છે તે વિચારતાં તો પથરા, કાંકરા, માટી ને રેતી વિગેરે જ જણાય છે. તેમ આ 'શરીર પણ સુદર ત્વચાએ મઢેલ હોવાથીજ રમણીય લાગે છે. પણ અંદરથી તો તે લોહી, માંસ, હાડ, વિષા, મૂત્ર, પિત્ત, કફ, અને મનમદિથી ભરપૂર છે. કપુર, કસ્તુરી, અને અંદન પ્રમુખ, ઉત્તમ સુગંધી દ્રવ્યો પણ આ શરીરના સંયોગથી દૂષિત ચા દુર્ગંધિત થાય છે. આ શરીરહિના મોહ મમત્વથી અરહટ્ટની ઘટીકાઓ માફક આ જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યાજ કરે છે. આ શરીરની વૃદ્ધિહાનિ પણ થાય છે. પુદ્ગલોના ચય અપચયથી વૃદ્ધિ હાનિ પામતું શરીર તે હું નજ હોઈ શકું. આ દુનિયાના માયિક વિષયોથી વિરક્ત થઈ મોક્ષકળ આપનાર તપસ્વર્યાદિ જેણે અંગીકાર કરી છે, તેણેજ આવા ધણુભંગુર શરીરને પણ સાર્થક કર્યું છે. સંસારરૂપ દુર્ગંધવાળી એક ખાડ છે કે જે શૃંગાર રસરૂપ ક્રીચકથી ભરપુર છે. તેની અંદર હું જાણતાં છતાં પણ શુકરની માફક સુખ માની રહ્યો છું. મને ધિક્કાર થાઓ કે સાઠ હજાર વર્ષ પર્યંત આ ધરાતલ ઉપર ભમી ભમી આ એક થોડા વખતના જીવન માટે મહાન્ અકાર્યો મારાથી બન્યા છે. ધન્ય છે મારા બાહુબલિ આદિ વીર બંધુઓને કે જે મણે વૃષ્ટની માફક રાજ્યભારાદિ ઉપાધિનો ત્યાગ કરી પિતાજી રૂપ-ભદેવ પ્રભુને શરણે રહી, પરિપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી, મોક્ષ સુખ સુપ્રાપ્ત કર્યું છે. ખરે તે પિતાના તેજ સુપુત્રો છે, કે જેઓ તેમને માર્ગે ચાલનાર થયા છે. હું ખરેખર સુપુત્ર નહિજ, નહિતર પિતાજી પણ મારી ઉપેક્ષા શા માટે કરે ? જેમ નવાણું ભાઈઓને શરણે રાગ્યા તેમ મને શા માટે ન રાખે ? અથવા તેમનો શું દોષ છે ? જીવો ચોતપોતાના કર્મોથીજ સુખી, દુઃખી, માનનીય અને અમાનનીય થાય છે. સંસારરૂપ કુવામાં પડતા પ્રાણીઓનો બચાવ માતા, બેન, ભાઈ કે સ્ત્રી કોઈ પણ કરી શકતું નથી, આવું મહાન્ સ્વતંત્ર રાજ્ય તે ચલાચલ છે, જોવન પણ પતિત થવાનુંજ. લકમી પણ જ્યાં ચંચળ, અહો ! ત્યાં

સુખ તો ક્યાંથીજ હોય ! સુખની આશા ક્યાંથી રાખી શકાય ? હું કોઈવું રક્ષણ કરી શકું તેમ નથીજ. કારણ કર્મોથી બંધાએલ અને સંસારથી ઘેરાએલ છું. ત્યારે આ બીજાઓ—મારી સાધના સંસારી હોવો તેઓ પણ મારું રક્ષણ કેમ કરી શકશે ? કારણ એક સરખાજ રોગવાળા અમે છીએ, વળી તેઓનાં કર્મો અને મારાં કર્મો પણ ભુ-દાંજ. આ પણ એક સખળ કારણ છે કે આંધળો આંધળાને દોરી ઠેકાણાસર પહોંચાડીજ શકે નહિ. ત્યારે અત્યાર સુધી હું તેમનો અને તેઓ મારાં એવી મારી માન્યતા મિથ્યાજ ઠરી. જ્યારે આ કુંડુંબીઓ ભુદા છે, તો મેહેલાતો અને રાજ્યસત્તા એ પણ ભુદી છે. એ તો પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. અરે એ તો દૂર યા ભુદી માલૂમ પડેજ છે. પણ આ નણકમાં નણક રહેલ દેહ તે પણ ભુદોજ માલૂમ પડે છે. કારણકે ભવાંતરોના ગમન અવસરે સાથે ન જનાર અને પુદ્ગલોના ચય અપચયથી વૃદ્ધિ હાનિ પામનાર તે હું નજ હોઈ શકું, ત્યારે હું કોણ ? આ સર્વથી ભુદોજ. એકજ. આ જગ્યાએ યોગની અપૂર્વ સ્થિતિનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યોજ. દેહ ગેહાદિ-સંયોગિક બાહ્ય વસ્તુઓને આત્મભાવથી ભુદી સમજવા લાગ્યા, એટલુંજ નહિ પણ તાદૃશ સ્પર્શજ્ઞાનની જેવું સમજ્યા, તેવોજ અનુભવ કરવા લાગ્યા. આ ઠેકાણે તે મહાશય ભરત મહારાજ શરીર સ્થિતિવું ભાન ભૂલી ગયા. મનની એકાગ્રતા તો થઈ હતી તેમાં વધારો થતો ચાલ્યો. આ ભુબાભુ થતા શબ્દો સંભળાવા ન લાગ્યા. ઇદ્રિય અને તેના વિષયોથી મન ભુદું પડ્યું. અજ્ઞાનજન્ય સ્વતંત્ર વિચારોથી પણ મન ભુદું પડ્યું; અને અંતે તે મન આત્મભાવમાં લીન થઈ ગયું. મનના બ્યાપારો બંધ પડ્યા. આત્મભાવની તીવ્રતા યા એકતા એકજ પ્રવર્તવા લાગી. એ એકતામાં કર્મનો ક્ષય કરનારી ક્ષપકશ્રેણી (પરિણામની વિશુદ્ધતા) વૃદ્ધિંગત થઈ. જ્ઞાનના આવરણો તીવ્ર તાપના ભેરથી વાહળની માફક પીગળ્યાં. મોહભાવ દેહ ઉપરથી અને શુભાશુભ કર્મો ઉપરથી પણ ગયો. ક્રોધાદિકનો સર્વથા ક્ષય થયો. આ સ્થિતિનો અનુભવ કરતાં અરૂણોદય અને પછી સૂર્યોદય તેમજ પરમાવધિ અને તેની પછાડીજ લોકલોક પ્રકાશક કેવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. “ અહા શુ યોગનો મહિમા !

શું યોગનું પરાક્રમ! જે મહારાજ છ ખંડનો લોકતા ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા હતા, તે મહારાજ એક સ્વલ્પ વખતમાં યોગની પરાક્રમણે પહોંચ્યો અને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન પામી કૃતકૃત થયો.” દેવોએ શ્રમણનો વેશ આપ્યો. વેશ પહેરી અનેક જીવોને યોગનો મહાન્ માર્ગ બતાવી મોક્ષમાર્ગના પથિકો બનાવ્યા. તદ્દલવસંબંધી આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં મોક્ષ સ્થિતિને પામ્યા.

આ મહારાજના યોગક ચરિત્રમાંથી આપણે ઘણું સમજવાનું અને લેવાનું છે. તે મહાશયની વિચારશક્તિ, એકાગ્રતા, વૈરાગ્ય, અને જાણ્યું કે તરતજ તેમ પ્રવર્તન કરવાની પ્રવીણતા વિગેરે સમજી તથાવિધ પ્રયત્ન કરનાર અવશ્ય વૈરાગ્ય અને સતત અભ્યાસના પ્રમાણમાં ફાયદો મેળવી શકે છે.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે “ ભરત મહારાજને પૂર્વ જન્મમાં શ્રમણપણું આદર્યું હતું, યોગનો અનુભવ કર્યો હતો, તેથીજ અલ્પ વખતમાં વિચાર શક્તિની પ્રબળતાએ કર્મના પડદાઓ દૂર કરી આરિસાહુવનમાં આત્મસ્થિતિ અનુભવી શક્યા. પણ જેઓએ પૂર્વ જન્મમાં યોગાનુભવ કર્યો નથી, તેઓને તો યોગનો આરંભ કર્યો પછી આત્મતત્ત્વ મેળવતાં ઘણા વખત લાગવો જોઈએ. ” તે શંકાનું સમાધાન નીચેના શ્લોકથી આચાર્ય શ્રી આપે છે.

યોગિની મરૂદેવા.

પૂર્વમપ્રાપ્તધર્માપિ, પરમાનંદનંદિતા ॥

યોગપ્રભાવતઃ પ્રાપ્, મરૂદેવા પરં પદમ્ ॥ ૧૧ ॥

પહેલાં કોઈ પણ જન્મમાં ધર્મ નહિ પામેલા છતાં યોગના પ્રભાવથી પરમાનંદથી સમૃદ્ધિવાન મરૂદેવીમાતા પરમપદ (મોક્ષપદ) પામ્યા !

વિવેચન:—મરૂદેવાજી રૂપલક્ષેણ ભગવાનનાં માતાજી હતાં. તેઓનું માનવ જન્મમાં આવવાપણું મરૂદેવીના લવમાં પ્રથમ થયું

હતું, અનાદિ નિગોહમાંથી ઉચ્ચ ચઢતાં તેઓનો જીવ એક કેળના ઝાડમાં ઉત્પન્ન થયો હતો. ત્યાં બેડમા કંથેરતું ઝાડ કાંટાવાળું હતું. વાયુના ઝપાટાથી તે ઝાડ કેળ સાથે અથડાતું, અને તેથી તે ઝાડના જીવને વિશેષ દુઃખ થતું હતું. પરંતુ તેને સહન કરી કેળના ભવમાં જ અવ્યક્તપણે અકામ નિર્ભરા ઉપાર્જન કરી, મરૂદેવાજીવણે ઉત્પન્ન થયા હતા. વિરક્ત દશાથી વાસિત થઈ રૂપલદેવજીવે જ્યારે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું તે દિવસથી મરૂદેવાજીવે વિશેષ દુઃખ લાગી આવ્યું. મોહની પ્રબળતાથી, આત્માને તારનાર અને જગત્ જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર કાર્યમા પુત્રતું પ્રવર્તેન છતાં, પુત્રના મોહમા મોહિત થયેલ માતાને તે કામ દુઃખદ લાગ્યું. તેઓની ઉદ્ધારીનતાનો પાર ન રહ્યો. સુખની સેજમાં ઉછરેલ મારો પુત્ર અત્યારે એક સામાન્ય મનુષ્યથી પણ વધારે દુઃખ ભોગવે છે. જંગલના મનુષ્યોની માફક તે એકલો વનમાં ફર્યા કરે છે. તેને ટાઢ લાગતી હશે, ઝોઢવાનાં વસ્ત્રો પણ તેની પાસે નથી. ઉનાળામાં તાપ લાગતો હશે, ભૂખ તરસ આદિ પણ વેઠવાં પડતાં હશે. તેને ખાવાને કોણ આપતું હશે? “હે ભરત, મારો પુત્ર આવા દુઃખો સહન કરે છે. તું તની સાર સંભાળ પણ લેતો નથી. અને રાત્રીના સુખમાં મગ્ન થયો છે” આ પ્રમાણે ભરતને ઝાળંલા આપતાં અને પુત્રના વિયોગથી લાંબો વખત રૂદન અને વિલાપ કરતાં મરૂદેવાજીવની આખે ઝાંખ યા પડલ આવી ગયાં, પણ પુત્ર તરફનો પ્રેમ ઝોછો ન થયો. ભરત રાજ સમન્નવતા હતા કે—“માતાજી આપ ખેદ ન ધરો. મારા પિતાજીએ વૈરાગ્ય ભવની ઉત્કટતાથીજ સંસાર મૂકી દીધો છે. આ રાત્રીનાદિકનાં સુખો તેમને દુઃખરૂપ લાગ્યાં છે. આ સંયોગનો વિયોગ અવશ્ય થશેજ. સંપદા એ વિપદા રૂપજ છે. કોઈ કોઈતું રક્ષણ કરનાર નથીજ. સ્વકર્માનુસાર જીવો એકલાજ દુઃખાદિનો અનુભવ કરે છે. આ તેમની તીવ્ર ભાવના છે. જન્મ જરા મરણાદિ વિષય વ્યાધિઓ દરેક જીવોને દુઃખ આપે છે. અને તેથીજ ભય પામી મારા પિતાશ્રી તીવ્ર તપશ્ચર્યા અને ધ્યાન કરી, તે દુઃખો દુર કરવાનું આપદ સેવે છે. આપ આ સંસારતું સ્વરૂપ વિચારો અને આત્મિક

લાવનાને પ્રબલ કરો, તો આપને પણ સંસારની અસારતાજ જણાઈ આવશે. મારા પિતાશ્રી જેને માટે પ્રયત્ન કરે છે, તે જ્યારે પ્રગટ થશે ત્યારે માતા ! હું તમને ખતાવીશ. કે તેઓ આ અમારા કરતાં કોટીગણુ સુખ અનુભવે છે. અને હું પણ ખરું સુખ તો તેજ માતું છું. ગમે તે અવસરે અમને પણ તેનો આશ્રય લીધા સિવાય ખરું સુખ તો નથીજ.” આ પ્રમાણે અનેક વચનચુક્રિતથી ભરત મરૂદેવાજીને સમજાવતા હતા. પણ મોહના પ્રબળ આવરણથી ભરતના શબ્દોની અસર તેમને થતી નહોતી.

આ જાણુ રૂપભદ્રેવ ભગવાન પણ સયમ ધારણુ કરી જ્ઞાન ધ્યાનમાં મગ્નપણે પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરવા લાગ્યા. એક સ્થળે નિચત ન રહેતાં અને મનુષ્યાદિના સંસર્ગમાં ન આવતાં વનો, પહાડો, જંગલો, રાનો અને શુક્ર પ્રસુખમાં રહી એકાગ્રતાપૂર્વક ઘણા ભાગ ધ્યાનમાં જ નિર્ગમન કરતા. આહારાદિકની જરૂર જણાયે વસ્તીમાં જતા હતા. આ પ્રમાણે એકંદર હલ્લર વર્ષ જેટલો લાંબો સમય જવા પછી એક વખત પુરીમતાલ નામના શહેરના ઈશાન ખુણામાં આવેલ સકટાનત નામના વનમાં ન્યશોધ (વડ) વૃક્ષની નીચે અઠમ તપ કરી ધ્યાનસ્થપણે રહેતાં પરિણામની વિશેષ વિશુદ્ધતા અને ધ્યાનની પ્રબલતાએ કષપક્રોણી ઉપર (કર્મને ખપાવવાની તીવ્ર ધારા ઉપર) આરૂઢ થતાં તેમને કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તે અવસરે દેવોએ સમવસરણુ ખનાવ્યું. દેવહુંદુલિના શબ્દો થવા લાગ્યા. વનપાલકે ભરત રાજાને જઈ વધામણી આપી. ભરત રાજાએ ચતુરંગિણી સેના તૈયાર કરાવી મરૂદેવાજી માતા પાસે આવી તેમને વધામણી આપી. તે કહેવા લાગ્યા કે, માતાજી ! પુત્ર વિયોગથી આપ ઘણાંજ દુઃખી થાઓ છો. આજે આપના દુઃખનો અંત આવ્યો છે. રૂપભદ્રેવજીને કેવલ્ય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે, દેવોએ સમવસરણુ રખ્યું છે. ચાલો, ઉઠો માતાજી ! પુત્રનાં દર્શન કરાવું.” આ વચનો સાંભળી ઘણાજ હર્ષથી માતાજી તૈયાર થયાં. હાથી ઉપર માતાજીને બેસાડી ભરત રાજા છત્ર ધરી તેમની પાછળ બેઠો. સમવસરણુ દૂરથી દેખાતાં માતાને જોશીને ભરત બોલ્યો ” જીઓ માતાજી ! આપના પુત્રની રૂઢિ. આ હુંદુલિના શબ્દો સંભ-

ળાય છે જુઓ આ દેવદેવીઓનો મોટો કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. સાંભળો તો ખરાં ! આ માલકોષ રાગમાં જે સુંદર ધ્વનિ સંભળાય છે, તે આ સર્વ દેવાદિકોને ઉપદેશ આપતા આપના પુત્રનોજ છે.”

આ અવસરે માફદેવાળના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. હજાર વર્ષના વિયોગી પુત્રનો મેળાપ, અને તેમાં પણ આટલી બધી મહત્વતાને પામેલ પુત્રનાં દર્શન, એ તો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાંખનારાં થયાં. પ્રેમાવેશથી માતાજીને હર્ષાશ્રુ વેડેવા લાગ્યાં. અને તે એટલા બધા ભેશથી કે તેમના પેહેરેલ વસ્ત્રો પણ ભીન્નઈ ગયાં. આ હર્ષાવેશમાં તેમની આંખે આવી ગયેલ ઝાંખ યા પડળ ખુલી ગયાં. તેઓ જેમ પ્રગટપણે શબ્દો સાંભળતાં હતાં તેમ સ્પષ્ટપણે જોવા લાગ્યાં.

આ સર્વ પુત્રની રૂદ્ધિ અને રચના જોતાં તેમના પરિણામો બહલાયા. જેમ દ્રવ્યથી નેત્રનાં પડલો દૂર થયાં તેમ ભાવથી કર્મ પડળો પણ દૂર થવાનો વખત નિકટ આવ્યો. વિચારદશામાં આગળ વધ્યાં કે અહા ! હું તો પુત્રના મોહથી ઝુરીઝુરીને થેલા જેવી થઈ ગઈ રૂદ્ધ કરી કરીને તો આંખે પડળ આવ્યાં; છતાં આ પુત્રની નિર્મોહતા તો જુઓ એ આટલું બધું સુખ ભોગવે છે, આટલા બધા દેવો એની પાસે છે, છતાં મને કોઈ માણસ યા દેવને પણ ન મોકલ્યો. ત્યારે આ નિર્મોહી પુત્ર મને સંભારતો તો શાનોજ હશે ! જો માતાનો ખરો સ્નેહ આને હોય તો આ માહેલું કાંઈ પણ બનવું જોઈએ. મેં તો ફેકટજ આને માટે ઝુરી ઝુરી રૂદ્ધ કરી કરી મારા આત્માને દૂષિત કર્યો આવો એકપક્ષી સ્નેહ શા માટે કરવો જોઈએ ? અથવા એ તો વીતરાગ છે. પહેલાં પણ વૈરાગ્યતા સૂચક શ્રમણપણું એણે સ્વીકાર્યું હતું અને હવે તો તદ્દન નિર્મોહિત થયા, તે મને શા માટે યાદ કરે ? સ્નેહીઓને શ્રમણપણું લઈને યાદ કરવાં, એ તો વીતરાગના માર્ગમાં સરાગતા થવાનો સંભવ છે, અથવા એક વિદ્ધ છે. ત્યારે આવા મોહો ઉત્પન્ન થવાનું કારણ શું ? અજ્ઞાનતાજ. મારા કરતાં અધિકતા તેનામાં શાની ? નિર્મોહતાનીજ. આત્મા તો તે પણ અને હું પણ, છતાં આવા ત-કાવતો શાને લઈને ? અરે ! કર્મની ઉપાધિને લઈનેજ. જો કર્મો ઉપાધિજ છે, તો સ્વભાવ તો નહિજ; અને જો સ્વભાવતા નથી તો

પરભાવતા છેજ. અને પરભાવતા તે તો દૂર થઈ શકેજ, અને જે પરભાવતા દૂર થઈ જાય તો પછી મારા અને તેનામાં જે તફાવત દેખાય છે તે નજ રહે. આત્માનું સત્તા-સામર્થ્ય સરખું તો ખરૂંજ; ત્યારે હવે હું આ મોહ મૂકી દઉં અને મારી સત્તાના સામર્થ્ય ઉપર આતું. આ વિચારોની ધારાએ તેમનો બાહ્યભાવ દૂર થયો. અંતરભાવની જાગૃતિ થઈ. અને તે જાગૃતિએ પરમ ભાવભાષી પ્રેરણા કરી. આ પરમભાવની ઉત્કર્ષતામાં ખરો વિવેક પ્રગટ થયો. તન મન અને વચનથી પણ ખર તે હું પોતેજ છું, તે અનુભવમાં પ્રવેશ થયો. તે અનુભવના પ્રવેશમાં વ્યવહારિક જ્ઞાન ભૂલાયું. શુદ્ધ ઉપયોગની તીવ્રતારૂપ દાવાનજથી કર્મકાષ્ટો જળવા લાગ્યાં અને થોડા વખતમાં તો ચાર ઘાતિકર્મ દૂર થતાં કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું. આ જ્ઞાન થતાની સાથે આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી ચાર અઘાતિ કર્મો પણ વિલય થયાં. શૈલેશીકરણ* માં પ્રવેશ થઈ કર્મો દૂર થતાં સમશ્રણિએ મોક્ષ પ્રાપ્ત થયું. દેવોએ મહોત્સવ કરી તેમના પવિત્ર દેહને ક્ષીરસમુદ્રમાં વહન કર્યો.

આ પ્રમાણે પ્રથમજ માનવભવમા પ્રવેશ કરનાર અને પૂર્વ યોગાદિક ધર્મોનું ખીલકુલ સેવન પણ નહીં કરનાર મારૂદેવાજ થોડા વખતના તીવ્ર યોગની સહાયથી મોક્ષ મેળવી શક્યાં, માટે યોગનું માહાત્મ્ય અદૌકિક છે. એ તો નિઃસંશય છે. ૧૧

આંહી કોઈ શંકા કરે કે મારૂદેવાજએ પૂર્વ જન્મમાં યોગનું સેવન નહીં કર્યું હતું, તેમ તેમણે તીવ્ર પાપ પણ નહીં કર્યું હતું; એટલે મધ્યસ્થ સ્વભાવથી યોગની થોડી મદદથી મોક્ષ મેળવ્યું, પણ જેઓ મહાન ઘોર પાપ કરનાર છે, તેઓને યોગથી લાભ મળી શકે કે ? આ પ્રશ્ન યા શંકાના સમાધાન માટે આચાર્યશ્રી નીચેનો શ્લોક કહે છે:—

* પહોડની માફક મન વચન કાયાના યોગને સ્થિર કરી અનન્ય આત્મભાવમાં રહેવું તે શૈલેશીકરણ.

મહાત્મા દૃઢ પ્રહારી.

બ્રહ્મસ્ત્રીશ્રૂણગોઘાતપાતકાચરકાતિયેઃ ॥

દૃઢપ્રહારિમમૃતેયોગો હસ્તાવલંબનમ્ ॥ ૧૨ ॥

પ્રાહ્મણ્ય, સ્ત્રી, બાળક, અને ગાયના ઘાત કરવાના પાપથી નરકના અતિથિ (પરોણા) તરીકે જવાને તેયાર થએલા દૃઢ પ્રહારી આદિતુ' રક્ષણ કરનાર યોગજ છે. ૧૨.

(વિવેચન.—પ્રાહ્મણ્ય, સ્ત્રી, બાળક અને ગાય આ ચાર હત્યાઓ લોકોમાં બહુ નિંદનીય ગણવામાં આવી છે, તે અપેક્ષાએ આંહી વિશેષ જણાવવા માટે ગ્રહણ કર્યું છે. નહિતર જીવોની હિંસામાં સામાન્યથી પાપ સરખું ગણવામાં આવ્યું છે. આવી ઘોર હિંસા કરનારાઓ પણ યોગના અવલંબનથી નરકમાં જતા અટકી તેજ ભવમાં નિર્વાણપદ પામ્યા છે. એજ યોગની મહાન્ શક્તિ અને આદરણીયતા જણાવી આપે છે. દૃઢપ્રહારી કોણ હોતો, અને કેવા પ્રસંગોમાં તેણે યોગનું અવલંબન કર્યું તે પ્રસંગોપાત જણાવવું ઉચિત છે, એમ ધારી તેનું અરિત્ર આંહી આપીએ છીએ.

કોઈ એક નગરમા સ્વભાવથીજ ઉદ્ધત પ્રકૃતિવાળો એક પ્રાહ્મણ્ય રહેતો હતો. પાપબુદ્ધિ અને અન્યાયમાં આસક્ત જોઈ કેટલાળે તેને ગામમાંથી કાઢી મૂક્યો. ફરતો ફરતો એક અટવીમાં ચોરના નાયકને મળ્યો. કેટલાક દિવસ ત્યાં રહ્યો. પોતાના સરખા આચરણવાળા તે પ્રાહ્મણ્યને જાણીને ચોરના નાયકે તેને પુત્ર તરીકે રાખ્યો. યુદ્ધના પ્રસંગમાં ઘણીજ સપ્ત રીતે પ્રહાર કરતો જોઈ તેઓએ તેનું દૃઢ પ્રહારી નામ પાડ્યું. ચોરનો નાયક કાળાંતરે મરણ પામ્યો. બધા ચોરોએ એકઠા થઈ તેને નાયકપણે સ્થાપ્યો. એક દિવસે ચોરની મોટી સેના સાથે લઈ તે કુશસ્થળ નામના ગામમાં હાખલ થયો અને છુટથી તે ગામ છુટવા માંડ્યું. તેજ ગામમાં એક ગરીબ અવસ્થાવાળો પ્રાહ્મણ્ય રહેતો હતો. તેનાં નાનાં નાનાં બાળકો તેની પાસે કેટલાક દિવસથી ખીરની પ્રાર્થના કરતાં હતાં. એક દિવસે

છોકરાંઓના મનોરથો પૂરણ કરવા ગામમાં ચાલના કરી તેણે ખીરનો સામાન મેળવ્યો. ખીર તૈયાર કરી નદી ઉપર સ્નાન કરવા પ્રાહ્મણ ગયો, તેટલામાં કેટલાક ચોરો ફરતા ફરતા તેનેજ ઘેર આવ્યા. ખરેખર દૈવ દુર્ભક્ષનેજ મારે છે. તપાસ કરતાં તે ગરીબ પ્રાહ્મણના ઘરમાં તેવો કીમતી માલ ન નીકળ્યો. તેવામાં તૈયાર થયેલી ખીરના ઉપર કેટલાક ભૂખ્યા થએલ ચોરોની નજર ગઈ. તત્કાળ ખીરથી ભરેલું ભોજન ઉપાડ્યું. આ બનાવ જોઈ પેલાં નાનાં નાનાં બાળકો ઘણા દિવસના ખીરના મનોરથવાળાં તેના તો હોશબ હડી ગયા. અરે! શું આજે તૈયાર થયેલું ભોજન પણ આપણને ખાવા નહીં મળે ? તેમાંથી એક બે છોકરાં નદી ઉપર સ્નાન કરવા ગએલ પોતાના પિતાને ખબર આપવા દોડી ગયાં. પ્રાહ્મણ પણ આ સમાચાર સાંભળતાંજ ક્રોધથી ધમધમતો અને આભુઆભુમાંથી એક મોટી કમાડની જબરજસ્ત ભોગળ લઈ ચોરો ઉપર દોડા આવ્યો અને મરણીઓ થઈ ચોરોને પ્રહાર કરવા લાગ્યો. લાકડીના પ્રહાર પડવાથી જેમ કાગડાઓ નાસે તેમ ચોરો દૃષ્ટે દિશામાં નાસવા લાગ્યા. અને કેટલાકને તો તેણે ઠારજ કરી દીધા. આ બનાવ જોઈ ચોરોનો નાયક દેહપ્રહારી ત્યાં આવ્યો. એકલા માણસને આવી રીતે પોતાના સોબતીઓનો સંહાર કરતો જોઈ તેનું લોહી ઉછળી આવ્યું. જેવો ઘરમાં પ્રાહ્મણને સજડ પ્રહાર કરવા ભય છે, તેવામાં એક મજબુત ગાય તેને રોકતી હોય તેમ આડી આવી. ખરે ! મારા કામમાં આ કયાં વિધ્ન કરવા આવી ? એમ ધારી તે પ્રહાર ગાયના ઉપર કર્યો. એકજ પ્રહારથી ગાયનું ધડ ભુદું પડ્યું. ત્યાંથી આગળ વધ્યો. તેવામાં પૂર્ણમાસવાળી સગર્ભા પેલા પ્રાહ્મણની સ્ત્રી વચમાં મના કરવા આવી. તેને પણ એકજ પ્રહારથી ગર્ભસહિત કાપી નાખી અને છેવટે પ્રાહ્મણને પણ મારી નાંખ્યો. આવો મહાન્ ખેદકારક બનાવ જોઈ તે પ્રાહ્મણનાં નાનાં નાનાં બાળકો મહાન્ આકંઠ કરી રહેવા લાગ્યાં. આ આભુ સ્ત્રીના પેટમાંથી તરફડતો ગર્ભ પણ એક કૃષ્ણાજનક સ્થિતિનો દેખાવ કરતો હતો. પોતાનાં પોષક માળાંઓ અને ગાયના મરણથી નિરાધાર થએલાં તે બાળકોનો વિલાપ એક

કૂર હૃદયવાળાનું હૃદય પણ પીંગળાવી નાંખતો હતો. આવી અધમ સ્થિતિમાં આવી પડેલાં આ બાળકોને એઈ ચોરનો નાયક થોડી વખત ત્યાં સ્થલ્યો. તેના હૃદયમાં આ બાળકોના હૃદયલોક વિલાપોએ પ્રવેશ કર્યો. કૂર સ્વભાવવાળા ચોર નાયકના હૃદયમાં પણ દયાએ વાસ કર્યો. અને દયાની પ્રેરણાથી તેના મનમાં વિચાર પ્રદીપ્ત-પ્રગટ થયો. તેના વિચાર બદલાયા. “ અહા ! નિરાધાર આ બાળકોની હવે કોણ સંભાળ કરશે ? તેઓને હવે કોનો આધાર ? તેઓ કેવી રીતે મોટાં થશે ? તેને કોણ ખાવાનું આપશે ? ધિક્કાર ! થાઓ મારાં આ અવિચારીત પાપકર્મોને ! આ એક પાપી પેટ માટે મેં કેવો અનર્થ કર્યો છે ? આ બાળકોને મેં તદ્દન નિરાધારજ કરી નાંખ્યાં છે ! અરે ! શુ આ મારા ઉગ્રબળનું અજમાયશ કરવાનું આજ ઠેકાણું ? જ્યારે વીર પુરૂષો પોતાના બળથી અનેક જીવોનું રક્ષણ કરે છે, અને અનેકને આશ્રય આપે છે, ત્યારે મારા જેવા પાપી જીવોનું બળ એ જગત જીવોનો ક્ષય કરવાનું અને તેમને નિરાધાર બનાવવાનું કારણજ થાય છે ! અરે ! આવાં અદ્યોર કર્મોથી હું ક્યારે અને કેવી રીતે છુટી શકીશ ? મને તો ખાત્રી થાય છે કે આવાં મદ્દિન કર્મોથી નરકમાં પણ મને ઠેકાણુ નહિ મળે ! ” આવા વિચારની ગમગીનીમાં અને તે પ્રાહ્ણના બાળકોની કાર્ણિક સ્થિતિના વિચારમાં તે આગળ ચાલ્યો. આવાં કૂર કર્મોથી મારો છુટકારો કોઈ મહાત્મા પુરૂષ સિવાય થવાનો નથી, માટે હવે ચોરી પ્રમુખ સુક્રી દર્લે, આ ચોરોની સહાયની મને કાંઈ જરૂર નથી. ભલે તેઓની મરજી હોય ત્યાં ચાલ્યા જાય. આવા વિચારથી તે ગામ બહાર આવ્યો. આ બાળુ તેની સાથેના ચોરો પણ પોતાને મળેલા માલ લઈ ચોકીદારોના ભયથી નાશીને જંગલમાં ચાલ્યા. દૃઢપ્રહારી ગામની બહાર આવી ઉદાસીનતાથી ભરપુર સ્થિતિમાં એક વૃક્ષ નીચે બેઠો. આ વખતે તેનો વેરાજ્યરસ વૃદ્ધિ પામતો હતો. ઈચ્છાચોગ બંધૂત થયો હતો, મન સાત્વિકભાવને પામ્યું હતું, અને ખરાબ કર્તવ્યોનો પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થતો હતો. કર્મોએ તેને વિવર આપ્યો. તેના મનોરથો પૂર્ણ થવામાં સહાયકની પૂર્ણ જરૂર હતી. તે જરૂર

તેના વિચારથી પવિત્ર થતા અંતઃકરણની ઉન્નવલતાએ મેળવી આપી, અર્થાત્ આ વિચારમાંજ તેણે દૂરથી જતા ચારણ્યસુનિને જોયા. આ મહાત્માઓને જોતાંજ તે એકદમ ઇમ પાડી ઉઠ્યો. ઓ મહાત્માઓ ! ઓ મહાત્માઓ ! તમે માફ રક્ષણ કરો ! રક્ષણ કરો ! હું તમારે શરણે આવ્યો છું. જો તમારા જેવા પરઉપકારી મહાત્માઓ પણ આ પાપીની ઉપેક્ષા કરશે તો પછી મારે કેને શરણે જવું ? આ વરસાદ નીચ ઉચ્ચને તક્ષવત રાખ્યા સિવાય સઘળે રથળે વૃષ્ટિ કરે છે. સૂર્યચંદ્ર તેવીજ રીતે તક્ષવત સિવાય પ્રકાશ આપે છે, તો આપ મહાત્માઓ શું પુષ્ટ્યવાન અને પાપીનો તક્ષવત રાખશો ? પર ઉપકારીઓને તો તેમ નજ ઘટે. ” આ પ્રમાણે ઓલતો તેની પાછળ ઉતાવળથી ચાલ્યો. આ આરણ્યશ્રમણો પણ, કેઈ યોગ્ય જીવ જણાય છે, એમ ધારી તેની કૃષ્ણાથી ત્યાં ઉભા રહ્યા. દૃઢપ્રહારી નજદીક આવ્યો અને તે મહાપુરુષોના ચરણારવિંદમાં નરી પડ્યો. આંખમાંથી અશ્રુની ધારાઓ છૂટવા લાગી. કંઈ રૂંધાઈ ગયો. ઘણો ઓલવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે ઓલી ન શક્યો. સુનિઓએ તેને ધીરજ આપી મરતક ઉપર હાથ મૂક્યો, અને આમ ગભરાવાતું કારણ પુછ્યું. ત્યારે કેટલીક વાર જવા પછી સુનીઓના આધાસનથી શાંત થયેલા દૃઢપ્રહારીએ ગદગદિત કંઠે ચોતાનાં અકાર્યો જણાવી આપ્યાં અને તે પાપોથી મુક્ત થવાનો ઉપાય પુછ્યો. “ જ્યાં સુધી મેંજીયો પોતાનાં કરેલાં અકાર્યોને અકાર્ય રૂપે સમજતા નથી, સમજવા છતાં તેને મૂકી દેવાના ખરા નિશ્ચય ઉપર આવતા નથી, મુકી દેવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યા છતાં પણ તેને માટે પ્રયાસ કરતા નથી, અને વૈરાગ્યરસથી ભરપુર થતા નથી, ત્યાં સુધી તેઓ યોગના ખરા અધિકારી નથી. દૃઢપ્રહારીની સ્થિતિ અત્યાદે યોગની યોગ્યતાને લાયક થઈ હતી. તેની સર્વ મનોવૃત્તિઓમાં એજ રસ ભરેલો હતો કે આવાં ઘોર પાપો થી મુક્તિ કેવી રીતે મેળવવી ? ” આરણ્યશ્રમણોએ તેવી યોગ્યતા તરત જોઈ લીધી, અને સાથેજ દેહ અને આત્માની ભિન્નતા, કર્મોને આવવાનાં કારણો, કર્મોને રોકવાના હેતુઓ અને પૂર્વોપાર્ણત કર્મોને નિર્જરી (કાઠી) નાંખવાના ઉપાયો વિષે ઘણીજ સહેલાઈથી ટુંકામાં

સમજવી આપ્યું અને તેની સાથે ક્ષમાબું સરસ રીતે વિવેચન કરી તેનાથી થતા ફાયદાઓ સમજાવ્યા. ઘણાજ ટુક વખતમાં વિવેકથી વાસિત કરી તે મહાત્માઓએ તેને ચારિત્ર (શ્રમણપથું) અંગીકાર કરાવ્યું. એજ અવસરે દૃઢપ્રહારીએ ગુરૂ પાસે અભિગ્રહ લીધો કે મહારાજ ! મને આ પાપ જ્યાં સુધી સાંભરશે યા લોકો મારા પાપને યાદ કરાવી આપશે, ત્યાં સુધી હું અહીંજ આહારાદિનો લાગ કરી કાયોત્સર્ગ સુદ્રાએ રહી ધ્યાન કરીશ. આવો મહાન્ વિષમ અભિગ્રહ લઇને ગુરૂની રજાથી ત્યાંજ રહ્યો. “ ણીજાના ઉપદેશ શિવાય જે અંતઃકરણથી જગૃત થએલો છે, જેનો વેરાઅ અખંડિત છે, જેને આ લોક યા પરલોકના માયિક સુખોની અભિલાષા નથી, અને બંધનથી સુક્ત થવાનાજ જેના પરિણામો સ્ફુરિત થએલા છે, તેવા મહાશયોને ગુરૂના લાંબા વખતના સમાગમની જરૂર નથી. તેને સસુદાયમાં રહેવાની જરૂર પણ ઓછીજ છે. આવા કારણથીજ ગુરૂએ તેને તત્કાળ આજ્ઞા આપી. ગુરૂએ ત્યાંથી આકાશ માર્ગે ણીજે ચાલ્યા ગયા. પછી દૃઢપ્રહારી ત્યાંથી આગળ વધી જે ગામ પોતે હુંટયું હતું તેજ ગામના ઉત્તર તરફના દરવાજા આગળ જઈ કાયોત્સર્ગ સુદ્રાએ ધ્યાનસ્થપણે રહ્યો. પ્રાતઃકાળ થતાં ગામથી બહાર નીકળતા લોકોએ દૃઢપ્રહારીને સાધુના વેશમાં જોયો. અરે આ પેલો ચોર કેવો ધૂર્ત છે? અત્યારે સાધુનો વેશ પહેરી આંહી ઉભો છે. મારો પાપીને. તેણે અમારા પિતાને મારી નાંખ્યો હતો. કોઈ કહે તેણે મારા ભાઈને મારી નાંખ્યો હતો. કોઈ કહે તેણે અમારું ધન લૂટી લીધું હતું. આમ જુદા જુદા પ્રકારે બોલનારા જુદા જુદા લોકો તેને નિર્ભર્ત્સના કરવા લાગ્યા. કોઈ ગાળો આપે છે, કોઈ આકોશ કરે છે, કોઈ લાકડી પથ્થર અને હાથ વતી તેને પ્રહાર કરે છે. આ સર્વ લોકોના શખ્દો સાંભળી દૃઢપ્રહારી ઉદ્દેગિત ન થયો. પ્રહારના મારથી ધૈર્યતા ન મૂકી; પોતાના પ્રબળ જ્ઞાનવાળા વિચારોથી કેધને દબાવ્યો, અને આવી ક્ષમા તથા ધર્મતાની સંતતિ લાંબી ચલાવવા માટે તે મહાત્મા શ્રમણ સુનિઓના વચનોને યાદ કરવા લાગ્યો. કર્મ બંધન કેમ થાય તેના વિચારો હજી તાજાજ હતા. કરેલ કર્મો અવશ્ય લોગવવાનાંજ છે. પછી તે વિપાકથી કે પ્ર-

દેશથી એ તેનો નિશ્ચય પરિપૂર્ણ હતો. તે વિચારવા લાગ્યો કે જો હું મારા ઉપયોગની જાગૃતિ રાખીને પરિણામની વિશુદ્ધતામાં પ્રવેશ કરીશ તો જે કર્મો મારે હજારો વર્ષો સુધી લોગવવાનાં છે, તે કર્મો હું ઘણાજ થોડા વખતમાં લોગવી શકીશ. આ બાબુ હજી થોડા વખત પહેલાંજ લોકોનો પરાભવ દૃઢપ્રહારીએ કરેલો હતો. તેથી તરતજ લોકો તે વાત વિસરી જાય તેમ નહોતું. દૃઢપ્રહારી ગામની બહાર દરવાજા આગળ સાધુના વેશમાં હોય છે, તે વાત આખા ગામમાં ઝડપથી ફેલાણી અને સંખ્યાબંધ લોકોનાં ટોળાં ત્યાં આવવા લાગ્યાં અને વિશેષ પ્રકારે પ્રહાર અને તિરસ્કાર કરવા લાગ્યાં.

આ તરફ લોકોના પ્રહાર અને તિરસ્કારથી નહિ કંટાળતાં દૃઢપ્રહારી પણ પોતાના ચોકસ વિચારમાં દૃઢ થતો ગયો.

સહનશીલતાનો અને કર્મ ખપાવવાનો અભ્યારે ખરો અવસર આવી લાગ્યો. આવા અવસરેજ ક્ષમા અને વિવેક સુકૃત જ્ઞાનની કસોટી થાય છે. દૃઢપ્રહારી દૃઢ યર્ધને આત્માને વિશેષ જાગૃતિ થાય તેમ શિક્ષા આપવા લાગ્યો. “ હે આત્મન્ ! તેં જેવાં કર્મ કર્યાં છે, તેવાંજ તું તેનાં ફળ પામીશ, કેમકે જેવું બીજ વાળ્યું હોય તેવુંજ ફલ મેળવી શકાય છે. આ લોકો નિષ્કુર યર્ધ તારા ઉપર આક્રોશો કરે છે, તે આક્રોશોને તું સમપરિણામથી સહન કરીશ તો વગર પ્રયત્ને તને તારાં કરેલાં કર્મોથી છુટકારો મળશે. મારા ઉપર આક્રોશો પ્રહાર કરતાં આ લોકોને આનંદ થાય છે. તેવીજ રીતે પ્રીતિથી તે સર્વ સહન કરતાં હે જીવ ! કર્મનો નાશ થવાથી તને પણ આનંદજ થશે. તેં હજારો જીવોને દુઃખજ આપ્યાં છે. તેનો માલ જીતીને તેં સુખ મેળવ્યું છે. તો હવે એક તારો તિરસ્કાર કરવાથી તેઓને સુખ મળતું હોય તો ભલે તેઓને સુખ મળે. સુખનો સમાગમ મેળવી આપવો યા મળી આવવો દુર્લભ છે. આ લોકો તારાં દુષ્કર્મો રૂપી મલિન ગ્રંથીને કઠોર વચનોરૂપ ખારથી ધોઈને નિર્મળ યા ઉજવલ કરે છે, તો ખરેખર તેઓ તારા મિત્રજ છે. ભલે આ લોકો તને મારે. સમભાવે સહન કરતાં સુવર્ણના મેલને જેમ અગ્નિ દૂર કરે છે, તેમ તારો પાપરૂપ મેલ સમભાવ રૂપ અગ્નિથી દગ્ધ થઈ તું સુવર્ણની માફક ઉજવલ યા નિર્દોષ થઈશ.

દુર્ગતિરૂપ કૃવામાથી આકોશ અને પ્રહાર કરવા રૂપ દોર કાઢી તને ખેંચી લઈ પરિણામની મલિનતાથી પોતે બંધાઈ ભવકૃ-પમાં પડે છે. તો તારા ઉદ્ધાર કરનારના ઉપર તારે શા માટે શુભ્સે થવું જોઈએ. પોતાના પુણ્યનો નાશ કરી બીજાનો ઉદ્ધાર કરનારા આ લોકો સિવાય મહાન્ ઉપકારી બીજા કોણ છે ? આ વધ અને બંધનો મને હર્ષ આપે છે. કેમકે સંસારમાંથી મુક્ત થવામાં તે મને સહાયક છે. તેજ વધ બંધનો સામાને અનંત સંસારનો હેતુ થાય છે. જોજ મારા હૃદયમાં સ્વચ્છની માફક સાલ્યા કરે છે, કેટલાક માણસો બીજાને મુખી કરવા માટે ધન અને શરીરનો પણ ત્યાગ કરે છે. તો આ લોકોને મુખી કરવા માટે આકોશ કે પ્રહાર સહન કરવા તે મારે તેઓની પાસે કંઈ હિસાબમાં નથી. હે ચેતન ! આ લોકો તને તર્જના કરે છે, પણ મારતા તો નથી; ને મારે છે તોપણ જીવથી તો વિમુક્ત કરતા નથીજ, અથવા જીવથી મારવા ધારે છે, પણ તારા ધર્મનો તો નાશ કે હરણ કરતા નથીજ. “હે આત્મન્ ! કલ્યાણના અર્થો જીવોએ આકોશ, માર, બંધન, તાડન, અને તર્જન એ સર્વ સહન કરવું જોઈએ. આટલુંજ નહિ પણ નિર્મમત્વ થઈ શરીરથી પણ નિર-પેક્ષ થવું જોઈએ. તેમ થયા સિવાય કલ્યાણનો માર્ગ કયાં છે ? ” આવી શુદ્ધ ભાવનાથી વાસિત થઈ તે દંડપ્રહારીએ તે દરવાજા આગળ દોઢ માસ વ્યતીત કર્યો; ત્યારે લોકો શાંત થયા. તેને કોઈ યોદ્ધાવવા ન લાગ્યા કે તેના સંબંધી કંઈ યોદ્ધતા ન સંભળાયા એટલે ત્યાંથી પૂર્વ ભણીના દરવાજા તરફ જઈ ધ્યાનસ્થપણે રહ્યો. કોઈ અવસરે બિ-ક્ષાને અર્થે શહેરમાં જતો, તો લોકો તેને માર મારતા, ગાળો દેતા, બિક્ષા ન આપતા અને તેના પાપો યાદ કરાવી આપતા હતા. પાપ યાદ આવવાથી તે મહાત્મા બિક્ષાનો ત્યાગ કરી દરવાજા બહાર કાઢ્યો-ત્સર્ગ મુદ્રામાં ધ્યાનસ્થ રહેતા. પૂર્વ બાજુ દોઢ માસ રહ્યા અને એ પ્રમાણે દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દરવાજા તરફ પણ દોઢ દોઢ માસ રહેતાં છ માસ થઈ ગયા. હજી મુખી કોઈ કોઈ લોકો તે પાપો યાદ કરાવી આપતા હતા. છ માસ નિરાહાર રહેતાં અને તેટલો કાળ ધ્યાનસ્થપ-ણામાં વ્યતીત કરતાં તેણે ઘણાં કર્મો બપાવી નાંખ્યાં. આંહી તેણે

ધૈર્ય, ક્ષમા, વિવેક અને ધ્યાન એ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યાં. છેવટની શરીર ઉપરની મૂર્છા (આસકિત) પણ લોપ થઈ ગઈ. એક આત્મરમણતા સિવાય બીજું લાભ તેને ભૂલાયું હતું. તેના રોમે રોમે આત્મભાવજ સ્ફુરાયમાન થયો હતો. સત્જન કે શત્રુ આ દુનિયામાં તેને કોઈ રહું નહોતું એમ કરતાં તેના પરિણામની સ્થિતિ અવર્ણનીય થઈ ગઈ. યોગની છેવટની હદમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. અસિદ્ધી કાષ્ટનો નાશ થાય તેવી રીતે યોગરૂપ અસિદ્ધી, કર્મોદનો દગ્ધ કર્યા અને છ મહિનાને અંતે કેવળજ્ઞાન પામી ત્યાંજ આયુષ્યાદિ કર્મોનો ક્ષય થતાં મોક્ષ-પદ મેળવ્યું.

આ પ્રમાણે દૃઢપ્રહારીએ નરકના અતિથિપણને મૂકીને યોગના અવલંબનથી છ માસમાં મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કર્યું. “આ દૃઢપ્રહારીના ચરિત્રમાંથી આપણને ઘણું શીખવાનું છે. તેનો પાપોનો પશ્ચાતાપ, પાપથી છુટવાની આતુરતા, મહાત્માના વચન ઉપર શ્રદ્ધા, મહાન ક્ષમા, ધૈર્યતા, અને પરિણામની વિશુદ્ધિ; એ સર્વ ગુણો વારંવાર મનન કરી આદર કરવા જેવા છે. આવા કોઈ પણ આતિશાયિક ગુણ સિવાય અતિ ઉચ્ચતર લાભ થતો નથી. ખરૂં પૂછો તો એવા આતિશાયિક ગુણો તેજ યોગ છે. એ સર્વ વાત આ મહાત્માના ચરિત્રમાંથી મળી શકે છે, ”

મહાત્મા ચિલાતીપુત્ર.

तत्कालकृतदुष्कर्मकर्मठस्य दुरात्मनः ।

गोप्त्रे चिलातीपुत्रस्य योगाय स्पृहयेन्न कः ॥ १३ ॥

પૂર્વાપર વિચાર કર્યા સિવાય દુષ્કર્મ કરવામાં પ્રવીણ દુરાત્મા ચિલાતીપુત્ર જેવાનું પણ રક્ષણ કરનાર યોગની કોણ સ્પૃહા (ઇચ્છા) ન કરે ?

વિવેચન:—રાજગૃહી નગરીમાં ધનસાર્થવાહ નામે એક ધનાઢ્ય શેઠ રહેતો હતો, તેને ઘેર ચિલાતી નામની એક દાસી હતી. આ

દાસીથી ચિલાતીપુત્ર નામનો એક પુત્ર થયો. ધનસાર્થવાહને પાંચ પુત્રો હતા. અને તેના ઉપર એક સુસમા નામની પુત્રી થઈ હતી. આ પુત્રીની સારવાર અને રમતગમતમાં ચિલાતીપુત્રને રોકવામાં આવ્યો. ચિલાતીપુત્ર બળવાન હોઈ અનેક માણસોનાં અપરાધ કરવા લાગ્યો. માણસો શેઠને ઝોળાંલો દેવા લાગ્યાં. અને તેથી કેટલાજ સુધી તે વાત પહોંચાડવામાં આવી; રાજથી ભય પામી શેઠે ચિલાતીપુત્રને પોતાના ઘરમાંથી કહાડી મૂક્યો. ચિલાતીપુત્ર ત્યાંથી નીકળી સિંહગુફા નામની ચોરપહીમાં ગયો અને ચોરોને જઈને મળ્યો. “પ્રાયઃ સરખા આચાર વિચાર અને કર્તવ્યવાળાઓનો મેળાપ ગમે તેવા સંયોગો વચ્ચે થઈ આવે છે.” વાયરાથી જેમ અગ્નિ વધારે પ્રદીપ્ત થાય છે તેમ ચોરોની સોબત યા સહાયથી પાપી પ્રવૃત્તિનો તેનામાં વધારો થયો. મુગ્ધ ચોરના મરણ બાદ તેને સ્થાને ચિલાતીપુત્ર સ્થપાયો.

આ તરફ સુસમા શેઠની પુત્રી ચૌવનવય પામી, રૂપાદિ શુભોથી શોભિત અને અનેક કળાના સમૂહને જાણનારી સાક્ષાત્ વિદ્યાધરીની માફક પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરવા લાગી. ધનશેઠે કરેલ પરાભવનો ડાઘ ચિલાતીપુત્રના હૃદય પટ્ટથી ગયો નહોતો. તેમજ સુસમા ઉપરની બાહ્યાવસ્થાની પ્રીતિ પણ ઝાંછી થઈ નહોતી.

એક દિવસે બધા ચોરોને એકઠા કરી ચોરનો નાયક ચિલાતીપુત્ર તેમને કહેવા લાગ્યો કે રાજગૃહી નગરીમાં ધનશેઠ રહે છે તેને ઘેર ધન ઘણુ છે. તેમ અત્યારે ચૌવનવય પામેલી સુસમા નામની એક તેની પુત્રી પણ છે, તો આજે તેને ઘેર જઈ રાત્રે ખાતર પાડવું. તેમાંથી જેટલું ધન મળે તે સર્વ તમારે વહેંચી લેવું અને શેઠની પુત્રી છે, તે મારે રાખવી. બધા ચોરો તેના વિચારને સંમત થયા. રાત્રિએ રાજગૃહી નગરીમાં ગયા. તાળાં ઉઘાડવાની વિદ્યાથી દરવાજાનાં તાળાં ઉઘાડ્યાં અને અસ્વાપિની નિદ્રા નામની વિદ્યાથી ચોકીદારોને નિદ્રામાં નાખી, તે ધનસાર્થવાહનું ઘર ચોરો પાસે ચિલાતીપુત્રે છુટાવ્યું. અને પોતે નિદ્રાને પરાધીન થયેલી તે સુસમા બાળાને ઉઠાવી ભવની માફક તેને લઈને સઘળા ચોરોની સાથે ત્યાંથી નીકળી પડ્યો.

ધન શેઠ જાગૃત થયો. ધન હુંટાયું; અને સુસમાનું હરણ થયું જાણી, શેઠને ઘણું લાગી આવ્યું. તત્કાલ જઈ કોટવાલને ખબર આપી. વિશેષમાં શેઠે કોટવાળને કહ્યું કે દીલ ન કરો, અને હમણાંજ તેઓની પુઠે ચાલો. ચોરોએ હુંટેહું ધન તમે લેજો. પણ મારી સુસમા નામની વહાલી પુત્રીને પાછી લાવી આપો. ધનની લાલચથી કોટવાળ તત્કાળ તૈયાર થઈ કેટલાક ચોકીદારોને સાથે લઈ ચોરોની પુઠે પડ્યો. શેઠ પણ પોતાના પાંચે પુત્રોને સાથે લઈ ચોરોની પાછળ ગયો. ઘણી ઝડપથી આગળ વધતાં ચોરોની લગભગ તેઓ જઈ પહોંચ્યાં. ચોરો પણ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા ખાતર ધનને ત્યાંજ મૂકી દઈ આગળ અટવીમાં નાસી ગયા. ધન મળી જવાથી કોટવાળ ત્યાંજ રોકાયો. આ બાજુ ચિલાતીપુત્ર પોતાના પ્રાણને સંકટમાં નાંખવા તૈયાર થયો. પણ પ્રાણથી વહાલી સુસમાને તેણે ન મૂકી. પોતાના ખલા ઉપર જેમ સિંહ બકરાને ઉપાડીને ચાલ્યો જાય, તેમ ખલા ઉપર સુસમાને ઉપાડીને અટવી તરફ ચાલ્યો ગયો. ધનશેઠને ધનની સ્પૃહા કરતાં પોતાની પુત્રીને મેળવવાની સ્પૃહા અધિક હતી, તેથી તે ત્યાંથી ન અટક્યો, પણ પોતાના પાંચ પુત્રોને સાથે લઈ હથિયાર સહિત ચિલાતીપુત્રની પાછળ ચાલ્યો. ચિલાતીપુત્ર ચાકી ગયો. એક તો જંગલ, ખાસ ખડીઆ, ઝાળાં, ઝાંખરો આડાં આવે, ઉનાળાનો વખત તૃષા લાગી, ઝડપથી દોડવું, પાછળ ભય, સુસમાને ઉપાડવી, અને પાંચ પુત્રો સહિત ધનશેઠનું નજીક આવી પહોંચવું. આ સર્વ કારણથી તે ગભરાયો. તેની હિંમત ઓછી થઈ ગઈ. સુસમા સહિત સલામત હવે હું અહિંથી જઈ નહિ શકું. એ વાતની તેને ખાતરી થઈ ચૂકી છતાં પૂર્વજન્મના સ્નેહથી અને અત્યારના નવીન મોહથી સુસમાને મૂકી દેવી એ તેને ઠીક ન લાગ્યું. તેમ સાથે લઈ જવાની પણ તેની હિંમત નહોતી. આથી તે મુંઝાયો. તેને સુસમાને સાથે કેવી રીતે લઈ જવી તેના એકે વિચાર ન સૂઝ્યો એટલે છેવટના નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે આઉં નહિ તો ઢાળી નાંખું, પણ સુસમાને ખીજના હાથમાં જવા ન દઉં. આવા વિચારથી સુસમાને નીચે ઉભી રાખીને મ્યાનથી તલવાર કાઢી તે વતી તેનું માથું કાપી નાંખ્યું. મોહથી તે માથાને

દાસીથી ચિલાતીપુત્ર નામનો એક પુત્ર થયો. ધનસાર્થવાહુને પાંચ પુત્રો હતા. અને તેના ઉપર એક સુસમા નામની પુત્રી થઈ હતી. આ પુત્રીની સારવાર અને રમતગમતમાં ચિલાતીપુત્રને રોકવામાં આવ્યો. ચિલાતીપુત્ર બળવાન હોઈ અનેક માણસોનાં અપરાધ કરવા લાગ્યો. માણસો શેઠને ઝાળલો દેવા લાગ્યાં. અને તેથી કોટવાળ સુધી તે વાત પહોંચાડવામાં આવી; રાજથી લય પામી શેઠે ચિલાતીપુત્રને પોતાના ઘરમાંથી કહાડી મૂક્યો. ચિલાતીપુત્ર ત્યાંથી નીકળી સિંહગુફા નામની ચોરપહીમાં ગયો અને ચોરોને જઈને મળ્યો “પ્રાય” સરખા આચાર વિચાર અને કર્તવ્યવાળાઓનો મેળાપ ગમે તેવા સંયોગો વચ્ચે થઈ આવે છે.” વાયરાથી જેમ અગ્નિ વધારે પ્રદીપ્ત થાય છે તેમ ચોરોની સોબત યા સહાયથી પાપી પ્રવૃત્તિનો તેનામાં વધારો થયો. સુખ્ય ચોરના મરણ બાદ તેને સ્થાને ચિલાતીપુત્ર સ્થપાયો.

આ તરફ સુસમા શેઠની પુત્રી યૌવનવય પામી, રૂપાદિ સુભોથી શોભિત અને અનેક કળાના સમૂહને જાણનારી સાક્ષાત્ વિદ્યાધરીની માફક પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરવા લાગી. ધનશેઠે કરેલ પરાભવનો ડાઘ ચિલાતીપુત્રના હૃદય પરથી ગયો નહોતો. તેમજ સુસમા ઉપરની બાધ્યાવસ્થાની પ્રીતિ પણ ઓછી થઈ નહોતી.

એક દિવસે બધા ચોરોને એકઠા કરી ચોરનો નાયક ચિલાતીપુત્ર તેમને કહેવા લાગ્યો કે રાજગૃહી નગરીમાં ધનશેઠ રહે છે તેને ઘેર ધન ઘણું છે. તેમ અત્યારે યૌવનવય પામેલી સુસમા નામની એક તેની પુત્રી પણ છે, તે આજે તેને ઘેર જઈ રાત્રે ખાતર પાડવું. તેમાંથી જેટલું ધન મળે તે સર્વ તમારે વહેંચી લેવું અને શેઠની પુત્રી છે, તે મારે રાખવી. બધા ચોરો તેના વિચારને સંમત થયા. રાત્રિએ રાજગૃહી નગરીમાં ગયા. તાળાં ઉઘાડવાની વિદ્યાથી દરવાજાનાં તાળાં ઉઘાડ્યાં અને અસ્વાપિની નિદ્રા નામની વિદ્યાથી ચોરીદારોને નિદ્રામાં નાખી, તે ધનસાર્થવાહુનું ઘર ચોરો પાસે ચિલાતીપુત્રે હુંટાવ્યું. અને પોતે નિદ્રાને પરાધીન થએલી તે સુસમા બાળાને ઉઠાવી જીવની માફક તેને લઈને સઘળા ચોરોની સાથે ત્યાંથી નીકળી પડ્યો.

ધન શેઠ જાગૃત થયો. ધન હુંટાયું, અને સુસમાનું હરણ થયું જાણી, શેઠને ઘણું લાગી આવ્યું. તત્કાલ જઈ કોટવાલને ખબર આપી. વિશેષમાં શેઠે કોટવાળને કહ્યું કે ઠીલ ન કરો, અને હમણાંજ તેઓની પુઠે ચાલો. ચોરોએ હુંટેહું ધન તમે લેજો. પણ મારી સુસમા નામની વહાલી પુત્રીને પાછી લાવી આપો. ધનની લાલચથી કોટવાળ તત્કાળ તૈયાર થઈ કેટલાક ચોકીદારોને સાથે લઈ ચોરોની પુઠે પડ્યો. શેઠ પણ પોતાના પાંચે પુત્રોને સાથે લઈ ચોરોની પાછળ ગયો. ઘણી ઝડપથી આગળ વધતાં ચોરોની લગભગ તેઓ જઈ પહોંચ્યાં. ચોરો પણ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા ખાતર ધનને ત્યાંજ મૂકી ઈઈ આગળ અટવીમાં નાસી ગયા. ધન મળી જવાથી કોટવાળ ત્યાંજ રોકાયો. આ બાબત ચિલાતીપુત્ર પોતાના પ્રાણને સંકટમાં નાંખવા તૈયાર થયો. પણ પ્રાણથી વહાલી સુસમાને તેણે ન મૂકી. પોતાના ખલા ઉપર જેમ સિંહ બકરાને ઉપાડીને ચાલ્યો જાય, તેમ ખલા ઉપર સુસમાને ઉપાડીને અટવી તરફ ચાલ્યો ગયો. ધનશેઠને ધનની સ્પૃહા કરતાં પોતાની પુત્રીને મેળવવાની સ્પૃહા અધિક હતી, તેથી તે ત્યાંથી ન અટક્યો, પણ પોતાના પાંચ પુત્રોને સાથે લઈ હથિયાર સહિત ચિલાતીપુત્રની પાછળ ચાલ્યો. ચિલાતીપુત્ર થાકી ગયો. એક તો જંગલ, ખાસ ખડીઆ, ઝાળાં, ઝાંખરો આડાં આવે, ઉનાળાનો વખત તૃષા લાગી, ઝડપથી ઢોડવું, પાછળ ભય, સુસમાને ઉપાડવી, અને પાંચ પુત્રો સહિત ધનશેઠનું નજીક આવી પહોંચવું. આ સર્વ કારણથી તે ગભરાયો. તેની હિંમત ઓછી થઈ ગઈ. સુસમા સહિત સલામત હવે હું અહિંથી જઈ નહિ શકું. એ વાતની તેને ખાતરી થઈ ચૂકી છતાં પૂર્વજન્મના સ્નેહથી અને અત્યારના નવીન મોહથી સુસમાને મૂકી દેવી એ તેને ઠીક ન લાગ્યું. તેમ સાથે લઈ જવાની પણ તેની હિંમત નહોતી. આથી તે મુંઝાયો. તેને સુસમાને સાથે કેવી રીતે લઈ જવી તેનો એકે વિચાર ન સૂઝ્યો એટલે છેવટના નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે ખાઉં નહિ તો ઢાળી નાંખું, પણ સુસમાને ખીબના હાથમાં જવા ન દઉં. આવા વિચારથી સુસમાને નીચે ઉભી રાખીને મ્યાનથી તલવાર કાઢી તે વતી તેણે માથું કાપી નાંખ્યું. મોહથી તે માથાને

લઈ ઝડપથી ગાઠ જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. આ બાબુ શેઠ ઘણો ઝડપથી નજીક આવ્યો. પણ તેના આવતા પહેલાં તો સુસમાનું મરણ થઈ ગયું હતું. શેઠનો પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયો. શેઠને ઘણું લાગી આવ્યું. ઘણો વિલાપ કર્યો. આખરમાં શેઠ સહિત શેઠ પાછો ફરી શેઠેરમાં આવ્યો અને વૈરાગ્યથી ચારિત્ર સ્વીકાર કર્યું.

એક હાથમાં ખડ્ગ અને બીજા હાથમાં સુસમાનું માથું લઈ ચિલાતીપુત્ર એક જંગલમાં આવી પહોંચ્યો. ભય અને ખેદથી રસ્તો ભૂલી ગયો. જે ઠેકાણે પહોંચ્યું હતું તે ઠેકાણે પહોંચી ન શક્યો. પૂર્વ જન્મના પ્રેમથી સુસમાનું સુખ વારંવાર ભેવા લાગ્યો પણ તેની સાથે ખેદ થઈ આવ્યો. ભલે તેના હૃદયને તે સુખ મોહ ઉપજાવે પણ તેના તરફથી જવાબ મળવાની કે વાતચિત થવાની આશા તો નહોતીજ. સુસમા ન મળી, સ્થાન હાથ ન આવ્યું, પોતાના સોખ-તીનો વિયોગ થયો, રસ્તો ભૂલાયો, શુના રાનમાં પાણી ન મળે, ભૂખ્યો અને તરસ્યો આમતેમ ભટકવા લાગ્યો. ભટકતાં ભટકતાં નજીકના ભાગમાં કાંચોત્સર્ગ સુદ્રામાં ધ્યાનસ્થપણે ઉભેલા એક ચારણ શ્રમણને (આકાશમાં ગમન કરનાર સુનિને) તેણે ભેળા. આવા ઉજડ વેરાનમાં આવા મહાત્મા ક્યાંથી ? કાંઈક સારી આશાથી ચિલાતી-પુત્ર આ મહા પુરુષની પાસે આવ્યો. વિનય વિવેક તો બહુતો નહોતો છતાં આવા મહાત્માઓ પાસે ધર્મ હોય છે, અને તે ધર્મથી સુખી થવાય છે, એમ તેના બહુવામાં હતું. હું અત્યારે ખરેખર દુઃખી હાલતમાં છું. માટે તેથી સુકત થવાને મને ધર્મની જરૂર છે. અને તે ધર્મ આ મહાત્મા પાસેથી મને મળવો જોઈએ, પણ હું ધર્મ માગીશ અને તરતજ આ મહાત્મા મને તે આપશે કે કેમ તે વિષે મને તો શંકા છે. કેમકે ધર્મ જેવી વસ્તુ એકદમ માગવાની સાથેજ કેમ આપી શકાય. માટે નમ્રતાથી નહિ પણ કાંઈક ભય દેખાડવાપૂર્વક માગણી કરું કે ભયથી તે તુરતજ આપી દેશે. આવા આશયથી તે શ્રમણની પાસે આવ્યો અને ભેરથી બોલ્યો કે હે સાધુ ? તું મને ધર્મ ખતાવ. નહિતર આ તલવારથી તારું મસ્તક કાપી નાખીશ. આ શબ્દો સાંભળીને જાની સુનિ વિચારવા લાગ્યા કે “આવી

રીતે ધર્મની માગણી તો આજ સાંભળી. ભલે ગમે તેમ હો, પણ આવી ધર્મની માગણી એ તેની ધર્મ વિષયિક આતુરતા સૂચવે છે. આવી આતુરતાવાળા જીવોમાં 'રોપેલું' ધર્મ ણીજ એ ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં વાવેલા ણીજની માફક થોડા વખતમાં ફળ આપે છે." માટે મારે આને ધર્મ ગતાવવો તો ખરો પણ અત્યારે આવી આતુરતાવાળા માણસ પાસે વિસ્તારથી ધર્મ કહેવાનો અવસર નથી. સંક્ષેપમાં કાંઈ કહેવાથી તેના ઉડા વિચારમાં ઉતરતાં આને અવશ્ય ક્ષાયદો થશે.

આવા વિચારમાં તે ચારણ મુનિએ કાયોત્સર્ગ ખારીને (ધ્યાન સમાપ્ત કરીને) ચિલાતીપુત્રને કહ્યું કે, "હે ભગ્ય ! ઉપશમ, સંવર અને વિવેક આ ત્રણ ધર્મ છે." આ પ્રમાણે કહીને તે ચારણશ્રમણ આકાશ માર્ગે કોઈ ણીજે ઠેકાણે ચાલ્યા ગયા. આ તરફ ચિલાતી-પુત્ર વિચાર કરવા લાગ્યો કે મુનિ તો આ ત્રણ શબ્દો કહીનેજ ચાલ્યા ગયા. મારે હવે આ ત્રણ શબ્દોમાં સમજવું શું? સાધુ જીહું તો નજ કહે. ત્યારે ત્રણ શબ્દોમાંજ તેણે મને ધર્મ ગતાવ્યો કે? પ્રથમ તેણે ઉપશમ એવું પદ કહ્યું તો ઉપશમનો અર્થ શું? ઉપશમ એટલે શાંત થવું, દબાવવું, શાંતી શાંત થવું? કોને દબાવવું? મારી પાસે એવી કઈ વસ્તુ છે કે તે ઉત્કર્ષ પામેલીને શાંત કરું, કે તેની ઉત્કટતાને દબાવું. આ દેહ ઉપર તો એવું કાંઈ દેખાતું નથી. તેમ મારી પાસે પણ અત્યારે તેવું કાંઈ નથી. આ જગલમાં હું તો અત્યારે એકલોજ છું ત્યારે તે મુનિએ મને ઉપશમ કરવાતું કેમ કહ્યું? તેઓ અસત્ય તો ન જ કહે. કારણ કે મારી પાસે તે નિર્ગથને કશો સ્વાર્થ ન હતો. ત્યારે શું મારા શરીરની અંદર કાંઈ ઉપશમ કરવા જેવું છે? વિ-શેષ વિચારમાં આગળ વધતાં તેને જણાઈ આવ્યું કે, અરે ! ઉપશમ કરવાતું તો આત્માની અંદર ઘણુંજ જણાય છે. આ ક્રોધરૂપ દાવાનળ તો સળગી રહ્યો છે. મુસમાને લેવાને પાછળ પડેલા ધનશેઠ ઉપર કાંઈ એછો ક્રોધ નથી. મારો વિચાર એવો થાય છે કે તે શે-ઠને હમણાં દેખું તો જીવથી મારી નાંખુ. તેમજ મારા સહાયકોને વિખેરી નાંખનાર અને મને આમ હેરાન કરનાર કોટવાળ ઉપર પણ કાંઈ એછો ક્રોધ નથી. મને તે શા માટે હેરાન કરે? ગમે તેવા

ઉપાયે પણ તે વેર તો વાળવુંજ. શું આ માન કાંઈ ઝોઘું છે ? આ ઉપશમ કરવા લાયક નહિ, તો વળી બીજું શું હશે ? ગમે તેવા છળ પ્રપંચ કરીને પણ લોકોને ડગવા, હાંટવા, આ માયા પણ ઉપશમ કરવા જેવી છે. ત્યારે આ જગતને હાંટીને, મારીને, કાપીને, ચૈસો ઝોકડો કરવો અને મારે મુખી થવું છે. આ લોભ સમુદ્ર તો સર્વથી વિશેષ પ્રકારે દબાવવા લાયક છે. આ સર્વે ક્રોધાદિ ઉપશમાવવાવુંજ તે મહાત્માએ મને જણાવ્યું છે. તો હવે મારે તે ક્રોધાદિને કેવી રીતે ઉપશમાવવા ? યા તેનો નાશ કરવો હોય તો ધુળ, રાખ યા પાણી ભેંધએ, તેમ ક્રોધને ઉપશમાવવાને તેનો પ્રતિપક્ષી મને તો ક્ષમાજ જણાય છે. ત્યારે તે સર્વના ઉપર મારે ક્ષમા કરવી. તેથી ક્રોધ ઉપશમી (દબાઈ) જશે. એજ પ્રમાણે તેણે ક્ષમા કરી; કે તરતજ ક્રોધના વિચારો શાંત થયા. જરા શાંતિ આવી, વિચારની વ્યાકુળતા ઝોઘી થઈ કે માનને દબાવવા માટે વિચાર કરવા લાગ્યો. મને તે શા માટે હેરાન કરે ? અરે ? તે અપરાધ કર્યો માટે એક તો અપરાધ કરવો અને વળી આટલું બધું માન કે શા માટે હેરાન કરે ? આ ઠેકાણે પણ મારીજ ભૂલ છે. હવે મારે તેવો અપરાધ ન કરવો. અને જેનો અપરાધ કર્યો છે તે બે આવી મળે તો તે અપરાધની ક્ષમા માગી લેવી. આ નમ્રતાએ તેની માનની લાગણીને દબાવી દીધી. આ પ્રમાણે માયાને સરલતાથી અને લોકને સંતોષથી દબાવાના ઉપાયો વિશેષ વિચાર કરતાં તેને મળી આવ્યા.

બીજો ધર્મ મુનિએ મને (સંવર) એ પદથી જણાવ્યો હતો. સંવર એટલે રોકવું. કેને રોકવું ? અને શાથી રોકવું ? એ વિચારવા જેવું છે. પ્રથમ મારે તો માફ હિત કરવું છે. તો બીજાને રોકવું તે તો નકામું છે. ત્યારે મારે પોતાને પ્રથમ, રોકવાની જરૂર છે. પોતાને કેવી રીતે રોકવો ? શુ ચાલવું બંધ કરવું કે બોલવું બંધ કરવું કે વિચાર કરવો બંધ કરવો ? તે તો બંધ ન થઈ શકે. બોલ્યા ચાલ્યા કે વિચાર કર્યા સિવાય કેમ રહી શકાય ? અથવા તેમ કરવાથી ફાયદો શુ ? અથવા માની લઉં કે તેમ કરવાથી ફાયદો હશે, પણ સર્વથા બોલ્યા ચાલ્યા કે વિચાર કર્યા સિવાય મા-

રાથી રહી ન શકાય; ત્યારે તેમ કર્યા સિવાય સંવર કેવી રીતે બને? અને સંવર ન બને તો ધર્મ કેવી રીતે થાય? નજ થાય. અને ધર્મ ન થાય તો સુખ ક્યાંથી મળે? આ સર્વ વિચારોમાં યોગની પ્રણાલિકા શરૂ થઈ ચૂકેલી છે અને એની પ્રબલતાથી જ વિચારોની ઉત્તરોત્તર શુદ્ધતા થતી આવે છે. ચિંતાતીપુત્ર વિચારમાં આગળ વધે છે કે આ પાંચ ઇંદ્રિયો અને મન વિગેરે પાપને આવવાનાંજ કારણો હોય તો તે મહાત્માને પણ શરીર વિગેરે હતું જ, અને તેઓ આંહી ઉભા હતા અને ચાલ્યા ગયા. શરીર છે તો આહાર કરતા જ હશે, અને આહાર હોય તો નિહાર અવશ્ય હોયજ. વળી તેઓ બોલતા પણ હતા કારણ કે તેણેજ મને ધર્મ બતાવ્યો છે તેઓ જોતા પણ હતા, ત્યારે આમ ઇંદ્રિયોના કાર્યો વિદ્યમાન છતાં પણ કર્મબંધ ન થતો હોય એમ સંભવી શકે છે. હવે જો ઇંદ્રિયોના કાર્યો વિદ્યમાન છતાં કર્મબંધ ન થતો હોય તો તેઓએ મને સંવર કરવાનો ઉપદેશ શા માટે આપ્યો? માટે હજી આની અંદર કાંઈક ગૂઢતા રહી જાય છે, એમ વિચાર કરતાં તેને વિશેષ જણાઈ આવ્યું કે ઇંદ્રિયોની અને મનની બે પ્રકારની ગતિ મારા અનુભવવામાં આવે છે. એક તો શુભ પ્રવૃત્તિ એટલે કોઈને દુઃખ ન થાય તેવી રીતે ઇંદ્રિય અને મનની પ્રવૃત્તિ; અને બીજી અશુભ કે જેથી બીજાને દુઃખ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ. ત્યારે જીવોને દુઃખ ન થાય તેવી રીતે મારાં ઇંદ્રિય અને મનને પ્રવર્તાવવાં એજ સંવર તે મહાત્માએ મને ઉપદેશ્યો જણાય છે. હવે તેવી પ્રવૃત્તિ અત્યારે મારી છે કે નહિ તે મારે વિચારવાનું છે. અરે આ જીવનો સંહાર કરનાર ખડ્ગ મારા એક હાથમાં રહી ગયું છે અને બીજા હાથમાં સુસમાનું માથું છે. આવી પ્રવૃત્તિવાળા મારામાં સંવર કેવી રીતે ગણાયજ? માટે હું તેનો ત્યાગ કરું અને મન તથા ઇંદ્રિયોની અશુભ પ્રવૃત્તિને રોકું. આવા વિચારથી તેણે હાથથી ખડ્ગ અને માથું દૂર ફેંકી દીધાં. વળી ત્રીજા પદના વિચારમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો.

તેટલામાં તો લોહીથી ખરડાએલા તેના શરીર ઉપર ચારે તરફથી કીડીઓ ચડવા લાગી. કીડીઓને યોજનગંધી કહી છે; અર્થાત

ઘણા ઇદ્રિયના પ્રબળ વિષયવાળી ક્રીડીઓ દૂરથી પણ ગંધના નેરથી
 ખેંચાઈ આવે છે. અત્યાર સુધી રૂધિર ગરતું સુસમાતું માથું તેના
 હાથમાં હતું, તેના છાંટાઓથી શરીરનો ઘણો ભાગ ભીંજાઈ લેતો,
 તેથી ક્રીડીઓ તેના શરીર ઉપર ચડી ચટકા દેવા લાગી. આ બાબુ
 ચિલાતી પુત્ર વિચારની ધારામાં આગળ વધી વિવેકનું સ્વરૂપ વિચારે
 છે કે વિવેક એટલે શું ? વિવેક એટલે પોતાનું અને પારકું તેની
 વિશેષતા સમજવી. ત્યારે મારું શું છે અને પારકું શું છે તે તો
 મારે અવશ્ય જાણવું જ નોઈએ. અત્યારે મારું તો કોઈ દેખાતું નથી
 કેમકે આ શૂન્ય રાનમાં હું તો એકલો છું, પણ ત્યારે હું તે કોણ ?
 આ હાથ કે પગ, માથું કે પેટ, આ શરીરમાં હું કોણ ? હાથ ન
 હોય તો ચાલી શકે છે. પગ ન હોય તો પણ શરીર ટકી રહે છે.
 ત્યારે તે તો હું નહિ. આ આહારાદિ ખોરાકથી શરીરની વૃદ્ધિ
 અને તેના અભાવથી હાનિ થયા કરે છે. તો આહારથી જ વૃદ્ધિ હાનિ
 પામતું અને માતા-પિતાના સંયોગથી ઉત્પન્ન થએલું શરીર તે હું
 કેમ સંભવી શકું ? વળી આ શરીર આંહી જ પડ્યું રહે છે. ત્યારે
 તેમાંથી વિચાર કરતો-ખોલતો ચાલતો સ્મૃતિ સખનારો અને સુખા-
 દિ જાણનારો કોઈકે આવ્યો જાય છે. જેના વિના પરિપૂર્ણ શરીર
 છતાં તે આંહી જ કાંઈ પણ ખની શકતું નથી. હું જણાઉં છું પણ
 આ શરીર તે તો હું નહિ જ. આમ વિચાર કરે છે ત્યાં
 તો એટલી ખધી ક્રીડીઓ વધી પડી અને તેના શરીરનું લોહી ચુસવા
 મંડી કે થોડા વખતમાં તેનું શરીર શોસાઈ ગયું. એટલું જ નહિ
 પણ, તે શરીરમાં એટલાં ખધાં છિદ્રો પડ્યાં કે તે શરીર એક આ-
 લણીના સરખું થઈ ગયું, છતાં પણ મને ધર્મની પ્રાપ્તિ તો ત્યારે
 કહી શકાય કે ઉપશમ-કોષાદિ ન હોવા નોઈએ. સંવર-આ પાંચ
 ઇદ્રિયોથી અને મનથી બીજાનું ખરાબ ન થવું નોઈએ, અને વિવેક-
 હું આત્માને દેહાદિ તો પર જુહું જ. આ પ્રમાણે વિચારની ધારામાં
 ચિલાતી પુત્ર ગુંથાયો હતો. વચમાં વચમાં કથાયિત પરિણામ થઈ
 જતા હતા. પણ વારંવાર ઉપશમ સંવર અને વિવેકથી કોષાદિને હ-
 ઠાવી કાઢતો હતો આ પ્રમાણે અઢી દિવસ સુધી તે ત્યાં જ ઉભો

રહ્યો. પોતાનાં કરેલાં અધોર પાપોની પાસે આ દુઃખોને તે સ્વત્પન્ન ગણતો હતો અને પવિત્ર ધર્મ સિવાય મારો છુટકારો નથીજ. તે ધર્મ મહાત્માએ ઇતાવેલો ત્રિપદીમયજ છે. આવા વિચારની ધારામાં તેનું આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ ગયું. કીડીઓએ શરીરને ળૂર્ણ કરી નાખ્યું. તે મહાત્મા ચિલાતીપુત્ર શરીરનો ત્યાગ કરી દેવલોકને વિષે ગયો, અને ત્યાંથી ચવી મનુષ્યલવ પામી મોક્ષે જશે.

દ્યોર પાપો કરી નરકે જવાની તૈયારીવાળો ચિલાતીપુત્ર પણ આ પ્રમાણે યોગના અવલંબનથી દેવગતિ પામ્યો. માટે કર્મક્ષય કરવામાં યોગજ ખરેખર સહાયક છે. આ પ્રમાણે ચિલાતીપુત્રના ચરિત્રથી વિશેષ સ્પષ્ટ થઈ શકે છે. યોગથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ કેમ થઈ? આ શંકાનો ઉત્તર એજ છે કે, તે યોગની પૂર્ણ હદને પામ્યો ન હતો. ઉપશમને બદલે ક્ષયની જરૂર હતી. સંવરમાં તેને દેશથી સંવર થયો હતો, પણ સર્વ સંવરની જરૂર હતી, અને વિવેકમાં હજી કેટલીક ન્યૂનતા હતી. આ સર્વ કારણોને લઈનેજ તેની દેવ ગતિ થઈ છે. આરણ્યશ્રમણે તેને ઉપશમનો ખોધ આપ્યો તે પણ તે વખતને લઈને યોગ્યજ હતો. આ તેને ચડવાનું પ્રથમ પગથિયુંજ હતું. અને તે યોગનાં ખરાં ક્ષણો તો હજી હવે તેને મળવાનાં છે. પણ નરકની ગતિને રોકીને દેવલોકની સ્થિતિએ પહોંચાડવું એ પણ સામાન્ય ક્ષણ તો નથીજ. ગમે તેમ હો પણ યોગનું સામાન્ય રીતનું સેવન જ્યારે નરકાદિકથી બચાવ કરી ઉત્તમ ગતિ આપે છે. તો પરિપૂર્ણ સેવન એ મોક્ષ આપેજ, એ તો નિઃસંશય સમજાય છે. આ ચિલાતીપુત્રના ચરિત્રમાંથી આપણને શીખવાનું એ છે કે એક પદ પણ તે મોક્ષના ખરા કારણવાળું—લઈને તેના ઉપર વારંવાર વિચાર કરી, તેનું મનન કરી પોતાને લાગું પાડવું જોઈએ. અર્થાત્ તે પ્રમાણે ક્રિયામાં મૂકવું જોઈએ. તેનો આદર કરવો જોઈએ, તોજ થોડા વખતમાં તેની માફક આપણને પણ કાયદો થઈ શકે.

યોગની આવશ્યકતા.

તસ્યાજનનિરેવાસ્તુ નૃપશોર્મોઘજન્મનઃ ।

અવિદ્ધકર્ણો યોગ ઇત્યક્ષરશલાકયા ॥ ૧૪ ॥

યોગ—એવા અક્ષરો રૂપ શલાકા (કાન વિંધવાની સળી) વડે કરી જે માણસના કાન વિંધાએલા નથી. તેવા મનુષ્યરૂપે પણ તુલ્ય નિરર્થક જન્મવાળા મનુષ્યોનો જન્મ આ દુનિયા ઉપર નજ થવો જોઈએ ॥ ૧૪ ॥

વિવેચન:—યોગની કટલી જરૂર છે. તે વિષે આચાર્યશ્રી ભાર આપીને જણાવે છે કે યોગ સંબંધી ઉપદેશ, વાર્તા, સંવાદ કે ચર્ચા વિગેરે કોઈ પ્રકારે જેના કાનમાં યોગના અક્ષરોએ પ્રવેશ નથી કર્યો, તે મનુષ્યો મનુષ્ય એવું નામ ધરાવવાને લાયકજ નથી. એટલુંજ નહિ પણ જનાવરોની માફક તેઓનો જન્મ આ દુનિયા ઉપર નિરર્થકજ છે. વિશેષમાં આચાર્યશ્રી કહે છે કે તેવા મનુષ્યોનો જન્મ આ દુનિયા ઉપર મનુષ્યરૂપે નજ થવો જોઈએ. આ કહેવું તેમનું યથાર્થ છે, કેમકે વિચાર અને તેને અનુસારે પ્રવર્તન કરવાનું સામર્થ્ય માનવોમાંજ છે. જ્યારે તેણે સામર્થ્ય પામીને તે સામર્થ્યનો દુરૂપયોગ કરવામાં આવે અને માનવ યોગિની નીચા ઉતરી તિર્યચ અને નરકાદિ ભવોમાં અટન કરવું પડે તો તેના કરતાં તેઓને તિર્યચપાત્રું વધારે સારું છે, કે વિચારપૂર્વક જેમાં આત્મશક્તિનો દુરૂપ યોગ કરવાપણું નથી. આવા કઠોર શબ્દો કહીને પણ માનવોને જાગૃત કરવાનું આચાર્યશ્રીનું કથન એ આ દુનિયાના પામર જીવો ઉપર આંતરિક કરૂણા રસને સૂચવી આપે છે. અને ઘોર નિદ્રામાં પડેલા દુનિયાના જીવોને જાગૃત કરવાને એક મહાન વાણી તુલ્ય છે—૧૪

મોક્ષતું કારણ યોગ.

ચતુર્વર્ગેઽગ્રણીર્મોક્ષો યોગસ્તસ્ય ચ કારણમ્ ।

જ્ઞાનશ્રદ્ધાનચારિત્રરૂપરત્નત્રયં ચ સઃ ॥ ૧૫ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર વર્ગોમાં મોક્ષ તેજ ઉત્તમ છે. એ મોક્ષતું કારણ યોગ છે. જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર રૂપ ત્રણ રત્નો તે યોગ કહેવાય છે. ॥ ૧૫ ॥

વિવેચન:—આ દુનિયાના જીવોને સાધ્ય તરીકે ગણાતાં અર્થ, કામ, ધર્મ અને મોક્ષ; આ મોટા ચાર વિભાગો યા કાર્યો છે. તે ચારમાં ખીલ સર્વ વિશેષ કાર્યોનો સમાવેશ થઈ શકે છે. તેમાં અર્થ-ચેસો પેદા કરવામાં અને તેતું રક્ષણ કરવામાં ઘણા કલેશ છે. રાગ-દ્રેષાદિની ઉત્પત્તિનું કારણ છે, અને કર્મ બંધન કરાવી દુર્ગતિમાં પાડવાનું એક મહાન નિમિત્ત છે. કામ એટલે પાંચ ઈંદ્રિયોનાં સુખો ભોગવવાં, તે સુખો ક્ષણિક અને તુચ્છ છે, આપાત (હેખાવા માત્ર) રમણીય છે. તથાપિ વિપાક મહાન દુઃખ દે છે, તૃપ્તિ તો થતી નથીજ. પણ વિશેષમાં ઇચ્છા વૃદ્ધિગત થાય છે. અજ્ઞાન દશામાં વિશેષ ગ્રેરે છે. જ્ઞાન દશા ભુલાવે છે, અને સંસાર પરિમણુમાં સહાયક છે.

ધર્મ—ધર્મ શબ્દનો અર્થ આ ઠેકાણે પુણ્ય ગ્રહણ કરેલ છે. એટલે પાપ લોઢાની ઝેડી, પુણ્ય સોનાની ઝેડી. ભલે સોનું રહું પણ ઝેડી તો ખરીજ. પુણ્યથી સુખ મળેા પણ તે આત્મિક તો નહિજ. યુદ્ધલિક સુખો તો સંયોગિક વિયોગિક છે. થોડા વખત રહી નાશ પામે છે, આદ્યું બધ તે તાત્વિક સુખ તો નજ કહેવાય. આત્મિક સુખની પરિપૂર્ણતા તેજ મોક્ષ. કર્મના આવરણોનો અભાવ તેજ મોક્ષ. કોઈ પણ જાતની ઉપાધિ રહિત આત્માની અવસ્થા તેજ મોક્ષ. આવી સ્થિતિ નિરંતર બની રહેવી, જેમાં જન્મ-જરા-મરણ નજ હોય અને નિરંતર પરમાનંદમાં મગ્ન રહેવાય. આ દશા-પેહેલાંની ત્રણ દશાથી ઉત્તમોત્તમ છે, માટેજ આ ચાર વિભાગોમાં ચોથો-વિભાગ મોક્ષ તેજ શ્રેષ્ઠ છે. તે મોક્ષ પામવાનું કારણ યોગ છે. યોગથીજ મોક્ષ મળી

શકે છે માટે મોક્ષ પામવાની સ્પૃહાવાળા જીવોએ યોગરૂપ નિમિત્ત અવશ્ય મેળવવું જોઈએ. કેમકે કારણ સિવાય કાર્યોત્પત્તિ થતી નથી જ. આંહિ કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે યોગ એટલે શુ ? આચાર્યશ્રી ઉત્તર આપે છે કે જ્ઞાન શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર આ ત્રણ વસ્તુ તે યોગ છે. આના સિવાય કોઈ બીજો યોગ નથી.

જ્ઞાનયોગ.

યથાવસ્થિતતત્ત્વાનાં સંક્ષેપાદ્વિસ્તરેણ વા ।

યોજ્જવોધસ્તમન્નાહુઃ સમ્યગ્જ્ઞાનં મનીષિણઃ ॥ ૧૬ ॥

જેવી રીતે તત્ત્વોત્ત્ત્વ સ્વરૂપ રહેલું છે, તેવીજ રીતે સંક્ષેપથી કે વિસ્તારથી બોધ થવો યા જાણવું, તેને વિદ્વાન પુરૂષો સમ્યગ્ જ્ઞાન કહે છે. ॥ ૧૭ ॥

વિવેચનઃ—તત્ત્વ એટલે વસ્તુનો યથાર્થ નિશ્ચય, આવાં તત્ત્વો બે સાત કે નવ માનવામાં આવે છે. આ દુનિયામાં બે તત્ત્વો કહેવામાં આવે છે. તે જીવ અને અજીવ, યા આત્મા અને જડ. આ સિવાય દુનિયામાં બીજી કોઈ વસ્તુ નથી. પણ સર્વ વસ્તુઓનો સમાસ આ બેની અંદર થઈ શકે છે. જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર, બંધ, નિર્બંધ અને મોક્ષ; આ સાત તત્ત્વો પણ કહેવાય છે, અથવા પુણ્ય પાપનો આશ્રવમા સમાવેશ ન કરતાં જુદા ગણવામાં આવે તો નવ તત્ત્વો કહી શકાય છે. જીવ કહો કે આત્મા કહો તે પર્યાયવાચક આત્માત્ત્વ જ નામ છે. જીવો બે પ્રકારના કહી શકાય છે. એક સંસારના અને બીજા મોક્ષના. કર્મોથી સર્વદા છુટા થએલા જીવોને મોક્ષના જીવો કહે છે, અને આઠ કર્મોથી ઘેરાએલા અને તેથીજ નાના પ્રકારના શરીરોને ધારણ કરનારા જીવોને સંસારી જીવો કહેવામાં આવે છે.

સંસારી જીવોના બે વિભાગો છે. એક ત્રસ અને બીજા સ્થાવર. ત્રસ પામે, તડકેથી છાંચે આવે, છાયાથી તડકે જાય, સુખ દુઃખાદિનો જેને પ્રકટ અનુભવ થાય, તે ત્રસ જીવો. તેઓના બે ઈંદ્રી, ત્રણ

ઈંદ્રિ, ચાર ઈંદ્રિ, અને પચ્ચેંદ્રિ એવા ભેદો ઈંદ્રિયના ભેદથી થઈ શકે છે. જેને બે ઈંદ્રિઓ શરીર અને જીભ હોય તે બે ઈંદ્રિ કહેવાય છે. શરીર જીભ અને નાસિકા આ ત્રણ ઈંદ્રિયો હોય તે ત્રણ ઈંદ્રિ કહેવાય છે. શરીર, જીભ, નાસિકા અને નેત્ર હોય તે ચારેંદ્રિ કહેવાય છે. અને શરીર, જીભ, નાસિકા, નેત્ર તથા કાન હોય તો પંચેંદ્રિ કહેવાય છે. તેઓના ઉદાહરણો અનુક્રમે બતાવે છે. શંખ, કોડાં, પુરા, જળો, અળશીઆ વિગેરે બેંદ્રિ જીવો. જી, માકડ, ઉદેહી, ધાનના કીડા, વિધાના કીડા અને મકોડા વિગેરે તે ઈંદ્રિ જીવો. પતંગીઆં, માખી, ભમરા, ડાંસ, વીંછી, તીડ વગેરે ચારેંદ્રિ જીવો; જળમાં ચાલનાર માછલાં વિગેરે, પૃથ્વી ઉપર ચાલનાર બે પગ અને ચાર પગવાળાં જનાવરો, પેટે ચાલનાર સર્પોદિ, હાથે ચાલનાર નોળીઆ પ્રમુખ આકાશમાં ઉડનાર સર્પ જાતનાં પંખીઓ, મનુષ્યો, દેવો, અને નારકી (નરકના જીવો) આ સર્વે પાંચ ઈંદ્રિયવાળા કહેવાય છે. બે ઈંદ્રિથી પાંચ ઈંદ્રિય સુધીના જીવો ત્રસ કહેવાય છે.

સ્થાવર-પૃથ્વીની અંદર જીવ છે, પાણીની અંદર જીવ છે, અગ્નિમાં જીવ છે, વાયુમાં જીવ છે, ને વનસ્પતિમાં જીવ છે. આ પાંચે જાતના જીવો સ્થાવર કહેવાય છે. તેઓ સ્વભાવથી સ્થિર રહે છે, અથવા સ્થાવર નામ કર્મનાં ઉદયવાળાં છે. ખીજા પણ વીર્યમાં ઉત્પન્ન થનારા, વિદ્યામાં, શ્લેષ્મમાં, વમનમાં, પિત્તમાં એકવાડ અને ખાળ પ્રમુખમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો ચૈક્રી કોઈનો સંમૂર્ષિમ પંચેંદ્રિમાં તો કોઈનો બે ઈંદ્રિઆદિમાં સમાવેશ થાય છે.

આ સર્વ જીવો આઠ કર્મથી ઘેરાયેલા સંસારવાસી કહેવાય છે. જ્યારે તે જીવો પોતાને જાણે છે, આત્માના સામર્થ્યની તેમને ખબર પડે છે, પોતાનામાંજ સુખ છે, એમ નિર્ણય કરે છે, દેહમાં થતી આત્મભ્રાન્તિ હટાવે છે, અને સ્વસ્વરૂપમાં આવે છે, ત્યારે કર્મોનો નાશ કરી શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો નિરંતર અનુભવ કરતા રહે છે. આવા આત્માઓ દુનિયામાં અનંતા છે, અને તે સર્વ આત્માઓ દ્રવ્યથી નિત્ય છે. આત્માઓને કોઈ અવસરે કોઈએ બનાવ્યા હોય એમ નથી પણ અનાદિકાળથી છે, છે અને છેજ.

પર્યાયની અપેક્ષાએ અનેક જાતનાં રૂપાંતરોમાં તે સંસારી આત્માએ કર્યા કરે છે. દૃષ્ટાંતમાં એક સોનાની લગડી હોય તે સુવર્ણદ્રવ્યની અપેક્ષાએ કાયમ રહે છે. પણ પર્યાયની અપેક્ષાએ તે લગડીમાથી અનેક જાતનાં ઘરેણાં બનાવવામાં આવે, તેને લાંગી વળી ળીજ ઘાટો બનાવવામાં આવે, આવાં ઉત્તરોત્તર બનતા ઘાટોમાં પૂર્વ પર્યાયનો (આકૃતિનો) નાશ થઈ નવી નવી આકૃતિ યા પર્યાયો બને છે, પણ દરેક આકૃતિઓમાં સોનું તો કાયમજ છે. તેમ કર્મની ઉપાધિને લઈને આત્મા ભલે અનેક જાતનાં શરીરોમા પ્રવેશ કરે અને તે આકૃતિ સુકીને વળી ળીજ નવીન આકૃતિ (દેહ) ગ્રહણ કરે તથાપિ દ્રવ્યરૂપે આત્મા શાશ્વતજ છે. પર્યાયરૂપે આત્મા અશાશ્વત (અનિત્ય) છે પણ જ્યારે તે આત્મા પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં પૂર્ણ રીતે આવશે, ત્યારે દેહના અભાવથી આવી આકૃતિઓ બદલાવા રૂપ પર્યાયો કરવા નહિજ પડે. આત્મા પોતે કર્મો કરે છે અને તે કર્મો પોતેજ ભોગવે છે. આથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે, આત્મા કર્મોના કર્તા-લોકતા અને હર્તા છે, પણ તેનાં કર્મો કોઈ ળીજે ભોગવાવે કે ફર કરી શકે તેમ નથી. નિમિત્ત કારણ રૂપે બની શકે તેમ છે. પણ સાક્ષાત્ રૂપે તો કર્મનું કરવું, ભોગવવું કે ફર કરવું એ સર્વ આત્માના પોતાના વીર્યને સ્વાધિન છે. તે તે જાતના ઉપાયો યોજવાથી કર્મથી જુદો પડી શકે છે. દૃષ્ટાંતમાં માટીની સાથે મળેલું સુવર્ણ (સોનું) અગ્નિથી ધમવા પ્રમુખ ઉપાયોથી જુદું પડી શકે છે. તેમ આત્માની સાથે મળેલાં કર્મો જ્ઞાન ધ્યાનરૂપી વહ્નિથી જુદાં પાડી શકાય છે. આ સામર્થ્ય આત્મામાંજ છે એક ઘર બનાવનારને ઘર બનાવવાનું સામર્થ્ય પોતામાં છે તો તે ઘર તોડવાનું સામર્થ્ય પોતામાં હોયજ, તેમ જ્યારે કર્મ બાંધવાનું સામર્થ્ય આત્મામાં છે તો કર્મ તોડવાનું સામર્થ્ય તે આત્મામાં હોયજ.

અજીવ તત્ત્વ—અજીવ તત્ત્વમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, કાળ અને પુદ્ગળ એવા પાંચ વિલાગો પડી શકે છે. ધર્માસ્તિકાય એ એવો અરૂપી પદાર્થ છે કે આપણે આપણાં નેત્રોથી તેને જોઈ ન શકીએ, છતાં તેના કાર્યથી તે જાણી શકાય છે. જેમકે જીવ

અને અણુવ એ બેઉને એક સ્થાનથી બીજા સ્થાન તરફ જતાં આવતાં; (જવા આવવામાં) સહાયક તરીકેનું કામ તે કરે છે. દષ્ટાંતમાં મા-છલાંઓમાં ગતિ આગતિ કરવાનું સામર્થ્ય છે. તથાપિ પાણી ન હોય તો તેમનાથી ગમન આગમન બની શકતું નથી. પાણી ગમનાગમનમાં સહાયક છે. તેવીજ રીતે સર્વ જીવ અણુવના ગમનમાં ધર્માસ્તિકાય સહાયક છે અને તે લોકના પ્રમાણુ જેટલા વિસ્તારમાં છે.

અધર્માસ્તિકાય—અધર્માસ્તિકાય પણ અરૂપી પદાર્થ હોવાથી આપણે તેને ભેદ નહિ શકીએ છતાં કાર્યથી જાણી શકીશું, તેનું કાર્ય એ છે કે જીવ અણુવ પદાર્થોને સ્થિર રહેવામાં (પછી ગમે તેટલો વખત, તેનો કાંઈ નિયમ નથી) સહાય કરવી, તે પણ લોક જેટલા વિભાગમાં રહેલ છે.

આકાશ—જેને પોલાણુ કહેવામાં આવે છે તે પણ અરૂપી છે. કારણ કે તેમાં કોઈ પણ ભતતું રૂપ હોતું નથી કે સ્પર્શ હોતો નથી. રંગ ઘેરંગી વાદળાંઓ ભેવામાં આવે છે, તે આકાશ નથી. તે તો આકાશમાં રહેલ એક ભતના પુદ્ગલિક પદાર્થો છે. આકાશ તેના કાર્યોથી જાણી શકાય છે. પુદ્ગલ અને આત્માને અવકાશ (માર્ગ) આપવો તે આકાશનું કાર્ય છે. જ્યાં જ્યાં થોડો યા ઝાઝો પોલાણુનો ભાગ હશે, ત્યાં ત્યાં અવરથ જીવ અને પુદ્ગલોને માર્ગ મળી શકશે. લોકાલોક વ્યાપાક આકાશ છે.

કાળ—અરૂપી પદાર્થ છે. પદાર્થોને નવાં અને પુરાણાં (જુનાં) કરવાં તે તેનું કાર્ય છે, સૂર્યના અસ્ત ઉદયને પણ કાળ કહેવામાં આવે છે. તેને વ્યવહારિક કાળ કહેવામાં આવે છે. તે અઢી દ્વીપ પ્રમાણુ છે, બાકી આકાશના સર્વ પ્રદેશો ઉપર રહેલ કાળના આણુઓ એ નિશ્ચયિક કાળ છે.

પુદ્ગલ—રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ જેની અંદર હોય તે સર્વ પુદ્ગલો છે. પરમાણુ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ છે. તેવા અનેક પરમાણુઓ એકઠા થતાં જુદા જુદા અનેક પ્રકારના વિભાગો બની આવે છે. જે આપણા ઉપભોગમાં અને દષ્ટિગોચર આવી શકે છે, જેમાં કેટલાક જીવની સાથે

રહેલા પુદ્ગલો છે અને કેટલાક અલ્પથી તદ્દન અલગ એકલા પુદ્ગલો છે. આ પાંચ દ્રવ્યોનો સમાસ અણવ નામના બીજા તત્ત્વમાં થઈ શકે છે.

અણવ પાંચ દ્રવ્યોમાં પુદ્ગલ સિવાયના ચાર દ્રવ્યો આત્માને કોઈ પણ જાતનું દુઃખ કરતા નથી. પણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે, તેજ રૂપી હોય, અનેક જાતના રંગબેરંગી સુંદર દેખાવ આપી, કેમજા સ્પર્શ આપી, મનહર શબ્દ આપી, આહ્લાદક સુગંધ આપી અને સ્વાદિષ્ટ રસ આપી, જીવોને પોતાનું ભાન બુલાવરાવે છે, અથવા જીવો તે પાંચ ઇંદ્રિયોને અનુકૂળ વિષયો પામી તેમાં આસક્ત બને છે. પ્રતિકૂળ વિષયોને જોય ઉદ્વેજિત બની દેખિત થાય છે, અને રાગદ્વેષની પરિણતિને પામીને નિવિઠ કર્મબંધ કરી આ દુનિયામાં પરિભ્રમણ કરે છે.

સુંદર ચા અસુંદર પુદ્ગલોને-વિષયોને પામીને રાગદ્વેષ ન કરતાં સમપરિણામે રહેવામાં આવે તો કર્મબંધ થતો નથી. પોતાનું ભાન બુલવું, અને પુદ્ગલોમા આસક્ત થવું, આ બેઉનો મેળાપ કહો કે મિશ્રતા કહો, તેજ કર્મબંધ અને જન્મ મરણનો હેતુ છે. આ કહેવાથી અણવ તત્ત્વ કહેવાયું. આ અણવ તત્ત્વનું સ્વરૂપ સારી રીતે વિચારી આત્માથી તેને ભિન્ન રાખી, ભિન્ન સમજી, જેમ બને તેમ તેની આસક્તિ ઝાછી કરવી; અને જેમ જેમ, પુદ્ગલમાં આસક્તિ ઝાછી થશે, તેમ તેમ આત્મામાં પ્રીતિ વિશેષ બની આવશે.

પુણ્ય પાપ અને આશ્રવ.

મન, વચન અને કાયાની શુભ ક્રિયા તે શુભ આશ્રવ અને મન, વચન અને કાયાની અશુભ ક્રિયા તે અશુભ આશ્રવ. આ બેઉ જાતની ક્રિયાથી આવેલાં શુભ અશુભ પુદ્ગલો તેમજ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, અને કોધાદિ કષાયોથી આવેલાં પુદ્ગલો, તેને પુણ્ય અને પાપ કહે છે. તે આશ્રવથી જુદાં પડી શકતાં નથી, એટલે તે બે-ઉનો આશ્રવમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

સંવર—આવતાં શુભાશુભ કર્મોને અટકાવવાં, રોકવાં તેને સંવર કહેવામાં આવે છે.

બંધ-આશ્રવ દ્વારમાં મન, વચન, અને કાયાથી ગ્રહણ કરેલાં કર્મોને તેમજ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાય વિગેરેથી ગ્રહણ કરા-
એલાં કર્મોને પ્રકૃતિ (સ્વભાવ), સ્થિતિ (કાળતું માન), અનુભાગ (રસ)
અને પ્રદેશ (દુર્ગીયાનો સમુદાય) આ ચારરૂપે ગોઠવીને બંધિત ક-
રવાં તે બંધ-તત્ત્વ.

નિર્જરા—આશ્રવદ્વારે આવેલાં શુભાશુભ કર્મોને વેદીને સત્તાથી
કાઢી નાંખવા તે નિર્જરાતત્ત્વ.

મોક્ષ—કર્મોનો સર્વથા અભાવ અર્થાત્ આત્માનું સર્વ કર્મોથી
છૂટા થવાપણું તે મોક્ષ. આ પ્રમાણે નવ તત્ત્વોનું નય-નિક્ષેપ-પ્રમાણ
વિગેરેથી જે યથાસ્થિત (જેવું છે તેવું) જાણવાપણું, પછી તે જાણ-
વાપણું સંક્ષેપથી હોય કે વિસ્તારથી હોય, તેને સમ્યગ્ જ્ઞાન-જ્ઞાની
યુરૂપે કહે છે. આ તત્ત્વ સંબંધી વિચારો બહોળા વિસ્તારથી અન્ય
પુસ્તકોમાં આપવામાં આવ્યા છે. તેથી આંહી વિશેષ વિસ્તારથી લ-
ખવામાં આવ્યા નથી, પણ વિશેષના અર્ધીઓએ જીવાલિંગમસૂત્ર,
પદ્મવણા સૂત્ર, નવતત્ત્વ ભાષ્યાદિ ગ્રંથો જોવા. આ તત્ત્વ જ્ઞાનમાં પ્ર-
થમ આત્માનું અને પછી અજીવનું જે જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે
તે ઘણીજ સમજપૂર્વક આપ્યું છે, કેમકે આત્માના અજ્ઞાનીઓને
પ્રથમ આત્મા શું છે, તે જણાવવાની જરૂર છે અને તે આત્માનું
જ્ઞાન તેના પ્રતિપક્ષી અજીવને જાણ્યાથીજ વિશેષ સ્પષ્ટ થઈ શકે છે.
તે જે તત્ત્વોનું વર્ણન થતાં પુનર્જન્મ થવાનું કારણ શું? તેના કારણ
રૂપે પુણ્ય, આશ્રવ અને બંધ વિગેરે જણાઈ આવે છે. અને પુનર્જન્મો
ન કરવા પડે તેના હેતુરૂપે સંવર નિર્જરા અને મોક્ષ મતાવવામાં આ-
વ્યા છે. આ નવ તત્ત્વોમાં જીવ અજીવ જાણવા લાયક છે; પાપ, આ-
શ્રવ અને બંધ ત્યાગ કરવા લાયક છે, પુણ્ય પણ અસુક હદે ગયા
પછી ત્યાગ કરવાનું છે. સંવર નિર્જરા અને મોક્ષ આકરવા લાયક છે.

દર્શનયોગ.

રુચિર્જિનોક્તતત્ત્વેષુ સમ્યક્શ્રદ્ધાનમુચ્યતે ।

જાયતે તન્નિસર્ગેણ ગુરોરધિગમને વા ॥ ૧૭ ॥

જિનેશ્વર ભગવાન્ના કહેલા તસ્વેને વિષે રૂચિ થવી (તે સત્ય છે એવી પ્રતીતી થવી) તેને સમ્યક્ શ્રદ્ધાન (ખરેખર શ્રદ્ધા) કહે છે. આ શ્રદ્ધા સ્વાભાવિક રીતે યા શુરૂના ઉપદેશથી થાય છે.

વિવેચન.—શ્રદ્ધા વિનાનું જ્ઞાન નિરર્થક છે. જે વસ્તુના ઉપર પ્રીતિ નથી, તે વસ્તુ આદરણીય થતી નથી. અને આદર કર્યા સિવાય ક્ષયદો મળતો નથી. તેમ જ્ઞાનથી જાણ્યું હોય પણ જ્યાં સુધી તેના ઉપર પ્રીતિ નથી, ત્યાં સુધી તે તરફ આપણું પ્રવર્તન થવાની ખીલકુલ આશા નથી, ભારે તેનાં કૃપા મળવાની આશા તો ક્યાંથી જ હોય ?

પહાડ ઉપરથી નદી નીચી વહન થતી હોય, તેમા કોઈ બેડોળ પથ્થર અથવા પહાડને ગોળાકાર થઈ જાય છે, તેવીજ રીતે અનાદિ કાળથી સંસારમાં પર્યટન કરનાર આ જીવને પરિણામની વિશુદ્ધતાથી, કર્મોની ક્ષયોપશમતાથી અને ઔદિક પણ સારી પ્રવૃત્તિથી આ સમ્યક્ત્વરૂપ રત્નની પ્રાપ્તિ થઈ આવે છે, કેઈ માણસ રસ્તો ભૂલી ગયો હોય, તે સ્વાભાવિક રીતે આમ તેમ કરતાં સાચા રસ્તા ઉપર આવી જાય છે અને કદાચ ખીજને પૂછવાથી તેમના ખતાબ્યા પ્રમાણે ચાલતાં પણ સત્ય રસ્તા ઉપર આવે છે, તેવીજ રીતે આ સમ્યક્ત્વ રત્નની પ્રાપ્તિ પરિણામની વિશુદ્ધતાએ સ્વાભાવિક રીતે થઈ આવે છે, અથવા સદ્ગુરૂનો ઉપદેશ સાભળી તે પ્રમાણે વર્તન કરતાં પરિણામની વિશુદ્ધતાએ મેળવી શકાય છે. ગમે તેવી રીતે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાઓ, પણ તે પરિણામની વિશુદ્ધતા વિના તો તે નહિજ મળી શકે. આ વિશુદ્ધતા જેમ જેમ રાગદ્વેષની ઓછાશ થતી જશે, તેમ તેમ વૃદ્ધિ પામશે, યા પ્રગટ થતી આવશે. રાગ અને દ્વેષ એ મહાન્ ચીકાશ છે. આ ચીકાશથી જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન અને

ચારિત્ર દખાઈ જાય છે. માટે દરેક અવસરે અને દરેક કાર્યમાં રાગ-
દ્રેષથી ઘણુંજ સાવધાન રહેવાનું છે કે, તેની ચીકાશથી આત્મા
વિશેષ દખાઈ ન જાય. તેવા સાવધાન મનુષ્યોજ ઉચ્ચા આવી શકશે.
સૂર્યની આડે વાદળાંને જ્યાં સુધી મોટો વિલાગ આવી ગયો છે,
ત્યાં સુધી પ્રકાશની આશા રાખવી બંધ છે. તેવીજ રીતે આત્માની
આડે આવે રાગદ્રેષ રૂપ વાદળને જાણ્યો હોય, ત્યાં સુધી આત્મ-
પ્રકાશ યા આત્મસુખની આશા રાખવી નકામી છે. વાદળ દૂર થશે
ત્યારેજ પ્રકાશ થશે, તેમ રાગદ્રેષ રૂપ પડ્યો દૂર થવાથીજ આત્મ-
પ્રકાશ પ્રગટ થશે. રાગદ્રેષની અધિકતા થતાંજ, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિની
નજીક આવેલા જીવો પણ કર્મની સ્થિતિ વધી જતા સંસારમાં
અધિક પર્યટન કરે છે અને સમ્યક્ત્વથી દૂર રહે છે. એટલુંજ નહિ
પણ સમ્યક્ત્વ પામેલા જીવો પણ સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ સંસાર-
માં રખડે છે. માટે જો સમ્યક્ત્વ-આત્મ-વિશુદ્ધિની જરૂર હોય તો
અવરૂપ રાગદ્રેષ ઓછા કરવા જોઈએ.

શ્રદ્ધાનમાં પણ અનેક જાતની તારતમ્યતા આપણા જીવોમાં
આવે છે. કોઈને વિશેષ શ્રદ્ધાન, કોઈને થોડી શ્રદ્ધાન, કોઈને તેનાથી
પણ થોડી. આ સર્વ તારતમ્યતા થવાનું કારણ પરિણામની અવિશુદ્ધિ
અને રાગદ્રેષનું વિશેષાધિકપાણું છે. ॥ ૧૭ ॥

ચારિત્રયોગ.

सर्वसावद्ययोगानां त्यागश्चारित्रमिष्यते ।

कीर्तितं तदहिंसाद्वित्रतभेदेन पञ्चधा ॥ १८ ॥

સર્વે દોષવાળા મન વચન ક્રયાદિ યોગોનો ત્યાગ કરવો, તેને
ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે. આ ચારિત્ર અહિંસાદિ ત્રતાના લેહે કરી
પાંચ પ્રકારે કહેલું છે. ॥ ૧૮ ॥

વિવેચન:—જ્ઞાનથી જાણવામાં આવ્યું, દર્શનથી નિશ્ચય થયો,
હવે ચારિત્રથી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું. આ કરને વર્તન કરવાથી તે

વસ્તુની પ્રાપ્તિ ઘણી સહેલાઈથી થઈ શકે છે. વ્યાવહારિક કાર્યોમાં જેમ કોઈ પણ ઠેકાણે જવાનું હોય તો પ્રથમ તેનો રસ્તો જાણવો, તેનો નિશ્ચય કરવો, અને પછી તે આલવાની ક્રિયા કરવી, તેથી ઇચ્છિત સ્થળે પહોંચી શકાય છે. તેમ કર્મોથી સુકૃત થવામાં પણ પ્રથમ સુકૃત થવાનો માર્ગ જ્ઞાનથી જાણવો, દર્શનથી તેનો નિર્ણય કરવો અને ચારિત્રથી તે પ્રમાણે ક્રિયા કરવી. આ ત્રણ એકઠાં મળવાથી મોક્ષ રૂપ કાર્ય થઈ શકે છે. જ્ઞાનથી આપણે જાણ્યું કે આ વસ્તુ ખાવાથી લૂખ દૂર થાય, પેટ ભરાય અને શક્તિ આવે, પણ વસ્તુ જાણ્યા પછી જો ખાવા રૂપ ક્રિયા ન કરે તો લૂખ ભાગે નહિ, પેટ ભરાય નહીં અને શક્તિ આવે નહીં. માટે આ ત્રણમાંથી એકાદ ન્યૂન હોય ત્યાં સુધી તે કાર્ય પૂર્ણ થઈ શકતું નથી. આ કારણથી જ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા પછી ચારિત્ર કહેવામાં આનું છે.

સર્વ સપાય યોગોનો લ્યાગ કરવો તેનું નામ ચારિત્ર. આ ઠેકાણે સર્વ શબ્દ કહેવામાં એ આશય છે કે દેશથી પણ પાપવાળા યોગોનો લ્યાગ કરી શકાય છે; તેને દેશચારિત્ર કહેવામાં આવે છે. પણ આ ઠેકાણે પૂર્ણ ચારિત્રનું વર્ણન આલે છે, અને તેજ મોક્ષનું એક અંગ છે. માટે દેશ ચારિત્રનું ગ્રહણ ન થાય, તે અર્થે સર્વ શબ્દનું ગ્રહણ કરેલું છે. તે ચારિત્ર અહિંસાદિ (કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરવી ઇત્યાદી) વ્રતના લેહથી પાંચ પ્રકારનું છે. તેજ પાંચ પ્રકાર આગળ કહેવામાં આવે છે

યમનો પહેલો ભેદ.

અહિંસાસત્યમસ્તેયબ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહાઃ ॥

પંચમિઃ પંચભિર્યુક્તા ભાવનાભિર્વિમુક્તયે ॥ ૧૯ ॥

અહિંસા, સત્ય, અચૈર્ય ઇદ્યચર્ય, અને મમતાર હિતપણું, આ પાંચ મહાવ્રતો ચારિત્ર કહેવાય છે. એક એક મહાવ્રતની પાંચ પાંચ ભાવનાઓ છે. પાંચ પાંચ ભાવના સહિત પાંચ મહાવ્રતો સુક્તિને માટે થાય છે. ॥ ૧૯ ॥

વિવેચન—આ પાંચ મહાવ્રતો એ ચારિત્ર છે. અને તે મોક્ષતું કારણ છે. આંહિ એ શંકા ઉત્પન્ન થાય છે, કે પાંચ મહાવ્રતો ચારિત્ર છે અને ચારિત્ર તેજ યોગ છે. તો વિશેષમાં નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ આ સર્વે આગળ ખતાવવામાં આવશે તેનો ઉપયોગ શું ? અર્થાત્ જો યમથી એટલે પાંચ મહાવ્રતોથી મોક્ષ થતું હોય તો પછી ધ્યાનાદિ અંગો કહેવાતું પ્રયોજન શું ? આ શંકાતું સામાધાન એમ થઈ શકે છે કે એક વ્યાવહારિક મહાવ્રતો અને બીજાં નિશ્ચયિક મહાવ્રતો. તેમાં વ્યાવહારિક મહાવ્રતો અષ્ટાંગ યોગના પ્રથમ અંગ તરીકે આવી શકે છે કોઈ પણ જીવની હિંસા કરવી નહિ. ૧. અસત્ય બોલવું નહિ, ૨. ચોરી કરવી નહિ, ૩ બ્રહ્મચર્ય પાળવું, ૪. અને પરિશુદ્ધનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. ૫. આ પાંચ યમો આ મહાવ્રતો વ્યાવહારિક છે અને તેને યોગના પ્રથમ અંગ તરીકે ગણવામાં આવ્યા છે. અને પાંચ મહાવ્રતો તેજ ચારિત્ર છે અને તે ચારિત્ર મોક્ષતું કારણ છે. આમ આ પાંચ મહાવ્રતોનોજ ચારિત્રમાં સમાવેશ કરવામાં આવતો હોય અને નિયમાદિ સાત અંગો જુદાં ગણવામાં કે લેવામાં ન આવતાં હોય; તો આ મહાવ્રતોને નિશ્ચયિક સ્થિતિમાં લઈ જવાં જોઈએ અને એ નિશ્ચયિક સ્થિતિની પરાકાષ્ટા (છેલ્લી હદમાં) મોક્ષ છે, એમ કહેવું એ ચથાર્થ બની શકે તેમ છે. પાંચ મહાવ્રતોની નિશ્ચયિક સ્થિતિ આ પ્રકારે છે કે, અહિંસા એટલે પોતાના આત્માને કોઈ પણ પ્રકારે હિંસક થવા ન દેવો. અર્થાત્ કોઈપણ જાતનાં શુભા-શુભ કર્મોથી આત્માને દખાવા ન દેવો જોઈએ ૧. સત્ય એટલે આત્મા સિવાય બીજી કોઈ પણ વસ્તુને પોતાની માનવી કે કહેવી ન જોઈએ. ૨. અચાર્ય—પુ ગલિક વસ્તુનો ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ અને આત્મ-લાવમાં રમણ કરવું જોઈએ. ૪ શુભાશુભ કર્મો ઉપર પણ મમત્વ હોવો ન જોઈએ. ૫. આંહિ આ શંકા થઈ શકે તેમ છે કે, જો આચાર્ય-શ્રીનો અભિપ્રાય નિશ્ચય મહાવ્રત કહેવાનો હતો તો તેઓએ તેમ શા માટે ન લખતાં આગળ ઉપર વ્યાવહારિક મહાવ્રતોનું વિવેચન કર્યું ? આ શંકા ખરાબર છે પણ આચાર્યશ્રીઓએ સર્વસાવધ યોગનાં ત્યાગચારિત્રમિચ્યતે સર્વ જાતના સદોષ (દોષવાળા)

યોગોનો ત્યાગ કરવો તે ચારિત્ર છે એમ કહ્યું છે. આંહિ અમુક હકની અપેક્ષાએ શુભ યોગો છે, તે પણ દોષરૂપ છે. તે અપેક્ષાએ વિચાર કરતાં એ વાક્યમાં નિશ્ચય મહાવ્રત સંબંધી ગૂઢાર્થ શુભ રહેલો હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે. એ તેવો શુભ ગૂઢાર્થ ન હોત તો આગળ ઉપર ધ્યાન આદિકતું સ્વરૂપ તેઓ ન કહેતાં આ મહાવ્રતોજ મોક્ષનું સાધન છે એટલું કહીને કૃતાર્થ થઈ ત્યાંથી વિરામ પામત. પણ આટલાથી ન અટકતાં વ્યાવહારિક પાંચ મહાવ્રતપૂર્વક ધ્યાન આદિકતું સ્વરૂપ ખતાવતાં સાધકને છેલ્લી હક સુધી રસ્તો ખુલ્લો ખતાવે છે. અને આ પાંચ મહાવ્રતોને ચારિત્ર કહી તે જ્ઞાન, શ્રદ્ધાન અને ચારિત્ર મોક્ષને અર્થે થાય છે, આમ એકજ પુસ્તકમાં બે અભિપ્રાયો આપતા પહેલાં અભિપ્રાયમા ખુલ્લી રીતે નિશ્ચય મહાવ્રતની શુભતા સમજી શકાય છે, અને ખીલ અભિપ્રાયથી વ્યાવહારિક મહાવ્રત કહેવાપૂર્વક છેલ્લી હક સુધી સાધકને લઈ જવા પ્રયત્ન કરે છે. અથવા ખીલ અપેક્ષા એમ પણ સમજી શકાય છે કે આ પાંચ મહાવ્રત પાંચ પાંચ ભાવના સુકત મોક્ષને અર્થે થાય છે, તે સામાન્ય કથન છે. અને ધ્યાનાદિકે કરી મોક્ષ થાય છે તે વિશેષ કથન છે. એટલે પ્રથમ સામાન્ય કથન કરી પછી વિશેષ કહેવું, એ પણ એક શાસ્ત્રકારોની રીતિ છે. આંહિ પાંચ મહાવ્રતો મોક્ષનું કારણ છે, તે પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે, એમ પણ સમજી શકાય છે. આ પ્રમાણે જુદા જુદા અભિપ્રાયો જે મારી સમજમાં આવ્યા તે જણાવ્યા છે. વિશેષ ખુલાસો જ્ઞાની પુરૂષો બાણે. ગમે તેમ હો પણ આ પાંચ મહાવ્રતો મોક્ષનું કારણ છે તે તો નિર્વિવાદજ છે. કેમકે આ મહાવ્રતોના આદરભાવથી સંસારનો અને કર્મ આવવાનો મોટો ભાગ રોકાઈ જાય છે, આત્માને શાન્તિ અનુભવાય છે અને ઉત્તરોત્તર આગળ વધી શકાય છે, એ તો નિર્વિવાદજ છે. આ પાંચ મહાવ્રતોની પચીસ ભાવનાઓ છે. અહિ ભાવનાનો અર્થ એવો થાય છે કે મહાવ્રતોને સારી રીતે દહતાપૂર્વક પાળવામાં સહાયક ક્રિયાઓ. આનું સ્વરૂપ અતુકમે આગળ કહેવામાં આવશે. પ્રથમ તો પાંચ યજ્ઞોનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે.

અહિંસારૂપ પહેલા મહાવ્રતનું સ્વરૂપ કહે છે.

ન યત્પ્રમાદયોગેન જીવિતવ્યપરોપણમ્ ॥

ત્રસાનાં સ્થાવરાણાં ચ તદ્દિહિસાત્રતં મતમ્ ॥ ૨૦ ॥

પ્રમાદના કારણથી, ત્રસણવોનું અને સ્થાવર ણવોનું અવિતવ્ય નાશ ન કરવું તે અહિંસાત્રત માનેલું છે

વિવેચન:—ત્રસણવો અને સ્થાવર ણવો એઓનું વર્ણન યા એળખાણુ (સમજૂતી) આગળ અપાઈ ગયેલ છે. તે ણવોનો પ્રમાદથી પણ નાશ ન કરવો. એ વાક્યથી સ્પષ્ટ સમજાઈ શકાય છે કે પ્રમાદથી નાશ ન કરવો. ત્યારે બાણીને તો નાશ નજ કરવો. આંહિ એ શંકા થઈ શકે તેમ છે કે ણવ તો નિત્ય અને અમર છે. એક શરીર મૂકી શરીરાંતરમાં બન્ય છે, અને તેથી ણવનો નાશ થતો નથી, પણ શરીરનો નાશ થાય છે. તો ત્રસ અને સ્થાવર ણવોનો નાશ ન કરવો, એમ કહેવાનો હેતુ શો છે? તેનું સમાધાન એમ થઈ શકે છે કે આ દેહ-ધારીણવોને દશ પ્રાણ હોય છે.

સ્પર્શ ઈંદ્રિય,	રસઈંદ્રિય,	દ્રાણુ ઈંદ્રિય,	ચક્ષુ ઈંદ્રિય,
(શરીર.)	(ણહાં.)	(નાક.)	(આંખ.)
શ્રોત્ર ઈંદ્રિય,	મનબળ,	વચન બળ,	કાય બળ,
(કાન.)	(મનશક્તિ.)	(વચન શક્તિ.)	(શરીર શક્તિ.)

શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય, (આઉષુ').

તેમાંથી પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ આ પાંચમાં રહેલા એકેંદ્રિય ણવોને સ્પર્શેંદ્રિય, કાયબળ, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય એ ચાર પ્રાણ હોય છે. બે ઈંદ્રિય ણવોને રસ ઈંદ્રિય અને વચનબળ સહિત છ પ્રાણ હોય છે. તે ઈંદ્રિય ણવોને દ્રાણુઈંદ્રિય સહિત સાત પ્રાણ હોય છે. ચોઈંદ્રિય ણવોને ચક્ષુ ઈંદ્રિય સહિત આઠ પ્રાણ હોય છે. માતા પિતાના સંયોગ વિના ઉત્પન્ન થએલા સંમૂલિમ પંચેંદ્રિય ણવોને કર્ણુઈંદ્રિય સહિત નવ પ્રાણ હોય છે. અને ગર્ભજ પંચેંદ્રિય જનાવર, મનુષ્ય તથા ઉપયાતિક દેવ અને નારકીના ણવોને દશ પ્રાણ હોય છે. આ પ્રાણો તે આ દેહધારીનું કેઈ પણ જાતના દેહમાં રહેવારૂપ અવિતવ્ય છે, અને પ્રાણોરૂપ અવિતવ્યનો નાશ કરવો કે તેનાથી ણવનો વિયોગ કરવો

વવો અથવા તેને દુઃખ આપવું તે હિંસા છે. આ કહેવાથી બુદ્ધો કે આત્માનો નાશ નથી થતો એ સિદ્ધ છે, તો પણ તેને ધારણ કરેલા પ્રાણીનો નાશ થવાથી (વિયોગ થવાથી) આત્મા દુઃખાદિનો અનુભવ કરે છે. અને તેથીજ પ્રાણીના નાશને હિંસા માનવામાં આવી છે. એકદ્રિયથી લઈ પચ્ચેદ્રિય પર્યંત કોઈ પણ જીવને મનથી, વચનથી કે શરીરથી મારવામાં, મરાવવામાં કે તેનું અનુભોદન કરવામાં ન આવે ત્યારે તે પ્રથમ અહિંસા મત કહેવાય છે. ૨૦

યમનો ખીજો ભેદ.

પ્રિયં પથ્યં વચસ્તથ્યં સૂત્રત્વત્તમુચ્યતે ।

તત્તથ્યમપિ નો તથ્યમપ્રિયં ચાહિતં ચ યત્ ॥ ૨૧ ॥

સાંભળતાંજ ખીજને પ્રિય લાગે તેવું અને હિતકારી સત્ય વચન જોલવું, તે સત્ય નામનું મહામત કહેવાય છે. પરંતુ અપ્રિય અને અહિતકર વચન સત્ય હોય તોપણ તે સત્ય નથી. (કેમકે તે ખીજને ખેદનું અને પરિમાણે અનર્થનું કારણ છે.)

(વિવેચન:—યોગીઓએ કેવાં વચનો જોલવાં જઈએ તો તેઓમાં ખીજું મહામત રહી શકે ? શુદ્ધવર્થ કહે છે કે પ્રિય લાગે તેવું હોય, તેનાથી હિત થતું હોય, અને સત્ય હોય. આ ત્રણ વિશેષણ વિશિષ્ટ હોય હોય તો ખીજું મહામત કહી શકાય. સત્ય હોય પણ અપ્રિય હોય કે અનર્થકારી હોય તો તે વચન સત્ય છતાં પણ સત્ય નથી. આ કહેવાથી યોગીઓએ કઠોર વચનથી પણ ખીજ જીવોને દુઃખ ન આપવું, એવો ધ્વન્યર્થ નીકળે છે. આવી સૂક્ષ્મ અહિંસક વૃત્તિઓથી યોગીઓમાં હિંસક પ્રાણીઓ ઉપર કાણુ ધરાવવાની કે વચન સિદ્ધિ આદિ અનેક અતિશયોવાળી સિદ્ધિઓ પેદા થઈ શકે છે.

યમનો ત્રીજો ભેદ.

અનાદાનમદત્તસ્યાસ્તેયવ્રતમુદીરિતમ્ ।

વાહ્યાઃ પ્રાણા નૃણામર્થો હરતા તં હતા હિ તે ॥ ૨૨ ॥

માલિકના આખ્યા સિવાય કાંઈ નહિં લેવું તે અર્થોક્ત કહેવું છે. ધન એ મનુષ્યોના બાહ્ય પ્રાણ છે. તે હરણ કરતાં તે મનુષ્યોના દ્રવ્ય પ્રાણોને નાશ કર્યો કહી શકાય છે. ૨૨

વિવેચન:—વસ્તુના માલિકની રજ સિવાય કે તેના આખ્યા સિવાય કોઈ પણ વસ્તુ ગ્રહણ ન કરવી, તે ત્રીજું અર્થોક્ત કહેવાય છે. વસ્તુનો માલિક કાંઈ સજીવ વસ્તુ અથવા ધન વિગેરે આપે તો ધણીની આપેલી હોવાથી તે ગ્રહણ કરી શકાય કે કેમ? ઉત્તરમાં ગુરૂવર્થ એમ જણાવે છે કે ત્યાગીઓને માટે તો અદત્ત ચાર પ્રકારનું છે. તીર્થંકરની આજ્ઞા હોય તેજ ગ્રહણ કરી શકાય. તીર્થંકરની આજ્ઞા સિવાયની વસ્તુ તેનો માલિક આપે તોપણ ન ગ્રહણ કરવી. તીર્થંકરે અમુક વસ્તુ લેવાની આજ્ઞા આપી હોય તોપણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ તે ગ્રહણ કરાય છે તો તેવી વસ્તુ વિદ્યમાન ગુરૂની આજ્ઞા સિવાય ન લઈ શકાય. ૨. કારણ કે દ્રવ્ય શ્વેત્રાદિને જાણનાર ગુરૂ લાભાલાભ જાણીને તેને ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા આપે. તેમજ માલિકની આજ્ઞા હોય તો તે વસ્તુ ગ્રહણ કરી શકાય, અને સજીવ શિષ્યાદિને તેની પોતાની મરજી યા તેના વડિલોની આજ્ઞા હોય તો શિષ્યાદિપણે ગ્રહણ કરી શકાય. ૪. આ પ્રમાણે તીર્થંકર સંબંધી, ગુરૂ સંબંધી, માલિક સંબંધી અને જીવ સંબંધી એમ ચાર પ્રકારના અદત્તનો ત્યાગ કરવો. ત્યાગીઓને દ્રવ્ય, ધનાદિ તો ગ્રહણ નજ કરાય. કેમકે દ્રવ્ય એ ત્યાગ વૃત્તિનો નાશ કરનાર છે. તેમ ગૃહસ્થોને ધનાદિ ઉપર મમત્વભાવ હોવાથી તે ધન બાહ્ય પ્રાણ જેવું છે. આવા ઘણા હાખણાઓ બનેલા જોવામાં આવે છે કે ધનનો નાશ થવાથી કે ચોરી થવાથી મનુષ્યોનાં હૃદય કાંટી બન્ય છે અને મરણ પણ થાય છે. માટેજ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે બાહ્ય પ્રાણ સરખું મનુષ્યોતું ધન હરણ કરનારે તેના ખરા પ્રાણોતું હરણ કર્યું છે. ૨૨.

યમનો ચોથો ભેદ

દિવ્યોદારિકામાનાં કૃતાનુમતિકારિતૈઃ ।

મનોવાકાયતસ્ત્યાગો બ્રહ્માષ્ટાદશઘા મતમ્ ॥ ૨૩ ॥

દિવ્ય અને ઉદ્ધારિક વિષયોનો મનથી, વચનથી અને શરીરથી કરવા, કરાવવા અને અનુભોદવાનો ત્યાગ કરવો તે પ્રહાર્ય અઠાર પ્રકારનું કહેલું છે. ૨૩.

વિવેચન:—દિવ્ય એટલે દેવ સંબંધી અને ઉદ્ધારિક એટલે મનુષ્ય તથા તિર્યચ (જનાવર) સંબંધી વિષયોનો ત્યાગ કરવો. ખરેખર ત્યાગ, ઈચ્છાતા ત્યાગની સાથેજ રહેલો છે અને તે ઈચ્છાનો ત્યાગ અઠાર પ્રકારે ત્યાગ કરવાથી થઈ શકે છે. મનથી, વચનથી અને કાયાથી વિષય સેવન ન કરવું, મન વચન કાયાથી ન કરાવવું, અને મનથી, વચનથી અને કાયાથી વિષય સેવનારની અનુભોદના ન કરવી, આ નવ ભેદ થયા. તે નવ ભેદ દેવતાનાં વૈક્રિય શરીર સંબંધી અને ખીબ નવ ભેદ મનુષ્ય અને તિર્યચના ઉદ્ધારિક શરીર સંબંધી, બેઉ મળી અઠાર ભેદ થયા. આ અઠાર ભેદે પ્રહાર્ય પાલન કરવું. આ પ્રહાર્ય પાળનારનો અરધો સંસાર સુખમય થઈ જાય છે. કર્મબંધનાં ઘણાં કારણો ઝોલાં થઈ જાય છે. વીર્ય એ શરીરનું પોષક હોવાથી ખરૂં જીવન છે. તેનું રક્ષણ કરવાથી યાદ શક્તિ, શરીર શક્તિ અને વિચારસામર્થ્ય વૃદ્ધિ પામે છે. યોગનો અધિકારી થાય છે અને વિવેક જ્ઞાન પામતા ઘણી સહેલાઈથી આત્મ સ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. શરીરની સ્થિરતા અને મનની એકાગ્રતા કરવામાં આ વીર્ય ઘણુંજ ઉપયોગી છે, માટે યોગી થવા ઈચ્છનારાઓએ ઘણા પ્રયત્નથી વીર્યનું રક્ષણ કરવું. ૨૩.

યમનો પાંચમો ભેદ.

सर्वभावेषु मूर्च्छयास्त्यागः स्यादपरिग्रहः ।

यदसत्स्वपि जायेत मूर्च्छया चित्तविप्लवः ॥ २४ ॥

સર્વ પદાર્થોને વિષે અસકિતનો ત્યાગ કરવો તે અપરિગ્રહ કહેવાય છે. (આસકિતનો ત્યાગ કરવો તેને ત્યાગ કહી શકાય. કહેવાનો હેતુ એ છે કે) પાસે વસ્તુ ન હોય તોપણ આસકિતથી (ઇચ્છા હોવાથી) મનમાં અનેક વિચારો (વિકૃતિઓ) પેદા થાય છે. ૨૪.

વિવેચન—સર્વ પદાર્થોમાંથી મોહ, મૂર્છા, ઇચ્છા, આસકિત, પ્રેમ, યા સ્નેહનો ત્યાગ કરવો તેજ ખરેખર ત્યાગ છે. ઉપરથી, બાહ્યથી ત્યાગ કરવામાં આવ્યો હોય પણ અંદરની તૃષ્ણા શાંત ન થઈ હોય તો મનમાં અનેક બતના વિકલ્પો યા વિકારો થયા કરે છે અને મનને શાંતિ મળતી નથી. ત્યાગ કરવાનું કારણજ શાંતિ અનુભવવાનું છે, અને તે શાંતિ બાહ્ય ત્યાગથી કદી મળવાની નથી. ઇચ્છાની ઓછાશ વિનાનો ત્યાગ વિટંબણાડપે છે. તે ત્યાગ પછી રૂપાંતરો કરીને જુદી જુદી રીતે તેને ફસાવે છે. અને એક ઘર મૂકાવી કોઈ બીજા રીતે બીજું નવું ઘર મંડાવે છે. માટે જ્ઞાની પુરૂષો વારંવાર કહે છે કે—મૂર્છા પરિગ્રહો વુત્તો મૂર્છા છે તેજ પરિગ્રહ છે. ૨૫.

યમ સિદ્ધિની મહદગાર ભાવનાઓ.

भावनाभिर्भावितानि पंचभिः पंचभिः क्रमात् ।

महाव्रतानि नो कस्य साधयंत्यव्ययं पदम् ॥ २५ ॥

અનુક્રમે પાંચ પાંચ ભાવનાઓથી વસિત થયેલાં આ મહાવ્રતો કોને મોક્ષપદ સાધી નથી આપતાં ? અર્થાત આ મહાવ્રતોનો ભાવના સહિત આદર કરનાર અવશ્ય મોક્ષપદ મેળવે છે. ૨૫.

પહેલા મહાત્રતની ભાવના.

મનોગુપ્ત્યેપણાદાનેર્યામિઃ સમિતિમિઃ સદા ।

દૃષ્ટાન્નપાનગ્રહણેનાહિંસાં ભાવયંત્સુર્ધાઃ ॥ ૨૬ ॥

મનોગુપ્તિ ૧. ઐષણ્ણસમિતિ ૨. આદાનસમિતિ ૩. ધર્મા-
સમિતિ ૪. અને ઋત્રપાન ભેદને ગ્રહણ કરવું. ૫. આ પાંચ ભા-
વનાઓએ કરી યુદ્ધિમાન્ મનુષ્યોએ અહિંસાને પુષ્ટિ આપવી યા
વાસિત કરવી. ૨૬.

વિવેચન — આહિં મનોગુપ્તિનો અર્થ એવો થાય છે કે
મનને અશુભ વિચારોથી અટકાવવું. હિંસા કરવામાં મનના વ્યાપા-
રની મુખ્યતા છે. તેથી મનની વિશુદ્ધતા હોય તોજ અહિંસા બની
રહે છે અથવા મનની વિશુદ્ધતાથી અહિંસાને પુષ્ટિ મળે છે, ૧
ઐષણ્ણ સમિતિ એટલે આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર વિગેરે કોઈ પણ
જીવને હુઃખ ન થાય તેવી રીતે નિર્દોષ લેવું. ૨. આદાન સમિતિ
એટલે વસ્ત્ર પાત્રાદિ ઉપકરણો તથા ખીલું પણ કાંઈ લેવું મૂકવું
હોય તો તે કોઈ પણ જીવની વિરાધના ન થાય તેમ લેવું મૂકવું. ૩.
ધર્મા સમિતિ એટલે સ્વતામા જલુ આવણુ હોય ત્યાં નીચી દૃષ્ટિ
કરી ચતનાપૂર્વક કોઈ જીવની વિરાધના ન થાય તેવી રીતે જવું
આવવું. ૪. દૃષ્ટાન્નપાન ગ્રહણ એટલે અનાજ (આહાર) અને પાણી
ભેદને લેવું. કીડી, કુંચુવા, પ્રમુખ જીવો અંદર ચડી આવ્યા હોય તો
તેને ફર કરવા, ફર ન થઈ શકે તેવા જીવો હોય તો તે અનાજ પાણીનો
નિર્દોષ જમીન ઉપર લાગ કરવો. ૪. આ પાંચ ભાવનાઓ પ્રમાણે
વર્તન કરી પ્રથમ અહિંસા મહાત્રતને સારી રીતે પાલન કરવું. ૨૬.

બીજા મહાત્રતની ભાવના.

હાસ્યલંભમયક્રોધપ્રત્યાશ્ચ્યાનૈર્નિરન્તરમ્ ।

આલોચ્ય ભાષણેનાપિ ભાવયેત્ સૂત્રતત્રતમ્ ॥ ૨૭ ॥

હાંસી ૧. લોભ ૨. ભય ૩. અને ક્રોધનાં પચ્ચખાણુ (ત્યાગ) કરવા વડે કરીને નિરંતર વિચારપૂર્વક બોલવા વડે સત્યવ્રતને વા-
સિત કરવું. (મજબૂત કરવું.) ૨૭.

વિવેચન:—અસત્ય (જુહું) બોલવાનાં કારણોનો વિચાર કરીશું તો પ્રથમ મનુષ્યો એક બીજાની હાંસી મસ્કરી કરતાં જુહું બોલે છે. મસ્કરીમાં એક બીજાની વસ્તુઓ છુપાવી, અમે લીધી નથી, આમ કહી, તેની વસ્તુ માટે બ્યાકુળ થતો જોઈ આનંદ પામે છે. અથવા તેની સ્થિતિ તેવી ન હોય, તથાપિ તેવી સારી કે અધમ સ્થિતિના જેવા પર્યાયોથી બોલાવી મજા મેળવે છે. આ આનંદ કે મજાથી ક્યાંકો ક્યાંકો નથી છતાં મનુષ્યો અસત્ય બોલે છે અને બીજા વ્રતને દુષિત કરે છે. તેઓને ગુરૂવર્ય જણાવે છે કે બીજા વ્રતને તમારે મજબૂત કરવું હોય તો હાંસી કરવાનું પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખાણુ) કરો. બીજા ભાવના લોભનો ત્યાગ કરવાની છે. મનુષ્યો ક્ષણિક વ-
સ્તુની લાલચને પરાધીન થઈને અસત્ય બોલે છે. આ ઠેકાણે વિચારવાનું છે કે ગમે તે વસ્તુ માટે લોભથી પ્રેરાઈ અસત્ય બોલી તે વસ્તુ મેળવશે તથાપિ પુણ્યની પ્રખળતા સિવાય તે વસ્તુ તમારી પાસેથી ચાલી જશે, યા તમારા ઉપલોગમાં નહિજ આવે અને બીજા મહાવ્રતને ભાંગી કર્મબંધિત થશે, એટલે અસત્ય બોલી લો-
ભથી તે વસ્તુ મેળવવી નિરર્થક છે, એટલુંજ નહિ પણ તે અનર્થ પેદા કરનાર છે. હવે જો તમારું પુણ્ય પ્રખળ છે તોપણ અસત્ય બોલી લોભથી વસ્તુ મેળવવી નિરર્થક છે. કારણ કે તમારું પુણ્ય પ્રખળજ હશે તો તેવી રીતે કર્યા સિવાય પણ તમને તે વસ્તુ સં-
તોષ વૃત્તિથી મળી રહેશે અને તેટલો કર્મબંધ અને અનર્થ થતો અટકશે. ૨.

મનુષ્યો ભયથી અસત્ય બોલે છે. ન કરવાનું કોઈ કાર્ય થઈ ગયું હોય તેના સંબંધમાં કોઈ પુછે કે આ કાર્ય તમે કર્યું છે ? હવે જો તે થઈ ગયું છે તેમ કહે તો તેની આખરૂ ભય, લોકમાં અપ-
કીર્તિ થાય અથવા માર પડે કે વસ્તુનો વિનાશ થાય, વિગેરે ભયનાં કારણોને લઈને જુહું બોલે છે. તે કાર્યને છુપાવે છે. સારી પુરૂષો

કહે છે કે તેવા પામર જીવો જેવડા દંડાય છે. એક તો અકાર્ય કર્યું, તેનાથી કર્મબંધન તો થયુંજ. વળી તે અકાર્ય છુપાવવા માટે જૂઠું બોલે છે. આમ એક તો વિષ અને પાછું વધાર્યું એમ બેઉ રીતે કર્મ બાધે છે. ગુરૂજી કહે છે કે આ થોડા વખતના સંયોગવાળા જીવોને સારું દેખાડવા માટે તેમના લયથી તું જૂઠું બોલે છે. પણ તારે તારા આત્માનો લય સાથે રાખવો જોઈએ છે. લોકો થોડા વખતના સંયોગવાળા લોકોને રાજી રાખવા અને નિરંતરના સંયોગવાળા પોતાના આત્માને કૃપ્તમાં નાખવો, લવોલવમાં જૂઠું બોલી રખડાવવો, મારવો કે રીખાવવો એ કોઈ રીતે તને લાયક નથી. તેમ લોકોને રાજી રાખવાથી પણ તે પાપ છુપું રહેવાનું નથી તો અકાર્ય કરી તેનો પશ્ચાત્તાપ કર, તેની માફી માગ; તેને છુપાવ નહિ અને તેનું પ્રાચશ્ચિત કરી શુદ્ધ થા. ૩

ચોથું કોધથી અસત્ય બોલાય છે. કોધના આવેશમાં મનુષ્યો પોતાનું ભાન ભુલી જાય છે. આત્મામા એક જાતનો મહાન વિકાર પેદા થાય છે અને તેની છાયા બ્રહ્મટિની લીધણતા, અધરતું ક્ષુરતું, સુખની લાલાસ અને શબ્દના વિપરીતપણા રૂપે બહાર આવે છે. કોધને પરાધીન થએલા મનુષ્યોને વાચ્યાવાચ્યનું કે કર્તવ્ય અકર્તવ્યનું ભાન રહેતું નથી, તેથી અસત્ય બોલાય છે, જૂઠું કલંક બીજાને અપાય છે અને સત્યાસત્ય નિંદા પણ થાય છે. જ્ઞાની પુરુષોએ આવે ઠેકાણે બહુ સાવચેત રહેવાનું છે. પ્રથમ તો કોધને પ્રવેશ કરવાજ ન દેવો. કદાચ થઈ આવ્યો તો વચનદ્વારા કે કાર્યદ્વારા તેના ઉદ્વેગનો નિરોધ કરવો, તેને નિષ્ફળ કરવો અને ઉદ્વેગ રોધ ન કરી શકાય તો તેવા પ્રસંગોમાંથી થોડો વખત દૂર ચાલ્યા જવું, અથવા તો તે કાર્ય બીજા વખતને માટે સુલતવી રાખવું. આમ ગમે તે ઉપાયે કરી કોધને નિષ્ફળ કરવો અને તેનાથી પ્રેરાઈ અસત્ય નજ બોલવું. આચાર્ય શ્રી કહે છે કે આ હાંસી, લોભ, લય અને કોધનાં પચ્ચખાણુ કરવાં જોઈએ.

પાચમી ભાવના નિરંતર વિચાર કરીને બોલવું તે છે. પૂર્વાપર વિચાર કર્યો સિવાય રહસ વૃત્તિથી એકદમ બોલી નાંખવું તેમાં કેટલીક વખત અસત્ય પણ બોલાઈ જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તેનું

પરિણામ કોઈ વખત વિપરીત આવે છે, માટે કાંઈ પણ યોગ્ય હોય તેના પહેલાં જરા વિચાર કરી જોવો કે આ યોગ્યવાથી મને પોતાને કેટલો ફાયદો છે? યા બીજાને ફાયદો થશે કે કેમ? આ યોગ્યવાથી નુકસાન તો નહિ થાય? વિગેરે વિચાર કરીને યોગ્યું એક કવિ તે વિષે કહે છે કે:—

સગુણમપગુણં વા કુર્વતા કાર્યજાતં,
પરિણતિરવધાર્યા યત્નતઃ પઠિતેન ।

અતિરમસકૃતાનાં કર્મણામાવિપત્તેઃ

ભવતિ હૃદયદાહિશલ્યતુલ્યો વિપાકઃ ॥ ૧ ॥

સાફ અગર 'જોડું' કાર્ય કરતાં વિદ્વાનોએ પ્રયત્નપૂર્વક તેના પરિણામનો વિચાર કરવો જોઈએ. ઘણી ઉતાવળથી પૂર્વાપર વિચાર કર્યા સિવાય કરેલાં કાર્યથી કોઈ વખત એવી વિપદા આવી પડે છે કે તે વિપાકો હૃદયમાં શલ્યની માફક ઢાહ કરે છે. આ પ્રમાણે બીજા મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓ પૂર્ણ થાય છે. એ ભાવનાઓ પ્રત્યે જાગૃતિ રાખી બીજા મહાવ્રતને મજબુત બનાવવું. ૨૭.

ત્રીજા અદત્તાદાનવિરમણુવ્રતની ભાવના.

આલોચ્યાવગ્રહયાઞ્ચાઽમીક્ષ્ણાવગ્રહયાચનં ।

પૃતાવન્માત્રમેવૈતદિત્યવગ્રહધારણં ॥ ૨૮ ॥

સમાનધાર્મિકેભ્યશ્ચ, તથાવગ્રહયાચનં ।

અનુજ્ઞાપિતપાનાન્નાશનમસ્તેયભાવનાઃ ॥ ૨૯ ॥

વિચાર કરી અવગ્રહની યાચના કરવી, ૧ વારંવાર અવગ્રહની યાચના કરવી, ૨ આટલોજ અવગ્રહ વાપરીશું એમ નિશ્ચય કરી તેટલો અવગ્રહ રાખવો, ૩ સ્વધર્મીઓ પાસેથી અવગ્રહની યાચના કરવી, ૪ અને અજ્ઞ પાન આસન વિગેરે ગુરૂની આજ્ઞા મેળવીને વાપરવાં, ૫ આ પાંચ અર્થોવ્રતની ભાવના છે. ૨૮-૨૯.

વિવેચન:—સાધુઓએ રહેવાને માટે ઉપયોગવાળી જગ્યા ગૃહસ્થો પાસેથી માગી લેવી જોઈએ, એ જગ્યાને કે સુકામને અવગ્રહ કહેવામાં આવે છે. આવા અવગ્રહોના પાંચ માલિકો હોય છે. અને તે સર્વની આજ્ઞા મેળવી તે જમીન ઉપર રહેવું કે હાલવું ચાલવું વિગેરે કરવું જોઈએ. આ પાંચ અવગ્રહો ધર્મ, ૧. ચક્રવર્તી, ૨. રાજા, ૩. ઘરનો માલિક, ૪. અને સ્વધર્મી સાધુઓ સંબંધી કહેવાય છે. ધર્મ, ચક્રવર્તી રાજા અને સામાન્ય રાજાની બાકી પૃથ્વી ઉપર પોતપોતાની હદમાં ચાલવા, ખેતવા, ઉઠવા માટે પ્રભને આજ્ઞા હોય છે. તથાપિ અમુક હદમાં કે રાજ્યમાં જવા આવવાનો તેણે નિષેધ કરેલો હોય તો ત્યાં સાધુઓએ જવું આવવું ન જોઈએ—જો જાય આવે તો અદત્તનો (ચોરી કર્યાનો) દોષ લાગે ૧-૨-૩. ઘરના માલિકની રજા લેવી જોઈએ, ૪. અને કોઈ પણ સુકામમાં પહેલા સુનિઓ આવી રહ્યા હોય તેમણે ગૃહસ્થ પાસેથી અવગ્રહ યાચેલો હોવાથી તે સુકામમાં બીજા નવીન આવનાર સુનિઓએ પ્રથમ આવેલ સુનિઓની રજા મેળવીને તેમાં રહેવું જોઈએ. જો તેઓની રજા મેળવ્યા સિવાય તેમાં રહે તો સ્વધર્મી અદત્તનો દોષ લાગે, ૫. આ પાંચ અવગ્રહો કહેલા છે.

પ્રથમ લાવના વિચાર કરીને ગૃહસ્થ પાસે અવગ્રહ માગવો તે છે. વિચાર કરવાનું કારણ એ છે કે આ જગ્યા અમારે લાયક છે કેમ? આંહી રહેવાથી અમારા જ્ઞાન ધ્યાનની વૃદ્ધિ થશે કે હાન? અથવા ઘરનો માલિક આગેવાન પોતે ન હોય પણ તેના અનુયાયી પુત્રપુત્રી સ્ત્રી વિગેરે કુંટુંબીઓ હોય તો તેની પાસેથી યાચના કરી સુકામ મેળવ્યા પછી બહારથી આવેલ ઘરના માલિકને તે વાત સમંત થશે કે કેમ? તેની મરજી ન હોવાથી આપસમાં કલેશ તો નહિ થાય? વિગેરે પૂર્વાપર વિચાર કરી સુકામ યા જગ્યાની માગણી કરવી. અમુક વખત જવા પછી ફરી યાચના કરવી. આ યાચના કરવાનું કારણ એ છે કે ગૃહસ્થને તે જગ્યાની જરૂર જણાતી હોય અને શરમથી તે ઓલી શકતો ન હોય, તે માટે ફરી યાચના કરવી. જો તેમ ન કરે અને તેની મરજી વિરૂદ્ધ ત્યાં વધારે વખત રહે તો ફરી બીજા સાધુઓને વસ્તી મળવી દુર્લભ થઈ પડે. આ હેતુથી અથવા માંદગી પ્રસુખના કારણે મૂન-વિષ્ટા અને વજ્ર પ્રક્ષાલનાદિ કારણથી

વસ્તીના માલીકને પીકા ન થાય માટે ણીજીવાર યા વારંવાર તે વસ્તીના માલિકની રજા મેળવવી કે અસુક પ્રમાણ જેટલો અવગ્રહ વાપરીશું. ત્રીજી ભાવનામાં જરૂર જેટલી જગ્યાની યાચના કરવી અને તેટલીજ વાપરવી. એથી દેનારનું મન કહુષિત ન થાય અને પોતાને અદત્તનો દોષ ન લાગે. ૩. એક ધર્મવાળા સાધુઓ પેહેલાં રહ્યા હોય અને પાછળથી આવનાર સાધુ તેજ ધર્મના હોય તોપણ પેહેલાં આવેલ સાધુની આજ્ઞા લઈનેજ તે સુકામમાં ઉતરવું જોઈએ. જો તેમ ન કરવામાં આવે તો સહધર્મી અદત્ત લાગે. ૪.

મેળવેલું અન્ન પાણી વસ્ત્ર પાત્રાદિ વિગેરે શુદ્ધને યા આચાર્યને ખતાવીને પછી પોતાના ઉપયોગમાં લેવું. આ ખતાવવાનું કારણ એ છે કે શુદ્ધ આ વસ્તુ નિર્દોષ છે કે સદોષ છે અને ક્ષાયદાજનક છે કે અપાય (કષ્ટ) આપનાર છે, વિગેરે જણતા હોવાથી તેને લાયક હોય તેજ તેને આપી અપાયથી તેનું રક્ષણ કરે છે. ૫.

વિરાગ માર્ગમાં પણ આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર અને સુકામની તો જરૂર જણાય છે, તે સિવાયની ણીજી વસ્તુ ઉપયોગી નથી. તે ગ્રહણ કરવામાં આવે તો તે વિરાગ માર્ગથી ભ્રષ્ટ થવાય છે. ઉપર જણાવેલી ઉપયોગી વસ્તુ પણ ધણીની અને શુદ્ધની આજ્ઞા સિવાય ઉપયોગમાં લેવાની નથી એજ જણાવી આપે છે કે આવો સૂક્ષ્મ પણ અદત્તનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપનાર મહાત્માઓનો કોઈ ગૂઢ આશય તેમાં રહેલો છે, અને તે એમ સમજાય છે કે સદાચરણોથી, ભરપુર નીતિથી અને આત્મજ્ઞાનની જાગૃતિથી યોગીઓએ શાંત ભાવમાં પોતાનું જીવન નિર્ગમન કરવું જોઈએ, હવે જો તેવા યોગીઓ આવા સ્વલ્પ કારણોમાં લોકનીતિથી વિમુખ થઈ અદત્ત ગ્રહણ કરી કલેશના પ્રપંચમાં અને લોકોની અવગણનામાં આવી પડે તો તેઓ પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કરી લોકોને ઉચ્ચ કરી લોકોને ઉચ્ચ માર્ગ ખતાવવામાં કેવી રીતે ક્ષાવી શકે કે ઉપયોગી થઈ શકે ? માટે તદ્દન નિર્દોષ અને શાંત રીતે જીવન પ્રવાહિત કરવાને ઈચ્છતા યોગીઓએ કોઈ પણ પ્રકારનું અદત્ત ન લેતાં ત્રીજા પ્રતબ્ધી પાંચ ભાવનાઓથી વાસિત થઈ વર્તન કરવું જોઈએ. ૨૮-૨૯.

ચોથા મહત્તની ભાવના.

સ્ત્રીષંદપશુમદ્વેષ્માસનક્રુદ્યાંતરોજ્જનાત્ ।

સરાગસ્ત્રીકયાત્યાગાત્ પ્રાગ્રતસ્પૃતિવર્જનાત્ ॥ ૩૦ ॥

સ્ત્રીરમ્યાંગેક્ષણસ્વાંગસંસ્કારપરિવર્જનાત્ ॥

પ્રણીતાત્યસનત્યાગાત્ બ્રહ્મચર્યં તુ ભાવયેત્ ॥ ૩૧ ॥

સ્ત્રી, નપુંસક અને જનાવરોવાળાં ધર, આસન, અને ભીંતના આંતરે રહેવાનું ત્યાગ કરવે કરી ૧, રાગ પેદા થાય તેવી સ્ત્રીની કથાઓનો ત્યાગ કરવે કરી ૨, પહેલી અવસ્થામાં અનુભવેલ વિષયોની સ્મૃતિ (યાદી) ન કરવે કરી ૩, સ્ત્રીઓના રમણિક અંગો ન જોવે કરી ૪, અને પોતાના શરીરના ઉપર તેવા શણગારનો ત્યાગ કરવે કરીને, રસવાળા અને પ્રમાણથી અધિક આહારનો ત્યાગ કરવે કરીને બ્રહ્મચર્ય મતને ભાવિત (વાસિત) કરવું. ૩૦-૩૧.

વિવેચન:—બ્રહ્મચારી પુરૂષોએ કે સ્ત્રીઓએ, જે ઠેકાણે સ્ત્રીઓ કે પુરૂષો રહેતા હોય, પછી તે એકલાં હોય કે બેડલાં હોય, તેવા ગૃહોમાં ન રહેવું જોઈએ, તેનાં આસનો ઉપર ન બેસવું જોઈએ, અને તેવાં મુકામોની ભીંતોને આંતરે પણ ન રહેવું જોઈએ. તેમ રહે તો તેમના પરિચયથી તેમને જોવાથી—અને તેમના વિષયાદિ સંબંધી શબ્દો સાંભળવાથી મોહની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ છે, એટલુંજ નહિ પણ મત ભંગ થવાનો પણ ભય છે. તેવીજ રીતે નપુંસકો જેમને સ્ત્રી પુરૂષ જોઈને અભિલાષ થાય છે તે રહેતા હોય, અને પશુઓ વિગેરેનાં બેડલાંઓ કે એકલાં રહેતાં હોય, તેવાં ધરો, તેવાં આસનો કે તેવાં ધરોની ભીંતના આંતરે રહેવાથી પૂર્વે કહેલ દોષો ઉત્પન્ન થવા સંભવ છે. બ્રહ્મચારી પુરૂષોએ રાગવાળી સ્ત્રીઓ સાથે કથાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અથવા સ્ત્રીની કથાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અથવા એકલી સ્ત્રીઓ સાથે વાર્તાલાપ કે ધર્મ સંબંધી પણ કથાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ધર્મ કથા ત્યાગ કરવાનો હેતુ એ છે કે ધર્મ કરતાં ધાડ આવી બચ: આ--કહેવત પ્રમાણે પોતાના

ચારિત્રમાં ખામી લાવી ખીલતું સુધારવા પ્રયાસ ન કરવો જોઈએ. ૨. ગૃહસ્થાશ્રમમાં લોગવેલ વિષયો યાદ કરવાથી વિકાર થઈ આવે છે. કામની ઉત્પત્તિજ વિચારથી છે. પૂર્વના વિચારનું આલંબન મળતાંજ સત્તામાં રહેલ વેદોદય પ્રબળ અને પ્રગટ થાય છે. તે દૂર કરવા માટે તેવા વિચારો સ્મૃતિમાં ન લાવવાએ ઉત્તમ રસ્તો છે. ૩.

સ્રીઓનાં સમલુક અંગ ઉપાંગો જ્ઞેવાથી વિષયને લગતિ મળે છે. જો કે સ્રી દૂર છે, ચોતાની પાસે નથી, તથાપિ જેમ ખટાશને જ્ઞેવાથી દાઢમાંથી પાણી છૂટે છે. તેવીજ રીતે દૂર રહેલી સ્રીના અંગોપાંગો રાગ દુષ્ટિથી જ્ઞેતાં મન દ્રવિત થાય છે. ૪.

ઘણા રસવાળું, સ્નિગ્ધ સ્રીજ્ઞેવાળું અને પરિમાણથી અધિક અન્નાદિ લેવાથી પણ ઈંદ્રિયો મજબુત અને મદોન્મત્ત થઈ વિષય વિકાર પ્રત્યે દોડે છે. માટે પ્રહાર્યારી પુરૂષોએ કે સ્રીઓએ જાલિષ્ટ રસાદિવાળો અને પરિણામથી અધિક ખોરાક ન લેવો જોઈએ, પણ શરીરને ચોપણ મળે, ઈંદ્રિયો ઉન્મત્ત ન થાય, અને દરેક કાર્યો ચોતાના પ્રમાણમાં જની શકે, તેટલો ને તેવો ખોરાક લેવો જોઈએ. ૫. આ પાંચ ભાવનાઓથી પ્રહાર્યર્યનું રક્ષણ કરવું અને વૃદ્ધિ પમડવી. ૩૦-૩૧.

પાંચમા અપરિબ્રહ્મતની ભાવના.

સ્પર્શં રસં ચ ગંધં ચ રુપે શબ્દે ચ હારિણિ ।

પંચસ્ત્રિતાંદ્રિયાયંષુ ગાઠં ગાર્ધ્યસ્ય વર્જનમ્ ॥ ૩૨ ॥

एतन्वेवामनोजेषु सर्वथा द्वेषवर्जनम् ।

आकिंचन्यनव्रतस्यैवं भावनाः पंच कीर्तिताः ॥ ૩૩ ॥

સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ અને શબ્દ આ પાંચ ઈંદ્રિયના મનોહર વિષયોને વિષે ગાઠ (વણી) આસક્તિનો ત્યાગ કરવો અને તેજ પાંચ ઈંદ્રિયોના અમનોજ (ખરાબ) વિષયોને વિષે સર્વથા દ્વેષનો ત્યાગ કરવો. તે અકિંચન્ય (અપરિબ્રહ્મ યા નિર્મમત્વ) ત્રતની પાંચ ભાવનાઓ કહેલી છે. ૩૨-૩૩.

વિવેચન—કેટલાએક મનુષ્યો એમજ સમજે છે કે પૈસાનો કે ઘરનો ત્યાગ કર્યો એટલે ત્યાગ થઈ ગયો. પણ એમ નથી. મુઠ્ઠાં પરિગ્રહો વૃત્તો નાયપુત્તેણ તાદ્રણા જગના શુભોર્ણુ ધર્માપદેશ આપી રક્ષણ કરનાર જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર દેવે સુર્છાનેજ પરિશ્રદ્ધ કહ્યો છે. આ ત્યાગનો ધનમાં કે ઘરમાંજ સમાવેશ ન કરતાં તેને પાંચે ધંદ્રિયના સારા કે ખરાબ દરેક વિષયમાં લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે. અને તે એ છે કે સારા વિષયોમાં રાગ ન કરવો અને ખરાગ વિષયોમાં દ્વેષ ન કરવો. આ પાંચ ભાવનાઓ છે. અને તે ખરેખર અ-પરિશ્રદ્ધ કે નિર્મમત્વને તેની છેલ્લી હદ સુધી પહોંચાડે છે. ૩૨-૩૩.

અન્ય રીતે ચારિત્ર યોગ.

અથવા પંચસમિતિગુપ્તિત્રયપવિત્રિતમ્ ।

ચરિત્રં સમ્યક્ચારિત્રમિત્યાહુર્મુનિપુંગવાઃ ॥ ૩૪ ॥

અથવા પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી પવિત્ર ચરિત્ર (આ-ચરણ) ને તીર્થકરો સમ્યક્ ચારિત્ર કહે છે.

વિવેચન—ચારિત્રનો સુખ્ય માર્ગ ગુપ્તિ છે. અને સમિતિ અપવાદ માર્ગ છે. મન, વચન અને શરીરના યોગોનો નિરોધ કરવો તે ગુપ્તિ છે. કાર્ય પ્રસંગમાં શાસ્ત્રઆજ્ઞા સુજળ યતનાપૂર્વક મન, વચન અને શરીરના વ્યાપારને પ્રવર્તાવવાં તેને તીર્થકરો ચારિત્ર કહે છે. ૩૪.

તે સમિતિ અને ગુપ્તિનાં નામો

ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपोसर्त्तसंज्ञिकाः ।

पंचाहुः समितिस्तिस्रो गुप्तिस्त्रियोगनिग्रहात् ॥ ३५ ॥

ઇર્યા સમિતિ ૧. ભાષા સમિતિ ૨. ઐષણા સમિતિ ૩. આ-દાન નિક્ષેપ સમિતિ ૪. ઉત્સર્ગ સમિતિ ૫. આ પાંચને સમિતિ કહે છે અને મન, વચન, કાર્યોના ત્રણ યોગોનો નિગ્રહ (રોધ) કરવો તેને ત્રણ ગુપ્તિ કહે છે. ૩૫.

ધર્માસમિતિ એટલે શું ?

લોકાતિવાહિતે માર્ગે ચુંવિતે ખાસ્વદંશુભિઃ ।

જંતુરક્ષાર્થમાલોક્ય ગતિરીર્યા મતાં સતામ્ ॥ ૩૬ ॥

અનેક લોકોથી ચલાએલા અને સૂર્યના કિરણોથી પ્રકટ દે-
ખાતા માર્ગે જંતુઓની રક્ષાને માટે જોઈને ચાલવું તેને સત્ પુરૂષોએ
ધર્માસમિતિ કહેલી છે. ૩૬.

વિવેચન:—જ્યારે કોઈ કાર્ય પ્રસંગે મુનિઓને ચાલવું પડે
ત્યારે પોતાની અને પરજીવોની રક્ષાને માટેજ જે રસ્તે અનેક લોકો
ચાલેલાં હોય તેવે રસ્તે ચાલવું. આમ કહેવાનો આશય એ છે કે
અનેક જીવોના ચાલવાથી તે રસ્તો અચિત્ત-પૃથ્વીકાય, વનસ્પતિ-
કાય અને ઝીણાં જંતુઓ વિનાનો થઈ ગએલો હોય છે. પણ જો
નવોજ રસ્તો પાડવામાં આવે તો તે ઠેકાણે પૃથ્વીકાયના જીવો તેમજ
તેવા ઉજડ માર્ગમાં અનેક ત્રસ જીવો ભરાઈ રહ્યા હોય છે તેનો
નાશ થાય છે. વળી ઉન્માર્ગે ચાલતાં કાંટા, કાંકરા, જાળાં વિગેરે
આવે તેથી પોતાના શરીરને પણ ઈજા થવા સંભવ છે. લોકોના
ચાલેલા માર્ગે પણ સૂર્યના કિરણોથી પ્રકાશિત થયે છતેજ ચાલવું
જોઈએ. તેમ ન કરવામાં આવે તો અધારામાં પગ નીચે અનેક
જીવોનો વિનાશ થવા સંભવ છે. તેમજ ખાઈ, કાંટા કે ઝેરી જીવોથી
પોતાના શરીરને પણ નુકશાન થવા સંભવ છે. લોકોનો ચાલેલો માર્ગ
સૂર્યથી પ્રકાશિત થયો હોય ત્યારે પણ સાસાત્રણ હાથ દૃષ્ટિ જમીન
ઉપર લાંબી પડે તેટલી નીચી દૃષ્ટિ રાખીને જીવોની પગ નીચે વિરાધના
ન થાય તેવી રીતે જોઈને ચાલવું તે ધર્માસમિતિ કહેવાય છે. ૩૬.

ખીજ ભાષા સમિતિ.

અવદ્યત્યાગતઃ સર્વજનીનં મિત્તભાષણમ્

મિયા વાચ્યમાનાં સા ખાપાસમિતિરુચ્યતે ॥ ૩૭ ॥

નિહોષી, સર્વ જીવને હિતકારી, અને પ્રમાણ્યુપેત (સ્વલ્પ, શ્રાદ્ધ) જાણવું. તેને ભાષા સમિતિ કહે છે. તે ભાષા સમિતિ મુનિઓને પ્રિય છે; અથવા હિતકારી છે. ૩૭.

ત્રીજી એષણાસમિતિ.

द्विचत्वारिंशता भिक्षादौषैर्नित्यमद्रूपितम् ।

मुनिर्यदन्नमादत्ते सैषणासमितिर्मेता ॥ ૩૮ ॥

મુનિઓ ભિક્ષાના ઝેંતાલીસ દોષોથી નિંતર અદ્રૂપિત (દ્વાપ રહિત) જે આહાર (અન્ન પાણી આદિ) ગ્રહણ કરે છે તેને એષણા-સમિતિ કહે છે.

વિવેચન:—જેમ ભ્રમર સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થએલા કમળ ઉપર જેસી તેમાંથી રસ ગ્રહણ કરી પોતાના આત્માને સંતોષે છે, અને કમળને પીડા ઉપજાવતો નથી, તેમ ગૃહસ્થોએ પોતાને માટે જનાવેલા આહારમાંથી, તેને દુઃખ ન થાય, ફરી જનાવવો ન પડે, તેવી રીતે સ્વલ્પ આહાર ગ્રહણ કરી મુનિઓ પોતાના દેહને પોષિત કરે છે, તેને એષણાસમિતિ કહે છે. ભિક્ષાના ઝેંતાળીસ દોષ પિંડનિર્ચુકિતસૂત્ર, ૬-શ્લોકાદિક સૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર વિગેરે સ્થળેથી જોઈ લેવા. વિસ્તાર વિશેષ હોવાથી આંહી લખવામાં આવ્યા નથી. ૩૮.

ચોથી આહાનનિક્ષેપસમિતિ.

आसनादीनि संवीक्ष्य प्रातिलिख्य च यत्नतः ।

गृहीयान्निक्षिपेद्वा यत् सादानसमितिः स्मृताः ॥ ૩૯ ॥

આસનાદિક દૃષ્ટિથી જોઈને તથા ઝોઘા પ્રમુખથી પ્રમાણન કરીને યત્નાપૂર્વક લેવાં અથવા મૂકવાં તેને આહાનસમિતિ કહી છે. ૩૯.

વિવેચન:—આ તો જૈનોનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે કે, નાતિવાયજ્ઞ કંચળ કોઈ પણ જીવને મારશો નહિ. જેમ ખીજ જીવોને મારવાની મનાઈ છે, તેમ પોતાના આત્માને પણ મારવો નહિ. ઉપયોગ રાખ્યા

સિવાય ઉન્મત્ત યા ઉચ્છ્રંબલપણે પ્રવર્તન કરતાં દરેક કાર્યમાં બીજા જીવોના મરણ સાથે પોતાનો આત્મા પણ કર્મથી મરાય છે, બંધાય છે. તેનો બચાવ પણ સાથેજ કરવાનો છે. અને ખરૂં પૂછી તો પોતાના જીવનો બચાવ કરવો તેજ બીજાના જીવોનો બચાવ છે. કારણ કે પોતે પોતાના આત્માને કર્મબંધ ન થાય, તેવો પ્રયત્ન કરવો શરૂ કર્યો કે બીજાનો બચાવ થઈજ ગયો. કેમકે બીજાને હુઃખ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવાથી પોતે કર્મથી બંધાય છે. માટેજ જોઈને ચાલવું, નિર્દોષ ખોલવું, નિર્દોષ આહાર લેવો અને કાંઈ લેવું મૂકવું તે સર્વ યત્નાપૂર્વક, બીજા જીવોને હુઃખ ન થાય, અને પોતાનો કર્મબંધન થાય, તેમ કરવું કહ્યું છે. આસનાદિકમાં આદિ શબ્દથી વસ્ત્ર, પાત્ર, પાટ, પાટલાદિ કોઈ પણ વસ્તુ પોતાના ઉપયોગમાં આવતી હોય તે લેવી. તે સર્વ વસ્તુ દિવસે તો દૃષ્ટિથી જોઈને લેવી. સૂક્ષ્મ જંતુ હોવાનો સંભવ લાગે તો રજોહરણાદિથી પ્રમાર્જન કરીને લેવી મૂકવી. રાત્રીના વખતમાં રજોહરણથી પ્રમાર્જન કરવી, કારણ કે રાત્રે દૃષ્ટિથી જોવાનું બારીક રીતે બનવું અશક્ય છે. આ પ્રમાણે આદાનનિક્ષેપ-સમિતિ કહેલી છે. ૩૯.

પાંચમી ઉત્સર્ગસમિતિ.

કફમૂત્રમલપ્રાયં નિર્જંતુજગતીતલે ।

યત્નાદ્યદુત્સજેત્સાધુઃ સોત્સર્ગસમિતિર્ભવેત્ ॥ ૪૦ ॥

સાધુ જે કફ, મૂત્ર, મલ અને તેના સરખી બીજા પણ વસ્તુ જંતુ વિનાની જમીન ઉપર યતનાપૂર્વક ત્યાગ કરે તેને ઉત્સર્ગ સમિતિ કહે છે. ૪૦

ત્રિવેચનઃ—કફ, મૂત્ર અને મલાદિ વસ્તુઓ લીલી માટી કે લીલી જમીન, વનસ્પતિવાળી જગ્યા કે કોઈ પણ ત્રસ જીવાદિ યુક્ત જમીન ઉપર ત્યાગ ન કરવી. પણ તે સિવાયની સૂકી ધૂળ રેતી કે તેવી પથ્થરવાળી જમીન ઉપર ત્યાગ કરવી. દરેક ઠેકાણે કોઈ જીવને હુઃખ ન થાય તે સિદ્ધાંત લક્ષમાં રાખવાનો છે.

ત્રણ ગુપ્તિમાં પ્રથમ મનોગુપ્તિ કહે છે.

વિમુક્તકલ્પનાજાલં સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

આત્મારામં મનસ્તજ્ઞૈર્મનોગુપ્તિરુદાહૃતા ॥ ૪૧ ॥

કલ્પના જાલથી સુક્ત થએલા, સમભાવમાં સ્થિત થએલા, અને આત્મભાવમાં રમણ કરતા મનને જ્ઞાની પુરૂષોએ મનોગુપ્તિ કહેલી છે.

વિવેચન:—આર્ત અને શૈદ્રધ્યાનને કલ્પના જાલ કહેવામાં આવે છે. આવી કલ્પના જાલોથી પ્રથમ મનને સુક્ત કરવું જોઈએ. જુઓ કે ધર્મધ્યાન એ પણ એક ઉચી હૃદની અપેક્ષાએ કલ્પના જાલ છે. તથાપિ પ્રથમ અભ્યાસીઓ માટે તેને કલ્પના જાળ ન ગણતાં આર્ત, શૈદ્રધ્યાનને કલ્પનાજાલ ગણવી. આર્ત શૈદ્ર વિનાની સ્થિતિમાં મનને મૂક્યા પછી બીજી સ્થિતિ મનને સમભાવમાં સ્થાપિત કરવાની છે. આ સમભાવમાં આર્ત શૈદ્ર ધ્યાનનો આદર પણ નહિ, અને તિરસ્કાર પણ નહિ; અર્થાત્ ધર્મ ધ્યાનની સ્થિતિ ઉપર લાવી મૂકવું. આ સ્થિતિમાં અનેક જાતનાં શુભ આલંબનો લઈને મનને સ્થિર કરવાનું છે. સ્થિર કરવાનું છે એટલે અશુભમાં જતું રોકી ધર્મ ધ્યાનના વિચારોમાં દૃઢ કરવાનું છે. ત્યાર પછીની ત્રીજી સ્થિતિમાં મનને આત્મભાવમાં રમણ કરતું કરવાનું છે. આ આત્મભાવમાં કોઈ પણ જાતની માનસિક કલ્પના કરવાની નથી. સ્થૂળ વિચારોથી રહિત કરી નિર્વિકલ્પ કરવાનું છે. જ્યાં સુધી કોઈ પણ જાતની કલ્પના મનમાં હોય, કોઈ પણ જાતના વિચારો હોય ત્યાં સુધી મન આત્મભાવમાં કદી આવી શકતું નથી. આત્મભાવમાં મનને લાવવા માટે વિચારોને એક બાજુ કાઢી મૂકવાના છે, તેવા આત્મભાવમાં લય પામેલા મનને મનોગુપ્તિ કહેલી છે. આ ઠેકાણે કેટલાક એવી શંકા કરે છે કે મનમાં વિચાર ન કરવો ત્યારે શું શૂન્ય થઈ જવું? કે જડ થઈ જવું? એવી શૂન્યતાની કે જડતાની સ્થિતિ, અમને જોઈતી નથી, વિગેરે કલ્પના કરનારા અત્યારના જ્ઞાનીઓએ જરા મહેનત લઈને પૂર્વે કહેલ ક્રમ પ્રમાણે અનુભવ મેળવી જોવો જોઈએ, તો તેઓને જણાશે કે શૂન્ય

થાઓ છો, જહ થાઓ છો કે આનંદના લોકતા થાઓ છો ? કેટલા-
એક સારા વિચાર કરવા તેને મનોશુષ્કિ કહે છે, પણ તેઓ તે બાબતમાં
ભૂલ ખાય છે. આ કલ્પના કરવાનો હેતુ તેમને એવો મળ્યો છે કે
વચનશુષ્કિ અને વચન સમિતિ એ, જેમ મૈન કરવું, સત્ય, પથ્ય,
મિત વિગેરે સાફ બોલવું, વિગેરે કારણથી ભિન્ન પડે છે તેમ મનમાં
નથી. તેઓને હું જણાવીશ કે શુષ્કો અહીં મનનો તેવો સમિતિ
શુષ્કિનો લેદ નથી પાડ્યો, પણ કલ્પસૂત્રમાં મનોસમિતિ અને મનો-
શુષ્કિ એવો પ્રકટ લેદ પાડ્યો છે. તે પાઠ મહાવીર સ્વામીના દીક્ષા
અહુષ્ક કર્યા બાદ તેમની સ્થિતિવું, યા તેમની પ્રવૃત્તિવું વર્ણન
આપતાંજ આપવામાં આવે છે, અને અહીં જો કે પ્રકટ સમિતિશુષ્કિનો
લેદ નથી આપ્યો, તોપણ વિમુક્તકલ્પનાજાલં, સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિત આ
બે લેદ મનોસમિતિના જણાય છે. ૪૧.

બીજી વચન ગુમિ.

સંજ્ઞાદિપરિહારેણ યન્મૌનસ્યાવલંબનમ્ ।

વાગ્વૃત્તેઃ સંવૃત્તિર્વા યા સા વાગ્ગુમ્ભિરિહોચ્યતે ॥ ૪૨ ॥

સંજ્ઞાદિકનો ત્યાગ કરી જે મૌનપાણું રાખવું તેને અથવા એ-
કલી વચનની વૃત્તિઓને રોકવી તેને અહીં વચનશુષ્કિ કહે છે. ૪૨

વિવેચન:—હાથની, આંખની, આંગળીની કે ખોંખારા પ્ર-
સુખની સંજ્ઞાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. તેને અથવા સંજ્ઞા વિગેરે ખુલ્લું
રાખી, વચનથી બોલવાનો નિરોધ કરવો, મૌન કરવું, તેને વચન-
શુષ્કિ કહે છે. ૪૨.

ત્રીજી કાયગુમિ.

ઉપસર્ગપ્રસંગેઽપિ કાયોત્સર્ગજુષો મુનેઃ ।

સ્થિરીભાવઃ શરીરસ્ય કાયગુમ્ભિર્નિગદ્યતે ॥ ૪૩ ॥

ઉપસર્ગ જેવા પ્રસંગે પણ કાયોત્સર્ગમાં (ધ્યાનમાં) રહેલા સુનિનો શરીર સંબંધી જે સ્થિર ભાવ (સ્થિરતા) તેને કાયશુષ્કિ કહે છે. ૪૩

અથવા ખીલ રીતે કાયશુષ્કિ ખતાવે છે

શયનાસનનિષ્પેપાદાનર્ચક્રમણેષુ યઃ ।

સ્થાનેષુ ચેષ્ટાનિયમઃ કાયશુષ્કિસ્તુ સાપરા ॥ ૪૪ ॥

શયન કરવું, આસને બેસવું, મૂકવું, લેવું અને ચાલવું વિગેરે સ્થાને, તે તે ક્રિયાના સંબંધમાં નિયમ રાખવો, તેને ખીલ રીતે કાય શુષ્કિ કહે છે. ૪૪

एताश्चरित्रगात्रस्य जननात् परिपालनात् ।

संशोधनाच्च साधूनां मातरोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ ૪૫ ॥

જે માતા પુત્રના શરીરને પેદા કરે છે, દુધાદિ પાઈ શરીરવું રક્ષણ કરે છે, અને મળમૂત્રાદિથી શુદ્ધ કરે છે. તેમ આ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ શુષ્કિ, ચારિત્ર રૂપ શરીરને પેદા કરતી હોવાથી સાધુઓને આઠ માતા સમાન કહેલી છે ૪૫

ચારિત્ર વર્ણન ઉપસંહાર.

सर्वात्मना यतीन्द्राणामेतच्चारित्रमीरितं ।

યતિધર્માનુરક્તનાં દેશતઃ સ્યાદગારિણામ્ ॥ ૪૬ ॥

આ ઉપર વર્ણન કરવામાં આન્યું તે સર્વ વિરતિ ચારિત્ર ધારણ કરનાર સુનીંદ્રોને (સુનીઓને) માટે છે. યતિ ધર્મ ઉપર પ્રેમવાળા (પણ તે પ્રમાણે આદરવામાં અશક્ત) ગૃહસ્થીઓ માટે તે ચારિત્ર દેશથી (અમુક વિભાગથી) હોય છે. ૪૬.

વિવેચનઃ—ચારિત્રના અધિકારી પરત્વે બે વિભાગો કરવામાં આન્યા છે. એક સર્વ વિરતિ, બીજું દેશવિરતિ. પૂર્વે વર્ણન કરેલ પાંચ મહાવ્રતો મૂલશુષ્ક અને આઠ પ્રવચન માતા ઉત્તર શુષ્કને જે પૂર્ણ રીતે પાળી શકે તે સર્વવિરતિ કહેવાય છે. આ સર્વ વિરતિ

ત્યાગીઓથીજ બની શકે છે. તે પ્રમાણે જેઓ પૂર્ણ આદર ન કરી શકે પણ સાધુ ધર્મમાં પ્રેમવાળા હોય તેમણે તે સ્થિતિ મેળવવા માટે અને ચોતાની ચોખ્ખતામાં વધારો કરવા માટે દેશ વિરતિ (જેનું સ્વરૂપ હવે પછી કહેવામાં આવશે) તેનો આદર કરવો જોઈએ. દેશ વિરતિ એટલે સર્વ વિરતિનો અમુક અંશે આદર કરવો, આ કહેવાથી ચારિત્ર ધર્મનું વર્ણન સમાપ્ત કરી તેમાં પ્રવેશ કરી શકવા માટે અનુક્રમ બતાવે છે. ૪૬

શુદ્ધસ્થ ધર્મ અને નીતિપૂર્વક ભવન.

ન્યાયસંપન્નવિભવઃ ત્રિષ્ટાચારપ્રગંસકઃ ।
 કુલશીલસર્મઃ સાર્દ્ધં કૃતોદ્વાહોઽન્યગોત્રજૈઃ ॥ ૪૭ ॥
 પાપર્ષીરુઃ પ્રસિદ્ધં ચ દેશાચારં સમાચરન્ ।
 અવર્ણવાદી ન ક્ષાપિ રાજાદિપુ વિશેષતઃ ॥ ૪૮ ॥
 અનતિવ્યક્તગુણે ચ સ્થાને મુપ્રાતિવેગ્મકે ।
 અનેકનિર્ગમદ્વારધિવર્જિતનિકેતનઃ ॥ ૪૯ ॥
 કૃતસંગઃ સદાચારૈર્માતાપિત્રોશ્ચ પૂજકઃ ।
 ત્યજન્નુપપ્લુતં સ્થાનમપ્રવૃત્તશ્ચ ગહિતે ॥ ૫૦ ॥
 વ્યયમાયોચિતં કુર્વન્ વેપં વિચ્છાનુસારતઃ ।
 અષ્ટભિર્ધાંગુર્ણૈર્યુક્તઃ શૃણ્વાનો ધર્મમન્વહમ્ ॥ ૫૧ ॥
 અર્જીર્ણે ભોજનત્યાગી કાલે ભોક્તા ચ સાત્મ્યતઃ ।
 અન્યોઽન્યાપ્રતિવંધેન ત્રિવર્ગમપિ સાધયન્ ॥ ૫૨ ॥
 યથાવદતિથૌ સાધૌ દીને ચ પ્રતિપત્તિકૃત્ ।
 સદાનભિનિવિષ્ટશ્ચ પક્ષપાતી ગુણેષુ ચ ॥ ૫૩ ॥
 અદેશાકાલયોશ્ચર્યા ત્યજન્ જાનન્ બલાવલમ્ ।
 વૃતસ્થજ્ઞાનવૃદ્ધાનાં પૂજકઃ પોષ્યપોષકઃ ॥ ૫૪ ॥

દીર્ઘદર્શી વિશેષજ્ઞઃ કૃતજ્ઞો લોકવલ્લભઃ ।

સલજ્ઞઃ સદ્યઃ સૌમ્યઃ પરોપકૃતિકર્મઠઃ ॥ ૫૫ ॥

અંતરંગારિપદ્વર્ગપરિહારપરાયણઃ ।

વર્ણકૃતૈદ્રિયગ્રામો ગૃહિધર્માય કલ્પતે ॥ ૫૬ ॥

પેસા ન્યાયથી પેદા કરવો. ઉત્તમ આચારની પ્રશંસા કરવી. બુદ્ધિ ગોત્રવાળા તથા કુલ અને આચાર જેનાં સરખાં હોય તેની સાથે વિવાહ કરવો. પાપથી ભય રાખવો. પ્રસિદ્ધ દેશના આચાર પ્રમાણે આદર કરવો. કોઈના અવર્ણવાદ ન બોલવા, તેમાં રાજના અવર્ણવાદનો વિશેષ પ્રકારે ત્યાગ કરવો. ઘણા ખુદ્દા નહિ તેમ ઘણા શુભ નહિ તેવાજ ઘરમા સારા પાઠોશીની સાથે નિવાસ કરવો. મકાનમાં પેસવા નીકળવાના અનેક દ્વારો ન હોવાં જોઈએ સદાચારવાળા મનુષ્યોની સોખત કરવી માત પિતાની ભક્તિ કરવી. ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ તે સ્થળ સુકી ધીજે સ્થળે જઈ વસવું. નિંદનીય કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી. આવકને અનુસારે ખર્ચ કરવો. પેસાને અનુસારે વસ્ત્રાભૂષણાદિ વેશ પહેરવો. બુદ્ધિના આઠ ગુણ પેદા કરવા. નિરંતર ધર્મ સાંભળવા જવું. અભૂષણ થયું હોય તો લોજન ન કરવું, વખતસર શાંત ભાવે લોજન કરવું. અન્યે અન્ય ધર્મ, અર્થ અને કામને બાધ ન આવે તેવી રીતે તે ત્રણે વર્ગનું સાધન કરવું. અતિથિ સાધુ અને દીન માણસની યથાયોગ (યોગ્યતાનુસાર) ભક્તિ કરવી. નિરંતર ખોટો કદાચરૂદ ન રાખવો. શુભવાન પુરૂષોના શુભને વિષે પક્ષપાત કરવો. નિષેધ કરેલા દેશમાં કે નિષેધ કરેલા કાળમાં ગમન ન કરવું. પોતાની શક્તિ કે નિર્ભળતાનો ભાણુનાર થવું. મતમાં રહેલાં, જ્ઞાનથી કે ઉભરથી વૃદ્ધ માણસોનું યોગ્યતાનુસાર પૂજન કરનાર થવું. પોષણ કરવા લાયક પોતાના પરિવારનું પોષણ કરનાર, અને દીર્ઘ દૃષ્ટિવાન થવું, શુભ અને અવશુભનો અંતર ભાણુનાર, કરેલા શુભને ભાણુનાર લોકને વહીવટ, લજ્જાવાન, દયાવાન, સૌમ્ય (શાંત) પ્રકૃતિવાળા, પરોપકાર કરવામાં તત્પર, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ આ અંતરંગ છ શત્રુઓનો પરિહાર કરવામાં પ્રયત્નવાન અને ઈદ્રિઓના સમૂહને વશ કરનાર મનુષ્ય ગૃહસ્થ ધર્મ (દેશવિરતિ ચારિત્ર) પાળવાને યોગ્ય થાય છે. ૪૭ થી ૫૬.

વિવેચન—ધન ન્યાયથી પેદા કરવું જોઈએ. એટલે સ્વામી દ્રોહ, મિત્ર દ્રોહ, વિશ્વાસિતને ઠગવું અને ચૌર્યાદિ નિંદનીય વ્યાપારોનો ત્યાગ કરી, પોતપોતાના વર્ણને અનુસારે સદાચારથી ધન પેદા કરવું તે ન્યાયસંપન્ન દ્રવ્ય કહેવાય છે. ૧

શિક્ષાચાર પ્રશંસા—જ્ઞાનથી વૃદ્ધ અથવા વયથી વૃદ્ધ પુત્રોની સેવા કરી ઉત્તમ શિક્ષા મેળવી હોય, તેવા પુત્રોના આચારની યા ચારિત્રની પ્રશંસા કરવી તે શિક્ષાચાર પ્રશંસા. ૨.

કુળાચાર અને મધ, માંસ, સત્રિલોભન આદિ પરિહાર રૂપ આચાર જેના સરખા હોય, જુદા જુદા ગોત્રના અને એક ધર્મના હોય તેમની સાથે ગૃહસ્થોએ વિવાહ કરવો. ધનાઢય સાથે ગરીબનો અને ગરીબ સાથે ધનાઢયનો તથા પરધર્મી સાથે વિવાહ થતાં તે ઝોની આખી જીંદગી કલેશિત અને દુઃખદાઈ નીવડે છે. ૩.

પાપભીરૂ—દુષ્ટ અને અદુષ્ટ દુઃખના કારણરૂપ કર્મોથી ભય પામનાર, ચોરી, પરદારા અને જુગાર આદિથી આ લોકમાં વિડંબના થાય છે, તે પ્રસિદ્ધ છે, અને મધમાંસસેવનાદિથી શાસ્ત્ર વચ્ચિત નરકાદિ વેદના મળે છે તેથી ભય પામનાર ૪.

શિક્ષ પુત્રોને સંમત અને ઘણા વખતથી ચાલતો આવેલો લોભન વચ્ચાદિ આચાર ઉછરવન કરવાથી તદ્દેશવાસી લોકો સાથે વિરોધ થવા સંભવ છે. અને તેમ થતાં પરિણામ સારું આવતું નથી.

જઘન્ય, મધ્યમ યા ઉત્કૃષ્ટ પ્રાણીઓના સંબંધમાં અવર્ણવાદ ન બોલવા, અવર્ણવાદ બોલવાથી, ખીજનો પરોલવ કરવાથી અને આત્મ પ્રશંસા કરવાથી નીચ ગોત્ર બંધાય છે, કે જે કરોડો વર્ષે મુકાલું મુશ્કેલ થાય છે. જ્યારે ખીજ સામાન્ય મનુષ્યનો અવર્ણવાદ ન બોલવો તો રાજા, મંત્રી આદિનો અવશ્ય નજ બોલવો કેમકે તેથી તત્કાળ વિપરીત પરિણામ આવે છે. ૬.

ધરમાં જવા આવવાનાં અનેક દ્વારો ન રાખવાં. તેથી ચોર, બંદર આદિથી ધન, સ્ત્રી વિગેરેનો નાશ થવા સંભવ છે. વળી તે ધર શલ્યાદિરહિત સ્થાને, શકુન, સ્વપ્ન, ઉપશ્રુતિ આદિ નિમિત્ત બળે કરી ઉત્તમ સ્થાનકે બનાવવું જોઈએ. જે તદ્દન ખુલ્લું હોય, આજી.

ખાલુ ધરે ન હોય, તો ચોરાદીનો ભય સંભવે છે, અને તદ્દન શુભ હોય તો શોભા ન આપે તેમજ અગ્નિ આદિ ઉપદ્રવ વખતે મોટી મુશ્કેલીમાં ઉતરવું પડે છે. ૭.

આ લોક, પરલોકના હિતકારી આચરણોવાળા પુરુષોની સાથે સોખત કરવી. ૮.

માત પિતાને ત્રણ વખત નમસ્કાર કરવાથી, પરલોક હિતકારી અનુષ્ઠાનમાં જોડાવાથી, દરેક કાર્યમાં તેમની આજ્ઞા મેળવવાથી, ઉત્તમ વસ્તુ આપવાથી અને તેમના જમવા પછી જમ્યાથી તેમનું પ્રૂજન કર્યું કહી શકાય છે. ૯.

સ્વરાજ્ય તરફથી યા પરરાજ્ય તરફથી ભયવાળા, દુર્ભિક્ષ, મરકી અને તેવા ખીજા ઉપદ્રવોથી અસ્વસ્થ થએલાં ગામ, શહેર, સ્થાન આદિનો ત્યાગ કરવો. જો ત્યાગ કરવામાં ન આવે, તો પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલાં ધર્મ, અર્થ, કામાદિનો વિનાશ થાય, અને નવીન ઉપાર્જન થતાં ન હોવાથી ઉભયલોક ભ્રષ્ટ થવાય. ૧૦.

દેશ, જાતિ અને કુલની અપેક્ષાથી ગર્હિત કાર્યો; જેવાં કે કૃષિકર્મ, મદિરાદિકનો વ્યાપાર મદિરાનું પાન વિગેરે ત્યાગ કરવાં. ૧૧.

કુટુંબનું પોષણ કરવામાં પોતાના ઉપલોગમાં, અને દેવતા, અતિથિપૂજન આદિ પ્રયોજનમાં દ્રવ્યનો વ્યય આવકને અનુસારે રાખવો. આવકના પ્રમાણથી અધિક ખર્ચ રાખતાં લોકમાં અવિશ્વાસ, ધર્મની હાનિ, લઘુતા અને સિદ્ધકતા વિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨.

વસ્ત્રાલકારાદિ વેષ, વેભવ, જાતિ, દેશ અને કાલાનુસાર રાખવા. તે સિવાય લોકમાં હાંસીપાત્ર થવાય છે. ૧૩

ધર્મ સાંભળવાની ઈચ્છા, ૧. ધર્મ સાંભળવો, ૨. શાસ્ત્રાર્થ ગ્રહણ કરવો, ૩. ભૂદ્ધી ન જવાય તેમ ધારી રાખવો, ૪. વિજ્ઞાત અર્થને અવલંબીને ખીજા વિતર્કો કરવા, ૫. વિરૂદ્ધ અર્થથી વ્યાવર્તન કરવું, ૬. પદાર્થોનું જ્ઞાન, ૭. અને તત્ત્વજ્ઞાન, ૮. આ આઠ છુદ્ધિના શુભો છે, તે ધારણ કરવા, ૧૪. નિરંતર ધર્મ શ્રવણ કરવો, તેથી ઉત્તરોત્તર શુભની વૃદ્ધિ થાય છે. ૧૫.

અભણું થતાં લોજનનો ત્યાગ કરવો, કેમકે તેથી રોગ વિ-

શેષ વૃદ્ધિ પામે છે. મળ તથા વાયુનો ખરાબ ગંધ, વિષ્ટા થોડી થોડી આવે, શરીર ભારે જણાય, અરૂચિ થાય, અને ખરાબ ઓડકાર આવે આ છ અલ્પર્ણનાં લક્ષણ છે. ૧૬.

લોજનના અવસરે પ્રમાણોપેત જમવું, લલુતાથી અધિક ન જમવું. તેમ થતાં અસિ મંદતા, વિરેચન, વમન અને મરણાંગત રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૭.

અન્યોન્ય બાધ ન આવે તેમ ધર્મ, અર્થ, અને કામવું સેવન કરવું. એકલા કામના સેવનમાં ધન તથા ધર્મની હાનિ છે, એકલું ધન મેળવનારને તે ધનનો લોકતા કોઈ થાય છે અને પાપ પોતે બાંધે છે. અને એકલા ધર્મને સેવનારનો ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલી શકતો નથી માટે અન્યોન્ય બાધા ન પહોંચે તેમ ત્રણે વર્ગવું સેવન કરવું.

નિરંતર જેની ધર્મ પ્રવૃત્તિમાં મરણ છે તે અતિથી; ઉત્તમ આચારમાં આસક્ત તે સાધુ; અને દીન શક્તિ વિનાના; તેમની યથા-યોગ લાયકાત પ્રમાણે ભક્તિ કરવી. ૧૯.

ખોટો, બાણી બૂલને કદાચહ ન કરવો. ૨૦.

સોજન્ય, ઐદાર્ય, દક્ષિણતા આદિ ગુણવાન જીવોનો પક્ષપાત કરવો; એટલે તેમવું બહુમાન, સહાયકરણ, અતુકલાચરણ વિગેરે કરવું. ગુણવાનના ગુણ પક્ષપાતથી પોતે ગુણવાન અને છે. ૨૧.

અનાર્થ પ્રસુખ પ્રતિષેધવાળા દેશમાં અને રાત્રિ પ્રસુખ કાળમાં જવા આવવાનો ત્યાગ કરવો. પ્રતિષેધવાળા દેશકાળમાં આદનાર અનેક પ્રકારની આકૃતમાં તથા ધર્મ હાનિમાં આવી પડે છે. ૨૨.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી પોતાની શક્તિ બાણીને કોઈ પણ કાર્યનો પ્રારંભ ચા ત્યાગ કરવો. તેમ કરતાં તેનો પ્રારંભ સફળ થાય છે નહિતર તેવું પરિણામ હુ.ખદ આવે છે. ૨૩.

આનાચારના પરિહાર અને સમ્યગ્ આચારમાં રહેલા પ્રતધારી મનુષ્યો તથા હેય ઉપાદેય વસ્તુના નિશ્ચયમાં જ્ઞાનવૃદ્ધ તેમવું પૂજન કરવું, ઘોલાવવા, આસન આપવું, તથા અભ્યુત્થાન કરવું. આવા-જ્ઞાની પુરૂષો કલ્પવૃક્ષની માફક સદુપદેશ આપવારૂપ તત્કાળ ફળ આપનાર થાય છે. ૨૪.

અવશ્ય પોષવા લાયક માતાપિતા, સ્ત્રીપુત્રાદિતું પોષણ કરવું. ૨૫.
કોઈ પણ કાર્યનો પ્રારંભ કરતાં પૂર્વાપર અર્થ અનર્થ સંબંધી
વિચાર કરવો. તે દીર્ઘદર્શી વિચાર કર્યા સિવાય કાર્ય કરનાર કોઈ
વખત મોટી આફતમાં આવી પડે છે. ૨૬.

વસ્તુ-અવસ્તુ, કૃત્ય-અકૃત્ય, સ્વ-પર, ઇત્યાદિના અંતરને
જાણનાર વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે, અવિશેષજ્ઞ પુરૂષમાં પશુથી કાંઈ અ-
ધિકતા નથી. ૨૭.

અન્યના કરેલા ઉપકારને જાણવો જોઈએ. ગરબ સરી ને વેદ
વેરી એમ કરનાર માણસ ઉત્તમ લાભ મેળવી શકતો નથી. ૨૮.

વિનયાદિ ગુણોએ કરી લોકોને વલ્લભ થવાય છે, જે લોક-
વલ્લભ નથી તે પોતાના ધર્માનુષ્ઠાનને પણ દૂષિત કરે છે, એટલુંજ
નહિ પણ ખીજના ઝોધી ખીજનો પણ નાશ કરે છે. ૨૯.

લભ્યવાનું થવું, લભ્યવાનું માણસ પ્રાણનો ત્યાગ કરે, પણ
પોતાની પ્રતિજ્ઞા અંકિત ન કરે. ૩૦.

દુઃખી જંતુઓનું દુઃખથી રક્ષણ કરનાર માણસ દયાવાનું ક-
હેવાય છે, દયા ધર્મનું મૂળ છે ૩૧.

સૌમ્ય-અક્રૂર આકાર રાખવો. ક્રૂર સ્વભાવવાળા જીવો લોકોને
ઉદ્દેગનું કારણ થાય છે ૩૨

પરને ઉપકાર કરવામા તત્પર થવું. ૩૩.

કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર એ છ અંતર ગ
શત્રુઓને દુર કરવામાં તત્પર થવું. ૩૪.

ઈંદ્રિયોના સમુદાયને વશ કરનાર થવું. આ ઈંદ્રિય વિજયી
ગૃહસ્થ ધર્મને લાયક સમજવો સર્વથા વિજય તો સાધુ ધર્મને
ચોગ્ય છે. ૩૫.

આ પ્રમાણે વર્તન કરનાર, ગુણ ધારણ કરનાર મનુષ્યો ગૃહસ્થ
ધર્મને લાયક થાય છે.

इति श्रीआचार्यहेमचंद्रविरचिते योगशास्त्रे मुनि केशरविजयगणिकृत-
वाल्मीकबोधे प्रथमः प्रकाशः ।

દ્વિતીયઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતે.

ગૃહસ્થ ધર્મમાં પ્રથમ સમ્યક્ત્વ.

સમ્યક્ત્વમૂલોાનિ પંચાશુવ્રતાનિ ગુણાહ્લયઃ

શિક્ષાપદાનિ ચત્વારિ વ્રતાનિ ગૃહમેધિનાં ॥ ૧ ॥

સમ્યક્ત્વપૂર્વક પાંચ અણુવ્રતો, ત્રણ શુણુવ્રતો, અને ચાર શિક્ષાવ્રતો એમ ગૃહસ્થ ધર્મનાં બાર વ્રતો છે, જે અનુક્રમે બતાવવામાં આવશે.

પ્રથમ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

યા દેવે દેવતાશ્રુદ્ધિર્ગુરૌ ચ ગુરુતામતિઃ

ધર્મે ચ ધર્મધીઃ શુદ્ધા સમ્યક્ત્વમિદમુચ્યતે ॥ ૨ ॥

જે દેવને વિષે દેવપણાની શુદ્ધિ, શુરને વિષે શુરપણાની શુદ્ધિ, અને ધર્મ વિષે શુદ્ધ ધર્મ શુદ્ધિ તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. ૨

વિવેચનઃ—જ્ઞાનરૂપ વૃક્ષનું મૂળ સમ્યક્ત્વ છે. જો મૂળ ન હોય તો વૃક્ષ હોતું નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો જ્ઞાન હોતું નથી. પુણ્ય રૂપ નગરનાં દ્વાર તુલ્ય સમ્યક્ત્વ છે. જો દ્વાર ન હોય તો શહેરમાં પ્રવેશ થતો નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો પુણ્યાનુભવી પુણ્ય હોતું નથી. મોક્ષરૂપ મહેલના પાયાતુલ્ય સમ્યક્ત્વ છે. જો પાયો ન હોય તો મહેલ બનતો નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો મોક્ષ મળતું નથી. સર્વ સંપદાના નિધાન સરખું સમ્યક્ત્વ છે. જેમ રત્નોના આધારભૂત સમુદ્ર છે, તેમ શુભ રત્નોના આધારવાળું સમ્યક્ત્વ છે, ચારિત્રરૂપ ધનના પાત્ર સરખું સમ્યક્ત્વ છે. જેમ આધાર સિવાય ધન રહી શકતું નથી, તેમ ચારિત્ર રૂપ ધન, સમ્યક્ત્વ રૂપ આધાર સિવાય ધન રહી શકતું નથી, આવા ઉત્તમ

સમ્યક્ત્વની કોણ પ્રશંસા ન કરે? સૂર્યોદય થયે જેમ અંધકારનો પ્રચાર ટકી શકતો નથી, તેમ સમ્યક્ત્વથી વાસિત મનુષ્યોમાં અજ્ઞાન અંધકાર રહી શકતો નથી. તિર્થંચ અને નરકનાં દ્વારો ખંધ કરવા માટે સમ્યક્ત્વ દૃઢ અર્ગલા સરખું છે, અને દેવ, માનવ તથા મોક્ષ સુખનાં દ્વારો ખોલવા માટે સમ્યક્ત્વ એક કુચ્છી સરખું છે. જો સમ્યક્ત્વ મેળવ્યા પહેલાં આયુષ્યનો ખંધ ન કર્યો હોય અને આયુષ્ય ખંધ પહેલાં સમ્યક્ત્વ ત્યાગ ન કર્યું હોય તો તે જીવ વૈમાનિક દેવ સિવાય બીજું આયુષ્ય નજી આંધે. એક અંતર મુહુર્ત માત્ર પણ આ સમ્યક્ત્વની સેવના કરીને જો તેનો ત્યાગ કર્યો હોય તોપણ તે જીવ સંસારમાં ઘણો વખત પરિભ્રમણ નથી કરતો, તો જે મનુષ્યો તે સમ્યક્ત્વનું નિરંતર સેવન કરે છે, તેને નિરંતર ધારણ કરે છે, તે જીવો ઘણાજ થોડા વખતમાં મોક્ષ મેળવે તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ.

અદેવે દેવબુદ્ધિયાં ગુરુધીરગુરૌચ યા ॥

અધર્મે ધર્મબુદ્ધિશ્ચ મિથ્યાત્વં તદ્વિપર્યયાત્ ॥ ૩ ॥

દેવના શુભો જેમાં ન હોય છતાં તેમાં દેવપણાની બુદ્ધિ કરવી, ગુરૂનાં શુભો ન હોય છતાં તેમાં ગુરૂપણાની ભાવના રાખવી, અને અધર્મ વિષે ધર્મપણાની બુદ્ધિ રાખવી તે સત્યથી વિપરીત હોવાથી મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. ૩.

વિવેચન—મિથ્યાત્વ મહાન્ રોગ છે, મહાન્ અંધકાર છે, મહાન્ શત્રુ છે, મહાન્ વિષ છે. અંધકાર, શત્રુ અને વિષની ચિકિત્સા કરવામાં ન આવી હોય તો એકજ જન્મ માટે દુઃખ આપે છે, પણ મિથ્યાત્વને દુર કરવાનો ઉપાય કરવામાં ન આવ્યો હોય તો હજારો જન્મ પર્યંત દુઃખદાયક થાય છે. મિથ્યાત્વથી વાસિત ચિત્તવાળાં મનુષ્યોને તત્વાત્તત્વ સંબંધી વિવેક હોતો નથી. શું જન્મમાં માર્ણસી વસ્તુની સમ્યત્સમ્યતાનો અનુભવ કરી શકે છે ? એક થોડાં

બીજા દેવની આજ્ઞા શા માટે માન્ય ન કરવી? કુદેવનું લક્ષણ. ૮૩
 વખત સુખ આપનારી યા રહેનારી વસ્તુ માટે ભ્યારે મનુષ્યો બન-
 નતી ચોકસી કરે છે, તેા ભવોભવ સુખ આપનાર ધર્મ માટે કાંઈપણ
 પ્રયાસ કરવામાં ન આવે એ કેટલું બધુ શોચનીય છે !

દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ એ ત્રણમાંથી પ્રથમ દેવનું
 સ્વરૂપ બતાવે છે.

સર્વજ્ઞો જિતરાગાદિદ્વોપહૈલોક્યવૃજિતઃ ॥

યથાસ્થિતાર્થવાદી ચ દેવાર્હન પરમેશ્વરઃ ॥ ૪ ॥

સર્વજ્ઞ, ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન સંબંધી સર્વ દ્રવ્યોના
 બાણ, રાગ દેપાદિ દ્વોષોને છૂતનાર, ત્રણ લોક સંબંધી દેવ મનુષ્યોથી
 પૂજનીક, અને સત્યવક્તા તે દેવ, અર્હત, યા પરમેશ્વર કહેવાય છે;
 અથવા તે પરમ ઐશ્વર્યવાન અર્હત દેવ કહેવાય છે. ૪.

ધ્યાતવ્યોઽયમુપાસ્યોયમયં શરણમિપ્યતાં ॥

અસ્યૈવ પ્રતિપત્તવ્યં જ્ઞાસનં ચેતનાસ્તિ ચેત્ ॥ ૫ ॥

જો તમારામાં કોઈ સદ્ અસદ્ વિચાર કરવાની બુદ્ધિ, યા
 ચેતના હોય તેા આ દેવનું ધ્યાન કરવું, આની ઉપાસના કરવી, આનું
 શરણ ધરવું (લેવું) અને આ દેવનીજ આજ્ઞા અંગીકાર કરવી. ૫.

બીજા દેવની આજ્ઞા શા માટે માન્ય ન કરવી?
 કુદેવનું લક્ષણ.

એ સ્ત્રીગણ્નાભસૂત્રાદિરાગાર્ચકકલંકિતાઃ ॥

નિગ્રહાનુગ્રહપરાસ્તે દેવાઃ સ્યુર્ન મુક્તયે ॥ ૬ ॥

જે દેવો સ્ત્રી, શસ્ત્ર અને જપમાલાદિ રાગના ચિન્હોથી હૂષિત
 છે અને બીજાને નિગ્રહ તથા અનુગ્રહ કરવામાં તત્પર છે, તે દેવોના
 ઉપાસનાદિ મુક્તિને માટે થતા નથી.

વિવેચન:—શ્રી રાગનું કારણ છે. જો ચોતે નિરાગી હોય તો શ્રી રાખવાનું પ્રયોજન શુ ? સંસારના સામાન્ય મનુષ્યો પેલુ શ્રી આદિ કુંઠમાં ફસાયલા છે, તો તેના કરતાં આ દેવોમાં અધિકતા શાની ? રાગનો જ્ય કરવો એ અતિ દુષ્કર છે, તે તો શ્રી પાસે હોવાથી સ્વપ્ન સમજી શકાય છે કે હજી તે જ્ય તેમનાથી બની શક્યો નથી. જ્યાં રાગ હોય ત્યાં અવશ્ય દ્વેષ પણ પ્રકટ થાય છે, જ્યાં સુધી રાગ દ્વેષરૂપ બીજો દંધ થયાં નથી, ત્યાં સુધી સંસાર પરિભ્રમણના અંકુરા કઠી શાંત થવાના નથી, અને સંસાર ભ્રમણ ગચ્છું નથી, ત્યાં સુધી પ્રાકૃત મનુષ્યથી તેમાં અધિકતા શાની ?

શસ્ત્ર પાસે રાખનારને અવશ્ય માથે કોઈ શત્રુ છે, અથવા કોઈ બીજા તરફથી લાય છે, યા પોતાનામાં નિર્બળતા છે, કે જેથી શસ્ત્ર રાખવાની જરૂર પડે છે, શસ્ત્ર પ્રહાર કરવાવાળામાં અવશ્ય દ્વેષ હોય ત્યાં પણ સંસાર ભ્રમણનાં બીજો કાયમજ છે.

માળા રાખનાર દેવ કોના નામની માળા ફેરવે છે ? શા માટે ફેરવે છે ? આથીજ જણાઈ શકે છે કે તેમને માથે કોઈ બીજા મોટા દેવ છે, કે જેના નામનો જાપ તે કરે છે; તેમજ એમ પણ સમજી શકાય છે કે હજી તે દેવમાં ન્યૂનતા છે કે જે ન્યૂનતા પૂર્ણ કરવા માટે આશાથી બીજાની પાસે યાચના કરવારૂપ જપમાળા ફેરવવામાં આવે છે.

સેવકો ઉપર અનુગ્રહ કરવો, અને બીજાઓનો નિગ્રહ કરવો એ પણ રાગ દ્વેષનુંજ લક્ષણ છે.

આવા દેવો પોતેજ સંસારાસક્ત હોવાથી સંસાર તરી શક્યા નથી, જન્મ મરણથી છૂટ્યા નથી. તે બીજાઓને, પોતાના આશ્રિતોને કેવી રીતે સંસાર તરાવી શકશે, એ ખરેખર યુદ્ધિમાનોએ વિચારવા જેવું છે. જે માણસ પોતેજ હરિદ્રી છે, તે બીજાઓને ધનાઢય કેવી રીતે કરી શકશે ? એ તો એક નાનું બાળક પણ સમજી શકે તેવું છે. માટે જન્મ, જરા, મૃત્યુની જાળથી છૂટેલા, સર્વજ્ઞ, વીતરાગ પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું, ઉપાસના કરવી, અને તેનુંજ શરણ લેવું એમ કહ્યાણુ આચાર્યશ્રી આ દુનીઆના પામર જીવોને ખરા હિતથી બોધે છે.

નિબંધપાત બુદ્ધિથી મધ્યસ્થ રહી ગમે તે દર્શનકાર જો આ દેવના સંબંધમાં વિચાર કરશે તો અમને ખાત્રી છે કે તે અવશ્ય વીતરાગ પરમાત્માનું જ શરણ લેવા, અને ધ્યાન યા ઉપાસના ક રવા ગ્રેરાશે.

વિશેષતઃ કુદેવનાં લક્ષણો બતાવે છે.

નાટ્યાદ્દહાસંસંગીતાચુપ્લવવિસંસ્થૂલાઃ ॥

લંબયેયુઃ પદં શાન્તં પ્રપન્નાન્ પ્રાણિનઃ કથં ॥ ૭ ॥

જે દેવો નાટક, અદ્દહાસ્ય, અને સંગીતાદિ ઉપદ્રવોથી આત્મ-સ્થિતિમાં વિસંસ્થૂલ, (ઢીલા-અસ્થિર) થયેલા છે; તેઓ પોતાના આશ્રિત ભક્તોને કેવી રીતે શાંત પથ શોધ પમાડી શકે ?

સુગુરુનું લક્ષણ.

મહાવ્રતધરા ધીરા મૈત્રમાત્રોપજીવિનઃ ॥

સામાયિકસ્થા ધર્મોપદેશકા ગુરવો મતાઃ ॥ ૮ ॥

અહિંસા, સભ, અર્થોર્થ, પ્રહાર્થ અને નિબંધિત્વરૂપ મહાવ્રતને ધારણ કરનાર, પરિપક્વાદિ સહન કરવામાં ધીર, મધુકર વૃ-ત્તિએ લિક્ષા કરી જીવન ચલાવનારા, સમભાવમાં રહેલા અને ધર્મો-પદેશ અર્પનારને ગુરુ માનેલા છે. (કહેવામાં આવે છે.)

કુચુરુનાં લક્ષણ.

સર્વામિલાપિણઃ સર્વભોજિનઃ સપરિમહાઃ

અન્નહચારિણો મિથ્યોપદેશકા ગુરવો ન તુ ॥૯॥

સર્વ વસ્તુઓના અલિલાપી, લક્ષ્યાલક્ષ્યાદિ સર્વ લોજન કરનાર ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, આદી પરિગ્રહધારી, અપ્રહાર્યારી, અને મિથ્યા ઉપદેશ દેવાવાળા ગુરુઓ નજ કહેવાય. ૯.

પરિગ્રહાર્થમગ્નાસ્તારયેયુઃ કર્થં પરાન્

સ્વયં દરિદ્રો ન પરમશ્વરીકર્તુર્માશ્વરઃ ॥૧૦॥

પરિગ્રહ અને આરંભમાં મગ્ન થએલા ગુરૂઓ ળીબઓને કેવી રીતે તારી શકે? કેમકે પોતે દરિદ્ર હોય તે ળીબને ધનાઢય બનાવવાને કેમ સમર્થ થાય? ૧૦.

વિવેચન:—એક બાબુ ધન, સ્વબન, સ્ત્રી પુત્ર, આદિ પરિગ્રહ અને જીવ કિંસાદિ અનેક આરંભમાં મગ્ન થવું, અને ળીજી બાબુ ધર્મ ગુરૂ થઈ ધાર્મિક ઉપદેશ આપવો એ પ્રકાશ અને અધિકારના જેવુંજ પૂર્વાપર વિરોધી છે. જેવું પોતે બોલે છે તેવું આચરણ ન હોય તો લોકો ઉપર તેની અસર થતી નથી. બ્યારે ગુરૂઓ દુનિયાના સુખની ઇચ્છાવાળા હોય, લક્ષ્યાલક્ષ્ય લક્ષણ, પેયાપેયપાન કરતા હોય, પૈસા મેળવવાની લાલચવાળા હોય, સ્ત્રીઓમાં આસક્ત હોય, અને મિથ્યા બોલનાર હોય તો તો ગૃહસ્થો કરતાં તેઓમાં અધિકતા શાની? ગૃહસ્થો પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરતા હોવાથી, અને તેમાંથી છુટવા માટે દાનાદિ આપી ળીબઓને ઉપકાર કરતા હોવાથી તેમાંથી છુટવાને કોઈ પણ વખત સમર્થ થાય છે; પણ આ તો ગુરૂપદ ધારક હોવાથી પોતાના પાપલણી લક્ષ ન કરનારા, કરેલ પાપના પશ્ચાત્તાપ વિનાના અને મિથ્યાભિમાની, ગુણ વિના ગુરૂપદ ધારકોને છુટકારો કોઈ પણ વખત થવો બહુ સુફકેલ છે. આમ પોતે સંસારમાં ડુબેલ યા બ ધાયેલ હોવાથી ળીબને તેઓ કેવી રીતે છોડવી શકે? એક દૃષ્ટાંતથી આ વાત સ્પષ્ટ કરીએ.

એક નગરમાં પરિગ્રહમાં ગુચેલો, વિષય સુખનો લાલચ અને મિથ્યાભિમાની પણ કાંઈક ધર્મ કથા કરી શકે તેટલું લણેલો, ગૃહસ્થ ધર્મગુરૂ રહેતો હતો. તે રાબને નિરંતર ધર્મોપદેશ સંભળાવતો અને તેનાથી પોતાની અને કુટુંબની આજીવિકા કરતો હતો. પૈસાની ઇચ્છાવાળો હોવાથી નિખાલસપણે દુનિયાની અસારતા અને પરિગ્રહની વિષમતાનો ઉપદેશ આપી શકતો નહોતો, તેથી રાબને પણ તે ઉપદેશથી અસર થતી નહોતી. એક દિવસ રાબએ કહ્યું કે તમારા ઉપદેશથી મને કેમ કાંઈ અસર થતી નથી? પહેલાંના રાબઓ રાબ્ય ત્યાગ

કરી આલ્યા જતા અને મારી તો દિન પ્રતિદિન પરિચ્છેડની એટલે રાજ્ય વધારવાની અને નવીન સ્ત્રીઓના પરિચ્છેડની ઈચ્છા શાંત થતી નથી. માટે આનું નિદાન તમે જ્યાં સુધી શોધી નહિ આપો ત્યાં સુધી તમારું વર્ષાસન અને કથા જેઉ બંધ કરવામા આવે છે. ધર્મ-શુર ઉદાસ થયો. પુત્રને વાત જણાવી. પુત્રે જવાબ આપ્યો કે તેનો ઉત્તર હું રાજાને આપીશ. તેનો પિતા ખુશી થયો અને રાજાને વાત જણાવી કે મારો પુત્ર જવાબ આપશે. રાજાને હર્ષ થયો. ઉત્કંઠિત થએલા રાજાએ તેના પુત્રને બોલાવ્યો અને તે ના કહેવાથી રાજા તેને સાથે લઈ એક વનમાં ગયો. વૃક્ષની ઘાટી છાયા નીચે બેસી રાજા પ્રશ્નનો ઉત્તર માગે છે: છોકરાએ જવાબ આપ્યો કે આ વૃક્ષના પાતળા થડ સાથે તમે બાથ લીડો. રાજાએ તેમ કરવાથી તેને છોકરાએ એક વસ્ત્રવડે મજબુત બાંધી લીધો. પછી છોકરાએ પોતાના પિતાને કહ્યું “ પિતાજી, તમે પણ ચાલો. ” બે ચાર વૃક્ષની આગળ જઈ એક ઝાડ સાથે તેને પણ બાથ લીડાવી, અને મજબુત બાંધી લીધો. રાજા સકોમળ હોવાથી વખત વધુ થતાં ધુમ પાડી ઉઠ્યો “ ઓ ધર્મશુર, મને છોડાવ. ” ત્યારે થોડે છેટે બંધાયેલા શુરએ જવાબ આપ્યો કે હું કેવી રીતે છોડાવું ? કેમકે હું બંધાયલો છું. આમ એક બીજાના શબ્દો સાંભળી છોકરો હસતો ત્યાં આવ્યો અને રાજાને તથા પોતાના પિતાને છોડયા. રાજા શુરસે થયો અને તેણે છોકરાને કહ્યું કે મૂર્ખ, ઉત્તર ન આપતાં ઉલટો બાંધીને આલ્યો ગયો ! છોકરાએ ઉત્તર આપ્યો “ કેમ મહારાજ. મૂર્ખ હું કે તમે ? ” તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર તમને મળ્યો છતાં હજી સમજ્યા નહિ !

બંધેકુ બંધા મીલે, છુટે કોન ઉપાય ?

કર સેવા નિર્ઐથકી, પલમે દીયે છુટાય.

હે રાજા, તું બંધાયલો અને મારો પિતા પણ બંધાયલો; બેમાંથી કોણ કોને છોડાવે ? હું બંધાયલો નહોતો તો મેં બેઉને છોડયા, તેમ સંસાર સુખ અભિલાષી મારો પિતા મોહજાળથી બંધાયેલ તે તને કેવી રીતે વેરાગ્યોપદેશ આપી શકે, અને છોડવી શકે ? માટે જા, કોઈ નિર્ઐથકી-ભાગીની-સેવા કર. તે તને થોડા વખતમાં છો-

હાવશે. રાજા પ્રતિબોધ પામ્યો; નિર્ઘ્ન શુરુનું સેવન કરી સંસારથી વિરક્ત થઈ જાની થયો. તેવીજ રીતે ચોતે મોહ પાશથી બંધાયેલ ધર્મશુરુઓ તાત્વિક ઉપદેશ આપી છોડાવી શકતા નથી.

ધર્મનું લક્ષણ.

દુર્ગતિપપતત્પ્રાણિધારણાદ્ધર્મ ઉચ્યતે ॥

સંયમાદિદશવિધઃ સર્વજ્ઞોક્તો વિમુક્તયે ॥૧૧॥

દુર્ગતિમાં પડતાં પ્રાણીઓને તેમાંથી બચાવી, તેઓનું રક્ષણ કરે તેનું નામ ધર્મ છે. અને તે સંયમાદિ દશ પ્રકારનો, સર્વજ્ઞનો કહેલો ધર્મ, મોક્ષને માટે થાય છે. ૧૧.

વિવેચનઃ—ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, નિર્દોષતા, તપ, સંયમ, સત્ય, શોચ, અક્રિયન અને પ્રહાર્ય, આ દશ પ્રકારનો ધર્મ છે. જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવામાં આવશે.

આંહીં વેદાંતની એક શાખાવાળા જેમિનિઓ શંકા કરે છે કે સર્વજ્ઞ કોઈ છેજ નહિ, કે જેનું વચન પ્રમાણ કહેવાય, માટે અપોરૂપેય (પુરૂષવિના પેદા થયેલ) અને નિત્ય વેદાંતનાં વાક્યોથી તત્ત્વોનો નિર્ણય કરવો યા ધર્મનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. આચાર્યશ્રી તેનો ઉત્તર આપે છે કે—

અપૌરૂષેયં વચનમસંભવિ ભવેદ્યાદિ ॥

ન પ્રમાણં ભવેદ્વાચાં હ્યાપ્તાર્થાના પ્રમાણતા ॥૧૨॥

પુરૂષવિના ઉત્પન્ન થયેલું (તાણુ, ઝોષ આદિ અને જીવના પ્રયત્ન સિવાય ઉત્પન્ન થયેલું) વચન સંભવતું નથી અને કદાચ માનો કે (વિવાદને ખાતર માની લઈએ કે) સંભવે તો પણ તે વચનો પ્રમાણ નથી કેમકે વચનોની પ્રમાણિકતા એ આત્મ (પ્રમાણિક) પુરૂષને આધીન છે. ૧૨.

વિવેચન—અત્યારેની જ્ઞાનોગ્રાહની નવીન શોધથી માનવામાં આવતું હોય કે પુરૂષના પ્રયત્ન સિવાય શબ્દોન્ન્યાર થાય છે, તો તે

સર્વજ્ઞ સિવાયનાં વચન અપ્રમાણ છે તે બતાવે છે. ૮૯

માનવામાં ભુલ છે, કારણ કે કૈનોગ્રાફમાં જે શબ્દો રોકવામાં આવ્યા છે, તેનો પણ ઉચ્ચાર કરનાર કોઈ પણ તાલુ, હોઠ અને પ્રયત્ન કરનાર જીવ સિવાય ઘટતો નથી, અને આવાં વચનો પણ જે પ્રમાણિક પુરૂષ, અજ્ઞાનાદિ દોષ રહિત હોય, તેનાંજ યથાર્થ ગણાય છે. માટેજ ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે પ્રયત્ન સિવાય વચન સંભવતું નથી અને તે પ્રમાણિક પુરૂષના વચન હોવાં જોઈએ.

પુરૂષ સિવાયના વચનનું અસંભવિતપણું બતાવી
સર્વજ્ઞ સિવાયના પુરૂષનું કહેલું વચન અપ્રમાણ
છે તે બતાવે છે.

મિથ્યાદૃષ્ટિભિરાન્નાતો હિંસાચૈઃ કલુર્પીકૃતઃ ॥

સ ધર્મ ઇતિ વિત્તોપિ ભવન્નમણકારણમ્ ॥ ૧૨ ॥

મિથ્યા દૃષ્ટિઓએ પ્રતિપાદન કરતો, તથા મુગ્ધ ભુલિવાળા પ્રાણીઓમાં ધર્મપણે પ્રસિદ્ધિ પામેલો ધર્મ ભવભ્રમણના કારણે રૂપે છે, કેમકે તે હિંસાદિ દોષોથી દૂષિત થએલો છે. ૧૩.

વિવેચન:—સર્વજ્ઞનું વચન પ્રમાણ હોય છે, અને તે સિવાયનાનું કહેલું પ્રમાણ નથી, એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે સર્વજ્ઞ દરેક કાર્યની સર્વ બાબુઓને પૂર્ણપણે જાણે છે અને એમ પૂર્ણરીતે જાણી નિશ્ચય કરી કહેલું વચન અસત્ય થતું નથી, પણ કોઈ કાર્યની એક બાબુ જાણી બીજી બાબુઓ જાણ નહિ, એમ જોનાર અને કહેનાર જોડો છે. આ પ્રમાણે કહેનારે બીજી બાબુઓ જોએલી ન હોવાથી તેનું કહેલું એક બાબુનું સત્ય છે, પણ બીજી સર્વ બાબુઓનું અસત્ય છે. અને આ એક બાબુનું સત્ય પણ પરિપૂર્ણ ન હોવાથી યા બીજી બાબુઓને અસત્ય કહેતાં હોવાથી થોડું સાચું; પણ બીજી બાબુ અસત્ય (ઉદાસીનતાવાળું) હોવાથી અસત્ય ગણાય છે.

કુદેવ, કુગુરૂ અને કુધર્મનો આક્ષેપ સહિત પ્રતિક્ષેપ.

સરાગોઽપિ હિ દેવચેત્ ગુરુરબ્રહ્મચાર્યપિ ॥

કૃપાહીનોઽપિ ધર્મઃ સ્યાત્ કષ્ટં નષ્ટં હ્રદા જગત્ ॥ ૧૪ ॥

સરાગીને પણ જો દેવ કહેવાય, અબ્રહ્મચારીને પણ જો ગુરૂ મનાય, અને દયારહિત ધર્મ પણ ધર્મ કહેવાય તો મહા ખેદની વાત છે કે દેવ, ગુરૂ, ધર્મથી શુન્ય આ જગતનો નાશ થયો સમજવો. ૧૪.

આ પ્રમાણે સત્ય દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાન કરવું તે સમ્યક્ત્વ, આ સમ્યક્ત્વ આત્મ પરિણામરૂપ હોવાથી ખીલ તેને જોઈ ન શકે, છતાં તેનાં ચિન્હો જાણી શકાય.

સમ્યક્ત્વનાં લિંગો પ્તાવે છે.

શમસંવેગનિર્વેદાનુકંપાસ્તિક્વલક્ષણૈઃ

લક્ષણૈઃ પંચમિઃ સમ્યક્ સમ્યક્ત્વમુપલક્ષ્યતે ॥ ૧૫ ॥

શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા, અને આસ્તિકતાનાં લક્ષણો રૂપ, પાંચ લક્ષણોએ કરી સારી રીતે (બરોબર) સમક્રિત ઝોળખી શકાય છે. ૧૫.

વિવેચનઃ—શમ એટલે ઉપશમ ભાવ. પોતાના અપરાધીનું ચિંતન ન કરે. અનંતાનુભંધી કષાયવાળો જીવ કોઈ પણ વસ્તુનું મૂળથી નિકંદન કરવાના પરિણામવાળો હોય છે. તેમ ઝોણામાં ઝોણા ઉપશમ ભાવવાળો હોય પણ અનંતાનુભંધી પરિણામવાળો ન હોય, તે ન હોવાનું કારણ એ છે કે “તેણે, દેહ અને આત્મા ભિન્ન છે, દેહનો નાશ થાય છે, આત્માનો નાશ નથી, આત્મા અન્ય અન્ય ભવોમાં પોતાનાં કરેલાં શુભાશુભ કર્મોનુસારે સુખ દુઃખ આદિનો અનુભવ કરે છે. પોતાના પ્રયત્નથી કર્મોવરણોનો નાશ કરી સર્વથી કર્મ રહિત થઈ સુક્રિત મેળવી શકે છે. દેહ એજ આત્મા છે, તેમ માન્યતા કરવી તે મિથ્યાત્વ છે, અને પુદ્ગલાદિ પરભવોમાં આસક્ત થવું તે

સર્વ મિથ્યાભાવ છે. ” આ સર્વ ભાવોથી વિમુક્ત થઈ આત્મપદ મેળવવું એ તેની દૃઢ ભાવના હોવાથી અનંતાનુષાંધી પરિણામે ક્યાંથી હોય ?

સંવેગ—દેવોનાં અને મનુષ્યોનાં સુખોને દુઃખરૂપ માને અને મોક્ષસુખ અર્થાત્ પાડું આત્મસુખ તેનેજ સુખ કરી જાણે.

નિર્વેદ—આ ભવને નારકી સમાન કે બંદીખાના સમાન માને અને ઉદાસીન વૃત્તિથી જેમ અને તેમ સંસારથી નીકળવાનો પ્રયત્ન કરે.

અનુકંપા—જે પ્રકારની છે; દ્રવ્ય અને ભાવ. દ્રવ્યથી દુઃખી પ્રાણીને પોતાથી બનતી મહેનતે અને શક્તિ અનુસારે દુઃખથી મુક્ત કરે. ભાવથી, ધર્મ રહિત જીવોને શક્તિ અનુસાર ધર્મમાં જોડવા પ્રયત્ન કરે.

આસ્તિકતા—વીતરાગનાં કહેલાં વચનો ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધાન. આ પાંચ લક્ષણો સમ્યક્ત્વનાં જીવોને હોય છે.

સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ભૂષણો.

સ્થૈર્યં પ્રભાવના યાક્તિઃ કૌઙ્ઠલં જિનજ્ઞાસનં ॥

તીર્થસેવા ચ પંચાસ્ય ભૂષણાનિ પ્રચક્ષતે ॥૧૬॥

સ્થિરતા—પ્રભાવના, લક્ષિત, જીનજ્ઞાસનમાં કુશળતા, અને તીર્થસેવા આ પાંચથી સમ્યક્ત્વ શોભી નીકળે તે ભૂષણો કહેલાં છે. ૧૬.

વિવેચન—ભૂષણ એટલે શોભા, યા આભૂષણો, જે સમ્યક્ત્વ ઉપર ચકાવવાથી સમ્યક્ત્વ શોભી નીકળે. તે ભૂષણ પ્રથમ સ્થિરતા. કોઈ ધર્મથી પતિત થતો હોય, તેને ઉપદેશ આપી યા તેની અગવડ દૂર કરી ધર્મમાં સ્થિર કરવો અથવા અન્ય દર્શનકારોના મંત્ર-તંત્રાદિ અમત્કારો જોઈ ધર્મથી અસ્થિર ન થવું તે સ્થિરતા.

પ્રભાવના—શક્તિ અનુસાર ધર્મને ફેલાવવો યા તેની શોભામાં વધારો કરવો.

લક્ષિત—શુભાનુરાગ, શુભવાન પુરૂષોનો વિનય કરવો, બહુ-માન કરવું અને અજ્ઞવસ્ત્રાદિ આપી તેમની લક્ષિત કરવી.

જીનશાસનમાં કુશલપણું—જીનેશ્વરનાં કહેલાં જીવાજીવાદિ તત્ત્વોનો અભ્યાસ કરી તેમાં પ્રવીણતા મેળવવી.

તીર્થસેવા—તીર્થોં જો પ્રકારનાં સ્થાવર અવે જંગમ—સ્થાવર તીર્થોં. જ્યાં તીર્થકરોનાં કલ્યાણક થયાં હોય તેવી ભૂમિઓ સ્પર્શવી, શુદ્ધ લાવથી ગુણુગ્રામ યા સ્તુતિ કરવી, વિચારણા કરવી, જો આદિ સ્થાવર તીર્થસેવા. જંગમ તીર્થ સાધુ મુનિરાજ, તેની સેવા કરવી.

આ પાંચ સમ્યક્ત્વની શોભામાં—ઉજવલતામાં—વધારો કરનાર છે. માટે ભૂષણો કહ્યાં છે.

સમ્યક્ત્વનાં પાંચ દૂષણો.

શંકાકાંક્ષાવિચિકિત્સા મિથ્યાદષ્ટિપ્રશંસનમ્ ॥

તત્સંસ્તવશ્ચ પંચાપિ સમ્યક્ત્વં દૂષયંત્યલમ્ ॥ ૧૭ ॥

શંકા, આકાંક્ષા, વિચિકિત્સા, મિથ્યાદષ્ટિની પ્રશંસા, અને તેનો પરિચય, આ પાંચે પણ સમ્યક્ત્વને અત્યંત દૂષિત કરનાર છે.

વિવેચન:—શંકા; જીનેશ્વરનાં કહેલાં જીવાજીવાદિ તત્ત્વોના સંબંધમાં શંકા કરવી. ખબર ન પડે તો કોઈને પૂછવુંજ નહિ, આણું નામ શંકા નથી. તેમ પૂછ્યા સિવાય તો કોઈને ખબરજ ન પડે. ત્યારે શાસ્ત્રના જ્ઞાતા પાસેથી તેનાં રહસ્યો જાણવાં અને જ્યારે તેથી પણ વિશેષ ખુલાસો મન માનતો ન મળે ત્યારે તે વાતનો આધાર જ્ઞાની ઉપર રાખી સંતુષ્ઠ થવું, પણ આ મને જવાબ આપી ન શક્યા, માટે જીનેશ્વરવું કહેવું જોઈ છે, તેવી માન્યતા ન થવી જોઈએ, કે-મકે સર્વ જીવોના ક્ષયોપશમો કાંઈ સરખા હોતા નથી. જોકેને પૂછતાં મનમાનતો ખુલાસો ન મળે તો, તે વાત જોઈ છે, એવી કલ્પના કરવી તે અયોગ્ય છે.

કાંક્ષા—અન્ય મતોના ધર્મ માટે અભિલાષ કરવો. કોઈ દર્શનકારોમાં મંત્ર તંત્રાદિનો ચમત્કાર જોઈ તે તે દર્શનોમાં સત્ય છે, જોમ કરી દોહી જવું, અને ચોતાની શુદ્ધિને શુક્તિની કસોટીપર ન ચડાવવી, એ વિદ્વાનોને તો લાયક નથીજ. ગાડરીયા પ્રવાહમાં તો

કદી તેમ થઈ આવે છે, તેઓએ પણ પરમાર્થને માટે તો બહુજ વિચારવાનું છે. બાહ્ય ચમત્કારો બેઈ પોતાના આત્માને નિરંતરના અસત્ય ધર્મ રૂપ બેખમના ખાડામાં નાખવો, એ વિચાર શક્તિ વિનાનું કામ છે.

વિચિકિત્સા—ધર્મ સંબંધી ફલનો સંદેહ. આ મારી જી-હગીને પરમાર્થ માર્ગો, ધર્મ રસ્તે પૂરી કરૂં છું, પણ તેનું ફળ મળશે કે કેમ? એ વિચાર ધાર્મિક ઉત્સાહને નબળો પાડનાર છે. સામાન્ય રીતે પણ દુનિયાની કોઈ પણ ક્રિયાનું ફળ આપણે નજીક કે દૂર જ્યારે અનુભવીએ છીએ ત્યારે પારમાર્થિક ક્રિયાનું ફળ શા માટે નહિ મળે? પારમાર્થિક ક્રિયાનું ફળ આપણને પ્રથમ અહિંજ વિષયકપા-યની શાંતતા, સમપરિણામ, આત્માને આનંદ આનંદ, અને સુખ-મય જીવન વગેરે રૂપે મળે છે, તો આગળ તેનાં મીઠાં ફળો અ-નુભાવાશે તે નિવિવાદજ છે, કેમકે એક બીજ વાળું હોય અને તેના અંકુરો કુટેલા આપણે બોયા, પાંદડાં આવતાં બોયાં, તો અનુમાન કરી શકાય છે કે આ વૃક્ષને પાણી સિંચવામાં અને રક્ષણ કરવામાં આવશે તો અવશ્ય દાળે કરી તે ફળપ્રદ થશેજ. તેમ ધર્મ પણ ફળ-દાયકજ છે. જે ધર્મના અંકુરો પણ અહિં દેખાતા નથી, તે ધર્મ છે કે કેમ, અથવા તેનાથી ફળ મળશે કે કેમ તે તો સ્વાભાવિક રીતેજ સંશયયુક્ત છે.

મિથ્યા ધર્મીઓની પ્રશંસા—આ પ્રશંસા ન કરવી. ન કરવાનું કારણ એ છે કે તેથી બાળણવો, જેને સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાનું સામર્થ્ય નથી, તેઓ ઝોઘપ્રદાનથી પણ સત્ય ધર્મને અવ-લંબી રહ્યા હોય છે, તેઓ આ સન્માર્ગ સુકી ઠઈ તે મિથ્યા ધર્મીમાં ફસાઈ પડે છે. વળી તે ધર્મને ઉત્તેજન મળે છે. આ તો નિર્ણય છે કે કોઈ ધર્મમાં થોડો કે ઘણો કોઈ પણ ગુણ તો હોય છે. તેને બેઈ ગુણાનુરાગી તેના ગુણોનું બાળણવો આગળ વર્ણન કરે તો તે ગુ-ણને લઈ બાળણવો આકર્ષાય, પણ બીજા સંપ્રયાયનું ઠોષો તરફ લક્ષ ન હોવાથી તે સત્ય માર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય છે. માટે આવા ગુણા-નુરાગી જીવોએ તે મિથ્યા ઠર્શનકારોના ગુણો બેઈ મનમાં સમજવાનું

છે, અથવા યોગ્યતાવાળા જીવો આગળ તે કહેવાના છે. પણ આવા બાળજીવો આગળ કહી તેમને સત્યથી ભ્રષ્ટ થવાનો વગત ન આવે, તે માટે વિશેષ સાવચેત રહેવાનું છે.

તેઓનો પરિચય—મિથ્યાધર્મિઓનો પરિચય ન કરવો. આ વાત પણ તેવા ધર્મ દહતા સિવાયના કે ધર્મના અબલુ પણ ઓ-ધશ્રદ્ધાનથી સત્ય ધર્મમાં રહેલા હોય, તેવાઓને માટે છે. કાંઈ સર્વને લાશુ પડતી નથી. નાના કુમળા ગાડને વાડની જરૂર છે, પણ મોટાં વૃક્ષોને કાંઈ વાડની જરૂર નથી, તેમ આ પ્રતિબંધ પણ આવા જીવો સત્ય માર્ગથી ભ્રષ્ટ ન થાય તે માટે છે. પ્રતિબંધનું કારણ એ નિર્ણયિત થાય છે કે, જગતમાં યુક્તિ કરતાં કુયુક્તિઓ વિશેષ હોય છે અને બાળ જીવોમાં યુક્તિની પ્રાગલ્ભ્યતા ન હોવાથી તે કુયુક્તિને રસ્તે દોરાઈ જાય છે.

આ પાંચે સમ્યક્ત્વને દૂષિત કરનાર હોવાથી તેને સમ્યક્ત્વનાં દૂષણો કહેવામાં આવ્યાં છે.

આ પ્રમાણે ટુંકામાં સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે. જેમ જેમ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપ કષાયોની મંદતા થતી જાય છે તેમ તેમ આ સમ્યક્ત્વ નિર્મળ અને પ્રગળ થતું આવે છે. માટે અહીં સમ્યક્ત્વ દેવાદિ તત્ત્વોના આદરપૂર્વક કષાયની શાંતતામાંજ રહેલું છે. આ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવા પછી તે જીવ શ્રાવકનાં-ગૃહસ્થનાં-વ્રતો લેવાને લાયક થાય છે. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવામાં આત્માની જે વિશુદ્ધતા જોઈએ છે તેનાથી પણ વિશેષ વિશુદ્ધતા આ ગૃહસ્થ ધર્મનાં વ્રતોમાં આવવીજ જોઈશે. ત્યારેજ ચારિત્રને રોકનાર કર્મ ઓછું થાય છે અને તેજ નિર્દૂષણપણે ગૃહસ્થ વ્રતો પાળી શકે છે.

પાંચ અણુવ્રતો:—ગૃહસ્થ ધર્મ.

વિરતિં સ્થૂલહિંસાદેદ્વિવિધાત્રિવિધાદિના ॥

આર્હિસાદીની પંચાણુવ્રતાની જગદુર્જિના: ॥ ૧૮ ॥

સ્થૂલ હિંસાદિકની દ્વિવિધ ત્રિવિધ પ્રકારે વિરતિ કરવી, તને અનેશ્વરે અહિંસાદિ પાંચ અભ્યુત્પત્તો કહે છે. ૧૮.

વિવેચન:—હવે ગૃહસ્થ ધર્મ સંબંધી વ્રતો કહેવામાં આવે છે. સાધુઓનાં વ્રતો પરિપૂર્ણ હોય છે અને તેથી તે સર્વ વિરતિ કહેવાય છે, પણ ગૃહસ્થોથી તે પ્રમાણે વ્રતો પાળી શકતાં નથી, એટલે તે પૂર્ણમાંથી કેટલાક ભાગના નિયમો કરવામાં આવે છે, તેને દેશ વિરતિ કહેવામાં આવે છે, અથવા તેને સ્થૂલથી વિરતિ કહેવામાં આવે છે. સાધુઓ મન, વચન અને કાયાથી કરવું નહિ, કરાવવું નહિ અને કર્તાને અનુમોદન આપવું નહિ, આમ નવ ભાગે કોઈ પણ જીવને મારવાના સંબંધમાં, અસત્ય બોલવાના સંબંધમાં, ચોરીના સંબંધમાં અપ્રહ્લાચર્યના સંબંધમાં અને પરિગ્રહના સંબંધમાં ત્યાગ કરી શકે છે, પણ ગૃહસ્થોથી તેમ બની શકતું ન હોવાથી, સ્થૂળથી લીધેલા નિયમો પણ મન, વચન, કાયાથી કરવા નહિ, અને કરાવવા નહિ, એમ છ ભાગોઓથી લઈ શકે છે, એટલે અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય, પ્રહ્લાચર્ય અને અપરિગ્રહરૂપ પાંચ સ્થૂલ વ્રતો છ ભાગોઓથી ગ્રહણ કરે છે.

હિંસા ત્યાગ કરવાનું કારણ શું ?

પંગુકુષ્ટિકુણિત્વાદિ દૃષ્ટા હિંસાફલં સુધીઃ ॥

નિરાગ્રહસર્જતૂનાં હિંસાં સંકલ્પતસ્ત્યજેત્ ॥ ૧૯ ॥

પાંગળાપાણું, કોઠીઆપાણું, અને હાથઆદિનું કુંઠાપાણું; આ સર્વ હિંસા કરવાનાં ફળો છે, એમ બાણી બુદ્ધિમાન્ જીવોએ નિરપરાધી ત્રસ જીવોની સંકલ્પથી હિંસા કરવાનો ત્યાગ કરવો. ૧૯.

વિવેચન—શરીરમાં અનેક પ્રકારના બ્યાધિ થવા, કે અંગો પાંગાદિનું અધિક યા ઓછાપણું, તે સર્વ હિંસાનાં ફળો છે. જેવું બીજા જીવોને દુઃખ આપ્યું હોય તેવું પોતાને ભોગવવું પડે છે. આ નિયમ બહુધા લાગુ પડે-છે. માટે નિરપરાધી ત્રસ જીવોની હિંસા ન કરવી. ત્રસ જીવોની હિંસા ન કરવી એ કહેવાનો એવો હેતુ છે

કે પ્રથમ તો કોઈ પણ ત્રસ કે સ્થાવર જીવને નજ મારવા જોઈએ. પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવું અને તેમ બનવું મુશ્કેલ છે. કારણ કે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વનસ્પતિ વિગેરે જીવો સાથે રાત્રિ દિવસ ગૃહસ્થોને કામ લેવું પડે છે. તેથી તેઓની હિંસાથી બચવું ગૃહસ્થો માટે મુશ્કેલ છે, છતાં તેના ઉપર નિરપેક્ષ તો હોયજ નહિ. અર્થાત્ વગર પ્રયોજને તેમની હિંસા ન કરે. તેમ તેઓના ઉપર નિર્દયતો હોય નહિ, પણ નહિ ચાલતાં કામ કરવું પડે છે, તેમાં ત્રસ જીવોનો બચાવ તો ગૃહસ્થોથી બની શકે છે. એટલે ત્રસ જીવોની વિરતિ બતાવી.

નિરપરાધી ત્રસ જીવોને ન મારવા, આ કહેવાનો હેતુ એ છે કે જો અપરાધી જીવોને ગૃહસ્થ શિક્ષા ન કરે તો તેનો ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલી ન શકે. તેનું ઘર લૂંટી જાય, સ્ત્રી લઈ જાય, પુત્રાદિને મારી નાખે. જો રાજા હોય તો તેનું રાજ્ય લૂંટાઈ જાય, પ્રજાને દુઃખ આપે, માટે અપરાધીને શિક્ષા આપવાનું ગૃહસ્થને ન્યાયપૂર્વક છે; અર્થાત્ તેમ કરવાથી તેના વ્રતને દૂષણ લાગતું નથી.

સંકલ્પથી હિંસાનો ત્યાગ કરવો; એ કહેવાનો હેતુ એ છે કે રસ્તે ચાલ્યો જાય છે, જોઈને ચાલે છે, છતાં કાયાની અસ્થિરતાને લઈ કોઈ ત્રસ જીવ પગ નીચે ચા શરીરથી મરણ પામ્યો, તો આંહી તેનો મારવાનો ઈસિદો નથી, તેથી વ્રત ભંગ ન થાય. પણ આ જીવ ચાલ્યો જાય છે, તેને જાણી જોઈને મારી નાખવો, તે સંકલ્પથી માર્યો કહેવાય. આમ નિરપરાધી ત્રસ જીવોને સંકલ્પથી ન મારવા તે ગૃહસ્થોનું પહેલું વ્રત કહેવાય છે.

સર્વ જીવોને પોતાના જેવાજ ગણવા જોઈએ.

આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ સુખદુઃસ્વે મિયાપ્રિયે ॥

ચિંતયન્નાત્મનોઽનિષ્ટાં હિંસામન્યસ્ય નાચરેત્ ॥ ૨૦ ॥

જેમ પોતાને સુખ વહાલું છે, અને દુઃખ અપ્રિય છે, તેમ સર્વ જીવોને સુખ પ્રિય અને દુઃખ અપ્રિય છે, એમ જાણી પોતાને અનિષ્ટ લાગતી હિંસા ખીજાના સંબંધમાં ન કરવી જોઈએ. અર્થાત્ ખીજા જીવોને ન મારવા જોઈએ. ૨૦

હિંસા કરનારને આચાર્યશ્રી ઉપમા તથા શિક્ષા આપે છે. ૯૭

નેમ ત્રસ ભવોની હિંસા ન કરવી, તેમ નિરર્થક સ્થાવર
ભવોની પણ ન કરવી જોઈએ.

નિરર્થકાં ન કુર્વીત જીવેષુ સ્થાવરેષ્વપિ

હિંસામહિંસાધર્મજ્ઞઃ કાંક્ષન્ મોક્ષમુપાસકઃ ॥ ૨૧ ॥

અહિંસા ધર્મના બાણુ, તથા મોક્ષની ઇચ્છાવાળા શ્રાવકોએ
સ્થાવર ભવોની પણ વગર પ્રયોજને હિંસા ન કરવી. ૨૧.

કોઈને એવી શંકા થાય કે ભવહિંસા કરીને પૈસો
તો મેળવવો, પછી દાન આપીને તે પાપથી છુટી જઈશું.
તેને આચાર્યશ્રી કહે છે કે,

પ્રાણી પ્રાણિતલોભેન યા રાજ્યમપિ મુંચતિ

તદ્વધોત્યમઘં સર્વોર્વીદાનેઽપિ ન જ્ઞામ્યતિ ॥ ૨૨ ॥

મનુષ્યો, પ્રાણીઓ, ભવનના દોલથી રાજ્યનો પણ ત્યાગ
કરે છે, (મૂકી દે છે.) તેનો વધ કરવાથી ઉત્પન્ન થએલું પાપ
આખી પૃથ્વીનું દાન આપે તોપણ કેવી રીતે શાંત થાય ? શાંત
નજ થાય. ૨૨.

હિંસા કરનારને આચાર્યશ્રી ઉપમા તથા શિક્ષા આપે છે.

વને નિરપરાધાનાં વાયુતોયત્ત્વનાશિનાં ॥

નિઘ્નન્ મૃગાણાં માંસાર્થીં વિશેષ્યતે કથં શુનઃ ॥ ૨૩ ॥

દાર્યમાણઃ કુશેનાપિ યઃ સ્વાંગે હંત દૂયતે ॥

નિર્મતૂન્ સ કથં જંતૂનંતયેન્નિશિતાયુથૈઃ ॥ ૨૪ ॥

નિર્માતું ક્રૂરકર્માણઃ ક્ષણિકામાત્મનો ઘૃતિ ॥

સમાપયાંતિ સકલં જન્માન્યસ્ય શરીરિણઃ ॥ ૨૫ ॥

ત્રિયસ્વેત્યુચ્યમાનોપિ દેહી ભવતિ દુઃસ્વિતઃ

માર્યમાણઃ પ્રહરણૈર્દારુણૈઃ સ કથં ભવેત્ ॥ ૨૬ ॥

વનને વિષે રહેનારા અને વાયુ, પાણી, તથા લીલા ઘાસને ખાનારાં બિચારાં નિરપરાધી હરિણોને માનનારા માંસના અર્થઙ્ગો કુતરા કરતાં અધિક કેમ કહી શકાય ? અર્થાત્ નજ કહી શકાય. જે માણસ પોતાના શરીરે એક ડાભતું તૃણ વાગવાથી પણ દુભાય છે તે નિરપરાધી પ્રાણીઓને તીક્ષ્ણ હથિયારોવડે કરી શા માટે મારતા હશે ? તે કૂર કર્મ કરનારાઓ એક ક્ષણ માત્ર વાર પોતાની તૃપ્તિ કરવા માટે આ પ્રાણીઓનો આજો જન્મ નાશ કરી નાંખે છે, અરે, તું મરી જા, એટલું કહેવાથી પણ જ્યારે પ્રાણીઓ દુઃખી થાય છે તો તેને ભયંકર શસ્ત્રોથી મારતાં કેટલું દુઃખ થતું હશે, એ મારનાર જીવે પોતેજ વિચારવાતું છે. ૨૪-૨૭.

શ્રૂયતે પ્રાણિઘાતેન રૌદ્રધ્યાનપરાયણૌ ॥

સુભૂમો બ્રહ્મદત્તશ્ચ સમ્પન્ન નરકં ગતૌ ॥ ૨૭ ॥

શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે પ્રાણીઓના ઘાત કરવાવડે કરી રૌદ્ર-ધ્યાનમાં તત્પર સુભૂમ અને બ્રહ્મદત્ત એકવર્તીઓ સાતમી નરકે ગયા છે.

વિવેચનઃ—પૂર્વે અપુત્રસ્ય ગતિર્નાસ્તિ:પુત્ર વિનાના મનુષ્યોની ગતિ થતી નથી, એ શ્રુતિવાક્યથી, તપથી બ્રહ્મ થએલા જમદગ્નિ તાપસે જીતશત્રુ રાજાની રેણુકા નામની કુંવરી સાથે વિવાહ કર્યો હતો; અને તેને લઈ જંગલમાં જઈ રહ્યો હતો. ઋતુકાલે તે ઋષિએ એક રેણુકા માટે અને તેની પ્રાર્થનાથી હસ્તિનાપુરના અનંતવીર્ય રાજાની રાણી, જે રેણુકાની બહેન થતી હતી, તેને માટે એમ બે મત્રો આપ્યા. રેણુકા માટે બ્રાહ્મણપુત્ર ઉત્પન્ન થાય તેવો અને તેની બહેન માટે ક્ષત્રિય પુત્ર થાય તેવો મત્રો હતા. રેણુકા જંગલના દુઃખથી કંટાળી વીર્યવાન્ પુત્ર થવા માટે પોતાની બહેન માટેનો મત્ર, પોતે સ્વીકાર્યો અને બ્રાહ્મણ પુત્ર થાય તેવો બહેનને મોકલ્યો. કાળાંતરે પુત્ર અવતર્યો અને પરશુ વિદ્યા સાધવાથી ક્રમે પરશુરામ નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. તેની બહેનને કૃતવીર્ય નામે પુત્ર થયો. એક દિવસ રેણુકા પોતાની બહેનને મળવા ગઈ. ઈંદ્રિયોની અપળતા દુર્વાર્ય હોવાથી કર્મ સંયોગે અનંતવીર્ય રાજા રેણુકામાં લુપ્ત થયો અને એક

પુત્રની ઉત્પત્તિ થઈ. કેટલેક અવસરે જમદગ્નિ ઋષિ રેણુકાને પુત્ર-સહિત વનમાં લઈ ગયો. ખરેખર મોહાંધ પુરૂષો સ્ત્રીના અકાર્યની દરકાર કરતા નથી. અકાળે ફળેલી વેલડીની માફક પુત્ર સહિત માતાને ભેઈ ક્રોધથી પરશુરામે રેણુકાને મારી નાખી. આ વાતની અનં-તવીર્ય રાજાને ખબર પડવાથી તેણે તે તાપસોના આશ્રમ તોડી નાંખ્યો, અને ગાયો પ્રમુખ લઈ તે ચાલતો થયો. પરશુરામ તેની પાછળ ગયો અને યુદ્ધમાં અનંતવીર્ય રાજા મરાયો. તેની પછી તેનો પુત્ર કૃતવીર્ય રાજ્યાસનપર આવ્યો. કૃતવીર્ય મોટો થયો ત્યારે પિતાનું વેર સાં-ભળી આવવાથી તેણે જમદગ્નિને મારી નાંખ્યો. આ ઉપરથી પરશુરામ હસ્તિનાપુર આવી કૃતવીર્યને મારી, પોતે ગાદી ઉપર બેઠો. એ અ-વસરે કૃતવીર્યની સગર્ભા રાણી ત્યાંથી નાસી તાપસોના આશ્રમ તળે એક લોંચરામાં રહેવા લાગી. ક્ષત્રિયો ઉપરના દ્વેષથી પરશુરામે સા-તવાર નક્ષત્રી પૃથ્વી કરી. તાપસના આશ્રમે લોંચરામાં તે રાણીને પુત્ર અવતર્યો. ઐદ સ્વમથી સૂચિત તે પુત્રનું સુભૂમ નામ પાડવામાં આવ્યું. પરશુરામે નિમિત્તિયાને પૂછ્યું કે “મારું મરણ કોનાથી થશે ?” ખરેખર બહુ વેરવાળા જીવો નિરાંતે નિદ્રા પાણુ લેતા નથી અને રાત્રિ દિવસ મરણથી શંકિત રહે છે. નિ-મિત્તિઆએ કહ્યું કે ક્ષત્રિયોની દાદાનો ભરેલો થાળ જેને દેખીને ક્ષીરરૂપ થઈ જશે, તેનાથી તમારું મરણ થશે. તે બાણવા માટે પર-શુરામે દાનશાળા બંધાવી અને દાદાનો ભરેલો થાળ ત્યાં મૂક્યો. લોંચરામાં રહેલો સુભૂમ એક દિવસ પોતાની માતાને કહે છે કે “માતાજી, શું આટલીજ પૃથ્વી છે ?” માએ ઉત્તર આપ્યો “પુત્ર, પૃથ્વી ઘણી મોટી છે પણ પરશુરામના ભયથી આપણે અહિં રહીએ છીએ. તેણે તારા પિતાને મારી નાંખ્યા છે, અને જે કોઈ ક્ષત્રીને દેખે છે તેને મારી નાંખે છે.” સુભૂમનું ક્ષત્રિતેજ ઢાંક્યું ન રહ્યું. વાત સાં-ભળતાંજ તેનાં નેત્રો લાલ થઈ આવ્યાં. માના વાર્યા છતાં તે બહાર નીકળ્યો અને જ્યાં પેલો થાળ હતો તે દાનશાળાએ આવ્યો. તેને ભેતાં થાળમાં રહેલી દાદા ક્ષીરરૂપ થઈ ગઈ. તે સૂભૂમ પી ગયો. પરશુ-રામને આ વાતની ખબર પડી, એટલે તે લડવા આવ્યો. પુણ્યની

પ્રબળતાથી તે થાળ ચક્રરૂપ થયું, અને યુદ્ધમાં પરશુરામ મરાયો. ક્ષત્રીઓના અને પિતાના વેરથી તેણે એકવીશવાર નપ્રાહ્મણી પૃથ્વી કરી. આ પ્રમાણે તેણે અનેક જીવોની હિંસા કરી છ ખંડ સાધ્યા. આવી અઘોર હિંસાથી સુભૂમ ચક્રવર્તી મરીને સાતમી નરકે ગયો.

પ્રહ્લદત્તનું વૃત્તાંતઃ—કાંપિલ્ય નગરના પ્રહ્લરાજની ચૂલણી રાણીએ ઐહ સ્વમ સૂચિત એક પુત્રનો જન્મ આપ્યો. તેનું નામ પ્રહ્લદત્ત રાખવામાં આવ્યું. રાજાએ ઘણા હર્ષથી પુત્રજન્મોત્સવ કર્યો. આ પ્રહ્લરાજને કાશી દેશનો કટક રાજા, હરિતનાપુરનો કરેણુદત્ત રાજા, કૌશલદેશનો દીર્ઘપૃષ્ઠ રાજા, અને ચંપાનો પુષ્પ-ચૂલ રાજા એમ ચાર મિત્રો હતા. જ્યારે પ્રહ્લદત્ત બાર વર્ષની ઉંમરનો થયો ત્યારે અકસ્માત શૂળના રોગથી પ્રહ્લરાજ પરલોક ગયો. પ્રહ્લદત્ત કુંવર નાનો હોવાથી ચાર મિત્રોએ એકએક વર્ષ વારાકરતી તેના રાજ્યનું રક્ષણ કરવાનું નક્કી કર્યું. અનુક્રમે દીર્ઘપૃષ્ઠ રાજા રાજ્ય રક્ષણ કરવા માટે એક વર્ષ ત્યાં આવ્યો. અંતેઉરમાં કાર્ય પ્રસંગે જતાં આવતાં ચૂલણીરાણી સાથે વિશેષ પ્રીતિ થઈ, અને ક્રમે નિરંકુશપણે તેઓ અકાર્ય કરવામાં દોરાયા. આ વાતની ખબર રાજ્યના મહાન્ સ્થંભ તુલ્ય ધનુ નામના મત્રીને થઈ. તેણે પોતાના પુત્ર વરધનુને, પ્રહ્લદત્ત કુંવરને અવસરે તેની માતા અને દીર્ઘપૃષ્ઠરાજાનું અકાર્ય જણાવવા સમજાવ્યું. વરધનુએ કુંવરને અવસરે માહિતગાર કર્યો. સંજ્ઞામાં સમજાવવા માટે હંસી અને કાગડાના સયોગવાળું જોડણું બનાવી શૂળીથી વીંધી નાંખી પોતાની માતા અને દીર્ઘપૃષ્ઠને કુમારે તે બતાવ્યું, અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે આવા અકાર્યો કરનારનો અન્યાય હું સહન નહિ કરતાં જીવથી મારી નાખીશ. બાળએષ્ટાવાળાં પણ મહાન્ ગંભીર અર્થસૂચક આ વાક્યોથી દીર્ઘપૃષ્ઠ ચમક્યો, અને કુંવર નક્કી મને મારી નાંખશે એવા ઈરાદાથી તેણે કુમારની ચૂલણીરાણીને સમજાવ્યું કે જો તને મારી જરૂર હોય તો આ કુમારને તું મારી નાંખાવ. વિષયમાં અંધ થયેલી, પ્રેમાળ પણ અત્યારે શત્રુરૂપ થયેલી માતાએ તે વચન સ્વીકાર્યું, અને લાખનો મહેલ બનાવી નવોઢા રાણીની સાથે તેમાં રહેવાને કુમારને માતાએ આજ્ઞા

આપી. ધનુમંત્રી આ સર્વ ધીનાનેા ગુપ્ત રીતે માહિતગાર હોવાથી કુમારનેા બચાવ કરવા માટે, “વૃદ્ધાવસ્થામાં ધર્મધ્યાન કરવું જોઈએ, હવે મારાથી રાજ્યનાં કાર્યો બની નહિ શકે, એ પ્રમાણે કહી,” રાજ્યકાર્યોથી ફારક થયો, અને નદી કિનારે દાનશાળા બંધાવી, ધર્મ કરતો ત્યાં રહ્યો. લાખનેા મહેલ બનાવાતો જોઈનેજ તે કુમારના મરણ માટે આગાહી કરી રહ્યો હતો. કુમારના બચાવ માટે પોતાના મુકામની નજીકથી તે મહેલ સૂધી જમીનમાં સળંગ ખોદાવી અને તેનું બારણું તે મહેલમાં આવે તેમ કરી આડી એક શિલા મૂકાવી. પોતાના પુત્ર વરધનુને તેનેા માહિતગાર કર્યો અને અવસરે, કષ્ટ પડયે, તમારે અહિંથી નીકળી ચાલ્યા જવું વિગેરે સમજાવ્યું. પ્રહ્લાદના લગ્ન કરીને તરતજ આ મહેલમાં રહેવાને માતાએ તેને હુકમ કર્યો. સરલ સ્વભાવી કુમાર માતાના આ દુષ્ટ ચેષ્ટિતને સમજી ન શક્યો. રાત્રિ શાંત થઈ તથા સર્વ માણસો નિદ્રાવશ થયાં ત્યારે વહાલી પછુ વેરછુ માતાએ કુમાર વિદ્યમાન છતાં પોતાનાં વિષય-સુખરૂપ સ્વાર્થમાં ખામી આવતી જાણી આખા મહેલને ચારે બાજુથી આગ લગાડી. અહા ! વિષયથી અંધ બનેલી માતા ! આવા અક-વર્તી જેવા પુત્રને પછુ મારતાં પાછું વાળી જોતી નથી. આથીજ જ્ઞાની પુરૂષો આ વિષયને ઝેરની ઉપમા આપે છે. અને જેમ બને તેમ તેનાથી મુક્ત થવા માટે જીવોનેા ખોધ આપે છે. લડલડાટ કરતી અગ્નિની જ્વાળાઓ ચારે બાજુ પ્રસરતી જોઈ કુંવર જાગ્યો. વરધનુ તેા જાગતોજ હતો, બ્યાકુળ થઈ આગ લાવવાનું કારણ અને તેનાથી બચવાનેા ઉપાય કુમારે વરધનુને પૂછ્યો. વરધનુએ માતાનું અને દીર્ઘપૃષ્ઠનું અકાર્ય વિશેષ પ્રકારે સમજાવ્યું અને અત્યારે નાસી છૂટયા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય રહ્યો નથી; કેમકે રાજ્ય દીર્ઘપૃષ્ઠે સ્વાધીન કરી લીધુ છે, વિગેરે કુમારને સમજાવ્યું, નાસી છૂટવા માટે આડી શિલા આવેલી સુરંગ ખતાવી. પાટુના પ્રહારથી પ્રહ્લાદને શિલા કાઢી નાખી અને ત્યાંથી બન્ને જણ ચાલ્યા ગયા. અન્ય રાજ્યોમાં ફરતા અને છુપાવેશમાં રહેતાં આ કુમારે પૂર્વનાં સુકૃત કર્મને લઈને અનેક ગજકુમારિકાઓ અને મોટી

ઋદ્ધિ એકઠી કરી. છેવટે દીર્ઘપુષ્ટ રાજાને યુદ્ધમાં મારી પિતાના રાજ્યનો માલિક થયો. અનુક્રમે છ ખંડ સુધી ચક્રવર્તી બિરૂદ ધારણ કર્યું.

ન્યારે પ્રહ્લદતને દીર્ઘપુષ્ટ રાજાના ભયથી નાસી જવું પડ્યું હતું ત્યારે મુરકેલીના વખતમાં એક પ્રાહ્લણે તેને સહાય કરી હતી પ્રહ્લદતે તેને કહ્યું હતું કે પ્રહ્લદત ચક્રવર્તી ગાદી ઉપર બેઠા છે, એમ તું સાંભળે, ત્યારે મારી પાસે તું આવજો. હું તારું દારિદ્ર દૂર કરીશ. તે પ્રાહ્લણ પ્રહ્લદતને મળ્યો. પ્રહ્લદતે તેને જે માગે તે આપવાનું કહ્યું. પ્રાહ્લણે પોતાની સ્ત્રીની શિક્ષાથી નિરંતર બૂદે બૂદે ઘેર લોજન કરવું અને એક મહોર દક્ષિણામાં મળે, એવું વચન માગ્યું. રાજાએ તે સ્વીકાર્યું. પહેલો જમવાનો વારો પ્રહ્લદત ચક્રવર્તીને પોતાનેજ ઘેર આવ્યો. રાજાએ ઘણી સારી રસોઈ જમવામાં પીરસાવી, પરંતુ પ્રાહ્લણે હંક લીધી કે જે લોજન તમે કરો છો તેજ અમને આપો. રાજાએ ઘણું સમજાવ્યું કે ચક્રવર્તીનું લોજન ખીજાને પચે નહિ, માટે તેનો આગ્રહ ન કર. છતાં પ્રાહ્લણે તેનું કહેવું માન્ય ન કર્યું, અને ઉલટું મેણું માર્યું કે આટલું લોજન જે રાજા આપી શકતો નથી તે ખીજું શું આપશે ? આથી નિરૂપાયે રાજાએ તેના કુટુંબને પોતાનું લોજન આપ્યું. આ લોજન કરવા પછી તે પ્રાહ્લણનું કુટુંબ વિષયથી એટલું બધું બ્યાકુળ થઈ ગયું કે ગમ્યાગમ્યનો વિચાર ન રહ્યો. વિષયમાં લંપટ થઈ આપસમાં બહેન, પુત્રી અને માતા સાથે પણ વ્યસિચાર કર્યો. અને તે લોજનના તીવ્ર નિશામાં તેઓને પ્રાય આખી રાત્રિ વિટબના થઈ. પ્રાત કાળ થતાં લોજનનો નિશો શાંત થયો, ત્યારે પ્રાહ્લણ ઘણું શરમાયો, તે પોતાની જાતને ધિક્કારવા લાગ્યો, અકાર્યનો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો, અને લોકોને સુખ દેખાડવું કે કેમ તેની તેને ભારે ચિંતા થઈ. રાજા ઉપર તેને વિશેષ ગુસ્સો થઈ આવ્યો. રાજાએ મને જાણીનેજ આમ હેરાન કર્યો છે, માટે આ વેર હું ગમે તે પ્રકારે વાળું, એવા ઈરાદાથી તે ત્યાંથી નકળી જંગલમાં ગયો. ત્યાં કોઈ બકરાં ચારનાર ભરવાડ મળ્યો. તે ભરવાડ લક્ષવેધી હતો. બેઠાં બેઠાં જે પાંદડાપર લક્ષ કરી કાંકરી ફેંકતો તેને તે વીંધી નાખતો. આ ભરવાડને બેઈ પોતાના મનોરથો

હિંસા કરનારને આચાર્યશ્રી ઉપમા તથા શિક્ષા આપે છે. ૧૦૩

સિદ્ધ થયા બાણી, ભરવાડને થોડાક પેસા આપવા કરી, રાજની આંખો ફેડી નાખવાનો તે પ્રાહ્ણે નિશ્ચય કર્યો. ભરવાડને સાથે લઈ તે નગરમાં આવ્યો. રાજની સ્વારી નીકળી એટલે દ્રુથી પ્રાહ્ણે રાજને ઘતાવ્યો કે આની આંખો ફેડી નાંખ. તત્કાળ લક્ષ રાખી તેણે જોરથી બે કાંકરી ફેંકી. રાજની બન્ને આંખો કુટી ગઈ, રાજના માણસોએ તે ભરવાડને પકડી લીધો અને માર મારી મનાવતાં પ્રાહ્ણના શિખવવાથી ચોતે આ કર્યું છે, એમ તેણે માની લીધું. રાજના કોષનો પાર રહ્યો નહિ. અહા ! દુનિયાનાં માણસો કેવાં કૃતમ્ન છે, જેના પર ઉપકાર કર્યો તેના તરફથીજ અપકાર કરાયો ! રાજને પ્રાહ્ણના આખા કુટુંબને મારી ન'ખાવ્યું, પણ તેનો કોષ શાંત ન થયો. અજ્ઞાનથી અધ થયેલા તે રાજનો કોષ બંધ ઉપર ગયો, અને પ્રાહ્ણોની આંખો ફેડીને એક થાળ ભરી મને નિરંતર આપો કે જેને ચોળી મસળીને હું માફ વેર વાળી કોષ શમાવું. આ પ્રમાણે પ્રધાનને કહ્યું. તેજ માફ થોડા દિવસ તો ચાલ્યું. પણ સમજી પ્રધાનોએ તેમ થવું અટકાવી સ્વેશ્માત્મક નામનાં ફળો મંગાવ્યાં. જે આંખની જેવાં ચીકાશવાળાં અને આકારનાં હોય છે. તેનો થાળ ભરી રાજને નિરંતર આપવા લાગ્યા. રાજ તે મસળીને ચોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યો. આવી રીતના ભયંકર રોદ્ર પરિણામમાં રાજને ચોતાના આશુધ્યનાં અવશેષ સોળ વર્ષ પૂરાં કર્યાં, અને આશુધ્ય પૂર્ણ કરી તે ચક્રવર્તી રાજ સાતમી નરકે ગયો. ત્યાં તેને મહા ઘોર વેદના સહન કરવી પડી. આ પ્રમાણે હિંસા કરનાર સુભૂમ અને પ્રહ્લદત્ત ચક્રવર્તીઓ ચોતાના ઉત્તમ માનવ આશુધ્યને નિરર્થક કરી લાંબા વખત સૂધી નરકની મહા વ્યથાના ભોક્તા થયા, માટે સુખના ઈચ્છક જીવોએ કોઈ પણ જીવને દુઃખ ન આપવું. કેમકે દુઃખ આપ્યાથી અવશ્ય તેનો બદલો મળે છે.

કુર્ણિવરં વરં પંગુરશરીરી વરં પુમાન્ ॥

અપિ સંપૂર્ણસર્વોગો ન તુ હિંસાપરાયણઃ ॥ ૨૮ ॥

મનુષ્યોએ હાથ વિનાના થવું તે સાફ છે, પાંગળા થવું તે

સાફ છે, અને શરીર વિનાના થવું તે સાફ છે. પણ સંપૂર્ણ શરીરવાળા થઇને હિંસા કરવામાં તત્પર થવું તે સાફ નથી. ૨૮

કેટલાએક વિદ્વ શાંતિ માટે અને કેટલાએક કુળાચારથી હિંસા કરે છે, તેને આચાર્યશ્રી કહે છે કે,

હિંસા વિદ્વાય જાયેત વિદ્વશાંત્યૈ કૃતાડપિ હિ ॥

કુળાચારધિયાપ્યેષા કૃતા કુલવિનાશિની ॥ ૨૯ ॥

વિદ્વની શાંતિ થવા માટે કરાયેલી હિંસા પણ ઉલટી વિદ્વને માટે થાય છે. અને કુળાચારની યુદ્ધિથી પણ કરાયેલી હિંસા કુળનો વિનાશ કરનારી થાય છે. ૨૯.

અપિ વંશક્રમાયાતાં યસ્તુ હિંસાં પરિત્યજેત્ ॥

સ શ્રેષ્ઠઃ સુલસ ઇવ કાલસૌકરિકાત્મજઃ ॥ ૩૦ ॥

કાલસૌકરિકના પુત્ર સુલસની માફક જે કુલકમથી (વંશપર-પરાએ) આવેલી પણ હિંસાનો ત્યાગ કરે છે તે શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. ૨૦

વિવેચન:—સુલસ અને કાલસૌકરિક કોણ હતા, અને સુલસે કુળકમે આવેલી હિંસાનો ત્યાગ કેવી રીતે કર્યો તે પ્રસંગો-પાત જણાવવું ઉચિત છે એમ જાણી તેની ટુંક હકીકત આપવામાં આવે છે. મગધ દેશની રાજગૃહિ નગરીમાં શ્રષ્ટિકરાજ રાજ્ય કરતો હતો. તેને મહા યુદ્ધિના નિધાન સરખો યુદ્ધિમાન્ અભયકુમાર નામનો કુમાર હતો. તે નગરીમાં કાલસૌકરિક નામનો કસાઈ રહેતો હતો. તેને સુલસ નામે પુત્ર હતો. આ કસાઈ નિરંતર અનેક જીવોને વધ કરતો હતો. શ્રષ્ટિકરાજએ તેને વધ કરતો અટકાવવા ઘણો પરિશ્રમ કર્યો પણ તે નિરર્થક ગયો. એક દિવસ રાજ્યે તેને ક્ષવામાં ખાંધી ઉધે માથે લટકાવી રાખ્યો તો ત્યાં પણ પાણીમાં પાકા આ-લોખી માનસિક કલ્પનાથી તેણે અનેક જીવોને માર્યા. આ પ્રમાણે જેનાં હાડાહાડક રોદ્રધ્યાન વ્યાપી ગયું છે તેવા પામર જીવોને જોધ આપવાને મહાજ્ઞાનીઓ પણ અશક્ત છે, તો શ્રષ્ટિક જેવા તેને અં-તરથી કેવી રીતે રોકી શકે? હિંસામાં આસક્ત પરિણામવાળા કાળ-સૌકરિકને એક વખત શરીરમાં મહાવ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો, દાહજ્વર-

થી તેનું શરીર બળવા લાગ્યું, તેને કોઈ ઠેકાણે ચેન પડતું નહોતું, મધુર ગીત ગાયનો મહા દુઃખદ લાગતાં-હતાં, મધુર રસો પણ એર સમાન થઈ પડતા હતા, કોમળ શય્યા પણ શુભી સમાન લાગતી હતી અને સુગંધી પદાર્થો દુર્ગંધમય અનુભવાતા હતા. સુલસ જેમ જેમ તેને સારા ઉપાયો કરતો હતો તેમ તેમ તેને વિશેષ દુઃખ થતું હતું. સુલસ મહાવીરસ્વામી પાસેથી ધર્મ પામ્યો હતો; તેના પરિણામ ઘણા કોમળ હતા. નિરંતર કસાઈના ધંધાવાળા કુટુંબમાં રહેવા છતાં તેનું અંતઃકરણ નિરંતર દયાથી ભીંજાયેલું જ રહેતું હતું. તે મહાવીર સ્વામીનો પૂર્ણ ભક્ત હતો અને તેથીજ અભયકુમારની સાથે ધર્મની ગાંઠથી બેઠાયેલ મિત્રતાવાળો હતો. એક દિવસે સુલસે પોતાના પિતાની આવી વિપરીત સ્થિતિ વિષે અભયકુમારને જણાવ્યું. અભયકુમારે કહ્યું કે તારો પિતા મહા પાપી છે. તેની આખી જીંદગી રૌદ્ર ધ્યાનમાં વ્યતીત થઈ છે; અને તેણે પાપકર્મોને લઈને અવશ્ય નરકનું આશુધ્ય ઝાંધેલું હોવું જોઈએ. માટે આગામી કાળમાં જેવી સ્થિતિ અનુભવવી હોય તેવી સ્થિતિનું ભાન કાંઈક મરણની તૈયારી વેળાએ યા થોડો વખત પહેલાં થઈ આવે છે. માટે તું તેને જવરશાંતિ માટે અંદનનો લેપ કરવો બંધ કરી વિદ્યાનો લેપ કર. સુવા માટે કોમળ શય્યા દૂર કરી કાંકરા અને કાંટાવાળી શય્યા બિછાવી આપ અને ખાવા વિગેરે માટે બધી વિપરીત વસ્તુઓ આપ્યા કર. સુલસે અભયકુમારની શિક્ષા માન્ય કરી, તેજ પ્રમાણે સર્વ કરી આપ્યું. તેથી તે કાલસૌકરિકને ઘણું સુખદાઈ લાગ્યું અને થોડા વખતમાં રૌદ્ર ધ્યાનમા મરણ પામી તે સાતમી નરકે ગયો. પોતાના પિતાના મરણથી અને તેની આવી અધમ સ્થિતિમાં સુલસને ઘણું લાગી આવ્યું. હજારો જીવોની હિંસા કરી, પુષ્કળ દ્રવ્ય એકઠું કરેલું આંહી મૂકી છેવટનું વળવળતી સ્થિતિવાળું તેના પિતાનું ચિત્ર તેના હૃદયપટ ઉપર સજડ પડી ગયું. અહા ! શું મનુષ્યોની મમત્વ દશા ! શુ અધમજીવન ! શી અજ્ઞાનતા ! કે છેવટ સુધી પણ આવી પરાલવ પામેલી દશા ! જે માનવ જીંદગીમાં મનુષ્યોનું જીવન ઉચ્ચતર ન થયું; તે જીંદગીજ શા કામની ? અને તેવા સહાયકો

પણ શા કામના ? આવી દુ ખિત દશાથી પિતાનો હું બચાવ ન કરી શક્યો ! તો આ મારી પાછળના કુટુંબીઓ પણ મારો બચાવ કેવી રીતે કરી શકશે ? એ મારા પિતાના દાખલાથી મારે શિખવાનું અને સમજવાનું છે. આ પ્રમાણે વિરક્ત ભાવવાળા સુલસે પિતાના મરણનું કાર્ય સમાપ્ત કર્યું. એટલે કુટુંબીઓ આવી સુલસને કહેવા લાગ્યા કે હે સુલસ ! આ તારા પિતાનું કાર્ય તું સંભાળ અને પૂર્વની માફક ચાલતી આવેલી આ આપણી જીવહિંસક વૃત્તિથી સર્વનું પોષણ કર. સુલસ કહે છે કે આવી પાપી વૃત્તિથી જીવન ચલાવવાનું હું બીલકુલ કરવાનો નથી. તમે સર્વ કુટુંબીઓ મળી કમાયેલ ધન ખાઈ જાઓ, અને જીવહિંસાના પાપથી થતું નરકાદિકનું દુઃખ તો મારે એકલાને જ ભોગવવું કે ? કુટુંબીઓ કહે છે કે નહિ, નહિ; જેમ ધન વહેંચી લઈએ છીએ તેમ પાપ પણ વહેંચી લઈશું. તને એકલાને અમે દુઃખી થવા નહિ દઈએ, સુલસ કહે છે, ત્યારે તો બહુ સારું. આ પ્રમાણે કહી એક કુહાડો લઈ નજીક ઉભેલા પાડાને મારવાના ખાનાએ કરી ત્યાંથી ઘા ચૂકી પોતાના પગ ઉપર તે ઘા માર્યો, અને વેદનાથી નિર્જ્વળ થઈ જમીન ઉપર પડ્યો. મોટેથી પોકાર કરી કહેવા લાગ્યો કે મને ઘણી વેદના થાય છે માટે તમે સર્વ મળીને થોડી થોડી વહેંચી લ્યો, જેથી મને થોડું દુઃખ ભોગવવું પડે. આ શબ્દો સાંભળી બધા હિંમૂઠ બની ગયા. કેઈ કાંઈ વેદના લઈ ન શક્યા, ત્યારે સુલસ બોલ્યો “ ભાઈઓ, કેમ વાર લગાડો છો ? આ મારો જીવ જાય છે. ” કુટુંબીઓ બોલ્યા “ ભાઈ, વેદના તે કેમ લઈ શકાય ? તે તો સર્વ કોઈને એકલાને ભોગવવી પડે છે. ” સુલસ કહે છે “ જ્યારે તમે આંહી દુઃખ કે વેદનામાં બીલકુલ ભાગ લેતા નથી, તો પરભવે જૂદી જૂદી ગતિમાં કર્માતુસારે જીવ પડેલા, ત્યાં તે દુઃખમાં ભાગ લેવાં ક્યાંથી આવશે ? મારે તો જેમ આંહી એકલા દુઃખ ભોગવવાનું છે, તેમ ત્યાં પણ એકલા જ દુઃખ ભોગવવાનું છે. માટે દુઃખમાં ભાગ લેવાનું ખોટું બહાવું મૂકી દો. હું તો ભગવાન મહાવીરનાં વચનથી જાણું છું, અને તમને પ્રતીતિ કરાવવા માટે જ મારે જાણી જોઈને પગ ઉપર ઘા લેવો પડ્યો છે. ”

આ પ્રમાણે કહી આખા કુટુંબને પ્રતિબોધી તે પાપી આલુવિકાને જલાંજલિ આપી, નિર્દોષ વ્યાપારથી આલુવિકા શરૂ કરી સુલસે પોતાનું જીવન સુધાર્યું અને કુટુંબીઓને પણ તે પાપથી બચાવ્યા. આ પ્રમાણે પરંપરાથી કુળમાં ચાલતી આવેલી હિંસાનો જેમ સુલસે ત્યાગ કર્યો અને નિર્દોષ આલુવિકા કરી પોતાનો અને કુટુંબનો ઉદ્ધાર કર્યો તેમ ખીલજીએ પણ પરંપરાથી ચાલતી આવેલી હિંસાનો ત્યાગ કરવો. સુલસ પોતાનું આયુષ્ય સુખમય પૂર્ણ કરી દેવલોકમાં દેવ થયો, અને ક્રમે મોક્ષ પણ જશે.

જો હિંસાનો ત્યાગ ન કરે તો દાનાદિ સર્વ નિષ્ફળ છે
એમ આચાર્યશ્રી કહે છે.

દમો દેવગુરૂપાસ્તિર્દાનમધ્યયનં તપઃ ॥

સર્વમપ્યેતદફલં હિંસાં ચેન્ન પરિત્યજેત્ ॥ ૩૧ ॥

જો હિંસાનો ત્યાગ ન કરવામાં આવે તો ઇદ્રિયોનું દમન કરવાપણું, દેવગુરૂની સેવા, દાન, અધ્યયન અને તપ એ સર્વ નિષ્ફળ છે. અર્થાત્ હિંસાનો ત્યાગ કર્યા વિના તેઓ ખીલકુલ ફળ આપતા નથી. ૩૧.

હિંસાના ઉપદેશક શાસ્ત્રકારોપર આક્ષેપ.

વિશ્વસ્તો મુગ્ધધીર્લોકઃ પાત્યતે નરકાવનૌ ॥

અહો નૃશંસૈર્લોભાંધૈર્હિંસાશાસ્ત્રોપદેશકૈઃ ॥ ૩૨ ॥

અહો ! મહાન ખેદની વાત છે કે નિર્દય અને લોભથી આંધળા થએલા હિંસાવાળા શાસ્ત્રના ઉપદેશકો આ બિચારા વિશ્વાસી અને મુગ્ધ બુદ્ધિવાળા લોળા લોકોને નરકની પૃથ્વીમાં પાડે છે. ૩૨.

તેમના શાસ્ત્રોમાં આ પ્રમાણે હિંસા કરવાનું કહ્યું છે.

યજ્ઞાર્થે પશવઃ સૃષ્ટાઃ સ્વયમેવ સ્વયંભુવા ॥

યજ્ઞોઽસ્ય ભૂત્યૈ સર્વસ્ય તસ્માદ્યજ્ઞે વધોઽવધઃ ॥ ૩૩ ॥

ઔપધ્યઃ પશવો વૃક્ષાસ્તિર્યચઃ પક્ષિણસ્તથા ॥
 યજ્ઞાર્થં નિઘનં પ્રાપ્તાઃ પ્રાપ્નુવંત્યુચ્ચિહ્નૃતિં પુનઃ ॥ ૩૪ ॥
 મયુષ્કેં ચ યજ્ઞે ચ પિતૃદૈવતકર્મણિ ॥
 અત્રૈવ પશવૌ હિંસ્યા નાન્યત્રેત્યબ્રવીન્મનુઃ ॥ ૩૫ ॥
 એજ્વર્યેષુ પશૂન્ હિંસન્ વેદતત્ત્વાર્થવિદ્દ્વિજઃ ॥
 આત્માનં ચ પશૂંશ્ચૈવ ગમયત્યુત્તમાં ગતિમ્ ॥ ૩૬ ॥

પ્રહ્લાએ પોતેજ યજ્ઞને માટે પશુઓ બનાવ્યાં છે. યજ્ઞ આ સર્વ પ્રાણીઓની વિભૂતિ (કલ્યાણ) ને માટે છે. યજ્ઞમાં જે વધ થાય છે, તે વધ ન કહેવાય. હાલ પ્રમુખ ઔપધિઓ, બકરા આદિ પશુઓ, વૃક્ષો, ગાય, ઘોડા આદિ તિર્યંચો અને કપિંજલ આદિ પક્ષીઓ, યજ્ઞને માટે મરણ પામેલાં ફરી ઉચ્ચતા (ઉંચી ગતિ, લાંબુ આયુષ્ય વિગેરે) પામે છે. મનુ કહે છે કે મધુપર્ક (ક્રિયા વિશેષમાં) માં, જ્યોતિષ્કોમાદિ યજ્ઞમાં, અને પિતૃઓનાં અથવા દેવતાનાં કર્મો જે મહાયજ્ઞો તેમાં આટલે ઠેકાણેજ પશુઓ મારવાં, પણ ધીજે ઠેકાણે મારવાં નહિ. વેદના તત્ત્વાર્થને જાણનારો પ્રાહ્મણ આ પૂર્વે કહેલ કાર્યોમાં પશુઓની હિંસા કરતો પોતાને અને પશુઓને ઉત્તમ ગતિમાં પહોંચાડે છે. ૩૩-૩૬.

આવા હિંસક શાસ્ત્રોપદેશકોના સંબંધમાં આચાર્યશ્રી-
 નો અભિપ્રાય

યે ચક્રુઃ ઋરકર્માણઃ શાસ્ત્રહિંસોપદેશકાઃ ॥
 ક્વ તે યાસ્યાંતિ નરકે નાસ્તિકેભ્યોઽપિ નાસ્તિકાઃ ॥ ૩૭ ॥
 વરં વરાકશ્ચાર્વાકો યોસૌ પ્રકટનાસ્તિકઃ ॥
 વેદોક્તિતાપસછદ્મછન્નં રક્ષો ન જૈમિનિઃ ॥ ૩૮ ॥
 દેવોપહારવ્યાજેન યજ્ઞવ્યાજેન યેઽથવા ॥
 ઘ્નંતિ જંતૂન્ ગતયૃણા ઘોરાં તે યાંતિ દુર્ગતિમ્ ॥ ૩૯ ॥

જે કુર કર્મવાળા હિંસાનાં ઉપદેશવાળાં શાસ્ત્રો બનાવે છે, તે નાસ્તિકથી પણ નાસ્તિકો કયા નરકમાં જશે ? (આશય એવો ની-કળે છે કે જે નરકો વિદ્યમાન છે, તેનાથી પણ વિશેષ દુઃખ વાળી નરકમાં તે જવો જોઈએ.) બિચારો ચાર્વાક તેઓના કરતાં કાંઈક સારો છે કે તે પ્રકટ નાસ્તિક છે, અર્થાત્ તે ખુલ્લી રીતે ધર્માધ-ર્મોદ્ધિ કાંઈ માનતો નથી, અથવા જીવાજીવાદિ કાંઈ માનતો નથી. પણ (આવાં હિંસાકારક) વેદનાં વચનો કહેતાં તાપસના બહાનાથી શુભ રાક્ષસ સરખો જૈમિનિ સારો નથી. દેવોને બળિદાન આપવાના બહાનાએ અથવા યજ્ઞને બહાને જોએ નિર્દય થઈને પ્રાણીઓને મારે છે, તે ઘોરથી પણ ઘોર દુર્ગતિમાં જાય છે. ૩૭-૩૯

શમશીલદયામૂલં હિત્વા ધર્મં જગદ્દિતં ॥

અહો હિંસાપિ ધર્માય જગદે મંદ્બુદ્ધિમિઃ ॥ ૪૦ ॥

સર્વ જીવોપર સમભાવ, શીલ અને દયારૂપ મૂળવાળા, જગ-તને હિત કરનાર ધર્મને ત્યાગ કરીને, મહાન્ ખેદની વાત છે કે મંદ બુદ્ધિવાળાઓએ હિંસા પણ ધર્મને માટે કહેલી છે. ૪૯

આ પ્રમાણે કુળક્રમથી ચાલતી તથા યજ્ઞ સંબંધી હિંસાનો પ્રતિષેધ કરી પિતૃનિમિત્તે હિંસા નિષેધવા માટે પ્રથમ તેઓએ પિતૃનિમિત્તે પોતાના શાસ્ત્રોમાં કહેલી હિંસા બતાવી આપે છે.

હવિર્યંચિરરાત્રાય યજ્ઞાન્ત્યાય કલ્પતે ॥

પિતૃભ્યો વિધિવદ્દત્તં તત્પવશ્યામ્યશેપતઃ ॥ ૪૧ ॥

તિલૈત્રીંહિયવૈર્માપૈરન્નિર્મૂલફલેન વા ॥

દત્તેન માસં પ્રીયન્તે વિધિવત્પિતરો નૃણાં ॥ ૪૨ ॥

દ્વૌ માસૌ મત્સ્યમાંસેન ત્રીન્માસાન્ હારિણેન તુ ॥

ઔરન્નેણાથ ચતુરઃ શાકુનેનેહ પંચ તુ ॥ ૪૩ ॥

પન્માસાં છાગમાંસેન પાર્પતેનેહ સપ્ત વૈ ॥

અષ્ટાવ્રેણસ્ય માંસેન રૌરવેણ નવૈવ તુ ॥ ૪૪ ॥

દશમાસાંસ્તુ તૃપ્યાંતિ વારાહમહિપામિષૈઃ ॥

શશ્વકૂર્મયોર્માંસેન માસાનેકાદશૈવ તુ ॥ ૪૫ ॥

સંવત્સરં તુ ગવ્યેન પયસા પાયસેન તુ ॥

વાઘ્રીણસસ્ય માંસેન તૃપ્સિર્દ્વાદશવાર્ષિકી ॥ ૪૬ ॥

પિતૃઓને વિધિપૂર્વક આપેલું હવિ (શ્રાદ્ધ) ચિરરાત્રિ માટે (લાંબા કાળને માટે) અને આનંત્યને માટે (અનંતકાળને માટે) થાય છે તે સર્વ હુ કહું છું. તલ, ઠાંગર, જવ, અડદ, પાણી, મૂળ અને ફળ આ સર્વ વિધિપૂર્વક આપવાથી મનુષ્યોનાં પિતૃઓ એક મહિના સુધી તૃપ્ત થાય છે. મત્સ્યના માંસવડે બે મહિના, હરિણના માંસવડે ત્રણ મહિના, ઘેટાના માંસવડે ચાર મહિના, અને પક્ષીના માંસવડે પાચ મહિનાપર્યંત પિતૃઓ તૃપ્ત થાય છે. બકરાના માંસથી છ મહિના, પૃષ્ઠ ભતિના હરણના માંસવડે સાત મહિના, એણુ ભતિના જનાવરના માંસવડે આઠ મહિના, તથા શૈરવ ભતિના જનાવરના માંસથી નવ મહિના, ડુફ્કર અને પાડાના માંસવડે દશ મહિના; અને સસલા તથા કાચબાના માંસવડે કરી અગિયાર મહિના પિતૃઓ તૃપ્ત થાય છે. ગાયના દૂધ અને ક્ષીરવડે બાર માસ અને વૃદ્ધ બકરાના માંસે કરી બાર વર્ષપર્યંત પિતૃઓની તૃપ્તિ થાય છે.

इति स्मृत्यनुसारेण पितॄणां तर्पणाय या ॥

મૂઠૈર્વિધીયતે હિંસા સાપિ દુર્ગતિહેતવે ॥ ૪૭ ॥

આ પ્રમાણે પિતૃઓને તૃપ્ત કરવા માટે સ્મૃતિને અનુસારે મૂઠ પુરૂષો જે હિંસા કરે છે તે પણ દુર્ગતિને માટે થાય છે. ૪૭.

વિવેચન:—નિરપરાધી, નિરાધાર, મૂંગા અને કંડુણાજનક પોકાર કરતા ગરીબ પ્રાણીઓને રીખાવી રીખાવીને મારીને, ધર્મ માનવો એજ પહેલી મૂર્ખતા છે, અને અગ્નિમાં નાંખેલા કે હોતૃઓએ ખાધેલા તેના માંસથી પિતૃઓની તૃપ્તિ થવી એ બીજી મૂર્ખતા છે. મરી ગએલા અને કર્મીનુસાર અન્યથોનિમાં ઉત્પન્ન થએલા જીવોને આવી રીતનાં ફર કાર્યોથી તૃપ્ત થવું કે સુખી થવું એ કેવળ અસંભવિત છે. માટે આચાર્યશ્રી કહે છે કે પિતૃતૃપ્તિનિમિત્તે કરાતી

હિંસા, કરનારને દુર્ગતિના કારણરૂપ થાય છે અને તે કરનાર તથા કરાવનાર એક અજ્ઞાનીજ છે; તેઓ કદી નિર્લય થઈ શકતા નથી. કેમકે મારેલા જીવો તેનો બદલો લીધા સિવાય રહેવાના નથી, અથવા કોઈ ભૂદીજ રીતે હિંસા કરનારને તેનો બદલો મળે છે.

જીવોનું રક્ષણ કરનારને ભય નથી.

यो भूतेष्वभयं दद्याद् भूतेभ्यस्तस्य नो भयं ॥

याद्दग्ं वितीर्यते दानं ताद्दगासाद्यते फलं ॥ ૪૮ ॥

જે પ્રાણીઓને અભય આપે છે તેને પ્રાણીઓ તરફનો ભય થતો નથી. કેમકે જેવું દાન આપ્યું હોય તેવું તેવું ફળ પમાય છે. ૪૮.

હિંસક દેવોને પણ ન પૂજવા જોઈએ.

कोदण्डदण्डचक्रासिशूलशक्तिधराः सुराः ॥

हिंसका अपि हा कष्टं पूज्यन्ते देवताधिया ॥ ૪૯ ॥

મોટા એક સાથે જણાવવું પડે છે કે, ધનુષ્ય, દંડ, ચક્ર, અર્જુ, શૂળ, અને શક્તિને ધારણ કરવાવાળા હિંસક દેવોને પણ દેવ-પણાની યુદ્ધિથી (અજ્ઞાની જીવો) પૂજે છે. (અર્થાત્ તેવા દેવોને ન પૂજવા માનવા જોઈએ.) ૪૯.

અહિંસાત્રતની સ્તુતિ.

मातेव सर्वभूतानामहिंसा हितकारिणी ॥

अहिंसैव हि संसारमरावमृतसारणिः ॥ ૫૦ ॥

अहिंसा दुःखदावाग्निप्रावृषेण्यघनावली ॥

भवभ्रमिस्नानार्तानामहिंसा परमौपधीः ॥ ૫૧ ॥

માતાની માફક અહિંસા સર્વ જીવોને હિતકારિણી છે, અહિં-સાજ સંસારરૂપી મરૂધર ભૂમીમાં (મારવાડમાં) અમૃતની નીક સમાન

છે, દુ ખરૂંપ દાવાનળને બુઝાવવા માટે વર્ષાઋતુના મેઘની શ્રેણિ તુલ્ય છે, અને ભવોમાં પરિભ્રમણ કરવારૂંપ રોગથી પીડાયેલા જીવોને પરમ ઔષધી તુલ્ય પણ અહિંસાજ છે. ૫૦-૫૧.

અહિંસાવ્રતનું ફળ.

दीर्घमायुः परं रूपमारोग्यं श्लाघनीयता ॥

अहिंसायाः फलं सर्वं किमन्यत्कामदैव सा ॥ ५२ ॥

સુખદાયી લાંબું આયુષ્ય, ઉત્તમ રૂપ, નીરોગતા, અને પ્રશંસનીયતા, એ સર્વ અહિંસાનાં ફળો છે. વધારે શુ કહેવું ? મનોવાંછિત ફળ દેવા માટે અહિંસા કામધેતુ સમાન છે. ૫૨.

गृहस्थैः नुं पीनुं सत्यं व्रत. (नुहुं पोषवानुं ફળ.)

मन्मनत्वं काहलत्वं मूकत्वं मुखरोगिता ॥

वीक्ष्याऽसत्यफलं कन्यालीकाद्यसत्यमुत्सृजेत् ॥ ५३ ॥

મનમનપણુ, ન સમબલય તેવી રીતે ખોલવાપણુ, મૂંગાપણુ, અને મોઢામાં થતા રોગો આ સર્વ અસત્ય ખોલવાનાં ફળો છે, એમ જાણીને કન્યાલીકાદિ અસત્ય ખોલવાનો ત્યાગ કરવો. ૫૩.

કન્યાઅલીકાદિ અસત્યો ખતાવે છે.

कन्यागोभूम्यलीकानि न्यासापहरणं तथा ॥

कूटसाक्ष्यं च पंचेति स्थूलासत्यान्यकीर्तयन् ॥ ५४ ॥

કન્યા સંબંધી, ગાય સંબંધી, ભૂમિ સંબંધી, થાપણુ એ ળવવા સંબંધી, અને ખોટી સાક્ષી ભરવા સંબંધી આ પાંચ મોટાં અસત્યો કહેવામાં આવ્યાં છે. ૫૪.

વિવેચન:—જુઓ કે મનુષ્યોએ કાંઈ પણ અસત્ય ખોલવું ન જોઈએ. તેમા પણ સર્વથા અસત્ય ખોલવાનો ત્યાગ નથી કરી

શકતા, તેઓએ સ્થૂળથી એટલે મોટાં મોટાં અસત્યોનો તો ત્યાગ કરવોજ નોંધ્યો. તેજ બતાવે છે કે કન્યાના સંબંધમાં અસત્ય ન બોલવું. નાની હોય ને મોટી કહેવી, દૂષણવાળી હોય અને નિ પણ કહેવી વિગેરે, સદોષ છતાં નિહોંષ કહી આપસમાં વિવાહિત કરવાથી તેઓની આખી જીંદગી કલેશિત નીવડે છે. કન્યાના ઉપલક્ષણથી કોઈ પણ મનુષ્ય વ્યક્તિના સંબંધમાં અસત્ય ન બોલવું.

ગાયના સંબંધમાં જીકું ન બોલવું. ઉપલક્ષણથી સર્વ જનાવરોના સંબંધમાં સમજ લેવું.

જમીન પરની હોય તેને પોતાના કહી દબાવી પાડવી વિગેરે જમીન સંબંધી અસત્ય ન બોલવું.

સારો માણસ બહી વગર લેજો યા વગર સાક્ષીએ કાંઈ પણ વસ્તુ પોતાને ત્યાં રાખી હોય, તેને દબાવી પાડવી, યા ધણી મરણ પામ્યો હોય અને તેનાં સગાં વહાલાંઓને ખબર ન હોય યા હોય પણ મજબુત પુરાવા ન હોવાથી તેને છુપાવવી કે ઝોળાવવી, જેમ કે અમારે ત્યાં તેણે મૂકીજ નથી. આમ વિશ્વાસઘાત કરવો નહિ, યા થાપણુ ઝોળાવવી નહિ.

ભૂદી સાક્ષી ન ભરવી. પ્રમાણિક માણસ બહી કોઈએ સાક્ષી આપી તો તે અવસરે પોતાના સંબંધમાં હોય કે પરના સંબંધમાં હોય પણ કોઈ જાતની લાલચ રાખ્યા સિવાય સત્ય કહેવું, અર્થાત્ મોટી સાક્ષી ન આપવી. આ પાંચ મોટાં અસત્યો છે. લોકમાં પણ તે બહીતાં છે, તેનો ત્યાગ કરવો, તે ગૃહસ્થનું ખીલું ત્રત કહેવાય છે.

વિશેષ બતાવે છે.

सर्वलोकविरुद्धं यद्यद्विश्वासितघातकम् ॥

यद्विपक्षश्च पुण्यस्य न वदेत्तदसूनुतं ॥ ૧૧ ॥

જે સર્વ લોકમા વિરુદ્ધ ગણાતું હોય, જે વિશ્વાસનો ઘાત કરવાવાળું હોય અને જે પુણ્યનું વિપક્ષી હોય; અર્થાત્ પાપકારી હોય તેવું અસત્ય નજ બોલવું. ૫૫.

અસત્ય બોલવાથી થતા ગેરફાયદા.

અસત્યતો લઘીયસ્ત્વમસત્યાદ્વચનીયતા ॥
 અધોગતિરસત્યાન્વ તદસત્યં પરિત્યજેત્. ॥ ૫૬ ॥
 અસત્યવચનં પ્રાજ્ઞઃ પ્રમાદેનાપિ નો વદેત્ ॥
 શ્રેયાંસિ યેન મજ્યન્તે વાત્યયેવ મહાદ્રુમાઃ ॥ ૫૭ ॥
 અસત્યવચનાદ્વિરવિપાદાપ્રત્યયાદયઃ ॥
 પ્રાદુઃપંતિ ન કે દોષાઃ ક્રુપથ્યાદ્વ્યાધયો યથા ॥ ૫૮ ॥
 નિગોદેજ્વથ તિર્યક્ષુ તથા નરકવાસિષ્ઠ ॥
 ઉત્પન્નન્તે મૃપાવાદપ્રસાદેન શરીરિણઃ ॥ ૫૯ ॥
 વ્રૂયાદ્ મિયોપરોઘાદ્વા નાસત્યં કાલિકાર્યવત્ ॥
 યસ્તુ વ્રૂતે સ નરકં પ્રયાતિ વસુરાજવત્ ॥ ૬૦ ॥

અસત્ય બોલવાથી લોકમાં લઘુપણુ થાય છે, અસત્ય બોલવાથી (આ માણસ બુઠો છે, એવી) વચનીયતા થાય છે, અને અસત્ય બોલવાથી અધોગતિ થાય છે. માટે અસત્ય બોલવાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. બુદ્ધિમાનોએ પ્રમાદથી પણ (અભણતાં પણ) અસત્ય વચન ન બોલવું, કેમકે જેમ પ્રભળ વાયરાથી મોટાં વૃક્ષો ભાગી જાય છે તેમ અસત્યથી કલ્યાણનો નાશ થાય છે. જેમ ક્રુપથ્ય સેવવાથી (ખાવાથી) અનેક વ્યાધિઓ પેદા થાય છે તેમ અસત્ય વચનથી વેર, વિખવાદ, અપ્રતીતિ આદિ કયા દોષો નથી પ્રકટ થતા ? અર્થાત્ અનેક દોષો પ્રકટ થાય છે. અસત્ય બોલવાના પ્રતાપથી પ્રાણિઓ નિગોદ, તિર્યચ અને નરકાવાસાદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. રાજ પ્રમુખના ભયથી કે વહાલા મનુષ્યના આગ્રહથી પણ કાલિકાર્યની માફક અસત્ય નજ બોલવું. જે માણસ ભયથી કે આગ્રહથી અસત્ય બોલે તે વસુ રાજની માફક નરકમાં જાય છે. ૫૬ થી ૬૦.

વિવેચનઃ—કલિકાચાર્ય અને વસુ રાજવું દૃષ્ટાંત બતાવવામાં આવે છે રમણીપુર શહેરમાં ભુતશત્રુ રાજ રાજ્ય કરતો હતો. હત નામના પુરોહિતને રાજ્યે પ્રધાન પદવી આપી. કૃતક સ્વભાવવાળા

હત્ત પ્રધાને સામંત મંડળને સ્વાધિન કરી રાજાને ઇન્દ્રીયાને નાખ્યો અને રાજ્યાસન ઉપર પોતે બેઠો. તેણે અનેક જીવોના સંહારવાળો યજ્ઞ પ્રારંભ્યો. એવા અવસરમાં કાલિકાચાર્ય નામના જ્ઞાનાચાર્ય તે શહેરમાં આવ્યા. આ કાલિકાચાર્ય તે હત્ત રાજાના સંસારના પક્ષના મામા હતા. માતાની પ્રેરણાથી હત્ત આચાર્ય પાસે આવ્યો. ઉદ્ધત સ્વભાવથી આચાર્યશ્રીને યજ્ઞના ફલ સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યું. આચાર્યશ્રી વિચારવા લાગ્યા કે જેમાં નિરપરાધી અનેક જીવોના સંહાર થાય તે ધર્મ હોય નહિ અને તેનું ફળ નરક સિવાય બીજું છે નહિ. આ રાજાને જે હું યજ્ઞનું ફળ નરક કહીશ, તો કોપાયમાન થશે, તેમજ રાજ્યસત્તા સ્વાધિન હોવાથી તે મને પણ હેરાન કરશે. અને બીજી બાબુ જે યથાસ્થિત નથી કહેતો, તો મારા સત્ય વ્રતનો કોપ થાય છે અને જીનેશ્વરની આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. આમ ઉભય રીતે મને સંકટમાં આવવાનું છે, છતાં ભલે સત્ય યોલવાથી શરીરનો નાશ થતો હોય તો થાઓ પણ અસત્ય તો નજ કહેવું. ક્ષણભંશુર સ્વભાવવાળા આ શરીરના સુખ માટે યા રક્ષણ માટે જેઓ પોતાના સત્યવ્રતને જલાંજલિ આપે છે તે નરકાદિમાં મહા ઘોર રૈરવ વેદના સહન કરે છે. તેવા હતભાગી જીવોનું જીવન આ દુનિયા ઉપર નકારું છે. આમ દઢ નિર્ણય કરી આચાર્યશ્રીએ કહ્યું, “ હે હત્ત ! આવી જીવહિંસાવાળા યજ્ઞ કરનાર મરીને નરકે જાય છે. ” આ સાંભળતાંજ હત્તના રોમે રોમે કોપ બ્યાપી ગયો. આચાર્ય ઉપર તુચ્છકાર શબ્દ કરી હત્ત ઉભો થયો અને આક્રોશ કરતો બોલ્યો કે તેની નિશાની શું ? આચાર્યે ઉપયોગ દર્શ કર્યું કે “ આજથી સાતમે દિવસે તું કુંભીની અંદર પચાવાઈશ અને મરણ પામીશ. ” હત્તે કહ્યું, તેની નિશાની શું ? આચાર્યશ્રીએ કહ્યું, “ કુંભિમાં પડ્યા પહેલાં તારા સુખમાં વિધાનો છાંટો પડશે. ” હત્તને ભય લાગ્યો. આચાર્યનું કહેવું સત્ય તો નહિ હોય ! આચાર્યને ફરતી ચોકી સુકી હત્ત ચાલ્યો ગયો, મરણના ભયથી છ દિવસ ઘરમાં રહ્યો. ઉત્સુકતાથી છઠ્ઠા દિવસને સાતમો ગણી માફ મરણ ન થયું, હવે આચાર્યને વિડંબના કરી મારી નાખું. આ ઇરાદાથી તે મહેલથી બોહા ઉપર બેસી બહાર

જવા નીકળ્યો. તે દિવસે સરિયામ રસ્તા ઉપર થઈ પ્રાતઃકાળમાં એક બુઢા માળી કુલ લઈને જતો હતો. તેને રોગાદિ કારણથી અડાની હાજત થઈ ગઈ. તેણે ત્યાંજ હાજત પુરી કરી; તેના ઉપર પુલ કેટલાંક ઢાંકી ચાલતો થયો. રાત્રી ત્યાં થઈ નીકળ્યો. ઘોડાના પગનો દાબડો ભેરથી કુલ ઉપર પડ્યો. અને તેમાંથી વિદ્યાનો છાંટો ઉડી રાત્રીના મુખમાં પડ્યો. વિદ્યા પડતાંજ રાત્રી ચમક્યો અને પાછો ફર્યો, ભયથી તે મહેલમાં પેઠો; તેના અન્યાયથી કંટાળી ગયેલા સામતોએ પૂર્વના રાત્રીને બંદીખાનામાંથી બહાર કાઢ્યો અને રાત્રી ઉપર બેસાડ્યો. કોપાયમાન થયેલા રાત્રીએ દત્તને બાંધી મંગાવ્યો અને કુંભિમાં નાંખી હેઠળ તાપ કરી કાગડાં કુતરાને તેનું શરીર ખવડાવ્યું. દત્ત મરણ પામી રોદ્રધ્યાનથી નરકે ગયો; આચાર્યશ્રીને યશોવાદ થયો. આવી રીતે ભયમાં આવી પડેલા પશુ આચાર્યશ્રીએ અસત્ય નજ કહ્યું; તેમ કોઈના ભયથી અસત્ય ન બોલવું એ આ કથામાંથી સાર લેવાનો છે.

વસુ રાત્રીનું દૃષ્ટાંત.

ચેદી દેશના શુકિતમતી શહેરમાં અભિચંદ્ર નામનો રાત્રી રાત્રી કરતો હતો. તેને શુદ્ધિમાન વસુ નામનો કુમાર હતો. ક્ષીર કદબંધ નામના ઉપાધ્યાય ગૃહસ્થ શુરૂ પાસે વસુકુમાર, નારદ અને તે ઉપાધ્યાયનો પર્વત નામનો પુત્ર એ ત્રણે સહાધ્યાયીપણે ભણતા હતા. એક દિવસે અગાશીમાં સુતેલા આ ત્રણે વિદ્યાર્થીઓને ભેઈ વિદ્યાધર મુનિએ ધીબ મુનિને કહ્યું કે આ ત્રણમાંથી બે નરકગામી છે અને એક દેવલોકમાં જશે. આ સાંભળી ઉપાધ્યાયે તેમની પરીક્ષા કરી, અને તે પરીક્ષામાં પોતાના પુત્રને નરકમાં જનાર બાણી પોતાના પ્રયાસને નિરર્થક ગણતો સંસાર વાસનાથી વિરક્ત થઈ તેણે ત્યાગી માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો.

રાત્રી મરણ પામ્યા બાદ વસુ રાત્રી થયો. પર્વત ઉપાધ્યાય-પદ ઉપર આવ્યો અને નારદ કોઈ બીજે ઠેકાણે ચાલ્યો ગયો.

વસુ રાજ સત્ય યોદ્ધા હોતો અને સત્યવાદી તરીકે તેની દુનિયામાં પ્રખ્યાતિ થઈ હતી. એક સ્વચ્છ સ્ફટિક રત્નની શિલાનું આસન બનાવી તેના ઉપર સિંહાસન સ્થાપન કરી વસુરાજ સભામાં તે ઉપર બેસતો હતો. લોકો અતિ સ્વચ્છતાને લઈને તે આસનને જોઈ શકતા નહોતા, તેથી સત્યના પ્રભાવે દેવો આ રાજનું સિંહાસન આકાશમાં અધર રાખે છે, આવી પ્રખ્યાતિને પામ્યો. એક દિવસે નારદ પર્વતને ઘેર આવ્યો. પર્વત વેદ સંબંધી શિષ્યો આગળ વ્યાખ્યા કરતો હતો, તેમાં જ્યાં અજ શબ્દ આવ્યો ત્યારે પર્વતે બકરાંને હોમવાં તેવો અર્થ કર્યો. નારદે કહ્યું, ભાઈ તારી, ભૂલ થાય છે. ગુરુજીએ અજ શબ્દ ત્રણ વર્ષની જુની હાંગર (ત્રીહિ) કહી છે. કેમકે (ન જાયતે ઇતિ અજ) જે ફરીવાર ઉગે નહિ તે અજ કહેવાય. અજનો અર્થ બકરો પણ થાય છે, છતાં આંહી તેનો ગૌણ અર્થ લેવાનો છે. ગુરુ ઉપદેશક હતા; શ્રુતિ પણ ધર્મ-કથન કરનારી છે તો અજનો અર્થ બકરો લઈ આવો અનર્થ કરી ગુરુ અને શ્રુતિને તારે દૂષિત ન કરવી જોઈએ પોતાના વચન ઉપર શિષ્યોને અપ્રતીતિ થશે તેમ જાણી પર્વતે ગુરુને થઈ કહ્યું. ખરો અર્થ બકરો છે અને ગુરુએ પણ તેમજ કહ્યું છે. આપણે તેનો નિર્ણય કરીએ. જે જુદો પડે તેની જીભ કાપવી આ અર્થમાં આપણો સહાધ્યાયી વસુ રાજ પ્રમાણ છે. નારદે તેમ કબુલ કર્યું. પર્વતની માતાએ ગુમ યોદ્ધાવી તેને ઘણો વાર્યો કે બેટા, મેં પણ તારા પિતાના ગુપ્તી ત્રણ વર્ષની હાંગર એ અર્થ સાંભળ્યો છે માટે નારદ પાસે માફી માગ. વસુ રાજ સત્ય યોદ્ધા; અને આમાં તારા જીવનું જોખમ થશે. પર્વતે કહ્યું, ગમે તેમ થાઓ પણ હું તો હવે પાછો ફરવાનો નહિ.

પુત્રસ્નેહથી તેની મા વસુ રાજ પાસે ગઈ. એકાંતમાં પુત્રનો તથા નારદનો સંવાદ કહ્યો અને તેણે હઠ કરી ગમે તેમ કરી ગુરુપુત્રને પ્રાણલિક્ષા આપવાનો આગ્રહ કર્યો. રાજ વસુ સત્યવાદી હતો. પ્રથમ તો જુદી સાક્ષી ભરવા આનાકાની કરી પણ હાક્ષિણ્ય-તાથી, આના આગ્રહથી અને ગુરુપુત્રના સ્નેહથી તેણે તે વાત

અંગીકાર કરી; ખરેખર મોહથી મોહિત થએલા જીવો કસોટીના અવસરે દૃઢ રહી શકતા નથી. તેમજ પોતાની ખ્યાતિનો પણ ખ્યાલ કરતા નથી. વસુએ હા પાડવાથી ખુશી થઈ ગુરૂપત્ની ઘેર ગઈ. પ્રાતઃકાળમાં પર્વત અને નારદ સભામાં આવ્યા અને પોતપોતાનો વિવાહ કહી સંભળાવ્યો. સભાના લોકોએ કહ્યું મહારાજ વસુ, તમે સત્યવાદી છો માટે જે સત્ય હોય તેમ કહી આપી આ વિવાહનો નિર્ણય કરી આપો. કુમતિથી પ્રેરાઈ દુર્બુદ્ધિ રાજાએ અજનો અર્થ ગુરૂએ ખકરો કહ્યો છે તેવી સાક્ષી આપી. આ સાક્ષી આપતાંજ નજીકમાં રહેલા કોઈ વ્યતર દેવે તત્કાળ વસુ રાજાને સિંહાસન પરથી નીચો નાખ્યો, અને યજ્ઞકીને મારી નાખ્યો. અને તે મરીને નરકે ગયો. અસત્ય જોલનારા યાપીને તેનું પાપ ફલીભૂત થયું. આમ કહી નારદ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. સભાના લોકોએ ફીટકાર આપેલો પર્વત પણ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને અઘાપિ પર્વત જુડી સાક્ષી આપનાર રાજાની અપકીર્તિ દુનિયામાં ફેલાતી રહી. માટે ગમે તેવા પ્રસંગસા સત્યજ જોલવું પણ સ્નેહથી કે લોભથી પ્રેરાઈ જુડી સાક્ષી નજ આપવી એ આ કથામાંથી સાર લેવાનો છે.

न सत्यमपि भाषेत परपीडाकरं वचः ॥

, लोकेऽपि श्रूयते यस्मात् कौशिको नरकं गतः ॥ ૬૧ ॥

ખીજાને જેથી પીડા થાય તેવાં સત્ય વચનો પણ ન જોલવાં કારણ કે લોકમાં પણ સભળાય છે કે તેવાં વચનો જોલી કૌશિક નરકમાં ગયો. ૬૧.

વિવેચન:—પરને પીડા થાય તેનો ખયાલ કરવા માટે અસત્ય જોલવું એમ કહેવાનો આશય નથી. પણ તેવે ઠેકાણે જોલ્યા વિના મૈાન રહેવું વધારે સારું છે. જેમકે એક રસ્તામાં ચાલતા માણસને શિકારી માણસે પૂછ્યું કે આંહીથી હરિણનું ટોળું ગયેલું તમે જોયું? તે ટોળું જતું તેણે જોયું હતું. હવે જો હા પાડી તે રસ્તો બતાવે તો તે પારધિઓ તેને મારી નાંખે, સાચું જોલવું એ બિચારા નિરપરાધી જીવોના મરણનું કારણ હતું. આવે ઠેકાણે વિ-

ચાર કરીને તેણે એવો ઉત્તર આપવો જોઈએ કે તે હરિણનો વિનાશ ન થાય અને અસત્ય પણ ન જોલાય. તેવો ઉત્તર ન આવડે તો ઉત્તર ન આપવો તે વધારે સારું છે. પણ કાદ્યા થઈ તેવે ઠેકાણે સત્ય પ્રકાશિત કરવાનું નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. આ તો એકજ દૃષ્ટાન્ત છે પણ તેના જેવા બીજા અનેક પ્રસંગોમાં પણ બેઉ રીતે સાવધ રહેવું જોઈએ, તથા અહિંસા વ્રત રૂપ પાણીના રક્ષણને માટે, આ બીજાં વ્રતો પાળ સરખાં છે. સત્ય વ્રતના ભંગ કરવા રૂપ પાળ ફેાડી નાખવાથી, અહિંસા રૂપ પાણી ચાલ્યું જાય છે, અને તેથી તૃષા રૂપ અનેક પ્રકારનાં દુઃખોનો અનુભવ કરવો પડે છે. બુદ્ધિમાનોએ સર્વ જીવોને ઉપકારકે સત્યજ જોલાવું જોઈએ, અથવા સર્વાર્થ સાધક મૌનપણેજ રહેવું, પણ અસત્ય જોલી સ્વ-પર-ને દુઃખકર્તા તો નજ થવું. કોઈએ પૂછ્યે છતે મર્મના જાણ મનુષ્યે, વૈરના કારણરૂપ, શંકાસ્પદ, કર્કશ, અને હિંસાસૂચક વચન ન જોલાવું, પણ ધર્મનો ધ્વંસ થતો હોય, ક્રિયાનો લોપ થતો હોય, સિદ્ધાન્તાર્થનો વિનાશ થતો હોય તો નહિ પૂછ્યે પણ શક્તિમાનોએ તેનો નિષેધ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો. આર્વાક અને કૌલિકાદિકોએ અસત્ય જોલાવે કરી, આ જગતને વિડંબિત કર્યું છે. ખરેખર નગરની ખાળ સરખું તે અસત્ય જોલાનારનું સુખ છે કે, જેમાથી મલિનતાથી ભરપુર પાણી સરખું વચન નીકળે છે. દાવાનળમા બળેલાં વૃક્ષો વર્ષાઋતુમાં કદાપિ નવપહ્લવિત થાય છે, પણ દુર્વચનરૂપ અગ્નિથી દગ્ધ થએલાં મનુષ્યો સાર્દ્ર થતાં નથી. સત્ય વચનો માનવોને જેટલો આહ્લાદ આપે છે તેટલો આહ્લાદ, ચંદન, ચંદ્રિકા, ચંદ્રમણિ અને મોતી પ્રસુખની માળાઓ નથી આપતી.

શિખા રાખનાર, સુંકન કરાવનાર, જટા રાખનાર, નમ્મ રહેનાર, અને વસ પહેરી તપસ્યા કરનારા તપસ્વીઓ પણ જો મિથ્યા જોલે તો અત્યજથી પણ તે નિંદનીય થાય છે. એક તરફ અસત્યથી થતું પાપ અને એક બાજુ બીજાં સર્વ પાપો એકઠાં કરી, તુલામાં નાખી તોળવામાં આવે તો, અસત્ય જોલાવાનું પાપ વધી જાય છે. પરહારિક અને ચોરનો પ્રસુખનો હજી કોઈ પ્રતિકાર થઈ

શકે છે, પણ અસત્ય યોલનાર મનુષ્યોનો કોઈ પ્રતિકાર અસત્ય મૂક્યા સિવાય નથી. દેવો પણ પક્ષપાત કરે છે, રાજાઓ આજ્ઞા માન્ય કરે છે, અને અગ્નિ પ્રમુખ પણ શીતળ થઈ જાય છે; આ સત્ય યોલવાનાંજ કૃષો છે.

અલ્પાદપિ મૃષાવાદાદ્રૌરવાદિષુ સંભવઃ ॥

અન્યથા વદતાં જૈની વાચં ત્વહહ કા ગતિઃ ॥ ૬૨ ॥

થોડા પણ મૃષાવાદથી નરકાદિકમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે. તો જીનેશ્વરની વાણીને અન્યથા યોલતાં અરેરે તેઓની શું ગતિ થશે ? ૬૨.

સત્યવાદીની સ્તુતિ કરે છે.

જ્ઞાનચારિત્રયોર્મૂલં સત્યમેવ વદન્તિ ચે ॥

ધાત્રી પવિત્રીક્રિયતે તેપાં ચરણરેણુભિઃ ॥ ૬૩ ॥

અલીકં ચે ન માપન્તે સત્યવ્રતમહાધનાઃ ॥

નાપરાધ્વમલં તેભ્યો મૂતપ્રેતોરગાદયઃ ॥ ૬૪ ॥

જે મનુષ્યો જ્ઞાન અને ચારિત્રના મૂલરૂપ સત્યનેજ યોલે છે, તે મનુષ્યોના પગની રેણુવડે કરીને આ પૃથ્વી પવિત્ર થાય છે. તથા સત્યવ્રતરૂપ મહાધનવાળા જે જીવો અસત્ય યોલતા નથી, તેઓને દુઃખ આપવા માટે ભૂત પ્રેત અને સર્પોદિ કોઈ પણ સમર્થ થતા નથી. (આ પ્રમાણે ગૃહસ્થોના બીજા વ્રતનું સ્વરૂપ સમાપ્ત થયું) ૬૩-૬૪.

ત્રીજા અસ્તેયવ્રતનું સ્વરૂપ, ચોરીનું કૃષ અને તેનો નિષેધ.

દૌર્ભાગ્યં પ્રેષ્યતાં દાસ્યમંગચ્છેદં દરિદ્રતામ્ ॥

અદત્તાત્તફલં જ્ઞાત્વા સ્થૂલસ્તેયં વિવર્જયેત્ ॥ ૬૫ ॥

દુર્ભાગ્યપણુ, પ્રેષ્યપણુ (પરનું કામ કરવાપણુ), દાસપણુ (શરીરની પરાધિનતા), શરીરનું છેદાણું અને દરિદ્રતા, એ ચોરી કરવાના કૃલોને જાણીને (સુખના અર્થી ગૃહસ્થોએ) ધણીની રજા સિવાય વસ્તુ લેવારૂપ ચોરીનો ત્યાગ કરવો. ૬૫.

કંઈ વસ્તુ અદત્ત કહી શકાય.

પતિતં વિસ્મૃતં નષ્ટં સ્થિતં સ્થાપિતમાહિતં ॥

અદત્તં નાદદીત સ્વં પરકીયં ક્વચિત્સુધીઃ ॥ ૬૬ ॥

પડી ગયેલું, ભુલાઈ ગયેલું, નષ્ટ થયેલું (કોઈ લઈ ગયેલું), ઘરમાં રહેલું, સ્થાપન કરેલું, અને દાટેલું, આ સર્વ પરતું ધન ભુદ્ધિમાન જીવો એ ધણીના આખા સિવાય કોઈપણ વખત લેતું નહિં ૬૬ ચોરી કરનાર ધનજ લે છે એટલું નહિ પણ સાથે તેનું બીજું પણ નાશ કરે છે.)

અયં લોકઃ પરલોકો ધર્મો ધૈર્યં ધૃતિર્મતિઃ ॥

મુખ્ણતા પરકીયં સ્વં મુપિતં સર્વમપ્યદઃ ॥ ૬૭ ॥

પરતું ધન ચોરનાર માણસે તેનું ધનજ લૂંટ્યું છે એટલુંજ નહિ પણ તેની સાથે તેનો આ ભવ, પરભવ, ધર્મ, ધૈર્યતા, ધૃતિ અને મતિ આ સર્વ ચોરેલું છે એમ સમજવું. કેમકે ધન લૂંટાયાની ગમગીનીમાં તેનો આ ભવ ખગડે છે, ધીરતા રહેતી નથી, શાંતિમાં ખલલ પડે છે અને ભુદ્ધિ ગુમ થઈ જાય છે. માટે એક ધન ચોરનારે ધનજ લૂંટ્યું એમ નહિ પણ તેણે આ સર્વ વસ્તુઓનો નાશ કર્યો છે એમ સમજવું. ૬૭

જીવહિંસાથી પણ ચોરીનો દોષ અધિક છે.

एकस्यैकक्षणं दुःखं मार्यमाणस्य जायते ॥

सपुत्रपौत्रस्य पुनर्यावज्जीवं हते धने ॥ ૬૮ ॥

એક જીવને મારવામાં આવે તો તે મારતાં એક ક્ષણવાર મરનાર જીવને દુઃખ થાય છે. પણ ધનનું હરણ કરવાથી તો તેના પુત્ર પૌત્રાદિ આખા કુટુંબને યાવત્ જીવ પર્યંત દુઃખ થાય છે. ૬૮

चौर्यपापद्रुमस्येह वधवंधादिकं फलम् ॥

जायते परलोके तु फलं नरकवेदना ॥ ૬૯ ॥

ચોરી રૂપ પાપવૃક્ષનાં ફલો આ ભવમાં વધ બંધાદિકથી અને પરલોકમાં નરકની વેદનાએ કરી લોગવવા પડે છે. ૬૯

દિવસે વા રજન્યાં વા સ્વપ્ને વા જાગરોપિ વા ॥

સસાલ્ય ઇવ ચૌર્યેણ નૈતિ સ્વાસ્થ્યં નરઃ ક્વચિત્ ॥ ૭૦ ॥

શરીરમાં રહેલ શલ્યવાળા માણસની માફક દિવસે અથવા રાત્રે સ્વપ્નમાં કે જાગૃતમાં ચોરી કરવાવાળો માણસ કોઈ પણ વખત શાંતિ પામતો નથી. ૭૦

મિત્રપુત્રકલત્રાણિ મ્હાતરઃ પિતરોપિ હિ ॥

સંસજ્જન્તિ ક્ષણમપિ ન મ્લેચ્છૈરિવ તસ્કરૈઃ ॥ ૭૧ ॥

તેમજ ચોરી કરનારનાં મિત્ર, પુત્ર, સ્ત્રી, ભાઈઓ, અને માતા પિતાઓ વિગેરે જેમ મ્લેચ્છની સાથે તેમ તે ચોરની સાથે (રાજ-કંડના બચથી યા પાપના બચથી) એક ક્ષણમાત્ર પણ સંસર્ગ કરતાં નથી. ૭૧

સંવંધ્યપિ નિગૃહ્યેત ચૌર્યાન્મંદૂકવન્નૃપૈઃ ॥

ચૌરોપિ ત્યક્તચૌર્યઃ સ્યાત્સ્વર્ગમાગ્ રોહિણેયવત્ ॥ ૭૨ ॥

ચોરી કરવાવાળા પોતાના સંબંધીનો પણ મંદુકની માફક રાજાઓ નિગ્રહ કરે છે. અને ચોર હોય તો પણ ચોરીનો ત્યાગ કરવાથી રોહિણીયાની માફક સ્વર્ગને લોગવનાર દેવ થાય છે. ૭૨

(તે બંને દૃષ્ટાંતો અતાવે છે). બેન્નાતટ નામના નગરમાં મૂલદેવ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેના રાજ્યમાં ચોરનો એટલો બધો ઉપદ્રવ વધી પડ્યો હતો કે, ધન માલ વિનાનાં સંખ્યાબંધ કુટુંબો નિરાધાર સ્થિતિમાં આવી પડ્યાં હતાં. એક દિવસે પ્રજાના આગેવાન લોકોએ એકઠા થઈ રાજાને વિનવણી કરી કે, હે રાજા ! કાંતો ચોરોથી અમારા ધન માલનું રક્ષણ કરો, નહિતર અમને રજા આપો તો ખીજા નિરૂપદ્રવ રાજ્યમાં જીવે રહીએ. આ સાંભળતાંજ રાજા એકદમ આવેશમાં આવી ગયો અને બોલી ઉઠ્યો કે, અહા ! મારી પ્રજા આટલી બધી દુઃખી ! અરે ! મારા નિમકહલાલ કોટવાળો શું કાંઈ ખબર રાખતા નથી ? તત્કાળ રાજાએ કોટવાળને બોલાવ્યો; કોટવાળ ઉઠાસીને એકેરે રાજાના સન્મુખ હાથ ભેડી કહેવા લાગ્યો, મહારાજ ! અમે સર્વે નિર્દોષ છીએ, અમે રાત દિવસ ચોરોની શોધમાં

છીએ, પણ ચોરો હાથ લાગતા નથી. છતાં આપના માનવામાં ન આવે તો, આ કોટવાળમુદ્રા ખીલને અર્પણ કરો. રાજ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. ચોર કોઈ મહા પ્રચંડ અને શક્તિમાન જણાય છે. કોટવાળ વિગેરે નિર્દોષ હોય એ તેના ચહેરા અને વચનો ઉપરથી જણાઈ આવે છે. સલા વિસર્જન કરી ચોર શોધવા માટે રાજ પોતે ગુપ્ત ખડગ લઈ નીકળી પડ્યો. ચોરનાં સ્થાનકે રાજ ઘણું ફર્યો, આખર યાકી એક દેવલમાં સૂઈ ગયો. મધ્ય રાત્રિના સમયે કોઈ એક મંડુક નામનો ચોર ત્યાં આવ્યો, અને ઉંચે સ્વરે બોલ્યો કે આંહી કોણ સુતો છે? રાજ કપટથી બોલ્યો કે હું એક પરદેશી કાપડી છું. ચોરે પરદેશી જણીને તેને કહ્યું, ચાલ મારી સાથે, તને ધનવાન બનાવું. રાજ તેની પછાડી ગયો. એક શેઠનું ઘર ફાડી ઘણું ધન કાઢ્યું, અને રાજને માથે તે ઉપડાવ્યું. ત્યાંથી એક જીર્ણ ઉદ્યાનમાં જઈ એક લોંચકું ઉઘાડ્યું; રાજ સહિત ચોર અંદર ગયો. ત્યાં નાગકુમારી સરખી એક યુવાન સ્ત્રી હતી. તેને ચોરે કહ્યું, બેન, આ આવેલ આપણા અતિથિના પગ ધોઈ નાખ. લાઇનો હુકમ થતાંજ એક કૂવાના કિનારા ઉપર તેને લઈ જઈ તેના પગ ધોવા બેઠી. તેના પગને કોમળ સ્પર્શ લાગવાથી આ કોઈ ઉત્તમ મનુષ્ય છે, એમ નિર્ણય કરી દયા અને સ્નેહની લાગણીથી તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે પગ ધોવાના મિષથી હું તને આ કૂવામાં ફેંકી દેવાની હતી. પણ તારા ઉપર મને સ્નેહ આવે છે માટે તારા લલા માટે કહું છું કે આંહીથી તારાથી નસાય તેમ નાસી જા. રાજ શૂરવીર છતાં અવસર ઝોળખી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પોતાનો ખચાવ કરવા માટે રાજ કેટલેક દૂર ગયો એટલે તેણીએ યૂમ પાડી કે લાઈ, આ માણસ નાશી જાય છે. ચોર ખડગ લઈ પાછળ થયો. તેને નજીક આવતો બેઈ એક પથ્થરના શ્વેત થાં-લલા પાછળ રાજ ભરાઈ ગયો. કોપે કરી તે સ્થંભ ઉપર ખડગનો પ્રહાર કરી તે માણસને મેં મારી જાંખ્યો એમ અધકારમાં નિર્ણય કરી ચોર પાછો ફર્યો. ચોર મળવાથી રાજ ખુશી થઈ મહેલમાં આવી સુઈ રહ્યો. ખીજે દિવસે રાજ શહેરમાં ફરવા નીકળ્યો અને તે ચોરને એક ઠેકાણે વસ્ત્ર તુણવાનો ધંધો કરતો બેઈ ઝોળખી, સુકામે આવી,

તેને બહુ માનથી યોદાવી લાવવા કોટવાળને મોકલ્યો. તે માણસોને પાસે આવેલાં જોઈ ચોર ચમક્યો, પેલો માણસ મરાયો નથી જોમ તેને ખાત્રી થઈ. પેલા માણસોએ રાજ પાસે આવવા કહ્યું. વગર આનાકાનીએ તે તેણે સ્વીકાર્યું. સભામાં આવ્યો; રાજાએ બહુમાન કરી આસન ઉપર બેસાર્યો અને કહ્યું કે તારી બેન મને આપ. ચોરને નિર્ણય થયો કે તે મારી બેનને જાણનાર રાજા પોતેજ છે. ચોરે પોતાની બેન રાજાને આપી. રાજાએ તેણીના ઉપકારનો બદલો વાળી આપી તેને રાણી કરી રાખી. ચોરને સારી નોકરીમાં રાખ્યો અને હળવે હળવે કાર્યપ્રસંગે તેની પાસેથી દ્રવ્ય રાજાએ કઠાવવા માંડ્યું. બ્યારે સર્વ દ્રવ્ય ખાલી થઈ ગયું ત્યારે ચોરની બેન પોતાની રાણીને પુછ્યું કે હજી તેની પાસે કેટલું ધન છે ? રાણીએ જવાબ આપ્યો કે હવે તેની પાસે કાંઈ નથી. પછી રાજાએ જેતું ધન ચોરાયું હતું તેને પાછું આપી દીધું અને તે મંડુક ચોરને મારી નંખાવ્યો. આ પ્રમાણે ચોરી કરનાર ચોર જે પોતાનો સંબંધી હતો તોપણ રાજાએ તેને મારી નંખાવ્યો. માટે ચોરી કરનાર કદી સુખી તથા વિશ્વસનીય થતો નથી જોમ જાણી ચોરીનો ત્યાગ કરવો. એ મંડુક ચોરની કથા કહી.

“ હવે રોહિણીયા ચોરની કથા કહે છે.

રાજગૃહી નગરીમાં પરમાર્હત ઐષ્ટિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેનો અભયકુમાર પુત્રિનિધાન પુત્ર હતો. રાજગૃહીના નજીક માં આવેલા વૈભારગિરિ પહાડની ગુફામાં લોહપુરે ચોર રહેતો હતો. તે રાજગૃહીની પ્રજાના જાન માલની ચોરી કરી આજીવિકા ચલાવતો. રોહિણી નામની સ્ત્રીથી રોહિણીએ નામનો તેને એક પુત્ર થયો. પોતાના મરણ અવસરે તેણે રોહિણીઆને યોદાવી કહ્યું, બેટા એક મારી શિખામણ માન્ય કર. પુત્ર પુશી થઈ યોદ્યો, પિતાજી, પુશીથી કહો, તમે મારા હિતવુંજ કહેતા હશેને ? લોહપુરે કહ્યું, આંહી કેટલીક વખત મહાવીરદેવ નામે સાધુ સમવસરણમાં બેસી ધર્મદેશના કહે છે તે તારે સાંભળવી નહિ, કેમકે તે માણસોને આહુઅવળું સમજાવી સાધુ બનાવી દે છે. ખરેખર મોહાંધ હતભાગ્ય જીવોને કેવો સ્વાર્થ છે ! આ પ્રભુની દેશના સાંભળશે તો મારે

છોકરો ચોરી કરવાનું મૂકી દેશે, આ આશયથી છોકરાને કેવો આડે રસ્તે પિતાએ દોર્યો, માતા પિતા ઉપર ખાળકોનો વિશ્વાસ અવર્ણનીય હોય છે. જે તેણે કહ્યું તે હિતકારી જાણી પુત્રે સ્વીકાર્યું. પિતા મરણ પામ્યો. પાછળથી રોહણીઆ પણ કુળપરંપરાથી આવેલો ધંધો કરવા લાગ્યો. ખરેખર ઘણી વખત ગુણ કે અવગુણ એ વારસામાં ઉતરે છે. એક દિવસ સમવસરણ પાસે થઈ તે જતો હતો. ખીલે રસ્તો ઘણા ફેરમાં હતો તેથી તેજ રસ્તે તે ચાલ્યો. પિતાની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરવાની ખીકથી તે પ્રભુનું વચન કદાચ સંભળાઈ જાય માટે કનમાં આંગળી નાંખી ઉતાવળો ઉતાવળો આગળ ચાલ્યો. તેટલામાં તેના પગમાં જોરથી કાંટો પેસી ગયો, તે હાથવતી કાઢવાની તેને ફરજ પડી તેટલામાં તેના કાનમાં વીરપ્રભુની દેશનાના શબ્દો આવ્યા, કે દેવો જમીનથી ચાર આંગળ અધર રહે છે, તેમના ગળામાં પુષ્પની માળા કરમાતી નથી, તેમની આંખો મીંચાતી નથી; અને નિરોગી શરીરવાળા હોય છે. આટલા શબ્દો કાનમાં આવતાં તેને બહુ દુઃખ થઈ આવ્યું. કાંટો કાઢી ત્યાંથી તત્કાળ આગળ ચાલ્યો ગયો, અને તે શબ્દો ભૂલી જવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. રોહણીઆએ અનુક્રમે ચોરી કરતાં તેના પિતા કરતાં પણ અધિક ત્રાસ શહેરમાં વર્તાવ્યો. લોકોના પોકારથી ચોર પકડવાનું કામ અલયકુમારે માથે લીધું. ઘણા પ્રપંચથી ચોરીના માલ સુદા સિવાય અલયકુમારે તેને પકડી રાજ આગળ ઉભો કર્યો. ચોરીને સુદો સાબીત ન થવાથી રાજને તેને છોડી મૂકવાની ફરજ પડી. છોડી મૂકતાં અલયકુમાર તેને પોતાને મંદિરે લઈ ગયો. સ્નાનપાન કરાવી લોજનમાં અંદ્રહાસ મદિરા દહીને ઠંકાણે તેને અવરાવી બેથુદ કરી દીધો, અને તત્કાળ દેવભુવન જેવું મંદિર શણગારી એક શય્યામાં સુવાડી દીધો. આબુખાબુ દિવ્યરૂપા નવચૌવના વેશ્યાઓને દેવીઓનું રૂપ ધારણ કરાવી ઉભી રાખી. દિવ્યરૂપવાળા માણસોને દેવ છડીદાર બનાવી સાક્ષાત્ દેવભુવનના આકારમાં તેને ગોઠવી તે સર્વને કેટલીક સાંકેતિક સમજાવતી આપી. ખરૂં રહસ્ય જાણવા માટે ક્રુપી રીતે અલયકુમાર ત્યાં રહ્યો. થોડાજ વખતમાં તેનો નિશો કાંઈક

તેને બહુ માનથી બોલાવી લાવવા કોટવાળને ચોકલ્યો. તે માણસોને પાસે આવેલાં બેઠ ચોર ચમક્યો; પેલો માણસ મરાયો નથી એમ તેને ખાત્રી થઈ. પેલા માણસોએ રાજા પાસે આવવા કહ્યું. વગર આનાકાનીએ તે તેણે સ્વીકાર્યું. સભામાં આવ્યો; રાજાએ બહુમાન કરી આસન ઉપર બેસાર્યો અને કહ્યું કે તારી બેન મને આપ. ચોરને નિર્ણય થયો કે તે મારી બેનને જાણનાર રાજા પોતેજ છે. ચોરે પોતાની બેન રાજાને આપી. રાજાએ તેણીના ઉપકારનો બદલો વાળી આપી તેને રાણી કરી રાખી. ચોરને સારી નોકરીમાં રાખ્યો અને હળવે હળવે કાર્યપ્રસંગે તેની પાસેથી દ્રવ્ય રાજાએ કઢાવવા માંડ્યું. જ્યારે સર્વ દ્રવ્ય ખાલી થઈ ગયું ત્યારે ચોરની બેન પોતાની રાણીને યુક્ત્યું કે હજી તેની પાસે કેટલું ધન છે ? રાણીએ જવાબ આપ્યો કે હવે તેની પાસે કંઈ નથી. પછી રાજાએ જેવું ધન ચોરાયું હતું તેને પાછું આપી દીધું અને તે મંડુક ચોરને મારી નાખ્યો. આ પ્રમાણે ચોરી કરનાર ચોર જે પોતાનો સંબંધી હતો તોપણ રાજાએ તેને મારી નાખ્યો. માટે ચોરી કરનાર કદી સુખી તથા વિશ્વસનીય થતો નથી એમ જાણી ચોરીનો ત્યાગ કરવો. એ મંડુક ચોરની કથા કહી.

હવે રોહણીયા ચોરની કથા કહે છે.

રાજગૃહી નગરીમાં પરમાર્હત ઐશ્વિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેનો અભયકુમાર યુદ્ધિનિધાન પુત્ર હતો. રાજગૃહીના નજીક માં આવેલા વૈભારગિરિ પહાડની શુક્લામાં લોહપુરો ચોર રહેતો હતો. તે રાજગૃહીની પ્રજાના જાન માલની ચોરી કરી આજીવિકા ચલાવતો. રોહણી નામની સ્ત્રીથી રોહણીઓ નામનો તેને એક પુત્ર થયો. પોતાના મરણ અવસરે તેણે રોહણીઆને બોલાવી કહ્યું, બેટા એક મારી શિખામણ માન્ય કર. પુત્ર યુશી થઈ બોલ્યો, પિતાજી, યુશીથી કહો, તમે મારા હિતવુંજ કહેતા હશેને ? લોહપુરે કહ્યું, આંહી કેટલીક વખત મહાવીરદેવ નામે સાધુ સમવસરણમાં બેસી ધર્મદેશના કહે છે તે તારે સાંભળવી નહિ, કેમકે તે માણસોને આડુંઅવળું સમજાવી સાધુ બનાવી દે છે. ખરેખર મોહાંધ હતભાગ્ય જીવોને કેવો સ્વાર્થ છે ! આ પ્રજાની દેશના સાંભળશે તો મારો

છોકરો ચોરી કરવાનું મૂકી દેશે, આ આશયથી છોકરાને કેવો આડે રસ્તે પિતાએ દોર્યો. માતા પિતા ઉપર બાળકોનો વિશ્વાસ અવર્ણનીય હોય છે. જે તેણે કહ્યું તે હિતકારી બહુ પુત્રે સ્વીકાર્યું. પિતા મરણ પામ્યો. પાછળથી રોહણીએ પણ કુળપરંપરાથી આવેલો ધંધો કરવા લાગ્યો. ખરેખર ઘણી વખત ગુણુ કે અવગુણુ એ વારસામાં ઉતરે છે. એક દિવસ સમવસરણુ પાસે થઈ તે જતો હતો. ખીજે રસ્તો ઘણા ફેરમાં હતો તેથી તેજ રસ્તે તે ચાલ્યો. પિતાની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરવાની ખીકથી તે પ્રભુનું વચન કદાચ સંભળાઈ નય માટે કાનમાં આંગળી નાંખી ઉતાવળો ઉતાવળો આગળ ચાલ્યો. તેટલામાં તેના પગમાં જોરથી કાંટો પેસી ગયો, તે હાથવતી કાઢવાની તેને ફરજ પડી તેટલામાં તેના કાનમાં વીરપ્રભુની દેશનાના શબ્દો આંચ્યા, કે દેવો જમીનથી ચાર આંગળ અધર રહે છે, તેમના ગળામાં પુષ્પની માળા કરમાતી નથી, તેમની આંખો મીંચાતી નથી; અને નિરોગી શરીરવાળા હોય છે. આટલા શબ્દો કાનમાં આવતાં તેને બહુ દુઃખ થઈ આંચું. કાંટો કાઢી ત્યાંથી તત્કાળ આગળ ચાલ્યો ગયો, અને તે શબ્દો ભૂલી જવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. રોહણીઆએ અનુક્રમે ચોરી કરતાં તેના પિતા કરતાં પણ અધિક ત્રાસ શહેરમાં વર્તાવ્યો. લોકોના પોકારથી ચોર પકડવાનું કામ અલયકુમારે માથે લીધું. ઘણા પ્રપંચથી ચોરીના માલ સુદા સિવાય અલયકુમારે તેને પકડી રાજ આગળ ઉભો કર્યો. ચોરીનો સુદો સાબીત ન થવાથી રાજને તેને છોડી મૂકવાની ફરજ પડી. છોડી મૂકતાં અલયકુમાર તેને પોતાને મંદિરે લઈ ગયો. સ્નાનપાન કરાવી લોજનમાં અંદ્રહાસ મંદિર હાલને ઠેકાણે તેને ખવરાવી બેશુદ્ધ કરી દીધો, અને તત્કાળ દેવભુવન જેવું મંદિર શણગારી એક શય્યામાં સુવાડી દીધો. આભુષાભુ દિવ્યરૂપા નવચૌવના વેશ્યાઓને દેવીઓનું રૂપ ધારણ કરાવી ઉભી રાખી. દિવ્યરૂપવાળા માણસોને દેવ છડીદાર બનાવી સાક્ષાત્ દેવભુવનના આકારમાં તેને ગોઠવી તે સર્વને કેટલીક સાંકેતિક સમજાવી આપી. ખરૂં રહસ્ય બહુવા માટે છુપી રીતે અલયકુમાર ત્યાં રહ્યો. થોડાજ વખતમાં તેનો નિશો કાંઈક

તેને બહુ માનથી બોલાવી લાવવા કોટવાળને મોકલ્યો. તે માણસોને પાસે આવેલાં જોઈ ચોર ચમક્યો; પેલો માણસ મરાયો નથી જોમ તેને ખાત્રી થઈ. પેલા માણસોએ રાજા પાસે આવવા કહ્યું. વગર આનાકાનીએ તે તેણે સ્વીકાર્યું. સભામાં આવ્યો; રાજાએ બહુમાન કરી આસન ઉપર બેસાડ્યો અને કહ્યું કે તારી બેન મને આપ. ચોરને નિર્ણય થયો કે તે મારી બેનને જાણનાર રાજા પોતેજ છે. ચોરે પોતાની બેન રાજાને આપી. રાજાએ તેણીના ઉપકારનો બદલો વાળી આપી તેને રાણી કરી રાખી. ચોરને સારી નોકરીમાં રાખ્યો અને હળવે હળવે કાર્યપ્રસંગે તેની પાસેથી દ્રવ્ય રાજાએ કઢાવવા માંડ્યું. જ્યારે સર્વ દ્રવ્ય ખાલી થઈ ગયું ત્યારે ચોરની બેન પોતાની રાણીને યુક્ત્યું કે હજી તેની પાસે કેટલું ધન છે? રાણીએ જવાબ આપ્યો કે હવે તેની પાસે કાંઈ નથી. પછી રાજાએ જેનું ધન ચોરાયું હતું તેને પાછું આપી દીધું અને તે મંડુક ચોરને મારી નાંખાવ્યો. આ પ્રમાણે ચોરી કરનાર ચોર જે પોતાનો સંબંધી હતો તોપણ રાજાએ તેને મારી નાંખાવ્યો. માટે ચોરી કરનાર કદી સુખી તથા વિશ્વસનીય થતો નથી જોમ જાણી ચોરીનો ત્યાગ કરવો. એ મંડુક ચોરની કથા કહી.

હવે રોહણીયા ચોરની કથા કહે છે.

રાજગૃહી નગરીમાં પરમાર્હત ઐશ્વિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેના અલયકુમાર યુદ્ધિનિધાન પુત્ર હતો. રાજગૃહીના નજીક માં આવેલા વૈભારગિરિ પહાડની શુક્રામાં લોહપુરો ચોર રહેતો હતો. તે રાજગૃહીની પ્રભાના બન માલની ચોરી કરી આજીવિકા ચલાવતો. રોહિણી નામની સ્ત્રીથી રોહણીએ નામનો તેને એક પુત્ર થયો. પોતાના મરણુ અવસરે તેણે રોહણીઆને બોલાવી કહ્યું, બેટા એક મારી શિખામણુ માન્ય કર. પુત્ર ખુશી થઈ બોલ્યો, પિતાજી, ખુશીથી કહો, તમે મારા હિતવુંજ કહેતા હશેને? લોહપુરે કહ્યું, આંહી કેટલીક વખત મહાવીરદેવ નામે સાધુ સમવસરણુમાં બેસી ધર્મદેશના કહે છે તે તારે સાંભળવી નહિ, કેમકે તે માણસોને આડુંઅવળું સમજાવી સાધુ બનાવી દે છે. ખરેખર મોહાંધ હતભાગ્ય જીવોને કેવો સ્વાર્થ છે! આ પ્રણી દેશના સાંભળશે તો મારો

છોકરો ચોરી કરવાનું મૂઠી દેશે, આ આશયથી છોકરાને કેવો આડે રસ્તે પિતાએ દોર્યો. માતા પિતા ઉપર ખાળકોનો વિશ્વાસ અવર્ણનીય હોય છે. જે તેણે કહ્યું તે હિતકારી બાણી પુત્રે સ્વીકાર્યું. પિતા મરણ પામ્યો. પાછળથી રોહણીઆ પણ કુળપરંપરાથી આવેલો ધંધોજ કરવા લાગ્યો. ખરેખર ઘણી વખત ગુણુ દે અવગુણુ એ વારસામાં ઉતરે છે. એક દિવસ સમવસરાગુ પાસે થઈ તે જતો હતો. ખીજે રસ્તો ધણે ફેરમાં હતો તેથી તેજ રસ્તે તે ચાલ્યો. પિતાની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરવાની ધીકથી તે પ્રભુનું વચન કદાચ સંભળાઈ નય માટે કાનમાં આંગળી નાંખી ઉતાવળો ઉતાવળો આગળ ચાલ્યો. તેટલામાં તેના પગમાં જોરથી કાંટો પેસી ગયો, તે હાથવત્તી કાઢવાની તેને ફરજ પડી તેટલામાં તેના કાનમા વીરપ્રભુની દેશનાના શબ્દો આવ્યા, કે દેવો જમીનથી ચાર આંગળ અધર રહે છે, તેમના ગળામાં પુષ્પની માળા કરમાતી નથી, તેમની આંખો મીંચાતી નથી; અને નિરોગી શરીરવાળા હોય છે. આટલા શબ્દો કાનમાં આવતાં તેને ખટ્ટુ ટુપ્પ થઈ આવ્યું. કાંટો કાઢી ત્યાંથી તત્કાળ આગળ ચાલ્યો ગયો, અને તે શબ્દો ભૂલી જવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. રોહણીઆએ અનુક્રમે ચોરી કરતાં તેના પિતા કરતાં પણ અધિક ત્રાસ શહેરમાં વર્ત્યો. લોઢોના પોકારથી ચોર પકડવાનું કામ અલયકુમારે માથે લીધું. ઘણા પ્રપંચથી ચોરીના માલ સુદા સિવાય અલયકુમારે તેને પકડી રાજ આગળ ઉભો કર્યો. ચોરીનો સુદો સાબીત ન થવાથી રાજને તેને છોડી મૂકવાની ફરજ પડી. છોડી મૂકતાં અલયકુમાર તેને પોતાને મંદિરે લઈ ગયો. સ્નાનપાન કરાવી લોજનમાં અંદ્રહાસ મદિરા દહીને ઠેકાણે તેને ખવરાવી બેશુદ્ધ કરી દીધો, અને તત્કાળ દેવભુવન જેવું મંદિર શણગારી એક શાયામાં સુવાડી દીધો. આબુખાબુ દિવ્યરૂપા નવયોવના વેશ્યાઓને દેવીઓનું રૂપ ધારણ કરાવી ઉભી રાખી. દિવ્યરૂપવાળા માણસોને દેવ છડીદાર ણનાવી સાક્ષાત્ દેવભુવનના આકારમાં તેને ગોઠવી તે સર્વને કેટલીક સાંકેતિક સમજાવતી આપી. ખરૂં રહસ્ય બાણુવા માટે છુપી રીતે અલયકુમાર ત્યાં રહ્યો. થોડાજ વખતમાં તેનો નિશો કાંઈક

ઓછા થયો. આંખો ઉઘાડી જોવા લાગ્યો તો દેવભુવનમાં પોતાને રહેલો જોયો. તેટલામાં કૃત્રિમ દેવાંગનાઓ જ્ય જ્ય નંદા, જ્ય જ્ય ભદ્રા, શા શા પુણ્ય કર્યા કે દેવ ભૂમિમાં જન્મ પામ્યા. આવા તે દેવાંગનાના શબ્દો સાંભળી ચોર ચકિત થઈ ગયો. હું ચોર ક્યાં અને દેવભુવન ક્યાં ! આ તે સ્વપ્ન કે ઈદ્ર જાળ ! તેટલામાં તો છડીદાર દેવ યોલ્યો કે યોલો ભાઈ, તમે અમારા સ્વામીપણે નવીન દેવ ઉત્પન્ન થયા છે, તો પૂર્વ ભવે શું શું પુણ્ય કર્યા અને શા શા પાપ કર્યા તે સર્વ કહી આપો. ચોર વિચારમાં પડ્યો કે આ શું કહે છે ? શુ સાચું જ દેવલોક ? પણ પેલા મહાવીર દેવનાં મેં વચનો સાંભળ્યાં હતાં કે દેવતાઓ જમીનથી ચાર આંગળ અધર રહે છે તો આ તો જમીન ઉપર કેમ રહેલાં દેખાય છે ? દેવતાની આંખો ન મીચાય એમ મહાવીર દેવે કહ્યું હતું અને આ સર્વની આંખો તો મીચાય છે. પુષ્પની માળા પણ કરમાય છે, માટે મહા વીર દેવના કથનમાં ને આમાં તફાવત શા માટે ? ખરે ! અભયકુમારનું મને પકડવાનું કપટ તો ન હોય ? આમ વિચાર કરે છે, તેવામાં આક્ષેપ કરી છડીદાર યોલ્યો, યોલો, પૂર્વ ભવે શું શું પુણ્ય પાપ કર્યા છે, તેની નોંધ લઈ પછી તમારો જન્મભિષેક કરીએ. પાપ શું શું કર્યા તે શબ્દોની તથા મહાવીરનાં વચનોથી વિરોધ આવતો જોઈ ચોર ચેતી ગયો. તે યોલ્યો પૂર્વજન્મમાં દાન દીધાં, તપશ્ચર્યા કરી, શ્રાવકનાં વ્રતો પાલ્યાં, પ્રહસ્યર્થ પાલ્યું, તેથી દેવમાં હું દેવ થયો છું. છડીદાર કહે છે, તે ઠીક. પાપ શાં શાં કર્યા તે કહો. ચોર યોલ્યો, પાપ કરે તે શું દેવ લોકમાં વળી આવી શકે ? મેંતો જરાએ પાપ કર્યું નથી. છડીદાર કહે છે કે કાંઈ આખી અંદગી ધર્મમાં જતી નથી, માટે પહેલાં કાંઈ ચોરી કરી હોય, બારી કરી હોય તે કહી આપો, ચોર કહે છે હું પ્રહસ્યારી હતો અને ચોરી તો મારી અંદગીમાં મેં કરીજ નથી. આ શબ્દો સાંભળી અભયકુમાર ત્યાં આવી લેટી પડ્યો, અને યોલ્યો, ભાઈ તારા જેવો યુદ્ધિમાન મને કોઈ મળ્યો નથી. મારાથી તું વધી ગયો, સાક્ષાત્ ચોરી કરી છે છતાં કોઈ રીતે બંધનમાં ન સપડાયો. ચોર યોલ્યો કે એ વાત પછી, પણ મહિરા પાઠને

દેવ લોકમાં મોકલવાનું સાહસ તમારા સિવાય બીજા કોણ કરે ! અભયકુમારે શરમાઈ નીચું બેસ્યું. ચોર બોલ્યો મહાવીર દેવનાં ચાર વચનો કાને ન પકયાં હોત તો આજે મારી ખરેખરી વિટંબનાજ હતી. અહા મારા પિતાએ મને તે મહા પ્રભુના વચનથી વેગળો રાખ્યો, મને ઠગ્યો. પિતા રૂપે તેને મારો વૈરી સમજું છું. શું સ્વાર્થ ! શું અજ્ઞાન ! કેવી મોહાંધતા, કે જે કરૂણાસમુદ્ર પરોપકારી જગતના ખંધુ તુલ્ય તે પ્રભુને પાખંડીમાં લેખ્યા ! અભયકુમાર ! તે પ્રભુના ચાર વચનથી હું મરણુમાંથી બચ્યો, તો જેઓ તે મહા પ્રભુના વચનો નિરંતર સાંભળે છે, તેઓ સર્વથા મરણુના ફેશમાંથી બચી બચ તેમાં નવાઈ શું ? આ પ્રમાણે કહી પોતાનો પૂર્વનો ઇતિહાસ સંભળાવી, જેનું ધન સ્ત્રી વિગેરે લીધું હતું તે સર્વ અભયકુમારને સાથે લઈ જઈ બતાવી આપ્યું, અને સર્વને તે સોંપાવી દઈ, મહાવીર દેવ પાસે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. પાંચ મહા વ્રતો પાળી, ઉત્તમ ધ્યાને મરણુ પામી દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. જેમ મહા ચોરી કરનાર ચોર પણ ચોરીનો ત્યાગ કરવાથી દેવપણે પેદા થયો, તેમ સર્વ લોકોએ ચોરીનો ત્યાગ કરવો, કે જેથી પોતાનો આ ભવ ને પરભવ બેઉ સુધરી બચ. આ પ્રમાણે શેહણીઆ ચોરની કથા સમાપ્ત થઈ.

દૂરે પરસ્ય સર્વસ્વમપહર્ત્તુમુપક્રમઃ

ઉપાદદીત નાદત્તં તૃણમાત્રમપિ ક્વચિત્

॥ ૭૩ ॥

અરે બીજાના સર્વ ધન ચોરવાનો પ્રયત્ન તો દૂરજ રહો, પણ એક તૃણ માત્ર જેટલું કોઈનું અદત્ત મનુષ્યોએ કોઈપણ વખત ન લેવું બેધએ. ૭૩.

(ચોરી ન કરવાનું કૃપા.)

પરાર્થગ્રહણે યેષાં નિયમઃ શુદ્ધચેતસાં

અભ્યાયાન્તિ શ્રિયસ્તેષાં સ્વયમેવ સ્વયંવરાઃ

॥ ૭૪ ॥

અનર્થા દૂરતો યાન્તિ સાધુવાદઃ પ્રવર્ત્તે

સ્વર્ગસૌખ્યાનિ ઠૌકંતે સ્ફુટમસ્તેયચારિણાં

॥ ૭૫ ॥

એ શુદ્ધ ચિત્તવાળા મનુષ્યોને ધીબળતું ધન ગ્રહણ કરવાને નિયમ છે, તેઓને સ્વયંવરાની માફક પોતાની મેળેજ લક્ષ્મી સંપુષ્પ આવી મળે છે, સર્વે અનર્થો દૂર થઈ જાય છે, દુનિયામાં કીર્તિ ફેલાય છે, અને ચોરનો ત્યાગ કરનારને પ્રકટ રીતે સ્વર્ગનાં સુખો પણ આવી મળે છે. ૭૪—૭૫

ગૃહસ્થોના ત્રીજા વ્રતનું સ્વરૂપ સમાપ્ત થયું. (હવે ગૃહસ્થોના ચોથા વ્રતના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે.)

ઘંઠત્વમિદ્રિયચ્છેદં વીક્ષ્યાત્રહ્મફલં સુધીઃ

ભવેત્સ્વદારસંતુષ્ટો જ્ઞ્યદારાન્ વા વિવર્જયેત્ ॥ ૭૬ ॥

નપુંસકપણુ તથા ઇદ્રિયના છેદાવાપણાદિકને અપ્રહ્મચર્યનાં ફલો જાણીને યુદ્ધિમાન્ મનુષ્યોએ પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષિત થવું અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. ૭૬.

વિપથની રમણિકતા અને તેનું પરિણામ.

રમ્યમાપાતમાત્રેણ પરિણામેતિદારુણમ્ ॥

કિમ્પાકફલસંકાશં તત્કઃ સેવેત મૈથુનમ્ ॥ ૭૭ ॥

કમ્પઃ સ્વેદઃ શ્રમો મૂર્છાં શ્રમિર્ગ્લાનિર્વલક્ષયઃ ॥

રાજયક્ષ્માદિરોગાશ્ચ ભવેયુર્મૈથુનોત્થિતાઃ ॥ ૭૮ ॥

કિંપાકનાં (એક જાતનાં ઝેરી વૃક્ષનાં) ફલ સરખા, દેખાવ માત્ર રમણિક પણ પરિણામે ભયંકર દુઃખ આપનાર, મૈથુનની કોણ સેવા કરે ? કંપ, પરસેવો, પરિશ્રમ, મૂર્છા, શ્રમિ, ગ્લાનતા, નિર્ભંજતા, ક્ષય અને ભગંદરાદિ મહારોગો મૈથુન સેવવાથી લાગુ પડે છે. ૭૭-૭૮

યોનિયંત્રસમુત્પન્નાઃ સુસૂક્ષ્મા જંતુરાશયઃ ॥

પીઢચમાના વિપદ્યંતે યત્ર તન્મૈથુનં ત્યજેત્ ॥ ૭૯ ॥

ચોનિ રૂપી યંત્રમાં અનેક સૂક્ષ્મ જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ તેને વિષે દખાવાથી મરણ પામે છે, માટે તે મૈથુનનો ત્યાગ કરવો. ૭૯.

શ્રીઓથી ગુણોનો નાશ થાય છે તે તથા તેના દૂષણો ખતાવે છે. ૧૨૯

કામ શાસ્ત્રનો ખનાવનાર વાત્સાયન પણ કહે છે કે

રક્તજાઃ ક્રમયઃ સૂક્ષ્મા મૃદુમધ્યાધિશક્તયઃ ॥

જન્મવર્ત્મસુ કંઠૂતિં જનયન્તિ તથાવિધામ્ ॥ ૮૦ ॥

લોહીથી પેદા થએલા, સૂક્ષ્મ-મૃદુ-મધ્યમ અધિક શક્તિવાળાં ક્રમીઓ, શ્રીના યોનિ માર્ગમાં તથા પ્રકારની (પોતપોતાની શક્ત્યનુસાર) ખરબ ઉત્પન્ન કરે છે. ૮૦.

સ્ત્રીસંભોગેન યઃ કામજ્વરં પ્રતિચિકીર્ષતિ ॥

સ હુતાશં ઘૃતાહુત્યા વિધ્યાપયિતુમિચ્છતિ ॥ ૮૧ ॥

વરં જ્વલદયઃ સ્તંભપરિરંભો વિધીયતે ॥

ન પુનર્નરકદ્વારં રામાજઘનસેવનમ્ ॥ ૮૨ ॥

શ્રી સંખંધી વિષય સેવન કરવે કરી જે મનુષ્યો કામરૂપ જ્વરને શાંત કરવા ઇચ્છે છે તે ખળતા અગ્નિમાં ઘી હોમીને અગ્નિને યુગ્રાવવાને ઇચ્છે છે. અર્થાત્ તેથી શાંતિ નથી થતી પણ ઉલટી વિશેષ ઇચ્છા ક્ષીપ્ત થાય છે. અગ્નિથી જાજ્વલ્યમાન થએલા લોહાના સ્તંભને આલિંગન કરવું તે સાડું છે, પણ નરક દ્વાર તુલ્ય શ્રીઓના જઘનહું (યોનિહું) સેવન કરવું તે શ્રેષ્ઠ યા કલ્યાણકારી નથી. ૮૧-૮૨.

શ્રીઓથી ગુણોનો નાશ થાય છે તે તથા તેના

દૂષણો ખતાવે છે.

સતામપિ હિ વામઞ્ચૂર્દદાના હૃદયે પદમ્ ॥

અભિરામં ગુણગ્રામં નિર્વાસયતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૮૩ ॥

વંચકત્વં નૃશંસત્વં ચંચલત્વં કુશીલતા ॥

ઇતિ નૈસર્ગિકા દોષા યાસાં તામ્નુ રમેત કઃ ॥ ૮૪ ॥

પ્રાપ્તું પારમપારસ્ય પારાવારસ્ય પાર્યતે ॥

સ્ત્રીણાં પ્રકૃતિવક્રાણાં દુશ્ચરિત્રસ્ય નો પુનઃ ॥ ૮૫ ॥

નિતંવિન્યઃ પતિં પુત્રં પિતરં ભ્રાતરં ક્ષણાત્ ॥

આરોપયંત્યકાર્યેપિ દુર્વૃત્તાઃ પ્રાણસંશયે ॥ ૮૬ ॥

ભવસ્ય વીર્જં નરકદ્વારમાર્ગસ્ય દીપિકા ॥

શુચાં કંદઃ કલેમૂલં દુઃસ્વાનાં સ્વનિરંગના ॥ ૮૭ ॥

સત્ પુરુષોના પણ હૃદયમાં જો સ્ત્રી પણ આપે (અર્થાત્ નિવાસ કરે) તો મનોહર શુભોના સમુદાયને નિશ્ચે ત્યાંથી તે કાઢી મૂકે છે. ક્ષણપણુ, નિર્દયતા, અચળતા અને કુશીળતા આતો જેનામાં સ્વાભાવિક દોષો રહેલા છે, તેવી સ્ત્રીઓમાં કોણુ રતિ કરે ? સમુદ્રનો પાર પાર્શ્વી શક્તિએ પણ સ્વભાવથી વક્રતાવાળી સ્ત્રીઓનાં દુરાચરણોનો પાર ન પારીએ. ખરાબ આચરણવાળી સ્ત્રીઓ એક ક્ષણુ વારમાં પોતાનાં પતિને, પુત્રને, પિતાને કે ભાઈને (અલ્પ પ્રયોજન માટે સૂર્યકાંતા, ચુલની અને જીવ્યશાદિકની માફક) પ્રાણુના સંશયવાળા અકાર્યને વિષે આરોપિત કરે છે. સ્ત્રીઓ સંસારતું ખીજ છે, નરકના દ્વારના માર્ગમાં જવા માટે રસ્તો ખતાવનાર દીપિકાતુલ્ય છે, શોકની ઉત્પત્તિના કંદ સરખી છે, અને દુઃખની ખાણુ સમાન સ્ત્રી છે. ૮૩ થી ૮૭.

વેશ્યા સ્ત્રીના દોષો.

મનસ્યન્યદ્વચસ્યન્યત્ક્રિયાયામન્યદેવ હિ ॥

યાસાં સાધારણસ્ત્રીणां ताः कथं सुखहेतवः ॥ ૮૮ ॥

માંસમિશ્રં સૂરામિશ્રમનેકવિટ્તુંવિતમ્ ॥

કો વેશ્યાવદનં તુંવેદુચ્છિષ્ટમિવ મોજનમ્ ॥ ૮૯ ॥

અપિ પ્રદત્તસર્વસ્વાત્ કાસુકાત્સીણસંપદઃ ॥

વાસોપ્યાચ્છેતુમિચ્છન્તિ ગચ્છતઃ પપ્પયોષિતઃ ॥ ૯૦ ॥

ન દેવાન્ન ગુરુન્નાપિ મુહુદો ન ચ વાંધવાન્ ॥

અસત્સંગરતિર્નિત્યં વેશ્યાવશ્યો હિ મન્યતે ॥ ૯૧ ॥

કુષ્ટિનોપિ સ્મરસમાન્ પસ્યન્તી ધનકાંક્ષયા ॥

તન્વર્તી કૃત્રિમસ્નેહાં નિઃસ્નેહાં ગણિકાં ત્યજેત્ ॥ ૯૨ ॥

મનમાં કોઈ અન્ય પુરૂષ ઉપર પ્રેમ હોય છે, વચનમાં તેનાથી વળી કોઈ જુદા સાથે પ્રીતિ રાખે છે, અને વળી ક્રિયામાં (કાયાથી) તો વળી કોઈ જુદાજ પુરૂષ સાથે રમે છે. આવી વેશ્યાસ્ત્રીઓ સુખને માટે કેવી રીતે થઈ શકે ? જેતું મોહું, માંસ ખાતી હોવાથી માંસથી દુર્ગંધિત, મદિરાથી મિશ્ર, અને અનેક વિટ (જાર) પુરૂષોથી ચુંબન કરાયેલું છે એવું, ઉચ્છિષ્ટ (એઠા) લોબનની માફક વેશ્યાના સુખને કોણ ચુંબન કરે ? કામી પુરૂષે 'પોતાતું' સર્વ ધન વેશ્યાને આપ્યું હોય, પણ ત્યારે તે નિર્ધન થઈ લ્યાંથી ચાલ્યો જાય છે, ત્યારે તે વેશ્યા જતા કામી પુરૂષના વસ્ત્રો પણ ખેચી લેવાની ઇચ્છા રાખે છે. (અહા ! કેટલી બધી સ્વાર્થતા, કે નિઃસ્નેહતા છતાં મોહાંધ પુરૂષો સમજી શકતા નથી) વેશ્યાને સ્વાધિન થયેલો પુરૂષ, નિરંતર હુચ્ચા, જુગારી, રંડીબાબલદિ, ખરાબ પુરૂષોની સોબતમાંજ આનંદ માને છે. પણ દેવ, ગુરૂ, સારા મિત્રો અને બાંધવોની સોબતને ખીલકુલ ઇચ્છતો નથી. ધનની ઇચ્છાથી, કોઠીઆઓને પણ કામદેવ સમાન જોનારી અને કૃત્રિમ સ્નેહને વિસ્તારનારી, સ્નેહ વિનાની વેશ્યાનો સમજી માણસોએ અવશ્ય ત્યાગ કરવો.

પરસ્ત્રી ગમન અને તેના દોષો.

નાસક્ત્યા સેવનીયાઃ સ્વદારા અપ્યુપાસકૈઃ ॥

આકરઃ સર્વેપાપાનાં કિં પુનઃ પરયોષિતઃ ॥ ૯૩ ॥

સ્વપતિં યા પરિત્યજ્ય નિસ્ત્રપોપપતિં ભજેત્ ॥

તસ્યાં ક્ષણિકચિત્તાયાં વિશ્રંભઃ કોન્યયોષિતિ ॥ ૯૪ ॥

શ્રાવકોએ આસક્તિપૂર્વક પોતાની સ્ત્રી પણ સેવવી ન જોઈએ તો સર્વ પાપોની ખાણ સમાન પરસ્ત્રી માટે તો શુંજ કહેવું ? અર્થાત્ પરસ્ત્રી નજ સેવવી. જે સ્ત્રી પોતાના વહાલા પતિને મૂકી નિર્દેજ થઈ અન્ય પતિ પાસે જાય છે, તેવી ક્ષણિક ચિત્તાવળી યા ક્ષણિક પ્રેમવાળી અન્ય સ્ત્રીનો વિશ્વાસ શો ! અર્થાત્ તેનો વિશ્વાસ નજ રાખવો. ૯૩-૯૪.

પરસ્ત્રીમાં આસક્ત પુરૂષોને શિખામણ.

भीरोराकुलचित्तस्य दुःस्थितस्य परस्त्रियां ॥

रतिर्न युज्यते कर्तुमुपशूनं पशोरिव

॥ ૧૬ ॥

એક શ્યાનને મૈથુન સેવન કરવામાં અન્ય શ્યાનો તરફથી જે જે ભય રહેલો છે તથા તે વખતની તેની જેવી સ્થિતિ હોય છે, તેવા જનાવરોની માફક પરસ્ત્રીમાં આસક્ત થયેલા પુરૂષને, અન્ય તરફથી ભય, ચિત્તની આકુળતા અને ગમે તેવી જમીન ઉપર પડ્યા રહેવાપણું, વિગેરે સંકટો લોગવવાં પડે છે. માટે પરસ્ત્રીમાં પશુની માફક રતિ કરવી તે ઉત્તમ મનુષ્યને લાયક નથી. ૯૫

प्राणसंदेहजननं परमं वैकारणं ॥

लोकद्वयविरुद्धं च परस्त्रीगमनं त्यजेत्

॥ ૧૬ ॥

सर्वस्वहरणं वंधं शरीरावयवच्छिदां ॥

मृतश्च नरकं घोरं लभते पारदारिकः

॥ ૧૭ ॥

स्वदाररक्षणे यत्नं विदधानो निरन्तरम् ॥

जानन्नपि जनो दुःखं परदारान् कथं व्रजेत्

॥ ૧૮ ॥

विक्रमाक्रांतविश्वोपि परस्त्रीषु रिरंसया ॥

कृत्वा कुलभयं प्राप नरकं दशकन्धरः

॥ ૧૯ ॥

પ્રાણનાશના સંદેહને ઉત્પન્ન કરનાર પરમ વૈરતું કારણ અને આ લોક તથા પરલોક વિરુદ્ધ પરસ્ત્રી ગમનનો ત્યાગ કરવો. પરહારામાં આસક્ત પુરૂષો આ લોકમાં (રાજ તરફથી) સર્વ ધનતું હરણ, બંધન, અને શરીરના અવયવોતું છેદન એ આદિ દુઃખો પામે છે તથા મરણ પામ્યા બાદ ઘોર નરકમાં ભય છે. પોતાની સ્ત્રી ઉપર કોઈ ખરાબ નજર કરે તેના રક્ષણ માટે નિરંતર યત્ન કરનાર, અને સ્વસ્ત્રીના ખરાબ આચરણોથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખોના અનુભવ કરનાર માણસે પરસ્ત્રી ગમન શા માટે કરવું જોઈએ ? (કારણ પોતાની માફક તેના પતિને પણ દુઃખ થતુંજ હશે ને). પરસ્ત્રી ગમન તો દૂર રહો પણ જેણે પોતાના પરાક્રમથી આ વિશ્વને

સ્વાધીન કર્યું હતું તેવો મહા પરાક્રમી રાવણ પણ પરસ્ત્રી રમવાની ઇચ્છાથી કુલનો ક્ષય કરી નરકમાં ગયો. ૯૬ થી ૯૯.

વિવેચન—રાવણનું ચરિત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે, પર સ્ત્રી સાથે ક્રીડા કરવાની ઇચ્છાથી તેણે સીતાનું હરણ કર્યું હતું. વિલીખણ નામના તેના ભાઈએ તેને ઘણું સમજાવ્યો, પણ રામચંદ્રજીને સીતા પાછી ન આપી. આખરમાં રામચંદ્ર તથા લક્ષ્મણની સાથે યુદ્ધમાં તેને ઉતરવું પડ્યું, અને જોકે સ્ત્રી માટે પોતાના કુળનો નાશ કરી અંતમાં રણ શય્યામાં લાંબી નિદ્રાએ તેને સુવું પડ્યું અને મરણ પામી નરકની ઘોર યાતનાઓ સહન કરવી પડી. માટે પોતાનું કુશળ ઇચ્છનારા સત્પુરૂષોએ અવશ્ય પર સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો.

લાવણ્યપુण्याવયવાં પદં સૌંદર્યસંપદઃ ॥

કલાકલાપકુશલામપિ જહ્યાત્ પરસ્ત્રિયં ॥ ૧૦૦ ॥

લાવણ્યતાએ કરી પવિત્ર અવયવોવાળી, સૌંદર્યતાની સંપદાના ઘર સમાન, અને કલાના સસુદાયમાં કુશળતાવાળી પણ પર સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો.

આવા શુભ્રોવાળી પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનાર મહાપુરૂષની સ્તુતિ કરે છે.

અકલંકમનોવૃત્તેઃ પરસ્ત્રીસંનિધાવપિ ॥

સુદર્શનસ્ય કિં બ્રૂમઃ સુદર્શનસમુન્નતેઃ ॥ ૧૦૧ ॥

પોતાના ઉપર આશક થએલી પૂર્વોક્ત શુભ્રોવાળી પરસ્ત્રીની પાસે પણ જે મહાશયની વૃત્તિ નિષ્કલંક રહી છે, તેવા શાસનની ઉન્નતિ કરનાર, સુદર્શન શ્રેષ્ઠિના શુભ્રોની અમે કેટલી સ્તુતિ કરીએ? તેઓના સંબંધમાં અમે કેટલું બોલીએ અથવા શું બોલીએ? અર્થાત્ તેઓના સંબંધમાં જેટલું બોલીએ તેટલું જોઈએ છે. ૧૦૧.

(સુદર્શન શેઠનું ચરિત્ર કહેવામાં આવે છે). પૂર્વે અંગ દેશમાં તિલક સમાન શ્રેષ્ઠ અંપાનગરીમાં દધિવાહન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. મહા કુલવાન અને દેવાંગના તુલ્ય રૂપવાળી અભયા

નામની તેને પટરાણી હતી. તેજ શહેરમાં વૃષભદાસ નામનો પરમા-
હત ભક્ત શ્રેષ્ઠિ રહેતો હતો. તેને યથાર્થ નામવાળી ઝાહદાસી નામની
સુશીલા સ્ત્રી હતી. તેને અનુક્રમે શુભ સ્વપ્નેથી સૂચિત સુદર્શન નામનો
પુત્ર થયો. સમગ્ર કળાઓમાં પ્રવીણ થયેલા પુત્રને પિતાએ ઉત્તમ
કુળની સુશીલા મનોરમા નામની કન્યા પરણાવી.

સદ્શુરના સંયોગે સુદર્શન અને મનોરમા પરમ ઝાહદ ભક્તો
થયાં અને ખાર વ્રતો રૂપ ગૃહસ્થ ધર્મ તેમણે સ્વીકાર્યો. ખરેખર
અજ્ઞાનાંધકાર દૂર કરવા માટે શુર સિવાય બીજો કોઈ પ્રકાશ સમર્થ નથી.

તેજ રાજાના કપિલા નામના પુરોહિત સાથે સુદર્શનને ગાઢ-
મેત્રી થઈ. સુદર્શનના ધાર્મિક તેમજ સ્વાભાવિક શુભોથી આકર્ષાએલો
કપિલ પોતાનો કેટલોક વખત તેની પાસેજ વ્યતીત કરતો હતો.
પોતાના પતિને ઘેર મોડા આવતા જોઈ સ્ત્રી કપિલાએ ઘેર મોડા
આવવાનું કારણ પૂછ્યું.

શુભાનુરાગી કપિલે પોતાના મિત્ર સુદર્શનના શુભોત્તું કપિલા
આગળ વર્ણન કરી જણાવ્યું કે મહા શુભવાન અને રૂપવાન સુદ-
ર્શનની મિત્રતાથી મારા આત્માને ધન્ય માતું છું અને દિવસનો
મોટો ભાગ તે સદ્શુભીની સોખલમાં પૂર્ણ કરું છું તેથી મોડું અવાય છે.

પતિસુખથી સુદર્શનના શુભો સાંભળી વગર દેખે પણ કપિલા
તેના ઉપર મોહિત થઈ પડી. ખરેખર અમૃત પણ નિર્ભાગી મનુષ્યોને
વિષ તુલ્ય થઈ પરિણમે છે. ગમે તે પ્રયોગે કપિલાએ સુદર્શનને
મળવાનો નિર્ણય કર્યો.

એક દિવસે કપિલ બહાર ગામ ગયો. તે અવસર જોઈ કપિલા
સુદર્શન પાસે આવી અને ' તમારો મિત્ર ઘણો બીમાર છે માટે તમને
જાણાવે છે જોમ કહી ઉભી રહી. ' સરલ હૃદયના સુદર્શને તે વાત
ખરી માની અને મિત્રને મળવાને કોઈ પણ માણસને સાથે લીધા
સિવાય કપિલા સાથે આલી નીકળ્યો. ઘરમાં જઈ કપિલાને કહ્યું, મારો
મિત્ર કયા છે ? તેણે કહ્યું અંદર અમારીમાં છે, આગળ જાઓ. સુદ-
ર્શન આગળ આવ્યો એટલે કપિલાએ દ્વાર બંધ કર્યો; સુદર્શન શંકાયો.

શુભોવાળી પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનાર મહાપુરુષની સ્તુતિ કરે છે. ૧૩૫

કપિલા ક્યાં છે ? ફરી પુછ્યું. કપિલાએ જવાબ આપ્યો, કપિલાને બદલે આને કપિલાનેજ મળે. મારા પતિના સુખથી તમારા શુભ સાંભળ્યા ત્યારથી મારી મનોવૃત્તિ તમારા તરફ લલચાઈ હતી. હવે આને મારી પ્રાર્થના સફળ કરે અને મને શાંતિ આપે. સુદર્શન એકાએક સ્ત્રીના કહેવાથી મનુષ્ય સાથે લીધા સિવાય પોતાનું પરના ઘરમાં આવવું થયું તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. પણ આ પશ્ચાત્તાપ નકામો હતો. પાણી પીને ઘર પૂછવા જેવું થયું. કપિલા તેને સુકે તેમ નહોતી. મોહાંધ મનુષ્યને કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિવેક હોતો નથી—કપિલા સુદર્શનને વળગી પડી. તાત્કાલિક બુદ્ધિવાળા સુદર્શને ખુલ્લા હૃદયથી દીલગીર થઈ જવાબ આપ્યો, કપિલા તમારું કહેવું હું માન્ય રાખી શકતો નથી; કારણ કે વિધાતાએ મારા સુંદર રૂપ સાથે નપુંસકપણાનો દોષ સાથેજ દાખલ કર્યો છે, અર્થાત્ હું નપુંસક છું. દઠ હૃદયવાળા મનુષ્યોના હૃદયમાં ઇચ્છા સિવાય વિકૃતિ થતી નથી. કપિલા વિલમ્બી થઈ ગઈ અને તત્કાળ સુદર્શનને જવા માટે દ્વાર ખોલી આપ્યું. સુદર્શન ઘેર આવ્યો અને હવેથી સાથે સહાયક લીધા સિવાય કોઈને ઘેર વગર પ્રસંગે ન જવું તેવો નિર્ણય કર્યો.

ઈદ્ર મહોત્સવનો દિવસ હતો. સારાં સારાં વસ્ત્રાભૂષણો પહેરી સર્વ લોકો ખહાર જતાં હતાં, અભયા રાણી પણ કપિલા પુરોહિતિની સાથે રથમાં બેસી ફરવા નીકળી. તેવામાં આબુખાબુ દેવકુમાર જેવા છ પુત્રોથી ઘેરાયલી એક સ્ત્રીને કપિલાએ જોઈ અભયાને પૂછે છે, બાઈ સાહેબ આ ભાગ્યવાન સ્ત્રી કોણ છે ? અભયાએ જવાબ આપ્યો, આપણા નગરના પ્રખ્યાત ધર્મિષ્ઠ શેઠ સુદર્શનની આ સ્ત્રી છે અને છએ પુત્રો તેના છે. કપિલા હસીને ખોલી બાઈ સાહેબ તેને પુત્રો ક્યાંથી હોય ? રાણીએ જવાબ આપ્યો—કપિલા આ શું બોલો છો ? પુરુષોવાળી સ્ત્રીને પુત્રો ન હોય ત્યારે કોને હોય ? કપિલાએ જવાબ આપ્યો, તેનો સ્વામિ પુરુષાર્થ રહિત છે. આ પ્રમાણે કહી પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત રાણીને જણાવ્યો. અભયા હસીને ખોલી, અરે સુખ્યા, સુદર્શન તને ઠગી છે. તે પરસ્ત્રી તરફ નપુંસક છે પણ સ્વસ્ત્રી તરફ નપુંસક નથી. કપિલા જરામોહું

ચકાવીને બોલી, ઠીક છે, હું તો સુગંધા છું અને મને ઠગી છે, પણ તમે તો ચતુર છોને ! અભયા બોલી, મારા હાથના સ્પર્શથી તો પથ્થર પણ ગળી જાય તો પુરૂષની તો વાતજ શી કરવી ? કપિલાએ કહ્યું, આટલો બધો ગર્વ રાખો છો ત્યારે હવે તમે સુદર્શન સાથે વિલાસ કરશોજ. માનના આવેશમાં આવી જઈ અભયાએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે જો સુદર્શન સાથે વિલાસ ન કરું તો અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી બળી મરું—બરેબર અજ્ઞાની મનુષ્યોને માન ક્યાં કરવું તેની બખર પડતી નથી. તેથીજ પોતાની મર્યાદા અને ધર્મને જાળંગી રાણીએ અનર્થકારી પ્રતિજ્ઞા કરી. મહોત્સવમાં ફરી સર્વ કોઈ પોતપોતાને ઠેકાણે ગયા. અભયાના હૃદયમાં ચિંતા અગ્નિ સળગવા લાગ્યા. શાંત કરવા માટે પોતાની ધાવ માતા પંડિતાને બોલાવી પોતાની પ્રતિજ્ઞા જણાવી. પંડિતાએ પ્રતિજ્ઞા માટે ઠપકો આપ્યો અને કહ્યું કે આ પ્રતિજ્ઞા તે ઠીક નથી કરી, કેમકે સાધારણ જૈનીઓ પણ પરસ્ત્રી સાથે સહોદર તુલ્ય વૃત્તિ રાખે છે તો આતો ધર્મ ધુરંધર સુદર્શનના સંબંધમાં કહેવુંજ શું ? અભયાએ જણાવ્યું, તે હું જાણું છું પણ હવે થઈ તે થઈ, માટે કોઈ ઉપાય કરો કે જેથી મારી પ્રતિજ્ઞા સફળ થાય. પંડિતાએ તપાસ કરી જણાવ્યું કે આઠમ ચૌદશ સુદર્શન પોસહ કરી રાત્રે સુના ઘરમાં કાયોત્સર્ગ સુદ્રાએ ધ્યાનમાં રહે છે. તે રાત્રે તેને આંહી ઉપાડી લાવવો.

એક દિવસે કૌસુદી મહોત્સવનો દિવસ હતો. રાત્રે ઠંઠેરો પીટાંચો કે નગરમાંથી સર્વ સ્ત્રી પુરૂષોએ બહાર નીકળી જવું અને રાત્રિ દિવસ વનમાં આનંદથી ગુબરવો. તે દિવસ ચોમાસી ચતુર્દશીનો હોવાથી શેઠે વિચાર્યું કે મને ધર્મમાં ખલલ પડશે. રાત્રે પાસે લેટણ મૂકી તે દિવસ ગહેરમાં ધર્મ ધ્યાનમાં રહી ગુબરવા અરજ કરી. રાત્રે તેને પમિષ્ટ હોવાથી રબ આપી. શેઠે દિવસ ચૈત્ય પરિપાટીમાં ગુબરી. રાત્રે પોષધ કરી શુન્ય ગ્રહમાં કાયોત્સર્ગમાં રહો અને પ્રાતઃકાળ થયા સિવાય ગમે તેવા ઉપસર્ગ થાય તો પણ ચલાયમાન ન થવું તેવો અભિગ્રહ કર્યો. આ વાતની બખર પંડિતાને પડી. પંડિતાએ અભયાને કહ્યું કે જો તું આજે બહાર ન

શુભોવાળી પરમ્પ્રીના ત્યાગ કરનાર મહાપુરુષની સ્તુતિ કરે છે. ૧૩૭

જાય તો તારૂં કામ થાય. અલયાએ પેટમાં દુઃખવાતું બહાતું કાઢી રાજ પાસેથી શહેરમાં રહેવાની ના મેળવી. ચોકીનો બપોતો પૂર્ણ હતો. એટલે સુદર્શનને અંદર કેમ લાવવો તે વિચારમાં પડિતા ધુંચાઈ. આખર એવા નિર્ણય ઉપર આવી કે દેવીની મૂર્તિના બહાનાથી તેને અંદર લઈ જવો. પછી કામદેવની ઉભી મૂર્તિ ગાડી ઉપર ચડાવી પડિતા રાજગઢમાં લઈ ગઈ. ચોકીદારના પૂછવાથી તેણે તે મૂર્તિ દેખાડી અને જણાવ્યું જે રાણી સાહેબ આજ બહાર જવાનાં નથી માટે મૂર્તિઓનું પૂજન કરવા સાડે રાજગઢમાં લઈ જવામાં આવે છે. બે ચાર મૂર્તિઓ તેવી રીતે લઈ જઈ કાયોત્સર્ગ સુદ્રાએ ધ્યાનમાં રહેલા સુદર્શનને ગાડી ઉપર ચડાવી અલયા રાણી પાસે લાવી મૂક્યો. પોતાના મનોરથો પૂર્ણ થયા સમજી અલયા નજીક આવી હાવભાવ કરવા લાગી. સુદર્શન ધ્યાનમાં જાગૃત હતો. ઉપસર્ગ આવ્યો જાણી તે વધારે દૃઢ થતો ચાલ્યો. અલયા કહે છે, તમારે માટે મેં આ બધી મહેનત કરી છે માટે મને શાંત કરો. સુદર્શન બોલ્યો નહિ, અલયાએ હાથ પકડ્યો, આલિંગન કર્યું અને કમોત્પન્ન કરવાની પોતામાં જેટલી યાતુરી હતી તે સર્વ વાપરી ચુકી, પણ પશ્ચર ઉપર પાણી ઢાળવા માફક નિરર્થક થયું. અલયા ગુસ્સો કરી બોલી, સુદર્શન મારૂં કહેવું માન્ય કર. હું તુષ્ટમાન થઈ તો રાજ્ય બધું તારે આધીન છે અને રોપાયમાન થઈ તો આ તારૂં જીવિતવ્ય પણ નથી એમ નિશ્ચય રાખજે. પણ સાંભળે કોણ ? આ પ્રમાણે આખી રાત્રિ સુદર્શનને મનાવતાં ગઈ. આખર પ્રાતઃકાળ થતો જાણી પોતાનું કામ સિદ્ધ ન થયું અને હવે ઉલટો ફરેતો થશે એમ જાણી પોતાને હાથે પોતાના શરીર ઉપર કેટલાક જખમ કરી પોકાર કરી ઉઠી કે દોડો દોડો, કોઈ માણસ અંતઃપુરમાં પેઠો છે, અને મારી આબરૂ લુંટે છે. ખરેખર સ્ત્રીઓના પ્રપંચો યા ચરિત્રોનો પાર કોઈ પામતું નથી. ચોકીદારો દોડી આવ્યા અને કેટલીકવારે રાજ પણ આવ્યો. સુદર્શનને રાજ્યે ઓળખ્યો. અલયાએ રાજને જણાવ્યું કે ઓચિતો આ માણસ મહેલમાં દાખલ થયો અને મારૂં શીયળ લુંટતો હતો. મેં પોકાર કરી મારૂં રક્ષણ કર્યું છે. રાજ

સુદર્શનને પૂછે છે, શેઠ, આમાં સત્ય શુ છે તે જણાવ, મને તારા વચન ઉપર ભરોસો છે. શેઠે વિચાર કર્યો કે જો હું સત્ય કહીશ તો રાજા સીને મારી નાખશે, એમ ભાણી શેઠ મૌન રહ્યા. ઘણું પૂછ્યા છતાં જ્યારે શેઠે ઉત્તર ન આપ્યો ત્યારે રાજાએ ગુસ્સે થઈ શુળીએ ચડાવવાનો હુકમ કર્યો. શેઠને શહેરમાં થઈ શુળીએ દેવા લઈ જતાં જોઈ શહેરમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. તેની સ્ત્રી મનોરમાને ખબર થઈ. સતી મનોરમાએ ગુહુ ચૈત્યમાં જઈ શાસન દેવીઓને વિવ્રણિ કરી કે જો મારો સ્વામી નિર્દોષ હોય તો શાસનાધિષ્ઠાતૃ દેવદેવીઓ, મને સહાય કરજો, અને પોતે સ્વામીનું કલંક દૂર ન થાય ભાં સુધી કાર્યો-ત્સર્ગ કરી ધ્યાનસ્થપણે રહી. સુદર્શનને ખહાર લઈ ગયા. શુળી ઉપર ચડાવવાની તૈયારી કરે છે. સત્ય તે સત્યજ. એ છુપું રહેજ નહિ. સતી મનોરમાની લાગણી અને સુદર્શનની સત્યતા પ્રકટ કરવા શાસનાધિષ્ઠાતૃ દેવીએ શુળીનું સિંહાસન કરી દીધું અને સત્યનો જયજયકાર થયો. રાજા ત્યાં આવ્યો. સુદર્શન પાસે પોતાના અભણ-પણાના અપરાધની માફી માગી અને હાથી ઉપર બેસાડી રાજા સંભામાં લઈ ગયા. અભયાને ખબર પડવાથી ગળે ફાંસો ખાઈ તે મરી ગઈ, અને ધાવ માતા નાશી ગઈ. શેઠે ઘેર આવી દુઃખદાઈ સંસારવાસથી વિરક્ત થઈ ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું અને એકલ વિહારી થઈ સુનાં વનો, જંગલો, પહાડો, ગુફાઓ અને રાનોમાં ધ્યાનસ્થ રહી આત્મ સાધનમાં તે સાવધાન થયા. પડિતા નાશી, પાટલીપુત્ર શહેરમાં દેવદતા વેશ્યાને ત્યાં રહી. તેની આગળ સુદર્શનના રૂપ શુભ અને ઘૈર્યતા વિગેરેનું વર્ણન કર્યું. એક દિવસે સુદર્શન મુનિ કરતા કરતા પાટલીપુત્રના વનમાં ધ્યાનસ્થ રહ્યા હતા. કાર્ય પ્રસંગે આવી ચડેલી પડિતાએ તેને જોઈ, ઝાળખી, પોતાની સ્વામિનીને વાત કહી. તેણે તેને પોતાને ત્યાં લાવવા કહ્યું. મુનિ પણ ધ્યાન ધારી આહાર અર્થે કરતા ભાં આવી ચડ્યા. વેશ્યાના ઘરની ખબર ન હોવાથી તેઓ અંદર ગયા. વેશ્યાએ આખો દિવસ હાવભાવ કરી ચલાયમાન કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તે નિર્થક ગયા. સાંજે થાકીને વેશ્યાએ જવા દીધા. તે ત્યાંથી નીકળી વનમાં કાયોત્સર્ગે રહ્યા. અભયા રાણી આર્તધ્યાને

મરીને વ્યંતરીપણે થયેલી તે ફરતી ફરતી ત્યાં આવી. તેણે સુદર્શનને જોયા. પૂર્વનું વેર સાંભરી આંધું. તેણે ઘણા ઉપસર્ગો કર્યા. મુનિ પણ મનને દૃઢ કરી આત્મ ધ્યાનની શ્રેણિ ઉપર આગળ વધ્યા અને પરિણામની વિશુદ્ધતાથી કર્મ ખપાવી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કર્યું. અનેક ભવ્ય જીવોને બોધ આપીને તે સુદર્શન મુનિ મોક્ષ ગયા. આ પ્રમાણે પરસ્ત્રીથી વિરક્ત રહેનાર મહા પુરૂષ સુદર્શનનું ચરિત્ર સમાપ્ત થયું. આ ચરિત્ર ઉપરથી સુદર્શનની શિયળ વિષેની દૃઢતા સંબંધી ઘણું સમજવા અને મનન કરવા જેવું છે. તે મહાશયે ત્રણે ઠેકાણે અને તેમાં અભયા રાણી પાસેથી ચોતાનો બચાવ કર્યો હતો તે ખરેખર પ્રશંસવા લાયક છે.

પરપુરૂષનો ત્યાગ કરવા માટે સ્ત્રીઓને ઉપદેશ આપે છે.

ऐश्वर्यराजराजोपि रूपमीनध्वजोपि च ॥

सीतया रावण इव त्याज्यो नार्या नरः परः ॥ १०२ ॥

ઐશ્વર્યમાં રાજના રાજ સરખો—અને રૂપમાં કામદેવ જેવા પણ રાવણનો જેમ સીતાએ ત્યાગ કર્યો તેમ સ્ત્રીઓએ પરપુરૂષનો ત્યાગ કરવો. ૧૦૨.

અન્ય સ્ત્રી પુરૂષમાં આસક્ત થનારને ફળ બતાવે છે.

नपुंसकत्वं तिर्यकत्वं दौर्भाग्यं च भवेभवे ॥

भवेन्नराणां स्त्रीणां चाऽन्यकान्तासक्तचेतसाम् ॥ १०३ ॥

ખીન પુરૂષ અને ખીજી (પર) સ્ત્રીઓમાં આસક્ત મનવાળા સ્ત્રી પુરૂષોને ભવોભવમાં નપુંસકપણ, તિર્યચપણ અને દૌર્ભાગ્યપણ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૦૩.

બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું ફળ.

प्राणभूतं चरित्रस्य परब्रह्मैककारणम् ॥

समाचरन् ब्रह्मचर्यं पूजितैरपि पूज्यते ॥ १०४ ॥

ચિરાયુષઃ સુસંસ્થાના દૃઢસંહનના નરાઃ ॥

તેજસ્વિનો મહાવીર્યાં ભવેયુર્બ્રહ્મચર્યતઃ ॥ ૧૦૫ ॥

આરિત્રના પ્રાણ સરખા અને મોક્ષના એક અસાધારણ કારણ સરખા બ્રહ્મચર્યને આદરવાથી દેવોવડે કરીને પણ તે પૂજ્ય છે. બ્રહ્મચર્યના પાલન કરવાથી લાંબા આયુષ્યવાળા, સારા સંસ્થાન (આકૃતિ) વાળા, દૃઢ સંધેણુવાળા, તેજસ્વિ અને મહાન્ પરાક્રમવાળા પુરુષો થઈ શકે છે. ૧૦૪-૧૦૫.

આ પ્રમાણે ગૃહસ્થોનું સ્વહારાસંતોષ યા પરત્ની ત્યાગ કરવારૂપ થોથું વ્રત સમાપ્ત થયું.

ઇચ્છાને નિયમમાં રાખવારૂપ પરિગ્રહના નિયમવાળું
ગૃહસ્થોનું પાંચમું વ્રત કહે છે.

અસંતોષમવિશ્વાસમારંભે દુઃસ્વકારણમ્ ॥

મત્વા મૂર્છાફલં કુર્યાત્ પરિગ્રહનિયંત્રણં ॥ ૧૦૬ ॥

દુઃખનાં કારણરૂપ અસંતોષ, અવિશ્વાસ અને આરંભ આ સર્વ મૂર્છાના ક્ષણો છે એમ જાણીને પરિગ્રહનો નિયમ કરવો. (પરિમાણ કરવું).

વિવેચન.

ન સો પરિગ્રહો વૃત્તો નાદ્યુત્તેણ તાડણા ॥

મુચ્છા પરિગ્રહો વૃત્તો દ્વિવૃત્તં મહેસિણાં ॥

કેમકે જગતના ભવોનું રક્ષણ કરનાર મહર્ષિ જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન મહાવીર દેવે, મુર્છા છે તે પરિગ્રહ છે, પણ મુર્છા (આસક્તિ) ન હોય તે પરિગ્રહ નથી આ પ્રમાણે કહેલું છે.

બાહ્યથી ધનાદિકનો ત્યાગ કર્યો પણ અંદરથી ઇચ્છા જાગૃત હોય તો તે ત્યાગી કહી શકાય નહિ. જો બાહ્ય ત્યાગથીજ ત્યાગ કહેવાતો હોય તો ઘણાં નિર્ધન, રંક તથા પશુ આદિ જનાવરો પાસે કાંઈ પણ હોતું નથી, તેને પણ ત્યાગીમાં ગણવા જોઈએ. પણ તેમ

ન થવાનું કારણ તેઓની અંદરની ઇચ્છા-મૂર્છા ગઈ નથી, તેથી વસ્તુ પાસે વિદ્યમાન ન છતાં તેઓ ત્યાગી નથી. ત્યારે કેટલાક પાસે વસ્તુ હોય છે પણ મમત્વ ન હોવાથી તે ત્યાગી સરખા કહી શકાય છે. પરિગ્રહનો બાહ્યથી ત્યાગ કર્યો હોય અને અંદરથી ઇચ્છા-તૃષ્ણા પણ ગઈ હોય તે તો ખરેખર ત્યાગ છે એ તો નિર્વિવાદ છે. પણ વસ્તુનો બાહ્યથી ત્યાગ કર્યા સિવાય વસ્તુ વિદ્યમાન છતાં તેમાં મૂર્છા ન રહેવી એ વિકટ કામ છે. જે કે અશક્ય નથી છતાં દુઃશક્ય તો જણાય છે. કેટલાએક મનુષ્યો વસ્તુ વિદ્યમાન છતાં મૂર્છા ત્યાગનો ડોળ કરે છે પણ આવો ત્યાગપણાનો ડોળ એ ખરેખર ત્યાગ માર્ગમાં જોખમભરેલો છે. વસ્તુ જેને જોઈએ તેને આપી દેવાય, ચાલી જાય, નાશ પામે તો શોક ન થાય, આવે તો હર્ષ નજ હોય, અને તેના રક્ષણાદિક સંબંધમાં આત્મા કાંઈ પણ ખિન્ન કે કલુષિત ન થતો હોય તો સમજવાનું છે કે તેના ઉપર મૂર્છા નથી; પણ જે તે માંડેથી કાંઈ પણ વિદ્યમાન હોય તો મૂર્છા ગઈ નથી એમ સમજવું જોઈએ. માટે ખીજા ત્યાગને ગોણુ કરી પ્રથમના બાહ્યાંતર ત્યાગને સુખ્ય કરી અત્યારના વખતમાં વર્તવું એ વિશેષ આત્મહિત કરે છે.

પરિગ્રહથી થતો દોષ.

પરિગ્રહમત્વાદ્દિ મજ્જત્યેવ મત્રામ્બુધૌ ॥

મહાપોત ઇવ પ્રાણી ત્યજેત્તસ્માત્પરિગ્રહમ્ ॥ ૧૦૭ ॥

જેમ ઘણા ભારથી ભરેલું મોટું વહાણ સસુદ્રમાં ડુબી જાય છે, તેમ પરિગ્રહ ઉપરના મમત્વથી પ્રાણિઓ સંસારરૂપ સસુદ્રમાં ડુબેજ છે. માટે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૧૦૭

ત્રસરેણુસમોપ્યત્ર ન ગુણઃ કોઽપિ વિચિતે ॥

દોષાસ્તુ પર્વતસ્થૂલાઃ પ્રાદુઃપંતિ પરિગ્રહે ॥ ૧૦૮ ॥

એક ત્રસરેણુના જેટલો પણ પરિગ્રહમાં કોઈ પણ શુભ વિદ્યમાન નથી, છતાં પર્વત જેવડા મોટા મોટા દોષો તો તેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૦૮.

વિવેચન:—કેટલાએક મનુષ્યો પરિગ્રહમાંથી એવા ગુણો દેખાડે છે કે પૈસો હોય તો દાન આપીએ, મંદિર આદિ બંધાવીએ, વિગેરે વિગેરે ધર્મનાં કાર્યો કરીએ, માટે કાંઈ આરંભાદિ કરીને પણ ધર્મ કરવા માટે પૈસો પેદા કરવો, અને દાન આપવાથી, મંદિર આદિ બંધાવવાથી કરેલું પાપ નિવૃત્ત થશે. જ્ઞાનીઓ કહે છે કે પૈસાથી દાન આપવાનું તથા મંદિર આદિ બંધાવવાનું જે શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આંચું છે તે મેળવેલ યા હયાત પૈસાનો સદ્વ્યય કરવાનું કહેવામાં આંચું છે; પણ ધર્મને માટે આરંભ કરી પૈસો પેદા કરે છે તેઓ ઉત્તમ વચ્ચેના કાઠવમા યોગી પછી ધોવાના જેવું કરે છે, અથવા માથું ફેલીને શીરો ખાવા જેવું કરે છે. તે કરતાં બહેતર છે કે પ્રથમજ ધર્મ નિમિત્તે આરંભ ન કરવો, કે જેથી તે પાપ ધોવાના પ્રયાસમાં ઉતરવું ન પડે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

કંચળમણિસોવાણં ચંમસહસ્સો સિયં મુવળતલં ॥

જો કારિજ્ઞઙ્ગિ જિણહરં તઓવિ તવસંયમો અહિઓ ॥

સુવર્ણના પગથિયાંવાળું અને મથિના હબર સ્તલોથી ઉચ્ચા ભુવનના તળિયાવાળું જે જીનમંદિર કરાવે તેનાથી પણ તપ અને સંયમ અધિક છે. ('કહેવાનો આશય એવો છે કે પૈસાથી જે ધર્મ થાય છે તેના કરતાં પોતાના આત્માથી ઇચ્છારોધરૂપ તપ તથા સંયમ કરવે કરી અધિક લાભ મેળવાય છે, કેમકે પૈસારૂપ પુદ્ગલથી કરાયેલા ધર્મ તે પુદ્ગલિક સુખ આપે છે, અને આત્માથી કરાયેલ ધર્મ તે આત્મિક વસ્તુ આપે છે.)

સંગાન્નવન્ત્યસન્તોપિ રાગદ્વેષાદયો દ્વિપઃ ॥

મુનેરપિ ચલચ્ચેતો યત્તેનાન્દોલિતાત્મનઃ ॥ ૧૦૯ ॥

પરિગ્રહથી (ધનથી) અછતા પણ રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓ પ્રકટ થાય છે, કેમકે તે પરિગ્રહથી આંદોલિત આત્માવાળા (પ્રેરાયેલા) મુનિઓનાં પણ ચિત્ત અપળ થઈ જાય છે (તો ગૃહસ્થોની તો વાતજ શી કરવી ?)

ગૃહસ્થોએ શું કરતું જોઇએ ?

સંસારમૂલમારમ્ભાસ્તેષાં હેતુઃ પરિગ્રહઃ ॥

તસ્માદુપાસકઃ કુર્યાદલ્પમલ્પં પરિગ્રહં ॥ ૧૧૦ ॥

સંસારતું મૂળ કારણ આરભો છે, અને આરંભતું મૂળ કારણ પરિગ્રહ છે. માટે શ્રાવકોએ (ગૃહસ્થોએ) જેમ અને તેમ પરિગ્રહ જોઈ કરવો (રાખવો).

પરિગ્રહથી થતો ભય.

મુષ્ણન્તિ વિષયસ્તેના દહતિ સ્મરપાવકઃ ॥

રન્ધન્તિ ચનિતાવ્યાધાઃ સંગૈરંગીકૃતં નરમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

ધન અંગીકાર કરવાળા પુરૂષને વિષયરૂપ ચોરો હુટી લે છે, કામરૂપ અગ્નિ નિરંતર બાળે છે, અને શરીરના સ્વાર્થી સ્ત્રીઓરૂપી પારધીઓ સંસારમાં રોકી રાખે છે. ૧૧૧.

પરિગ્રહથી તૃપ્તિ થતી નથી.

ત્સો ન પુત્રૈઃ સગરઃ કુચિકર્ણો ન ગોધનૈઃ ॥

ન ધાન્યૈસ્તિલકશ્રેષ્ઠી ન નંદઃ કનકોત્કરૈઃ ॥ ૧૧૨ ॥

પુત્રોવડે સગર રાજા, ગાયોવડે કુચિકર્ણુ ગૃહપતિ, અનાજ સંગ્રહે કરી તિલક શેઠ, અને સોનાના ઢગલાવડે નંદરાજા તૃપ્ત થયો નહિ. ૧૧૨.

ત્રિવેચનઃ—ઈંધણાઓથી અગ્નિની તૃપ્તિ થતી નથી, તેમ પરિગ્રહથી મનુષ્યોની તૃપ્તિ નથી. સગર અકુર્વતિ રાજા હતો. તેની રાજધાની અયોધ્યા હતી, તેને સાઠ હજાર પુત્રો હતા, પણ તે પુત્રની ઇચ્છાથી અપૂર્ણ રહ્યા. દૈવિક ઉપદ્રવથી તેના સાઠહજાર પુત્ર માર્યા ગયા. આખર વૈરાગ્ય પામી અભૃતનાથ સ્વામી પાસે ચારિત્ર લીધું, ત્યારેજ તેને ખરે સંતોષ અને આત્મશાંતિ મળી.

કુચિકર્ણુ ગૃહપતિ મગધ દેશના સુધોષ ગામનો કણ્ઠી પટેલ હતો. ગાયો ઉપરની પ્રીતિ તેની અથાગ હતી. અનુક્રમે તેણે એક

લાખ ગાયો મેળવી હતી, છતાં પણ તે અસંતોષિત પરિણામી રહ્યો. તેજ ગાયોના ઘૂત, દધ્યાદિથી અલ્હુતાવાળો થઈ આર્ત-ધ્યાને મરણ પામી તે તિર્યચપણે ઉત્પન્ન થયો. મમત્વનું કેવું ખરાબ પરિણામ !

તિલક શેઠ અચળપુર ગામનો રહીશ વણિક હતો. અનાજ સંગ્રહ કરવા ઉપર અને તેનો નફો મેળવવા ઉપર તેની પ્રીતિ અગાધ હતી. ઘરની સારી વસ્તુ વેચીને પણ તે ધાન્યનો સંગ્રહ કરતો અને દુકાળ પડવાની રાહ જોયા કરતો. એક વખત નિમિત્તિઆએ તેને જણાવ્યું કે આ વર્ષમાં દુકાળ પડશે, તે સાબળતાંજ તેણે અનાજની એટલી બધી ખરીદી કરી લીધી કે ચોતાના ઘરનાં યુક્તળ નાણાં છતાં તેને ઘર વેચવાની અને છેવટમાં વ્યાજે નાણાં લેવાની જરૂર પડી. પૃથ્વીપર કોઈ ભાગ્યવાનનો જન્મ થતાં દુકાળ ફર થયો અને તે એટલી બધી ખોટમાં આવી પડ્યો તે આર્તધ્યાનમાં છાતી પીટીને તેને મરવું પડ્યું. મરીને નરકે ગયો. આહા શું મનુષ્યોની લોભવૃત્તિ !

પૂર્વે પાટલીપુત્ર નગરમાં નંદ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની લોભવૃત્તિ મર્યાદા વિનાની હતી. પ્રજા ઉપર મોટા કરો તેણે નાખ્યા, ખોટા આરોપો મૂકી ધનાઢયો પાસેથી ધન કઢાવ્યું અને સોનાના સિક્કાઓ કાઢી આમડાનાં નાણાં ખનાવ્યાં. પ્રજાને નિર્ધન કરી તેણે સોનાના ડુંગરો ખનાવ્યા. છેલ્લી અવસ્થામાં અનેક વ્યાધિઓથી પીડા પામી રીખાઈ રીખાઈ મરણ પામ્યો અને મરીને નરકે ગયો. આ પ્રમાણે લોભથી થતા અવગુણો જાણી ચોતાની નિર્મર્યાદ ઇચ્છાને સંતોષ વૃત્તિએ કરી નિયંત્રિત કરવી, અર્થાત્ ઇચ્છાને અમુક હદમાં લાવી મૂકવી, જેથી વિશેષ અનર્થ થતો અટકે.

પરિગ્રહ—ઇચ્છા યોગીઓનો પણ નાશ કરે છે.

તપઃ શ્રુતપરિવારાં ક્ષમસામ્રાજ્યસંપદમ્ ॥

પરિગ્રહગ્રહ્યસ્તાસ્ત્યજેયુર્યોગિનોપિ હિ ॥ ૧૧૬ ॥

પરિગ્રહરૂપ ગ્રહથી ગ્રસિત થયેલા (લક્ષ કરાયેલા) યોગીઓ પણ પોતાની તપ અને શ્રુત જ્ઞાનના પરિવારવાળી શમભાવ રૂપ સામ્રાજ્ય (સ્વતંત્ર) લક્ષ્મીનો નાશ કરે છે (ત્યાગ કરે છે.) ૧૧૫.

અસંતોષવતઃ સૌંદર્યં ન શક્રસ્ય ન ચક્રિણઃ ॥

જન્તોઃ સંતોષમાજો યદભયસ્યેવ જાયતે ॥ ૧૧૬ ॥

તે સુખ અસંતોષવાળા ઈંદ્રને કે ચક્રવર્તિને પણ મળી શકતું નથી કે જે સુખ સંતોષ વૃત્તિવાળા અભયકુમાર જેવાને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧૬

વિવેચનઃ—મગધ દેશના પાટનગર રાજગૃહી નગરીમાં પરમાર્હત ભક્ત શ્રેણિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તેનો અભયકુમાર પુત્ર હતો. યુદ્ધિના વૈભવથી પાંચસો પ્રધાનોનો તે આગેવાન હતો અને રાજ્ય-તંત્રનો એક ધુરંધર હતો. તેના યુદ્ધિભળથી ખીબાં રાજ્યો આશ્ચર્ય અને ભય પામી નિરંતર તેનાથી સાવધ રહેતાં અને તેવા વિકટ પ્રસંગોમાં અભયકુમારની સલાહ માગતા હતા. પ્રબલિતનાં, રાજ્યહિતનાં અને ધર્મહિતનાં તેણે એટલાં બધાં સારાં કાર્યો કર્યાં હતાં કે તે વખતના રાજા પ્રબલને તે સર્વ અનુકરણ કરવા જેવાં હતાં, ઈત્યાદિ પુત્રનાં આવાં અલૌકિક કાર્યો અને યુદ્ધિ વૈભવથી આકર્ષાઈ ખીબા રાજપુત્રો છતાં શ્રેણિક મહારાજાએ તેને રાજ્ય આપવાનો નિર્ણય કર્યો અને અભયકુમારને સ્વીકારવા જણાવ્યું. અભયકુમારે ઉત્તર આપ્યો કે પિતાજી! મારી મનોવૃત્તિઓ હવે પરલોક સંબંધી પરમાર્થ સાધવા પ્રેરાય છે. મને રાજ્યની ખીલકુલ ઈચ્છા નથી. મનુષ્યોએ પોતાની જીંદગી અને યુદ્ધિભળ આત્મશાંતિ માટે વાપરવાં જોઈએ. છતાં છે. વટની અવસ્થામાં પણ જો તેઓ રાજ્યાદિકના લોભી થઈ વિષયાક્રમ બની પરમાર્થ સિદ્ધ ન કરે તો તે મનુષ્યપણાને લાયકજ નથી. માટે હું હવે માફ આત્મસાધન કરીશ અને રાજ્ય આપ ઈચ્છાનુસાર ખીબા રાજકુમારોને સોંપશો. રાજ્યએ ઘણો આગ્રહ કર્યો છતાં સંતોષ-વૃત્તિવાળા અને આત્મજગૃતિવાળા અભયકુમારે તેનો સ્વીકાર કરવા છેવટ સુધી ના પાડી અને પિતાની આજ્ઞા મેળવી. ભગવાન મહા-વીર દેવ પાસે આરિત્ર સ્વીકાર કર્યું અને ધર્મધ્યાનમાં લીન થઈ અંતે

સર્વાર્થ સિદ્ધ નામના વિમાને દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. આ પ્રમાણે સંતોષ વૃત્તિવાળા અભયકુમારનું દુકં છવન કહેવાયું. વાચકોએ યથાશક્તિ તેમનું અનુકરણ કરવા સાવધાન થવું.

સંતોષની સ્તુતિ.

સંનિઘૌ નિઘયસ્તસ્ય ક્રામગવ્યનુગામિની ॥

અમરાઃ કિંકરાયન્તે સંતોષો યસ્ય મૂષણમ્ ॥ ૧૧૭ ॥

જે મહાશયનું સંતોષ તેજ ભૂષણ છે, તેને નિધાનો પાસે રહે છે, કમધેનુ તેની પછાડી ચાલે છે અને દેવો કિંકરની માફક આજ્ઞા ઉઠાવે છે. ૧૧૭.

આ પ્રમાણે પરિગ્રહની ધર્યાનો રોધ કરવારૂપ ગૃહસ્થોનું પાંચમું વ્રત કહેવાયું અને બીજો પ્રકાશ પણ સમાપ્ત થયો.

इति आचार्य श्री हेमचंद्रविरचिते योगशास्त्रे मुनिकेशरविजय-
गणिविरचितबालावबोधे द्वितीयः प्रकाशः ॥

તૃતીયઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતે.

ગૃહસ્થનાં પાંચ અણુવ્રતો કહી હવે બાકીનાં ગુણુવ્રતો અને શિક્ષા-વ્રતો કહેવામાં આવે છે

છઠ્ઠું વ્રત દિગ્વિરતિ યા દિશાનો નિયમ.

દશસ્વપિ કૃતા દિક્ષુ યત્ર સીમા ન લંચ્યતે ॥

સ્વાતં દિગ્વિરતિરિતિ પ્રથમં તદ્વ્રણવ્રતં ॥ ૧ ॥

જે વ્રતમાં દશે દિશાઓમાં જ્યાં આવવાના કરેલા નિયમની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરાય તે દિગ્વિરતિ નામનું પહેલું ગુણુવ્રત કહેલું છે. ૧

વિવેચનઃ—ગુણુવ્રત એટલે અહિંસાદિ પાંચ અણુવ્રતોને કાયદો કરનાર—ગુણુ ઉત્પન્ન કરાવનાર તે ગુણુવ્રત. તેમાં આ છઠ્ઠું વ્રત, પહેલા અહિંસા વ્રતને વિશેષ કાયદાજનક છે. પહેલાં પાંચ મૂળ વ્રતો છે તેમજ યુષ્ઠ કરનાર આ ઉત્તર વ્રતો કહેવાય છે. ઉત્તર દક્ષિણ, પૂર્વ, પશ્ચિમ,

ઈશાન, વાયવ્ય, નૈઋત્ય, અગ્નિ, ઉર્ધ્વ અને અધો. આ ચાર દિશા, ચાર વિદિશા, ઉંચે અને નીચે એમ દશે દિશાઓમાં ંયાપારાદિ દુનિયાદારીના કાર્ય પ્રસંગે જલું આવવું થાય તેનો નિયમ રાખવો કે અમુક શહે-રથી દશે દિશા તરફ જવાનું થાય તો આટલા યોજન કે ગાઉ જલું, તેથી વિશેષ આગળ ન જલું, તેને દિશાવિરમણુ યા દિગ્વિરમણુ નામનું છકું વ્રત એટલે પહેલું શુભવ્રત કહે છે. ૧.

આંહી કોઈ શંકા કરે છે. પાપની તીવ્રતા જેમાં થાય તેનો નિયમ લેવો તે યોગ્ય છે પણ આમ દિશાઓમાં જવા આવવાનો નિયમ મેળવવાથી કયું પાપ રોકાયું અથવા જવામાં શું પાપ લાગે છે તેનો ઉત્તર આપે છે.

ચરાચરાણાં જીવાનાં વિમર્દનનિવર્તનાત્ ॥

તપ્તાયોગોલકલ્પસ્ય સદૃત્તં ગૃહિણોપ્યદઃ ॥ ૨ ॥

જેમ તપેલો લોભનો ગોળો જ્યાં જાય ત્યાં જીવોનો નાશ કરે છે તેમ તપેલા લોભના ગોળા સરખા અવિરતિ ગૃહસ્થને, આ વ્રતમાં ચરાચર (ચાલતા અને સ્થિર) જીવોના વિમર્દનનું નિવર્તન કરવાપણું હોવાથી આ વ્રત ઉત્તમ છે. (અર્થાત્ આ વ્રતમાં પાપથી નિવૃત્તિ થઈ શકે છે એટલે તે ગૃહસ્થને યોગ્ય છે.) ૨.

આ વ્રતથી લોભની પણ નિવૃત્તિ થાય છે.

જગદાક્રમમાણસ્ય પ્રસરલ્લોભચારિયેઃ ॥

સ્વલનં વિદધે તેન યેન દિગ્વિરતિઃ કૃતા ॥ ૩ ॥

જે માણસોએ દિશાઓમાં ગમન કરવાનો નિયમ લીધો છે તેણે જગતને આક્રમણ કરવાને (હાવાવાને) પ્રસરતા (ફિલાતા) લોભરૂપી સમુદ્રને આગળ વધતો અટકાવ્યો છે. ૩.

(કેમકે લોભથી પ્રેરાઈ વિશેષ લાભને માટે વિરતિ કરેલા પ્રદેશોમાં તે જતો અટકશે તેથી લોભ સમુદ્રનો પણ તેણે અટકાવ કર્યો એમ કહી શકાય.)

ભોગોપભોગ નામનું ધીભું ગુણવ્રત.

મોગોપમોગયોઃ સંખ્યા જ્ઞક્ત્યા યત્ર વિધીયતે ॥

મોગોપમોગમાનં તદ્ દ્વૈતીયીકં ગુણવ્રતમ્ ॥ ૪ ॥

શરીરની શક્તિ પ્રમાણે તે વ્રતમાં ભોગોપભોગની સંખ્યાનો નિયમ કરાય છે, તે ભોગોપભોગ નામનું ધીભું ગુણવ્રત કહેવાય છે.

ભોગોપભોગ એટલે શું તે ખતાવે છે.

સક્રુદ્ધવે મુજ્યતે યઃ સ મોગોઽન્નસગાદિકઃ ॥

પુનઃ પુનઃ પુનર્મોગ્ય ડપમોગોક્કનાદિકઃ ॥ ૫ ॥

જે એકજવાર ભોગવવામાં આવે તે અનાજ, પુષ્પમાલા, તાંબુલ, વિદેપન, વિગેરે ભોગ કહેવાય છે, અને જે વારંવાર ફરી ફરી ભોગવવામાં આવે તે સ્ત્રી, વસ્ત્ર, અલંકાર, ઘરશય્યા, આસન, વાહન, વિગેરે ઉપભોગ કહેવાય. ૫.

(આ ભોગવવામાં અર્થાત્ ખાવાપીવામાં આવતી દુનિયાની કેટલીક વસ્તુ સર્વથા વર્જવા લાયક છે અને કેટલીક અચુક વખત માટે નિયમ કરવા જેવી છે. તેમાં પ્રથમ સર્વથા વર્જવા લાયક વસ્તુઓ ખતાવે છે.)

મયં માસં નવનીતં મધૂર્દુવરપચ્ચકમ્ ॥

અનન્તકાયમજ્ઞાતફલં રાત્રૌ ચ મોજનમ્ ॥ ૬ ॥

આમગોરસસંપૂર્ત્તં દ્વિદલં પુષ્પિતૌદનમ્ ॥

દહ્યહર્દિતીયાતીતં ક્વચિતાન્નં વિવર્જયેત્ ॥ ૭ ॥

હરેક ભાતનો ઠાક, માંસ, માખણ, મધ, ઉંખરાદિ પાંચ ભાતના ટેટા, અનંતકાય (કંઈમૂલાદિ), અભણ્યા ફળ, રાત્રિ ભોજન, કાચા દુધ, ફહી તથા છાશની સાથે કઠોળ ખાવુ તે. વાસી અનાજ, જે દિવસ ઉપરાંતનું ફહી અને ચલિત રસવાળું (કાહેલું) અનાજ તેનો ત્યાગ કરવો. ૬-૭.

મહિરા પીવાથી થતો દોષ.

મહિરાપાનમાત્રેણ યુધિર્નઝ્યાતિ દુરતઃ ॥
 વૈદગ્ધીવંધુરમ્યાપિ દૌર્ભાગ્યેણેવ કામિની ॥ ૮ ॥
 પાપાઃ કાદંવરીપાનવિવ્રગીકૃતચેતસઃ ॥
 જનનાં હા પ્રિયીયન્તિ જનનીયન્તિ ચ પ્રિયામ્ ॥ ૯ ॥
 ન જાનાતિ પત્તં સ્વં વા મદ્યાચ્છલિતચેતનઃ ॥
 સ્વામીયતિ વ્રગકઃ સ્વં સ્વામિનં કિંકરીયતિ ॥ ૧૦ ॥
 મદ્યપસ્ય શવસ્યેવ લુટિતન્ય ચતુષ્પથે ॥
 મૂત્રયન્તિ મુલે શ્વાનો વ્યાત્તે વિવરગંકયા ॥ ૧૧ ॥
 મદ્યપાનરસે મગ્નો નગ્નઃ સ્વપિતિ ચન્વરે ॥
 ગૂઢં ચ સ્વમભિપ્રાયં પ્રકાગયતિ લીલ્યા ॥ ૧૨ ॥
 વારુણીપાનતો યાંતિ કાંતિક્રીતિમતિશ્રિયઃ ॥
 વિચિત્રાશ્ચિત્રરચના વિલુટ્કજ્જલાદિવ ॥ ૧૩ ॥
 ભૂતાર્ત્તવન્નરીનનિં રારટીતિ સગોકવત્ ॥
 દાહજ્વરાત્તવદ્ ભૂમાં મુરાપો લોલુટીતિ ચ ॥ ૧૪ ॥
 ત્રિદધત્યંગૈશ્ચિલ્યં ગ્લપ્યંતીત્રિયાણિ ચ ॥
 મૂર્છામનુચ્છાં ચચ્છન્તિ દાલા દાલાહલોપમા ॥ ૧૫ ॥
 વિવેકઃ સંયમો જ્ઞાનં સત્યં શૌચં દયા ક્ષમા ॥
 મદ્યાત્મલીયતે સર્વં તૃપ્યા વદિક્ષણાદિવ ॥ ૧૬ ॥
 દોષાણાં કારણં મદ્યં મદ્યં કારણમાપદામ્ ॥
 રોગાતુર ઇવાપથ્યં તસ્માન્મદ્યં વિવર્જયેત્ ॥ ૧૭ ॥

ભેમ વિદ્વતાએ કરી સુદર માણસની પણ દૌર્ભાગ્યના કારણથી સ્ત્રી ચાલી બંધ છે, તેમ મહિરાપાન કરવા વડે કરી યુદ્ધિ દૂર ચાલી બંધ છે. મહિરાપાનથી પરાધીન થયેલ ચિત્તવાળા પાપી મનુષ્યો પોતાની માતાની સાથે સ્ત્રીની માફક વર્તન કરે છે. અને સ્ત્રીની સાથે માતાની માફક વર્તન કરે છે. મદ્યથી અલિત ચિત્તવાળાઓ

પોતાને અને પરને જાણી શકતા નથી તેથી પોતે નોકર છતાં પોતાને સ્વામી માફક ગણે છે અને પોતાના સ્વામિને ક્રિકરની માફક ગણે છે. કદાચ મડદાની માફક મેદાનમાં પડેલા અને ઉઘાડા સુખવાળા મહિરા પીવાવાળા માણસના સુખમાં છિદ્રની શંકાથી કુતરાઓ પણ સુતરે છે. મધપાનના રસમાં મગ્ન થએલો જનરમાં પણ નગ્નપણે સુવે છે અને જોકે સેજસાજમાં પોતાના ગૂઢ અભિપ્રાયને (છાના વિચારોને) ઝાલી નાંખે છે. વિચિત્ર પ્રકારનાં ચિત્રોની રચના ઉપર કાળજી ઢોળાવાથી જેમ ચિત્રો નાશ પામે છે તેમ દાઢ પીવાથી કાંતિ, કીર્તિ, યુદ્ધિ અને લક્ષ્મી ચાલી જાય છે. મહિરા પીવાવાળો ભૂતથી પીડાયેલાની માફક નાચે છે, શોકવાળાની માફક રચ્યા કરે છે અને દાહજ્વરથી પીડાયેલાની માફક જમીન ઉપર આળોટ્યા કરે છે. મહિરા શરીરને શિથિલ કરી નાંખે છે. ઈંદ્રિયોને મ્દાન (નિર્બળ) કરે છે, અને અત્યંત મૂઠાં આપે છે જેમ અગ્નિના કણીયાથી ઘાસનો સમૂહ નાશ પામે છે તેમ મહિરાથી વિવેક, સંયમ, જ્ઞાન, સત્ય, શૌચ, દયા અને ક્ષમા તે સર્વનો નાશ થાય છે; મધ દોષોત્તુ કારણ છે, અને મધ સર્વ આપદાઓત્તુ કારણ છે. માટે જેમ રોગાતુર માણસ અપચ્ચનો ત્યાગ કરે છે તેમ આત્મહિત ચિંતકોએ મહિરાનો ત્યાગ કરવો.—૮ થી ૧૭.

માંસ ત્યાગ કરવા વિષે.

ચિત્વાદિષતિ યો માંસં પ્રાણિપ્રાણાપહારતઃ ॥

અન્મૂલ્યત્યસૌ મૂલં દયાલ્યં ધર્મશાસ્ત્રિનઃ ॥ ૧૮ ॥

અશનીયન્ સદા માંસં દયાં યો હિ ચિકીર્ષતિ ॥

જ્વલતિ જ્વલને વહ્નીં સ રોપયિતુમિચ્છતિ ॥ ૧૯ ॥

પ્રાણિઓના પ્રાણનો નાશ કરીને જે માંસ ખાવાને ઇચ્છે છે તે દયા નામના ધર્મ વૃક્ષના મૂળને મૂળથી ઉખેડી નાખે છે. નિરંતર માંસ ખાય છે અને દયા કરવાની ઇચ્છા રાખે છે તે જળતા અગ્નિ વિષે વેલડી રોપવાને ઇચ્છે છે. (અર્થાત્ માંસ ખાવાવાળામાં દયા ટકી શકતી નથી.) ૧૮—૧૯.

કેઈ શંકા કરે છે, માંસ ખાનાર અને જીવ મારનાર તેમાંથી જીવ હિંસાનો દોષ કેને લાગે? આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે.

હંતા પલસ્ય વિક્રેતા સંસ્કર્તા મક્ષકસ્તથા ॥

ક્રૈતાનુમંતા દાતા ચ ઘાતકા એવ યન્મનુઃ ॥ ૨૦ ॥

પ્રાણિઓને હણનાર, માંસ વેચનાર, રાંધનાર, ખાનાર, વેચાતું લેનાર, અનુમોદન આપનાર અને દેવાવાળો, આ સર્વ હિંસા કરનારજ છે. (કેમકે ખાનાર ન હોય તો માંસ વેચનાર કે મારનાર હોય ક્યાંથી? માટે તે સર્વ હિંસાના લાગીદાર છે.) ૨૦.

મનુ પશુ કહે છે કે:—

અનુમંતા વિશસિતા નિહંતા ક્રયવિક્રયી ॥

સંસ્કર્તા ચોપહર્તા ચ શ્વાદકશ્ચેતિ ઘાતકાઃ ॥ ૨૧ ॥

સ્મૃતિકાર મનુ કહે છે કે અનુમોદન આપનાર, વેહેંચનાર, મારનાર, લેનાર, દેનાર, રાંધનાર, પીરસનાર, અને ખાવાવાળા એ સર્વ પ્રાણિના ઘાત કરનાર છે ૨૧. કેમકે—

નાકૃત્વા પ્રાણિનાં હિંસાં માંસમુત્પદ્યતે ક્વચિત્ ॥

ન ચ પ્રાણિવધઃ સ્વર્ગ્યસ્તસ્માન્માસં વિવર્જયેત્ ॥ ૨૨ ॥

પ્રાણિની હિંસા કર્યા સિવાય માંસ કદાપિ ઉત્પન્ન થતું નથી, અને પ્રાણિનો વધ કરવાથી સ્વર્ગ મળતું નથી માટે માંસનો ત્યાગ કરવો. ૨૨.

લક્ષક તેજ વધ કરનાર છે.

યે મક્ષયંત્યન્યપલં સ્વકીયપલપુષ્ટયે ॥

ત એવ ઘાતકા યન્ન વધકો મક્ષકં વિના ॥ ૨૩ ॥

પોતાના માંસની યુષ્ટિને માટે જે માણસો અન્ય જનાવરોનું માંસ લક્ષણ કરે છે તેજ તે જીવોના ઘાતક છે, કેમકે ખાનાર સિવાય વધ કરનાર હોય નહિ. ૨૩.

અસાર શરીર માટે પાપ ન કરે

મિષ્ટાન્નાન્યપિ વિષ્ટાસાદમૃતાન્યપિ મૂત્રસાત્ ॥

સ્યુર્યસ્મિન્નંગકસ્યાસ્ય કૃતે કઃ પાપમાચરેત્ ॥ ૨૪ ॥

જે શરીરમાં નાંખેલું (ખાધેલું) મિષ્ટ અન્નાદિ પણ વિષ્ટારૂપ થાય છે અને અમૃતાદિ (પાણી) પણ મૂત્ર (પેશાબ) રૂપ થાય છે તેો આવા અસાર દેહ માટે કોણુ પાપ આચરે? ૨૪.

માંસ ભક્ષણમાં દોષ નથી એમ કહેનારનો ગુરૂ કોણુ?

માંસાશને ન દોષોઽસ્તીત્યુચ્યતે યૈર્દુરાત્મભિઃ ॥

વ્યાધઘૃઘ્રવૃકવ્યાઘ્રગૃગાલાસ્તૈર્ગુરૂકૃતાઃ ॥ ૨૫ ॥

જે દુરાત્મા પાપી જીવો માંસ ભક્ષણ કરવામાં દોષ નથી, એમ કહે છે તેઓએ શિકારી, ગીધ, નાર, વાઘ અને શિયાળીયાં પ્રમુખને પોતાના ગુરૂ યનાવ્યા છે. (કારણ કે તેમનું માંસભક્ષણ કરવા-પણું બેઠને માંસભક્ષણ કરવા શીખ્યા છે, અર્થાત્ ઉત્તમ મનુષ્યોનો તે ખોરાક નથી, એટલે મનુષ્ય તરફથી તેમને ઉપદેશ મળેલો નથી.) ૨૫.

માંસ ભક્ષણના સંબંધમાં મનુષ્યે માંસ શબ્દની
કરેલી નિરૂક્તિ.

માં સ ભક્ષયિતાઽમુત્ર યસ્ય માંસમિહાદમ્યહમ્ ॥

एतन्માંસસ્ય માંસત્વે નિરૂક્તિ મનુરબ્રવીત્ ॥ ૨૬ ॥

જેનું માંસ હું આંહી ખાઉં છું, (સ) તે (માં) અને પરભવમાં ભક્ષણ કરશે. આ પ્રમાણે માંસ શબ્દની માંસ ખાનારના સંબંધમાં મનુષ્યે નિરૂક્તિ કહેલી છે માંસના અક્ષરો અવળી રીતે વાંચવાથી (સમાં) તે, મને ભક્ષણ કરશે તેવો અર્થ થાય છે. ૨૬.

માંસભક્ષણથી આગળ ઉપર વધતા જતા દોષો.

માંસાસ્વાદનલુબ્ધસ્ય દેહિનં દેહિનં પ્રતિ ॥

હંતું પ્રવર્ત્તે બુદ્ધિઃ શાકિન્યા ઇવ દુર્ધિયઃ ॥ ૨૭ ॥

માંસ આસ્વાદન કરવામાં લુબ્ધ થયેલા માણસની શાકિનીની માફક હરેક પ્રાણિઓને હણવા માટે દુર્બુદ્ધિ થતી જાય છે. ૨૭.

ये भक्षयन्ति पिशितं दिव्यभोज्येषु सत्स्वपि ॥

सुधारसं परित्यज्य भुंजते ते हलाहलं ॥ २८ ॥

જે માણસો સુંદર દિવ્ય ભોજનો વિધમાન છે છતાં તેને મૂકીને માંસ લક્ષણ કરે છે, તે અમૃતના રસનો ત્યાગ કરીને ઝેર પીયે છે. ૨૮.

न धर्मो निर्दयस्यास्ति पलादस्य कुतो दया ॥

पल्लुब्धो न तद्वेत्ति विद्याद्वોपदिशेन्न हि ॥ २९ ॥

નિર્દય માણસમાં ધર્મ હોય નહિ. તથા માંસ લક્ષણ કરનારમાં દયા ક્યાંથી હોય ? દયા અને ધર્મને, માંસમાં દુબ્ધ થએલ જાણુતો નથી, અથવા કદાચ જાણુ તોપણુ ચોતે માંસ લક્ષક હોવાથી તેની નિવૃત્તિ માટે બીજાને ઉપદેશ આપે નહિ. ૨૯.

માંસ ખાનારની એક બીજી અજ્ઞતા.

केचिन्मांसं मदाप्नोहादश्नाति न परं स्वयं ॥

देवपित्रतिथिभ्योपि कल्पयन्ति यदुचिरे ॥ ૩૦ ॥

કેટલાએક માણસો ચોતે માંસ ખાય છે એટલું નહિ પણ અજ્ઞા-
નથી દેવ, પિતૃ અને અતિથિઓને માટે પણ તે માંસ કલ્પે છે, ૩૦
તેઓએ ચોતાના શાઓમાં કહ્યું છે કે—

क्रीत्वा स्वयं वाप्युत्पाद्य परोपहतमेव वा ॥

देवान् पितृन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दुष्यति ॥ ૩૧ ॥

(કસાઈની દુકાન સિવાય બીજેથી) વેચાતું લાવીને અથવા ચોતે ઉત્પન્ન કરીને (માંગી લાવીને) અથવા બીજાએ આપેલા માંસ વડે કરી દેવોને પિતૃઓને પૂજીને તે માંસ ચોતે ખાતાં દૂષિત થતો નથી. અર્થાત્ તેમ કરી ખાવામાં દોષ નથી. આ પ્રમાણે મતુ કહે છે. ૩૧.

વિવેચન:—અફસોસ છે કે મતુષ્યોને માંસ ન ખાવાઈ' એક વખત ઘતાવી દેવોની ભક્તિ કરી કરીને ખાવાઈ' ઘતાવવામાં આવે છે જ્યારે મતુષ્યોને માંસ ખાઈ તે અનુચિત છે તો દેવોને તે કેવી રીતે ઉચિત ગણાયું ? અને આવા મળમૂત્રોથી ભરેલા દુર્ગંધનીય માંસને

ખાનારા દેવો મનુષ્ય કરતાં કેટલા અધમ ગણી શકાય તથા તેવા દેવો મનુષ્યોને કેવી રીતે સહાયકારી થઇ શકે એ વિચારવા જેવું છે.

મંત્રથી સંસ્કૃત માંસ ખાવામાં અડચણ નથી એમ મનુ કહે છે. આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે.

મંત્રસંસ્કૃતમપ્યદ્યાદ્યવાલ્પમપિ નો પલં ॥

ભવેજ્જીવિતનાશાય હાલાહલલ્લવોપિ હિ ॥ ૩૨ ॥

મંત્રથી સંસ્કાર કરાયેલું પણ માંસ એક જવના દાણા જેટલું થોડું પણ ખાવું નહિ. કેમકે એક ઝેરનો દેશ પણ ભવિતવ્યના નાશને માટે થાય છે. (તેમ થોડું પણ માંસ દુર્ગતિ આપનાર છે) ૩૨.

ઉપસંહાર કરે છે.

સઘઃ સંમૂર્છિતાનંતજંતુસંતાનદૂપિતં ॥

નરકાધ્વનિ પાથેયં કોઽશ્રીયાત્ પિશિતં મુધીઃ ॥ ૩૩ ॥

પ્રાણીઓને માર્યા બાદ તત્કાળ ઉત્પન્ન થતા અનંત જંતુઓના સમૂહથી દૂષિત થયેલું અને નરકના માર્ગમાં પાથેય તુલ્ય માંસનું કયો યુદ્ધિમાન માણસ ભક્ષણ કરે? અર્થાત્ ન કરે. ૩૩.

માખણ ખાવાના દોષો બતાવે છે.

અંતર્મુહર્ત્તપરતઃ સુસૂક્ષ્મા જંતુરાશયઃ ॥

યત્ર મૂર્છિતિ તન્નાચં નવનીતં વિવેકિભિઃ ॥ ૩૪ ॥

છાશમાંથી બહાર કાઢ્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત થયે તેમાં ઘણા સૂક્ષ્મ જંતુના સમૂહો પેદા થાય છે. માટે વિવેકી પુરૂષોએ તે માખણ ન ખાવું. ૩૪

एकस्यापि हि जीवस्य हिंसने किमघं भवेत् ॥

जंतुजातमयं तत्को नवनीतं निपेवते ॥ ३५ ॥

એક પણ જીવને મારવાનાં અત્યંત પાપ છે, તે જંતુઓના સમુદાયથી ભરપુર આ માખણતું કોણ કાઢે? માણસ લક્ષણ કરે? અર્થાત્ દયાળુ માણસ લક્ષણ ન કરે. ૩૫.

મધ ખાવાના દોષો બતાવે છે.

अनेकजंतुसंघातनिघातनसमुद्भवम् ॥

जुगुप्सनीर्यं लालावत् कः स्वादयति माक्षिकं ॥ ૩૬ ॥

અનેક જંતુઓના સમુદાયનો નાશ થવાથી પેદા થએલું અને જુગુપ્સનીય લાળવાળું મધતું આસ્વાદન (લક્ષણ) કોણ કરે? અર્થાત્ ન કરવું જોઈએ. ૩૬.

મધ ખાવામાં વધારે પાપ બતાવે છે.

भक्षयन् माक्षिकं क्षुद्रजंतुलक्षयोज्ज्व ॥

स्तोकजंतुनिहंतृभ्यः सौनिकेभ्योतिरिच्यते ॥૩૭॥

લાખો નાના જંતુઓના ક્ષયથી પેદા થએલું મધ તેને ખાવાળો થોડા જીવોને મારવાવાળા અંડાળથી (જીવો મારવાની સંખ્યાની અપેક્ષાએ) પણ વધી જાય છે. ૩૭.

एकैककुसुमक्रोडाद्रसमापीय माक्षिकाः ॥

यद्वमंति मधूच्छिष्टं तदश्नंति न धार्मिकाः ॥ ૩૮ ॥

अप्यौषधकृते जग्धं मधु श्वभ्रनिबंधनम् ॥

भक्षितः प्राणनाशाय कालकूटकणोपि हि ॥ ૩૯ ॥

मधुनोपि हि माधुर्यमवोधैरहोच्यते ॥

आसाद्यंते यदास्वादाच्चिरं नरक्रवेदनाः ॥ ૪૦ ॥

એક એક પુષ્પના મધમાંથી માખીઓ રસ પીને ખીજે ઠેકાણે તે રસને વમે છે, તેથી પેદા થએલું તે મધ કહેવાય છે. આતું ઉચ્છિષ્ટ (એકું) મધ ધાર્મિક પુરૂષો ખાતા નથી. કેટલાએક મનુષ્યો મધનો ત્યાગ કરે છે પણ ઔષધને માટે તે મધ ખાય છે. જ્ઞાનીઓ કહે

છે કે ઔષધને માટે ખાધેલું મધ પણ નરકનું કારણ છે. કેમકે કાળકુટ
ઝેરનો કલ્પીયો પણ ખાધો હોય તો તે પ્રાણના નાશને માટે થાય છે.

કેટલાએક અજ્ઞાની જીવો કહે છે કે મધમાં પણ મીઠાશ રહેલી
છે પણ જેનો આસ્વાદ કરવાથી ઘણા વખત સુધી નરકની વેદના
ભોગવવી પડે છે તેને તાર્ત્વિક મીઠાશ કેમ કહેવાય? જેનું પરિણામ
દુઃખદાયી આવે તેમાં મીઠાશ હોય તોપણ તે મીઠાશ ન કહેવાય,
માટે મધનો વિવેકી પુરૂષોએ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૩૮-૩૯-૪૦.

આ અપવિત્ર મધને પવિત્ર માની કેટલાએક દેવસ્થાનમાં
તેનો ઉપયોગ કરે છે તેને કહે છે.

મણિકામુલ્લનિષ્ટયૂતં જંતુઘાતોન્નિવં મથુ ॥

અહો પવિત્રં મન્વાના દેવસ્નાને પ્રયુંજતે ॥ ૪૧ ॥

અહો! મહાન્ અકુસોઽ કરવા જેવું છે કે અનેક જંતુના ઘાતથી
પેદા થએલું માખીઓના સુખનું થુંક, તેને પવિત્ર માનીને દેવને
સ્નાન કરવા માટે વાપરે છે. (અર્થાત્ તે અપવિત્ર મધને દેવસ્નાન
માટે ન વાપરવું જોઈએ.) ૪૧.

પાંચે પ્રકારના ઉંબરા પ્રમુખના કૃષોનો ત્યાગ
કરવાનું કહે છે.

ઉદુંબરવટ્પલક્ષકાકોદુંબરશાખિનાં ॥

વિષ્પલસ્ય ચ નાશ્ત્રીયાત્ફલં ક્રામિકુલાકુલં ॥ ૪૨ ॥

અપ્રાપ્તુવન્નન્યમક્ષ્યામપિ કામો બુમુક્ષ્યા ॥

ન મક્ષ્યાતિ પુણ્યાત્મા પંચોદુંબરજં ફલં ॥ ૪૩ ॥

કૃમિઓના સમૂહથી ભરપુર ઉંબરાનાં, વડનાં, પીપરનાં, કાલુ બ-
રનાં તથા પીંપળાનાં વૃક્ષોનાં ફળો ખાવાં ન જોઈએ. બીજું ખાવાનું
ન મળતું હોય અને ભૂખથી ઉદર ખાલી હોય, છતાં પણ પુણ્યાત્મા
ઉત્તમ મનુષ્યો ઉંબરાદિ પાંચે પ્રકારનાં અભક્ષ્ય ફળો ખાતાં નથી. ૪૨-૪૩.

અનંતકાયનો ત્યાગ કહે છે.

આર્દ્રઃ કંદઃ સમગ્રોપિ સર્વઃ કિશલયોપિ ચ ॥

સ્તુહી લવણવૃક્ષત્વક્ કુમારી ગિરિકર્ણિકા ॥ ૪૪ ॥

શતાવરી વિરૂઢાનિ ગઢૂચી કોમલામ્લિકા ॥

પલ્લ્યંકોમૃતવહ્ની ચ વહ્નઃ શુકરસંશ્લિતઃ ॥ ૪૫ ॥

અનંતકાયાઃ સૂત્રોક્તા અપરોપિ કૃપાપરૈઃ ॥

મિથ્યાદૃશામવિજ્ઞાતા વર્જનીયા પ્રયત્નતઃ ॥ ૪૬ ॥

આદુ, સર્વ જાતનાં લીલાં કંદ મૂળ, સર્વ જાતનાં ઉગતાં કુંપલીયાં, સ્તુહી (ચાર), લવણ વૃક્ષની છાલ, કુમાર, ગિરિ કર્ણિકા, શતાવરી, દ્રિહલવાળાં અંકુરા, કુટેલ ધાન્ય, ગડુચી, કુણ્ઠી આંબલી, પલ્લ્યંક (શાક વિશેષ), અમૃતવહ્ની વેલ વિશેષ, શુકર જાતના વાલ, આ સર્વ આર્ય દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે, ખીજા પણ્ય મ્લેચ્છ દેશમાં પ્રસિદ્ધ સૂત્રોક્તા અનંત કાયો જીવદયામાં તત્પર મનુષ્યોએ પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવાં. આ અનંત કાયો મિથ્યાદૃષ્ટિઓએ જાણેલાં નથી (કેમકે તેઓ વનસ્પતિમાં પણ જીવ માનતા નથી. અત્યારની નવીન શોધથી હવે વનસ્પતિમાં જીવ છે તે માનવું પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે.) ૪૪-૪૫-૪૬.

અજાણ્યાં કૃણ ન ખાવા વિષે.

સ્વયં પરેણ વા જ્ઞાતં ફલમદ્યાદિશારદઃ ॥

નિષેધે વિષફલે વા મામ્બૂદસ્ય પ્રવર્તનમ્ ॥ ૪૭ ॥

અજાણ્યાં કૃણો કે જેનું નામ યા સ્વરૂપ યોતે યા ખીજા જાણુતાં ન હોય તે ન ખાવાં જોઈએ, કારણ કે તેમ કરવાથી કહાચ નિષેધ કરેલાં કૃણમાં અથવા વિષ વૃક્ષનાં કૃણો ખાવામાં પ્રવૃત્તિ થઈ જાય, માટે વિદ્વાનોએ યોતે અથવા ખીજાએ જાણીતાં કૃણો હોય તે ખાવાં જોઈએ. ૪૭.

રાત્રિ ભોજન નિષેધ.

અન્નં પ્રેતપિશાચાદૈઃ સંચરન્નિર્નિકુશૈઃ ॥

અચ્છિદ્રં ક્રિયતે યત્ર તત્ર નાદ્યાદિનાત્યયે ॥ ૪૮ ॥

રાત્રિ વખતે નિરંકુશપણે વિચરતા એત પિશાચાદિકો અજને એકું કરે છે, માટે સૂર્યાસ્ત થવા પછી ભોજન ન કરવું. ૪૮.

ઘોરાંધકારરુદ્ધાક્ષૈઃ પતંતો તત્ર જંતવઃ ॥

નૈવ મોજ્યે નિરીક્ષ્યંતે તત્ર મુંજીત કો નિશિ ॥ ૪૯ ॥

ઘોર અંધકારથી નેત્રની શક્તિ રૂંધાઈ જવાવાળાં મનુષ્યો જે ભોજનની અંદર પડતાં જંતુઓને જોઈ શકતાં નથી તે રાત્રિ વિષે કોણુ ભક્ષણુ કરે. ૪૯.

રાત્રિ ભોજનથી થતા દોષો.

મેઘાં પિપીલિકા હન્તિ યૂકા કુર્યાજ્જલોદરમ્ ॥

કુરુતે મક્ષિકા વાંતિ કુર્ણં રોગં ચ કોલિકઃ ॥ ૫૦ ॥

કંટકો દારુલ્લંઘં ચ વિતનોતિ ગલવ્યથાં ॥

વ્યંજનાંતર્નિપતિતસ્તાલુ વિધ્યતિ વૃશ્ચિકઃ ॥ ૫૧ ॥

વિલયશ્ચ ગલે વાલઃ સ્વરભંગાય જાયતે ॥

इत्यादयो दृष्टदोषाः सर्वेषां निशि भोजने ॥ ६२ ॥

ભોજનમાં જે કીડી ખાવામાં આવી ભય તો યુદ્ધિનો નાશ કરે છે, માખી વમન કરાવે છે, કરોળીઆથી કોઠનો રોગ થાય છે, કાંટો અગર લાકડાની કરચ ગળામાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે, શાકની અંદર વીંછીના આકારની વનસ્પતિ થાય છે તેની અંદર જે વીંછી આવી ભય તો તાણવું વીંછી નાખે છે અને જે ગળામાં વાળ રહી ભય તો સ્વરનો ભંગ થાય છે, આ સર્વ દોષો રાત્રિ ભોજનમાં દેખાય છે.—૫૦—૫૧—૫૨.

नापेक्ष्य सूक्ष्मजंतूनि निस्पृष्टात्प्राणुकान्यापि ॥

अप्युद्यत्केवलज्ञानैर्નાદતં यन्निश्चाशनम् ॥ ૫૩ ॥

રાત્રે નાનાં જંતુઓ જોઈ શકાતાં નથી, માટે પ્રાણુક (મોઠક પ્રમુખ) પણ ન ખાવાં, કેમકે પ્રગટ કેવળ જ્ઞાનીઓએ પણ તેવું રાત્રિભોજન કરવું સ્વીકાર્યું નથી. ૫૩.

ધર્મવિન્નૈવ મુંજીત કદાચન દિનાત્યયે ॥

વાહ્યા અપિ નિશાભોજ્યં યદ્ભોજ્યં પ્રચક્ષતે ॥ ૫૪ ॥

ધર્મના બાણકાર મનુષ્યે દિવસ અસ્ત થયા પછી કોઈવખત ખાવું નહિ. જેની સિવાયના બીજા દર્શનકારો પણ રાત્રિ ભોજનને અભોજન તરીકે કહે છે. ૫૪.

અન્ય દર્શનકારો પોતાના ગ્રંથોમાં લખે છે કે—

ત્રયીતેજોમયો માનુરિતિ વેદવિદો વિદુઃ ॥

તત્કરૈઃ પૂતપશ્વિલં શુભં કર્મ સમાચરેત્ ॥ ૫૫ ॥

નૈવાહુતિર્ન ચ સ્નાનં ન શ્રાદ્ધં દેવતાર્ચનમ્ ॥

દાર્ન વા વિહિતં રાત્રૌ ભોજનં તુ વિશેષતઃ ॥ ૫૬ ॥

વેદના બાણકારો સૂર્યને ત્રણ તેજોમય (ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ એ ત્રણ વેદોનું) તેજ સૂર્યમાં સંક્રમે છે માટે તેને ત્રિતેજોમય) કહે છે. તેનાં કિરણોએ કરી પવિત્ર થએલાં સર્વે શુભ કાર્ય સમાચરવાં. રાત્રે આહુતિ, સ્નાન, શ્રાદ્ધ, દેવતાર્ચન અને દાન એ ન કરવાં તથા ભોજન તો વિશેષ પ્રકારે ન કરવું. ૫૫-૫૬.

કેટલાએક નક્ત ભોજન કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહે છે અને

તે રાત્રે થઈ શકે તેમ કહેનારને નક્ત ભોજનનો

ખરો અર્થ ખતાવે છે.

દિવસસ્યાષ્ટમે ભાગે મંદીમૂતે દિવાકરે ॥

નક્તં તદ્દિ વિજાનીયાન્ન નક્તં નિશિ ભોજનમ્ ॥ ૫૭ ॥

દિવસનો આઠમો ભાગ કે જે અવસરે સૂર્યનું તેજ મંદ થાય છે તે વખતે ભોજન કરવું તે નક્ત ભોજન બાણવું. પણ રાત્રિ ભોજન કરવું તે નક્ત ભોજન ન કહેવાય. ૫૭.

અન્ય દર્શનના શાસ્ત્રમાં રાત્રિ ભોજન નિષેધ.

દૈવૈસ્તુ મુક્તં પૂર્વાહ્ને મધ્યાહ્ને ઋષિમિસ્તથા ॥

અપરાહ્ને તુ પિતૃભિઃ સાયાહ્ને દૈત્યદાનર્વઃ ॥ ૫૮ ॥

સંધ્યાયાં ચક્ષરક્ષોભિઃ સદા મુક્તં કુલોદ્ભદ્ધ ॥

સર્વવેલાં વ્યતિક્રમ્ય રાત્રૌ મુક્તમ્ભોજનમ્ ॥ ૫૯ ॥ યુગ્મં.

હૈ યુધિષ્ઠર ! નિરંતર દેવોએ દિવસના પહેલા ભાગમાં ભોજન કરેલું છે. મધ્યાહ્ને રૂષિઓએ, ત્રીજા પહોરે પિતૃઓએ, સાંજે દૈત્ય તથા દાનવોએ અને સંધ્યા વેળાએ ચક્ષ તથા રાક્ષસોએ ભોજન કરેલું છે. આ સર્વ દેવાદિકની ભોજન વેળાઓ ઝોળંગીને જે રાત્રિ ભોજન કરવું તે અભોજન છે, અર્થાત્ તે ખરાબ ભોજન છે. ૫૮-૫૯.

આયુર્વેદ પ્રમાણે રાત્રિભોજન નિષેધ.

હૃનાભિપવ્નસંકોચશ્ચંદ્રોચિરપાયતઃ ॥

અતો નક્તં ન મોક્તવ્યં સૂક્ષ્મજીવાદનાદપિ ॥ ૬૦ ॥

સૂર્ય અસ્ત થવા પછી હૃદય કમળ અને નાભિ કમળ સંક્રાંચાઇ જાય છે તેથી તથા સૂક્ષ્મ જીવોનું પણ લક્ષણ થઈ જાય છે માટે રાત્રે ભોજન ન કરવું. ૬૦.

અન્ય દર્શનનો સંવાદ જણાવ્યા બાદ આચાર્ય સ્વદર્શનથી સમર્થન કરે છે.

સંસસજ્જીવસંઘાતં મુંજાના નિશ્ચિ મોજનં ॥

રાક્ષસેભ્યો વિશિષ્યંતે મૂઢાત્માનઃ કથં નુ તે ॥ ૬૧ ॥

જે ભોજનમાં અનેક જીવો એકઠા મળ્યા છે તેવા રાત્રિ ભોજનને ખાનારા મૂઢ જીવોને રાક્ષસોથી જુદા કેમ યાદી શકાય ? અર્થાત્ રાક્ષસોથી તેમાં વિશેષતા કાંઈ નથી. ૬૧.

વાસરે ચ રજન્યાં ચ યઃ સ્વાદન્નેવ તિષ્ઠતિ ॥

ઘૃંગપુચ્છપરિમૃષ્ટઃ સ્પર્ષ્ટં સ પશુરેવ હિ ॥ ૬૨ ॥

દિવસે અને રાત્રે જે માણસ ખાતોજ રહે છે તે શિંગડાં અને પુંઠકા વિનાનો પ્રગટ રીતે પશુજ છે.—૬૨.

અહ્નોમુલ્લેશ્વસાને ચ યો દ્વે દ્વે ઘટિકે ત્યજન્ ॥

નિશામોજનદોષજ્ઞોઽશ્નાત્યસૌ પુણ્યમાજનમ્ ॥ ૬૩ ॥

જે રાત્રિભોજનના દોપનો જાણુ માણુસ દિવસની આદિની અને દિવસના અંતની જાણે ઘડી મુકીને ભોજન કરે છે તે પુણ્યનું ભાજન થાય છે. ૬૩.

દિવસે ભોજન કરે છે, છતાં પચ્ચખાણુ ન હોય તો
લાભ નથી મળતો તે કહે છે.

અકૃત્વા નિયમં દોષાભોજનાદિનભોજ્યપિ ॥

ફલં મજેન્ન નિર્વ્યાજં ન વૃદ્ધિર્માપિતં વિના ॥ ૬૪ ॥

દિવસે ભોજન કરે છે છતાં પણ રાત્રિભોજન ત્યાગનો નિયમ ન કરેલો હોવાથી (પચ્ચખાણુના) કાળુ સિવાય કૃળ મળતું નથી. દોષમાં પણ એ ન્યાય છે કે વ્યાજની ખેલી કર્યાં સિવાય મુકેલી ધાપણુનું વ્યાજ મળતું નથી.-૬૪.

યે વાસરં પરિત્યજ્ય રજન્યામેવ મુંજતે ॥

તે પરિત્યજ્ય માણિક્યં કાચમાદદતે જડાઃ ॥ ૬૫ ॥

વાસરે સતિ યે શ્રેયસ્કામ્યયા નિશિ મુંજતે ॥

તે વપંત્યુપરે ક્ષેત્રે ગાલીન્ સત્યપિ પલ્વલે ॥ ૬૬ ॥

જે મનુષ્યો દિવસને મુકીને રાત્રિમાંજ ભોજન કરે છે તે જડ મનુષ્યો માણુકનો ત્યાગ કરીને કાચ ચડણુ કરે છે. દિવસ વિદ્યમાન છે, છતાં જે કલ્યાણુની ઈચ્છાએ રાત્રે ભોજન કરે છે, તે મીઠા પાણીના ક્યારા ભરેલા છે છતાં પણ ખારી જમીનવાળા ક્ષેત્રમાં ડાંગર વાગે છે તેના સરખું કરે છે.-૬૫-૬૬.

રાત્રિભોજનનું કૃળ.

હલૂકકાકમાર્જારયૃઘ્નગંવરશૂકરાઃ ॥

અદિવૃશ્ચિકગોધાશ્ચ જાયંતે રાત્રિભોજનાત્ ॥ ૬૭ ॥

રાત્રિભોજન કરવાથી મનુષ્યો ઘુવડ, કાગડા, બિલાડી, ગીધ, સાખર, ભુંડ, સર્પ, વીંછી અને ગોધા પ્રમુખપણે ઉત્પન્ન થાય છે.-૬૭.

રાત્રિભોજન દોષની દૃષ્ટાંતથી મહત્વતા કહે છે.

શ્રયતે હાન્યશપથાનનાદત્યૈવ લક્ષ્મણઃ ॥

નિશામોજનશપથં કારિતો વનમાલ્યા ॥ ૬૮ ॥

બીજા સોગનનો અનાદર કરીને વનમાલાએ લક્ષ્મણને રાત્રિ-ભોજનના સોગન કરાવ્યા હતા એમ રામાયણ પ્રમુખમાં સંભળાય છે (કહેલું છે.)—૬૮.

અનુભવસિદ્ધ રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવાના ફાયદા.

કરોતિ ધન્યો વિરતિં યઃ સદા નિશિમોજનાત્ ॥

સોઝર્થં પુરુપાયુષ્કસ્ય સ્યાદવશ્યમુપોપિતઃ ॥ ૬૯ ॥

રજનીમોજનત્યાગે યે ગુણાઃ પરિતોઽપિ તાન્ ॥

ન સર્વજ્ઞાદત્તે કશ્ચિદપરો વક્તુર્માશ્વરઃ ॥ ૭૦ ॥

જે માણસ નિરંતર રાત્રિભોજનથી વિરતિ કરે છે તેને ધન્ય છે. માણસનું અરધું આયુષ્ય અવશ્ય ઉપવાસમાં વ્યતીત થાય છે, (કેમકે આઠ પ્રહરના અહોરાત્રમાં ચાર પ્રહરનો તેને ઉપવાસ થયો, તેથી જ્યારથી રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કર્યો ત્યારથી અરધું આયુષ્ય ઉપવાસમાં વ્યતીત થયું એમ કહી શકાય). રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવામાં જે શુભો રહેલા છે તે સર્વ કહેવાને સર્વજ્ઞ સિવાય બીજાને કોઈ સમર્થ નથી—૬૯—૭૦.

કાચા ગોરસ સાથે દ્વિદલ ત્યાગ કરવા વિષે.

આમગોરસસંપૃક્તદ્વિદલાદિષુ જંતવઃ ॥

દૃષ્ટાઃ કેવલિભિઃ સૂક્ષ્માસ્તસ્માન્તાનિ વિવર્જयेત્ ॥ ૭૧ ॥

કાચા દહીં, દુધ અને છાશ રૂપ ગોરસની સાથે દ્વિદલ મગ, મઠ. અડદ, ચણા, વાલ, તુવર વિગેરે કઠોળનો સંયોગ થવાથી ઉત્પન્ન થતા સૂક્ષ્મ જંતુઓ કેવળજ્ઞાનીઓએ દેખ્યા છે. માટે તે ગોરસ અને કઠોળના સંયોગવાળી વસ્તુ ખાવાનો ત્યાગ કરવો.—૭૧.

બીજા ગુણ વ્રતનો ઉપસંહાર.

જંતુમિશ્રં ફલં પુષ્પં પત્રં ચાન્યદપિ ત્યજેત્ ॥

સંધાનમપિ સંસક્તં જિનધર્મપરાયણઃ ॥ ૭૨ ॥

ત્રસ છવોની મિઘતાવાળાં ફળ, પુલ, પાંદડાં અને બીજાં પણ તેવાંજ છવમિશ્રિત ઘોર, અઘાણા વિગેરેનો જૈનધર્મપરાયણ શ્રાવકોએ ત્યાગ કરવો—૭૨.

એ કહેવે કરી બીજાં ગુણવ્રત સમાપ્ત થયું.

ત્રીજાં અનર્થ દંડ વિરમણ નામનું ગુણવ્રત એટલે ગૃહ-
સ્થનું આઠમું વ્રત કહે છે.

આર્તરાત્રમપધ્યાનં પાપકર્મોપદેશિતા ॥

હિંસોપકારિદાનં ચ પ્રમાદાચરણં તથા ॥ ૭૩ ॥

શરીરાઘર્થદંડસ્ય પ્રતિપક્ષતયા સ્થિતઃ ॥

યોજ્જન્યર્થદંડસ્તચ્યાગસ્તુતીર્યં તુ ગુણવ્રતમ્ ॥ ૭૪ ॥

આર્તરાત્ર ધ્યાનરૂપ ખરાબ ધ્યાન, પાપ કર્મનો ઉપદેશ આપવો, જેનાથી હિંસા થાય તેવાં ઉપકરણો બીજાને આપવાં, અને પ્રમાદ આચરણ—આચાર, શરીરાદિકને અર્થે થાય તે અર્થ દંડ. તેના પ્રતિ-પક્ષીપણે (અર્થાત્ પોતાના શરીરાદિકને પ્રયોજન સિવાય) જે કાંઈ વગર ફેગટનું કરવામાં આવે તે અનર્થ દંડ. એવા પાંચ પ્રકારના અનર્થ દંડનો ત્યાગ કરવો, તે ગૃહસ્થોનું ત્રીજાં ગુણવ્રત કહેવાય છે.—૭૩-૭૪.

તે ચારમાં પ્રથમ દુર્ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે.

ત્રૈરિઘાતો નરંદ્રત્વં પુરઘાતામિદીપને ॥

સ્વેચરત્વાઘપચ્યાનં મુહુર્ત્તાત્પરતસ્ત્યજેત્ ॥ ૭૫ ॥

વેરીનો ઘાત કરૂં, હું રાજા થાઉં, શહેર નાશ કરૂં, અગ્નિ સળગાવી ચુકૂં, યા આકાશમાં ઉડવાની વિદ્યા મળે તો આકાશમાં

ઉડું, અથવા વિદ્યાધર થાઉં તો ઠીક, વિગેરે ખરાબ ધ્યાનો (કદાચ આવી જાય તો પણ એક સુહૃત્તવાર તેને ટકવા ન દેવાં, અર્થાત્ તત્કાળ તેનો ત્યાગ કરવો.-૭૫.

પાપોપદેશ—ખીન્ને ભેદ.

વૃષભાન્ દમય ક્ષેત્રં કૃપ પંદય વાજિનઃ ॥

દાક્ષિણ્યાવિષયે પાપોપદેશોઽયં ન યુજ્યતે ॥ ૭૬ ॥

ખળદોને દમન કરો, ક્ષેત્ર એટલો, ઘોડાઓને પંઠ (નયુંસક) કરો, વિગેરે જ્યાં પુત્ર, સ્ત્રી, ભાઈ, વિગેરે સિવાયના ખીન્ના માણસોમાં દક્ષિણતા ન પહોંચે તેમ હોય ત્યાં આવો પાપનો ઉપદેશ આપવો ન ભેદએ.-૬૭.

વિવેચનઃ—પોતાના કુટુંબમાં જ્યાં દાક્ષિણતા પહોંચતી હોય અને પોતાની આલવિકા વિગેરે સાધનો આલતાં હોય તથા કુટુંબમાં આગેવાન તરીકે હોવાથી તેવે ઠેકાણે સલાહ કે ઉપદેશ આપ્યા સિવાય આલતું ન હોય તેવા ઠેકાણાઓને સુકી વગર પ્રયોજને બુદ્ધિનું હાપણ વાપરવા યા લોકોમાં સારા થવા માટે આવા પાપોપદેશો પ્રત્યક્ષ ગૃહસ્થીઓએ ન આપવા; તેજ તેનું આ આકસું મત બન્યું રહે છે.-૭૬.

હિંસક ઉપકરણો ન આપવાં—ત્રીન્ને ભેદ.

યંત્રલાંગલશસ્ત્રામિમુશલોદૂરવલાદિકમ્ ॥

દાક્ષિણ્યાવિષયે હિંસં નાર્પયેત્ કરુણાપરઃ ॥ ૭૭ ॥

કરુણામાં તત્પર શ્રાવકોએ જ્યાં ઉપર જણાવેલા રીતે દાક્ષિણતા ન પહોંચતી હોય ત્યાં યંત્ર, હળ, શસ્ત્ર, અગ્નિ, સાંબેલું, અને ધંટી, ખાડણીઓ વિગેરે હિંસા થાય તેવાં ઉપકરણો ન આપવાં.-૭૭.

પ્રમાદાચરણુ-ચોથો ભેદ.

કુતૂહલાદ્ ગીતનૃત્તનાટકાદિનિરીક્ષણમ્ ॥

કામશાસ્ત્રપસક્તિશ્ચ ઘૃતમઘાદિસેવનમ્ ॥ ૭૮ ॥

જલક્રીડાંદોલનાદિ વિનોદો જંતુયોધનમ્ ॥

રિપોઃ સુતાદિના વૈરં ભક્તસ્ત્રીદેશરાટ્કથાઃ ॥ ૭૯ ॥

રોગમાર્ગશ્રમૌ મુક્ત્વા સ્વાપશ્ચ સકલાં નિશાં ॥

એવમાદિ પરિહરેત્ પ્રમાદાચરણં સુધીઃ ॥ ૮૦ ॥

કુતૂહલથી ગીત, નાચ અને નાટકાદિ જોવાં, કામશાસ્ત્રમાં આસક્તિ રાખવી, જુગાર તથા મદિરાદિ સેવન કરવું, જળમાં ક્રીડા કરવી, હીચિાળા પ્રમુખ વિનોદ કરવો, આપસમાં જનાવરોનાં યુદ્ધ કરાવવાં, શત્રુના પુત્રાદિક ઉપર વૈર વાળવું, લોજનની, સ્ત્રીની, દેશની તથા રાજ્યની કથા કરવી, અને રોગ યા રસ્તાના પરિશ્રમ સિવાય આખી રાત્રિ સુષ્પ રહેવું, એ આદિ પ્રમાદનાં આચરણોનો યુદ્ધિમાનોએ ત્યાગ કરવો.-૭૮-૭૯-૮૦.

વિલાસહાસનિષ્પ્રયૂતનિદ્રાકલહદુઃકથાઃ ॥

જિનેંદ્રમવનસ્યાંતરાહારં ચ ચતુર્વિધમ્ ॥ ૮૧ ॥

તેમજ જીનેશ્વરના મંદિરની અંદર વિલાસ હાસ્ય, શુકલું, નિદ્રા, કલેશ, ખરાબ કથા અને ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો.-૮૧.

આ કહેવાથી ત્રીજું શુષ્પવ્રત સમાપ્ત થયું. (હવે ચાર શિક્ષા-વ્રતો બતાવે છે.)

સામાયિક વ્રત. ગૃહસ્થવ્રત નવમું. સામાયિક એટલે શુ' ?

ત્યક્તાર્ત્તરૌદ્રધ્યાનસ્ય ત્યક્તસાવઘકર્મણઃ ॥

મૂહૂર્ત્તં સમતા યા તાં વિદુઃ સામાયિકં વ્રતં ॥ ૮૨ ॥

આર્ત્તરૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરી તથા સાવઘ (સપાપ) કર્મનો ત્યાગ કરી એક મૂહૂર્ત્ત પર્યંત જે સમભાવમાં રહેવું તેને સામાયિક વ્રત કહે છે. ૮૨.

વિવેચન:-સમ-આય. સમપરિણામે એટલે રાગદ્વેષની ગોણ-તાવાળી સ્થિતિમાં રહ્યા છતાં જે આય જ્ઞાનાદિકનો લાભ થાય ત્યા કર્મની નિર્જરા થાય તેને સામાયિક કહે છે. આ સામાયિકમાં બહુધા બોલવા ચાલવાતું બંધ કરવાતું છે અને તેના બે ઘડી જેટલા વખતમાં ધર્મ ધ્યાનમાંજ મગ્ન રહેવાતું છે. પરિણામની વિશુદ્ધિ વિશેષ રાખવાની છે અને ગૃહકાર્ય સંબંધી કોઈ પણ વિચાર લાવવાનો નથી. કેવળ ધર્મધ્યાનમાં સ્વાધ્યાયમાં કે ધર્મશ્રવણમાં તેટલો વખત વ્યતીત કરવાનો છે. આવી સામાયિકની સ્થિતિમાં તેટલો વખત ગૃહસ્થ સાધુઓની સરખો કહી શકાય છે. આવા સામાયિકો કર્મનિર્જરાનાં પરમ કારણો છે. માટે આર્તરોદ્ર ખરાબ ધ્યાનો ખીલકુલ ન આવે તેવી રીતે સાવધ રહી તથા મનથી, વચનથી, અને શરીરથી કોઈ પાપકારી પ્રવૃત્તિ ન થાય તેને માટે સાવચેત રહી આ સામાયિક જેટલીવાર બની શકે તેટલીવાર કરવું.

સામાયિકમાં કર્મનિર્જરા.

સામાયિકવ્રતસ્થસ્ય ગૃહિણોપિ સ્થિરાત્મનઃ ॥

ચંદ્રાવતંસકસ્યેવ ક્ષીયતે કર્મસંચિતમ્

॥ ૮૩ ॥

સામાયિક વ્રતમાં રહેલા સ્થિર પરિણામવાળા ગૃહસ્થોને પણ ચંદ્રાવતંસક રાજની માફક સંચય કરેલ કર્મનો ક્ષય થાય છે.-૮૩.

વિવેચન:-સાંકેતપુર નામના નગરમાં ધર્મપરાયણ ચંદ્રાવતંસક રાજ રાજ્ય કરતો હતો. સદ્ગુણના સંયોગે તત્વનો નિર્ણય કરી આત્મોદ્ધાર માટે શક્યતુસાર ગૃહસ્થધર્મ તેણે સ્વીકાર્યો હતો. ખરેખર તેજ બુદ્ધિ કહી શકાય છે કે જેનાથી આત્મોદ્ધાર અને તેજ દેહતું સાર્યકપણુ છે, કે જેનાથી ધર્મસાધનમાં પ્રવૃત્તિ કરાય છે. બાકી તો પશુઓમાં કે મનુષ્યોમાં બીજો શું તફાવત છે ? કોઈ નહિ. એક દિવસે આ મહારાજા રાત્રિના વખતમાં એક બાબુ સામાયિક લઈ ધર્મધ્યાનમાં લીન થયો હતો. તેણે એવો અભિગ્રહ રાખ્યો હતો કે આ બાબુના ભાગ ઉપર જે દીપક બળે છે તે બ્યાંસુધી બુઝાઈ

નહિ જાય ત્યાંસુધી મારે ધર્મધ્યાન કરવું. પોતે પહેલાં નિર્ણય કર્યો હતો કે એક પ્રહરથી વધારે તે દીપક ચાલશે નહિ. રાત્રી ધ્યાનમાં હતો તેટલામાં દાસી ત્યાં આવી. રાત્રીને ધ્યાનમય બેઠે તે ઘણી ખુશી થઈ. અહા ! રાત્રીનાં આવાં સ્વતંત્ર સુખો વિદ્યમાન છે, છતાં પણ આ અમારા મહારાજનો ધર્મપ્રત્યે કેટલો દૃઢ પ્રેમ છે ? ખરેખર, એજ તેમની સદ્ગતિની અને મહાપુરુષતાની નિશાની છે. દુનિયાના પામર જીવો સહેજસાજ ધનની પ્રાપ્તિ થઈ કે જાણે કોઈ વખત ન મળેલી અપૂર્વ વસ્તુ હોય તેમ તે ધનને વળગી રહે છે અને ખોટી રીતે દુરુપયોગ કરે છે, ત્યારે આ અમારા મહારાજ ધનનો તો શું પણ દેહનો પણ સદુપયોગ કરે છે. આ પ્રમાણે રાજની પ્રશંસા કરી રાજને કોઈ વિક્ષ ન આવે તે માટે તેણે દીવામાં વધારે તેલ પૂર્યું. ધર્મધ્યાન કરતાં એ પ્રહર થઈ ગયા. રાજ હજી ઉઠ્યા નથી તે જાણી ફરી દાસી ત્યાં આવી અને દીવાને ઝાંખો થયો જાણી વળી એક પ્રહર પહોંચે તેટલું તેલ પૂર્યું, રાજનું શરીર સુકુમાળ હોવાથી થાકી ગયું. સદ્લાવથી પણ દાસીએ રાજના શરીરને બાધાનું કારણ જોળ્યું. આ ધર્મિષ્ઠ રાજને પણ પોતાનો અભિગ્રહ સાંગોપાંગ પાળવા માટે દૃઢ થઈ પ્રયત્ન શરૂજ રાખ્યો. ત્રણ પ્રહર પૂરા થયા બાદ ફરી દાસી ત્યાં આવી. રાજના ધર્મધ્યાનથી દાસી હર્ષવેલી જેવી થઈ ગઈ. વારંવાર અનુ-મોહન કરતાં તેણીએ દીવામાં વધારે તેલ પૂર્યું.

આ બાબુ અંદ્રાવતંસક રાજ વિશેષ થાકી ગયો હતો. તેનું શરીર હવે ટકી ન શક્યું, કાયોત્સર્ગે સુદ્રામાં ઉભાં ઉભાં રાજને જોયો પ્રહર થયો હતો. આવો લાંબો નિરંતરનો અભ્યાસ ન હોવાથી રાજનું શરીર તુટવા લાગ્યું. છતાં ધર્મધ્યાનની સંતતિ તો વધતીજ હતી. જોયા પ્રહરને અંતે દીપક ખુબવાની સાથે રાજ પણ આ દેહથી ખુબાઈ ગયો. તેનો આત્મા આ પરિષદ સહન ન કરી શકનારા દેહને મૂકી ણીજ ઉત્તમ દેહમાં આવ્યો ગયો. ધ્યાનની પરમપ્રાપ્તિ ન હોવાથી તેમજ કર્મો હજી બાકી હોવાથી તે રાજ સ્વર્ગમાં ગયો અને ત્યાંથી માનવ ભવમાં આવી કર્મ બપાવી મોક્ષે ગયો. આવી રીતે સામાયિક કરવાથી કર્મનો ક્ષય થાય તથા સદ્ગત્યાદિક પણ મળે છે,

માટે ગૃહસ્થોએ કર્મ અપાવવા નિમિત્તે સામાયિક નિરંતર કરવું જોઈએ.
એ કહેવે કરી ગૃહસ્થોનું સામાયિક વ્રત કહેવાયું.
હવે બીજું શિક્ષા વ્રત દેશાવકાશિક કહે છે.

ગૃહસ્થોનું દશમું વ્રત.

દિગ્વ્રતે પરિમાણં યત્તસ્યાસંક્ષેપણં પુનઃ ॥

દિને રાત્રી ચ દેશાવકાશિવ્રતમુચ્યતે

॥ ૮૪ ॥

છઠ્ઠા દિગ્વ્રતમાં જે પરિણામ-જવા આવવાનું રાખવામાં આવ્યું છે તેનો દિવસે તથા રાત્રે સંક્ષેપ કરવો તે દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય છે. ૮૪
વિવેચન:—છઠ્ઠા દિશા પુરિમાણુ વ્રતમાં અમુક શહેરથી આટલા યોજન સુધી વેપારાદિ ધર કાચ જવાનો જે નિયમ રાખવામાં આવ્યો છે તે યાવત્ જીવપર્યંત માટે છે. પણ તેટલું નિરંતર કાંઈ જવામાં આવતું નથી, માટે પૂર્વે રાખેલ દિશાના નિયમમાંથી ઘણુંજ ઓછું જવાનું પ્રમાણુ દિવસનું કે રાત્રિનું રાખવું. અર્થાત્ ધારે કે પાંચસો ગાઉ જવા આવવાનો નિયમ રાખ્યો છે, તેટલું આજે જવાનું નથી, તો આજે દિવસે અથવા રાત્રે એક ગાઉ કે બે ચાર ગાઉ જવાની જરૂર જણાય તો તેટલું જવું, પણ વધારે ન જવું, અથવા તેટલી પણ જરૂર ન જણાય અને વધારે સંક્ષેપ કરવો હોય તો આ મારા ઘરની બહાર આજે દિવસે કે રાત્રે નહિં જઈ, પણ આ હરવાજની અંદરજ રહીશ. આ વિગેરે નિયમ રાખવો, તે દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય છે. આવો નિયમ રાખવાથી બહાર ફરતાં આપણાથી જે અકાર્ય, અધર્મ કે આરંભ થવાનો હોય તે અટકી જાય છે. ઉપલક્ષણથી બીજા લોગોપલોગ વ્રતોના પણ સંક્ષેપો આ વ્રતમાં કરવામાં આવે છે. તે સર્વને દેશાવકાશિક કહે છે. એ પ્રમાણુ દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાયું. (હવે ત્રીજું શિક્ષાવ્રત કહે છે.)

ગૃહસ્થનું અગીયારમું પૌષધ વ્રત.

ચતુઃપર્વ્યાં ચતુર્થાદિ કુવ્યાપારનિષેધનમ્ ॥

બ્રહ્મચર્યક્રિયાસ્નાનાદિત્યાગઃ પૌષધવ્રતં

॥ ૮૫ ॥

ચાર પર્વમાં—ઉપવાસાદિ તર્પ કરવો, પાપવાળા સદોષ વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો, પ્રહાર્યથ પાળવું અને સ્નાનાદિ શરીરની શોભાનો ત્યાગ કરવો એમ પૌષધ વ્રત ચાર પ્રકારનું છે.—૮૫.

વિવેચન:—આઠમ, ચૌદશ, પૂણિમા અને અમાવાસ્યા, આ ચાર પર્વો કહેવાય છે. ચાર પર્વોમાં પૌષધ કરવાનું કહ્યું છે, તેનો આશય એવો સમભય છે કે ગૃહસ્થો નિરંતર સંસારિક કાર્યોથી ક્ષારગત થઈ શકતા નથી. એટલે ઓછામાં ઓછા એક મહિનામાં ચાર પૌષધ તો કરવા ભેધએ. પણ કોઈ વિશેષ ધર્માભિલાષી ચારથી પણ વધારે પૌષધ કરે તો કોઈ અહચલુ જેવું નથી, બલકે વિશેષ ક્ષાયદાબનક છે. તથા જેનાથી ચાર પણ ન બની શકે તેણે જેટલા બને તેટલા પણ કરવા ભેધએ. પૌષધ બે પ્રકારના છે. દેશથી અને સર્વથી—આહારનો સર્વથા ત્યાગ—વ્યાપારનો સર્વથા ત્યાગ—પ્રહાર્યથ સર્વથા પાળવું અને શરીર સત્કાર ખીલકુલ ન કરવો, એ સર્વથી પૌષધ કહેવાય છે. અને જેમાં પૂર્વોક્ત ચારે વસ્તુનો થોડો ઘણો નિયમ કરવામાં આવે છે, તે દેશ પૌષધ કહેવાય છે.

આહારને મુકીને બાકીનાં ત્રણ પ્રકારનો સર્વથા ત્યાગ કરનારને સામાયિક ઉચરવું જરૂરનું છે અને તે ત્રણ સાથે આહારનો ત્યાગ દેશથી કે સર્વથી બેઉ પ્રકારે થઈ શકે છે.

દેશથી ચારે પ્રકારના ત્યાગ કરનારને આખા દિવસ માટે સામાયિક ઉચરવાનું નથી પણ જ્યારે ત્યાગ કરે ત્યારે ઉચરી શકાય છે. આ પૌષધ ચાર પ્રકારનો કે આઠ પ્રકારનો થઈ શકે છે.

પૌષધ વ્રત કરનારની પ્રશંસા.

ગૃહિણોપિ હિ ધન્યાસ્તે પુણ્યં યે પૌષધવ્રતમ્ ॥

દુઃપાલં પાલયન્ત્યેવ યથા સ ચુલનીપિતા ॥ ૮૬ ॥

તે ગૃહસ્થિઓને પણ ધન્ય છે કે જે ચુલની પિતાની માફક (ઉપસર્ગ પ્રસંગમાં) દુઃખે પાળી શકાય તેવા પવિત્ર પૌષધ વ્રતને પાળે છે.—૮૬.

વિવેચન:—પૂર્વે જ્યારે શ્રીમાન્ મહાવીર દેવ આ પૃથ્વી તલપર વિચરતા હતા ત્યારે વારાણસી નગરીમાં ચુલની પિતા નામનો ગૃહપતિ એક ધનાઢય હતો. તેને શ્યામા નામની સદ્ગુણશાળી સ્ત્રી હતી અને ચોવીસ કરોડ સોના મહોર તથા આઠ ગોકુળનો તે માલિક હતો. એક વખત તે વારાણસી નગરીના કોષ્ટક ઉદ્યાનમાં ભગવાન્ મહાવીર દેવ પધાર્યા હતા. તેમની પાસે ધર્મ શ્રવણ કરી ચુલનીપિતાએ જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો અને તાદૃશ યતિધર્મ લાયક સામર્થ્યના અભાવે તેણે શ્રાવકનાં ગૃહસ્થોને લાયક દ્વાદશ વ્રતો લીધાં હતાં તથા પતિની આજ્ઞાથી ધર્મ શ્રવણ કરવા આવેલી શ્યામાએ પણ પાછળથી આ વ્રતો લીધાં હતા. પોતાની વૃદ્ધ ઉમ્મર થતાં વડિલ પુત્રને ગૃહને કારોબાર સોંપી પોતાની પૌષધશાળામાં ધર્મ ધ્યાન કરતાં તે કાળ નિર્ગમન કરતો હતો. ખરેખર મનુષ્યોએ આત્મહિત માટે નિરંતર જગૃત રહેવાનું છે તેમા પુત્રોની પ્રાપ્તિ અને વધોવૃદ્ધ થતાં તો અવશ્ય ચેતવાનું છે. એક દિવસે પૌષધશાળામાં પૌષધ કરી ચુલનીપિતા ધર્મધ્યાનમાં રહ્યો હતો. મધ્ય રાત્રિના વખતે તેનું પૌષધ વ્રત ભંગ કરવા માટે એક મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવ ત્યાં આવ્યો. હાથમાં ખડ્ગ લઈ તે યોલ્યો અરે ચુલનીપિતા આ તારું વ્રત તું મૂકી દે, નહિતર તારા જ્યેષ્ઠ પુત્રને તારા દેખતાં ખડ્ગથી મારી નાખીને હું તેનું માંસ ખાઈશ. ચુલનીપિતા શાત રહ્યો, તેમજ મૈન રહ્યો ત્યારે તે દેવે તેની આગળ તેના મોટા પુત્રને લાવી મારી નાખ્યો, તોપણ તે ચલાયમાન ન થયો. ત્યારે વિશેષ દુઃખ આપવા પૂર્વની માફક તેના ત્રણે પુત્ર મારી નાખ્યા અને દેવ યોલ્યો કે જો તું આ વ્રત ત્યાગ નહિ કરે તો તારી ભદ્રા માતાને તારી આગળ લાવી મારી નાંખીશ, જેથી તું આર્તધ્યાને મરણ પામીશ. આ પ્રમાણે કહેતાં પણ જ્યારે તે શ્રાવક શાત સ્વભાવે ધર્મધ્યાનમાં જ લીન થયો, ત્યારે રૂઢન કરતી તેની ભદ્રામાતાને દેવ ત્યાં લાવ્યો. તે જ્ઞતાંજ આ શ્રાવક વિચારમાં પડ્યો કે આ કોઈ દુષ્ટ માણસ જણાય છે, જેણે મારા દેખતાં આલું અનાર્ય કામ કર્યું અને હવે માતાને પણ તે મારી નાખશે; માટે ચાલ હું તેને પકડી લઉં, એમ ધારી તે

જેટલામાં દેવને પકડવા આવે છે તેટલામાં ઘોર ગર્જના કરી દેવ આવ્યો ગયો. ચુલનીપિતા ખૂમ પાડી ઉડ્યો.

પુત્રની ખૂમ સાંભળી ભદ્રા ત્યાં આવી અને વૃત્તાંત પૂછ્યું. ચુલનીપિતાએ બનેલી હકીકત જણાવી. તેની માતાએ જણાવ્યું, પુત્ર, તે માંહિલું કાંઈ પણ બન્યું નથી. તારા ત્રણે પુત્રો ઘરમાં સુતા છે. કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ દેવ તને વ્રતથી ચલાવવા આવ્યો જણાય છે. તને તારા વ્રતમાં આટલી ખામી આવી, માટે વ્રતભંગની આલોચના કર. ચુલનીપિતાએ વ્રતભંગની આલોચના કરી અનુક્રમે શ્રાવકની પ્રતિભાઓ (અભિગ્રહ વિશેષ) અંગીકાર કરી શુભ ધ્યાને મરણ પામી સૌધર્મ દેવલોકે અરૂણાલ નામના વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં માનવભવ પામી કર્મ ખપાવી મોક્ષે જયો. આવી રીતે પોષધવ્રતની દહતા રાખવા ઉપર ચુલનીપિતા નામના શ્રાવકનું દષ્ટાંત બતાવ્યું. આ માંહીથી એ સમજવાનું છે કે આટલા ઉપસર્ગ થતાં પણ ચુલનીપિતા પોતાના વ્રતમાં દહ રહ્યો હતો અને સહેજ ભંગ થતાં તેનું પ્રાયશ્ચિત કરીને શુદ્ધ થયો હતો. તેવી રીતે પોતાનાં વ્રતો પાળવામાં શ્રાવકોએ દહ થવું બેઈએ. આ કહેવાથી ગૃહસ્થનું અંગીવારમું વ્રત સમાપ્ત થયું.

હવે ખારમું અતિથિ સંવિભાગ વ્રત કહે છે.

ચોથું શિક્ષાવ્રત યાને ગૃહસ્થ ધર્મતું ખારમું વ્રત.

દાનં ચતુર્વિધાહારપાત્રાચ્છાદનસન્નનાં ॥

અતિથિભ્યોઽતિથિસંવિભાગવ્રતમુદીરિતં ॥ ૮૮ ॥

આર પ્રકારનો આહાર, અશન, પાન, આદિમ અને સ્વાદિમ (૧) પાત્રો, (૨) વસ્ત્ર, (૩) અને રહેવાનો સુકામ. (૪) આ અતિથિઓને (સાધુઓને) આપવું તે અતિથિ સંવિભાગ નામનું વ્રત કહેલું છે—૮૮

વિવેચન:—અમ્મ પાણિ આદિના આધારે દેહ ટકી રહે છે. દેહ ઉપર આરિત્રનો આધાર છે અને આરિત્રથી કર્મનો ક્ષય કરી શકાય છે. માટે શરીરના ઉપાદ્ધલ (આધાર)ને અર્થે ગૃહસ્થોએ અતિથિ-

જોને આહાર પાણી આપવાં. આહાર પાણી લઈ તેઓ પોતાનો તેમ પરનો ઉદ્ધાર કરે છે તેથી તેમાં સહાય આપનારને સારો હિસ્સો (લાભ) મળી શકે છે. આહાર પાણી બીજા તરફથી મળતાં હોવાથી તેઓને ચૈસા વિગેરે રાખવાની જરૂર પડતી નથી અને તેથીજ નિરીહ બની નિરુપહાપણે ખુદા હૃદયથી સત્ય ઉપદેશ આપી બીજા ઉપર સત્ય માર્ગની છાપ બેસાડે છે. 'પેસાનું' દાન ત્યાગીઓને આપવું એ સત્ય માર્ગમાંથી તે સાધુનો નાશ કરવા જેવું છે, કેમકે અનર્થનું મૂળ કારણ ચૈસોજ છે. પાત્ર સિવાય અન્નપાણી લેવામાં-ખાવામાં અડચણ પડે છે. તેમ ધાતુઓનાં વાસણો પણ ત્યાગીઓને નિરુપયોગી છે. ગૃહસ્થના લોજનમાં ખાવાપીવાથીજ પશ્ચાત્ કર્મ (એટલે ધોવા વિછળવા વિગેરે)માં આરંભનો સંભવ છે, માટે પાત્ર દાનની જરૂર છે. શરીરનું રક્ષણ કરવા માટે તથા શીત, તાપ, ઠાંસ, મચ્છરાદિના ઉપદ્રવને દૂર કરવા માટે વસ્ત્ર કંબલાદિ અત્યારના વખતમાં સાધુઓને આપવાની જરૂર છે. હીન સત્ત્વવાળા જીવો તે સિવાય ધર્મધ્યાનમાં સ્થિર થવા અશક્ય છે. તેમજ રહેવાને સુકામ આપવાની પણ જરૂર છે. દેશ-કાળની અપેક્ષાએ આ ચાર પ્રકારનાં દાનો મુનિઓને કલ્પનીય છે. તે ચાર પ્રકારમાંથી કોઈ પણ બંધનું દાન આપવું તે અતિથિ સંવિભાગ વ્રત કહેવાય છે. જેને તિથિ પર્વ વિગેરે મહોત્સવના દિવસો કોઈ નથી, નિરંતર વૈરાગ્ય દશામાં ઝીલવાપણું છે, માટે તેમને અતિથિ કહેવામાં આવે છે તેમને દાન આપવું તે અતિથિ સંવિભાગ, ખરે અર્થ આમ છે, પણ વૃદ્ધ પરંપરાએ યૌષધને પારણે ગૃહસ્થોએ સાધુને દાન આપી પછી પારણું કરવું, તેવું નામ અતિથિ સંવિભાગ વ્રત કહેવાય છે.

મુનિદાનનું ફળ.

પશ્ય સંગમકો નામ સંપદં વત્સપાલકઃ ॥

ચમત્કારકરી પ્રાપ મુનિદાનપ્રભાવતઃ ॥ ૮૧ ॥

જુઓ-સંગમક નામનો વાછરડાંને યાળવાવાળો માણસ, મુનિને દાન આપવાના પ્રભાવથી અમત્કાર ઉત્પન્ન થાય તેટલી સંપદાને પામ્યો-૮૬.

વિવેચન:—મગધ દેશના ભૂપણ તુલ્ય રાજગૃહ નગરમાં પરમાર્હત લક્ષ્મી શ્રેણિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે વખતમાં એક મધ્યમ સ્થિતિવાળી સ્ત્રી પોતાનાં સંગમક નામનાં બાળકને સાથે લઈ શાલિગ્રામમાં આવી રહેલી હતી. સંગમક લોકોનાં વાહરડાં વિગેરે ચારતો હતો અને માતા અન્ય ઘરમાં કાર્ય કરતી હતી, એમ બેઉનું ગુજરાન ચાલતું હતું. એક વખત પર્વના દિવસોમાં ઘેર ઘેર સાડું સાડું ખાવાતું થતું બેઈ સંગમકે પોતાની મા પાસે ફીરતું લોજન માગ્યું. ગરીબ સ્થિતિવાળી માતા બોલી, બેટા, મારી પાસે તેવી કાંઈ સામગ્રી નથી કે જેની હું તને ખીર કરી આપું. આટલું કહેતાંજ પોતાની પૂર્વની સારી સ્થિતિ તેને સાંભરી આવી અને ઉચ્ચ સ્વરે માતા રડવા લાગી. માતાને રડતી બેઈ ઊકરો પણ રડવા લાગ્યો. આ શબ્દો સાંભળી કેટલીક પાડોશણો ત્યાં દોડી આવી, અને રૂઢન કરવાતું કારણ પુછ્યું. પોતાતું દુઃખ તેઓને કહેવાથી તેઓને ક્યા આવી, તેથી ખીરની સર્વ સામગ્રી તેઓએ તેને આપી. તેની ખીર બનાવી એક થાળમાં પુત્રને આપી. માતા નજીકમાં કાર્ય પ્રસંગે ગઈ. તેવામાં માસ ઉપવાસી એક તપસ્વી મુનિ પારણા માટે ફરતા ફરતા તેનેજ ઘેર આવી ચડયા. પોતાને ઘેર મુનિને આવેલા બેઈ ઊકરો ઘણો ખુશી થયો. તે બોલી ઉઠ્યો, અહો, હું ધન્યભાગ્ય છું. આવાં ધનાઢયોનાં ઘરો મૂકીઆવા તપસ્વી મુનિ મારે ઘેર આવી ચડયા. મહારાજ તપસ્વીજી, આજ તો મારું અન્ન ગ્રહણ કરો અને મને નિરતારો. એમ સંજ્ઞાએ પણ તપસ્વીઓને આપવાથી લાભ થાય છે, તેમ જાણનાર આ બાળકને બેઈ મુનિ આશ્ચર્ય પામ્યા. દ્રવ્યભાવથી શુદ્ધતા જાણી મુનિએ પાત્ર ધર્યું અને સંગમકે પોતાના લોજનમાં લીધેલી બધી ખીર આપી લીધી. એક તો આવી દુઃખી અવસ્થા, કોઈ પણ વખત તેવું સ્વાદિષ્ટ લોજન ખાવા નહિ મળેલ, ભુખ લાગેલી, માગીને મેળવેલી, બાળક અવસ્થા અને પરિણામની વિશુદ્ધતા, તે એક એકથી ચડીયાતું હતું. આ વિશુદ્ધતામાં કર્મની નિર્જરા અને પુણ્યબંધ સંઘાતે તેણે ઉત્તમ મનુષ્ય ભવતું આચુપ્ય બાંધ્યું. મુનિ ગયા પછી પાછળ રહેલી ખીર આટતો હતો, ત્યાં તેની મા આવી. ઊકરાને હજી

ભૂખ્યો બાણી ખીજ ખીર તેને આપી, રાત્રિના વખતમાં અજીર્ણ થવાથી મુનિદાનની પ્રશંસા કરતો તે મરણ પામ્યો અને રાજગૃહી, નગરીમાં ધનાઢય ગોભદ્ર શેઠની ભદ્રા નામની સ્ત્રીની કુખે પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. યુવાન વયમાં પિતાએ ખત્રીશ કન્યાએ પરણાવી. સાત માળના મહેલમાં દોગુંદક દેવોની માફક સુખ વેલવ લોગવે છે. તેના પિતા ગોભદ્ર શેઠ વીર પ્રભુની પાસે આરિત્ર લીધું અને પર્યંતે સુસ- માધિમાં મરણ પામી તે દેવ લોકમાં ગયો. પુત્રનેહથી તે પોતાના પુત્રના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ કરતો હતો. એક દિવસે એક પરદેશી સુસાકર સોળ રત્નકાંખળો લઈ રાજગૃહીમાં વેચવા આવ્યો. શ્રેણીક રાજાએ તેનું મૂલ્ય પૂછ્યું, તેણે એક એકનું મૂલ્ય સવાલાખ સોના- મહોર જણાવ્યું. ભારે મૂલ્યની આવી રત્નકાંખળો લેવી તે રાજાને ઉચિત ન જણાયું. સુસાકર ઉદાસ થયો, કે બ્યારે રાજા જેવા મારી રત્નકાંખળો નથી લેતા તો ખીજ કોણ લેશે ? તે કરતો કરતો શાલિ- ભદ્રને ઘેર આવ્યો, અને ભદ્રા શેઠાણીને મળ્યો અને ભદ્રાએ રત્ન- કાંખળો કેટલી છે અને મૂલ્ય શું છે તે પૂછ્યું. સુસાકરે કહ્યું, મારી પાસે સોળ રત્નકાંખળો છે અને તેની વીશલાખ સોનામહોર કીંમત થશે. ભદ્રાએ જણાવ્યું કે મૂલ્યની કાંઈ હરકત નથી, પણ મારા પુત્રને ખત્રીશ સ્ત્રીએ હોવાથી મને ખત્રીશની જરૂર હતી. પણ સુસાકર પાસે તેટલી ન હોવાથી વીશલાખ સોનામહોરો આપી તે રત્નકાંખળ લીધી અને અરધી અરધી રત્નકાંખળ ખત્રીશે સ્ત્રીને વહેંચી આપી. સુસાકર પણ ખુશી થઈ ચાલતો થયો. શ્રેણીક રાજાની હડીલી રાણીએ હઠ લીધી કે હું રાજાની રાણી થઈ છતાં શું મને એક રત્નકાંખળ ભારે મૂલ્યની ન મળે ? રાજાએ ફરી સુસાકરને બોલાવ્યો. તેણે શાલિભદ્રને ઘેર રત્નકાંખળ વેચ્યાના સમાચાર આપ્યા અને કહ્યું કે તમે એક પણ લઈ ન શક્યા પણ તેણે તો ખત્રીશની માંગણી કરી છે, આ સાંભળી રાજા આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થયો. અહા ! મારા રાજ્યમાં આવા ધનાઢયો રહે છે. રાજાએ એક રત્નકાંખળ આપવા માટે શાલિભદ્રને ત્યાં કહેવરાવ્યું. ભદ્રાએ જવાબ આપ્યો કે તે રત્નકાંખળો મારા પુત્રની સ્ત્રીએએ પહેરી નિર્માલ્ય તરીકે કાઢી

નાખી છે, આપ કહો તો મોકલાવું. રાજાને અધિક આશ્ચર્ય થયું. તેણે શાલિભદ્રને પોતાની પાસે બોલાવવા આમંત્રણ કર્યું. ભદ્રા શેઠાણી રાજા પાસે આવી અને રાજાને વિનય કરી કે શાલિભદ્ર કોઈ વખત ખહાર નીકળ્યો નથી તો આપ અમારું ઘર પવિત્ર કરો. રાજા તેને જોવાની ઉત્કંઠાથી ભદ્રા શેઠાણીને ઘેર આંચ્યો. તેના ઘરની ઝાઝા જોતાંજ રાજા દિડ્-મૂઠ થઈ ગયો. ભદ્રાએ સાતમી ભૂમિકા ઉપર રહેલા શાલિભદ્રને જણાવ્યું, કે પુત્ર નીચે આવો, શ્રેણિક આપણે ઘેર આંચ્યો છે. શાલિભદ્રે જવાબ આપ્યો, માતાજી, જેમ આપને ઉચિત લાગે તેમ કરો, તેમાં મને પૂછવાની કાંઈ જરૂર નથી. માતાએ જણાવ્યું, બેટા, તે આપણો સ્વામિ રાજા છે. કાંઈ વેપારનું કાર્ય નથી. તેને આવી નમસ્કાર કરો, મળો. આ સાંભળતાંજ શાલિભદ્રનું મુખ ઉતરી ગયું. તેના ચહેરા ઉપર ગ્લાનિ આવી ગઈ. શું મારે માથે કોઈ ધણી છે? હું આજ સુધી તો એમ સમજતો હતો કે હું સુખી છું. જો માથે ધણી હોય, ખીજો સ્વામી હોય, તો સુખી શાનો? તે અવસરે નીચે આંચ્યો. શ્રેણિક રાજાને મળ્યો. રાજાએ પ્રીતિથી ખોળામાં બેસાડ્યો અને પુત્રની માફક ચુંબન કર્યું. થોડા વખતમાં તો તેના શરીર ઉપર પસીનો થઈ આંચ્યો. ભદ્રાએ કહ્યું, મહારાજ, તેને જવાદો. માણસના પરિચયમાં ન આવેલ હોવાથી તે ગભરાય છે. શાલિભદ્રને રાજાએ જવાવું કહ્યું. તે પોતાના મહેલમાં આંચ્યો. ભદ્રાએ પણ શ્રેણિકની ઘણી ખરદાશ કરી. રાજા ખુશી થઈ પોતાને મુકામે આંચ્યો અને આવા ધનાઢ્યો તથા સુખી જીવો મારા રાજ્યમાં વસે છે તેથી વિશેષ હર્ષિત થયો. શાલિભદ્રને એન ન પડ્યું. તે વિચારવા લાગ્યો, અરે! પૂર્વ ભવે જોઈએ તેવું પુણ્ય કે કર્મ કર્યું નથી માટે મારે માથે સ્વામી છે પણ હવે એવાં કર્મ કરૂં કે મારે માથે કોઈ ધણી ન હોય. તે અવસરમાં ધર્મઘોષાચાર્ય ચાર જ્ઞાનધારક ત્યાં આંચ્યા. શાલિભદ્ર તેમને વંદન કરવા ગયો અને વિનયથી પૂછ્યું કે મહારાજ એવું કયું સારૂં કાર્ય કરવું જોઈએ કે જેથી માથે ધણી ન હોય તેવી સ્થિતિ મળે. ગુરૂએ જવાબ આપ્યો, ચારિત્ર લેવાથી માથે ધણી ન હોય તેવું નિર્ભય સ્થાન મળે છે. પોતે તે અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા

જણાવી. ઘેર આંચો અને માતા પાસે આજ્ઞા માગી. તેના સુકુમાળપણા વિષે, યૌવન વિષે, ચારિત્રની દુર્ઘટતા વિષે માતાએ ઘણું સમજાવ્યો. પણ જ્યારે તે પોતાના નિશ્ચયથી ઠગ્યોજ નહિ, ત્યારે માતાએ તેને કહ્યું, આ દિવ્ય લોગોનો ત્યાગ કરી મનુષ્યની સ્થિતિનો થોડો વખત અભ્યાસ કર, પછી પુશીથી ચારિત્ર લેજે. શાલિભદ્રે તેમ કરવા સ્વીકાર્યું, અને દિવસે દિવસે એક એક સ્ત્રી, શબ્દા વિગેરે ત્યાગ કરવા લાગ્યો. આ વાતની શાલિભદ્રની ખહેન જે ધન્ના સાથે વિવાહિત હતી તેને ખબર પડી; તે રડવા લાગી. ધન્નાએ કારણ પૂછ્યું ત્યારે શાલિભદ્રનો એક એક સ્ત્રીનો ત્યાગ અને થોડા વખતમાં ચારિત્ર લેવાનું જણાવ્યું. ત્યારે ધન્નાએ હાંસી કરી કે શાલિભદ્ર કાયર છે, ત્યાગ કરવો. તો વળી એક એકનો ત્યાગ શા માટે કરવો ? એક સાથે સર્વનો ત્યાગ કરવો. સ્ત્રીઓએ આથી જવાબ આપ્યો, સ્વામિનાથ ! કહેવું સુલભ છે પણ કરવું દુર્લભ છે. ધન્નાએ કહ્યું કે મને તમારો સ્નેહજ આટે આવતો હતો. પણ જો તમારી સમ્મતિ છે તો આજ આઠ સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કર્યો અને હું ચારિત્ર લઉં છું. સ્ત્રીઓ નમી પડી અને અમે હસતાં કહ્યું હતું તેમ જણાવ્યું. પણ ધન્ને પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ રહ્યો ત્યારે સ્ત્રીઓએ પણ સંયમ લેવાનો પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો. ધન્ને તેમને શાખાશી આપીને રત્ન આપી. આ પ્રમાણે સંસારથી વિરક્ત થયેલ ધન્ના શાલિભદ્ર ખેડિએ મહાવીર દેવપાસે ચારિત્ર લીધું. અને માસક્ષમણાદિ ઘોર તપ-શ્ર્ચ્યા કરી કર્મ તથા શરીર કૃશ કરી નાંખ્યાં. આખર વૈભારગિરિ પહાડ ઉપર ખેડ જણે અનશન કર્યું. ઐઠ ધર્મધ્યાનમાં મગ્ન રહેતાં ઘણા કર્મો અપાવી નાંખ્યાં. શુભ ધ્યાનમાં મરણ પાસી સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. એક ભવ માનવનો કરી તે મોક્ષ જશે. એવી રીતે દાનના પ્રભાવમાં ઉત્તરોત્તર પરંપરાએ મોક્ષની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે તે આ ચારિત્રથી સમજી શકાય છે. આ ચારિત્ર ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે પોતાની દુઃખી અવસ્થામાં પણ દાનનો ઉત્સાહ, પરિણામની વિશુદ્ધતા, દૈવિક વૈભવ, છતાં પણ આત્મિક સ્વતંત્રાની ઇચ્છા, સુકેમળ દેહ છતાં કઠોર તપસ્યા અને

ધ્યાનની નિર્મળતા એ સર્વ મનન કરવા જેવું છે, અતિથિ સંવિભાગ ઉપર શાલિભદ્ર કથાનક સમાપ્ત થયું. આ કહેવાથી ખારમું વ્રત સમાપ્ત થયું. અને ક્રમે કહેવાયેલાં ખાર વ્રતો પણ સમાપ્ત થયાં.

ખાર વ્રતમાં લાગતા અતિચારો દુર કરવા વિષે.

વ્રતાનિ સાત્તિચારાણિ સુકૃતાય ભવન્તિ ન ॥

અતિચારાસ્તતો હેયાઃ પંચ પંચ વ્રતે વ્રતે ॥ ૮૯ ॥

અતિચારવાળાં વ્રતો કલ્યાણ માટે થતાં નથી. માટે દરેક વ્રતમાં લાગતા પાંચ પાંચ અતિચારો (દોષો) ત્યાગ કરવા. ૮૯.

પ્રથમ વ્રતના અતિચાર.

ક્રોધાદ્ વંધચ્છવિચ્છેદોઽધિકમારાધિરોપણમ્ ॥

પ્રહારોઽન્નાદિરોધશ્ચાર્હિસાર્યાં પરિકીર્તિતાઃ ॥ ૯૦ ॥

તીવ્ર ક્રોધથી, મરણથી નિરપેક્ષપણે (મરી જશે તેની દરકાર રાખ્યા સિવાય) મનુષ્ય તથા જનાવસાહિને બાંધવાં. ૧ તેમની ચામડી છેદવી. ૨ શક્તિ કરતાં વિશેષ ભાર ભરવો. ૩, મર્મસ્થળાદિમાં પ્રહાર કરવો ૪, અને અનાજ આદિ તેમને ખોરાક આપવો બંધ કરવો ૫, આ અતિચારો અહિંસા વ્રતમાં કહેલા છે. ૯૦.

દિવેચન—જીવને મારવાનાં પચ્ચખાણુ કર્યા છે પણ તેને તીવ્ર બાંધવાને કે દુઃખ આપવાનાં કર્યાં નથી. આવા આશયની અપેક્ષા હોવાથી દુઃખ આપવા વિગેરેને વ્રતમાં દૂષણરૂપ અતિચાર કહેલા છે.

બીજા વ્રતના અતિચાર.

મિથ્યોપદેશઃ સહસાભ્યારવ્યાનં ગુહ્યમાવણમ્ ॥

વિશ્વસ્તર્મત્રભેદશ્ચ કૂટલેસ્વશ્ચ સૂત્રતે ॥ ૯૧ ॥

બીજાને દુઃખ થાય તેવો મિથ્યા પાપકારી ઉપદેશ આપવો. ૧ વિચાર કર્યા સિવાય કે અભિપ્રાય જણાવ્યા સિવાય (તું ચોર છે કે

પરશ્રીલ'પટ છે વિગેરે) બીજા ઉપર ખોટો આરોપ યુક્યો. ૨, રાજ-
વિરુદ્ધાદિ જે પ્રગટ કરવા લાયક ન હોય તે ઇગિતાદિ આકારથી બાણી
પ્રગટ કરી આપવું. ૩, મિત્રકલત્રાદિ વિશ્વાસવાળાની ગુપ્ત વાત પ્રકાશ
કરી દેવી ૪, અને ભૂડા લેખ કરવા. ૫. આ પાંચ સત્યવ્રતના
અતિચારો છે. ૯૧.

ત્રીજા વ્રતના અતિચાર.

સ્તેનાનુજા તદાર્નીતાદાનં દ્વિદ્વાજ્યલંચનમ્ ॥

પ્રતિરૂપક્રિયા માનાઽન્યત્વં ચાસ્તેયસંશ્રિતા ॥ ૯૨ ॥

ચોરને ચોરી કરવામાં પ્રેરણા કરવી. ૧, ચોરનો ચોરી કરી લાવેલો
માલ વેચાતો ગ્રહણ કરવો. ૨, વેપારનિમિત્તે વિરુદ્ધ રાજ્ય (શત્રુ
રાજ્યને નિષેધ કરેલા દેશ)માં જવું. ૩, માલમાં તારી નરસી વસ્તુનું
લેણ સંલેણન કરવું. ૪, અને ખોટાં તોલો માપો બનાવવાં, વધુ માપથી
લેવું, ઓછા માપથી દેવું. ૫—આ પાંચ અચોર્ય વ્રતના અતિચારો છે. ૯૨.

ચોથા વ્રતના અતિચાર.

ઈત્વરાત્તાગમોનાત્તાગાતિરન્યવિવાહનમ્ ॥

મદનાત્યાગ્રહોઽનંગક્રીડા ચ વ્રહ્મણિ સ્મૃતા ॥ ૯૩ ॥

થોડા વખત માટે ભાડું આપી પોતાની સ્ત્રી કરી રાખેલી વેશ્યા-
ગમન. ૧, વેશ્યા, અનાથ, વિધવા, સ્વૈરણી, પ્રોષિતભર્તૃકા વિગેરેનું
સેવન કરવું. ૨, પોતાની પુત્ર પુત્રી સિવાય અન્યના વિવાહ કરવા.
૩, સ્વસ્ત્રી સંબંધી વિષયમાં પણ વિશેષ આસક્તિ. ૪, અનંગક્રીડા
હસ્ત કર્મોદિ. ૫, આ પાંચ ચોથા બ્રહ્મચર્ય વ્રતના અતિચારો
કહેલા છે. ૯૩.

વિવેચન:—ભાડું આપી થોડા વખત માટે પોતાની સ્ત્રી કરી
રાખેલી હોવાથી મારી પોતાની જ સ્ત્રી છે, આવા અભિપ્રાયને લઇને
અતિચાર, નહિતર વ્રતભંગ કહેવાય વેશ્યા, અનાથ, વિધવાદિકને
અનુપયોગે અતિક્રમોદિકની અપેક્ષાએ અતિચાર છે. આ પહેલાં જે

અતિચાર સ્વહારસંતોષી માટે છે, પણ પરસ્ત્રીત્યાગ કરવાવાળાને તો વ્રતનો ભંગ થાય છે.

પાંચમા વ્રતના અતિચાર.

ધનધાન્યસ્ય કુપ્યસ્ય ગવાદેઃ ક્ષેત્રવાસ્તુનઃ ॥

હિરણ્યહેન્નશ્ચ સંખ્યાઽતિક્રમોઽન્ન પરિગ્રહે ॥ ૧૪ ॥

ધનધાન્ય સંખંધી ૧, ઘરની ઘરવખરી, સોનારૂપા વિનાની, તેના સંખંધી ૨. ગાયઆદિ જનાવરો સંખંધી ૩, ક્ષેત્ર, ઘર, હાટ, સંખંધી ૪, અને સોના રૂપા સંખંધી. ૫. રાખેલી સંખ્યાના પરિમાણનું ઉલ્લંઘન કરવું તે પરિગ્રહ વ્રતના પાંચ અતિચારો છે. ૯૪.

અહીં એ શંકા થાય છે કે રાખેલા પરિમાણનું ઉલ્લંઘન કરવાથી વ્રતનો ભંગ થવો જોઈએ તો અતિચાર શા માટે કહ્યા તેનો ઉત્તર આપે છે.

વંધનાઙ્ગાવતો ગર્ભાઘોજનાદાનતસ્તથા ॥

પ્રતિપન્નવ્રતસ્યેપ પંચધાપિ ન યુજ્યતે ॥ ૧૫ ॥

બંધન કરવાથી, ભાવથી, ગર્ભથી, જોડવાથી, અને લેવાથી અતિચાર લાગે છે માટે પરિગ્રહનું વ્રત ગ્રહણ કરનારને આ પાંચમાંથી કાંઈ પણ અતિચાર રૂપે કરવું તે યોગ્ય નથી. ૯૫.

વિવેચન:—સાક્ષાત્ રીતે સંખ્યાનો અતિક્રમ કરવાથી તો વ્રતભંગ થાય છે, પણ અહીં અતિચાર લાગવામાં સાપેક્ષતા હોવાથી વ્રતભંગ નથી. જેમકે, પાંચ, પચાશ, સુડા જેટલું ધન ધાન્યનું માપ રાખ્યું હોય અને લેણાં વિગેરેમાં તેનાથી અધિક આવી ગયું તો તેને કહી રાખે કે હુમણાં તમારે ત્યાં રાખી સુડો, ચોમાસા પછી મારી બંધી પૂરી થવાથી લઈશ. આ પ્રમાણે બંધણી કરવાથી અતિચાર લાગે છે અને પોતે સાક્ષાત્ લીધું ન હોવાથી વ્રત રાખવાની અપેક્ષા હોવાથી વ્રતભંગ થતો નથી. ૧.

ઘરવખરી, તાંબા પીતળ વિગેરેની સંખ્યા રાખી હોય તેમાં વધારો થઈ ગયો તો નાનાં તોડી નખાવી મોટામોટા બનાવે. આહીં સંખ્યા કાયમ રહેલી હોવાથી વ્રતભંગ નથી પણ અતિચાર છે. ૨.

જનાવરની સંખ્યા એક વર્ષમાં અમુક રાખી હોય તેમાં ગાય, ભેંસાદિ ને વાછરડાં વિગેરે થવાથી જનાવરની સંખ્યામાં વધારો થઈ આવે ત્યારે તેના ગર્ભને યા વાછરડાને અમુક વખત ગયા પછી ગણ-ત્રીમાં ગણે તે પછુ સાપેક્ષ હોવાથી અતિચાર. ૩. ક્ષેત્રની સંખ્યા અમુક રાખી હોય તેમાં પાસેના ક્ષેત્રે લઇને વચમાંથી વાડ કાઢી નાંખી લેળવી મોટા કરવા. સંખ્યા કાયમ હોવાથી અતિચાર. ૪. સોનું રૂપું વર્ષના પરિભાણુની સંખ્યામાં કોઈ રાજ પ્રમુખના તુષ્ટમાન થઈ આપવાથી વધારો થાય તો પોતાના વ્રતની અવધિ પર્યંત કોઈ બીજા પાસે રખાવે. આ સર્વમાં પોતે સાક્ષાત્ લેવું કે સંખ્યા ઉલ્લંઘન કર્યું ન હોવાથી તેમજ વ્રત રાખવાની અપેક્ષા હોવાથી અતિચાર કહેવાય છે. ૫.

છઠ્ઠા વ્રતના અતિચાર.

સ્મૃત્યંતર્ધાનમૂર્દ્ધાંચસ્તિર્યગ્ભાગવ્યતિક્રમઃ ॥

ક્ષેત્રવૃદ્ધિશ્ચ પંચેતિ સ્મૃતા દિગ્વિરત્તિવ્રતે ॥ ૧૬ ॥

દિશામાં જવા આવવાના નિયમનું ભૂલી જવાપણું-જેમ મેં પચાશ યોજન રાખ્યો છે કે સો. યાદ ન આવવાથી પચાશ બય તોપણુ અતિચાર (કારણ કે લીધેલ નિયમ સ્મરણુ રાખવાથીજ વ્રત પળી શકે છે.) ઉચ્ચ, નીચ અને તિર્છી દિશાઓમાં ભૂલથી લીધેલ નિય-મથી વધારે આલ્યા જણુ તે અતિચાર ૪. ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ કરવી (જેમકે ઉત્તર દક્ષિણુ સો સો યોજન જવાનું રાખ્યું હોય અને દક્ષિ-ણુમાં વધારે જવાની જરૂર જણાઈ ત્યારે ઉત્તર દિશામાંથી ઓણું કરી દક્ષિણુ દિશામાં તેટલું વધારણુ. આ બેઉ બાણુ પરિભાણુ કાયમ ન રહેવાથી પણુ સંખ્યા બરોબર રહેવાથી આશયની અપેક્ષાઓ અતિચાર છે. ૯૬.

સાતમા વ્રતના અતિચાર.

સચિત્તસ્તેન સંબદ્ધઃ સંમિત્રોઽમિષવસ્તથા ॥

દુઃપકાહાર ઇત્યેતે મોગોપમોગમાનગાઃ ॥ ૧૭ ॥

સચિત્ત આહાર ૧. સચિત્ત સાથે જોડાયેલ. ૨. સચિત્ત અચિત્તથી મિશ્ર. ૩. અનેક દ્રવ્ય સંયોગથી બનેલ સુરા સૌવીરાદિ. ૪. અને સેજસાજ પાકેલો આહાર. ૫. આ પાંચ અતિચારો સચિત્ત વસ્તુના (સજીવ વસ્તુનો) ત્યાગ કરનારને લોગોપલોગ વ્રતમાં લાગે છે (આંહી જે અતિચાર કહ્યા છે તે અનઉપયોગે અભાષ્યપણાથી લાગે છે.) ૯૭.

આ અતિચારો ભોજનના સંબંધમાં છે, કર્મના સંબંધમાં બતાવે છે.

અમી ભોજનતસ્ત્યાજ્યાઃ કર્મતઃ સ્વરકર્મ તુ ॥

તસ્મિન્પંચદશ મલાન્ કર્માદાનાનિ સંત્યજેત્ ॥ ૯૮ ॥

ઉપર બતાવેલ પાંચ અતિચારો ભોજન આશ્રયિ ત્યાગ કરવા અને કર્મ આશ્રયિ ખર કર્માદિ પંદર કર્માદાનરૂપ આતિચારોનો ત્યાગ કરવો. ૯૮.

(વિવેચનઃ—લોગોપલોગરૂપ ધન પેદા કરવામાં આ પંદર પ્રકારના દોષો લાગે છે. તે પાપના કારણરૂપ હોવાથી તેમનું નામ કર્માદાન રાખવામાં આન્યું છે.

પંદર કર્માદાનનાં નામ કહે છે.

અંગારવનશકટમાટકસ્ફોટકજીવિકા ॥

દંતલાસ્રસકેશવિષવાણિજ્યકાનિ ચ ॥ ૯૯ ॥

યંત્રપીઢાનિર્લોચનમસતીપોષણં તથા ॥

દ્વદાનં સરઃ શોષ ઇતિ પંચદશ ત્યજેત્ ॥ ૧૦૦ ॥

અંગારાનો વ્યાપાર ૧, વન કાપવાનો ૨, ગાંડાં બનાવવાનો ૩, ભાડાં કરવાનો ૪, જમીન ફેાડવાનો ૫, ઠાંતનો ૬, લાખનો ૭, રસનો ૮, કેશનો ૯, વિષ વેચવાનો ૧૦, યંત્રથી વસ્તુ પીલવાનો ૧૧, બળદ પ્રસુખને નિર્લાંછન કરવાનો ૧૨, અસતી ચોષણનો ૧૩, દંવ આપવાનો (ક્ષેત્રાદિમાં અગ્નિ લગાડવાનો) ૧૪, અને તળાવ પ્રસુખ

સૂક્ષ્મી નાંખવાનો વ્યાપાર ૧૫. આ પંદર પ્રકારના અતિચારોનો વ્યાગ કરવો. ૯૯-૧૦૦

પંદર અતિચારોને અનુક્રમે વિશેષતાથી ખતાવે છે.

(અંગારકર્મ.)

અંગારાષ્ટ્રાધ્ધ્વકરણ કુંભાયઃસ્વર્ણકારિતા ॥

ઠઠારસ્વેષ્ટકાપાકાવિતિ હાંગારજીવિકા ॥ ૧૦૧ ॥

લાકડાંના કોલસા ખનાવવાનો, ચણા પ્રમુખ અનાજ ભુંજવાનો, કુંભારનો, હુકારનો, સોનીનો, કંસારનો અને ઇંટ પકાવવા વિગેરેથી આજીવિકા કરવી તે અંગારકર્મ કહેવાય છે.-૧૦૧.

વનકર્મ.

છિન્નાછિન્નવનપત્રપ્રસૂનફલવિક્રયઃ ॥

કળાનાં દલનાત્પેપાદ્વત્તિશ્ચ વનજીવિકા ॥ ૧૦૨ ॥

છેદેલાં અને નહિ છેદેલાં વનમાં થતાં પાંદડાં, પુલ, ફળ વિગેરે વેચવાં તથા અનાજને દળીને કે પથ્થર ઉપર પીસાવીને જે આજીવિકા કરવી તે વનઆજીવિકા કહેવાય છે.-૧૦૨.

શકટ આજીવિકા.

શકટાનાં તદંગાનાં ઘટનં સ્વેટનં તથા ॥

વિક્રયશ્ચેતિ શકટજીવિકા પરિકીર્તિતા ॥ ૧૦૩ ॥

ગાડાંઓ તથા પૈડાં પ્રમુખ તેના અંગોને ઘડવાં (ઘડાવવાં) ખેડવાં, અને વેચવાં, વિગેરેથી જે આજીવિકા કરવી તે શકટ આજીવિકા કહેલી છે.-૧૦૩.

ભાટક આજીવિકા.

શકટોક્ષલુલાયોદ્ભ્રુવરાશ્વતરવાજિનામ્ ॥

મારસ્ય ઘાહનાદ્વૃત્તિર્ભવેજ્ઞાટકજીવિકા ॥ ૧૦૪ ॥

ગાડાં, બળદ, પાડા, ઉંટ, ગધેડા, ખચ્ચર અને ઘોડા પ્રમુખ ઉપર ભાર વહન કરાવી આજીવિકા કરવી તે ભાટક આજીવિકા કહેવાય છે.-૧૦૪.

સ્ફોટક આજીવિકા.

સરઃ કૂપાદિखननशिलाकुट्टनकर्मभिः ॥

पृथिव्यारंभसंभूतैर्जीवनं स्फोटजीविका ॥ १०५ ॥

સરોવર, કુવા પ્રમુખ ખોદાવવા અને પથ્થર ફોડવારૂપ પૃ-
થ્વીના આરંભવાળાં કર્મો વડે કરી આજીવિકા કરવી તે સ્ફોટક
આજીવિકા કહેવાય છે.-૧૦૫.

દાંતનો વ્યાપાર.

दंतकेशनखास्थित्वग्रोम्णो ग्रहणमाकरे ॥

त्रसांगस्य वणिज्यार्थं दंतवाणिज्यमुच्यते ॥ १०६ ॥

હાથી દાંત, ચમરી ગાય પ્રમુખના વાળ, નખ, હાડકાં, ચામડાં
તથા રોમ (રૂવાટાં) પ્રમુખ ત્રસ જીવોનાં અંગોને વ્યાપારને અર્થે
ઉત્પત્તિને ઠેકાણે જઈ અહીં કરવાં તેને દાંત વાણિજ્ય કહે છે.-૧૦૬.

લાખનો વ્યાપાર.

लाक्षामनःशिलानीलीघातकीटंकणादिनः ॥

विक्रयः पापसदनं लाक्षावाणिज्यमुच्यते ॥ १०७ ॥

લાખ, મનશીલ, ગળી, ધાવડી અને ટંકણુખારાદિ એ સર્વ
વિશેષ પાપનાં સ્થાનકરૂપ છે. તેનો વ્યાપાર કરવો તેને લાખ વાણિ-
જ્ય કહે છે-૧૦૭.

રસ તથા કેશનો વ્યાપાર.

नवनीतवसाक्षौद्रमद्यप्रभृतिविक्रयः ॥

द्विपाञ्चतुप्पाद् विक्रयो वाणिज्यं रसकेशयोः ॥ १०८ ॥

માખણ, ચરખી, મધ અને મહિરાદિ વેચવું તે રસ વાણિજ્ય અને મનુષ્ય તથા જાનવરોના વ્યાપાર કરવા તે કેશ વાણિજ્ય કહેવાય. ૧૦૮.

વિષ વાણિજ્ય.

વિષાસ્રહલ્યંત્રાયોહરિતાલાદિવસ્તુનઃ ॥

વિક્રયો જીવિત્ત્વસ્ય વિષવાણિજ્યમુચ્યતે ॥ ૧૦૯ ॥

ઝેર, હથિયાર, હળ, અરહટ્ટાદિ યંત્ર, લોહું અને હરતાલ આદિ જીવોનો નાશ કરનારી વસ્તુઓનો વેપાર કરવો તેને વિષ વાણિજ્ય કહે છે.

યંત્ર પીડન કર્મ.

તિલેશ્ચુસર્ષપૈરંડજલ્યંત્રાદિપીડનમ્ ॥

દલતૈલસ્ય ચ કૃતિર્યંત્રપીડા પ્રકીર્તિતા ॥ ૧૧૦ ॥

તલ પીલવાનાં યંત્રો, ઇશ્ચુ (શેરડી) પીલવાનાં, સરસવ પીલવાનાં, ઝેરંડ પીલવાનાં, અરહટ્ટાદિ જલ ઝેંચવાનાં યંત્રો અને જોળ આપી તેલ લેવું એ આદિનાં યંત્રો ધનાવી તેનાથી આજીવિકા કરવી તે યંત્રપીડનકર્મ. ૧૧૦.

નિર્દોષન કર્મ.

નાસાવેધોઽદ્ધનં મુષ્કચ્છેદનં પૃષ્ઠગાલનમ્ ॥

કર્ણકવલવિચ્છેદો નિર્લાઙ્ગનમુદીરિતમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

જનાવરોની નાસિકા વિધવી, આંકડું, અંઠ છેદવો, પૃષ્ઠ ગાળી નાંખવી અને કાન તથા કંબલ છેદવા આવડે આજીવિકા ચલાવવી તેને નિર્દોષન કર્મ કહ્યું છે. ૧૧૧.

અસતી પોષણ.

સારિકાશુકમાર્જારશ્વકુર્કુટકલાપિનામ્ ॥

પોષો દાસ્યાશ્ચ વિત્તાર્થમસતીપોષણં વિદુઃ ॥ ૧૧૨ ॥

સારિકા, શુક, ખીલાડી, કુતરા, કુકડા, મચ્ચર, અને દાસી પ્રમુખત્વ
ધન કમાવા નિમિત્તે પોષણ કરવું તેને અસતી પોષણ કહ્યું છે. ૧૧૨.

દાવ આપવો અને તળાવ સુકાવવાં.

વ્યસનાત્પુણ્યવુદ્ધયા વા દવદાનં ભવેદ્ દ્વિયા ॥

સરઃશોષઃ સરઃસિંધુહૃદાદેરંબુસંપ્લવઃ ॥ ૧૧૩ ॥

કુટેવથી અથવા પુણ્ય બુદ્ધિએ દવ લગાડવો, તથા તળાવ નદી
અને દ્રહ, કુંડાદિના પાણીને સોસી નાંખવાં તે સરશોષ કર્માદાન
કહેવાય છે. ૧૧૩.

વિવેચનઃ—કર્માદાનનો શબ્દાર્થજ એવો છે કે કર્મને આવવાતું
કારણ. દુનિયાના ઘણા વ્યાપારો આ સિવાયના કર્મ બંધના કારણ
ભૂત છે છતાં આ પંદરને કર્માદાન કહેવાનો અભિપ્રાય એવો છે કે
આ વ્યાપારોથી વિશેષ વિશેષ પાપ આવે છે. તેમજ કાયદો થોડો
અને અનેક ભુવોને દુઃખ, ત્રાસ તથા સંહારના હેતુભૂત છે માટે
ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યોએ આવા વ્યાપારોનો ત્યાગજ કરવો જોઈએ. આંહી
કોઈ શંકા કરે છે કે આ પંદર કર્માદાનને અતિચાર શા માટે કહ્યા,
કારણ કે કર્માદાન પોતેજ પાપરૂપે છે, અને તે કરવાથી તો વ્રત
ભંગ થવો જોઈએ. ઉત્તર એ છે કે પોતે અર્થ દંડમાં જે કર્માદા-
નોની છુટ રાખી છે તે સિવાય આવા વ્યાપારો કદાચ અભણપણે
અર્થાત્ અનઉપયોગે થઈ ગયા હોત તો અતિચારરૂપ છે. પણ જો
જાણીને તે વ્યાપારો કરવામાં આવે તે વ્રત ભંગ થાય છે, એમ
ભોગોપભોગ વ્રતના વીશ અતિચારો બતાવ્યા.

હવે અનર્થદંડ તેના અતિચાર.

સંયુક્તાધિકરણત્વમુપભોગાતિરિક્તતા ॥

મૌરવર્યમથ કૌકુર્ચ્યં કંદર્પોઽનર્થદંડગાઃ ॥ ૧૧૪ ॥

હજ, મુશજ, ગાડી પ્રમુખ અધિકરણો સંથેજ (જેહી) રાખવાં,
૧. પ્રમાણથી અધિક ઉપભોગની વસ્તુ રાખવી, ૨. વાચાળપણું અ-

થાત પૂર્વાપર વિચાર કર્યો સિવાય બોલાવું, ૩. ભાંડાદિકના જેવી ભૂ-
નયન, ઔષાદિકથી ચેષ્ટા કરવી, ૪. કામ ઉત્પન્ન થાય તેવાં વચનો
બોલાવાં, ૫. અનર્થદંડ વિરમણ પ્રતના પાંચ અતિચારો છે. ૧૧૪.

સામાયિક પ્રતના અતિચાર.

કાયવાહ્મનસાં દુષ્ટપ્રણિધાનમનાદરઃ ॥

સ્મૃત્યનુપસ્થાપનં ચ સ્મૃતાઃ સામાયિકવ્રતે ॥ ૧૧૫ ॥

મન, વચન, કાયાને સાવધ કાર્યમાં પ્રવર્તાવવાં. ૩. સામાયિકમાં
અનાદર (અતુલસાહતા) ૪. અને સામાયિક કર્યું કે ન કર્યું તે સ્મૃતિ
ન રાખવી. આ પાંચ સામાયિક વ્રતમાં અતિચાર કહ્યા છે. (આંહી
અનઉપયોગે સાવધ કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ થઈ હોય તે માટે અતિચાર કહ્યા
છે પણ બહુને સાવધ પ્રવૃત્તિ કરે તો ભંગ થાય.) ૧૧૫.

દેશાવકાશિક વ્રતના અતિચાર.

પ્રેણ્યયોગાનયને પુદ્ગલક્ષેપણં તથા ॥

શબ્દરૂપાનુપાતૌ ચ વ્રતે દેશાવકાશિકે ॥ ૧૧૬ ॥

નિયમિત કરેલી જગ્યા બહાર કાર્ય પ્રસંગે બીજાને મોકલવો,
૧. નિયમિત ક્ષેત્ર બહારથી કાંઈ વસ્તુ મંગાવવી, ૨. નિયમિત જ-
ગ્યા બહાર રહેલા માણસને જણાવવા માટે કાંકરો પ્રચુખ ફેંકવું,
૩. શબ્દ કરી બોલાવવો, ૪. અને રૂપ દેખાડવું એટલે પોતે સન્ચુખ
હોવા રહેવું, તેને બેધને દૂર રહેલા માણસ તેને માટે ત્યાં આવે,
૫. આ પાંચ દેશાવકાશિક વ્રતના અતિચારો છે. ૧૧૬.

વિવેચન—પોતે શરીરથી નિયમિત જગ્યા બહાર ગયો નથી
તેથી વ્રતભંગ ન થયું, છતાં નિયમિત જગ્યા બહાર માણસ મોક-
લ્યું, મંગાવ્યું, કાંકરો ફેંક્યો, શબ્દ કર્યો અને રૂપ દેખાડ્યું તેથી
અતિચાર લાગ્યા.

પ્રોષધ વ્રતના અતિચાર.

उत्सर्गादानसंस्ताराननवेक्ष्याप्रमृज्य च ॥

अनादरः स्मृत्यनुपस्थापनं चेति पौषधे ॥ ११७ ॥

નજરથી જોયા અને વસ્ત્ર પ્રચુખના છેડાથી પ્રમાર્ણી વિના મળ મૂત્રાદિનો ત્યાગ કરવો, ૧. પાટપાટલા પ્રચુખ જોયા તથા પ્રમાર્ણન કર્યા વિના લેવા, ૨. જોયા પ્રમાર્ણન કર્યા સિવાય સંથારો કરવો, ૩. યોષધમાં અનાદર, ૪. અને યોષધ કર્યો કે નહિ, તેની સ્મૃતિ ન રહેવી, ૫. આ પાંચ યોષધ વ્રતના અતિચારો છે. ૧૧૭.

અતિથિ સંવિભાગ વ્રતના અતિચાર.

सच्चित्तं क्षेपणं तेन पिधानं काललंघनं ॥

मत्सरोऽन्यापदेशश्च तुर्याशिक्षाव्रते स्मृताः ॥ ११८ ॥

મુનિ આહારાર્થે ઘેર આવ્યે દેવા લાયક વસ્તુ સચિત્ત પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, આદિ ઉપર મૂકે, ૧. અથવા સજીવ વસ્તુથી તે ઢાંકે, ૨. ગોચરીનો વખત થયા પછી લોજન તૈયાર કરે, ૩. ઈર્ષ્યા કરી દાન આપવું. (આણે આખું તો હું કાંઈ તેનાથી ઝોછો નથી માટે હું પલુ આપીશ, અથવા સાધુ પર ઈર્ષ્યા કરી દાન આપે.) ૪. આ ધીજની વસ્તુ છે એમ ધાનું કરી ન આપે, ૫. આ ચોથી શિક્ષા વ્રતના પાંચ અતિચારો કહ્યા છે. આંહી પણુ અનઉપયોગથી અતિચાર સમજવા. ૧૧૮.

આ પ્રમાણે બાર વ્રતોના અતિચારો કહેવાયા.

મહા શ્રાવકપણું ખતાવે છે.

एवं व्रतस्थितो भक्त्या सप्तसैत्र्यां धनं वपन् ॥

दयया चातिदीनेषु महाश्रावक उच्यते ॥ ११९ ॥

આ પ્રમાણે બાર વ્રતમાં રહ્યો છતો ભક્તિપૂર્વક સાત ક્ષેત્ર (સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, પ્રતિમા, દેરાસર, અને જ્ઞાન) માં ધન ખરચતો અને દયા વડે કરી અતિ દીન જીવોને આપતો તે મહા શ્રાવક કહેવાય છે. ૧૧૯.

સાત ક્ષેત્રમાં ધન નહિ વાપરવાનું નિર્બળપણું.

યઃ સદ્વાહ્યમાનિત્યં ચ ક્ષેત્રેષુ ન ધનં વપેત્ ॥

કથં વરાકચ્ચારિત્રં દુચ્ચરં સ સમાચરેત્ ॥ ૧૨૦ ॥

જે માણસ પોતાની પાસે ધન વિદ્યમાન છે, વળી તે બાહ્ય છે અને અનિત્ય છે છતાં તે ઉત્તમ સ્થળે ખરચી શકતો નથી. તે બિચારો દુઃખે પાળી શકાય તેવું ચારિત્ર કેવી રીતે આદરી શકશે ? ૧૨૦.

મહા શ્રાવકની દિવસચર્યા.

બ્રાહ્મે મુદ્દર્તે ઉત્તિષ્ઠેત્ પરમેષ્ટિસ્તુતિં પઠન્ ॥

કિંધર્મા કિંકુલચ્ચાસ્મિ કિંવ્રતોઽસ્મીતિ ચ સ્મરન્ ॥ ૧૨૧ ॥

શુચિઃ પુષ્પામિપસ્તોત્રૈર્દેવમભ્યર્ચ્ય વેશ્મનિ ॥

પ્રત્યાખ્યાનં યથાશક્તિ કૃત્વા દેવગૃહં વ્રજેત્ ॥ ૧૨૨ ॥

પ્રવિશ્ય વિધિના તત્ર ત્રિઃપદક્ષિણયેઙ્ગિનમ્ ॥

પુષ્પાદિભિસ્તમભ્યર્ચ્ય સ્તવનૈરુત્તમૈઃ સ્તુયાત્ ॥ ૧૨૩ ॥

પાછલી એ ઘડી રાત્રી રહે ત્યારે (તે પેહેલાં બગૃત થવાય તો વધારે સાડું,) બગૃત થઈ પંચ પરમેષ્ટિ નવકાર મંત્રની સ્તુતિ કરી શ્રાવકે યાદ કરવું કે મારો શું ધર્મ છે, મારું કુલ કયું છે, મેં કયાં કયાં વ્રતો અંગીકાર કર્યા છે ? (ઉપલક્ષણથી મારો શુદ્ધ ધર્માચાર્ય કોણ છે) તે સર્વ યાદ કરી પવિત્ર થઈ પુષ્પ નૈવેદ્ય અને સ્તોત્રવડે (સ્તુતિ કરવે) કરી પોતાના ગૃહચૈત્યમાં રહેલ દેવાધિદેવની પૂજા કરી શકલ્યનુસાર નવકારશી પોરસી પચ્ચખાણુ કરી મોટા દેવાલય પ્રત્યે જવું. વિધિપૂર્વક મંદિરમાં પ્રવેશ કરી છુનેશ્વરના ફરતી ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી પછી પુષ્પાદિ (આદિ શબ્દથી કેશર, ચંદન, ખરા-સાદિથી) પૂજન કરી ઉત્તમ સ્તવનોએ કરી ભગવાનની સ્તુતિ કરે. ૧૨૧-૨૨-૨૩. આ ઠંકાણે દેવવંદન ભાખ્યાદિથી અશેષ વિધિ બાણી લેવો.

ચૈત્યવંદન કર્યા પછી.

તતો ગુરૂણામભ્યર્ષે પ્રતિપત્તિપુરઃસરમ્ ॥

વિદધીત વિશુદ્ધાત્મા પ્રત્યાખ્યાનપ્રકાશનમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

પછી ગુરૂ મહારાજની પાસે આવી નમસ્કારાદિ ભક્તિ કરવા-
પૂર્વક વિશુદ્ધ આત્મા શ્રાવકે પોતે પહેલાં દેવ સાક્ષીએ કરેલું પચ્ચ
ખાણુ ગુરૂ પાસે પ્રકાશિત કરવું. અર્થાત્ ગુરૂ પાસે ફરી પચ્ચખાણુ
કરવું.—૧૨૪.

વિવેચન:—પચ્ચખાણુ પોતાની સાક્ષીએ, અને ગુરૂ સાક્ષીએ, દેવ
સાક્ષીએ, એમ ત્રણ પ્રકારે થઈ શકે છે. તેથી આંહી ગુરૂ આગળ પ્રકાશિત
કરવાનું જણાવ્યું છે. ગુરૂવંદન બે હાથ બેડી મથ્યએણુ વંદામિ કહેવું
તે જઘન્ય છે. આ વંદન રસ્તામાં સન્મુખ મળતાં કરવાનું છે. બે
ખમાસમણુ દઈ શાતા પૂછી અભલુકિઆનો પાઠ કહેવો તે મધ્યમ
વંદન છે અને દ્વાદશાવર્ત વંદન કરવું તે ઉત્કૃષ્ટ વંદન છે. આ ગુરૂવંદન
વિધિ વિસ્તારથી ગુરૂવંદન લાખ્યથી જાણવી તથા પચ્ચખાણુ લેનાર, દેનાર
તથા લાંગા અને પ્રકાર, તે સર્વે પચ્ચખાણુલાખ્યથી જાણી લેવાં.

(ગયા શ્લોકમાં જણાવ્યું કે, ગુરૂની પ્રતિપત્તિપૂર્વક પચ્ચખાણુ
કરવું તે ભક્તિ કહે છે.)

અભ્યુત્થાનં તદા લોકેઽભિયાનં ચ તદાગમે ॥

શિરસ્યંજલિસંશ્લેષઃ સ્વયમાસનઠૌકનમ્ ॥ ૧૨૫ ॥

આસનાભિગ્રહો મક્ત્યા વંદના પર્યુપાસનમ્ ॥

તદ્યાનેઽનુગમશ્ચેતિ પ્રતિપત્તિરિયં ગુરોઃ ॥ ૧૨૬ ॥

ગુરૂને બેતાંજ ઉભા થઈ જવું, આવતા સાંભળી સન્મુખ જવું,
ફરથી મસ્તકે હાથ બેડવા, બેસવાને પોતે આસન આપવું, ગુરૂ બેઠા
હોય ત્યાં સુધી પોતે આસન ઉપર ન બેસવું, ભક્તિથી વંદના તથા
સેવા કરવી અને ગુરૂ આવ્યે છતે તેની પછાડી કેટલાંક પગલાં જવું
તથા ગુરૂ પાસે ધર્મ સાંભળવો, આ સર્વ ગુરૂની પ્રતિપત્તિ-ઉચિત
આચરણા-કહેવાય છે. ૧૨૫-૨૬.

ततः प्रतिनिवृत्तः सन् स्थानं गत्वा यथोचितम् ॥

सुधीर्धर्माविरोधेन विदधीतार्थचिंतनम् ॥ १२७ ॥

शुद्ध पासेथी पाछा इथा भाह व्यापार करवाना उचित स्थाने
जध धर्मने भाधा न पडोये तेवी रीते शुद्धिमान आवके धन कमा-
वानो (विचार) प्रयत्न करवो. १२७.

ततो माध्याह्निकीं पूजां कुर्यात् कृत्वा च भोजनम् ॥

तद्विद्विः सह शास्त्रार्थरहस्यानि विचारयेत् ॥ १२८ ॥

पछी मध्याह्ने वभतनी पूजा करे. त्यारभाह लोअन करी
शास्त्रना लक्षुकारोनी साथे शास्त्रना अर्थे अने रहस्येनो वि-
चार करे. १२८.

ततश्च संध्यासमये कृत्वा देवार्चनं पुनः ॥

कृतावश्यककर्मा च कुर्यात्स्वाध्यायमुत्तमम् ॥ १२९ ॥

पछी संध्या वेणाये करी देवार्चन (धूपदीपादिथी देवपूजा करी
तथा प्रतिक्रमणु (दिवसे आवक मत संभधी कांठ पणु ह्मणु लाग्युं
डोय तेनी शुद्धि) करी, पछी उत्तम प्रकारतुं स्वाध्याय (मळान्
पुड्ढेनां लवन संभारवां, सारा विचारे करवा, पठित याह करतुं)
विगेरे ध्यान करतुं १२९

न्याय्ये काले ततो देवगुरुस्मृतिपवित्रितः ॥

निद्रामल्पामुपासीत प्रायेणात्रह्रवर्जकः ॥ १३० ॥

स्वाध्यायादि धर्मध्यान करवाभां केटलोड वभत व्यतीत कथा भाह
पोताना धष्टदेव शुद्धने संभारवे करी पवित्र थर्ध प्राये अग्रहार्थेनो
(मैथुनने) त्याग करी अल्प (थोडी) निद्रा करे. (गृहस्थ डोवा
थी मैथुन त्याग करवा भाटे प्रायः शण्ड भूकथे छे.) १३०.

निद्राछेदे योषिदंगसतत्त्वं परिचितयेत् ॥

स्थूलभद्रादिसाधूनां तन्निवृत्तिं परामृशन् ॥ १३१ ॥

निद्रा त्याग कथा पछी स्थूल भद्रादि साधुओओ करेवी सीना
शरीरनी निवृत्तितुं स्मरणु करतो तत्त्वपूर्वक सीना शरीरनी असा-
स्तातुं चिंतवन करे. १३१.

તેજ ખતાવે છે.

યક્રુચ્છક્રુન્મલશ્રુષ્મમજ્ઞાસ્થિપરિપૂરિતાઃ ॥

ન્નાયુસ્યૂતા વહીરમ્યાઃ સ્ત્રિયશ્ચર્મપ્રસેવિકાઃ ॥ ૧૩૨ ॥

વહીરતાવિપર્યાસઃ સ્ત્રીગરીરમ્ય ચેદ્ ભવેત્ ॥

તસ્યૈવ કામુકઃ કુર્યાદ્ શુભ્રગૌમાયુગોપનં ॥ ૧૩૩ ॥

સ્ત્રીશસ્ત્રેણાપિ ચેત્કામો જગદે તઙ્ગિગીપતિ ॥

તુચ્છપિચ્છમયં ગત્ત્વં કિં નાદત્તે સ મૂઢધીઃ ॥ ૧૩૪ ॥

સ્ત્રીઓનાં શરીરો નિરંતર વિદ્યા, મળ, શ્લેષ્મ, મળ્મળ અને હા-
ડકાંઓથી ભરપુર છે. આજ કારણથી બહારથી રમણિક અને સ્નાયુ-
થી શીવેલી ભસ્માક (ધમણ) સરખી સ્ત્રીઓ છે. સ્ત્રીના શરીરનો
જો વિપર્યાસ કરવામાં આવે અર્થાત્ જો બહાર રમણિકતા દેખાય છે
તે અંદર કરવામાં આવે, અને અંદરની સ્થિતિ બહાર લાવવામાં
આવે તો તેજ સ્ત્રીના શરીરનું કામી પુરૂષને ગીધ અને શિયાળીયાં
તરફથી રાત્ર દિવસ રક્ષણ કરવાની જરૂર પડે. સ્ત્રીરૂપ શસ્ત્રવડે કરીને
પણ જો કામ આ જગતને જીતવાને ઇચ્છે છે તો તે મૂઢધુદ્ધિવાળો
કામ-સુખે મળી શકે તેવું પિંછાડૂપ શસ્ત્ર શા માટે નથી લેતો ?
ભાવ એ છે કે અસાર રસ, રૂધિર, માંસ, મેદા, અસ્થિ, મળ્મળ અને
વીર્યથી ભરપુર તથા ઘણા પ્રયાસથી મળી શકે તેવા સ્ત્રીરૂપ શસ્ત્રવડે
કરીને કામ જગતને જીતવાને ઇચ્છે છે તો સુલભ અને પવિત્ર પિં-
છાને જગત જીતવા સાડૂ શા માટે તે લેતો નથી ? અર્થાત્ પિંછાં
પ્રમુખ સામાન્ય વસ્તુમાં જેટલો સાર છે તેટલો પણ સ્ત્રીના શરીર-
માં સાર નથી. ૧૩૨-૧૩૩-૧૩૪,

સંકલ્પયોનિનાનેન હ્રાહા વિશ્વં વિહંવિતમ્ ॥

તદુત્તવનામિ સંકલ્પં મૂલમસ્યોતિ ચિંતયેત્ ॥ ૧૩૫ ॥

હા હા સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થતા આ કામે વિશ્વને વિહંબિત કર્યું
છે. માટે આ કામના સંકલ્પરૂપ મૂલને હું ઉખેડી નાખું, આ પ્રમાણે
વિચાર કરે. ૧૩૫.

યો યઃ સ્યાદ્ વાધકો દોષસ્તસ્ય તસ્ય પ્રતિક્રિયામ્ ॥

ચિંતયેદ્દોષમુક્તેષુ પ્રમોદં યતિષુ વ્રજન્ ॥ ૧૩૬ ॥

જે જે દોષ પોતાને બાધા કરતો હોય, તે તે દોષથી મુક્ત થવાને અર્થે યતિ ઉપર પ્રમોદ પામીને (શુશ્રુાનુરાગ રાખીને) તે તે દોષના ઉપાયને ચિંતવવા (જેમકે રાગનો ઉપાય વૈરાગ્ય, દ્વેષનો ઉપાય મૈત્રી, ક્રોધનો ઉપાય ક્ષમા, માનનો નમ્રતા, માયાનો સરલતા, દોહનો સંતોષ, મોહનો વિવેક, કામનો સ્ત્રીના શરીરની અશૌચતા, ઈર્ષાનો અનીર્ષા, વિગેરે ઉપાયો ચિંતવવા.) ૧૩૬

દુઃસ્થાં ભવસ્થિતિ સ્યેન્ના સર્વજીવેષુ ચિંતયન્ ॥

નિસર્ગં સુખસર્ગં તેષ્વપર્ગં વિમાર્ગયેત્ ॥ ૧૩૭ ॥

સંસારમાં રહેવાપણું તે સર્વ જીવોને દુઃખરૂપ છે, એમ સ્થિર ચિંતથી વિચાર કરતા શ્રાવકે સર્વ જીવોને માટે સ્વાભાવિક સુખના સંસર્ગવાળું મોક્ષપદ માગવું. (જેમકે સર્વે સંસારી જીવો સમગ્ર દુઃખથી મુક્ત થઈ મોક્ષ પામે અથવા સર્વેડ્ર સુખિનઃ સંતુ સર્વે સંતુ નિરામયાઃ સર્વે મદ્રાણિ પક્વંતુ મા કશ્ચિદ્ દુઃખમાપ્સુયાત્ ૧૩૭

સંસર્ગેષ્યુપસર્ગાણાં દૃઢવ્રતપરાયણાઃ ॥

ધન્યાસ્તે કામદેવાઘ્નાઃ શ્લઘ્યાસ્તીર્થકૃતામપિ ? ॥ ૩૮ ॥

વળી વિચાર કરે કે ઉપસર્ગના પ્રસંગમાં પણ વ્રત રક્ષણની દૃઢતામાં મજબુત રહેલા અને તેથીજ તીર્થકરે પણ પ્રશંસા કરેલા તે કામદેવાદિ શ્રાવકોને ધન્ય છે. ૧૩૮.

વિવેચનઃ—વીર પરમાત્માના વખતમાં અંધાનગરીમાં જીવ-શત્રુ રાજ રાજ્ય કરતો હતો. તે શહેરમાં કામદેવ નામનો ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેને ભદ્રા નામની પત્નિ હતી. તે કામદેવ પાસે અઠાર કરોડ સોનામોહોર અને છ ગોકુળો જેટલી ઋદ્ધિ હતી. અંધાના પુણ્યભદ્ર નામના વનમાં એક વખત મહાવીર દેવ સમવસર્થા હતા. તેમના ઉપદેશથી કામદેવ ખારવ્રતધારી દૃઢ શ્રાવક થયો હતો અને ભદ્રા પણ વ્રતધારી શ્રાવિકા થઈ હતી. કેટલોક વખત જવા પછી પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને ઘરનો કારોબાર સોંપી

નિશ્ચિંત થઈ કામદેવ શ્રાવક પોતાની પૌષધશાળામાં ધર્મધ્યાન કરતો હતો. એક વખત તેણે પૌષધનું મત લીધું હતું. મધ્યરાત્રીએ એક મિથ્યા દૃષ્ટિદેવ લયંકર પિશાચનું રૂપ લઈ તેની પાસે આંચ્યો. હાથમાં ખુલ્લું ખડગ લઈ તે પિશાચે કામદેવને કહ્યું કે તું આ ધર્મ મુકી દે, શું તારા જેવા રાંક જીવો પણ સ્વર્ગ અને મોક્ષની ઇચ્છા કરે છે ખરા ? જે ધર્મને ત્યાગ નહિ કરે તો આ ખડગથી તારૂં મસ્તક ઉડાવી દઈશ. દેવે જે ચાર વાર કહ્યું અને ઘણી તર્જના કરી પણ કામદેવ ધર્મધ્યાનથી ચલાયમાન ન થયો, ત્યારે તેણે પિશાચનું રૂપ મૂકી લયપ્રદ હાથીનું રૂપ કર્યું અને પૂર્વની માફકજ ધર્મ મૂકવા સૂચવ્યું. બ્યારે તે દંભજ રહ્યા ત્યારે સુંડાદંડથી પકડી કામદેવને આકાશમાં ઉછાળ્યો અને પગ હેઠે પકડી કચરી નાંખ્યો. કામદેવે દુઃખ સહન કર્યું; દેવપ્રભાવથી મરણ ન પામ્યો, અને ધર્મમાં દંભજ રહ્યો. ત્યારે તેણે સર્પનું રૂપ કરી ઘણા ડંસ દીધા અને ગળે વીંટાઈ વળ્યો. આમ અનેક દુઃખ દેવા છતાં તે તો ધૈર્યપણેજ રહ્યો. દેવ થાક્યો, અને સાથે સાહસ જોઈ ખુશી થયો દિવ્યરૂપ પ્રકટ કરી કામદેવ પાસે પોતાના કરેલા અપરાધની માફી માગી, અને ઈંદ્રે તમારી દેવસભામાં પ્રશંસા કરી તે મારાથી સહન ન થઈ માટે મેં તમારી પરીક્ષા કરી છે. આ પ્રમાણે દેવ ચાલ્યો ગયો. કામદેવ પ્રભાતે પૌષધ પૂર્ણ કરી ત્યાં પધારેલા મહાવીરદેવને નમન કરવા ગયો. મહાવીર દેવે જ્ઞાનથી રાત્રિની સર્વ હકીકત કામદેવને કહી કે કામદેવ, રાત્રે એક દેવ આંચ્યો હતો ? કામદેવે હા કહી. મહાવીર દેવે ગૌતમહિ મુનીઓને ઉદ્દેશીને કહ્યું, ગૌતમ યાદ રાખો, આવા ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેલા શ્રાવકો પણ દેવોથી ચલાયમાન થતા નથી, માટે તમારે ત્યાગીઓને તો ધર્મમાં વિશેષ પ્રકારે દૃઢ રહેવું. ગૌતમ સ્વામીએ હાથ જોડી તહત્તી કહી તે વાત સ્વીકારી. કામદેવ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અરૂણાભવિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મોક્ષ જશે. આવા ધીર શ્રાવકોનાં ચરિત્ર પ્રાતઃ-કાળમાં શ્રાવકોએ યાદ કરવાં અને તેનું અનુકરણ કરતાં શીખવું.

જિનો દેવઃ કૃપા ધર્મો ગુરવો યત્ર સાધવઃ ॥

શ્રાવકત્વાય કસ્તસ્મૈ નશ્ન્યાયેતાવિમૂઢધીઃ ॥ ૧૩૧ ॥

જીનેશ્વર જેનો દેવ છે, દયામય ધર્મ છે, અને જ્યાં નિર્ગથો શુદ્ધ તરીકે છે, તેવા શ્રાવકપણાની કથો બુદ્ધિમાન પ્રસંશા ન કરે. ૧૩૯.

શ્રાવકોએ નીચેનો મનોરથો કરવા.

જિનધર્મવિનિર્મુક્તો મામૂવં ચક્રવર્ત્યાપિ ॥

સ્યાં ચેદોઽપિ દારિદ્રોઽપિ જિનધર્માધિવાસિતઃ ॥ ૧૪૦ ॥

જૈનધર્મથી રહિત થઈ ચક્રવર્તિ પણ હું ન થાઉં. પણ જૈન ધર્મથી વાસિત હાસ કે દરિદ્ર પણ થાઉં તો તે પણ મને સંમત છે. ૧૪૧.

ત્યક્તસંગો જીર્ણવાસા મલક્ષિન્નકલેવરઃ ॥

મજન્ માધુકરીં દ્યત્તિ મુનિચર્યાં કદાશ્રેય ॥ ૧૪૧ ॥

ત્યજન્ દુઃશીલસંસર્ગે ગુરુ પાદરજઃ સ્પૃશન્ ॥

કદાઈ યોગમભ્યસ્યન્ પ્રભવેયં ભવચ્છિદે ॥ ૧૪૨ ॥

મહાનિશાયાં પ્રકૃતે કાયોત્સર્ગે પુરાદ્બહિઃ ॥

સ્તંભવત્સ્કંધકર્ષણં વૃષાઃ કુર્યુઃ કદા માયિ ॥ ૧૪૩ ॥

વને પન્નાસનાસીનં ક્રોઢસ્થિતમૃગાર્મકં ॥

કદા ગ્રાસ્યંતિ વક્ત્રે માં જરંતો મૃગયૂથપાઃ ॥ ૧૪૪ ॥

જ્ઞત્રૌ મિત્રે તૃપ્તે સ્ત્રેણે સ્વર્ગેઽન્મનિ મળૌ મૃદિ ॥

મોક્ષે ભવે ભવિષ્યામિ નિર્વિશેષપતિઃ કદા ॥ ૧૪૫ ॥

અધિરોદું ગુણશ્રેણિં નિશ્રેણીં મુક્તિવેન્મનઃ ॥

પરાનંદલતાકંદાન્ કુર્યાદિતિ મનોરથાન્ ॥ ૧૪૬ ॥

અહો ! હું આ સર્વ સંયોગોનો ત્યાગ કરી, છર્ણુપ્રાય વસ્ત્ર વાળો થઈ, મળથી ક્લિષ્ણ (બિંબથેલા) શરીરવાળો (અર્થાત્ શરીર ઉપરથી નિરપેક્ષ બની) માધુકરી વૃત્તિવાળી મુનિચર્યાનો ક્યારે આશ્રય કરીશ ? દુઃશીલોની સોબતનો ત્યાગ કરી, શુદ્ધ મહારાજની પાદરજને સ્પર્શ કરતો, યોગનો અભ્યાસ કરી આ ભવોનો નાશ કરવાને હું ક્યારે સમર્થ થઈશ ? મધ્યરાત્રિએ શહેરની બહાર કાયો-ત્સર્ગ મુદ્રાએ ધ્યાનમાં રહેલા મને સ્તંભની માફક સ્થિર રહેલાને

સ્તંભ બાણી બળદો પોતાના સ્કંધનું ક્યારે કર્ષણ (ધર્ષણ) કરશે ? વનની અંદર પદ્માસનમાં બેઠેલા અને જોળામાં મૃગનાં બગ્યાંઓ રહેલા અને મોઢા ઉપર વૃદ્ધ મૃગચૂથપતિઓ (અચેતન વસ્તુ બાણી) ક્યારે આઘણ કરશે (સુંઘશે) ? શત્રુના ઉપર અને મિત્ર ઉપર, તૃણ ઉપર અને સ્ત્રીના અમુદાય ઉપર, સોના અને પથ્થર ઉપર, મણિ અને માટી ઉપર, મોક્ષ અને લવ ઉપર, એક સરખી બુદ્ધિ-વાળો: (રાગ દ્રેષ વિનાનો) હું ક્યારે થઈશ ? આ પ્રમાણે મોક્ષ મહેલ ઉપર ચડવાને શુભાચાર્યની શ્રેણિરૂપ નિસરણી સરખા તથા પરમ આનંદરૂપ લતાના કંઠ સરખા મનોરથો શ્રાવકોએ કરવા. ૧૪૧ થી ૧૪૬.

इत्याहोरात्रिकीं चर्यामप्रमत्तः समाचरन् ॥

यथावदुक्तवृत्तस्थो गृहस्थोपि विशुद्ध्यति ॥ १४७ ॥

આ પ્રમાણે અહો રાત્રી સંબંધી ચર્ચાને આપ્રમાદીપણે આચરતો, અને પૂર્વે જેવી રીતે કહ્યું છે તેવી રીતે વ્રતમાં રહેલો ગૃહસ્થ પણ વિશુદ્ધ છે. ૧૪૭.

विशेष विधि पतावे छे.

सोथावश्यकयोगानां भंगे मृत्योरथागमे ॥

कृत्वा संल्लेखनामादौ प्रतिपद्य च संयमं ॥ १४८ ॥

जन्मदीक्षाज्ञानमोक्षस्थानेषु श्रीमदहंतां ॥

तदभावे गृहेऽरण्ये स्थंडिले जंतुवर्जिते ॥ १४९ ॥

त्यक्त्वा चतुर्विधाहारं नमस्कारपरायणः ॥

आराधनां विधायोच्चैश्चतुः शरणमाश्रितः ॥ १५० ॥

इह लोके परलोके जीविते मरणे तथा ॥

त्यक्त्वा शंसां निदानं च समाधिसुધयोहितः ॥ १५१ ॥

परिपहोપસર્ગેભ્યો નિર્મિકો જિનમક્તિમાક્ ॥

પ્રાતિપદ્યેત મરણમાનંદશ્રાવકો યથા ॥ ૧૫૨ ॥

पंचमिः कुलक.

શ્રાવક અવસ્થા કરવા લાયક સંયમાદિ યોગો કરવામાં અશક્ત હોય અથવા મરણ નજીક આંગુ' જણાય તો પ્રથમ શરીર તથા કષાયને પાતળા કરવારૂપ સંલેખણા કરી પછી સંયમ અંગીકાર કરે. સર્વથા સંલેખણા કરવા માટે શ્રીમાન્ અરિહં- તના જન્મ કલ્યાણુક, દીક્ષા કલ્યાણુક, જ્ઞાન કલ્યાણુક યા મોક્ષ કલ્યાણુક જેવાં સ્થળોમાં જઈ અથવા તેવાં સ્થળો નજીક ન હોય તો જીવજંતુ વર્ણત ઘેર અથવા અરણ્યવાળી જગ્યાએ સંલેખણા કરવી. ત્યાં પ્રથમ ચાર પ્રકારના અહારનો ત્યાગ કરી, નમસ્કાર મંત્ર જપવામાં તત્પર થઈ, તથા સારી રીતે આરાધના કરી (પૂર્વનાં કર્મો પાપો શુદ્ધ સાથે, યા તે ન હોય તો પોતાની મેળે આલોવી) અરિહંતાદિ ચાર શરણનો આશ્રય કરવો. તથા આ લોક સંખંધી, પરલોક સંખંધી, જીવિત સંખંધી. મરણ સંખંધી આશંસાનો (ઇચ્છાનો) તથા નિયાણાનો ત્યાગ કરી, સમાધિરૂપ અમૃતથી સિંચાયેલો પરિવહ તથા ઉપસર્ગોથી નિર્ભય અને જીનેશ્વર વિષે યા આરાધના કરાવવા પોતા વિષે ખડુ માન ધરતો આણુંદ શ્રાવકની માફક સમાધિ મરણ અંગીકાર કરે. ૧૪૮ થી ૧૫૨.

વિવેચન—સંલેખના બે પ્રકારની છે. શરીર સંલેખના તથા કષાય સંલેખના. અનશન કરવાની ઇચ્છા રાખનાર મજબુત શરીર વાળાએ તપસ્વીયાં કરી હળવે હળવે શરીરને દુર્બળ કરવું તથા તેની સાથે ક્રોધ, માન, માયા, લોભાદિ કષાયોને વિશેષ પ્રકારે પાતળા કરી દેવા. મજબુત શરીરવાળાએ પણ પોતાનું આયુષ્ય નજીક જણાય તો શરીરને દુર્બળ કરવાનું છે. જ્ઞાન ધ્યાન થઈ શક્તાં હોય તેવા શરીરને પાડી નાખવું એવી જ્ઞાનીની આજ્ઞા નથી. પણ બ્યારે જ્ઞાન ધ્યાન કાંઈ પણ હવે બની શકવું અશક્ય છે એમ જણાય, અથવા આયુષ્ય હવે ઘણા શેડા વખતમાં પૂર્ણ થવાનું છે તેમ સમજાય ત્યારે મરણાંત સંલેખના યા અણસણ કરવાનું છે. અણસણ કરવાની ભૂમિકા ખડુધા તીર્થકરોનાં કલ્યાણવાળી હોય તે વિશેષ શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે પરિણામ વિશુદ્ધિમાં તેવાં સ્થળો વિશેષ અનુકૂળ છે. તે ન હોય તો ઘર કે અરણ્ય કોઈ પણ નિર્જીવ ભૂમિકામાં

જઈ અણુસણ કરવું. અણુસણ કર્યા પહેલાં આ જન્મ પર્યંતનાં સર્વ પાપો ગુરૂ સાક્ષીએ યા તેમના અભાવે આત્મ સાક્ષીએ આળોવવાં. ઇંદ્રેણું અણુસણ હોવાથી સાધુનાં મતો અંગીકાર કરી લેવાં. સર્વ જીવોને ખમાવી, ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી, ચાર શરણુ લઈ ધર્મ ધ્યાનમાં તત્પર થઈ રહેવું, તેમજ અણુસણ કરી આ લોક સંબંધી મનાવા પૂજવાની દરકાર ન રાખવી. પર લોકે દેવાદિ થવાની ઇચ્છા ન કરવી. માન સન્માન વિશેષ થતું હોવાથી વિશેષ જીવવાની ઇચ્છા ન થવા દેવી અને પ્રશંસા વિગેરે થતું ન હોવાથી જલદી મરવાની ઇચ્છા પણ ન કરવી. તથા તપશ્ચર્યાદિ ધર્મમાં જે સામર્થ્ય હોય તે આ ક્રિયાથી હું દેવેન્દ્ર, ચક્રવર્તિ, રાજા, સ્ત્રીવહ્નિ-ભાદિ ધાઈ તેણું નિદાન-નિચાલું પણ ન કરવું. પણ એકજ પરમ સ્વરૂપમાં લક્ષ રાખીને સમભાવિત સ્થિતિએ તે આશુધ્ય પૂર્ણ કરવું. જેમ આનંદ શ્રાવકે અણુસણ કરી અવધિજ્ઞાન મેળવવા ઉપરાંત સંસાર પરિભ્રમણ ધણુજ ઓછું કરી લીધું. ભગવાન મહાવીર દેવના વખતમાં વાણીજ્યપુરનો શાસ્ત્રાજ્ઞ શતશત્રુ રાજા હતો, તે શહેરમાં જગતના જીવોને આનંદ આપનાર આનંદ નામનો ગૃહપતિ હતો, અને ચંદ્રને જેમ રોહિની તેમ આનંદને શિવાનંદા નામની પ્રિયા હતી. આનંદની પાસે ધાર કરોડ સોનામહોર અને ચાર ગોકુળ હતી. તે શહેરથી ઈશાન ખુણમાં કોલ્લાક નામના ગામમાં આનંદનાં સગાં સંબંધી રહેતાં હતાં. એક વખત વીરપ્રભુ વિહાર કરતાં શહેર નજીકના વનમાં પધાર્યા. રાજા અને આનંદ વિગેરે પ્રભુ-વંદનાર્યે ગયા. ધર્મદેશના સાંભળી આનંદ દ્વાદશ મતધારી શ્રાવક થયો અને શિવાનંદા શ્રાવિકા થઈ. નિરતિચાર શ્રાવક મત પાલન કરતાં આનંદને ઐહ વર્ષ નીકળી ગયાં. એક વખત પાછલી રાત્રે આનંદ વિચારવા લાગ્યો કે કુટુંબનાં ખરોખર જથ્થામાં અને લેવડદેવડના કાર્યમાં જોઈએ તેટલું ધર્મકાર્યમાં મારૂ ચિત્ત લાગતું નથી. મારે કોલ્લાક ગામમાં પોપધશાળા ખંધાવી મારે હવે નિશ્ચિંત થઈ ધર્મ-ધ્યાનમાં મગ્નજ રહેવું. આવો વિચાર કરી સવારમાં તેણે તે પ્રમાણે કર્યું. સગાંવહાલાંને જોલાવી જમાડી ચોટા પુત્રને ઘરનો કારોખાર

સોંચે અને પોતે કોણાક ગામમાં પોષધશાળામાં સુસમાધિએ ધર્મ કર્મમાં રત થયો. તેણે શ્રાવકની પ્રતિમાઓ વહન કરી. અનુક્રમે તેનું શરીર જીર્ણ હાઈપિંજર જેવું થઈ ગયું એક વેળા મધ્યરાત્રિએ તે વિચારવા લાગ્યો કે હજી આ શરીરમાં યેસવા ઉઠવાની થોડી શક્તિ છે. મારા ધર્માચાર્ય મહાવીર દેવ પણ વિદ્યમાન છે તો મારે અંત્ય વખતની મરણાંતિક સંલેખના કરી લેવી અને ચારે આહારનો ત્યાગ કરવો. વિચાર સુજળ ધીજે દિવસે તેણે તે પ્રમાણે કર્યું દેહ ગેહાદિથી મમત્ત્વ છુટી ગયો અને એક વીર પરમાત્માના મનહરણુ જીવનમાં પોતાનું ચિત્ત પરોવ્યું પરિણામની વિશુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામી અને ક્રમે થોડાજ વખતમાં અવધિજ્ઞાન પેદા થયું. આમ વીસ વર્ષ પર્યંત ઉત્તમ શ્રાવક ધર્મ પાળી સુસમાધિએ મરણ પામી સૌધર્મ દેવલોકના અરૂણાભવિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચવી માનવદેહ પામી મોક્ષે જશે. આમ આનંદ શ્રાવકની ઉત્તમ સમાધિવાળી સલેખના સાંભળી તેનું અનુકરણ કરવાને શ્રાવકોએ યથાચોગ્ય પ્રયત્ન કરવો

શ્રાવકની ઉત્તરભવની સ્થિતિ.

પ્રાપ્તઃ સ કલ્પેષ્વિદ્રત્વમન્યદ્વા સ્થાનમુત્તમમ્ ॥

મોદતેજ્જુત્તરપ્રાજ્યપુણ્યસંભારમાક્ તતઃ ॥ ૧૫૩ ॥

ચ્યુત્વોત્પથ મનુષ્યેષુ મુક્ત્વા મોગાન્ સુદુર્લભાન્ ॥

વિરક્તો મુક્તિમામોતિ શુદ્ધાત્માંતર્ભવાષ્ટકં ॥ ૧૫૪ ॥

આ પ્રમાણે ઉત્તમ શ્રાવકધર્મ પાળી તેઓ સૌધર્મોદિ કદ્યો (દેવલોકો) ને વિષે ઈદ્રપણુ અથવા કોઈ ધીનું સ્થાન (સામાનિક દેવાદિ) પામી અનન્યસદૃશ અને મહાન્ પુણ્યસમૂહનો લોગવતા આનંદમાં રહે છે. ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ થયે ચવી મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થઈ દુર્લભ લોગને લોગવી, સંસારથી વિરક્ત થઈ, તે શુદ્ધાત્માઓ આઠ ભવની અંદર મોક્ષ પામે છે. ૧૫૩, ૧૫૪.

ઉપસંહાર.

इति संक्षेपतः सम्यक् रत्नत्रयमुदीरितं ॥

सर्वोपि यदनासाद्य नासादयति निवृत्तिं ॥ १५५ ॥

જે રત્નત્રયને (દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રને) પામ્યા સિવાય કોઈ પણ મોક્ષ પામી શકતું નથી, તે સમ્યક્ રત્નત્રયનું આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી વર્ણન કર્યું. ૧૫૫.

इति श्रीभाचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशव-
विजयगणि कृत बालयोगे तृतीयः प्रकाशः

ॐ

चतुर्थः प्रकाशः प्रारभ्यते.

પૂર્વના પ્રકાશોમાં ધર્મ અને ધર્મને ભેદ નયની અપેક્ષાએ કરી આત્માને રત્નત્રય સુક્રિતનું કારણ છે એમ જણાવ્યું. હમણાં અભેદ નયની અપેક્ષાએ આત્માનું રત્નત્રયની સાથે ઐક્યપણુ છે તે બતાવે છે.

आत्मैव दर्शनज्ञानचारित्र्याण्यथवा यतेः ॥

यत्तदात्मક एवैष शरीरमधितिष्ठति ॥ १ ॥

અભેદ નયની અપેક્ષાએ યતિને આત્માજ દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર છે. કેમકે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપજ આત્મા શરીમાં રહેલો છે. ૧

ते अभेदता भतावे छे.

आत्मानमात्मना वेत्ति मोहत्यागाद्य आत्मनि ॥

तदेव तस्य चारित्रं तज्જ્ઞાનં તત્ત્વ દર્શનમ્ ॥ ૨ ॥

જે યોગી યોહને! ત્યાગ કરવાથી આત્માને વિષે આત્માવડે કરી આત્માને જાણે છે, તેજ તેનું ચારિત્ર છે, તેજ જ્ઞાન છે, અને તેજ દર્શન છે. ૨.

આત્મજ્ઞાનની મુખ્યતા બતાવે છે.

આત્મજ્ઞાનમવં દુઃખમાત્મજ્ઞાનેન હન્યતે ॥

તપસાપ્યાત્મવિજ્ઞાનર્હીનૈશ્ચેત્તું ન શક્યતે ॥ ૩ ॥

આત્મઅજ્ઞાનતાથી પેદા થયેલું દુઃખ આત્મજ્ઞાન વડે નાશ પામે છે, જે દુઃખ આત્મવિજ્ઞાન વિનાના મનુષ્યો તપસ્યા વડે કરીને પણ છેદી શકતાં નથી. ૩.

અયમાત્મૈવ ચિદ્રૂપઃ શરીરી કર્મયોગતઃ ॥

ધ્યાનાગ્નિદગ્ધકર્મા તુ સિદ્ધાત્મા સ્યાન્નિરંજનઃ ॥ ૪ ॥

અયમાત્મૈવ સંસારઃ કષાયેન્દ્રિયાનિર્જિતઃ ॥

તમેવ તદ્વિજેતારં મોક્ષમાહુર્મેનીષિણઃ ॥ ૫ ॥

જ્યારે સ્વસ્વભાવમાં (આત્મોપયોગમાં) આત્મા રહે છે ત્યારે આ આત્માજ્ઞ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને કર્મના યોગથી તેજ આત્મા શરીરી (દેહધારી) કહેવાય છે. તથા શુકલધ્યાનરૂપ અગ્નિએ કરી કર્મોને ખાળી નાખે છે, ત્યારે નિરંજન સિદ્ધાત્મા થાય છે. કષાય તથા ઇન્દ્રિયવડે છતાઈ જાય છે, ત્યારે આ આત્મા તેજ સંસાર છે, અને જ્યારે તે કષાય ઇન્દ્રિયને છૂટનાર થાય છે, ત્યારે વિદ્વાન પુરૂષો તેને મોક્ષ કહે છે. ૪-૫.

સ્યુઃ કષાયા ક્રોધમાનમાયાલોભાઃ શરીરિણાં ॥

ચતુર્વિઘાસ્તે પ્રત્યેકં મેદૈઃ સંજ્વલનાદિભિઃ ॥ ૬ ॥

પક્ષં સંજ્વલનઃ પ્રત્યાખ્યાનો માસચતુષ્ટયમ્ ॥

અપ્રત્યાખ્યાનકો વર્ષં જન્માનંતાનુવંધકઃ ॥ ૭ ॥

વીતરાગયતિશ્રાદ્ધસમ્યગ્દૃષ્ટિવઘાતકાઃ ॥

તે દેવત્વમનુષ્યત્વાતિર્યક્ત્વનરકપ્રદાઃ ॥ ૮ ॥

દેહધારી જીવોને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એમ ચાર પ્રકારના કષાયો હોય છે, તે ક્રોધાદિ ચારે પણ સંજ્વલન, પ્રત્યાખ્યાની, અપ્રત્યાખ્યાની અને અનતાનુબંધી એમ ચાર ચાર પ્રકારના હોવાથી સોળ ભેદ થાય છે. તેમાં સંજ્વલનના કષાયો એક

પખવાલીયાની મર્યાદાવાળા છે. પ્રત્યાખ્યાની ચાર માસ, અપ્રત્યાખ્યાની એક વર્ષ, અને અનંતાનુબંધી કષાયો યાવત્ શુભ સુધી રહે છે. તે સંલવલનાદિ કષાયો અનુક્રમે વીતરાગપણાનો, યતિયણાનો, શ્રાદ્ધપણાનો, (શ્રાવકપણાનો) અને સમ્યગ્દર્શનપણાનો નાશ કરે છે. તેમજ સંલવલનાદિ કષાયો અનુક્રમે દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્યચગતિ, અને નરકગતિ આપનારા છે. ૬-૭-૮.

ક્રોધથી થતા દોષો.

તત્રોપતાપકઃ ક્રોધઃ ક્રોધો વૈરસ્ય કારણં ॥

દુર્ગતિર્વર્તની ક્રોધઃ ક્રોધઃ શમસુખાર્ગલા ॥ ૯ ॥

ઉત્પદ્યમાનઃ પ્રથમં દહત્યેવ સ્વમાશ્રયં ॥

ક્રોધઃ કૃશાનુવત્પશ્ચાદન્યં દહતિ વા ન વા ॥ ૧૦ ॥

અર્થઃ—ક્રોધ શરીર તથા મનને ઉપતાપ કરનાર છે. ક્રોધ વૈરનું કારણ છે. ક્રોધ દુર્ગતિનો માર્ગ છે અને શમસુખને રોકવાને અર્ગલા (ભોગળ) સરખો ક્રોધ છે. અગ્નિની માફક ઉત્પન્ન થતો ક્રોધ પહેલું તો પોતાનું સ્થાન (આત્મશુણને) બાળીજ નાખે છે, અને પછી અન્ય સ્થાનકને (બીજા માણસને ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાવી તેના આત્મશુણને) બાળે કે ન પણ બાળે ૯-૧૦.

વિવેચનઃ—અપરાધી મનુષ્ય ઉપર ક્રોધ કેમ રોકી શકાય ? ઉત્તર એ છે કે પરાક્રમથી અથવા ભાવનાથી. જેમકે, પોતે પાપ અંગીકાર કરી જેમને દુઃખ આપવા ઇચ્છે છે, તે પોતાના કર્મથીજ હુણાયેલો છે, તેના ઉપર ક્રોધ ક્રોધ કરે ? અપકારી ઉપરજ ક્રોધ કરવો એવી જો તમારી મરજી હોય તો, દુઃખના કારણરૂપ પોતાનાં કરેલાં અશુભ કર્મો ઉપર શા માટે ક્રોધ કરતા નથી ? ધ્યાન હોય તે પોતાને પથ્થર મારનાર માણસની ઉપેક્ષા કરી, પથ્થરને કરડવા દોડે છે, પણ સિંહ તો બાણની ઉપેક્ષા કરી બાણ મારનારને મારવા દોડે છે. તેમ તમારે ખરા અપરાધીને શોધી કાઢી તેને શિક્ષા કરવી જોઈએ, પણ તમારા કૂર કર્મની પ્રેરણાથી અસુક માણસે દુઃખ

હીધુ, તે કર્મોની ઉપેક્ષા કરી તે માણસને તમે હુઝા આપો, કોપ કરો, તો શુ તમે શ્વાનનું અનુકરણ નથી કરતા ? સભળાય છે કે મહાવીર દેવ ક્રોધ સહન કરવા માટે છદ્મસ્થપણે સ્વેચ્છ દેશમાં ગયા હતા તો આ તો વગર પ્રયત્ને તેવો અવસર તમને મળ્યો છે તો શા માટે તમે સહન નથી કરતા ? પ્રલયથી ત્રણ લોકનું રક્ષણ કરનાર મહા પુરૂષોએ પણ આત્મશુભ માટે ક્ષમાનોજ આશ્રય કર્યો છે, તો કેળના થક જેવા સત્ત્વવાળા પ્રાણીઓ તમે શા માટે તે ક્ષમાનો આશ્રય નથી કરતા ? તમે એવુ પુણ્ય શા માટે ન કર્યું કે તમને કોઈ પણ આધા ન કરે ? હવે તમારા તે પ્રમાદનો શોચ કરતાં તમે, હજી પણ ક્ષમાનોજ આશ્રય કરો. ક્રોધથી અંધ થયેલ સુનિ અને ચંડાળમાં કાંઈ પણ અંતર નથી. એક મહાન તપસ્વી, પણ ક્રોધી હતો. તેને મૂકીને નિરંતર ભોજન કરનાર પણ ક્ષમાશીલ કુરુગુડુ સુનિને દેવોએ વંદન કર્યું. માટે તપસ્યાથી પણ ક્ષમાજ પ્રધાન છે. સર્વ ઇદ્રિયોને ગ્લાનિ કરનાર, અને સર્પની માફક પ્રસરનાર ક્રોધને છૂટવા માટે જાંશુલી મંત્ર સમાન ક્ષમા તેજ સમર્થ છે, માટે હે જાઓ ! તમે ક્ષમાનોજ નિરંતર આદર કરો.

ક્રોધને શાંત કરવાનો ઉપાય.

ક્રોધવહેસ્તદદ્વાય શમનાય શુભાત્મભિઃ ॥

શ્રયણીયા ક્ષમૈકૈવ સંયમારામસારણીઃ ॥ ૧? ॥

ક્રોધરૂપ અગ્નિને તત્કાળ શાંત કરવા માટે ઉત્તમ મનુષ્યોએ મન્યમરૂપ ઝગીયાને નવ પદલવિત કરનાર નીક (પાણીના ધોરીયા) સમાન એક ક્ષમાનોજ આશ્રય કરવો, અર્થાત્ ક્રોધને શાંત કરવા માટે એક ક્ષમાજ સમર્થ છે ૧૧

માનથી થતા ગેરફાયદા અને તેનો જય કરવાનો ઉપાય.

વિનયશ્રુતશીલાનાં ત્રિવર્ગસ્ય ચ ઘાતકઃ ॥

વિવેકલોચનં હુંપન્ માનોઽધકરણો નૃણાં ॥ ૧૨ ॥

જાતિલાભકુલૈશ્વર્યવલરૂપતપઃશ્રુતૈઃ ॥

કુર્ષન્ મદં પુનસ્તાનિ હીનાનિ લભતે જનઃ ॥ ૧૩ ॥

ઉત્સર્પયન્ દોષશાસ્ત્રા ગુણમૂલાન્યધોનયન્ ॥

ઉન્મૂલનીયો માનદ્વસ્તન્માર્દવસરિત્પ્લવૈઃ ॥ ૧૪ ॥

વિનય, શ્રુતજ્ઞાન, શીલ (આચાર) અને ધર્મ અર્થે કામ રૂપ ત્રણ વર્ગનો ઘાત કરનાર માન, વિવેકરૂપ નેત્ર ફેડી નાંખી મનુષ્યોને આંધળા કરે છે જાતિનો, લાભનો, કુળનો, ઐશ્વર્યનો, ખલનો, રૂપનો, તપનો, અને શ્રુતનો મદ કરનાર માણસ ફરી ફરી તે તે વસ્તુની હીનતા પામે છે. માટે દોષરૂપી શાખાઓને વિસ્તારતા અને ગુણરૂપ મૂલોને નીચે લઈ જતા માનરૂપ વૃક્ષને નમ્રતા યા કોમળતારૂપ ન-દીના પૂરવડે કરી મૂલથી ઉખેડી નાખવો. ૧૨-૧૩-૧૪.

વિવેચન.—ઉત્તમ, મધ્યમ અથવાહિ અનેક જાતિના લેહોનો અનુભવ કરનારે તેનો મદ કરવો, એ અયોગ્ય છે. ઉત્તમ જાતિ પામેલ અધમ જાતિ પણ પામે છે, અને અધમજાતિ પામેલ ઉત્તમ પણ પામે છે, માટે જાતિ શાશ્વતી તો નથીજ, એટલે તેનો ગર્વ કરવો એ કેવળ અજ્ઞાનતાજ છે. અંતરાય કર્મનો ક્ષય થવાથીજ ધનાહિનો લાભ મળે છે. તો વસ્તુ તત્વના જ્ઞાતાએ લાભમદ શા માટે કરવો જોઈએ ? કેમકે મહેનત કરીને વસ્તુ મેળવી છે. અકુલિનો પણ બુદ્ધિ અને વૈભવમાં યા આચારમાં અધિક જોવામાં આવે છે, તે જોઈ ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓએ કુળમદ ન કરવો જોઈએ. જો પોતે કુશીળ છે તો ઉત્તમ કુળમાં પેદા થયો તોપણ શુ, અને જો પોતે સુશીળ છે તો ગમે તેવા કુળમાં પેદા થયો તોપણ શી હરકત છે ? ઇદ્રાદિકની ત્રણ ભુવનપણાના ઐશ્વર્યની સંપદા જોઈને કયો જ્ઞાની ગુર, આમ અને ધનાદિકનો ગર્વ કરશે ? કુશીળ સ્ત્રીની માફક ગુણોભવણ પુરૂષો પાસેથી જે લક્ષ્મી ચાલી જાય છે, અને દોષવાન જીવોનો પણ જે આશ્રય કરે છે, તેલું ઐશ્વર્ય વિવેકી પુરૂષોને મદને અર્થે હોયજ નહીં. મહા બળવાન જીવોને પણ રોગાદિ એક ક્ષણમાત્રમાં નિર્બળ કરી નાંખે છે. એવા અનિત્ય બળનો ગર્વ કયો

હાલો મનુષ્ય કરે ? સમ ધાતુથી બનેલો, અને વખતો વખત ચય, અપચય પામનાર, તથા જરા અને રોગોથી વ્યાપ્ત આ દેહના રૂપનો કોણુ ગર્વ કરે ? સનકુમારનું રૂપ, અને થોડાજ વખતમાં થયેલો નાશ, એનો વિચાર કરનાર કયો માણસ સ્વમાને વિષે પણ મદ કરે ?

ઋષભદેવ ભગવાન અને ભગવાન મહાવીર દેવની ઘોર તપસ્યાને સાંભળીને પોતાના સ્વલ્પ તપનો મદ કોણુ કરે ? શ્રીમાન્ ગણુધર દેવોની શાસ્ત્ર રચવાની અને ધારી રાખવાની શક્તિને સાંભળીને અભ્યારની સ્વલ્પ શક્તિનો કયો બુદ્ધિમાન્ મદ કરે ? પૂર્વ પુરૂષ-સિંહાની વિજ્ઞાનાતિશયતા, કૌશલ્યતા, અને આત્મપરાયણતા સાંભળીને સાંપ્રતકાળના મનુષ્યોને એક લેશ માત્ર પણ અભ્યારના સ્વલ્પ જ્ઞાનનો મદ કરવા જેવું નથી.

માયાથી થતા દોષો અને તેનો જય કરવાનો ઉપાય.

અસૃનૃતસ્ય જનનીં પરશુઃ શીલશાલિનઃ ॥

જન્મભૂમિરવિદ્યાનાં માયા દુર્ગતિકારણમ્ ॥ ૧૬ ॥

કૌટિલ્યપટવઃ પાપા માયયા વકવત્તયઃ ॥

શુવનં વંચયમાના વંચયંતે સ્વમેવ હિ ॥ ૧૬ ॥

તદાર્જવમહૌષધ્યા જગદાનંદહેતુના ॥

જયેજ્જગદ્દ્રોહકરીં માયાં વિષધરીમિવ ॥ ૧૭ ॥

માયા (કપટ) અસત્યને પેદા કરનારી, શીલરૂપ વૃક્ષનો નાશ કરવા માટે પરશુસરખી, અવિદ્યા (મિથ્યાત્વ, યા અજ્ઞાન) ની જન્મભૂમિ સમાન, અને દુર્ગતિમાં જવાના કારણરૂપ છે. માયાવડે કરી બગલાની માફક આચરણ કરનારા, અને કુટિલતામાં હુશિયાર, પાપી મનુષ્યો જગતને ઠગતા છતાં (પોતાના આત્માને કર્મ બંધન કરી દુર્ગતિમાં નાખતા હોવાથી) પોતેજ ઠગાય છે. માટે જગત છોડીને આનંદના હેતુરૂપ, આર્જવતા (સરલતા) રૂપ મહા ઔષધવડે, જગતનો દ્રોહ કરનારી સર્પણી સરખી માયાનો જય કરવો ૧૫-૧૬-૧૭.

લોભથી થતા દોષો અને તેને છૂટવાનો ઉપાય.

આકરઃ સર્વદોષાણાં ગુણગ્રસનરાક્ષસઃ ॥

કંદો વ્યસનવહ્લીનાં લોભઃ સર્વાર્થવાધકઃ ॥ ૧૮ ॥

ધનહીનઃ શતમેકં સહસ્રં શતવાનપિ ॥

સહસ્રાધિપાતિર્લક્ષં કોટિં લક્ષેશ્વરોપિ ચ ॥ ૧૯ ॥

કોટીશ્વરો નરેન્દ્રત્વં નરેન્દ્રશ્ચક્રવર્તિતાં ॥

ચક્રવર્તીં ચ દેવત્વં દેવોર્પીંદ્રત્વમિચ્છતિ ॥ ૨૦ ॥

ઇંદ્રત્વેપિ હિ સંપ્રાપ્તે યદીચ્છા ન નિવર્તતે ॥

મૂલે લઘીયાંસ્તલ્લોભઃ શરાવ ઇવ વર્ધતે ॥ ૨૧ ॥

લોભસાગરમુદ્રેલમતિવેલં મહામતિઃ ॥

સંતોપસેતુવંધેન પ્રસરંતં નિવારયેત્ ॥ ૨૨ ॥

લોભ દુનિયાના સર્વ જાતના દોષોની ઉત્પત્તિની ખીણ સમાન છે, ઉત્તમ ગુણોનું ગ્રસન (ભક્ષણ—નાશ) કરવામાં રાક્ષસ તુલ્ય છે, દુઃખરૂપ વહ્લીઓના મૂળ સરખો છે અને ધર્મ કામાદિ પુરુષાર્થનો ખાધ કરનાર લોભજ છે. મૂળમાં શરાવ (રામખાતર) ની માફક લોભ નાનો હોય છે પણ આગળ ચાલતાં તે શરાવની માફક વૃદ્ધિ પામે છે. જેમકે, ધનરહિત માણસ એક સો રૂપા નાણાની કે સુવર્ણ નાણાની ઇચ્છા કરે છે. સો વાળો પણ હજારની ઇચ્છા કરે છે, હજારનો અધિપતિ લાખની ઇચ્છા કરે છે, અને લક્ષેશ્વર પણ કરોડની ઇચ્છા રાખે છે. કોટી ક્વજ રાજા થવાને, રાજા ચક્રવર્તિ થવાને, ચક્રવર્તિ દેવ થવાને અને દેવ પણ ઈંદ્ર થવાને ઇચ્છે છે. ઈંદ્રપણુ ગ્રાહ થયું છતાં પણ ઇચ્છા નિવૃત્ત (શાંત) થતી નથી, માટે વારંવાર મોટી ભરતીની માફક ફેલાતા લોભ સમુદ્રને મહાગુદ્ધિમાન યોગીએ સંતોષરૂપ પાળ ખાંધવે કરી તેના ફેલાવાનો નિરોધ કરવો.

વિવેચન—જેમ સર્વ પાપોનું મૂળ હિંસા છે, કર્મોનું ક્લ મિથ્યાત્વ છે, રોગોનું મૂળ ધાતુક્ષય છે, તેમ સર્વ અપરાધોનું મૂળ લોભ છે. અહો ! આ પૃથ્વી ઉપર લોભનું એકછત્ર સામ્રાજ્યપણું

કે વૃક્ષો પણ નિધાન પાત્રીને પોતાના મૂલોથી તેને દબાવે છે. દ્રવ્યના લોભથી પોતાનાં પૂર્વનાં નિધાનો ઉપર પચેન્દ્રિયાદિલેવો પણ મૂર્છાથી ઉત્પન્ન થાય છે. સર્પ, ઉદર, શ્રહ, ગોધા, પિશાચ, પ્રેત, ભૂત, અને યક્ષાદિકો પણ નિધાન ભૂમિ ઉપર લોભથી કૃત્ય કરે છે. આભૂષણ, ઉદ્યાન, અને વાપિકાદિકમાં મોહ પામેલા દેવો મરીને ત્યાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધાદિકનો વિજય કરી, ઉપશાંત મોહપણ પામેલા યતિઓ પણ લોભના અંશથી તેવી ઉચ્ચ સ્થિતિથી નીચા પડે છે. ધનના લોભથી એક માંસના અભિલાષી કુતરાઓની માફક સગા ભાઈઓ પણ લડે છે. ગ્રામાદિકની સીમાના લોભને ઉદ્દેશીને દયા રહિત થઈ મોટા રાજાઓ પણ આપસમાં લડે છે. મોટું આશ્ચર્ય છે કે, આ લોભ રૂપ ખાઈને જેમ જેમ પૂરવાની મેહનત કરાય છે તેમ તેમ તે પુરવાને ખદલે ઉડી જતી જાય છે. પાણીથી જેમ સમુદ્ર પૂરી શકાતો નથી, તેમ ત્રણ લોકના રાજ્યથી પણ આ લોભ સમુદ્ર પૂરાતો નથી લોભન, આછાકનાદિ વિષયિક અનંત વિષયોનો અનુભવ આજ પર્યંત કર્યો પણ હજી લોભનો એક અંશ પણ પૂરાયો નથી. આ સર્વ શાસ્ત્રોત્તું પરાવર્તન કરીને મેં તો એવો નિર્ણય કર્યો છે કે, લોભને ઝાંછો કરવા માટે બુદ્ધિમાનોએ યત્ન કરવો જોઈએ.

કષાય છતવાના ઉપાયોનો સંગ્રહ કરી કહે છે.

ક્ષાંત્યા ક્રોધો મૃદુત્વેન માનો માયાર્જવેન ચ ॥

લોભશ્ચાનિહ્યા જેયાઃ કષાયા ઇતિ સંગ્રહઃ ॥ ૨૩ ॥

ક્ષમાએ કરી ક્રોધનો, નમ્રતાએ કરી માનનો, સરળતાએ કરી માયાનો, અને અનિચ્છાએ (સંતોષે) કરી લોભનો જય કરવો. આ પ્રમાણે સર્વ કષાયોને છતવાનો સંગ્રહ બતાવ્યો. ૨૩.

ઇન્દ્રિય જય કર્યા શિવાય કષાયનો જય ન થાય તે વિષે.

વિનેન્દ્રિયજયં નૈવ કષાયાન્ જેતુમીશ્વરઃ ॥

હન્યતે હેમનં જાહર્યં ન વિના જ્વલિતાનલમ્ ॥ ૨૪ ॥

એક એક ઇંદ્રિયોની પરાધીનતાથી ભરણુ થાય છે તે ખતાવે છે. ૨૦૭

ઇંદ્રિયોને જ્ય કયાં સિવાય કષાયો છતાંવાને મનુષ્યો સમર્થ થતાં નથી. કેમકે હેમંત ઋતુની ઠંડી (૮૧૬) બળવલ્લ્યમાન અગ્નિ સિવાય હણી શકાતી નથી. ૨૪.

અદાંતૈરિંદ્રિયહૃયૈશ્ચલૈરપથગામિભિઃ ॥

આકૃષ્ય નરકારણ્યે જંતુઃ સપાદિ નીયતે ॥ ૨૫ ॥

ઇંદ્રિયૈર્વિજિતો જંતુઃ કપાયરૈભિભૂયતે ॥

વીરૈઃ કૃષ્ટેષ્ઠકઃ પૂર્વે વપ્રઃ કૈઃ કૈર્ન સ્વંદચતે ॥ ૨૬ ॥

કુલઘાતાય પાતાય વંધાય ચ વધાય ચ ॥

અનિર્જિતાનિ જાયંતે કરણાનિ શરીરિણામ્ ॥ ૨૭ ॥

દમન નહિ કરેલા અપણ અને ઉન્નાર્ગે આલનારા ઇંદ્રિયરૂપ ઘોડાઓ વડે ખેંચાઇને પ્રાણિ તત્કાળ નરકરૂપ અરણ્યમાં લઇ જવાય છે. એમ ઇંદ્રિયોવડે છતાંયેલો પ્રાણિ કષાયો વડે કરી પણ પરાભવ પામે છે, કેમકે પહેલાં વીરયુદ્ધે કિલ્લાની એક ઇંદ્રિયો કાઢ્યા પછી તે કિલ્લાને કયા કયા માણસો ખડિત નથી કરતા ? અર્થાત્ અલ્પ સત્ત્વવાળા પ્રાણિઓ પણ તે કિલ્લો તોડી પાડે છે. નહિ છતાંયેલી ઇંદ્રિયો, દેહધારીઓને રાવણુની માફક કુલના નાશ માટે, સૌદાસની માફક રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કરવા માટે, અંબ્રવૈતની માફક બધનને માટે અને પવનકેતુની માફક વધને માટે થાય છે. ૨૫, ૨૬, ૨૭.

એક એક ઇંદ્રિયોની પરાધીનતાથી ભરણુ થાય છે તે ખતાવે છે.

વશાસ્પર્શસ્તુસ્વાસ્વાદમસરિતકરઃ કરી ॥

આલાનવંધનક્લેશમાસાદયતિ તત્ક્ષણાત્ ॥ ૨૮ ॥

પયસ્યગાથે વિચરન્ ગિલન્ ગલ્ગતામિષમ્ ॥

મૈનિકસ્ય કરે દીનો મીનઃ પતાતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૨૯ ॥

નિપતન્મત્તમાતંગકપોલે ગંધલોલુપઃ ॥

કર્ણતાલતલાઘાતાન્મૃત્યુમામ્નોતિ ષદ્પદઃ ॥ ૩૦ ॥

કનકચ્છેદસંકાશશિખાલોકાવિમોહિતઃ ॥

રમસેન પતન્ દીપે શલભો લમતે મૃત્તિ ॥ ૩૧ ॥

હરિણો હારિણીં ગીતિમાકર્ણયિતુમુદ્ધુરઃ ॥

આકર્ણાકૃષ્ટચાપસ્ય યાતિ વ્યાધસ્ય વેદ્યતાં ॥ ૩૨ ॥

एवं विषय एकैकः पंचत्वाय निषेवितः ॥

કર્થં હિ યુગપત્પંચ પંચત્વાય ભવંતિ ન ॥ ૩૩ ॥

હાથણી સંબંધી વિષય સુખના આસ્વાદ માટે સુંઠને પ્રસારણ (લાંબી) કરનાર હાથી આલાન સ્તંભ સાથે બંધનના કલેશને તત્કાળ પામે છે. અગાધ (ઉંડા) પાણીમાં રહેવાવાળો માછલો જાળની સાથે બાંધેલા લોહના કાંટા ઉપર રહેલ માંસને લક્ષણ કરતો દીન થઈ ધીવરેના હાથમાં સપડાય છે. મહોન્મત્ત હાથીના કપોળ ઉપરના ગંધમાં આસક્ત થઈ કપોલ ઉપર બેસતા તેના કાનના અપાટાથી ભ્રમર મરણ પામે છે. સુવર્ણના તેજ સરખા શિખાના પ્રકાશમાં મોહિત થયેલ પતંગીઓ રભસવૃત્તિથી દીવામાં પડીને મરણ પામે છે. મનોહર ગાયન સાંભળવામાં ઉત્સુક થએલો હરિણ કાન પર્યંત ખેંચેલા વ્યાધના બાણથી વેધપણાને (મરણતાને) પામે છે. આ પ્રમાણે સેવેલો એક એક વિષય મરણ માટે થાય છે, તો એકી સાથે સેવવામાં આવતા પાંચ વિષયો મરણને માટે કેમ ન થાય ? અર્થાત્ થાયજ. ૨૮-૩૩.

વિવેચનઃ—ઇદ્રિયોના વિષયોને પરાધીન થએલા કોણ કોણ વિહંબના નથી પામતા ? શાસ્ત્રાર્થના જાણકારો, પણ ઇદ્રિયાધીન થએલાઓ બાળકની માફક ચેષ્ટા કરે છે. આથી હવે બીજું 'ઇદ્રિયોતુ' નિંદનીયપણું અમે શુ બતાવીએ, કે પોતાના સગા ભાઈ બાહુબલિ ઉપર પણ ઇદ્રિયાર્થને પરાધીન થએલા ભરતરાજએ ચક્ર મૂક્યું હતું. બાહુબલીનો જય અને ભરતનો પરાજય, આ જય અને પરાજય, શુતેલી અને નહિ શુતેલી ઇદ્રિયોથીજ થયે હતો; પોતાનાં પ્રથંડ ઇદ્રિયોના ચરિત્ર વડે કરી અજ્ઞાની પશુઓ તો હંડાયા; પણ આ આશ્ચર્ય છે કે, શાંત મોહવાળા પૂર્વધરો પણ ઇદ્રિયોથી હંડાય છે.

ઇંદ્રિયોથી પરાણવ પામેલા દેવ, દાનવ, માનવો અને તપસ્વીઓ પણ ભંદનીય કર્યો આવરે છે. ઇંદ્રિય પરાધીન મનુષ્યો નહિ ખાવાનું ખાય છે, નહિ પીવાનું પીયે છે અને અગમ્ય પણ ગમન કરે છે. ઇંદ્રિયોથી હુણાયેલા માનવો, કુલ, શીળ, અને કંઠુણાનો ત્યાગ કરી, વેશ્યાનાં નીચ કર્યો અને દાસપણુ પણ કરે છે. મોહાંધ મનુષ્યોની પરદ્રવ્યમાં કે પરસ્ત્રીમાં જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે સ્વતાંત્ર ઇંદ્રિયોનું જ ચેષ્ટિત છે. જેનાથી હાથ, પગ, અને ઇંદ્રિયોના છેદ તે મનુષ્ય પામે છે, તે ઇંદ્રિયોને નમસ્કાર કરવા જેવું છે, અર્થાત્ તેનો દૂરથી ત્યાગ કરવો જોઇએ. પોતે ઇંદ્રિયોથી છતાયેલો છે; છતાં જે તેના સંબંધમાં ળીબને ઉપદેશ આપે છે, તેને જોઈને વિવેકી પુરૂષો હાથથી સુખ બંધ કરીને હસે છે, અર્થાત્ તેની અજ્ઞાનતાને અથવા પરોપદેશ કુશળતાને ધિક્કારે છે.

ઇંદ્રિયજયનો ઉપદેશ અને ઉપાય.

તદિંદ્રિયજયં કુર્યાન્મનઃશુદ્ધ્યા મહામતિઃ ॥

યાં વિના યમનિયમૈઃ કાયલ્લેશો વૃથા નૃણાં ॥ ૩૪ ॥

આટે શુદ્ધિમાન્ મનુષ્યોએ મનની શુદ્ધિ કરવે કરી ઇંદ્રિયોનો વિજય કરવો, મનની શુદ્ધિ સિવાય મનુષ્યોને યમ નિયમોવડે કરી ક્ષેપટ કાય કલેશ થાય છે. ૩૪.

મનનો વિજય ન કરવાથી થતા ગેરફાયદા.

મનઃક્ષયાચરો આમ્યન્નપશંકં નિરંકુશઃ ॥

પ્રપાત્તયતિ સંસારાવર્ત્તગત્તે જગન્નર્યાં ॥ ૩૫ ॥

તપ્યમાનાંસ્તપો મુક્તૌ ગંતુકામાન્ શરીરિણઃ ॥

વાત્યેવ તરલં ચેતઃ ક્ષિપત્યન્યત્ર કુત્રચિત્ ॥ ૩૬ ॥

અનિરુદ્ધમનસ્કઃ સન્ યોગશ્રદ્ધાં દધાતિ યઃ ॥

પદ્મ્યાં જિગમિષુર્ગ્રામં સ પંગુરિવ હસ્યતે ॥ ૩૭ ॥

મનોરોષે નિરુદ્ધ્યંતે કર્માણ્યપિ સમંતતઃ ॥

અનિરુદ્ધમનસ્કસ્ય પ્રસરંતિ હિ તાન્યપિ ॥ ૩૮ ॥

નિઃશંક અને નિરંકુશપણે ભમતો આ મનરૂપી રાક્ષસ આવર્ત-
વાળી સંસારરૂપ આકાશમાં ત્રણ જગતના જીવોને પાડે છે. વળી શોણે
જવાની ઇન્દ્રિયાથી કઠોર તપસ્થાવાળા મનુષ્યોને આ ચપળ મન
વાયરાની માફક કોઈ જુદેજ ઠેકાણે રોકી દે છે. માટે મનને રોક્યા
કે સ્વાધીન કર્યા સિવાય જે માણસ યોગી થવાને નિશ્ચય રાખે છે તે
જેમ પાંગળો માણસ પગવડે આમાન્તર જવાની ઇન્દ્રિયા રાખતાં હાંસી
પાત્ર અને છે, તેમ તે જગતજીવોને હાંસીપાત્ર થાય છે. મનને
રોકવાથી સર્વ બાબુથી આવતા કર્મો પણ રોકાઈ જાય છે અને જેણે
મન રોક્યું નથી તેવા માણસને તેજ કર્મો વૃદ્ધિ પામે છે.—૩૫ થી ૩૮.

મનઃકપિરયં વિશ્વપરિભ્રમણલંપટઃ ॥

નિર્યંત્રણીયો યત્નેન મુક્તિમિચ્છુભિરાત્મનઃ ॥ ૩૯ ॥

કર્મોથી પોતાની મુક્તિ મેળવવાના ઇચ્છક મનુષ્યોએ વિશ્વમાં પરિ-
ભ્રમણ કરવામાં લંપટ આ મનરૂપ વાંદરાને પ્રયત્નથી રોકી રાખવો.—૩૬.

મનઃશુદ્ધિ કરવાની જરૂર.

દીપિકા સ્વલ્પનિર્વાણા નિર્વાણપથદર્શિની ॥

एकैव मनसः शुद्धिः समान्नाता मनीषिभिः ॥ ૪૦ ॥

सत्यां हि मनसः शुद्धौ संत्यसंतोऽपि यद्गुणाः ॥

संतोऽप्यसत्यां नो संति सैव कार्या बुधैस्ततः ॥ ૪૧ ॥

મનઃશુદ્ધિમવિધ્રાણા યે તપસ્યંતિ મુક્તયે ॥

त्यक्त्वा नावं मुजाभ्यां ते तितीर्षति महार्णवं ॥ ૪૨ ॥

તપસ્વિનો મનઃશુદ્ધિં વિના મૂતસ્ય સર્વથા ॥

ध्यानं खलु मुधा चक्षुर्विकलस्येव दर्पणः ॥ ૪૩ ॥

તદવશ્યં મનઃશુદ્ધિઃ કર્તવ્યા સિદ્ધિમિચ્છતા ॥

तपःश्रुतयमप्रायैः किमन्यैः कायदर्दनैः ॥ ૪૪ ॥

મનઃશુદ્ધચૈવ કર્તવ્યો રાગદ્વેષવિનિર્જયઃ ॥

कालुष्यं येन हित्वात्मा स्वस्वरूपेऽवतिष्ठते ॥ ૪૫ ॥

વિદ્વાન પુરૂષોએ એક મન શુદ્ધિનેજ મોક્ષ માર્ગ દેખાડનારી અને નહિ' પુબાય તેવી દીપિકા (દીવી) કહેલી છે. જે મનશુદ્ધિ વિદ્યમાન હોય તો અવિદ્યમાન ગુણો પણ આવી મળે છે. અને ગુણો વિદ્યમાન હોય છતાં જે મન:શુદ્ધિ ન હોય તો તે ગુણો છેજ નહિ' (અર્થાત્ તે ગુણો આત્મા જવાના અથવા છે તો તે નકામા છે). માટે વિદ્વાનોએ મન શુદ્ધિ અવશ્ય કરવી. મન શુદ્ધિને ધારણ કર્યા સિવાય જેઓ મોક્ષ મેળવવા માટે તપશ્ચર્યા કરે છે તેઓ પોતાને મળેલી નાવનો ત્યાગ કરીને ભુલ્લઓ વડે કરી મહાન સમુદ્રને તરવાને ઇચ્છે છે. આંધળા માણસને દર્પણ દેખાડવું જેમ નિરર્થક છે તેમ મનની થોડી પણ શુદ્ધિ થયા સિવાયનું તપસ્વીઓનું ધ્યાન નિરર્થક છે. માટે મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારાઓએ અવશ્ય મનની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. તે શુદ્ધિ સિવાય બીજાં તપ, શ્રુત અને યમાદિ અને (પાંચ મહા વ્રતાદિ) થી કરી કાયાને ઠંડવે કરી (દુઃખી કરવે કરી) શું સાધ્ય થવાનું છે? અર્થાત્ મન શુદ્ધિ સિવાય તે કેવળ સંસાર વધારવાનાં કારણ સરખાં છે. (રાગ દ્વેષનો જ્ય કરવાથી મનની શુદ્ધિ થાય છે તે બતાવે છે.) મન શુદ્ધિ માટે રાગ દ્વેષનો વિજય કરવો, કે જેથી આત્મા મલિનતાનો ત્યાગ કરી સ્વસ્વરૂપમાં (સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં રહી શકે.) ૪૦ થી ૪૫.

રાગ દ્વેષનું દુર્જયપણું.

આત્માયત્તમપિ સ્વાતં કુર્વતામત્ર યોગિનાં ॥

રાગાદિભિઃ સમાક્રમ્ય પરાયત્તં વિધીયતે ॥ ૪૬ ॥

રક્ષ્યમાણમપિ સ્વાતં સમાદાય મનાગ્મિપં ॥

પિશાચા ઇવ રાગાદ્યાશ્છલ્યાંતિ મુહુર્મુહુઃ ॥ ૪૭ ॥

રાગાદિતિમિરધ્વસ્તજ્ઞાનેન મનસા જનઃ ॥

અંધેનાંધ ઇવાકૃષ્ટઃ પાત્યતે નરકાવટે ॥ ૪૮ ॥

આત્માને આધીન કરતાં પણ યોગીઓના મનને રાગ દ્વેષ મોહાદિ રક્ત, દ્વિષ્ટ અને મૂઢતા વડે દબાવી દઇ તેને પરાધીન કરી

દે છે. યમ નિયમાદિકે કરી તેનું (મનનું) રક્ષણ કરતાં છતાં પણ કાંઈક ખાનું કાઢીને પિશાચની માફક રાગદ્વેષાદિકો તેને વારંવાર છળી લે છે. રાગ દ્વેષાદિ અધકાર વડે જ્ઞાનાલોકનો (જ્ઞાનપ્રકાશનો) નાશ કરનાર મન જેમ આંધળાને જેથીને ખાડામાં નાખે છે તેમ મનુષ્યોને નરકરૂપ ખાડામાં પાડે છે. ૪૬, ૪૭, ૪૮.

રાગ દ્વેષ ભૂતવાનો ઉપાય.

અસ્તતદ્વૈરતઃ પુંમિર્નિર્વાણપદકાંક્ષિભિઃ ॥

વિઘાતવ્યઃ સમત્વેન રાગદ્વેષદ્વિપજ્જયઃ ॥ ૪૯ ॥

માટે નિર્વાણપદના ધ્વંષક પુરૂષોએ સાવધાન થઈ સમભાવ રૂપ શસ્ત્ર વડે રાગ દ્વેષ રૂપ શત્રુનો વિન્ય કરવો-૪૯.

અમંદાનંદજનને સામ્યવારિણિ મજ્જતાં ॥

જાયતે સહસા પુંસાં રાગદ્વેષમલક્ષયઃ ॥ ૫૦ ॥

પ્રણિહંતિ ક્ષણાર્થેન સામ્યમાલંબ્ય કર્મ તત્ ॥

યન્ન હન્યાન્નરસ્તીવ્રતપસા જન્મકોટિભિઃ ॥ ૫૧ ॥

તીવ્ર યા મહાન્ આનંદ ઉત્પન્ન કરવા માટે સમભાવ રૂપ પા-
ણીમાં સ્નાન કરનાર પુરૂષોને અકસ્માત્ રાગદ્વેષ રૂપ મળનો ક્ષય
થાય છે. સમભાવનું અવલંબન કરીને એક સુહૃત્તમા પ્રાણિઓ જે
કર્મનો નાશ કરે છે તે કર્મો સમભાવ વિના તીવ્ર તપસ્વીવાળાં ક-
રોડો વર્ષોવડે કરીને પણ નાશ કરી શકાતાં નથી. ૫૦-૫૧.

સમભાવથી કર્મો કેવી રીતે નાશ થાય ?

કર્મ જીવં ચ સંશિલ્ષ્ટં પરિજ્ઞાતાત્મનિશ્ચયઃ ॥

વિમિત્તીકુરુતે સાધુઃ સામાયિકશલાકયા ॥ ૫૨ ॥

જેમ શ્લેષ દ્રવ્યથી (ચિકણી વસ્તુથી) જોડાયેલું પત્રાદિ વાંસ
પ્રમુખની સળીથી જુદું કરી શકાય છે તેવી રીતે કર્મ અને ભુવ
આપસમાં જોડાયેલાં છે, તેવો નિર્ણય કરીને સાધુઓ સમભાવ રૂપ
શલાકા (શળી) વડે કરી કર્મ અને ભુવને જુદાં કરે છે. ૫૨.

આત્મનિશ્ચયના બળથી કેવળ કર્મોજ ખપાવે છે (બુદ્ધિ કરે છે) એટલુંજ નહિ પણ આત્મામાં પરમાત્મપણું પણ દેખે છે.

રાગાદિઘ્વાંતવિધ્વંસે કૃતે સામાયિકાંશુના ॥

સ્વસ્મિન્ સ્વરૂપં પર્યંતિ યોગિનઃ પરમાત્મનઃ ॥ ૬૩ ॥

સમભાવ રૂપ સૂર્ય વડે રાગાદિ અંધકારનો નાશ કર્યે છતે યોગીઓ પોતાને વિષે પરમાત્માનું સ્વરૂપ જુવે છે. ૫૩.

સમભાવનો પ્રભાવ.

સ્નિહ્યાંતિ જંતવો નિત્યં વરિણોપિ પરસ્પરં ॥

અપિ સ્વાર્થકૃતે સામ્યભાજઃ સાધોઃ પ્રભાવતઃ ॥ ૬૪ ॥

પોતાના સ્વાર્થને માટે પણ સમભાવનું સેવન કરવા સાધુઓના પ્રભાવથી નિત્ય વેર ધારણ કરનારા પ્રાણિઓ પણ આપસમાં સ્નેહ-ભાવ ધારણ કરે છે. (આ સર્વ સમભાવનોજ પ્રભાવ છે.) ૫૪.

વિવેચન—ઇદાનિદ્રપણે રહેલા, ચેતન્યાચેતન્ય પદાર્થોમાં જેઓનું મન સુઝાતું નથી, તેઓનેજ સમપણુ હોય છે. કોઈએ અંદનથી વિલેપન કર્યું, અને કોઈએ હથીયારથી છેદન કર્યું, એ જે પ્રસંગમાં ચિત્તવૃત્તિ હર્ષ શોક વિનાની રહે તો તેમાં અનુપમ સામ્યપણું રહેલું સમજો. અલીપ્ત સ્તુતિ કરનાર અને રોષાંધ થઈ શ્રાપ આપનાર ઉપર જે સમદ્રષ્ટિ હોય તો તે સમભાવનું અવગાહન કરી શકશે. મોટું આશ્ચર્ય છે કે, કાંઈ લેવા દેવા સિવાય સમભાવથી નિવૃત્તિ પણ મેળવી શકાય છે. સ્વર્ગ મોક્ષાદિ પરોક્ષ વસ્તુને અપલાપ કરનાર નાસ્તિકો પણ સમભાવથી ઉત્પન્ન થતા સુખોને તો કબુલજ કરે છે. કવિઓના પ્રલાપ માત્ર અમૃતના નામ ઉપર તમે શા માટે સુઝાઓ છો ? પણ સ્વસંવેદ્ય સામ્યામૃતનુંજ તમે પાન કરો. અરે ! ખાવા, પીવા, પહેરવા વિગેરે રસોથી વિમુખ થયેલા મુનિઓ પણ આ સામ્યામૃતનું પાન યથા ઇચ્છાએ નિરંતર

કરે છે, પણ તે સામ્યપણું તેજ કે કલ્પવૃક્ષની માળા આવી પડો, કે મણિધર સર્પ ગળામાં વિંટાઈ વળો, એ બેઉ સ્થળે સરખી દૃષ્ટિ હોવી જોઈએ. માટે હે લગ્ને! જેના હોવાથી જ્ઞાનાદિ રત્નો સફળ છે અને જેના અભાવે તે નિષ્ફળ છે, તે સામ્યતાનો તમે આશ્રય કરો. ૪૫.

અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે કે સમભાવ કેવા નિમિત્તોથી ઉત્પન્ન થાય ? આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે.

સામ્યં સ્યાન્નિર્મમત્વેન તત્કૃતે ભાવનાઃ શ્રયેત્ ॥

અનિત્યતામશરણં ભવમેકત્વમન્યતાં ॥ ૫૫ ॥

અશૌચમાશ્રવવિધિં સંવરં કર્મનિર્જરાં ॥

ધર્મસ્વાભ્યાતતાં લોકં દ્વાદર્શીં બોધિભાવનાં ॥ ૫૬ ॥

તે સામ્યપણું (સમભાવ) નિર્મમત્વવડે કરી થાય છે અને તે નિર્મમત્વતા માટે ભાવનાનો આશ્રય કરવો. ભાવનાઓ આર છે તે અનુક્રમે બતાવે છે. અનિત્ય ૧. અશરણુ ૨. સંસાર ૩. એકત્વ ૪. અન્યત્વ ૫. અશુચિ ૬. આશ્રવ ૭. સંવર ૮. કર્મનીનિર્જરા ૯. ધર્મસુઆખ્યાત ૧૦. લોક ૧૧. અને બોધિભાવના ૧૨. ૫૫-૫૬.

પહેલી અનિત્ય ભાવનાનું સ્વરૂપ.

યત્પ્રાતસ્તન્ન મધ્યાહ્ને યન્મધ્યાહ્ને ન તન્નિશિ ॥

નિરીક્ષયતે ભવેઽસ્મિન્ હા પદાર્થોનામનિત્યતા ॥ ૫૭ ॥

શરીરં દેહિનાં સર્વપુરુષાર્થોનિવંધનમ્ ॥

પ્રચંદપવનોદ્ભૂતઘનાઘનાવિનશ્વરમ્ ॥ ૫૮ ॥

કલ્પોલચપલા લક્ષ્મીઃ સંગમાઃ સ્વપ્નસંનિભાઃ ॥

વાત્યાવ્યતિકરોત્ક્ષિપ્તૂલતુલ્યં ચ યૌવનમ્ ॥ ૫૯ ॥

ઇત્યનિત્યં જગદ્દૃત્તં સ્થિરચિત્તઃ પ્રતિક્ષણમ્ ॥

તૃપ્ણાકૃપ્ણાહિમંત્રાય નિર્મમત્વાય ચિન્તયેત્ ॥ ૬૦ ॥

હા-હા ! જે વસ્તુની સૌંદર્યતા (યા સ્થિતિ) પ્રાતઃકાળમાં છે તે મધ્યાહ્ન વખતે રહેતી નથી અને જે મધ્યાહ્ને દેખાય છે તે રાત્રે દેખાતી નથી. આ સંસારમાં એવી રીતે પદાર્થોની અનિત્યતા દેખાય છે. જે શરીર પ્રાણીઓને સર્વ પુરૂષાર્થ સિદ્ધિનું કારણ છે, તે શરીર પણ પ્રચંડ પવનથી છિન્નલિપ્ત કરી નાખેલ વાહન સરખું વિનંધર છે. સમુદ્રના કલ્લોલો (મોળાઓ)ની માફક લક્ષ્મી ચપળ છે, સ્વજનાદિના સંયોગો સ્વપ્ન સરખા છે, અને યૌવન વાયરાના સમૂહથી ઉડાડેલ અર્કતુલની તુલનાવાળું છે. આ પ્રમાણે અનિત્ય જગત્ સ્વરૂપને સ્થિર ચિત્ત કરી શક્ય ક્ષણ પ્રત્યે તૃષ્ણારૂપી કૃષ્ણ-સર્પને મંત્રતુલ્ય નિર્મમત્વ થવા માટે ચિંતવ્યું. ૫૭-૬૦.

વિવેચન:—પોતા તરફથી, પર તરફથી, યા સર્વ દિશાઓ તરફથી આપદાઓ જ્યાં આવી પડે છે, તેવા આ સંસારમાં કૃતાંતના હાંત રૂપ યંત્રમાં પડેલા પ્રાણીઓ દુઃખે જીવે છે. વજ્રના જેવા મજબુત દેહો ઉપર પણ અનિત્યતા આવી પડે છે, તો કેળના ગર્ભ જેવા અત્યારના અસાર દેહોની તો વાતજ શી કરવી ? મરણ રૂપ વ્યાધના મુખમાં પડેલા જીવોનું મંત્ર, તંત્ર ઓપધાદિકે કરી રક્ષણ થતું નથી. વૃદ્ધિ પામતા જીવોને પ્રથમ જરા, અને પછી મરણ સપાટામાં લે છે. પાણીમાં પરપોટાઓ ઉત્પન્ન થઈ થઈને વિલય થાય છે, તેમ પ્રાણીઓના દેહો ઉત્પન્ન થઈ થઈ વિલય થાય છે. શુભ્રોમાં દાક્ષિણ્યતા, અને દોષો ઉપર દ્રેષ આ મરણને છેજ નહિ. એ તો દાવાનળની માફક સુકું કે લીલું, સદોષ કે નિદોષ સર્વનો સંહાર કરે છે. સંસાર વાસનાથી મોહિત થઈ તું ઐમ નિશ્ચય ન કરીશ કે, કોઈ પણ ઉપાયથી આ દેહનું રક્ષણ કરીશ, કેમકે જેઓ પૃથ્વીનું છત્ર, અને મેરૂ પર્વતનો દંડ કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવતા હતા તેઓ પણ પોતાનું કે પરનું મરણથી રક્ષણ કરવા સમર્થ થયા નથી. આ અનિત્ય યૌવન મનુષ્યોને બળ, રૂપ વિગેરે બતાવી ધીરજ આપે છે, તે પણ જરાએ કરી જર્જરિત થાય છે. ઘણા સંકલેશથી પેદા કરેલું અને ઉપલોગ ન લેતાં સારી રીતે રક્ષણ કરેલું ધન પણ ક્ષણ માત્રમાં વિનાશ પામે છે. ધનના નાશ પામવામાં કે પર્યાયાંતર

થવામાં, પાણીના પરપોટા, કે વીજળી સિવાય બીજી અપળતાવાળી કંઈ ઉપમા આપી શકાય ? સંયોગ વિયોગથી ભરપૂર છે. સંપદા તે વિપદાજ છે. આમ નિત્ય અનિત્યતાને ભાવનાર, અનિત્ય સંસ્કારથી વાસિત થતાં, વહાલો પુત્ર મરણ પારથો હોય તોપણ શોક કરતો નથી, ત્યારે મૂઢ માણસો માટીનું વાસણ લાંગતાં પણ રૂદન કરે છે. આમ આત્મા સિવાય દરેક વસ્તુની અનિત્યતા વિચારવી.

અશરણુ ભાવનાનું સ્વરૂપ.

દ્વોર્ષેદ્રાદયોઽપ્યેતે યન્મૃત્યોર્યાંતિ ગોચરં ॥

અહો તદંતકાતંકે કઃ શરણ્યઃ શરીરિણાં ॥ ૬૧ ॥

પિતુર્માતુઃ સ્વસુઝ્ઞાતુસ્તનયાનાં ચ પદ્યતાં ॥

અત્રાણો નીયતે જંતુઃ કર્મભિર્યમસન્નિ ॥ ૬૨ ॥

શોચંતે સ્વજનાનંતં નીયમાનાન્ સ્વકર્મભિઃ ॥

નેષ્યમાણં તુ શોચંતિ નાત્માનં મૂઢબુદ્ધયઃ ॥ ૬૩ ॥

સંસારે દુઃસ્વદાવાગ્નિજ્વલજ્જ્વાલાકરાલિતે ॥

વને મૃગાર્ભકસ્યેવ શરણં નાસ્તિ દેહિનઃ ॥ ૬૪ ॥

અરે ! ત્યારે ઈદ્ર અને ઉપેદ્ર વાસુદેવાદિ પણ જે મૃત્યુને આ-
ધીન થાય છે તે મરણુભય આવ્યે છતે આ પામર પ્રાણિઓને કોણું
શરણુ ? પિતા, માતા, યેન, ભાઈ અને પુત્રાદિનાં ભેતભેતામાંજ
શરણુ રહિત આ પ્રાણિને કર્મો ચમના ઘર પ્રત્યે (ચાર ગતિને વિષે)
લઈ જાય છે. પોતાના કર્મોવડે કરી અત પમાડાતા (મરણુ પામતા)
સ્વજનોને ભેદને મૂઢ બુદ્ધિવાળા લોકો શોચ કરે છે, પણ પોતાને
તે કર્મો થોડા વખતમાં લઈ જશે તેને માટે તે બીલકુલ શોચ કર-
તા નથી, એ અકસોસનું કારણુ છે. દુઃખરૂપી હાવાનળની બળતી
જ્વાળાઓથી ભયંકર આ સંસારરૂપ વનમાં મૃગનાં બાળકોની મા-
ફક પ્રાણિઓને (ધર્મ સિવાય) કોઈનું શરણુ નથી. ૬૧ થી ૬૪.

વિવેચનઃ—આયુર્વેદાદિના અષ્ટાંગને જાણનાર રાજવૈદ્યો, અને
મૃત્યુંજય મંત્ર વડે મંત્રવાદીઓ પણ આ દેહનું મરણુથી રક્ષણુ કરી

શક્તા નથી. ખડગના પીંજરામાં રહેનારા અને ચતુરંગ સેનાથી વિંટાળેલા રાજાને પણ રાંકની માફક મરણ જોઈ જાય છે, તો અન્યની શી વાત કરવી ? સગર ચક્રવર્તિના સાઠહજાર પુત્રોને તૃણની માફક જ્વલનપ્રલ દેવે ખાળીને ભસ્મ કરી દીધા, પચીસ હજાર દેવોથી સેવન કરાતો ચક્રવર્તિ તેનું રક્ષણ કરવા સમર્થ ન થયો. સ્કંદકાચાર્યના પાંચસો શિષ્યોને પાપી પાલકે ઘાણીમાં ઘાલી માર્યા, પણ મરણથી બચાવવા કોઈ સમર્થ ન થયો. જેમ મરણના પ્રતિકારને જનાવરો નથી જાણતા તેમ મનુષ્યો પણ ન જાણે તો તે મનુષ્યપણું ધિક્કારને પાત્ર છે. અહા ! શું પરાક્રમી પુરૂષોની પણ પરાધીન દશા ! એક ખડગ માત્ર ઉપકરણથી જેણે આખી દુનિયાને જીતી હતી, તેવા વીર પુરૂષો પણ મરણ પાસે આવ્યે દીન થઈ મોઢામાં આંગળીઓ ઘાલે છે. સ્નેહથી જોઈને જેને ઈદ્ર મહારાજ પણ અર્ધાસને ઘેસાડતા તેવા શ્રેણિકાદિ મહારાજાઓ પણ વર્ણવી ન શકાય તેવી ઘોર દશા પામ્યા ! ખડગ ધારાની માફક તીક્ષણ વ્રત ખાળનાર સુનિઓ પણ તેનો પ્રતિકાર નથી કરી શકતા. માટેજ આ વિશ્વ અશરણ્ય, અરાજક અને નિર્નાયક છે. એમ એક નાનામાં નાના ક્રીડાથી લઇને દેવો પર્યંતના સર્વ જીવોથી ભરપુર આ આખું જગત્ શરણ રહિત, કર્મોને યા જન્મ મરણને પરાધીન છે. એક ધર્મનું શરણ તેજ શુભ ગતિ આપી, કર્મની જાળથી છોડાવી, જન્મ મરણથી મુક્ત કરી ખડ્ડ સુખ કે શરણ આપનાર છે, માટે હે ભંયો ! કર્મોધીન જીવોને આશ્રય મૂકી એક ધર્મનો આશ્રય તમે સ્વીકારો, જેથી અક્ષય સુખ મળે.

સંસાર ભાવનાનું સ્વરૂપ.

શ્રોત્રિયઃ શ્વપચઃ સ્વામી પતિર્બ્રહ્મા કૃમિશ્ચ સઃ ॥
 સંસારનાટ્યે નટવત્ સંસારી હંત ચેષ્ટતે ॥ ૬૫ ॥
 ન યાતિ કતમાં યોનિં કતમાં વા ન મુંચતિ ॥
 સંસારી કર્મસંવંધાદવક્રયક્રુટીમિવ ॥ ૬૬ ॥

સમસ્તલોકાકાશ્ચેઽપિ નાનારૂપૈઃ સ્વકર્મભિઃ ॥

વાલાગ્રમપિ તન્નાસ્તિ યન્ન સ્પૃષ્ટં શરીરિભિઃ ॥ ૬૭ ॥

આ સંસારની અનેક યોનિઓમાં પરિભ્રમણ કરવારૂપ નાટક કર્મમાં નેટની માફક સંસારી જીવો ચેષ્ટા કરે છે. અહો ! તેમાં વેદનો પારગામી પણ મરી કર્મયોગે ચંડાળ થાય છે. સ્વામી મરીને સેવક થાય છે, અને પ્રજાપતિ કુમ્ભી આદિપણે ઉત્પન્ન થાય છે. સંસારી જીવો કર્મના સંબંધથી ભાડાની કોટડીની માફક કઈ યોનિમાં પ્રવેશ કરતા નથી કે કઈ યોનિનો ત્યાગ નથી કરતા ? અર્થાત્ દરેક સ્થળનો ત્યાગ કરે છે અને તેમાં પ્રવેશ પણ કરે છે. આ સમસ્ત લોકાકાશની અંદર એક વાળાચ જેટલો પણ એવો ભાગ નહિ મળી શકે કે પોતાના કર્મો વડે અનેક રૂપો ધારણ કરી આ પ્રાણીઓએ તે સ્થળનો સ્પર્શ ન કર્યો હોય. (એમ સંસારપરિભ્રમણના સંબંધમાં વિચારવું તે સંસાર ભાવના) ૬૫-૬૬-૬૭.

વિવેચન:—સંસારી જીવો નરક તિર્યચ મનુષ્ય અને દેવ એમ ચાર પ્રકારનાં છે, પ્રાચે સર્વ જીવો દુઃખથી ભરપૂર અને કર્મ સંબંધથી પીડાયેલા આ જગતમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે.

પહેલી ત્રણ નરકમાં શીત અને પાછળની ચાર નરકમાં ઉષ્ણ વેદના નરકના જીવો અનુભવે છે. જે નરકની ઉષ્ણતામાં લોહાનો પર્વત નાખવામાં આવ્યો હોય તે તે પણ પીગળી જાય. તેટલી ગરમી ત્યાં નરકના જીવો સહન કરે છે. તેમજ અન્યોઅન્ય દ્રેષ ભાવથી કે પૂર્વના વેરથી મારામારી કરી નારકીઓ દુઃખી થાય છે. વળી પરમાધમી દેવો તેને દુઃખ આપે છે. આમ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખોને લોગવતા નારકીના જીવો દુઃખે જીવે છે.

તિર્યચગતિમાં પૃથ્વીવણે ઉત્પન્ન થયેલા જીવોને હલાદિકે વિદ્યારવે કરી, પાણીના પ્રવાહમાં ભીંજવે કરી, અગ્નિથી દહન કરવે કરી, અને અનેક વિનતીય દ્રવ્યે છેદન, ભેદન કરવે કરી દુઃખ અનુભવવું પડે છે.

પ્રાણીવણે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો, સૂર્યના તાપે કરી, ધૂળ પ્રમુ-

ખથી શોસાવે કરી, ક્ષારાદિકની મિશ્રતાએ કરી, પિપાસિતના પીવે કરી, દુઃખો અનુભવે છે.

અગ્નિપણે ઉત્પન્ન થએલા જીવો, પાણીથી યુગાવે કરી, ઘણુ પ્રમુખથી કુટવે કરી, અને ઈંધણાં પ્રમુખથી ખાળવે કરી દુઃખી થાય છે.

વાયુપણે પેદા થએલા જીવો વીજળા પ્રમુખથી ઝપટાવે કરી, શીત ઉષ્ણાદિ દ્રવ્યના સંયોગે કરી, આપસમાં પછડાવે કરી મરણાદિક અનુભવે છે.

વનસ્પતિના જીવો, છેદાવું, ભેદાવું, અગ્નિથી પચવું, પીલાવું, અન્યોન્ય ઘસાવું, વાયરા પ્રમુખથી ભંગાવું, દાવાનળ પ્રમુખથી ખાળવું, અને પાણીના પૂરવડે ઉન્મૂલન થવું વિગેરે કારણોથી અસહ્ય દુઃખોનો અનુભવ કરે છે.

બે ઇન્દ્રિય ત્રિઇન્દ્રિય ચૌરેન્દ્રિય વિગેરે વિકલેન્દ્રિય જીવો કોઈ આપધાદિકથી, કોઈ પગ પ્રમુખથી મર્દન થવે કરી, માર્જન કરવે કરી, અને કોઈ તાકનાદિકે કરી દુઃખ અને મરણ અનુભવે છે.

પચૈન્દ્રિય જીવો મૃગાદિ વ્યાધ પ્રમુખના પ્રહારે કરી, નાનાં જનાવરો, માંસાહારી મોટા જનાવરોના ભક્ષ્ય તરીકે તેમજ ટાઢ, તાપ, વરસાદ, અગ્નિ, અને શત્રુાદિકે કરી સર્વ જગ્યે ત્રાસ પામતાં કેવલ દુઃખોનો અનુભવ કરે છે.

મનુષ્યો અનાર્યપણે ઉત્પન્ન થએલા એટલાં તેા પાપો કરે છે કે જેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. આર્યપણે ઉત્પન્ન થએલા પણ અનાર્ય એષાવાળા દુઃખ, દારિદ્ર અને દુર્ભાગ્યથી હવ્ર થએલા દુઃખે જીવન પૂરું કરે છે. પરપ્રેમ્યતાથી પરાધીન થએલા રોગ, જન્મ, જરા, મરણાદિથી ગ્રસાયેલા, નીચ કર્મોથી કહર્યના પામેલા, દીનહશા પામેલા માનવો દુઃખે જીવે છે. અગ્નિના વર્ણુ સરખી તપાવેલી સૂઈ વડે દરેક રોમ ભેદવામાં આવે તેના કરતાં આઠગણું દુઃખ ગર્ભવાસનું છે. બાલપણમાં મૂત્ર વિષામાં પડ્યા રહેવે કરી, યૌવનાવસ્થામાં વિષયાદિમાં અંધ બની, અથવા વિષયાદિના વિયોગે કરી, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં કાચ, શ્વાસ, ઇન્દ્રિયોની હીનતા વડે દુઃખો અનુભવે છે.

ખાલ્યાવસ્થા વિદ્યાના શુકર સરખી, યોવનાવસ્થા મદન પરાધીન ગર્હલ સરખી, અને વૃદ્ધાવસ્થા જરત બળદ સરખી, મનુષ્યો ગુભરે છે. પણ ધર્મ સિવાય પુરૂષ પુરૂષ થઈ શકતોજ નથી.

ખાલ્યાવસ્થા માતાનું સુખ જોવામાં, યુવાવસ્થા સ્ત્રીનું સુખ જોવામાં અને વૃદ્ધાવસ્થા પુત્ર સુખ જોવામાં મૂર્ખ મનુષ્યો કાઠે છે પણ અંતરસુખ થઈ શકતો નથી એજ શોચનીય છે.

સેવા, કર્મણુ, વાણિજ્ય, અને પાશુપાલ્યાદિ કર્મ કરવે કરી ધનની આશામાં વિકૃત થયેલો મનુષ્ય પોતાનું જીવન નિરર્થક કરે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના ભાજન તુલ્ય મનુષ્યજન્મમાં પાપી પુરૂષો પાપ તુલ્ય મદિરા ભરે છે. સ્વર્ગ, મોક્ષની પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ મનુષ્ય જન્મ પામીને નરકની પ્રાપ્તિ રૂપ કર્મ કરવે કરી મનુષ્ય જન્મ ફોગટ હારે છે એ મહાન્ અક્ષોસની વાત છે.

શોક, આમર્ષ, વિષાદ, ઈર્ષ્યા, અને દીનતાદિથી હૃતબુદ્ધિવાળા દેવોને, દેવલોકને વિષે પણ દુઃખનુંજ સામ્રાજ્ય અનુભવાય છે. પરજન્મના જીવિત તુલ્ય અપર દેવોની મહાન્ ઋદ્ધિને જોઈને સ્વલ્પ ઋદ્ધિવાળા દેવો શોચ કરે છે. અરે ! પૂર્વે કાંઈ વિશેષ સુકૃત અમે ન કર્યું તેથી આંહી અભિયોગિક (ચાકર) દેવપણું અમે પામ્યા. વિશેષ લક્ષ્મીવાન દેવોને જોઈ હલકી ઋદ્ધિવાળા દેવો આ પ્રમાણે વિષાદ કરે છે. ખીલ મહર્દિક દેવોની સ્ત્રી, વિમાન, રત્ન, અને ઉપવનાદિક સંપદા જોઈ ઈર્ષ્યા અનળથી રાત્રિ દિવસ દેવો બળ્યા કરે છે. પુષ્પથી મળેલા દેવલોકમાં પણ કામ, ક્રોધ, અને ભયાતુર દેવો ત્યાં પણ સુખ અનુભવી શકતા નથી. ચ્યવન (મરણ) સમય નજીક આવતાં અસ્લાન માળા ગ્લાનિ પામે છે, કલ્પવૃક્ષો ચાલતાં દેખાય છે, નિદ્રા આવે છે, રોગ વિના શરીરની સંધિઓ ત્રુટે છે, દીનતા થાય છે, અને જ્ઞાન દૃષ્ટિથી આગારી કાળમાં ગર્ભવાસમાં અનુભવવામાં આવનાર દુઃખોને જોઈ ત્રાસ પામે છે. આમ ચાર ગતિમાંથી કોઈ પણ ગતિમાં સુખનો લેશ માત્ર નથી. પણ કેવળ શારીરિક યા માનસિક દુઃખોથી ભરપૂર આ સંસાર છે એમ જાણી નિર્મમત્વ થવા માટે પ્રયત્નપૂર્વક આ ભવભાવનાને વારંવાર સ્મરણમાં રાખવી.

એકત્વ ભાવના.

एक उत्पद्यते जंतुरेक एव विपद्यते ॥

कर्माण्यनुभवत्येकः प्रचितानि भवांतरे ॥ ६८ ॥

अन्यैस्तेनार्जितं वित्तं भूयः संभूय मुज्यते ॥

स त्वेको नरकक्रांटे क्लिश्यते निजकर्मभिः ॥ ६९ ॥

આ જીવ ભવાંતરમાં એકલોજ ઉત્પન્ન થાય છે. એકલોજ મરણ પામે છે, અને પોતે એકઠાં કરેલ કર્મો (આ ભવમાં યા) ભવાંતરમાં એકલો અનુભવે છે. એકે ઉપાર્જન કરેલું ધન બીજા અનેક કુટુંબી આદિ એકઠા થઈ ખાય છે, છતાં તે પાપ કરી ધન ઉપાર્જન કરનાર પોતાનાં કર્મોવડે કરી નરકમાં એકલોજ કલેશ પામે છે. (આ પ્રમાણે વિચાર કરી વિરક્તતા પામવી તે એકત્વ ભાવના) ૬૮, ૬૯.

દુઃખરૂપ દાવાનળથી ભયંકર વિસ્તારવાળા સંસારરૂપ કાનનમાં કર્મથી પરાધીન આ આત્મા એકલો પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. આ ધન, સ્વબનાદિ ઉપાધિ અહીંજ મૂકી ભવોભવમાં એકલુંજ ભટકવું પડે છે. પૈસાને માટે યા સ્વાર્થને માટે ન સગાં હોય તે પણ સગાં થતાં આવે છે. પણ કોઈ આકૃત આવી પડી હોય ત્યારે દુઃખનો અનુભવ તો એક પોતાનેજ કરવો પડે છે. જેમ લીલાં ફળ-કુલવાળાં વૃક્ષોનો યા જંગલોનો આશ્રય હબરો પ્રાણિયો લે છે, પણ વૃક્ષ મૂળથી ઉખડી ગયું હોય કે વનમાં દાવાનળ લાગ્યો હોય તો તત્કાળ તે વૃક્ષનો કે વનનો ત્યાગ કરી પ્રાણિઓબીજાનો આશ્રય લે છે, તેમ સ્વાર્થ ન સરવાથી કે પૂર્ણ થવાથી પ્રાણિઓ પોતપોતાને રસ્તે પડે છે અને વૃક્ષની કે વનની માફક પાપ કરનાર દુઃખાદિનો અનુભવ કરે છે. છ ખંડ પૃથ્વીતું સામ્રાજ્ય, નવનિધાન, ચૌદ રત્નો, અને હબરો અંતેઉરીનો ત્યાગ કરી ચક્રવર્તિ જેવા મહાન પરાક્રમી રાજાઓ પણ એકલા ચાલતા થયા. ત્રણ ભુવનમાં નિષ્કંટક બીરૂદ ધારણ કરનાર અને મહાન ગવિષ્ટ તથા ખલિષ્ટ રાવણ જેવા રાજાઓ સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરી એકલાજ રણશય્યામાં પોઢયા, પરિવાર કોઈ સાથે ન ગયો અને નરકાદિ ભયંકર સ્થળોમાં દુઃખનો અનુભવ એકલાનેજ

કરવો પડ્યો. માટે હે આત્મન્ ! જાગૃત થા, ક્ષણભંગુર દુઃખદાઈ અને દેવળ સ્વાર્થી આ પરિવારનો ત્યાગ કર, અને પરમાનંદ સ્વરૂપ, અક્ષય તથા અબ્યય સ્વરૂપ પ્રગટ કરી તેનો આનંદ અનુભવ.

અન્યત્વ ભાવના.

યત્રાન્યત્વં શરીરસ્ય વૈસાદશ્યાચ્છરીરિણઃ ॥

ધનબંધુસહાયાનાં તત્રાન્યત્વં ન દુર્વચમ્ ॥ ૭૦ ॥

યો દેહધનબંધુભ્યો ભિન્નમાત્માનમીક્ષતે ॥

ક શોકર્ષક્રુના તસ્ય હંતાતંકઃ પ્રતન્યતે ॥ ૭૧ ॥

બ્યાં મૂર્ત, અમૂર્ત, ચેતન, જડ, નિત્ય, અનિત્યાદિ વિસદશપ-
ણ્ણાથી, આત્મા કરતાં શરીરનું જુદાપણુ (સ્વતઃ સિદ્ધ) છે ત્યાં ધન
બાંધવાદિ સહાયિઓનું જુદાપણુ કહેવું કે તેઓ આત્માથી જુદા છે
તે અતિશય ઉક્તિવાળું નથી. અરે, જે માણસ દેહ, ધન અને બંધુ
આદિથી ભિન્ન જુદોજ આત્માને જુવે છે, તેને વિયોગાદિ જન્ય
શોકરૂપ શલ્ય કેવી રીતે પીડા કરી શકે ? આ પ્રમાણે દેહ, ગેહ,
સ્વજનાદિથી આત્મા ભિન્ન છે તેમ વિચારી નિર્મળ થવું તે અન્યત્વ
ભાવના. ૭૦, ૭૧.

વિવેચનઃ—અન્યત્વ એટલે જુદાપણું. એક સ્વરૂપથી બીજા સ્વ-
રૂપનું વિલક્ષણપણુ. આ વિલક્ષણપણું આત્મા અને દેહના સંબંધમાં
પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. આત્મા ચેતન્ય લક્ષણુ છે. તારે ચયાપચય
ધર્મવાળું શરીર જડ સ્વરૂપ છે. દેહાદિ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય છે. આત્મા અ-
નુભવ ગોચર છે. આંદિ કોઈ શંકા કરે છે કે, “ આત્મા અને દેહ
જે પ્રગટ રીતે જુદાંજ છે તો દેહ ઉપર પ્રહાર થતાં આત્મા કેમ
દુઃખ અનુભવે છે ? ” એ કહેવું ઠીક છે, પણ જેઓને શરીરાદિમાં
લેહજુદિ તાત્ત્વિક નથી તેઓને દેહ ઉપર પ્રહાર કરતાં આત્મા દુઃખી
થાય છે, પણ જેઓ દેહ, આત્માનો લેહ સારી રીતે સ્વીકારે છે તે-
ઓને દેહ ઉપર પ્રહાર થતાં આત્મા બીલકુલ પીડાતો નથી. યાદ
કરો, ભગવાન્ મહાવીર દેવના ઉપર સંગમકહેવે લોઠાનું ચક્ર ફેંક્યું,

અને ગોચાળીઆઓએ પણ ઉપર ખીર રાંધી છતાં દેહાત્માની લિ-
ન્ગતાનો અનુભવ કરનાર મહાવીર દેવને દુઃખ થયું છે? દેહાત્માની
લિન્ગતા અનુભવનાર નમીરાબને ઇંદ્રે કહ્યું કે આ તારી મિથિલા
નગરી બધી જાય છે. નમીરાબએ એજ ઉત્તર આપ્યો કે મારું કાંઈ
બળતું નથી. ભેદ જ્ઞાનનો અનુભવ કરનાર ગજસુકુમાલના માથા ઉ-
પર માટીની પાળ બાંધી સસરાએ ગેરના અંગારા ભર્યા પણ દેહથી
પોતાને ભક્ત સમજી આત્મ ભાવમાં રહેતા કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કર્યું.
આ ભેદ જ્ઞાન કહેવાય છે. ભેદજ્ઞાન બાણનારને પિતા સંબંધી
દુઃખ આવ્યે છતે પણ તે દુઃખી થતો નથી ત્યારે અભેદ બુદ્ધિવાળા
જીવને એક આકર સંબંધી દુઃખ આવ્યે છતે પણ તે દુઃખી થાય
છે, ત્યારે મનુષ્યો મમત્વપણું-પોતાપણુ મૂકી દે છે, ત્યારે પુત્ર હોય
તોપણુ તે પર છે અને જ્યાં મમત્વપણુ ધરાવે છે તે પર હોય
છતાં પુત્રથી પણ અધિક છે. પરવસ્તુને પોતાપણુ માનનારા કોશા-
કારના (રેશમના) કીડાની માફક પોતે પોતાને બાંધે છે અને વિ-
વેકજ્ઞાનથી સ્વપરનો નિર્ણય કરનાર પોતાને કર્મબંધનથી છોડાવે છે.
નવીન કર્મ રોકવા અને પૂર્વ કર્મ ફર કરવા, આ ભાવના વારંવાર
વિચારવાની છે.

અશુચિ ભાવનાનું સ્વરૂપ.

રસાસૃગ્માંસમેદોસ્થિમજ્જશુક્રાંત્રવર્ચસાં ॥

અશુચીનાં પદં કાયઃ શુચિત્વં તસ્ય તત્કૃતઃ ॥ ૭૨ ॥

નવસ્રોતઃસ્રવદ્વિસ્રસનિઃસ્પંદપિચ્છિન્તે ॥

.દેહેપિ શૌચસંકલ્પો મહન્મોહવિજૃંભિતમ્ ॥ ૭૩ ॥

રસ, રૂધિર, માંસ, મેદા, હાડકાં, મજ્જા, વીર્ય, આંતરડાં અને
વિષ્ણ પ્રમુખ અશુચિના ધર રૂપ આ કાયા છે. તેમાં પવિત્રપણું
ક્યાંથી હોય ? જે દેહના નવ દ્વારોથી અસ્તો દુર્ગંધિત રસ અને તેના
નીકળવાથી ખરડાયેલ દેહને વિષે પણ પવિત્રતાની કલ્પના કરવી કે
અભિમાન કરવું તે મહાન્ મોહનું ચેષ્ટિત છે, આ પ્રમાણે વિચારો

કરી સ્ત્રી યા સ્વદેહ ઉપરથી મમત્વ ઝોછો કરવો તે અશુચિભાવના. ૭૨, ૭૩.

વિવેચન:—વીર્ય અને રૂધિરથી પેદા થએલ, મળથી વૃદ્ધિ પામેલ અને ગર્ભમાં જરાશુથી ઠંકાયેલ કાયા પવિત્ર કેમ રહી શકાય ? માતાએ ખાધેલા અનાજ પાણીમાંથી પેદા થએલ રસ, નાડી, વાટે પીઈ પીઈને વૃદ્ધિ પામેલ શરીરમાં કોણુ પવિત્રતા માને ? ધાતુ, અને મળાદિ દોષથી વ્યાપ્ત, કેમિ, ગંડુપદ્મહિના સ્થાનરૂપ અને રોગ રૂપ સર્પ સમુદાયથી લક્ષણ કરાતા આ શરીરને પવિત્ર કોણુ કહે ? સુસ્વાદિષ્ટ, ઉત્તમ ભોજનાદિ ખાધેલાં જેના સંગથી વિષ્ટારૂપ થઈ જાય છે, તે શરીર પવિત્ર કેમ હોય ? કસ્તુરી અને ચંદનાહિના સુગંધી વિલેપનો એ જેના ઉપર લગાડવાથી મળરૂપ થઈ જાય છે તે શરીરમાં પવિત્રતા શી ? સુગંધી તાંબુળાદિ ખાધાં હોય છતાં પ્રાત્ર માં ઉઠતાં સુખ ભુશુન્સનીય યા દુર્ગંધિત થાય છે, તે શરીર શું પવિત્ર કહેવાય ?

સ્વતઃ પવિત્ર યા સુગંધી, ગંધ, ધૂપ, પુષ્પ, સ્ત્રગ, વસ્ત્રાદિ જે દેહના સંગંધથી દુર્ગંધિત અને અપવિત્ર (મલિન) થાય છે, તે કાયાને પવિત્ર માનવી એ કેટલું બધું શોચનીય છે ? મહિરાના ઘડાની માફક સેંકડો વાર આ કાયાને ધુવો, વિલેપન કરો કે અભ્યંગન કરો તોપણુ પવિત્ર થવાની નથી માટે આ અનિત્ય દેહથી જેટલી તપસ્યા, જ્ઞાન, ધ્યાન, અને પરોપકારાદિ બની શકે તે કરી લેવું. એજ આ માનવ દેહનું સાર્થકપણુ છે. આ અશુચિ ભાવના ભાવવાથી શરીર સળધી મદ, અભિમાન ગળી જાય છે અને દેહથી આત્માને ભુદો બેવામાં આવે છે.

આશ્રવ ભાવનાનું સ્વરૂપ.

મનોવાકાયકર્માણિ યોગાઃ કર્મ શુભાશુભં ॥

યદાશ્રવંતિ જંતૂનામાશ્રવાસ્તેન કીર્તિતાઃ ॥ ૭૪ ॥

મૈત્ર્યાદિવાસિતં ચેતઃ કર્મ સૂતે શુભાત્મકમ્ ॥

કષાયવિષયાક્રાંતં ચિત્તનોત્યશુભં પુનઃ ॥ ૭૫ ॥

શુભાજનાય નિમચ્ચં શ્રુતજ્ઞાનાશ્રિતં વચઃ ॥

વિપરીતં પુનર્જ્ઞયમશુભાર્જનહેતવે ॥ ૭૬ ॥

શરીરેણ સુગુપ્તેન શરીરી ચિતુતે શુભમ્ ॥

સતતારંભિણા જંતુઘાતકેનાશુભં પુનઃ ॥ ૭૭ ॥

કપાયવિપયાયોગાઃ પ્રમાદાવિરતી તથા ॥

મિથ્યાત્વમાર્ત્તરૈંદ્રે ચેત્યશુભં પ્રતિ હેતવઃ ॥ ૭૮ ॥

મન, વચન અને કાયાનો વ્યાપાર તે યોગો કહેવાય છે. તે યોગદ્વારા પ્રાણીઓમાં શુભાશુભ કર્મ આવે છે. માટે તે શુભાશુભ કર્મને આશ્રવ કહેલ છે, તેજ કર્મે કરી બતાવે છે. મન ન્યારે મેત્રી પ્રમોદાદિ લાવના વડે વાસિત થાય છે ત્યારે શુભ કર્મ ઉત્પન્ન કરે છે અને કોષાદિકપાય તથા ઈંદ્રિયોના વિપયોથી ન્યારે આકાંત (વ્યાપ્ત) થાય છે ત્યારે તે અશુભ કર્મ વધારે છે. શ્રુતજ્ઞાનાશ્રિત સત્ય વચન તે શુભ કર્મ ઉપાર્જના માટે થાય છે. શરીરને સારી રીતે અશુભ કાર્યોથી ગોપવી રાખી અને ધાર્મિક વ્યાપારોમાં પ્રવર્તાવવાથી આત્મા શુભ કર્મ એકઠાં કરે છે અને નિરંતર જંતુઓના ઘાતક અશુભ વ્યાપારો વડે અશુભ કર્મ એકઠાં થાય છે. તેમજ કોષ, માન, માયા, લોભ, પાંચ ઈંદ્રિયોના ત્રેવીશ વિપયો, મન, વચન, કાયાના યોગો-નિદ્રા આલસ્યાદિ પ્રમાદ, કોષ પશુ જાતનાં વ્રત નિયમો ન લેવા, તેવી થોડી કે ઝાઝી અવિરતી, મિથ્યાત્વ, આર્ત-ધ્યાન, રોદ્રધ્યાન, વિગેરે અશુભ કર્મો ઉત્પન્ન કરવાનાં કારણો છે. આ સર્થ કર્મ આવવાનાં કારણો છે. એમ વિચારી જેમ બને તેમ તેથી પાછા હટવું એ આશ્રવ લાવના વિચારવાનું કે સમજવાનું રહસ્ય છે. ૭૪ થી ૭૮.

વિવેચનઃ—કર્મ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાનો હેતુ તેને આશ્રવ કહે છે. તે કર્મો જ્ઞાનાવરણીયાદિ ભેદથી આઠ પ્રકારનાં છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદની, મોહની, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, અંત-રાય, કેવાં કારણો (હેતુઓ) મળવાથી ક્યાં કર્મો બધાય છે તે કર્મે બતાવવામાં આવે છે.

જ્ઞાનાવરણીય, અને દર્શનાવરણીય કર્મો, તે તે શુભવાળા-
ઓને, અને જ્ઞાન, દર્શનના હેતુભૂત કારણોમાં વિદ્ય કરવાથી, તેને
ઝોળવવાથી, નિંદા કરવાથી, આશાતના કરવાથી, ઘાત કરવાથી કે
મત્સર કરવાથી બંધાય છે.

દેવપૂજ, ગુરૂની સેવા, સુપાત્ર દાન, ક્ષમા, સરાગસંયમ, દેશવિરતિ,
અકામ નિર્જરા, શૌચ, અને અજ્ઞાન તપ, આ સર્વ શાતાવેદનીય
કર્મનાં કારણો છે.

દુઃખ, શોક, વધ, સંતાપ, આકેંદ, અને પરિવેદન, પોતાના
સંબંધમાં કરવું, ખીલને કરવું અથવા સ્વપર ઉભયને કરવું તે
અશાતા વેદનીય કર્મ બાંધવાનાં કારણો છે.

વીતરાગ, શ્રુત, સંઘ, ધર્મ અને સર્વ દેવોના સંબંધમાં અવ-
ર્ણવાદ બોલવા, તીવ્ર મિથ્યા પરિણામ, સર્વજ્ઞ, સિદ્ધ, અને દેવોનો
અપલાપ કરવો (નથી એમ કહેવું), ધાર્મિક પુરૂષોને દૂષણ આપવું,
ઉન્માર્ગથી પ્રરૂપણા કરવી, અનર્થનો આગ્રહ કરવો, અસંયતિનું પૂજન
કરવું, પૂર્વાપર વિચાર કર્યાં સિવાય કાર્ય કરવાપાણું, અને શુર્વાદિકવું
અપમાન કરવું આ સર્વ દર્શન મોહનીય કર્મનાં આશ્રવો છે.

કષાયના ઉદયથી આત્માના તીવ્ર પરિણામ તે આરિત્ર મોહનીય
કર્મબંધનનાં કારણો છે.

કંઠર્પ ઉત્પન્ન થાય તેવી ચેષ્ટાઓ, ઉપહાસ (મજ્જરી), અસ-
હનશીલતા, બહુપ્રલાપ, અને દીન વચન વિગેરે હાસ્ય મોહનીય
કર્મનાં આશ્રવો છે.

ઈર્ષ્યા, પાપશીલતા, ખીલના સુખનો નાશ કરવાપણું, ખરાબ
કાર્યોમાં ખીલને ઉત્સાહિત કરવા, વિગેરે અરતિ મોહનીય કર્મના
આશ્રવો છે.

દેશાદિ દેખવામાં ઉત્સુકતા, ચિત્રો કાઢવાં, રમવું, ખેલવું અને
ખીલવું મન સ્વાધીન કરી લેવું વિગેરે રતિ મોહનીયના આશ્રવો છે.

ભયના પરિણામ, ખીલને ભય પમાડવો, ત્રાસ આપવો, નિર્દય-
પણું વિગેરે ભય મોહનીયનાં આશ્રવો છે.

પોતે શોક કરવો, બીજને શોક કરાવવો, શોચ કરવો, રૂઢન કરું વિગેરે શોક મોહનીય કર્મબંધનનાં કારણો છે.

અતુલવિધ સંધના અપવાદ બોલવા, બ્રુશુભ્રા કરવી, સદાચારની નિંદા કરવી વિગેરે બ્રુશુભ્રા મોહનીયનાં આશ્રવો છે.

ઇર્ષ્યા, વિષયમાં આસક્તિ, અસત્ય બોલવું, વક્રતા, પરત્ની લંપટતા, વિગેરે સ્ત્રીવેદ બંધનનાં કારણો છે.

પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ, ઇર્ષ્યા ન કરવાપણું, કષાયની મંદતા, સરલતા, શીયળ પાળવું, ઇત્યાદિ પુરૂષવેદ બંધનનાં કારણો છે.

સ્ત્રી, પુરૂષ સંબંધી અનંગ સેવા, કષાય, તીવ્ર વિષયાભિલાષ, સતી સ્ત્રીઓના શીયળ ખંડન કરવાપણું, ઇત્યાદિ નપુંસક વેદ બંધવાનાં આશ્રવો છે.

સાધુ પુરૂષોની નિંદા કરવી, ધર્મ કરવા તત્પર થએલાઓને વિદ્ધ કરવું, મધુ, માંસ વિગેરેથી વિરમેલાઓ પાસે તેના શુભોત્તું વર્ણન કરવું, વિરતિ યા અવિરતિઓને અંતરાય કરવી, સંસારાવસ્થાના શુભો કહેવા, ચારિત્રને દૂષિત કહેવું, શાંત થએલા કષાય નોકષાયની ઉદ્દીરણા કરવી વિગેરે સામાન્યથી ચારિત્ર મોહનીય કર્મ આવવાના આશ્રવો છે.

પદ્મદ્રિય પ્રાણિનો વધ, ઘણો આરંભ, ઘણો પરિશ્રદ્ધ, નિર્દયતા, માંસતું ભોજન, લાંબો કાળ વેર રાખવાપણું, રોદ્રધ્યાન, મિથ્યાત્વ, અનંતાતુભંધી કષાય, કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતલેશ્યા, અસત્ય ભાષણ, પરદ્રવ્યાપહરણ, વારંવાર મેથુન સેવન, અને ઇદ્રિય પરાધીનતા વિગેરે નરક આચુષ્ય બંધનનાં કારણો છે.

ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ, ધર્મમાર્ગનો નાશ, ચિત્તની મૂઢતા, આર્તધ્યાન, કરેલ પાપને છુપાવવું, કપટ, આરંભ પરિશ્રદ્ધ, અતિચારવાળું શીયળવ્રત, નીલ, કાપોતલેશ્યા, અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણી કષાય આ સર્વે તિર્થેચ (જનાવર) નાં આચુષ્ય બંધન કારણ છે.

અલ્પ આરંભ, અલ્પ પરિશ્રદ્ધ, સ્વાભાવિક નમ્રતા, સરલતા, કાપોત, પીતલેશ્યા, ધર્મધ્યાનમાં પ્રીતિ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણી કષાય, મધ્યમ પરિણામ, સંવિભાગ કરવાપણું, દેવ શુરતું પૂજન, સભજનોને

માન આપવાપણુ, પ્રિય આલાપ, સુખે યોધ કરી શકાય યા સમ-
જાવી શકાય તેવી બુદ્ધિ, અને લોક સમુદાયમાં મધ્યસ્થપણુ રહેવું-
આ સર્વ મનુષ્ય આચુષ્ય બંધન કરવાનાં કારણો છે.

સરાગસંયમ, દેશવિરતિ, અક્રમ નિર્જરા, ઉત્તમ મનુષ્યોની સો-
બત, ધર્મશ્રવણુ, સુપાત્રદાન, તપ, શ્રદ્ધા, રત્નત્રયની વિરાધના મરણુ
અવસરે પીત અને પદ્મ લેશ્યાના પરિણામ, બાળતપ, શુભ પરિણા-
મપૂર્વક અગ્નિ, પાણી આદિમાં મરણુ, અને અવ્યક્ત (અર્થ, કા-
રણુ સમન્વયા વગર) સામાયિક વિગેરે દેવ આચુષ્ય બાંધવાનાં કારણો છે.

મન, વચન, કાયાતું વક્રપણું, બીજાને ઠગવા, માયાપ્રયોગ,
મિથ્યાત્વ, પૈશુન્ય, ચળચિત્તા, વસ્તુઓમાં સેળસેળ કરવું, જૂઠી
સાક્ષી ભરવી, અન્યના અંગોપાંગ કાપવાં, યત્રો, પિંજરાઓ વિગેરે
બનાવવાં, કુડાં તોલાં, માપાં બનાવવાં, અન્યની નિંદા, પોતાની
પ્રશંસા, હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મેથુન, આરંભ, મહા પરિગ્રહ, કઠોર
અને અસહ્યતાવાળાં વચનો, વાચાલપણુ, આકોશ, પરના સૌભાગ્યનો
નાશ કરવો, કાર્મણુક્રિયા, કુતુહલ, પરની હાંસી, વિડંબના કરવી,
વેશ્યા પ્રમુખ નીચ સ્ત્રીઓતું પોષણુ, દાવાનળ આપવો, દેવાદિકના
બાનાથી વસ્તુ લઇ પોતે ભોગવવી, તીવ્ર કષાય, ઐત્ય, ઉપાશ્રય,
આરામ, અને પ્રતિમાદિને વિનાશ કરવો, અને અંગારા પાડવાદિકની
ક્રિયા, એ સર્વે અશુભ નામ કર્મબંધનનાં આશ્રવો (કારણો) છે.

અશુભ નામ કર્મનાં નિમિત્તોથી ઉલટી રીતે વર્તન કરવું, સંસા-
રથી ભય પામવો, પ્રમાદ ઓછો કરવો, સહભાવ અર્પણુ, ક્ષમાદિની
વૃદ્ધિ, ધર્મી પુરૂષોનાં દર્શનથી સંભ્રમ, તેની સ્વાગતક્રિયા, આ શુભ
નામ કર્મબંધનનાં કારણો છે.

અરિહંત, સિદ્ધ, શુરૂ, સ્થવિર, બહુશ્રુત, ગરુડ, શ્રુતજ્ઞાન અને
તપસ્વીઓની ભક્તિ કરવી, આવશ્યક અને શીયળને વિષે અપ્રમાદ,
વિનીતપણુ, જ્ઞાનાભ્યાસ, તપસ્યા, ત્યાગ, વારંવાર ધ્યાન, શાસનની
પ્રભાવના, સંઘમાં શાંતિ કરવી, સાધુઓની વૈયાવચ્ચ, અપૂર્વ જ્ઞાન
ગ્રહણુ, વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ, આ વીશ સ્થાનકોતું મન, વચન, કાયાથી
સેવન કરવામાં આવવાથી તીર્થકર નામ કર્મ બંધાય છે.

પરની નિંદા, અવજ્ઞા, ઉપહાસ, સદ્ગુણલોપન, સદ્અસદ્ દોષ-કથન, આત્મ પ્રશંસા, સદ્અસદ્ગુણકથન, સદ્દોષ આચ્છાદન, નતિઆદિનો ગર્વ, આ સર્વ નીચ ગોત્ર કર્મનાં કારણો છે.

નીચ ગોત્ર કર્મબંધનમાં કારણોથી વિપરિત વર્તન, ગર્વ રહિત મન, વચન, કાયાએ વિનય કરવો તે સર્વ ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મબંધનનાં કારણો છે.

કોઈ દાન આપતો હોય તેના સંબંધમાં, કોઈ દાન લેતો હોય તેના સંબંધમાં, વીર્ય (શક્તિ) ફેરવવાના સંબંધમાં, લોગ અને ઉપલોગના સંબંધમાં કારણસર કે વગર કારણે વિદ્ધ કરવું, અંતરાય કરવો—તે અંતરાય કર્મબંધનનાં કારણો છે.

આ પ્રમાણે કારણો (નિમિત્તો) સમજી એ કર્મબંધનોથી મુક્ત થવા માટે—વૈરાગ્ય પામવા માટે આ આશ્રવ ભાવનાને વારંવાર યાદ કરવી.

સંવર ભાવનાનું સ્વરૂપ.

સર્વેષામાશ્રવાણાં તુ નિરોધઃ સંવરઃ સ્મૃતઃ ॥

સ પુનર્ભિચતે દ્વેષા દ્રવ્યભાવવિભેદતઃ ॥ ૭૯ ॥

યઃ કર્મપુદ્ગલાદાનચ્છેદઃ સ દ્રવ્યસંવરઃ ॥

મવહેતુક્રિયાત્યાગઃ સ પુનર્ભાવસંવરઃ ॥ ૮૦ ॥

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગાદિથી આવતા સર્વ આશ્રવોનો નિરોધ કરવો તેને સંવર કહેવા છે. તે સંવર દ્રવ્ય અને ભાવ એવા વિભાગોથી બે પ્રકારનો છે. જે કર્મ પુદ્ગલોનું આશ્રવ દ્વારા વડે કરી ગ્રહણ કરવાનું બંધ કરવું, તે દ્રવ્ય સંવર અને ભવના ઉત્પાદન આત્મ વ્યાપારરૂપ ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો તે ભાવ સંવર કહેવાય છે. ૭૯, ૮૦.

આશ્રવ રોકવાનો ઉપદેશ અને ઉપાય.

યેન યેન હ્યુપાયેન રુદ્ધ્યતે યો ય આશ્રવઃ ॥

તસ્ય તસ્ય નિરોધાય સ સ યોજ્યો મનીષિભિઃ ॥ ૮૧ ॥

- ક્ષમયા મૃદુભાવેન ઋજુત્વેનાપ્યનીહયા ॥
 ક્રોધં માનં તથા માયાં લોભં સંધ્યાચ્ચથાક્રમમ્ ॥ ૮૨ ॥
 ' અસંયમકૃતોત્સેકાન્ વિપયાન્ વિપસાંનિમાન્ ॥
 નિરાકુર્યાદસ્વંદેન સંયમેન મહામતિઃ ॥ ૮૩ ॥
 તિસ્મૃભિર્ગુપ્તિભિર્યોગાન્ પ્રમાદં ચાપ્રમાદતઃ ॥
 સાવદ્યયોગહાનેનાવિરતિં ચાપિ સાધયેત્ ॥ ૮૪ ॥
 સદ્દર્શનેન મિથ્યાત્વં શુભસ્થૈર્યેણ ચેતસઃ ॥
 વિજયેતાર્ત્તરૌદ્રે ચ સંવરાર્થં કૃતોદ્યમઃ ॥ ૮૫ ॥

જે જે ઉપાયે કરી જે જે આશ્રવ રોકાય તેના તેના નિરોધને માટે તે તે ઉપાયો વિદ્વાનોએ લાગુ પાડવા. સંવર માટે ઉદમ કરનાર મનુષ્યોએ ક્ષમા, ક્રોમળતા, સરલતા, અને અનિચ્છા (સંતોષ) વડે અનુક્રમે ક્રોધ, માન, માયા, તથા લોભને રોકવો. અસંયમે કરી (ઇન્દ્રિયોની સ્વચ્છંદ પ્રવૃત્તિએ કરી) વૃદ્ધિ પમાડતા વિષ સરખા વિષયોને શુદ્ધિમાને અખંડ સંયમવડે (જીતેન્દ્રિયપણે) કરી દૂર કરવા. મનશુષ્કિ, વચનશુષ્કિ અને કાયશુષ્કિ વડે મન, વચન, કાયાના યોગોને અપ્રમાદથી પ્રમાદને અને સાવદ (સપાપ-સદોષ) યોગોને ત્યાગ કરવે કરી વિરતિને પણ સાધવી (સ્વાધીન કરવી). તેમજ સમ્યક્ત્વ વડે મિથ્યાત્વનો અને શુભ વિચારોમાં મનને સ્થિરતા કરાવવે કરી આર્ત તથા રૌદ્રધ્યાનનો વિજય કરવો. ૮૧ થી ૮૫.

સંવર ભાવના.

વિવેચનઃ—જેમ રાજમાર્ગ ઉપર અનેક દ્વારોવાળું 'ખુલ્લું' ઘર હોય તો બારણાના માર્ગથી તેમાં ધૂળ ભરાય છે, તેમ આ સંસાર રૂપ રાજસ્તામાં રાગદ્વેષરૂપ ખુલ્લાં દ્વારોએ કર્મરૂપ ધૂળ ભરાય છે. પણ જે દ્વારો બંધ કરવામાં આવ્યાં હોય તો કર્મ રૂપ ધૂળ ભરાવાનો સંભવ નથી. અથવા જેમ સરોવરમાં પાણી આવવાના રસ્તાઓ ખુલ્લા હોવાથી તે દ્વારા પાણી અંદર આવે છે, અને તે દ્વારો બંધ કરવાથી પાણી આવતું, અટકે છે. તેમ અઢાર પાપસ્થાનકરૂપ દ્વારોથી

પાપરૂપ પાણી આ જીવ સરોવરમાં આવે છે, અને તે પાપસ્થાન-
કેને બંધ કરવાથી પાપ આવતું અટકે છે. અથવા વહાણમાં છિદ્ર
હોવાથી છિદ્રદ્વારે પાણી અંદર પેસે છે, પણ છિદ્ર બંધ કરવાથી
પાણી આવતું અટકે છે, તેમ યોગાદિ આશ્રવદ્વારે બંધ કરવાથી
સંવરવાળા જીવમાં કર્મ દ્રવ્યનો પ્રવેશ થતો નથી. સંવરે કરી
આશ્રવદ્વારોનો રોધ કરવો. આ સંવર ક્ષમાદિ લેહથી અનેક પ્રકારનો
છે જે પૂર્વે કહેવાયો છે. તથાપિ સંક્ષેપમાં જ્યેષ્ઠ કહેવાનું છે કે
મિથ્યાત્વના અનુદયથી મિથ્યાત્વ સંવર, દેશથી વિરતિ સંવર, સર્વથા
વિરતિ કરતાં સર્વવિરતિ સંવર, અપ્રમત્ત સંયતિને પ્રમાદ સંવર,
પ્રશાંત મોહ યા ક્ષીણમોહ ગુણુકાણે કષાય સંવર, અને અયોગી
કેવલી (જોહમે ગુણુકાણે) પરિપૂર્ણ યોગ સંવર. આ પ્રમાણે આ-
શ્રવના નિરોધરૂપ સંવર કહ્યો. આ સંવર સર્વ ભાવનામાં શિરોમણિ
તુલ્ય છે. માટે આ ભાવનાનું વારંવાર મનનપૂર્વક રટણ કરવું, જેથી
કર્મબંધ રોકવાનાં કારણોમાં પ્રબળ જાગૃતિ થતાં સંવરની પ્રાપ્તિ થાય.
આ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરી આશ્રવને રોકવાથી સંવર એટલે
આવતાં કર્મો બંધ થાય છે. તે સંવર ભાવના કહેવાય છે.

નિર્જરા ભાવનાનું સ્વરૂપ.

સંસારવીજમૂતાનાં કર્મણાં જરણાદિહ ॥
નિર્જરા સા સ્મૃતા દ્વેષા સકામા કામવર્જિતા ॥ ૮૬ ॥
જ્ઞેયા સકામા યમિનામકામા ત્વન્યદેહિનાં ॥
કર્મણાં ફલવત્પાકો યદુપાયાત્સ્વતોઽપિ ચ ॥ ૮૭ ॥
સદોષમપિ દીપ્તેન સુવર્ણે વહ્નિના યથા ॥
તપોઽગ્નિના તપ્યમાનસ્તથા જીવો વિશુદ્ધ્યતિ ॥ ૮૮ ॥
અનશનમૌનોદર્યં વૃત્તેઃ સંક્ષેપણં તથા ॥
રસત્યાગસ્તનુક્રેશો લીનતોતિ વહિસ્તપઃ ॥ ૮૯ ॥
પ્રાયશ્ચિત્તં વૈયાવૃત્યં સ્વાધ્યાયો વિનયોઽપિ ચ ॥
વ્યુત્સર્ગોઽથ શુભં ધ્યાનં ષોદૈત્યાભ્યંતરં તપઃ ॥ ૯૦ ॥

દીપ્યમાને તપોવહૌ વાહ્યે વામ્યંતરેપિ ચ ॥

યમી જરતિ કર્માણિ દુર્જરાણ્યપિ તત્ક્ષણાત્ ॥ ૧૧ ॥

સંસારનાં બીજભૂત (કારણભૂત) કર્મોનું આત્મપ્રદેશોથી અરહું થતું હોવાથી તેને સિદ્ધાંતમાં નિર્જરા કહી છે. તે બે પ્રકારની છે. સંકામનિર્જરા અને અકામનિર્જરા. [આ ક્રિયાથી મારાં કર્મોનો ક્ષય થાયો. આવા આવા અભિલાષથી ઉપયોગપૂર્વક પ્રદેશે રસને અનુભવી કર્મપુદ્ગલોનું પરિશાટન કરવું તે સંકામ નિર્જરા, અને કર્મ-મુક્ત થવાની ઇચ્છા સિવામ (ટાઢ, તાપ, ભુખતરસાદિથી) આત્મ-પ્રદેશે રસ અનુભવી કર્મ પુદ્ગલોનું નિર્જરવું તે અકામનિર્જરા]. આ સંકામ નિર્જરા સાધુઓને હોય છે અને એકેંદ્રિયાદિ બીજાં પ્રાણિઓને અકામ નિર્જરા હોય છે. કેમકે ક્લેશની માફક કર્મોનો પાક પણ બે પ્રકારે થાય છે. એક સ્વભાવથી અને બીજાં ઉપાયથી. (જેમ ક્લેશને ઘાસ પ્રમુખની ગરમીમાં નાખવાથી પાકી ભય છે અને વૃક્ષ ઉપર પણ પાકે છે તેમ કર્મો પણ એક તો સ્વાભાવિક કાળે કરી નિર્જર છે ત્યારે બીજાં ઉદ્દીરણ પ્રમુખ ઉપાયોએ કરી નિર્જરાય છે. માટે કર્મોનો પાક બે પ્રકારે કહેવામાં આવ્યો છે. એક સંકામ અને બીજાં અકામ). દૃષ્ટાંતપૂર્વક સંકામ નિર્જરાનો હેતુ બતાવે છે કે, જેમ મેલવાળું સોનું હોય પણ દેહીચ્ચમાન અગ્નિમાં નાખવાથી તે વડે શુદ્ધ થાય છે, તેમ જીવ પણ અશાતા વેદનીયાદિ કર્મોએ કરી દોષમુક્ત છે, છતાં તપસ્યા રૂપ પ્રબળ અગ્નિવડે કરી શુદ્ધ થાય છે, કેમકે તપસ્યા નિર્જરાનું કારણ છે. તે તપ બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બે પ્રકારનો છે. બાહ્ય તપ, અનશન, ઉનોઢરી, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, શરીરકલેશ અને સંલીનતા એમ છ પ્રકારનો છે અને અભ્યંતર તપ, પ્રાયશ્ચીત, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, વિનય, કવાયત્યાગ અને શુભ ધ્યાન એમ છ પ્રકારનો છે. આ બાહ્ય અને અભ્યંતર તપરૂપ અગ્નિ પ્રદીપ્ત થયે છતે સંયમવાન્ મુનિઓ દુઃખે દૂર કરી શકાય તેવાં પણ કર્મોને તત્કાળ બાળી ભસ્મસાત્ કરે છે.

વિવેચન:—જેમ ઉપાયથી સર્વ ક્ષારો બંધ કર્યે, નવીન પાણી-થી સરોવર ભરાતું નથી, તેમ સંવરવડે આશ્રવનો નિરોધ કર્યાથી નવીન કર્મદ્રવ્યવડે આ જીવ પુરાતો નથી. જેમ પૂર્વે જ્યેષ્ઠું થજ્યેલું સરોવરતું પાણી સૂર્યનાં તીવ્ર તાપથી સૂકાઈ જાય છે, તેમ પૂર્વનાં બાંધેલ સર્વ કર્મો તપસ્યાથી શોસાઈને ક્ષય થાય છે. નિર્જરા માટે બાહ્ય તપથી અભ્યંતર તપ શ્રેષ્ઠ છે અને અભ્યંતર તપમાં પણ ધ્યાન છે તે મુગટ તુલ્ય છે, કેમકે ધ્યાનવાળા મુનિઓ, ઘણા કાળનાં જ્યેષ્ઠાં કરેલાં, ઘણાં અને પ્રબળ કર્મોને પણ જ્યેષ્ઠ ક્ષણ માત્રમાં નિર્જરી નાંખે છે. જેમ વૃદ્ધિ પામેલ અજીર્ણાદિ દોષ લાંબણ કરવાથી શોસાઈ જાય છે, તેમ તપસ્યાથી પૂર્વ સંચિત કર્મો ક્ષય થાય છે. જેમ પ્રચંડ પવનથી હજીયેલ વાહનનો સમૂહ વીખરાઈ જાય છે તેમ તપસ્યાથી કર્મો છૂટી જાય છે. આ બે પ્રકારના તપ વડે નિર્જરા કરતાં સર્વ કર્મના ક્ષયથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સંસાર સમુદ્ર પાર ઉતરવા સેતુ (પાળ યા પુલ) તુલ્ય અને મમત્વ નાશના કારણરૂપ આ નિર્જરા ભાવનાને વારંવાર યાદ કરવી અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવું.

ધર્મ સુઆખ્યાતતા ભાવના.

સ્વાख्याતઃ खलु धर्मोऽयं भगवद्भिर्जिनोत्तमैः ॥

यं समालंबमानो हि न मज्जेद् भवसागरे ॥ ૧૨ ॥

संयमः सूत्रतं शौचं ब्रह्मार्किचनता तपः ॥

झांतिर्मादवमृजुता मुक्तिश्च दशधा स तु ॥ ૧૩ ॥

ભગવાન્ કેવળ જ્ઞાની તીર્થકરોએ વિધિ પ્રતિષેધ રૂપ આ ધર્મ ઘણીજ સરસ રીતે પૂર્વાપર વિરોધ રહિત કહ્યો છે કે જે ધર્મતું દુર્ગતિમાં પડવાના ભયથી અવલંબન કરનાર માણસ સંસાર-સાગરમાં ઘુડતો નથી તે ધર્મ સંયમ (પ્રાણિની કથા) સત્ય, શૌચ (અહત્તાહાન પરિહાર,) બ્રહ્મચર્ય, અક્રિયનતા (શરીર તથા ધર્મો-પકરણાદિને વિષે પણ નિર્મમતા,) તપ, ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા

અને નિર્લોભતા (બાહ્યાભ્યંતર વસ્તુ વિષે તૃપ્ત્યા વિચ્છેદ) રૂપ દશ પ્રકારનો છે. ૯૨-૯૩.

ધર્મનું માહાત્મ્ય.

ધર્મપ્રભાવતઃ કલ્પદ્રુમાદ્યા દદતીપ્સિતમ્ ॥
 ગોચરેપિ ન તે યત્સ્યુરધર્માધિષ્ટિતાત્મનામ્ ॥ ૯૪ ॥
 અપારે વ્યસનાંભોધૌ પતંતં પાતિ દેહિનમ્ ॥
 સદા સવિધવર્ત્યેકો બંધુર્ધર્મોઽતિવત્સલઃ ॥ ૯૫ ॥
 આપ્લાવયતિ નાંભોધિરાશ્વાસયતિ ચાંબુદઃ ॥
 યન્મહીં સ પ્રભાવોયં ધ્રુવં ધર્મસ્ય કેવલઃ ॥ ૯૬ ॥
 ન જ્વલત્યનલસ્તિર્યગ્ યદૂર્ધ્વં વાતિ નાનિલઃ ॥
 અર્ચિત્યમાહિમા તત્ર ધર્મ ઇવ નિર્વંધનમ્ ॥ ૯૭ ॥
 નિરાલંવા નિરાધારા વિશ્વાધારા વસુંધરા ॥
 યન્નાવતિષ્ટતે તત્ર ધર્માદન્યન્ન કારણમ્ ॥ ૯૮ ॥
 સૂર્યાચંદ્રમસાવેતૌ વિશ્વોપકૃતિહેતવે ॥
 ઉદયેતે જગત્યાસ્મિન્ નૂનં ધર્મસ્ય શાસનાત્ ॥ ૯૯ ॥
 અબંધૂનામસૌ બંધુરસર્વીનામસૌ સસ્વા ॥
 અનાથાનામસૌ નાથો ધર્મો વિશ્વૈકવત્સલઃ ॥ ૧૦૦ ॥
 રક્ષોયક્ષોરગવ્યાઘ્રવ્યાલાનલગરાદયઃ ॥
 નાપકર્તુમલં તેષાં યૈર્ધર્મઃ શરણં શ્રિતઃ ॥ ૧૦૧ ॥
 ધર્મો નરકપાતાલપાતાદવતિ દેહિનઃ ॥
 ધર્મો નિરુપસં યચ્છત્યપિ સર્વજ્ઞવૈભવમ્ ॥ ૧૦૨ ॥

ધર્મના પ્રભાવથી કલ્પવૃક્ષ, કામધેનુ, ચિંતામણ્યાદિ મન ઈચ્છિત કૃણ આપે છે અને તેજ કલ્પવૃક્ષાદિ અધર્મિષ્ટ મનુષ્યોને દષ્ટિગોચર પણ થતાં નથી. મહાન્ દુઃખરૂપ સમુદ્રમાં પડતાં પ્રાણિઓને નિરંતર પાસે રહેવાવાળો અને અંધુ સમાન અતિ વત્સલ એક ધર્મ

રક્ષણ કરે છે. સમુદ્ર પૃથ્વીને ભીંભવી દેતો નથી અને વરસાદ પૃ-
થ્વીને તૃપ્ત કરે છે. આ પ્રભાવ નિશ્ચે કેવળ ધર્મનોજ છે. અગ્નિ
તિચ્છિ રીતે બળતો નથી અને પવન ઉર્ધ્વવહન થતો નથી. આ
અચિંત્ય મહિમાતું કારણ ધર્મજ છે. વિશ્વના આધારભૂત પૃથ્વી
આલંબન અને આધાર વિના રહી શકે છે. ત્યાં ધર્મ સિવાય બીજું
કેઈ કારણ નથી. આ સૂર્ય અને ચંદ્રમા વિશ્વના ઉપકારાર્થે આ
જગત્માં ઉદય પામે છે. નિશ્ચે તે ધર્મની આજ્ઞાથી ઉદય પામે છે.
આ ધર્મ જેને બાંધવ ન હોય તેનો બાંધવ છે, મિત્ર ન હોય તેનો
મિત્ર છે, અનાથનો નાથ છે અને સર્વતું હિત કરનાર છે. જેઓએ
ધર્મતું શરણ લીધું છે તેઓને, રાક્ષસ, યક્ષ, સર્પ, વ્યાઘ્ર, વ્યાલ,
અગ્નિ અને વિષાદિ હુઃખ આપવાને કે યુક્ત કરવાને સમર્થ થતાં
નથી. ધર્મ નરક અને પાતાળમાં પડતા પ્રાણિઓતું રક્ષણ કરે છે અને
ઉપમારહિત સર્વજ્ઞપણાના વેલવને પણ ધર્મજ આપે છે. ૯૪ થી ૧૦૨.

કાટિસ્થકરૈશારવસ્થાનકસ્થનરાકૃતિમ્ ॥

દ્રવ્યૈઃ પૂર્ણ સ્મરેલ્લોકં સ્થિત્યુત્પત્તિવ્યયાત્મકૈઃ ॥ ૧૦૩ ॥

લોકો જગન્નયાકીર્ણો ભુવઃ સપ્તાન્ન વેષ્ટિતાઃ ॥

ઘનાંભોધિમહાવાતતત્તુવાર્તૈર્મહાવલૈઃ ॥ ૧૦૪ ॥

વેન્નાસનસમોઽધસ્તાન્મધ્યતો જ્ઞહરીનિભઃ ॥

અગ્રે મુરુજસંકાશો લોકઃ સ્યાદેવમાકૃતિઃ ॥ ૧૦૫ ॥

નિષ્પાદિતો ન કેનાપિ ન ધૃતઃ કેનચિન્ન સઃ ॥

સ્વયં સિદ્ધો નિરાધારો ગગને કિંત્વવસ્થિતઃ ॥ ૧૦૬ ॥

કેડ ઉપર બેઠ હાથ રાખી અને પગ પહોળા કરી ઉભેલા પુસ્-
કની આકૃતિ સરખા સ્થિતિ ઉત્પત્તિ તથા વ્યય ધર્મવાળાં છ દ્રવ્યો-
થી પૂર્ણ આ ચૌદ રજઝુ પ્રમાણ લોકને ચિંતવવો. તે લોક ઉર્ધ્વ,
અધો અને તિચ્છો એમ ત્રણ જગત્થી વ્યાપ્ત છે. અધો લોકમાં
રહેલી, નરકની સાત પૃથ્વીઓ મહા બળવાન ઘનોદધિ (નિવિડ
ભક્ષેલ પાણીથી) ઘન વા (નિવિડ ભક્ષેલ વાયુથી) અને પાતળા
વાયુથી નીચે વિટળાયેલી છે. આ ચૌદ રાજ્ય લોક અધો ભાગમાં

વેત્રાસનને આકારે (નીચે વિસ્તારવાળો અને ઉપર ઉપર સંકોચ પામતા આકારવાળો) છે. મધ્ય ભાગમાં ઝાઝર સરખા આકારનો છે અને ઉપરના ભાગમાં મુરજ (ઉપર તથા નીચે સંકોચવાળો અને વિસ્તારવાળો મુરજ) ના આકારવાળો છે. આ પ્રમાણે ચૌદ રાજ્ય લોકની આકૃતિ છે આ લોકને કોઈએ ણનાંચો નથી તેમ તેને કોઈએ પકડી રાખ્યો નથી. પણ સ્વયં સિદ્ધ અને નિરાધાર આકાશમાં રહેલો છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી લોકસ્વરૂપનું ચિંતન કરી ભવબ્રમણથી વિરક્તતા મેળવવી તે લોકસ્વરૂપ વિચારવાનું પ્રયોજન છે. લોકસ્વરૂપ ભાવના સમાપ્ત થઈ. ૧૦૩ થી ૧૦૬.

સમ્યક્ત્વ દુર્લભત્વ ભાવના.

અકામનિર્જારૂપાત્પુણ્યાજ્ઞંતોઃ પ્રજાયતે ॥

સ્થાવરત્વાન્નસત્ત્વં વા તિર્યક્ત્વં વા કથંચન ॥ ૧૦૭ ॥

માનુષ્યમાર્યદેશશ્ચ જાતિઃ સર્વાક્ષપાટવમ્ ॥

આયુશ્ચ પ્રાપ્યતે તન્ન કથંચિત્કર્મલાઘવાત્ ॥ ૧૦૮ ॥

પ્રાપ્તેષુ પુણ્યતઃ શ્રદ્ધા કથકશ્રવણેષ્વપિ ॥

તત્ત્વનિશ્ચયરૂપં તદ્ વોધિરત્નં સુદુર્લભમ્ ॥ ૧૦૯ ॥

ભાવનાભિરવિશ્રાંતમિતિ ભાવિતમાનસઃ ॥

નિર્મમઃ સર્વમાવેષુ સમત્ત્વમવલંબતે ॥ ૧૧૦ ॥

અકામ નિર્જારૂપ પુણ્યથી કોઈ પણ પ્રકારે જતુઓને (નિ-ગોહથી) સ્થાવરપણુ, ત્રસપણું અને તિર્યચપણું પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેનાથી પણ વિશેષ કર્મલાઘવતા થતા મનુષ્ય જન્મ, આર્ય દેશ, ઉત્તમ જાતિ, સર્વઈન્દ્રિયપદ્ધતા (પરિપૂર્ણતા) અને લાંબુ આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ વિશેષ પુણ્યોદયથી ધર્મ શ્રવણ કરવાનો અભિલાષ, ધર્મકથન કરનાર શુરૂ અને ધર્મનું શ્રવણ એ સર્વ મળ્યે છતે પણ તત્ત્વ નિશ્ચયરૂપ ધોધિરત્ન (સમ્યક્ત્વ) પામવું એ વિશેષ દુર્લભ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી સમ્યક્ત્વમાં દૃઢ થવું તે ધોધિદુર્લભ ભાવના છે. આ ખાર ભાવનાઓવડે મનને નિરંતર વાસિત-

ભાવિત-કરતાં સર્વ પદાર્થોને વિષે મમત્વ રહિત થઈ પ્રાણિઓ સ-
મભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સમ સુખાર્થીઓએ આ બાર ભાવનાથી
અહોનિશ અંત.કરણને વાસિત કરવું જોઈએ. ૧૦૭ થી ૧૧૦.

સમભાવનું કૃળ.

વિષયેભ્યો વિરક્તાનાં સામ્યત્વાસિતચેતસામ્ ॥

ઉપશામ્યત્કપાયાશિર્વોધિદીપઃ સમુન્મિપેત્ ॥ ૧૧૧ ॥

વિષયોથી વિરક્ત પામેલા અને સમભાવથી વાસિત ચિત્તવાળા
મનુષ્યોનો કપાય અગ્નિ ઉપશમી જાય છે અને સમ્યક્ત્વ દીપક
પ્રદીપ્ત થાય છે. ૧૧૧.

સમત્વ આઠ્યા પછી શુ' કરવું ?

સમત્ત્વમવલંબ્યાથ ધ્યાનં યોગે સમાશ્રયેત્ ॥

વિના સમત્ત્વમારબ્ધે ધ્યાને સ્ત્રાત્મા વિડંબ્યતે ॥ ૧૧૨ ॥

સમત્વનું અવલંબન કરીને યોગીઓએ ધ્યાનનો આશ્રય કરવો
(ધ્યાન ધરવું). સમભાવ સિવાય ધ્યાનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે તો
ધ્યાનમાં પ્રવેશ ન થતાં, આત્મા વિડંબના પામે છે. ૧૧૨.

મોક્ષઃ કર્મભયાદેવ સ ચાત્મજ્ઞાનતો ભવેત્ ॥

ધ્યાનસાધ્યં મતં તન્ન તદ્ધ્યાનં હિતમાત્મનઃ ॥ ૧૧૩ ॥

કર્મક્ષયથીજ મોક્ષ થાય છે, તે કર્મક્ષય આત્મજ્ઞાનથી થાય છે,
તે આત્મજ્ઞાન ધ્યાનથી સાધ્ય થાય છે, માટે તે ધ્યાનજ આત્માને
હિતકારી માનેહું છે. ૧૧૩.

ન સામ્યેન વિના ધ્યાનં ન ધ્યાનેન વિના ચ તત્ ॥

નિષ્કર્મ્યં જાયતે તસ્માદ્ દ્વયમન્યોઽન્યકારણમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

સામ્યતા સિવાય ધ્યાન હોતું નથી અને ધ્યાન સિવાય નિષ્કર્મ્ય
(મજબુત) સામ્યતા આવતી નથી. માટે તે બેઉ આપસમાં (અન્યો-
અન્ય) હેતુરૂપ છે. ૧૧૪.

ધ્યાનનું સ્વરૂપ.

મુહૂર્ત્તાર્તમનઃસ્થૈર્યં ધ્યાનં છદ્મસ્થયોગિનામ્ ॥

ધર્મ્યં શુક્લં ચ તદ્ દ્વેષા યોગરોષસ્ત્વયોગિનામ્ ॥ ૧૧૫ ॥

એક આલંબનમાં અંતમુહૂર્ત પર્યંત મનની સ્થિરતા તે છદ્મસ્થ યોગીઓનું ધ્યાન કહેવાય છે. તે ધર્મધ્યાન અને શુકલ ધ્યાન એમ બે પ્રકારનું છે. અને યોગના નિરોધરૂપ ધ્યાન અયોગીઓને (ચૌદમા શુભ્ર ઠાણાવાળાને) હોય છે. ૧૧૫.

મુહૂર્ત્તાત્પરતશ્ચિંતા યદ્વા ધ્યાનાંતરં ભવેત્ ॥

વહર્થસંક્રમે તુ સ્યાદ્દીર્ઘાપિ ધ્યાનસન્તતિઃ ॥ ૧૧૬ ॥

એક મુહૂર્ત ધ્યાનમાં જવા પછી ધ્યાન સંબંધી ચિંતા હોય, અથવા આલંબનના ભેદથી બીજું ધ્યાનાંતર હોય (પણ એક મુહૂર્ત સિવાય એકજ આલંબનમાં વધારે વખત ધ્યાતા રહી શકતો નથી). એમ ઘણા અર્થમાં પ્રવેશ કરવાથી એટલે અંતમુહૂર્ત રહી વળી ત્રીજું આલંબન લીધું એવી રીતે લાંબા વખત સુધી પણ ધ્યાનની સંતતિ હોય છે. ૧૧૬.

ધ્યાનની વૃદ્ધિ કરવા માટે ધ્યાનમાં ભાવનાઓ કરવી તે ખતાવે છે.

મૈત્રીપ્રમોદકારુણ્યમાધ્યસ્થાનિ નિયોજયેત્ ॥

ધર્મધ્યાનમુપસ્કર્ત્તું તદ્દિ તસ્ય રસાયનમ્ ॥ ૧૧૭ ॥

ત્રુટેલા ધ્યાનને ફરી ધ્યાનાંતરની સાથે જોડવા માટે મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થતા આ ચાર ભાવનાઓ આત્માની સાથે પ્રયોજવી, કેમકે આ ભાવનાઓ ધ્યાનને રસાયણની માફક પુષ્ટિ આપનારી છે. ૧૧૭.

મૈત્ર્યાદિ ભાવનાનું સ્વરૂપ.

મા કાર્ષ્ણિકોઽપિ પાપાનિ મા ચ મૂલ્કોપિ દુઃખિતઃ ॥

મુચ્યતાં જગદપ્યેષા મતિર્મૈત્રી નિગદ્યતે ॥ ૧૧૮ ॥

અપાસ્તાશોષદોષાણાં વસ્તુતત્ત્વાવલોકિનામ્ ॥

ગુણેષુ પક્ષપાતો યઃ સ પ્રમોદઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૧૯ ॥

દીનેષ્વાર્ત્તેષુ મીતેષુ યાચમાનેષુ જીવિતમ્ ॥

પ્રતીકારપરા બુદ્ધિઃ કારુણ્યમભિધીયતે ॥ ૧૨૦ ॥

ક્રૂરકર્મસુ નિઃશંકં દેવતાગુરુનિંદિષુ ॥

આત્મશંસિષુ યોષેક્ષા તન્માધ્યસ્થમુદીરિતમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

આત્માનં ભાવયન્નાભિર્માવનાભિર્મહામતિઃ ॥

ત્રુટિતામપિ સંઘત્તે વિશુદ્ધધ્યાનસંતતિમ્ ॥ ૧૨૨ ॥

કોઈ પણ જીવો પાપ ન કરો, કોઈ પણ દુઃખિ ન થાઓ અને આ જગતના સર્વ જીવો પણ કર્મથી મુક્ત થાઓ આ પ્રકારની ભાવનાબુદ્ધિ તે મૈત્રી કહેવાય છે. જીવહિંસાદિ સમગ્ર દોષોને દૂર કરનારા અને યથાસ્થિત વસ્તુતત્ત્વને જોવાવાળા મહા પુરૂષોના શમ, દમ, ઐચિત્ય, ગાંભિર્ય, ધૈર્યત્વાદિ ગુણોને વિષે ગુણુપણુનો જે પક્ષપાત (તેમના વિનય વંદન સ્તુતિ, શ્રદ્ધાધા અને વૈયાવૃત્યાદિ કરવા રૂપ પક્ષપાત) તેને પ્રમોદ કહેલ છે. દીન-દયાપાત્ર આર્ત-તૃષ્ણા-રૂપ અગ્નિ વડે કરી બળતા વિવિધ દુઃખથી પીડાયેલા, વૈરીથી દબાયેલા, રોગથી પીડાયેલા અથવા મૃત્યુના મુખમાં સપડાયેલા માટેજ પ્રાણુત્રાણુ માટે યાચના કરતા જીવોને તે તે દુઃખોમાંથી મુક્ત કરવા માટે હિંતોપદેશ તથા દેશકાલની અપેક્ષાએ અન્ન, પાન, આશ્રય, વસ્ત્ર, લેષબદ્ધિ વડે કરી મદદ કરવી તે કરૂણા કહેવાય છે. ગમ્યાગમ્ય ભક્ષ્યાભક્ષ્ય, કર્તવ્યાકર્તવ્યાદિ, વિવેક વિનાના અને તેથી ક્રૂર કર્મ કરવાવાળા, નિઃશંકપણે દેવશુરની નિંદા કરનારા અને સદોષ છતાં પણ પોતાની પ્રશંસા કરવાવાળા આવા જીવો ધર્મ દેશનાને અયોગ્ય જણાતાં તેઓની ઉપેક્ષા કરવી, તેને માધ્યસ્થ ભાવના કહે છે.

આ ભાવનાઓ વડે પોતાના આત્માને ભાવિત કરતાં-વાસિત કરતાં-મહાબુદ્ધિમાન્ જીવો ત્રુટેલી વિશુદ્ધ ધ્યાનની સંતતિને પાછી સજીવન કરે છે-સાધી આપે છે. ૧૧૮-૧૨૨.

ધ્યાન કેવા સ્થળોમાં રહી કરવું તે.

તીર્થે વા સ્વસ્થતાદેતું યત્તદ્વા ધ્યાનસિદ્ધયે ॥

કૃતાસનજયો યોગી વિવિક્તં સ્થાનમાશ્રયેત્ ॥ ૧૨૩ ॥

આસનનો જ્ય કરવાવાળા યોગીએ ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે તીર્થ-કરોના જન્મ, દિક્ષા, કેવળ અને નિર્વાણ ભૂમિકામાં જવું જોઈએ. તેના અભાવે સ્વસ્થતાના હેતુભૂત સ્ત્રી, પશુ, પંડકાદિ રહિત કોઈ-પણ સારા એકાંત સ્થળનો આશ્રય કરવો. ૧૨૩.

આસનોનાં નામ.

પર્યંકવીરવજ્રાબ્જમદ્રદળાસનાનિ ચ ॥

ઉત્કટિકા ગોદોહિકા કાયોત્સર્ગસ્તથાસનમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

પર્યંકાસન, વીરાસન, વજ્રાસન, પદ્માસન, ભદ્રાસન, દંડાસન, ઉત્કટિકાસન, ગોદોહિકાસન, અને કાયોત્સર્ગાસન, વિગેરે આસનો કહેલાં છે. ૧૨૪.

આસનોનું સ્વરૂપ પર્યંકાસન.

સ્યાજ્ઞંઘયોરધોભાગે પાદોપરિ કૃતે સતિ ॥

પર્યંકો નાભિગોત્તાનદક્ષિણોત્તરપાણિકઃ ॥ ૧૨૫ ॥

એઉ જંઘાના નીચલા ભાગે પગના ઉપર મૂક્યે છતે અને જમણે તથા ડાબે હાથ ખન્ને નાભિ પાસે ઉંચા ઉત્તર-દક્ષિણ રાખવાથી પર્યંકાસન થાય છે. મહાવીર દેવને નિર્વાણ અવસરે આ આસન હતું. જાતુ અને હાથને પ્રસારીને સુવું તેને પાતાંજલી પર્યંકાસન કહે છે. ૧૨૫.

વીરાસન.

વામોઽધિર્દક્ષિણોરૂર્ધ્વં વામોરૂપરિ દક્ષિણઃ ॥

ક્રિયતે યત્ર તદ્વીરોચિતં વીરાસનં સ્મૃતમ્ ॥ ૧૨૬ ॥

ડાબા પગ જમણા સાથળ ઉપર અને ડાબા સાથળ ઉપર જમણા પગ જે આસનમાં કરાય છે, તે વીર પુરૂષોને ઉચિત વીરાસન કહેલું છે. ૧૨૬.

વજ્રાસન.

પૃષ્ઠે વજ્રાકૃતીભૂતદોભ્યાં વીરાસને સતિ ॥

ઘૃહ્નીયાત્પાદયોર્યત્રાંગુષ્ઠો વજ્રાસનં તુ તત્ ॥ ૧૨૭ ॥

પૂર્વે બતાવેલ રીત પ્રમાણે વીરાસન કર્યા પછી વજ્રની આકૃતિ માફક પાછળ બેઠ હાથ રાખી તે હાથ વડે બેઠ પગના અંગુઠા પકડવા (અર્થાત્ પીઠ પછાડી હાથ કરી વીરાસન ઉપર રહેલા ડાબા પગના અંગુઠાને ડાબા હાથથી અને જમણા પગના અંગુઠાને જમણા હાથથી પકડવા) તેને વજ્રાસન કહે છે. ૧૨૭.

કેટલાએક તેને વેતાલાસન કહે છે (મતાંતરથી ખીલ રીતે વીરાસન બતાવે છે.)

સિંહાસનાધિરૂઢસ્યાસનાપનયને સતિ ॥

તથૈવાવસ્થિતિર્યા તામન્યે વીરાસનં વિદુઃ ॥ ૧૨૮ ॥

સિંહાસન ઉપર બેઠેલા અને પગ નીચા મુકેલા હોય, ત્યારે પાછળથી આસન કાઢી લીધા પછી તે માણસ જેવી રીતે રહી શકે તેવી રીતે રહેવું તેને કાયકલેશ પ્રકરણમાં સિદ્ધાંતિઓ વીરાસન કહે છે. ૧૨૮.

ખાતજલી તેા ઉભા રહીને એક પગ લોંચ ઉપર સ્થાપન કરી રાખવેા અને એક પગ ઉંચેા વાંકેા વાળી રાખવેા તેને વીરાસન કહે છે.

પદ્માસન.

જંઘાયા મધ્યભાગે તુ સંશ્લેષો યત્ર જંઘયા ॥

પદ્માસનમિતિ પ્રોક્તં તદાસનવિચક્ષણૈઃ ॥ ૧૨૯ ॥

એક જંઘાના મધ્ય ભાગમાં તેની સાથે ખીલ જંઘાનો મેળાપ કરી રાખવે તેને આસન બહુપુરૂષો પદ્માસન કહે છે. ૧૨૯.

ભદ્રાસન.

સંપુટીકૃત્ય મુષ્કાગ્રે તલપાદૌ તથોપરિ ॥

પાણિકચ્છપિકાં કુર્યાત્ યત્ર ભદ્રાસનં તુ તત્ ॥ ૧૩૦ ॥

પગનાં એ તળિયાં એકઠાં કરી લિંગ આગળ રાખી તેના ઉપર બેસી બેઠ હાથનાં આંગળાં આપસમાં ભરાવી ત્યાં પગ ઉપર રાખવાં તેને ભદ્રાસન કહે છે. ૧૩૦.

દંડાસન.

શ્લિષ્ટાંગુલી શ્લિષ્ટગુલ્ફૌ મૂશ્લિષ્ટોરૂ પ્રસારયેત્ ॥

યત્રોપવિચ્ચ પાદૌ તદ્દંડાસનમુદીરિતમ્ ॥ ૧૩૧ ॥

બેસીને આંગલીઓ, ગુલ્ફ અને સાથળ એ ત્રણે જમીનની સાથે અડકે તેવી રીતે પગ પ્રસારવા-લાંબા કરવા-તેને દંડાસન કહેલું છે. ૧૩૧.

ઉત્કટિક તથા ગોદોહિક આસન.

પુતપાષ્ણિસમાયોગે પ્રાહુસ્ત્કટિકાસનમ્ ॥

પાષ્ણિભ્યાં તુ સુવસ્ત્યાગે તત્સ્યાદ્ ગોદોહિકાસનમ્ ॥ ૧૩૨ ॥

કેડની નીચેના ઢગરાઓ (કુલાઓ) ને પાનીની સાથે નીચે જમીન ઉપર અડકાડવા તેને ઉત્કટિકાસન કહે છે (તે આસનમાં મહાવીર દેવને કેવલજ્ઞાન થયું હતું) અને પગની પાનીઓ જમીન સાથે ન અડકે તેવી રીતે ગાય દોવાને આકારે બેસવું તેને ગોદોહિકાસન કહે છે. ૧૩૨.

કાયોત્સર્ગાસન.

પ્રાલંવિત્પ્રજદ્વન્દ્વમૂર્ધ્વસ્થસ્યાસિતસ્ય વા ॥

સ્થાનં કાયાનપેક્ષં યત્ કાયોત્સર્ગઃ સકીર્તિતઃ ॥ ૧૩૩ ॥

બન્ને હુબ્જોને નીચી લકટતી રાખી, ઉભાં અથવા બેઠાં કાયાની અપેક્ષા રાખ્યા વગર રહેવું તેને કાયોત્સર્ગ આસન કહે છે. ૧૩૩.

આ આસનો તો એક દિગ્માત્ર ખતાવ્યાં છે પણ ખીન્ન અનેક આસનો છે છતાં:-

જાયતે येन येनेह विहितेन स्थिरं मनः ॥

तत्तदेव विधातव्यमासनं ध्यानसाधनम् ॥ ૧૩૪ ॥

જે જે આસન કરવે કરી મન સ્થિર થાય, ધ્યાનના સાધનભૂત તે તે આસનોજ કરવાં. આંહી અમુક આસનજ કરવું જોઈએ તેવો કંઈ આગ્રહ નથી. સુખપૂર્વક લાંબો કાળ ચિત્ત સમાધિમાં બેસી શકાય તે આસન કરવા લાયક છે. આ સર્વ આસનોમાંથી તેલું પોતાને યોગ્ય કોઈ પણ આસન કરવું. ૧૩૪.

सुखासनसमासीनः मुश्चिष्टाधरपल्लवः ॥

नासाग्रन्यस्तद्वદ्દ્વો दंतैर्दंतानसंपृशन् ॥ ૧૩૫ ॥

प्रसन्नवदनः पूर्वाभिमुखो वाप्युदङ्मुखः ॥

अप्रमत्तः सुसंस्थानो ध्याता ध्यानोद्यतो भवेत् ॥ ૧૩૬ ॥

લાંબા વખત સુધી સુખે બેસી શકાય તેવા આસને બેસી પવન ખહાર ન જાય તેવી રીતે મજબુતાઈથી બન્ને હોઠો બંધ કરી નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર બન્ને દૃષ્ટિ સ્થાપન કરી, ઉપરના દાંતોની સાથે નિચેના દાંતોનો સ્પર્શ ન થાય તેવી રીતે દાંતોને રાખી, (દાંતની સાથે દાંત લાગવાથી મન સ્થિર થતું નથી) રજો, તમો-શુશુરહિત ભૂકુટીના વિશ્લેષો વિનાતું પ્રસન્ન સુખ કરી, પૂર્વ સન્સુખ યા ઉત્તર સન્સુખ બેસી (અથવા જીનેશ્વરની પ્રતિમા સન્સુખ બેસી) અપ્રમત્ત અને શરીરને સરલ (સિદ્ધું) યા મેરુદંડને અક્ષક રાખી ધ્યાતાએ ધ્યાન કરવા માટે ઉદ્યમવાન થવું. ૧૩૫-૧૩૬.

इति आचार्य श्री हेमचंद्रविरचिते योगशास्त्रे मुनिश्री केशर-
विजयगणिकृत वालावचोद्ये चतुर्थः प्रकाशः

ૐ

॥ અથ પંચમઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

પ્રાણાયામ.

યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એમ યોગનાં આઠ અંગો છે. તેમાં યોગ્ય અંગ પ્રાણાયામ છે. પતંજલિ પ્રમુખ યોગાચાર્યોએ મોક્ષ સાધન માટે પ્રાણાયામને ઉપયોગી ગણી સ્વીકાર્યો છે. પણ ખરી રીતે પ્રાણાયામ મોક્ષના સાધનરૂપ ધ્યાનમાં ઉપયોગી નથી, છતાં પણ શરીર નિરોગતા અને કાળજ્ઞાનાદિમાં ઉપયોગી છે, એમ ધારી અમે પણ પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ આંહી આપીએ છીએ.

પ્રાણાયામસ્તતઃ કૌશ્વિત્ આશ્રિતો ધ્યાનસિદ્ધયે ॥

શક્યો નેતરથા કર્તુમનઃપવનનિર્જયઃ ॥ ૧ ॥

આસન જ્ય કર્યા અનંતર કોઇ પતંજલિ પ્રમુખે ધ્યાન સિદ્ધિ માટે પ્રાણાયામનો આશ્રય લીધો છે. કેમકે પ્રાણાયામ કર્યા સિવાય મન અને પવનનો જ્ય થઈ શકતો નથી. ૧.

પ્રાણાયામથી પવનનો જ્ય થાય પણ મનનો જ્ય કેમ થાય તેનો ઉત્તર આપે છે.

મનો યન્ન મરુત્તન્ન મરુદ્યન્ન મનસ્તતઃ ॥

અતસ્તુલ્યક્રિયાવેતૌ સંવીતૌ સ્ત્રીરનીરવત્ ॥ ૨ ॥

મન જે ઠેકાણે છે, તે ઠેકાણે પવન છે. અને જ્યાં પવન છે ત્યાં મન છે. આ કારણથી સરખી ક્રિયાવાળાં મન અને પવન દુધ ને પાણીની માફક એકઠાં મળેલાં રહે છે. ૨.

વિવેચનઃ—મન અને પવનની ક્રિયા તથા સ્થાન એકસરખું છે. શરીરના કોઇ પણ ભાગ ઉપર મનને રોકશો તો તે ઠેકાણે અવશ્ય પવનનો અટકારો થતો જણાયે. મનને કોઇ પણ ભાગ ઉપર

રોકવું એટલે ઉપયોગ રાખી તે તે ભાગે ઉપર જોયા કરવું. આમ કરવાથી ખીજા કોઈ પણ વિચાર સંબંધી મનની ક્રિયા બંધ પડશે, અને જે ઠેકાણે રોકવામાં આવ્યું છે તે ઠેકાણે ઉપયોગની જાગૃતિ હોવાથી વિચાર નહિ કરે, પણ ઉપયોગની જાગૃતિ સુધી લાંબ રોકાઈ રહેશે અને પવન પણ લાંબ ઘટક ઘટક એવા શબ્દ કરતો કે કોઈ ખીજા પણ રીતે લાંબ છે એમ અનુભવાશે. ૨.

મન પવનનું તુલ્ય ક્રિયાપણું બતાવે છે.

एकस्यनाशेऽन्यस्य स्यान्नाशो वृत्तौ च वर्तनम् ॥

ध्वस्तयोरिन्द्रियमतिध्वंसान्मोक्षश्च जायते ॥ ३ ॥

મન, પવન, બેમાંથી એકનો નાશ થયે ખીજાનો નાશ થાય છે, અને બેઉમાંથી એક હોય તો ખીજો પણ બન્યો રહે છે. બેઉનો નાશ થવાથી ઇન્દ્રિય અને બુદ્ધિના વ્યાપારનો નાશ થાય છે. અને ઇન્દ્રિયની પ્રવૃત્તિ તથા મનના વિચારો બંધ થવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિવેચન:—મન અને પવનનો નાશ શરીરમાંથી જીવ જવા પછી થઈ જાય છે. ત્યારે ઇન્દ્રિય તથા વિચારની પ્રવૃત્તિ પણ બંધ થાય છે. તે આંહી ગ્રહણ કરવાની નથી, અને તેથી મોક્ષ થતું નથી. પણ આત્મ ઉપયોગની પૂર્ણ જાગૃતિ હોય ત્યારે મન અને પવનની પ્રવૃત્તિ બંધ થાય છે; તે પ્રવૃત્તિ બંધ થતાં ઇન્દ્રિયના વ્યાપારો અને બુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ બંધ થાય છે, તે આંહી ગ્રહણ કરવાની છે અને તેથીજ મોક્ષ મળે છે. ૩.

પ્રાણાયામ.

પ્રાણાયામનું લક્ષણ અને તેના લેહો.

प्राणायामो गतिच्छेदः श्वासप्रश्वासयोर्मतः ॥

रेचकः पूरकश्चैव कुंभकश्चेति स त्रिधा ॥ ४ ॥

શ્વાસ ઉત્છ્વાસની ગતિનો નિરોધ કરવો, તેને પ્રાણાયામ કહે છે. તે પ્રાણાયામ રેચક, પૂરક અને કુંભક એમ ત્રણ પ્રકારનો છે. ૪.

વિવેચન:—નાસિકાદિના છિદ્રોથી બહાર નીકળતા વાયુને શ્વાસ કહે છે. બહારથી અંદર પ્રવેશ કરતા વાયુને નિશ્વાસ કહે છે. તે બેઉ પ્રકારના વાયુની ગતિને રોકવી તેને પ્રાણાયામ કહે છે. તે પ્રાણાયામનો અભ્યાસ આ પ્રમાણે કરવાનો છે કે પ્રથમ જે નાસિકાના છિદ્રમાંથી પવન વહેતો હોય તેના બીજા છિદ્રને અંશુઠાથી દબાવી સોળ ઍંકાર ગણાય તેટલા વખત સુધી ચાલતા પવનવાળા નાસિકાના છિદ્રથી પવનને ખેંચવો. ચોસઠ ઍંકાર ગણાય તેટલા વખત નાસિકા આગળ રોકી રાખવો અને બત્રીશ ઍંકાર ગણાય તેટલા વખતે જે નાસિકાના છિદ્રથી પવન પૂર્યો છે તેની બીજી બાજુના છિદ્રથી હળવે હળવે પવન બહાર કાઢવો. પવન બહાર કાઢતી વખતે બીજી નસકોરૂં અંશુઠાથી દબાવી રાખવું. પછી જે નસકોરાથી રેચક કર્યો હોય તેજ નસકોરાથી પૂરક કરી, પૂર્વે કહેલ વખત પ્રમાણે કુંભક કરી, બીજા નસકોરાથી રેચક કરવો—એ એક પ્રાણાયામ થયો.

આ સામાન્ય પ્રાણાયામ છે. સામાન્ય પ્રાણાયામે પ્રથમ અભ્યાસ કરી, પછી બત્રીશ ઍંકાર જેટલા વખતે વાયુ પુરવો, એકસો અઠ્ઠાવીસ ઍંકાર પ્રમાણે રોકવો અને ચોસઠ ઍંકારે રેચન કરવો. એ વિશેષ પ્રાણાયામ છે. આ પ્રમાણે અભ્યાસે કરી પવનનો જય કરવો. હળવે હળવે યુક્તિપૂર્વક પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરવાથી સારો ફાયદો થાય છે. પણ યુક્તિ સિવાય અવિધિથી પ્રાણાયામ કરતાં હિઝ (હુઠકી), શ્વાસ, ખાંસી અને મસ્તક તથા કાનની વેદના વિગેરે રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. માટે જેમ સિંહ, બ્યાદ્ર અને હાથી વિગેરે પ્રાણીઓ હળવે હળવે યુક્તિથી વશ થાય છે તેમ વાયુને વશ કરવો. તેમ ન કરવામાં આવે તો જેમ સિંહાદિ વશ કરનારનેજ મારી નાખે છે, તેમ પ્રાણાયામ કરનારને રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે સાવચેતી રાખી હળવે હળવે પૂરક કરવો, હળવે હળવે વાયુને રોકવો (કુંભક કરવો) અને હળવે હળવે રેચન કરવો (શરીરથી બહાર કાઢવો). ૪

બીજા આચાર્યના મતે પ્રાણાયામના સાત ભેદો કહે છે.

પ્રત્યાહારસ્તથા શાંતિ ઉત્તરશ્ચાધરસ્તથા ॥

અભિસેદૈશ્વતુર્મિસ્તુ સમ્પથા કીર્ત્યતે પરૈઃ ॥ ૬ ॥

પ્રત્યાહાર, શાંતિ, ઉત્તર અને અધર આ ચાર ભેદો સહિત (પૂર્વના ત્રણ સાથે મેળવતાં) સાત પ્રકારનો પ્રાણાયામ છે, એમ કેટલાક આચાર્ય કહે છે. ૫.

એ સાતનાં અનુક્રમે લક્ષણો ખતાવે છે.

યત્કોષ્ઠાદતિયત્નેન નાસાત્રહ્મપુરાનૈઃ ॥

વહિઃ પ્રભેષણં વાયોઃ સ રેચક ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ ૬ ॥

કોઠામાંથી ઘણા પ્રયત્નપૂર્વક-નાસિકા, પ્રહારંધ્ર અને મુખે કરી વાયુને બહાર કાઢવો તેને રેચક પ્રાણાયામ કહ્યો છે. ૬.

સમાક્રુજ્ય યદાપાનાત્ પૂરણં સ તુ પૂરકઃ ॥

નાભિપદ્મે સ્થિરીકૃત્ય રોધનં સ તુ કુંભકઃ ॥ ૭ ॥

બહારથી પવનને ખેંચીને અપાન (શુદ્ધાદાર) પર્યંત કોઠામાં પૂરવો તે પૂરક અને નાભિકમળમાં સ્થિર કરીને તેને રોકવો-તે કુંભક કહેવાય છે. ૭.

સ્થાનાત્સ્થાનાંતરોત્કર્ષઃ પ્રત્યાહારઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥

તાલુનાસાનનદ્વારૈર્નિરોધઃ શાંતિ ઉચ્યતે ॥ ૮ ॥

એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં વાયુને ખેંચી જવો તેને પ્રત્યાહાર કહ્યો છે અને તાળવું, નાસિકા તથા મુખના દ્વારોથી વાયુનો નિરોધ કરવો તેને શાંતિ કહે છે. ૮.

વિવેચનઃ—નાભિથી વાયુને ખેંચી હૃદયમાં લઈ જવો, હૃદયથી નાભિમાં લઈ જવો વિગેરે એક ઠેકાણેથી બીજા ઠેકાણે લઈ જવો તે પ્રત્યાહાર પ્રાણાયામ શાંતિ અને કુંભકમાં ફેર એટલો જણાય છે કે કુંભકમાં, નાભિકમળમાં પવનને રોકવામાં આવે છે અને શાંતિમાં તેવો નિયમ નથી પણ નિકળવાનાં દ્વારોથી રોકવો તેવો સામાન્ય નિયમ છે. ૮.

આપીયોર્ધ્વં યદુત્કૃષ્ય હૃદયાદિષુ ધારણમ્ ॥

ઉત્તરઃ સ સમાખ્યાતો વિપરીતસ્તતોઽધરઃ ॥ ૯ ॥

બહારના વાયુને પીને ઉંચે એંચી હૃદયાદિકને વિષે ધારી રાખવો તે ઉત્તર પ્રાણાયામ અને તેથી અવળી રીતે એટલે નાસિ આદિ નિત્યા પ્રદેશમાં ધારી રાખવો તે અધર પ્રાણાયામ. ૯.

વિવેચનઃ—આંહી એ શંકા થાય છે કે રેચકાદિમાં પ્રાણાયામ કેવી રીતે સંભવે કેમકે પ્રાણાયામનો અર્થ એવો થાય છે કે શ્વાસ પ્રશ્વાસની ગતિનો નિરોધ કરવો તે, તે રેચકાદિમાં બની શકતો નથી. તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે કે રેચક કયાં પછી પ્રાણને નાસિકાના દ્વાર આગળ બહારજ રોકવો. અંદર આકર્ષવો નહિ તેમ મૂકવાનો તો છેજ નહિ. એટલે તે શ્વાસ પ્રશ્વાસની ગતિ વિષ્ણેદરૂપ પ્રાણાયામ કહી શકાય. તેમજ પૂરકમાં બહારના વાયુને હળવે હળવે આકર્ષીને કોઠામાં રોકવો. ત્યાંથી રેચવો નહિ અને પૂરવો પણ નહિ એટલે ત્યાં ગતિવિષ્ણેદરૂપ પ્રાણાયામ થયો. એવી રીતે સર્વ પ્રાણાયામમાં શ્વાસ પ્રશ્વાસની ગતિને રોકવાનું બની શકે છે. ૯.

પ્રાણાયામનું ફળ.

રેચનાદુદરવ્યાધિઃ કફસ્ય ચ પરિક્ષયઃ ॥

પુષ્ટિઃ પૂરકયોગેન વ્યાધિઘાતશ્ચ જાયતે ॥ ૧૦ ॥

રેચક પ્રાણાયામથી ઉદર (પેટ) ની વ્યાધિ અને કફનો નાશ થાય છે અને પૂરક પ્રાણાયામના યોગે શરીરને પુષ્ટિ મળે છે, તથા વ્યાધિ (રોગ) ની શાંતિ થાય છે.

વિકસત્યાશુ હૃત્પદ્મં ગ્રંથિરંતર્વિભિદ્યતે ॥

બલસ્યૈર્યવિવૃદ્ધિશ્ચ કુંભનાદ્ ભવતિ સ્ફુટમ્ ॥ ૧૧ ॥

હૃદયકમળ તત્કાળ વિકસ્વર થાય છે, અંદરની ગાંઠ લેદાય છે, શરીરમાં બળની વૃદ્ધિ થાય છે અને વાયુ સ્થિર રહી શકે છે. કુંભક કરવાથી ઉપર પ્રમાણે પ્રગટ રીતે બની શકે છે. ૧૧.

પ્રત્યાહારાદ્ વલં કાંતિર્દોષશાંતિશ્ચ શાંતિતઃ ॥

ઉત્તરાધરસેવાતઃ સ્થિરતા કુંભકસ્ય તુ ॥ ૧૨ ॥

પ્રત્યાહાર નામના પ્રાણાયામથી શરીરમાં બળ અને કાંતિ આવે છે, શાંત નામના પ્રાણાયામથી વાતપિત્ત અને કફ અથવા ત્રિદોષ (સન્નિપાત) ની શાંતિ થાય છે અને ઉત્તર તથા અધર પ્રાણાયામની સેવાથી કુંભકની સ્થિરતા થાય છે. ૧૨.

અત્યાર સુધીનું વિવેચન પ્રાણ વાયુને માટે આવ્યું છે. આ પ્રાણાયામથી એકલા પ્રાણ વાયુનો જ્ય થાય છે તેમ નથી, પણ પાંચે બાતના વાયુનો જ્ય થાય છે તેજ બતાવે છે.

વાયુનાં સ્થાનાદિ અને તેનો જ્ય કરવાનો ઉપાય.

પ્રાણમપાનસમાનાવૃદાનં વ્યાનમેવ ચ ॥

પ્રાણાયામૈર્જયેત્ સ્થાનવર્ણાક્રિયાર્થવીજવિત્ ॥ ૧૩ ॥

પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન આ પાંચ વાયુનો તે વાયુનાં સ્થાન, વર્ણ, ક્રિયા, અર્થ અને બીજને બહુનાર યોગિએ પ્રાણાયામે કરી જ્ય કરવો. ૧૩.

વિવેચનઃ—શ્વાસ, નિશ્વાસાદિ ઘણો વ્યાપાર કરે તે પ્રાણવાયુ ૧, મૂત્ર, પુરિષ (વિષા) અને ગર્ભાદિકને શરીરની બહાર લાવે તે અપાનવાયુ ૨, અનાજ અને પાણી આદિ પદાર્થોની પરિપકવતાથી ઉત્પન્ન થતા રસોને યથાયોગ્ય સ્થાનકે પહોંચાડે તે સમાન વાયુ ૩, રસાદિને ઉચે લઈ જનાર તે ઉદાન વાયુ ૪, અને સઘળા શરીરને વ્યાપીને રહે તે વ્યાન વાયુ ૫. આ પાંચે વાયુનાં સ્થાન, વર્ણ, ક્રિયા, અર્થ અને બીજ અનુક્રમે બતાવવામાં આવશે. ૧૩.

પ્રાણ વાયુના સ્થાનાદિક કહે છે.

પ્રાણો નાસાગ્રહૃન્નાભિપાદાંગુષ્ઠાંતમો હરિત્ ॥

ગમાગમપ્રયોગેણ તજ્જયો ધારણેન ચ ॥ ૧૪ ॥

પ્રાણવાયુ નાસિકાના અથ ભાગ ઉપર, હૃદયમાં, નાભિમાં અને પગના અંગુઠા પર્યંત પ્રસરેલો છે. તેનો વર્ણ લીલો, નવાં ઉગેલાં

તૃણના જેવો છે અને ગમાગમના પ્રયોગે કરીને તથા ધારણા વડે કરીને તેનો જ્ય કરવો. ૧૪.

વિવેચન:—ગમ એટલે રેચકક્રિયા, આગમ એટલે પૂરક ક્રિયા, અને ધારણ એટલે કુંભકની ક્રિયા—એ ત્રણ કર્મે કરી એક પ્રાણાયામ થાય. આ પ્રાણાયામ ક્રિયાએ કરી પ્રાણવાયુનો જ્ય કરવો, અર્થાત્ જે જે ઠેકાણે જે જે વાયુનું સ્થાન બતાવ્યું છે તે તે ઠેકાણે રેચક, પૂરક અને કુંભક રીતે તે વાયુનો જ્ય કરવો. આંહી નાસિકાનો અગ્ર ભાગ, હૃદય, નાસિકા અને અંગુઠા પર્યંત એ સર્વ સ્થાનો બતાવ્યાં. હીલો રગ એ વર્ણ જણાવ્યો અને રેચક, પૂરક, કુંભક, રૂપ ગમાગમ પ્રયોગ તે ક્રિયા બતાવી. પૂર્વે જણાવેલ પાંચમાંથી આંહી ત્રણ બતાવ્યાં અને બાકી રહેલા અર્થ ને બીજ એ બે પાંચ વાયુના સ્થાનાદિ ત્રણ બતાવ્યા પછી જણાવવામાં આવશે.

એજ ગમાગમ પ્રયોગ અને ધારણ બતાવે છે.

નાસાદિસ્થાનયોગેન પૂરણાદ્રેચનાન્મુહુઃ ॥

ગમાગમપ્રયોગઃ સ્યાત્ ધારણં કુંભનાત્પુનઃ ॥ ૧૫ ॥

નાસિકાદિ સ્થાને કરી વારંવાર વાયુને પૂરવે કરી અને રેચન કરવે, કરી ગમાગમ પ્રયોગ થાય છે અને તે વાયુને તે તે ઠેકાણે રોકવાથી (કુંભક કરવાથી) ધારણ નામનો પ્રયોગ થાય છે. ૧૫.

અપાન વાયુનાં સ્થાનાદિ બતાવે છે.

અપાનઃ કૃષ્ણસ્મન્યાપૃષ્ઠપૃષ્ઠાંતપાર્ણિગઃ ॥

જેયઃ સ્વસ્થાનયોગેન રેચનાત્પૂરણાન્મુહુઃ ॥ ૧૬ ॥

અપાન વાયુનો વર્ણ કાળો છે. કંઠની પાછલી નાડિ, પુંઠ, ગુદા અને પહાનીમાં તેનું સ્થાન છે. તે સ્થાનમાં વારંવાર રેચક પૂરક કરવેકરી અપાન વાયુનો જ્ય કરવો. ૧૬.

ગતિ આગતિનો પ્રયોગ કેવી રીતે કરવો તે બતાવે છે. ૨૫૨

સમાન વાયુનાં સ્થાનાદિ.

શુક્રઃ સમાનો હૃન્નાપિસર્વસંધિષ્વચસ્થિતઃ ॥

જેયઃ સ્વસ્થાનયોગેનાસક્રુદ્રેચનપરણાત્ ॥ ૧૭ ॥

સમાન વાયુને વર્ણુ ધોળો છે. હૃદય, નાભિ અને સર્વ સાંધા-
ઓને વિષે તેનું રહેવાનું સ્થાન છે. તે સ્થાને વારંવાર રેત્રક પૂરક,
(કુંભક) કરવેકરી તેનો જ્ય કરવો. ૧૭.

ઉદાન વાયુનાં સ્થાનાદિ.

રક્તો હૃત્કંઠતાલુભ્રૂમધ્યમૂર્ધ્નિ ચ સંસ્થિતઃ ॥

ઉદાનો વશ્યતાં નેયો ગન્યાગતિનિયોગતઃ ॥ ૧૮ ॥

ઉદાન વાયુને રંગ લાલ છે. હૃદય, કંઠ, તાળવું (દશમદ્વાર)
શુક્રીના મધ્ય ભાગમાં અને મસ્તકમાં તેનું સ્થાન છે (તે રહે છે.)
ગતિ ને આગતિના પ્રયોગથી તેને વશ કરવો. ૧૮.

ગતિ આગતિનો પ્રયોગ કેવી રીતે કરવો તે બતાવે છે.

નાસાકર્ષણયોગેન સ્થાપયેત્તં હૃદાદિષુ ॥

વલાદુત્કૃપ્યમાર્ણં ચ રુઢ્વા રુઢ્વા વર્ણં નયેત્ ॥ ૧૯ ॥

નાસિકાએ બહારથી વાયુને ખેંચી તેને હૃદયાદિકમાં સ્થાપન
કરવો. ભરથી તે વાયુ ખીન્ને ઠેકાણે આલ્યો જતો હોય તો તેને
વારંવાર રોકી રોકીને વશ કરવો. ૧૯.

વિવેચનઃ—આ ઉપાય દરેક વાયુ છૂતવા માટે લાગુ પાડવાનો
છે. જ્યાં જ્યાં વાયુને રહેવાનાં સ્થાને બતાવવામાં આવ્યાં છે, ત્યાં
ભાં પહેલો પૂરક કરી (એટલે બહારથી નાસિકાદ્વારા વાયુને અંદર
ખેંચી) તે તે સ્થાને રોકી રાખવો; એટલે ખેંચવો કે મૂકવો એ
બેઉ ક્રિયા અંધ કરવી. તેમ થતાં તે વાયુ તે તે ઠેકાણે અમુક વખત
સુધી સ્થિર રહેશે. કદાચ ભર કરી તે વાયુ ખીન્ને ઠેકાણે આલ્યો
જાય તો તે તે સ્થળે વારંવાર રોકી રોકીને (એટલે કુંભક કરીને)
કેટલોક વખત રાખીને પાછો રેત્રક કરી દેવો (નાસિકાના એક છિદ્ર-

દ્વારા હળવે હળવે બહાર કાઢી નાંખવો). પાછો તેજ છિદ્રથી અંદર ખેંચી કુંભક કરવો—આ પ્રકારે તે તે વાયુનો જય કરવો યા પોતાને સ્વાધીન કરવો. ૧૯.

વ્યાન વાયુનાં સ્થાનાદિ ખતાવે છે.

सर्वत्वष्टतिको व्यानः शक्रकामुकसन्निभः ॥

जेतव्यः कुंभकाम्यासात्संकोचप्रसृतिक्रमात् ॥ २० ॥

વ્યાન વાયુનો વર્ણુ ઇદ્રધનુષ્યના સરખો (વિવિધ રંગી) છે. ચામડીના સર્વ ભાગોમાં તેનું સ્થાન છે. સંકોચ અને પ્રસૂતિ (પૂરક અને રેચક) ના ક્રમે કુંભકના અભ્યાસથી તેનો જય કરવો. ૨૦.

પાંચ વાયુનાં ધ્યાતવ્ય ખીન્ને ખતાવે છે.

प्राणापानसमोदानव्यानेष्वेषु च वायुषु ॥

यै वै वै रौ लौ बीजानि ध्यातव्यानि यथाक्रमम् ॥ २१ ॥

પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન એ પાંચ વાયુને વિષે અતુક્રમે યૈ, વૈ, રૌ, લૌ આ પાંચ ખીન્નેનું ધ્યાન કરવું. ૨૧.
વિવેચન.—પ્રાણાદિ વાયુનાં જે સ્થાનો ખતાવવામાં આવ્યાં છે, તે તે સ્થાને પ્રાણાદિ વાયુનો જય કરવા માટે પૂરક, કુંભક અને રેચક કરતી વખતે પ્રાણાદિ વાયુના યૈ આદિ ખીન્નેનું ધ્યાન કરવું. અર્થાત્ પ્રાણ વાયુનો જય કરતી વખતે યૈ, અપાનના જય વખતે વૈ, સમાનના જય વખતે રૌ, ઉદાનના જય વખતે રૌ અને વ્યાનના જય વખતે લૌ નું ધ્યાન કરવું. ધ્યાન કરવું એટલે તે યૈ આદિ અક્ષરની આકૃતિ કલ્પી તેનો બપ પૂરક, કુંભક અને રેચક કરતી વખતે કરવો. ૨૧—(પ્રાણાદિ વાયુના જય કરવાનું અર્થ—પ્રયોજન શું છે તે પાંચમો ભેદ ખતાવે છે.)

વાયુ જય કરવાથી થતા ફાયદા.

प्राक्त्वयं जाठरस्याग्नेर्दीर्घश्वासमरुज्जयौ ॥

लाघवं च शरीरस्य प्राणस्य विजये भवेत् ॥ २२ ॥

પ્રાણવાયુને જીતવાથી (વશ કરવાથી) જ્વરાગ્નિની પ્રબળતા થાય, દીર્ઘશ્વાસ ચાલે (દમ ન ચઢે), વાયુને જ્ય થાય (ખાદી મટી જાય) અને શરીર હલકું થાય. ૨૨.

રોહણં ક્ષતભંગાદેરુદરાગ્નેઃ પ્રદીપનમ્ ॥

વર્ષોઽપ્ત્વં વ્યાધિઘાતઃ સમાનાપાનયોર્જયે ॥ ૨૩ ॥

સમાન વાયુ અને અપાન વાયુને જીતવાથી; ગડ, ગુંબડ અને ઘા આદિનાં ઘણુ (છીદ્રો) રૂઝાઈ જાય, હાડકું ભાગી ગયું હોય તે સંઘાઈ જાય, ઉદરની અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય, મલ મૂત્રાદિક થોડાં થાય અને રોગોનો નાશ થાય. ૨૩.

ઉત્ક્રાંતિર્વારિપંકાદૈશ્ચાવાધોદાનનિર્જયે ॥

જયે વ્યાનસ્ય શ્ચીતોષ્ણાસંગઃ કાંતિરોગિતા ॥ ૨૪ ॥

ઉદાન વાયુનો જ્ય કરવાથી ઉત્ક્રાંતિ એટલે મરણુ અવસરે દશમે દ્વારથી પ્રાણુત્યાગ કરી શકાય. પાણી તથા કાદવથી શરીરને ખાધા ન થાય, આદિ શબ્દથી કાંટાદિકની પીડા પણ ન થાય, શરીરનું તેજ વધે અને નિરોગતાની પ્રાપ્તિ થાય. ૨૪.

પાંચે વાયુને જીતવાનાં જીહ્વાં કૃળો બતાવી હવે પાંચે વાયુ જીતવાનું એકકું કૃળ બતાવે છે.

યત્ર યત્ર ભવેત્સ્થાને જંતો રોગઃ પ્રપીઢકઃ ॥

તત્ક્રાંતૈઃ ધારયેત્ તત્ર પ્રાણાદિમસ્તઃ સદા ॥ ૨૫ ॥

જે જે ઠેકાણે પ્રાણુઓને પીડા કરનાર રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તેની શાંતિને માટે તે તે ઠેકાણે પ્રાણુાદિ વાયુને ત્યાં રોકી રાખવો. ૨૫.

વિવેચનઃ—શરીરના કોઈ પણ ભાગમાં પાંચ વાયુમાંથી કોઈ પણ વાયુનું સ્થાન હોય છે, તે આગળ બતાવી ગયા છીએ. તો જે ઠેકાણે રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તે રોગ મટાડવા માટે પ્રથમ પૂરક કરી, તે રોગને ાણુ (રોગના ઉપર) કુંભક કરવો. આમ કરવાથી તે રોગ નાબુદ થશે. ઘણુ ભાગે વાત, પિત્ત અને કફની વિષમતાથી રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેવે ઠેકાણે વાયુને રોકવાથી ખરાબ તત્વો

ફર થઈ, વાયુ પ્રસુખની વિષમતા આલી જાય છે, અને મનુષ્ય નિરોગી બને છે. આમ કરવાથી કર્મનાં સિદ્ધાંતોને કોઈ પણ રીતે હાનિ પહોંચતી નથી, કેમકે કેટલાએક રોગોની કે અથાતા વેદનીની શાંતિ આવા ઉપચારોથી કે આનાં નિમિત્તોથી પણ થઈ શકે છે. કોઈ કર્મ એકજ રીતે વેદવાતું કે નિર્જ્વવાતું બની શકે એવો સિદ્ધાંત નથી.

(પ્રાણાદિક વાયુને જીતવાનાં શ્લોકો ખતાવી હુવે તેની ધારણા કરવાતું કહે છે.) ૨૫.

વાયુની ધારણા.

एवं प्राणादिविजये कृताभ्यासः प्रतिक्षणम् ॥

धारणादिकमभ्यस्येन्मનःस्वैर્યકृते सदा ॥ ૨૬ ॥

આ પ્રમાણે પ્રાણાદિ વાયુને જીતવા માટે વારંવાર અભ્યાસ કરીને મનને સ્થિર કરવા માટે નિરંતર ધારણાદિકનો (આદિ શબ્દથી ધ્યાન, સમાધિનો) અભ્યાસ કરવો. ૨૬.

પાંચ શ્લોકે કરી ધારણાતું સ્વરૂપ ખતાવે છે.

उक्तासनसमासीनो रेचयित्वानिलं ज्ञनैः ॥

आपादांगुष्ठपर्यंतं वाममार्गेण पूरयेत् ॥ ૨૭ ॥

पादांगुष्ठे मनःपूर्वं रुद्ध्वा पादतले ततः ॥

पाष्णो गुल्फे च जंघायां जानुन्यूरौ गुदे ततः ॥ ૨૮ ॥

श्लिंगे नाभौ च तुंदे च हृत्કંઠે રસનેપિ ચ ॥

तालुनासाग्रनेत्रे च भ्रुगोर्भाले शिरस्यथ ॥ ૨૯ ॥

एवं रश्मिक्रमेणैव धारयन्मरुता सह ॥

स्थानात्स्थानાંતરં નીત્વા યાવદ્ બ્રહ્મપુરં નયેત્ ॥ ૩૦ ॥

તતઃ ક્રમેણ તેનૈવ પાદાંગુષ્ઠાંતમાનયેત્ ॥

नाभिपद्मांतरं नीत्वा ततो वायुं विरेचयेत् ॥ ૩૧ ॥

પંચમિઃ કુલકં

પૂર્વે ચોથા પ્રકાશમાં બતાવેલ આસને બેસી, હળવે હળવે પવન રેચક કરી (પવનને બહાર કાઢી) નાસિકાના ઠાબા છિદ્રથી પવનને અંદર ખેંચીને પગના અંશુઠા સુધી પહોંચે ત્યાં સુધી પૂરવો, પછી પ્રથમ પગના અંશુઠા ઉપર મનને રોકવું. (જ્યાં મન ત્યાં પવન એ ન્યાયથી મનને રોકવાનું કહેતાં પવન પણ તેજ ઠેકાણે રોકાય) પછી અનુક્રમે પગનાં તળીયાં ઉપર, પાનીમાં, ગુદ્ધમાં, જંઘામાં, બાજુમાં, સાથળમાં, ગુદામાં, લિંગમાં, નાભિમાં, પેટમાં, હૃદયમાં, કંઠમાં, શુભ ઉપર, તાલુમાં, નાકના અગ્ર ભાગ ઉપર, નેત્રમાં, ભ્રૂકુટિમાં, કપાલમાં અને માથામાં એમ એક પછી એક સ્થાનમાં આગળ વધતાં, વાયુની સંઘાતે મનને છેત્રટમાં પ્રહારંધ્ર પર્યંત લઈ જવું. ત્યાર પછી તેજ ક્રમે પાછા ફરી પગના અંશુઠામાં મન સહિત પવનને લાવી, ત્યાંથી નાભિકમળમાં લઈ જઈ વાયુનો રેચક કરવો.
૨૭-૨૮-૨૯-૩૦-૩૧.

વાયુની ધારણાનું ક્લ.

પાદાંગુષ્ઠાદાં જંઘાયાં જાનૂરુગુદમેહને ॥
ધારિતઃ ક્રમગો વાયુઃ શીઘ્રગત્યૈ વલ્લય ચ ॥ ૩૨ ॥
નાભૌ જ્વરાદિઘાતાય જઠરે કાયગુદ્ધયે ॥
જ્ઞાનાય હૃદયે કૂર્મનાહયાં રોગજરાચ્છિદે ॥ ૩૩ ॥
કંઠે શુત્તર્પનાગાય જિહ્વાગ્રે રસસંવિદે ॥
ગંધજ્ઞાનાય નાસાગ્રે રૂપજ્ઞાનાય ચક્ષુષોઃ ॥ ૩૪ ॥
ખાલે તદ્રોગનાશાય ક્રોધસ્યોપશમાય ચ ॥
બ્રહ્મરંધ્રે ચ સિદ્ધાનાં સાક્ષાદર્શનહેતવે ॥ ૩૫ ॥

પગના અંશુઠામાં, જંઘામાં, ઘુટણમાં, સાથળમાં, ગુદામાં અને લિંગમાં અનુક્રમે વાયુને ધારી રાખવામાં ઉતાવળી ગતિ અને બળની પ્રાપ્તિ થાય છે. નાભિમાં વાયુને ધારી રાખવામાં તાવ ઉતરી ભય છે, જઠરમાં ધારી રાખવાથી મળ સાફ થઈ શરીર શુદ્ધ રહે છે.

હૃદયમાં ધારી રાખવાથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. કુર્મનાડીમાં રાખવાથી રોગ અને વૃદ્ધાવસ્થાનો નાશ થાય છે. (વૃદ્ધાવસ્થામાં યુવાન જેવું શરીર બન્યું રહે છે.) કંઠમાં વાયુને ધારવાથી ભુખ અને તરસ લાગતી નથી, લાગી હોય તોપણ શાંત થાય છે. જીભમાં અગ્ર ભાગ ઉપર વાયુને રોકવાથી સર્વ જાતના રસતું જ્ઞાન થાય છે. નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર રોકવાથી ગંધનું જ્ઞાન થાય છે. ચક્ષુમાં ધારી રાખવાથી રૂપોનું જ્ઞાન થાય છે. કપાલમાં ધારી રાખવાથી કપાળના રોગનો નાશ છે, અને ક્રોધની શાંતિ થાય છે (ક્રોધવાળો સ્વભાવ મટી જાય છે), અને પ્રહારંધ્રમા વાયુને રોકી રાખવાથી સાક્ષાત્ સિક્ષાનાં દર્શન થાય છે. ૩૨-૩૩-૩૪-૩૫.

ધારણાનું સ્વરૂપ ખતાવી હવે પવનનું ચૈષ્ટિત ખતાવે છે.

અભ્યસ્ય ધારણામેવં સિદ્ધીનાં કારણં પરમ્ ॥

ચૈષ્ટિતં પવમાનસ્ય જાનીયાદ્ ગતમંશયઃ ॥ ૩૬ ॥

આ પ્રમાણે ધારણાનો અભ્યાસ કરી સિદ્ધિઓના પરમ કારણુ રૂપ, સંશયરહિત પવનનું સ્વરૂપ જાણવું. ૩૬.

વિવેચન—ધારણાના અભ્યાસ પર્વત પવનનો અભ્યાસ કરવા પછી વિશેષ પવનનું જ્ઞાન મેળવતાં અનેક પ્રકારની સિદ્ધિઓ મેળવી શકાય છે. ૩૬.

વાયુના ચારાદિ અને તેનાં કૃણો.

નામેર્નિષ્ક્રામતશ્ચારં હૃન્મધ્યે નયતો ગતિં ॥

તિષ્ઠતો દ્વાદશાતિ તુ વિદ્યાત્સ્થાનં નમસ્વતઃ ॥ ૩૭ ॥

નાભિમાંથી પવનનું નિકળવું તે ચાર, હૃદયના મધ્યમાંથી જવું તે ગતિ અને પ્રહારંધ્રમાં રહેવું તે વાયુનું સ્થાન જાણવું. ૩૭.

તે ચારાદિકના જ્ઞાનનું ફલ કહે છે.

તત્ત્વારગમનસ્થાનજ્ઞાનાદભ્યાસયોગતઃ ॥

જાનીયાત્કાલમાયુશ્ચ શુભાશુભફલોદયસ્ ॥ ૩૮ ॥

તે વાયુના ચાર, ગમન અને સ્થાનને અભ્યાસે કરી જાણવાથી શુભ અને અશુભ ક્રમના ઉદયવાળાં કાળ અને આયુષ્ય જાણી શકાય છે. ૩૮.

હૃદયમાં મનને રોકવું અને તેથી થતા ફાયદા.

તતઃ શનૈઃ સમાકૃષ્ય પવનેન સમં મનઃ ॥

યોગી હૃદયપદ્માંતર્વિનિવેશ્ય નિયંત્રયેત્ ॥ ૩૯ ॥

પવનની સાથે મનને હુળવે હુળવે આકર્ષીને (ખેંચીને) યોગી-ઓએ તેને હૃદયકમળની અંદર પ્રવેશ કરાવીને ત્યાં રોકી રાખવું. ૩૯.

તતોઽવિદ્યા વિલીયંતે વિષયેચ્છા વિનશ્યતિ ॥

વિકલ્પા વિનિવર્તંતે જ્ઞાનમંતર્વિજૃંભતે ॥ ૪૦ ॥

હૃદયકમળમાં મનને રોકવાથી અવિદ્યા (કુવાસના યા મિથ્યાત્વ) નો વિલય (નાશ) થાય છે, પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોની ઇચ્છા વિનાશ પામે છે, વિકલ્પો નિવૃત્ત થાય છે, (ઉત્પન્ન થતા નથી) અને અંદર જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. ૪૦.

ક મંડલે ગતિર્વાયોઃ સંક્રમઃ ક ક વિશ્રમઃ ॥

કા ચ નાહીતિ જાનીયાત્ તન્ન ચિત્તે સ્થિરીકૃતે ॥ ૪૧ ॥

તેમજ વાયુની કયા મંડળમાં ગતિ છે, કયા તત્ત્વમાં સંક્રમ (પ્રવેશ) થાય છે, કયાં જઈ વિશ્રામ પામે છે, અને હુમણાં કઈ નાહી આવે છે, તે સર્વ હૃદયમાં મનને સ્થિર કરવાથી જાણી શકાય છે. ૪૧.

પ્રથમ ચાર મંડળો જણાવે છે.

મંડલાનિ ચ ચત્વારિ નાસિકાવિચ્ચે વિદુઃ ॥

ભૌમવારુણવાયવ્યાગ્નેયાસ્વાનિ યથોત્તરમ્ ॥ ૪૨ ॥

પાર્થિવ, વારુણ, વાયવ્ય અને આગ્નેય, આ ચાર મંડળો અનુક્રમે નાસિકાના વિવરમાં કહ્યાં છે. ૪૨.

પાર્થિવ મંડળનું સ્વરૂપ કહે છે.

પૃથિવીવીજસંપૂર્ણ વજ્રલાંછનસંયુતમ્ ॥

ચતુરસ્રં હૃતસ્વર્ણમમં સ્યાદ્ મૌમમંડલમ્ ॥ ૪૩ ॥

પૃથિવીનાં ધીજથી પરિપૂર્ણ (વ્યાપ્ત), વજ્રના લાંછન (ચિન્હ) થી યુક્ત, ચાર ખુણાવાળું અને તપાવેલા સોના સરખું પાર્થિવ મંડળ છે.

વિવેચન:—પાર્થિવધીજ “અ” અક્ષર છે. કેટલાએક આચાર્ય “લ”ને પણ પાર્થિવ ધીજ કહે છે. હેમચંદ્રાચાર્યશ્રીએ “ક્ષ” ને પાર્થિવ ધીજ તરીકે માન્યું છે. ૪૩.

વારૂણ્ય મંડળનું સ્વરૂપ.

સ્યાદર્ધચંદ્રસંસ્થાનં વારુણાક્ષરલાંછિતમ્ ॥

ચંદ્રામમૃતસ્યંદસાંદ્રં વારુણમંડલમ્ ॥ ૪૪ ॥

અષ્ટમીના ચંદ્ર સરખા આકારવાળું, વારૂણ્ય અક્ષર “વ” કારના ચિન્હવાળું, ચંદ્ર સરખું ઉજવળ, અને અમૃતના ઝરવા વડે કરી વ્યાપ્ત થએલું વારૂણ્ય મંડળ છે. ૪૪.

વાયવ્ય મંડળનું સ્વરૂપ.

સ્ત્રિઘાંજનઘનચ્છાયં સુવૃત્તં વિંદુસંકુલમ્ ॥

દુર્લક્ષ્યં પવનાક્રાંતં ચંચલં વાયુમંડલમ્ ॥ ૪૫ ॥

તૈલાદિકથી મિશ્રિત કરેલા અજનસમાન ગાઢ રયામ કાંતિવાળું, ગોળાકારવાળું, બિંદુનાં ચિન્હોથી વ્યાપ્ત, દુ.ખે દેખી શકાય તેવું, અને પવન ધીજ “ય”કારથી દબાયેલું, ચંચળ વાયુમંડળ છે. ૪૫.

આગ્નેય મંડળનું સ્વરૂપ.

ઉર્ધ્વજ્વાલાંચિતં મીમં ત્રિકોર્ણં સ્વસ્તિકાન્વિતમ્ ॥

સ્ફુલિંગપિંગં તદ્વીજં જ્ઞેયમાગ્નેયમંડલમ્ ॥ ૪૬ ॥

ઉંચી પ્રસરતી જ્વાલાયુક્ત, ભય આપતું, ત્રણ ખુણાવાળું, સ્વસ્તિક

(સાથીઆ)ના લાંછનવાણું, અગ્નિના કણ્ઠીયા સરખું, પીળા વર્ણવાણું, અને અગ્નિખીજ રેફ (°) સહિત, આગ્નેય મંડળ બાણુવું. ૪૬.

અભ્યાસેન સ્વસંવેદ્યં સ્યાન્મંડલચતુષ્ટયમ્ ॥

ક્રમેણ સંચરન્નત્ર વાયુર્જ્ઞેયશ્ચતુર્વિધઃ ॥ ૪૭ ॥

અભ્યાસ કરવાથી આ ચારે મંડળ અભ્યાસીને બાણી શકાય છે. આ ચાર મંડળમાં ચાલતો વાયુ અનુક્રમે ચાર પ્રકારનો બાણુવો. ૪૭.

તે વાયુના ચારે ભેદો ક્રમે બતાવે છે.

નાસિકારંધ્રમાપૂર્ય પીતવર્ણેઃ શનૈર્વહન્ ॥

કવોજ્ઞોઘાંગુલસ્વચ્છો ભવેદ્વાયુઃ પુરંદરઃ ॥ ૪૮ ॥

પુરંદર વાયુનો વર્ણ પીળો છે, સ્પર્શ કાંઈક શીત અને કાંઈક ઉષ્ણ છે, અને નાસિકાના વિવરને પૂરીને સ્વચ્છ તથા હળવે હળવે આઠ આંગુળના પ્રમાણમાં બહાર વહન થાય છે. ૪૮.

ધવલઃ શીતલોઽઘસ્તાત્ ત્વરિતત્ત્વરિતં વહન્ ॥

દ્વાદશાંગુલિમાનશ્ચ વાયુર્વરુણ ઉચ્યતે ॥ ૪૯ ॥

ધેાળા વર્ણવાળા, શીતળ સ્પર્શવાળા અને નીચે ઉતાવળે ઉતાવળે બાર આંગુલ પ્રમાણે વહન થતા વાયુને વરુણ વાયુ કહે છે. ૪૯.

ઉજ્જ્વળશીતશ્ચ કૃષ્ણશ્ચ વહંસ્તિર્યગનારતમ્ ॥

પદંગુલપ્રમાણશ્ચ વાયુ પવનસંજ્ઞિતઃ ॥ ૫૦ ॥

પવન નામનો વાયુ, કાંઈક ઉષ્ણ અને કાંઈક ઠંડો છે. વર્ણ કાળો છે અને નિરંતર છ આંગુલ પ્રમાણે તિરછેો વહન થાય છે. ૫૦.

વાલાદિત્યસમજ્યોતીરત્યુજ્જ્વળશ્ચતુરંગુલઃ ॥

આવર્ત્તવાન્ વહન્નૂર્ધ્વં પવનો દહનઃ સ્મૃતઃ ॥ ૫૧ ॥

ઉગતા સૂર્ય સમાન લાલ વર્ણવાળો, અતિ ગરમ સ્પર્શવાળો અને વઢોળીઆની માફક ઉચે ચાર આંગુલ વહન થતો દહનનામનો પવન કહ્યો છે. ૫૧.

વાયુ વહન થતી વખતે કરવા લાયક કાર્યો.

इंद्रं स्तंभादिकार्येषु वरुणं शस्तकर्मसु ॥

વાયુ મલિનલોલેષુ વરુણાદૌ વહ્નિમાદિશેત્ ॥ ૬૨ ॥

પુરંદર વાયુ વહેતો હોય ત્યારે સ્તંભનાદિ કાર્ય કરવાં. સારાં પ્રશસ્ત કાર્ય વરુણ વાયુમાં, મલિન અને અપણ કાર્યો પવન વાયુમાં, અને વશીકરણાદિ કાર્ય વહ્નિ નામનો વાયુ આલતો હોય ત્યારે કરવાં. પર.

પ્રારંભેલ કાર્યનો તથા પ્રશ્ન કરવાનો વાયુ વહન થતી વખતનો શુભાશુભ નિર્ણય.

छत्रचामरहस्त्यश्वारामराज्यादिसंपदम् ॥

મનીષિતં ફલં વાયુઃ સમાચષ્ટે પુરંદરઃ ॥ ૬૩ ॥

પુરંદર વાયુ વહન થતી વખતે આગળ ખતાવે છે તેના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરે, અથવા ચોતા માટે તેવાં કાર્યનો પ્રારંભ કરે તો છત્ર ચામર, હાથી, અશ્વ, આરામ, રાજ્યાદિ સંપદા અને મનઃચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થાય. ૫૩.

तथा राज्यादिसंपूर्णैः पुत्रस्वजनवंद्युभिः ॥

સારેણ વસ્તુના ચાપિ યોજયેદ્વરુણઃ ક્ષણાત્ ॥ ૬૪ ॥

પ્રશ્ન યા પ્રારંભ અવસરે વરુણ વાયુ હોય તો રાજ્યાદિકથી સંપૂર્ણ, પુત્ર, સ્વજન, બંધુઓ અને ઉત્તમ વસ્તુઓની સાથે મેળાપ કરાવી આપે. ૫૪.

कृषिसेवादिकं सर्वमपि सिद्धं विनश्यति ॥

મૃત્યુમીઃ કલહો વેરં ત્રાસશ્ચ પવને ભવેત્ ॥ ૬૫ ॥

પ્રશ્ન વખતે પવન નામનો વાયુ હોય તો ખેતી અને સેવા પ્રમુખ સર્વ કાર્ય ફળ દેવાને તૈયાર થયું તો પશુ તેનો નાશ થાય અને મૃત્યુનો ભય, કલેશ, વેર તથા ત્રાસ થાય. ૫૫.

भयं शोकं रुजं दुःखं विघ्नव्यूहपरंपराम् ॥

સંસૂચયેદ્વિનાશં ચ દહનો દહનાત્મકઃ ॥ ૬૬ ॥

અને દહન સ્વભાવવાળો દહન વાયુ હોય તો ભય, શોક, રોગ, દુઃખ, વિક્ષાના સમુદ્ધાની પરંપરા તથા ધન ધાન્યાદિકના વિનાશને પણ સૂચવે છે. ૫૬.

એ ચારે વાયુનું સૂક્ષ્મ ક્ષણ બતાવે છે.

શશાંકરવિમાર્ગેણ વાયવો મંદલેષ્વમી ॥

વિશંતઃ શુભદાઃ સર્વે નિષ્ક્રામંતોઽન્યથા સ્મૃતાઃ ॥ ૫૭ ॥

ચંદ્ર અને સૂર્યમાર્ગે થઈ (ડાબી અને જમણી નાડીમાં થઈ) આ ચારે મંડળમાં પ્રવેશ કરતા વાયુ સર્વે શુભ દેવાવાળા છે, અને તે મંડળમાંથી નીકળતા અશુભ દેનારા કહ્યા છે. ૫૭.

તેનું કારણ બતાવે છે.

પ્રવેશસમયે વાયુર્જીવો મૃત્યુસ્તુ નિર્ગમે ॥

ઉચ્યતે જ્ઞાનિમિસ્તાદ્દક્ ફલમપ્યનયોસ્તતઃ ॥ ૫૮ ॥

વાયુ જ્યારે મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેને જીવ કહે છે અને મંડળમાંથી નીકળે છે ત્યારે તેને મૃત્યુ કહે છે, માટે તે બેઉનું ક્ષણ જ્ઞાની પુરૂષે તેવુંજ કહે છે. ૫૮.

વિવેચનઃ—તાત્પર્ય એવું છે કે જ્યારે વાયુ પૂરકરૂપે મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે જો કોઈ પ્રશ્ન કરે તો તે કાર્ય સિદ્ધ થાય છે અને જ્યારે રચકરૂપે મંડળમાંથી બહાર નીકળે છે ત્યારે કોઈ પ્રશ્ન કરે તો તે કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. ૫૮.

ધડાનાડિને માર્ગે પ્રવેશ કરતાં વાયુનું શુભાશુભ અને મધ્યમપણું બતાવે છે.

પર્યંદોરિંદ્રવરુણૌ વિશંતૌ સર્વસિદ્ધિદૌ ॥

રવિમાર્ગેણ નિર્યાંતૌ પ્રવિશંતૌ ચ મધ્યમૌ ॥ ૫૯ ॥

ચંદ્ર માર્ગે (હાથી નાસિકાને માર્ગે) પ્રવેશ કરતા પુરંહર અને વરુણ વાયુ સર્વ સિદ્ધિને આપે છે અને સૂર્ય માર્ગે (જમણી નાસિકાને માર્ગે) નિકળતા અથવા પ્રવેશ કરતા તે બેઉ વાયુ મધ્યમ ક્ષણ આપનાર છે. ૫૯.

વિવેચન:—હાથી ખાલુના નસકોરાને ચંદ્ર યા ઇડાનાડિ કહે છે અને જમણી ખાલુના નસકોરાને પિંગલા યા સૂર્ય નાડિ કહે છે. હાથી નાડિમાં પુરંહર અને વરુણ વાયુ પ્રવેશ કરતા હોય એ અવસરે પ્રક્ષ યા કાર્યનો પ્રારંભ કરનારને તે કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે અને તે વાયુ સૂર્ય નાડિમાંથી નિકળતો કે પ્રવેશ કરતો હોય ત્યારે પ્રક્ષ કરનારને યા કાર્ય પ્રારંભ કરનારને મધ્યમ ક્ષણની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૯.

દક્ષિણેન વિનિર્યાન્તૌ વિનાશયાનિલાનલૌ ॥

નિઃસરન્તૌ વિશન્તૌ ચ મધ્યમાવિતરેણ તુ ॥ ૬૦ ॥

જમણી નાસિકામાંથી નીકળતા પવન અને હહન વાયુ દરેક કાર્યના વિનાશને માટે થાય છે અને હાથી નાસિકામાંથી નીકળતા કે પ્રવેશ કરતા મધ્યમ ક્ષણ આપે છે. ૬૦.

નાડીઓનું લક્ષણ બતાવે છે.

इहा च पिंगला चैव सुषुम्णा चेति नाडिकाः ॥

शशिसूर्यशिवस्थानं वामदक्षिणमध्यगाः ॥ ૬૧ ॥

હાથી ખાલુએ રહેલી નાડીને ઇડાનાડ કહે છે ને તેમાં ચંદ્રનું સ્થાન છે. જમણી ખાલુએ રહેલી નાડીને પિંગલા કહે છે ને તેમાં સૂર્યનું સ્થાન છે બેઉની મધ્યમાં રહેલી નાડીને સુષુમ્ણા કહે છે ને તેમાં શિવ સ્થાન છે (મોક્ષ સ્થાન છે.) ૬૧.

ત્રણે નાડીઓમાં વાયુસંચારનું સામાન્ય ક્ષણ કહે છે.

पीयूषमिव वर्षन्ती सर्वगात्रेषु सर्वदा ॥

वामामृतमया नाडी सम्मताभीष्टसूचिका ॥ ૬૨ ॥

નાડિ વહન થતાં જે જે કાર્યો કરવાં તે તે ખતાવે છે. ૨૬૩

વહન્ત્યનિષ્ઠાંસિત્રી સંહત્રી દક્ષિણા પુનઃ ॥

સુપુમ્ણા તુ ભવેત્સિદ્ધિર્નિર્વાણફલકારણમ્ ॥ ૬૩ ॥

શરીરના સર્વ ભાગમાં નિરંતર જાણે અમૃત વરસાવતી હોય, તેમ અક્ષીષ્ટ (મનોઈષ્ટિત) કાર્યને સૂચવવાવાળી ડાળી નાડિને અમૃતમય માનેલી છે. તેમજ વહન થતી જમણી નાડિ અનિષ્ટ સૂચન કરવાવાળી અને કાર્યને નાશ કરવાવાળી છે તથા સુપુમ્ણા નાડી અભિમાદિ આઠ મહા સિદ્ધિઓ તથા મોક્ષ કૃપાના કારણરૂપ છે. ૬૨-૬૩.

(વિવેચનઃ— સુપુમ્ણા નાડિમાં મોક્ષનું સ્થાન છે, આઠ સિદ્ધિઓ અને મોક્ષનું કારણ છે, આ કહેવાનો આશય એવો છે કે સુપુમ્ણા નાડિમાં ધ્યાન કરવાથી ઘણા થોડા વખતમાં એકાગ્રતા થવા પૂર્વક લાંબા વખત પર્યંત તે ધ્યાનસંતતિ ખની રહે છે. અને તેથી થોડા વખતમાં વધારે કર્મોનો ક્ષય કે નિર્જરા મેળવી શકાય છે. આ કારણથી તેમાં મોક્ષનું સ્થાન અને મોક્ષનું કે સિદ્ધિઓનું કારણ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

આ શ્લોકોમાં નાડિ વહનનું સામાન્ય કૃપા ખતાવવામાં આવ્યું છે. પણ તે નાડિનો ઉદ્દય ક્યારે હોય, કેવી રીતે થયો હોય, ને કેવા કેવા સંયોગોમાં તેથી ઉલટીજ રીતે તે નાડિઓના વહન થવાથી તેનું પરિણામ વિપરીત આવે છે. તે વિશેષ આગળ ઉપર જણાવવામાં આવશે. ૬૨-૬૩.

ડાળી અને જમણી નાડિ વહન થતાં જે જે કાર્યો કરવાં તે તે ખતાવે છે.

વામૈવામ્યુદયાદીષ્ટશસ્ત્રકાર્યેષુ સમ્મતા ॥

દક્ષિણા તુ રતાહારયુદ્ધાદૌ દાક્ષિણર્મણિ ॥ ૬૪ ॥

અભ્યુદય આદિ ઈષ્ટ અને પ્રશસ્ત કાર્યોમાં ડાળી નાડિ સારી માનેલી છે અને વિપયસેવન, આહાર (લોબન કરવું) તથા યુદ્ધાદિ દક્ષિણ કાર્યોમાં જમણી નાડી ઉત્તમ માનેલી છે. ૬૪.

વિવેચન:—યાત્રા, દાન, વિવાહ, નવીન વસ્ત્રાભરણ પહેરવાં, આમ, નગર, ગૃહપ્રવેશ, સ્વજન મેળાપ, શાંતિક, યૌષ્ઠિક, યૌગાભ્યાસ, રાજદર્શન, ઝેરાદિ ચિકિત્સા, નવીન મિત્રાઈ કરવી, ખીજ વગેરેનું વપન આદિ કાર્યના પ્રશ્નથી પ્રારંભકાળે ડાખી નાડી સારી જાણવી.

લોજન, વિગ્રહ, મૈથુન, યુદ્ધ, મંત્રસાધન, દીક્ષા ગ્રહણ, સેવાકર્મ, વાણિજ્યકર્મ, ઔષધ કરવું, ભૂતપ્રેતાદિ સાધન, ખીજ પણ તેવાં શૈદ્ર કાર્યમાં સૂર્ય નાડિ પ્રશસ્ત જાણવી.

નાડીના ઉદયની શ્રેષ્ઠતા.

વામા શસ્તોદયે પક્ષે સિતે કૃષ્ણે તુ દક્ષિણા ॥

ત્રીણિ ત્રીણિ દિનાર્નીદુસૂર્યયોરુદયઃ શુભઃ ॥ ૬૫ ॥

અજવાળા પક્ષમાં સૂર્યોદય વેળાએ ડાખી નાડિનો ઉદય હોય તો તે શ્રેષ્ઠ છે અને અધારા પખવાડીયામાં સૂર્યોદય વેળાએ જમણી નાડિનો ઉદય ગ્રહ છે. આ ચંદ્ર સૂર્ય નાડીનો ઉદય ત્રણ ત્રણ દિવસ સારો હોય છે. (વિશેષ ખુલાસો હવે પછી આવશે). ૬૫.

નાડીના અસ્તની શ્રેષ્ઠતા.

શશાકેનોદયે વાયોઃ સૂર્યેનાસ્તં શુભાવહમ્ ॥

ઉદયે રવિણા ત્વસ્ય શશિનાસ્તં શિવં મતમ્ ॥ ૬૬ ॥

વાયુનો ઉદય સૂર્ય ઉદય વેળાએ ચંદ્ર સ્વરમાં થયો હોય તો તે દિવસે સૂર્ય સ્વરમાં વહન થતાં જો સૂર્યનો અસ્ત થાય તો તે સુખાકારી છે, અને સૂર્ય સ્વરમાં જો ઉદય થયો હોય તો ચંદ્ર સ્વરમાં અસ્ત થયો તે કલ્યાણકારી છે. ૬૬.

પૂર્વે કહેલ નાડિનો ઉદય વિશેષ પ્રકારે ખતાવે છે.

સિતપક્ષે દિનારંભે યત્નતઃ પ્રતિપદિને ॥

વાયોર્વીક્ષેત સંચારં પ્રશસ્તમિતરં તથા ॥ ૬૭ ॥

આ ક્રમથી વાયુ વિપરિત ચાલે તેનું કૃળ ખતાવે છે. ૨૬૫

उदेति पवनः पूर्वं शशिन्येष त्र्यहं ततः ॥

संक्रामति त्र्यहं सूर्ये शशिन्येव पुनरुग्रहं ॥ ६८ ॥

वहेद्यावद् वृहत्पूर्वक्रमेणानेन मारुतः ॥

कृष्णपक्षे पुनः सूर्योदयपूर्वमयं क्रमः ॥ ६९ ॥

त्रિभिर्वિंशोપકમ્

અજવાળા પથના પડવાને દિવસે સૂર્યોદયના પ્રારંભ વખતે ચત્ન-
પૂર્વક પ્રશસ્ત યા અપ્રશસ્ત વાયુના સંચારને જોવો. પ્રથમ ચંદ્ર
નાડિમાં પવન વહેવો શરૂ થશે. તે ૧-૨-૩ ત્રણ દિવસ પર્યંત સૂર્યો-
દય વખતે વહન થશે. પછીના ત્રણ દિવસ ૪-૫-૬-સૂર્યોદય વખતે
સૂર્ય નાડિમાં વહન થશે. ફરી ત્યાર પછીના ત્રણ દિવસ ૭-૮-૯
ચંદ્ર નાડિમાં વહન થશે. એવી રીતે પૃથ્વીમાં પર્યંત આજ ક્રમે વાયુ
વહેવો જારી રહેશે એટલે ૧૦-૧૧-૧૨ સૂર્યમાં-૧૩-૧૪-૧૫ ચંદ્રમાં.

અંધારા પક્ષમાં પહેલા સૂર્ય નાડિમાં-૧-૨-૩ ત્રણ દિવસની
પછીના ત્રણ દિવસ ૪-૫-૬-ચંદ્રમાં-તેવી રીતે અમાવાસ્યા પર્યંત
વહન થશે. ૬૭, ૬૮, ૬૯.

આ વાયુનું વહન આખા દિવસ માટે નથી, પણ સૂર્યોદયના
વખત માટે છે. પછી તો અઢી અઢી ઘડીએ ચંદ્રમાં, સૂર્યમાં વિગેરે
નાડિઓમાં બદલાયા કરે છે. આ નિયમમાં ફેરફાર થાય તો તેનું
પરિણામ અશુભ યા હુબહુ આવે છે.

આ ક્રમથી વાયુ વિપરિત ચાલે તેનું કૃળ ખતાવે છે.

त्रीन् पक्षानन्यथात्वेऽस्य मासपटकेन पंचता ॥

पक्षद्वयं विपर्यासेऽभीष्टवंधुविपद् भवेत् ॥ ७० ॥

भवेच्छु दारुणो व्याधिरेकं पक्षं विपर्यये ॥

द्वित्रयाद्यहविपर्यासे कलहादिकमुद्दिशेत् ॥ ७१ ॥

જે ત્રણ પખવાડીયાં પર્યંત વાયુ વિપરીતપણે ઉદય થાય (એટલે
સૂર્યને બદલે ચંદ્રનેા ને ચંદ્રને બદલે સૂર્યનેા ઉદય થાય) તો તે

માણસ છ મહીને મરણુ થાય. બે પખવાડીયાં વિપરીત ચાલે તો વહાલા બંધુને વિપદા થાય, એક પખવાડીયા પર્યંત વિપરીત ચાલે તો ભયંકર વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય અને બે બે ત્રણ દિવસ વિપરિત ચાલે તો કલેશાદિ પેદા થાય. ૭૦, ૭૧.

કાલિગાન.

एकद्वित्रीण्यहोरात्राण्यर्क एव मरुद्बहन् ॥

वैष्ण्विभिर्द्वाभ्याમેकेनांतौयैदोरुजे पुनः ॥ ७२ ॥

એક અહોરાત્રિ (રાત્રિ અને દિવસ) ને સૂર્ય નાડિમાંજ વાયુ ચાલે તો ત્રણ વર્ષે મરણુ થાય, બે અહો રાત્રિ સૂર્ય નાડિમાં પવન ચાલે તો બે વર્ષે મરણુ થાય, અને ત્રણ અહો રાત્રિ ચાલે તો એક વર્ષે મરણુ થાય, અને બે અંદ્ર નાડિમાં તેટલો વખત પવન ચાલે તો રોગ પેદા થાય. ૭૨.

मासमेकं रवोरव वहन् वायुर्विनिर्दिशेत् ॥

अहोरात्रावधिं मृत्युं शशांकेन धनक्षयम् ॥ ७३ ॥

એક મહિના પર્યંત સૂર્ય નાડિમાંજ પવન ચાલ્યા કરે તો એક અહોરાત્રિમાં તેનું મરણુ થાય, અને તેટલો વખત અંદ્ર નાડિમાંજ પવન ચાલે તો ધનનો નાશ થાય. ૭૩.

वायुस्त्रिमार्गगः शंसेन्मन्याहात्परतो मृत्तिम् ॥

दशाहं तु द्विमार्गस्थः संक्रांतौ मरणं दिशेत् ॥ ७४ ॥

ઇડા, પિંગલા અને સુષુમ્ણા એ ત્રણે નાડિમાં બે પવન સાથે ચાલે તો પહોર પછી મરણુ થાય. ઇડા અને પિંગલા બેઉ નાડિમાં સાથે ચાલે તો દશ દિવસે મરણુ થાય અને એકલી સુષુમ્ણામાં (લાંબા વખત) ચાલે તો મરણુ થાય એમ કહેવું. ૭૪.

दशाहं तु वहन्निदावेवોद्दिगुरुजे मरुत् ॥

इतश्चेतश्च यामार्धं वहन् लाभार्चनादिकृत् ॥ ७५ ॥

બે દસ દિવસ નિરંતર અંદ્ર નાડિમાંજ પવન ચાલે તો ઉદ્દેગ તથા રોગ થાય અને સૂર્ય, અંદ્ર એક એક નાડિમાં વારા ફરતી અરધા

પહોર, (ચાર ચાર ઘડી) સુધી વાયુ ચાલ્યા કરે તો લાભ અને પૂજા પ્રમુખ ફળ થાય. ૭૫.

વિષુવત્સમયપ્રાસૌ સ્પંદેતે તસ્ય ચક્ષુષી ॥

અહોરાત્રેણ જાનીયાત્ તસ્ય નાશમસંશયમ્ ॥ ૭૬ ॥

બાર કલાકનો દિવસ અને બાર કલાકની રાત્રિ હોય તે વિષુવત્ સમય કહેવાય છે. તે વિષુવત્ સમયમાં જેની આંખો ફરકે તે એક અહો રાત્રિમાં મરણ પામે એ નિઃસંશય છે. કોઈક વિષુવત્કાળનો એવો અર્થ કરે છે કે સૂર્ય અને ચંદ્ર નાડિ એકી સાથે બેડ ચાલતી હોય તે વિષુવત્કાળ. તેમાં નેત્રો ફરકે તો એક અહો રાત્રિમાં મરણ થાય. વાયુના વિકારથી ફરકે તેનો આંહી અધિકાર નથી પણ ત્વા-ભાવિક ફરકે તે માટે છે. ૭૬.

પંચાતિક્રમ્ય સંક્રાંતીર્મુખે વાયુર્વહન્ દિશેત્ ॥

મિત્રાર્થેહાનિનિસ્તેજોઽનર્થાન્ સર્વાન્ મૃતિં વિના ॥ ૭૭ ॥

એક નાડિમાંથી બીજી નાડીમાં પવન જાય તેને સંક્રાંતિ કહે છે. તેવી દિવસની પાંચ સંક્રાંતિ જવા પછી જો વાયુ મોઢાથી ચાલે તો મિત્ર, ધનની હાનિ, નિસ્તેજપણું અને મરણ સિવાય સર્વ અનર્થ પામે. ૭૭.

સંક્રાંતીઃ સમતિક્રમ્ય ત્રયોદશ સમીરણઃ ॥

મવહન્ વામનાસાયાં રોગોદ્દેગાદિ સૂચયેત્ ॥ ૭૮ ॥

તેર સંક્રાંતિને આળંગીને પછી વાયુ જો ડાબી નાસિકામાંથી ચાલે તો તે રોગ તથા ઉદ્દેગાદિ થશે એમ સૂચવે છે. ૭૮.

માર્ગશીર્ષિસ્ય સંક્રાંતિકાલાદારમ્ય મારુતઃ ॥

વહન્ પંચાહમાચષ્ટે તત્સરેઽષ્ટાદશે મૃતિં ॥ ૭૯ ॥

(માગશર માસના અજવાળા પખવાડીયાંના પડવાને દિવસે સૂર્યોદયે જે વાયુ વહન થાય છે તેને માગશર સંક્રાંતિ કહે છે,) તે માગશર સંક્રાંતિકાળથી લઈને જો એકજ નાડિમાં પાંચ દિવસ સુધી પવન વહ્યા કરે તો તે દિવસથી અઠારમે વર્ષે મરણ થશે એમ જાણવું. ૭૯.

शरत्संक्रांतिकालाश्च पंचाहं मारुतो वहन् ॥

ततः पंचदशाब्दानमंते मरणमादिशेत् ॥ ८० ॥

शरद संक्रातिथी (आसो भङ्गिनाना पडेला पडवाथी) लडने जे ऐकज नाडिमां पांच दिवस सुधी पवन आल्या करे तो पंढर वर्षे भरषु थशे ऐम कडेवु. ८०.

श्रावणादेः समारभ्य पंचाहमनिलो वहन् ॥

अंते द्वादशवर्षाणां मरणं परिसूचयेत् ॥ ८१ ॥

वहन् ज्येष्ठादिदिवसाद्दशाहानि समीरणः ॥

दिशेन्नवमवर्षस्य पर्यंते मरणं ध्रुवम् ॥ ८२ ॥

आरभ्य चैत्राद्यदिनात्पंचाहं पवनो वहन् ॥

पर्यंते वर्षषट्कस्य मृत्युं नियतमादिशेत् ॥ ८३ ॥

आरभ्य माघमासादेः पंचाहानि मरुद्बहन् ॥

संवत्सरत्रयस्यांति संसूचयति पंचताम् ॥ ८४ ॥

चतुर्भिः कलापर्क.

श्रावणु अनिनानी आदिथी पांच दिवस ऐक नाडिमा वायु आले तो ते पार वर्षने अंते तेनुं भरषु सूयवे छे. जेठ भङ्गिनाना प्रथम दिवसथी इस दिवस ऐकज नाडिमां वायु आले तो नव वर्षने अंते निश्चे तेनुं भरषु थाय. चैत्र भङ्गिनाना प्रथम दिवसथी पांच दिवस ऐकज नाडिमां पवन वहन थाय तो छ वर्षने अंते निश्चे भरषु थाय. भाङ्ग भङ्गिनानी आदिथी लडने पांच दिवस ऐकज नाडिमां पवन आले तो त्रषु वर्षने अंते तेनुं भरषु थशे ऐम ते सूयवे छे. ८१, ८२, ८३, ८४.

सर्वत्र द्वित्रिचतुरो वायुश्चेद्विसान् वहेत् ॥

अब्दभागैस्तु ते शोध्या यथावदनुपूर्वशः ॥ ८५ ॥

ते भङ्गिनामां ऐकज नाडिमां जे त्रषु के चार दिवस जे वायु वहन थाय तो पांच दिवस वायु आले त्तारे जेटले वर्षे भरषु कहु छे ते वर्षना पांच लागो करी तेमांथी चार दिवस आले तो ऐक

ભાગ ઝોછા બહુયો, ત્રણ દિવસ ચાલે તો તે વર્ષોમાંથી બે ભાગ ઝોછા કરવા એમ યથાયોગ્ય અનુક્રમે બહુ લેવું, તેવીજ રીતે ઋતુ આદિના માસમાં પણ બે ત્રણ કે ચાર દિવસ વાયુ નિરંતર એકજ નાડિમાં વહન થાય તો ત્યાં પણ તેવા વિભાગો સમજ લેવા. ૮૫.

અથેદાનીં પ્રવક્ષ્યામિ કિંચિત્કાલસ્ય નિર્ણયમ્ ॥

સૂર્યમાર્ગે સમાશ્રિત્ય સ ચ પૌષ્ણે ચ ગમ્યતે ॥ ૮૬ ॥

હવે હું હમણાં કાંઈક કાળજ્ઞાનનો નિર્ણય કહીશ, તે કાળજ્ઞાન સૂર્ય માર્ગને આશ્રયિને પૌષ્ણ કાળમાં બહુ શકાય છે. ૮૬.

પૌષ્ણ કાળનું લક્ષણ ખતાવે છે.

જન્મરુક્ષગતે ચંદ્રે સમસપ્તગતે રવૌ ॥

પૌષ્ણનામા ભવેત્કાલો મૃત્યુનિર્ણયકારણમ્ ॥ ૮૭ ॥

જન્મ નક્ષત્રે ચંદ્રમા હોય અને આપની રાશિથી સાતમી રાશિએ સૂર્ય હોય તથા જેટલી ચંદ્રમાએ જન્મ રાશિ ભોગવી તેટલીજ સૂર્ય સાતમી રાશિ ભોગવી હોય, ત્યારે પૌષ્ણ નામનો કાળ કહેવાય, તે પૌષ્ણ કાળ મૃત્યુ નિર્ણય કરવામાં કારણભૂત છે. અર્થાત્ તે કાળમાં મૃત્યુનો નિર્ણય કરી શકાય છે. ૮૭.

દિનાર્થે દિનમેકં ચ યદા સૂર્યે મરુદ્ગહન્ ॥

ચતુર્દશે દ્વાદશેઽન્દે મૃત્યવે ભવતિ ક્રમાત્ ૮૮ ॥

તે પૌષ્ણ કાળમાં જો અર્ધો દિવસ સૂર્ય નાડીમાં પવન ચાલતો હોય તો ચૌદમે વર્ષે મરણ થાય, અને જો આખો દિવસ સૂર્ય નાડીમાં પવન ચાલે તો બારમે વર્ષે મરણ થાય. ૮૮.

તથૈવ ચ વહન્ વાયુરહોરાત્રં દ્વચહં ત્ર્યહં ॥

દશમાષ્ટમષ્ટાન્દેર્જ્વતાય ભવતિ ક્રમાત્ ૮૯ ॥

તેમજ તે પૌષ્ણ કાળમાં એક અહો રાત્રિ, બે દિવસ કે ત્રણ દિવસ સૂર્ય નાડીમાં પવન ચાલે તો અનુક્રમે દશમે વર્ષે, આઠ વર્ષે અને છઠ્ઠે વર્ષે મરણ માટે થાય. ૮૯.

वहन् दिनानि चत्वारि तुर्येऽब्दे मृत्यवे मरुत् ॥

साशीत्यहःसहस्रे तु पंचाहानि वहन् पुनः ॥ ९० ॥

जे चार द्विवस वायु तेमन् वहुन थाय तो चोथे वर्षे भरष्णु थाय, पांच्य द्विवस वहुन थाय तो त्रष्णु वर्षे भरष्णु थाय. ६०.

एकद्वित्रिचतुःपंच चतुर्विंशत्यहः क्षयात् ॥

षडादीन् दिवसान् पंच शोधयेदिह तद्यथा ॥ ९१ ॥

जेक सूर्य नाडिमां छ, सात, आठ, नव, दश, द्विवस पर्यंत वायु वहुन थाय तो (पांच्य द्विवस चोथे तो १०८० द्विवस लुवे), तेमांथी १-२-३-४-५ चोवीश द्विवस चोछा करवा. ६१.

तेन पतावे छे.

षट्कं दिनानामध्यर्कं वहमाने समीरणे ॥

जीवत्यह्नां सहस्रं पद् पंचाशद्विवसाधिकम् ॥ ९२ ॥

छ द्विवस सूर्य नाडिमां वायु चोथे तो (१०५६) जेक हुंजर ने छपन द्विवस ते भासणु लुवे. ६२.

सहस्रं साष्टकं जीवेद्वायौ समाहवाहिनि ॥

सषट्त्रिंशन्नवशतीं जीवेदष्टाहवादिनि ॥ ९३ ॥

सात द्विवस सरणो पवन चोथे तो (१००८) जेक हुंजर ने आठ द्विवस लुवे, आठ द्विवस चोथे तो (६३६) नवसे छत्रीस द्विवस सुधी ते भासणु लुवे. ६३.

एकत्रैव नवाहानि तथा वहति मारुते ॥

अह्नामष्टशतीं जीवेच्चत्वारिंशदिनाधिकाम् ॥ ९४ ॥

जेकन् नाडिमां नव द्विवस पर्यंत वायु वहा करे तो (८४०) आठसे चोथीस द्विवस ते लुवे. ६४.

तथैव वायौ प्रवहत्येकत्र दश वासरान् ॥

विंशत्यधिकामह्नां जीवेत्सप्तशतीं ध्रुवम् ॥ ९५ ॥

तेमन् चैष्णु कालमां जेक नाडिमां दश द्विवस वायु वहुन थाय तो (७२०) सातसे वीस द्विवस ते लुवे. ६५.

एकद्वित्रिचतुःपंचचतुर्विंशत्यहः क्षयात् ॥

एकादशादिपंचाहान्यत्र शोध्यानि तद्यथा ॥ ९६ ॥

અગીયારથી પાંચ દિવસ એટલે ૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫ સુધી એક નાડિમાં પવન વહન થાય તો અનુક્રમે ૧-૨-૩-૪-૫ ચોવી-શીના દિવસો (૭૨૦) માંથી બાદ કરવા. ૯૬.

તેજ બતાવે છે.

एकादश दिनान्यर्कनाड्यां वहति मारुते ॥

षण्णवत्याधिकाहानां षट् शतान्येव जीवति ॥ ९७ ॥

પૌષ્ણકાળમાં સૂર્ય નાડિમાં અગીયાર દિવસ પર્યંત વાયુ ચાલ્યા કરે તો (૬૬૬) અસેં છન્તું દિવસ તે છેવે. ૯૭.

तथैव द्वादशाहानि वायौ वहति जीवति ॥

दिनानां षट्शतीमष्टचत्वारिंशत् समन्विताम् ॥ ९८ ॥

તેમ બાર દિવસ વાયુ વહન થાય તો (૬૪૮) છસેં અડતા-ળીસ દિવસ તે છેવે. ૯૮.

त्रयोदशदिनान्यर्कनाडिचारिणि मारुते ॥

जीवेत्पंचशतीमह्नां पद्सप्तति दिनाधिकाम् ॥ ९९ ॥

चतुर्दश दिनान्येवं प्रवाहिनि समीरणे ॥

अशीत्यभ्यधिकं जीवेदह्नां शतचतुष्टयं ॥ ૧૦૦ ॥

तथा पंचदशाहानि यावत् वहति मारुते ॥

जीवेत्षष्टिदिनोपेतं दिवसानां शतत्रयम् ॥ ૧૦૧ ॥

एकाद्वित्रिचतुःपंच द्वादशाहक्रमक्षयात् ॥

षोडशाद्यानि पंचाहान્યत्र શોધ્યાનિ તદ્યથા ॥ ૧૦૨ ॥

તેર દિવસ સૂર્ય નાડિમાં પવન ચાલે તો પાંચસો છેતેર દિવસ તે મનુષ્ય છેવે. એમજ ચૌદ દિવસ વાયુ ચાલે તો ચારસોએંશી દિવસ છેવે. પંદર દિવસ પર્યંત વાયુ ચાલે તો ત્રણસો સાઠ દિવસ છેવે. સોળથી માંડી પાંચ દિવસ પર્યંત એક સૂર્ય નાડિમાં પવન ચાલે તો, એટલે સોળ, સત્તર, અઠાર, ઓગણીસ અને વીશ દિવસ

પર્યત એક નાડિમાં પવન ચાલે તો ત્રણસો આઠ દિવસોમાંથી એક દિવસે એક ખાર, બીજે દિવસે બે ખાર, ત્રીજે દિવસે ત્રણ ખાર, એમ પાંચ દિવસ સુધીમાં ક્રમે ખાદ કરતાં બાકી રહેલા દિવસોમાંથી ખાદ કરવા તેજ બતાવે છે. ૯૯ થી ૧૦૨.

પ્રવહત્યેકનાશાયાં પોડશાહાનિ મારુતે ॥

જીવેત્સહાષ્ટચત્વારિંશતાદિનશતત્રયીમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

વહમાને તથા સપ્તદશાહાનિ સમીરણે ॥

અહ્વાં શતત્રયે મૃત્યુશ્ચતુર્વિંશતિસંયુતે ॥ ૧૦૪ ॥

પવને વિચરત્યષ્ટાદશાહાનિ તથૈવ ચ ॥

નાશોઽષ્ટાશીતિસંયુક્તે ગતે દિનશતદ્વયે ॥ ૧૦૫ ॥

વિચરત્યનિલે તદ્વત્ દિનાન્યેકોનવિંશતિમ્ ॥

ચત્વારિંશદ્યુતે યાતે મૃત્યુર્દિનશતદ્વયે ॥ ૧૦૬ ॥

વિંશતિ દિવસાનેકનાસાચારિણિ મારુતે ॥

સાત્રીતૌ વાસરશતે ગતે મૃત્યુર્ન સંશયઃ ॥ ૧૦૭ ॥

એક નાસિકામાં સોળ દિવસ વાયુ વહન થાય તો ત્રણસો અડ-
તાળીસ દિવસ તે મનુષ્ય જીવે તેમજ સત્તર દિવસ પર્યત વાયુ
વહન થાય તો, ત્રણસે ચોવીસ દિવસે મરણ થાય. તેજ પ્રમાણે
અઠાર દિવસ પર્યત વાયુ વહન થાય તો બસો અઠાસી દિવસે તેનો
નાશ થાય. પૂર્વની માફક ઓગણીસ દિવસ વાયુ ચાલે તો બસો
ચાળીસ દિવસ ગયા પછી મરણ પામે અને એકજ નાસામાં વીસ
દિવસ પર્યત સૂર્ય વાયુ ચાલ્યા કરે તો એકસો એસી દિવસે મૃત્યુ
થાય, આમાં કાંઈ સંશય નથી. ૧૦૩ થી ૧૦૭.

एकद्वित्रिचतुःपंचदिनपदक्रमक्षयात् ॥

एकविंशादिपंचाहान्यत्र शोध्यानि तद्यथा ॥ ૧૦૮ ॥

૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૨૫ દિવસ પર્યત સૂર્ય નાડિમાં પવન
વહન થાય તો એકસો એસી દિવસમાંથી ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬
ને અનુક્રમે ખાદ કરવા. ૧૦૮.

તેજ ખતાવે છે.

एकविंशत्यहं त्वर्कमाडीवाहिनि मारुते ॥

चतुःसप्ततिसंयुक्तं मृत्युर्दिनशते भवेत् ॥ १०९ ॥

પોષ્ણકાળમાં એકવીસ દિવસ પર્યંત સૂર્ય નાડિમાં પવન વહન થાય તો (૧૭૪) એકસો ચુ'મોતેર દિવસે તેનું મરણ થાય. ૧૦૯.

द्वाविंशतिदिनान्येवं स द्विषष्टावहःशते ॥

षड्दिनोनैः पंचमासैस्त्रयोविंशत्यहानुगे ॥ ११० ॥

તેવી રીતે ખાવીસ દિવસ પવન ચાલે તો (૧૬૨) એકસો ખાસઠ દિવસ ભવે, ત્રેવીસ દિવસ પવન એક નાડિમાં ચાલે તો પાંચ મહિનામાં છ દિવસ એાછા એટલું ભવે. ૧૧૦.

तथैव वायौ वहति चतुर्विंशतिवासरिं ॥

विंशत्यभ्यधिके मृत्यુर्भवेद्दिनशते गते ॥ १११ ॥

તેજ પ્રમાણે એવીસ દિવસ વાયુ ચાલે તો (૧૨૦) એકસો વીસ દિવસ જવા પછી તેનું મરણ થાય. ૧૧૧.

पंचविंशत्यहं चैवं वायौ मासत्रये मृतिः ॥

मासद्वये पुनर्मृत्युः षड्विंशतिदिनानुगे ॥ ११२ ॥

એમ પચીસ દિવસ વાયુ ચાલે તો ત્રણ મહિને મરણ થાય અને છવીસ દિવસ તેવી રીતે વાયુ ચાલે તો બે મહિનામાં મરણ થાય. ૧૧૨.

सप्तविंशत्यहं वहेन्नाशो मासेन जायते ॥

मासार्धेन पुनर्मृत्युरष्टाविंशत्यहानुगे ॥ ११३ ॥

સપ્તાવીસ દિવસ વાયુ ચાલે તો એક મહિને મરણ થાય અને અઠાવીસ દિવસ ચાલે તો પંદર દિવસે મરણ થાય. ૧૧૩.

एकोनत्रिंशद्दहगे मृतिः स्याद्दशमेऽहनि ॥

त्रिंशदिनीचरे तु स्यात्पंचत्वं पंचमे दिने ॥ ११४ ॥

એાગણત્રીસ દિવસ ચાલે તો દશમે દિવસે મરણ થાય, અને ત્રીસ દિવસ ચાલે તો પાંચમે દિવસે મરણ થાય. ૧૧૪.

एकत्रिंशदहचरे वायौ मृत्युर्दिने त्रये ॥

द्वितीयदिवसे नाशो द्वात्रिंशदहवाहिनि ॥ ११५ ॥

એકત્રીસ દિવસ ચાલે તો ત્રણ દિવસે મરણ થાય અને બત્રીસ દિવસ સૂર્ય નાડિમાં વાયુ ચાલે તો બીજે દિવસે મરણ થાય. ૧૧૫.

त्रयस्त्रिंशदहचरे त्वेकाहेनापि पंचता ॥

एवं यदीदुनाढ्यां स्यात् तदा व्याध्यादिकं दिशेत् ॥ ११६ ॥

તેત્રીસ દિવસ સૂર્યની નાડિમાં પવન ચાલે તો એક દિવસમાંજ મરણ થાય. આજ પ્રમાણે પોષ્ટકાળમાં જો ચંદ્ર નાડિમાંજ પવન ચાલ્યા કરે તો વ્યાધિ થાય. આદિ શબ્દથી મિત્રવિનાશ, મહા લય, પરદેશગમન, ધનવિનાશ, પુત્રવિનાશ, રાજ્યનો નાશ અને દુર્ભિક્ષાદિ ઉત્પન્ન થાય. ૧૧૬.

अध्यात्मं वायुमाश्रित्य प्रत्येकं सूर्यसोमयोः ॥

एवमभ्याસयोगेन जानीयात् कालनिर्णयम् ॥ ११७ ॥

આ પ્રમાણે શરીરમાં રહેલા ચંદ્ર સૂર્ય સંબંધી પ્રત્યેક વાયુના અભ્યાસે કરી કાલનો (આયુષ્યનો) નિર્ણય જાણવો. ૧૧૭.

अध्यात्मिकविपर्यासः संभवेद्द्वयाधितोपि हि ॥

तन्निश्चयाय वध्नामि वाह्यं कालस्य लक्षणम् ॥ ११८ ॥

કદાચ વ્યાધિ કે રોગ થવાથી પણ શરીર સંબંધી વાયુનો વિપર્યાસ થઈ આવે છે, માટે કાલજ્ઞાનનો નિશ્ચય કરવા માટે આયુષ્ય જાણવાનું બાહ્ય લક્ષણ જાંધુ છું. ૧૧૭.

વિવેચન:—રોગના કારણથી કેટલીક વખત એક નાડી વધારે વખત વહ્યા કરે છે, કે બીજી નાડી ચાલતી નથી. આમ હોવાથી આયુષ્ય નિર્ણય કરવા માટે આયુષ્ય નિર્ણયનું બીજું લક્ષણ આચાર્ય બતાવે છે. તેનો પણ પ્રયોગ સાથે અજમાવી કાલનો ચોક્કસ નિર્ણય કરવો. ૧૧૮

नेत्रश्रोत्रशिरोभेदात् स च त्रिविधलक्षणः ॥

निरीक्ष्यः सूर्यमाश्रित्य यथेष्टमपरः पुनः ॥ ११९ ॥

નેત્ર, શ્રોત અને મસ્તકના લેહથી ત્રણ પ્રકારના લક્ષણને જણાવવાવાળા આ બાહ્ય કાળને સૂર્યને અવલંબીને જેવો અને આ ત્રણ પ્રકારથી અન્યકાળના લેહને યથા ઈષ્ટિએ જેવો. ૧૧૯.

નેત્ર લક્ષણ જ્ઞાન ખતાવે છે.

વામે તત્રેક્ષણે પદ્મં ષોડશચ્છદમૈંદવમ્ ॥

જાનીયાદ્ ભાવનીયં તુ દક્ષિણે દ્વાદશમૈંદવમ્ ॥ ૧૨૦ ॥

ડાબા નેત્રમાં સોળ પાંખડીવાળું ચંદ્ર સંબંધી કમળ છે એમ જણવું અને જમણા નેત્રમાં બાર પાંખડીવાળું સૂર્ય સંબંધી કમળ છે એમ ભાવવું. ૧૨૦

સ્વદ્યોતશ્ચુતિવર્ણાનિ ચત્વારિચ્છદનાનિ તુ ॥

પ્રત્યેકં તત્ર દૃશ્યાનિ સ્વાંગુલીવિનિપીડનાત્ ॥ ૧૨૧ ॥

પોતાની આંગળીથી આંખના અસુક ભાગને શુદ્ધ ઉપદેશાનુસારે દબાવવાથી, પ્રત્યેક કમળની ચાર પાંખડીઓ, કાંતિની માફક અગાટ કરતી જણાશે તે જેવી. ૧૨૧.

સોમાધોશ્ચૂલતાપાંગઘ્રાણાંતિકદલેષુ તુ ॥

દલે નષ્ટે ક્રમાન્મૃત્યુઃ ષટ્ત્રિયુગ્મૈકમાસતઃ ॥ ૧૨૨ ॥

ચંદ્ર સંબંધી કમલમાં તે ચાર પાંખડીમાંથી જે હેઠળની પાંખડી ન દેખાય તો છ માસે મરણ થાય, ભૂકુટી પાસેની પાંખડી ન દેખાય તો ત્રણ માસે મરણ થાય. આંખના ખૂણા તરફની પાંખડી ન દેખાય તો બે માસે મરણ થાય અને નાસિકા તરફની પાંખડી ન દેખાય તો એક મહીને મરણ થાય. ૧૨૨.

અયમેવ ક્રમઃ પદ્મે ભાવનીયે યદા ભવેત્ ॥

દશર્પચત્રિદ્વિદિનૈઃ ક્રમાન્મૃત્યુસ્તદા ભવેત્ ॥ ૧૨૩ ॥

ડાબી આંખની માફક જમણી આંખ આંગળીએ દબાવવાથી સૂર્ય સંબંધી બાર પાંખડીવાળું કમલ દેખાશે. તે બાર માંહીલી ચાર પાંખડીઓ ખજવાની માફક દેહીચ્ચમાન દેખાશે. તે ચાર માંહેલી

એ હેઠલની પાંખડી ન દેખાય તો દશ દિવસે મરણ થાય. ઉપરની (ભૂકુટી તરફની) પાંખડી ન દેખાય તો પાંચ દિવસે મરણ થાય. કાન તરફની યા આંખના ખુણા તરફની પાંખડી ન દેખાય તો ત્રણ દિવસે મરણ થાય અને નાકની ખાણુની પાંખડી ન દેખાય તો બે દિવસે મરણ થાય છે. ૧૨૩.

एतान्यपीड्यमानानि द्वयोरपि हि पद्मयोः ॥

दलानि यदि वीक्ष्यन्ते मृत्युर्दिनशतात्तदा ॥ १२४ ॥

આંગલીથી આંખને દખાવ્યા સિવાય એ તે બેઉ કમલની પાંખડીઓ જોવામાં આવે તો સો દિવસે તેનું મરણ થાય. ૧૨૪.

કાનથી થતું આયુષ્યજ્ઞાન.

ध्यात्वा हृद्यष्टपत्राब्जं श्रोत्रे हस्ताग्रपीडिते ॥

न श्रूयताग्निनिर्घोषो यदि स्वः पंचवासरान् ॥ १२५ ॥

दश वा पंचदश वा विंशतिं पंचविंशतिम् ॥

तदा पंच चतुस्त्रिद्वયેકવર્ષમરણं भवेत् ॥ १२६ ॥

હૃદયમાં આઠ પાંખડીવાળા કમળનું ધ્યાન કરીને પછી હાથની તર્જની આંગળી બેઉ કાનના વિવરોમાં નાખવી તો જોરથી બળતા અગ્નિની માફક ધડહડાટ જેવો શબ્દ સંભળાશે. એ તે કાનમાં થતો શબ્દ પાંચદિવસ, દશ દિવસ, પંદર દિવસ, વીસ દિવસ અને પચીસ દિવસ સુધી ન સંભળાય તો અતુકમે પાંચ વર્ષે, ચાર વર્ષે, ત્રણ વર્ષે, બે વર્ષે અને એક વર્ષે મરણ થાય. ૧૨૫-૧૨૬.

एकद्वित्रिचतुःपंचचतुर्विंशत्यहःक्षयात् ॥

षडादिषोडशदिनान्यांतराप्यपि शोघयेत् ॥ १२७ ॥

છા દિવસથી લઈ સોળ દિવસ સુધી એ આંગળીથી દખાવ્યા છતાં કાનમાં થતો શબ્દ ન સંભળાય તો અતુકમે એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ આદિથી લઈ સોળ ચોવીસીઓ પાંચ વર્ષના દિવસોમાંથી એાછી કરવી. તેટલા દિવસ તે જીવે. ૧૨૭.

વિવેચન:—છ દિવસ ન સંભળાય તો પાંચ વર્ષના દિવસ-
માંથી એક ચોવીસી જેટલા દિવસો ઝોછો જીવે. જે સાત દિવસ ન
સંભળાય તો છ દિવસ ન સંભળાય તેના જે દિવસો છે તેમાંથી જે
ચોવીસી ઝોછી કરવી તેટલું જીવે. જે આઠ દિવસ ન સંભળાય તો
સાત દિવસ ન સંભળાય તેના દિવસોમાંથી ત્રણ ચોવીસીઓ ઝોછી
કરવી. યાવત્ સોળ દિવસ પર્યંત સમજી લેવું. ૧૨૭.

મસ્તકથી થતું આયુષ્યજ્ઞાન.

બ્રહ્મદ્વારે પ્રસર્પતીં પંચાહં ધ્રુમમાલિકાં ॥

ન ચેત્પશ્યેત્તદા જ્ઞેયો મૃત્યુઃ સંવત્સરૈસ્ત્રિભિઃ ॥ ૧૨૮ ॥

બ્રહ્મદ્વાર (દશમેદ્વારે) પ્રસરતી ધુમાડાની શ્રેણી જે પાંચ દિવસ
દેખવામાં ન આવે તો તો ત્રણ વર્ષે તેનું મરણ થશે એમ જાણવું. ૧૨૮

વિવેચન:— આ ધુમાડાની શ્રેણિ બ્રહ્મદ્વારે કેવી રીતે જાય
છે તે ગુરૂગમથી જાણવા યોગ્ય છે. મને તે વિષે માહિતગારી મળી
નથી એટલે તે વિષે કંઈ લખતો નથી.

છ શ્લોકે પ્રકારાંતરથી કાલજ્ઞાન જણાવે છે.

પ્રતિપદિવસે કાલચક્રજ્ઞાનાય શૌચવાન્ ॥

આત્મનો દક્ષિણ પાણિ શુક્લં પક્ષં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૧૨૯ ॥

કાળચક્ર જાણવા માટે સુદ પડવાને દિવસે પવિત્ર થઈ પોતાનો
જમણો હાથ તે અજવાળો પખવાડો છે, એમ કલ્પના કરવી. ૧૨૯.

અધોમધ્યોર્ધ્વપર્વાણિ કનિષ્ઠાંગુલિકાનિ તુ ॥

ક્રમેણ પ્રતિપત્ત્ચષ્ટ્યેકાદશીઃ કલ્પયેત્તિથીઃ ॥ ૧૩૦ ॥

તથા ટચલી આંગળીના હેઠલા, વચલા અને ઉપરના પર્વને
(વેઠાને) અનુક્રમે પડવો છઠ તથા અગીયાસની તિથી છે તેવી
કલ્પના કરવી. ૧૩૦.

અવશેષાંગુલી પર્વાણ્યવશેષતિથીસ્તથા ॥

પંચમી દશમી રાકા પર્વાણ્યંગુલ્લગાનિ તુ ॥ ૧૩૧ ॥

અંશુક્ષ્ણા નીચલા, વચલા અને ઉપલા પર્વમાં પાંચમ, દશમ અને પૂનમ એમ અનુક્રમે તિથીની કલ્પના કરવી અને બાકી રહેલી આંગળીના પર્વમાં બાકી રહેલી તિથીઓની કલ્પના કરવી. (એટલે અનામિકા આંગલીના નીચેના, વચલા અને ઉપલા પર્વમાં બીજ, ત્રીજ ને ચોથની કલ્પના કરવી. મધ્યમ આંશુલીના પર્વમાં સાતમ, આઠમ, નોમતી કલ્પના કરવી તથા તર્જની આંશુલીના પર્વમાં બારસ, તેરસ અને ચૌદશની કલ્પના કરવી). ૧૩૧.

વામપાર્ણિ કૃષ્ણપક્ષતિથીસ્તદ્વચ્ચ કલ્પયેત્ ॥

તતશ્ચ નિર્જને દેશે વદ્વપદ્માસનઃ સુધીઃ ॥ ૧૩૨ ॥

પ્રસન્નઃ સિતસંન્યાનઃ કોશીકૃત્ય કરદ્વયમ્ ॥

તતસ્તદંતઃ શૂન્યં તુ કૃષ્ણવર્ણં વિચિંતયેત્ ॥ ૧૩૩ ॥

અધારા પખવાડાના યજ્ઞવાને દિવસે કાળા હાથને કૃષ્ણપક્ષ તથા આંગળીઓની અંદર (અજવાળા પક્ષના હાથની માફક) તિથીઓની કલ્પના કરી મનુષ્યના સંચાર વિનાના પ્રદેશમાં જઈ પદ્માસન કરી મનની પ્રસન્નતાપૂર્વક ઉભવલ ધ્યાન કરી જે હાથને કમળના ડોડાને આકારે રાખી તે હાથની અંદર કાળા વર્ણુનું એક બિંદુ ચિંતવણું. ૧૩૩.

ઉદ્ઘાટિતકરાંભોજસ્તતો યત્રાંગુલીતિથૌ ॥

વીક્ષ્યતે કાલવિંદુઃ સ કાલ ઇત્યત્ર કીર્ત્યતે ॥ ૧૩૪ ॥

ત્યાર પછી હાથ ઉઘાડતાં જે આંગળીની અંદર કલ્પેલી અધારી અજવાળીઃ તિથીમાં કાળું બિંદુ પડેલું દેખાય તે અધારીયા અજવાળી તિથીને દિવસે તેલું મરણ થાય છે. ૧૩૪.

આયુષ્ય નિર્ણયનો બીજો ઉપાય બતાવે છે.

શ્ચુતવિળ્મેદમૂત્રાણિ ભવંતિ યુગપદ્યદિ ॥

માસે તત્ર તિથૌ તત્ર વર્ષાંતે મરણં તદા ॥ ૧૩૫ ॥

ને માણસને છીંક, વિદ્યા, વીર્યસ્રાવ, અને મૂત્ર (પેશાબ) એ ચારે એકી સાથે થઇ બાય તે એક વર્ષને અંતે તેજ, મહીને અને તેજ તિથીએ મરણુ થામે. ૧૩૫.

રોહિણી શશમૃલ્લક્ષ્મમહાપથમરુંધર્તી ॥

ધ્રુવં ચ ન યદા પર્યેદ્વર્ષેણ સ્યાત્તદા મૃતિઃ ॥ ૧૩૬ ॥

રોહિણી નક્ષત્ર ૧, અંદ્રમાતુ' લાંછન ૨, છાયા પંથ (છાયા પુરુષ) ૩, અરૂંધતી (સમરૂંધીના તારાની પાસે ણીબ નાના તારા દેખાય છે તે) ૪, અને ધ્રુવ (ભૂકુટી) એ પાંચ યા તેમાંથી એકાદ કોઇ પશુ ભોવામાં ન આવે તો એક વર્ષે મરણુ થાય. ૧૩૬.

વિવેચન:—બીબ આચાર્ય કહે છે કે,

અરુંધર્તી ધ્રુવં ચૈવ વિષ્ણોસ્ત્રીણિ પદાનિ ચ ॥

ક્ષીણાયુષો ન પર્યાંતિ ચતુર્થ માતૃમંડલમ્ ॥

અરુંધતી મવેજ્જિહ્વા ધ્રુવં નાશાગ્રમુચ્યતે ॥

તારા વિષ્ણુપદં પ્રોક્તં ધ્રુવઃ સ્યાન્માતૃમંડલમ્ ॥ ૨ ॥

અરૂંધતી એટલે અર્ધા, ધ્રુવ એટલે નાસાને અગ્રભાગ, વિષ્ણુ-પદ એટલે તારા (બીબની આંખની કીકીમાં ભેતાં પોતાની આંખની કીકીતુ' દેખાતું તે) અને માતૃ મંડળ એટલે ભૂકુટી આ ચાર આ-ચુખ્ય ક્ષય થવા આચુ' હોય તે ભેધ ન શકે. ૧૩૬.

સ્વમે સ્વં મહ્યમાણં ચ શુદ્ધકાકનિશાચરૈઃ ॥

ઉદ્દમાનં સ્વરોષ્ટ્રાચૈર્યદા પર્યેત્તદા મૃતિઃ ॥ ૧૩૭ ॥

બે સ્વભામાં ગીધ, કાગડા અને રાત્રે ચાલવાવાળા પ્રાણીઓ પોતાના શરીરને લક્ષણ કરતા બુવે, તેમજ ગધેડા, ઉંટ, શુકર આદિ પ્રાણીઓ ઉપર પોતે સ્વારી કરે અથવા તેઓ પોતાને ખેંચતા (ધસડતા કે તાણતા) હોય તેમ બુવે તો એક વર્ષને અંતે મરણુ થાય. ૧૩૭.

રક્ષિનિર્મુક્તમાદિત્યં રક્ષિયુક્તહવિર્ણુજમ્ ॥

યદા પર્યેદ્વિપચેત તદૈકાદશમાસતઃ ॥ ૧૩૮ ॥

બ્યારે સૂર્ય મંડળને કિરણ વિનાનો દેખે અને અગ્નિને કિરણો સહિત દેખે ત્યારે તે માણસ અગિયાર માસ પછી મરણ પામે. આ દિવસ આશ્રયિ છે. ૧૩૮.

વૃક્ષાગ્રે કુત્રચિત્પશ્યેત્ ગંધર્વનગરં યદિ ॥

પશ્યેત્પેતાન્પિશાચાન્ વા દશમે માસિ તન્મૃતિઃ ॥ ૧૩૯ ॥

કોઈ ઠેકાણે વૃક્ષના અથ ભાગ ઉપર જે ગંધર્વનગર દેખે અથવા પ્રેત અને પિશાચાદિકને બુલે તો દશમે મહિને મૃત્યુ થાય. ૧૩૯.

છર્દિમૂત્રપુરીષં વા સુવર્ણરજતાનિ વા ॥

સ્વપ્ને પશ્યેદ્યદિં તદા માસાન્નૈવ જીવતિ ॥ ૧૪૦ ॥

જે સ્વપ્નમાં ઉલટી, મૂત્ર, વિષા, સોપું અથવા રૂપું જેવામાં આવે તો તે નવ મહિના જીવે. ૧૪૦.

સ્થૂલોઽકસ્માત્કૃશોકસ્માદકસ્માદતિકોપનઃ ॥

અકસ્માદતિમીર્વા માસાનષ્ટૈવ જીવતિ ॥ ૧૪૧ ॥

જે માણસ કારણ સિવાય અકસ્માત્ બડો થઈ જાય, અકસ્માત્ ડુર્બળ (પાતળો) થઈ જાય, અકસ્માત્ કોષી સ્વભાવનો થઈ જાય, અકસ્માત્ ખીકણ થાય (ભય પામે) તો આઠ મહિના જીવી શકે. ૧૪૧.

સમગ્રમપિ વિન્યસ્તં પાંશૌ વા કર્દમેઽપિ વા ॥

સ્યાચ્ચેત્લંબં પદં સપ્તમાસ્યંતે મ્રિયતે તદા ॥ ૧૪૨ ॥

ધુળ અગર કાદવની અંદર આપું પગલું મુક્યું હોય છતાં જે તે પગલું અધુરું પડેલું જણાય તો સાત મહિનાને અંતે તે માણસનું મરણ થાય. ૧૪૨.

તારાં શ્યામાં યદા પશ્યેચ્છુષ્યેદધરતાલુ ચ ॥

ન સ્વાંતુલિત્રયં માયાદ્રાજદંતદ્વયાંતરે ॥ ૧૪૩ ॥

ગૃધ્રઃ કાકઃ કપોતો વા ક્રવ્યાદોઽન્યોઽપિ વા સ્વગઃ ॥

નિલીયેત યદા મૂર્ધિ ષ્ણમાસ્યંતે મૃતિસ્તદા ॥ ૧૪૪ ॥

જે આંખની ડીકી તદ્દન કાળી અંજન સરખી દેખાય, રોગ-
વિના અકસ્માત્ હોઠ અને તાલુ યુકાય, મોઢું પોહોળું કર્યું છતે
ઉપરના અને નીચેના વચલા દાંતના આંતરામાં પોતાની ત્રણ આંશુલી
ન સમાય, ગીધ, કાગડો, પારેવો, અને ધીજ્ઞે કોઈ માંસ લક્ષણ કર-
નાર પ'ખી માથા ઉપર ઘેસે તો છ મહિનાને અંતે તે મરણ પામે. ૧૪૪.

प्रत्यहं पश्यतानश्रेऽहन्यापूर्य जलैर्मुखम् ॥

વિહિતે ફુત્કૃતે ગ્રક્રધન્વાંતસ્તત્ર દૃષ્યતે ॥ ૧૪૫ ॥

यदा न दृश्यते तच्च मांसैःपद्भिर्मृतिस्तदा ॥

परनेत्रे स्वदेहं चेन्न पश्येन्मरणं तदा ॥ ૧૪૬ ॥

બાદળ વિનાના દિવસે મુખમાં પાણી ભરી આકાશ-સામું કુલાર
કરી તે પાણી બહાર ઉંચું ઉછાલ્યે છતે નિરંતર કેટલાક દિવસ જોતાં
તે પાણીની અંદર ઇંદ્ર ધનુષ્યના જેવો આકાર દેખાય છે. બ્યારે તે
આકાર જોવામાં ન આવે ત્યારે છ મહિને મરણ થશે એમ જાણવું.
તેમજ ધીજ્ઞ માણસની આંખમાં જે પોતાનું શરીર જોવામાં ન આવે
તોપણ છ મહિને મરણ થાય. ૧૪૫, ૧૪૬.

कूर्परां न्यस्य जान्वोर्मूर्ध्न्येकीकृत्य करौ सदा ॥

रंभाकोशनिभां छायां लक्षयेदंतरोद्भवाम् ॥ ૧૪૭ ॥

विकासितदलं तत्र यदेकं परिलक्ष्यते ॥

तस्यामेव तिथौ मृत्युः पण्मास्यंते भवेत्तदा ॥ ૧૪૮ ॥

ખેઉ જાનુ ઉપર ખેઉ હાથની કોણીઓને સ્થાપન કરી, હાથના
ખેઉ પંજાઓ મસ્તક ઉપર સ્થાપન કરવા. તે ખેઉ હાથના આંત-
રામાં કેળના ડોડાના આકાર સરખી ઉત્પન્ન થતી છાયાને નિરંતર
જોયા કરવી, કેળના ડોડાના આકાર સરખી છાયામાં જે તે ડોડાનું
એક પત્ર વિકસ્વર થયેલું જોવામાં આવે તો જે દિવસે પોતે જીવે
તેજ તિથીએ છ મહિનાને અંતે તેનું મરણ થાય. ૧૪૭, ૧૪૮.

इंद्रनीलसमच्छाया वक्रीभूता सहस्रशः

मुक्ताफलालंकरणाः पत्रगाः सूक्ष्ममूर्त्तयः ॥ ૧૪૯ ॥

દિવા સન્મુખમાયાંતો દૃશ્યંતે જ્યોસ્મિન સન્નિધૌ ॥

ન દૃશ્યંતે તદા તે તુ પપ્પાસ્યંતે મૃતિસ્તદા ॥ ૧૬૦ ॥

વાદળ વિનાના સ્વચ્છ દિવસે, ઇંદ્રનીલા રત્ન સરખી કાંતિવાળા, વાંકાચુંકા હબરો ગમે મોતીના અલંકારવાળા, સૂક્ષ્મ આકૃતિવાળા સર્પો આકાશમાં સન્મુખ આવતા દેખાય છે. જ્યારે તેવા સર્પો ખીલકુલ ન દેખાય ત્યારે જાણવું બે, છ મહિનાને અંતે મરણ થશે. ૧૪૯, ૧૫૦.

સ્વમે મુંહિતમમ્યક્તં રક્તગંધસ્રગંવરં ॥

પશ્યેદ્યામ્યાં સ્વરે યાંતં સ્વં યોઽબ્દાર્થં સ જીવતિ ॥ ૧૬૧ ॥

બે માણસ સ્વપ્નામાં પોતાનું મસ્તક મુંડાવેલું-તેલથી મદન કરાવેલું, રાતા પદાર્થથી શરીર લેપાયેલું, ગળામાં રાતી માળા પેહે-રેલી અને રાતાં વસ્ત્રો પેહેરી ગધેડા ઉપર બેસી દક્ષિણ દિશા તરફ પોતાને જતો જુવે તે માણસ અર્ધુ વર્ષ (છ માસ) જીવે. ૧૫૧.

ઘંટાનાદો રતાતિ ચેદકસ્માદનુભૂયતે ॥

પંચતા પંચમાસ્યંતે તદા ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૧૬૨ ॥

વિષય સેવન કર્યો પછી બે અકસ્માત્ શરીરમાં ઘંટાના નાદ સરખો નાદ સંભળાય તો પાંચ મહિનાને અંતે નિશ્ચે તેનું મરણ થાય. ૧૫૨.

શિરોવેગાત્સમાશ્લ્ય કુકલાસો વ્રજન્ યદિ ॥

દધ્યાદ્ઘર્ણત્રયં પંચમાસ્યંતે મરણં તદા ॥ ૧૬૩ ॥

કાકીડો ગડપથી માથા ઉપર ચડીને ચાલ્યો જાય અને જતાં જતાં બે શરીરની એટલા જૂઠી જૂઠી ત્રણ પ્રકારની કરે તો પાંચ મહિનાને અંતે તેનું મરણ થાય. ૧૫૩.

વક્રીભવતિ નાસા ચેદ્વર્તુલી ભવતો દૃશૌ ॥

સ્વસ્થાનાદ્ અશ્યતઃ કર્ણો ચતુર્માસ્યાસ્તદા મૃતિઃ ॥ ૧૬૪ ॥

બે નાસિકા વાંકી થઈ જાય, આંખો ગોળ થઈ જાય અને કાન પોતાના ઠેકાણેથી ઢીલા પડી જાય તો ચાર મહિનાને મરણ થાય. ૧૫૪.

કૃષ્ણં કૃષ્ણપરિવારં લોહદંડધરં નરં ॥

યદા સ્વમે નિરીક્ષતે મૃત્યુર્માસૈસ્ત્રિભિસ્તદા ॥ ૧૫૫ ॥

જો સ્વભામાં કાળા વર્ણવાળા, કાળા પરિવારવાળા, તથા લોહાના દંતને ધારણ કરવાવાળા માણસને જુવે તો ત્રણ મહિને મરણ થાય. ૧૫૫.

ઈદુમુષ્ણં રવિં શીતં છિદ્રં ભૂર્માં રવાવપિ ॥

જિદ્વાં શ્યામાં મુલ્લં કોકનદાર્યં ચ યદેક્ષતે ॥ ૧૫૬ ॥

તાલુકંપો મનઃશોકો વર્ણોઽગ્ર નૈકથા યદા ॥

નાભેશ્ચાકસ્મિકી હિકા મૃત્યુર્માસદ્વ્યાત્તદા ॥ ૧૫૭ ॥

અંદ્રમાને ઉષ્ણ (ગરમ), સૂર્યને ઠંડો-જમીનમા અને સૂર્યમંડળમાં છીદ્ર, જીભને કાળી, અને મોઢાને લાલ કમળના સરખું જુવે, તાલવું કંપે, મનમાં શોક થાય, શરીરમાં અનેક જાતના વર્ણો થયા કરે અને નાભિથી અકસ્માત, હેડકી ઉત્પન્ન થાય તો (આવાં લક્ષણ વાળાનું) બે મહિને મરણ થાય. ૧૫૬, ૧૫૭.

જિદ્વા નાસ્ત્રાદમાદત્તે મુદ્ધુઃ સ્વલતિ ભાષણે ॥

શ્રોત્રે ન શૃણુતઃ શબ્દં ગંધં વેત્તિ ન નાસિકા ॥ ૧૫૮ ॥

સ્પંદેતે નયને નિત્યં દૃષ્ટવસ્તુન્યાપિ ભ્રમઃ ॥

નક્તમિદ્રધનુઃ પચ્યેત્ તથોલ્કાપતનં દિવા ॥ ૧૫૯ ॥

ન ચ્છાયામાત્મનઃ પચ્યેત્ દર્પણે સલિલેપિ વા ॥

અનબ્દાં વિદ્યુતં પચ્યેત્ શિરોઽક્સ્માદપિ જ્વલેત્ ॥ ૧૬૦ ॥

હંસકાકમયૂરાણાં પચ્યેચ્ચ ક્વાપિ સંહતિમ્ ॥

શીતોષ્ણસ્વરમૃદ્વાદેરપિ સ્પર્શં ન વેત્તિ ચ ॥ ૧૬૧ ॥

અમીપાં લક્ષ્મણાં મધ્યાઘર્દૈકમપિ દૃશ્યતે ॥

જંતોર્ભવતિ માસેન તદા મૃત્યુર્ન સંશયઃ ॥ ૧૬૨ ॥

પંચમિઃ કુલર્કં.

જીભ સ્વાદને જાણી ન શકે, ઝોલતાં વારંવાર સ્પર્શના થાય, કાન શબ્દો ન સાંભળે, નાસિકા ગંધ ન જાણી શકે, નિરંતર નેત્ર

કરકયા કરે, દેખેલી વસ્તુમાં પણ ભ્રમ થાય, રાત્રે ધ્રુવ ધનુષ્ય દેખે, આરિસામાં કે પાણીમાં પોતાની આકૃતિ ન દેખાય, વાદળ વિનાની વિભળી બુલે, કારણ વિના પણ મસ્તકે બળ્યા કરે, હંસ-કાગડા અને મચુર, (મોર) નાં કેઈ પણ ઠેકાણે મૈથુન સેવન (વિષય સેવન) જોવામાં આવે ટાઢા, ઉના, ખરછટ અને સુવાળા સ્પર્શને બાણી ન શકે; આ સર્વ લક્ષણોમાંથી જો કેઈ એક પણ લક્ષણ માણુ-સને દેખાય તો તે માણુસનું મરણ એક મહિનામાં થાય એમાં કાંઈ સંશય ન બાણવો. ૧૫૮, ૧૫૯, ૧૬૦, ૧૬૧, ૧૬૨.

શીતે હકારે ફુત્કારે ચોળ્ણે સ્મૃતિગતિભયે ॥

અંગપંચકશૈલ્યે ચ સ્યાદ્દશાહેન પંચતા ॥ ૧૬૩ ॥

હકાર અક્ષર યોદતાં જો શ્વાસ ઠંડો જણાય, પુત્કાર કરી શ્વાસ બહાર કાઢતાં તે ગરમ જણાય, યાદશક્તિ ઘીલકુલ ન રહે, હાલના ચાલવાની ગતિ બંધ થાય, અને શરીરનાં પાંચે અંગો ઠંડાં થઈ જાય તો દશ દિવસે મરણ થાય. ૧૬૩

અર્ધોળ્ણમર્દ્દ્વશીતં ચ શરીરં જાયતે યદા ॥

જ્વાલાકસ્માજ્જ્વલેદ્વાગે સપ્તાહેન તદા મૃતિઃ ॥ ૧૬૪ ॥

શરીર અરધુ ઉનું હોય અને અરધુ શરીર ઠંડું થઈ જાય તથા કારણ સિવાય અકસ્માત્ શરીરમાં જ્વાલા બળ્યા કરે તો સાત દિવસે મરણ થાય. ૧૬૪.

સ્નાતમાત્રસ્ય હૃત્પાદં તત્ક્ષણાદ્દિ શુષ્યતિ ॥

દિવસે જાયતે ષષ્ઠે તદા મૃત્યુરસંશયમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

સ્નાન કર્યા પછી તરતજ જો હૃદય અને પગ સુકાઈ જાય તો નિશ્ચે તેનું છઠે દિવસે મરણ થાય. ૧૬૫.

જાયતે દંતઘર્ષણેચ્છવર્ગંધશ્ચ દુઃસહઃ ॥

વિકૃતા ભવતિ ચ્છાયા ત્ર્યહેન ત્રિયતે તદ્વા ॥ ૧૬૬ ॥

કડકકાટ કરતો દાંત ઘસ્યા કરે, મડદાની માફક મહા ખરાબ દુર્ગંધ શરીરમાંથી નીકળ્યા કરે અને શરીરના વર્ણમાં વિકૃતિ થાય

(અર્થાત્ કાળો, ધોળો, રાતો વિગેરે શરીરનો રંગ બદલાય કરે)
તો તે ત્રીજે દિવસે મરણ પામે. ૧૬૬.

ન સ્વનાશાં સ્વજિઘ્ઘાં ન ગ્રહાન્નામલા દિશઃ ॥

નાપિ સમન્નગ્નીન્ વ્યોન્નિ પર્યતિ ત્રિયતે તદા ॥ ૧૬૭ ॥

જે માણસ પોતાની નાસિકા, પોતાની જીભ, શ્રક, નક્ત્ર, તારા, નિર્મલ દિશા, અને આકાશમાં રહેલા સમન્નગ્નીના તારાઓને ન જોઈ શકે તે જે દિવસે મરણ પામે. ૧૬૭.

પ્રખાતે યદિ વા સાયં જ્યોત્સ્નાવત્યામથો નિશિ ॥

પ્રવિતત્ય નિર્જાં વાહુ નિજચ્છાયાં વિલોક્ય ચ ॥ ૧૬૮ ॥

શનૈરુત્ક્ષિપ્ય નેત્રે સ્વચ્છાયાં પચ્ચેત્તોઽર્ચરે ॥

ન શિરો દૃચ્યતે તસ્યાં યદા સ્યાન્મરણં તદા ॥ ૧૬૯ ॥

નેક્ષ્યતે વામવાહુશ્ચેત્ પુત્રદારસયસ્તદા ॥

યદિ દક્ષિણવાહુનેક્ષ્યતે ભ્રાતૃભયસ્તદા ॥ ૧૭૦ ॥

અદૃષ્ટે હૃદયે મૃત્યુરુદરે ચ ધનભયઃ ॥

ગુહ્યે પિતૃવિનાશસ્તુ વ્યાધિરુચ્યુગે ભવેત્ ॥ ૧૭૧ ॥

અદર્શને પાદયોશ્ચ વિદેશગમનં ભવેત્ ॥

અદશ્યમાને સર્વાંગે સદ્યો મરણમાદિશેત્ ॥ ૧૭૨ ॥

પંચમિઃ કુલકં.

સવારમાં અથવા સાંજે અથવા અજવાળી રાત્રીએ પ્રકાશમાં ઉભા રહી, પોતાના હાથ લાંબા (કાઉસગાની માફક) રાખી પોતાના શરીરની છાયા (પછાડયા) સામું ખુદ્દી આંખ રાખી કેટલીકવાર સુધી જોયા કરવું. ત્યાર પછી હળવે હળવે તે નેત્રને છાયા ઉપરથી ઉપાડી તે ખુદ્દી આંખે ઉચે યા સામું આકાશમાં જોવું. તો પુરૂષના જેવી ધોળી આકૃતિ આકાશમાં રહેલી દેખાશે. જો તે આકૃતિનું માથું જોવામાં ન આવે તો પોતાનું મરણ થશે. જો કાળો હાથ જોવામાં ન આવે તો પુત્ર યા સ્ત્રીનો નાશ થાય. જો જમણા હાથ જોવામાં ન આવે તો ભાઈનું મરણ થાય. હૃદય ન દેખાય તો પોતાનું

મરણ થાય. પેટનો ભાગ ન જણાય તો ધનનો નાશ થાય. ગુહ્યસ્થાન ન દેખાય તો પોતાના પૂજ્ય વર્ગ પિતા પ્રમુખનો નાશ થાય. બે સાથળ ન દેખાય તો વ્યાધિ પેદા થાય. પગ ન દેખાય તો પર-દેશમાં જવું પડે, અને આખું શરીર ન દેખાય તો તત્કાળ મરણ થાય. ૧૬૮ થી ૧૭૨.

પ્રકારાંતરે કરી કાળજ્ઞાન ખતાવે છે.

વિદ્યાયા દર્પણાંગુષ્ઠક્રુદ્યાદિષ્વતારિતા ॥

વિધિના દેવતા પૃષ્ઠા વ્રૂતે કાલસ્ય નિર્ણયં ॥ ૧૭૩ ॥

સૂર્યેદુગ્રહણે વિદ્યા નરવીરે ઠઠેત્યસૌ ॥

સાધ્યા દશસહસ્રાષ્ટોત્તરયા જપકર્મ્મતઃ ॥ ૧૭૪ ॥

અષ્ટોત્તરસહસ્રસ્ય જપાત્કાર્યક્ષણે પુનઃ ॥

દેવતા લીંચતેઽસ્પ્યાદૌ તતઃ કન્યાહ નિર્ણયમ્ ॥ ૧૭૫ ॥

સત્સાધકગુણકૃષ્ણા સ્વયમેવાથ દેવતા ॥

ત્રિકાલવિપયં વ્રૂતે નિર્ણય ગતસંશયમ્ ॥ ૧૭૬ ॥

વિદ્યા મિત્રે કરી દર્પણ, અંશુઠા અને ભીંત પ્રમુખમાં અવતારેલ દેવતાને (ગુરૂ ઉપદિષ્ટ) વિધિપૂર્વક પૂછવાથી તે આચુખ્યનો નિર્ણય કહી ખતાવે છે. સૂર્યગ્રહણ અને અંદ્રગ્રહણ હોય ત્યારે ઓં નરવીરે ઠઃ ઠઃ સ્વાહા એ વિદ્યા દશ હજાર અને આઠવાર જાપ કરીને સાધવી. પછી કાર્ય પ્રસંગે એક હજાર અને આઠવાર તે વિદ્યા જપીને દર્પણાદિકને વિષે દેવતાને અવતારવી. પછી તે આરિસા પ્રમુખમાં એક કુંવારી કન્યાને જોવરાવવું. તેમાં તે કન્યા દેવતાનું રૂપ દેખે એટલે તેની પાસે આચુખ્યનો નિર્ણય પૂછવો. તે કન્યા સર્વ નિર્ણય કહી આપે અથવા ઉત્તમ સાધકના ગુણથી આકર્ષાએલી તે દેવતા પોતાની મેળે નિર્ણયવાળું અને સંશય વિનાનું ત્રિકાલ સંબંધી આચુખ્યજ્ઞાન કહી આપે. ૧૭૩, ૧૭૪, ૧૭૫, ૧૭૬.

પાંચ શ્લોકે કરી શુકન દ્વારા કાલજ્ઞાન કહે છે. ૨૮૭

પાંચ શ્લોકે કરી શુકન દ્વારા કાલજ્ઞાન કહે છે.

અથવા શકુનાદ્વિઘાત્સજ્જો વા યદિ વાતુરઃ ॥

સ્વતો વાપિ પરતો વા ગૃહે વા યદિ વા વહિઃ ॥ ૧૭૭ ॥

અહિવૃથિકકમ્યાસ્વુગૃહગોધાપિપીલિકાઃ ॥

યૂકામત્કુળલુતાશ્ચ વલ્મીકોઽથોપદેહિકાઃ ॥ ૧૭૮ ॥

કીટિકા ઘૃતવર્ણાશ્ચ ભ્રમર્યશ્ચ યદાધિકાઃ

ઉદ્દેગકલહવ્યાધિમરણાનિ તદાદિશેત્ ॥ ૧૭૯ ॥

ઉપાનદ્વાહનચ્છત્રશસ્ત્રચ્છાયાંગકુંતલાન્ ॥

ચંચ્વા સુંવેદ્યદા કાકસ્તદાસન્નૈવ પંચતા ॥ ૧૮૦ ॥

અશ્રુપૂર્ણદૃશો ગાવો ગાઠં પાદૈર્વસુંધરાં ॥

સ્વનંતિ ચેત્તદાનીં સ્યાદ્રોગો મૃત્યુશ્ચ તત્પ્રભોઃ ॥ ૧૮૧ ॥

અથવા નિરોગી હોય કે રોગી હોય, પોતાથી કે પરથી, ઘરમાં કે બહાર, શુકનથી શુભાશુભનો નિર્ણય જાણવો. સર્પ, વીંછી, કમિયાં, ઉદર, ગરોલી, કિડીઓ, જીવો, માંકડ, કેળીઆ, રાક્ષા, (ઉદેહીના ઘરો), ઉદેહી, ધીમેલ, અને ભમરીઓ જ્યારે એકદમ વિશેષ જોવામાં આવે તો ઉદ્દેગ, કલેશ, વ્યાધિ, અથવા મરણ નિપજે. જોડા, હાથી, થોડા પ્રમુખવાહન, છત્ર, શસ્ત્ર, શરીર, અને કેશ (વાળ) એ માંહેથી કોઈને કાગડો ચાંચે કરી સ્પર્શ કરે, તો જાણવું કે મરણ નજીકમાં છે. જો આંખે આંસુ પાડતી ગાય ઘણા જોરથી પગે કરી પૃથ્વીને ખોદે તો તે ગાયના સ્વામિનું રોગથી મરણ થાય. ૧૭૭, ૧૭૮, ૧૭૯, ૧૮૦, ૧૮૧.

પ્રકારાંતરે શુકનથી કાલ જ્ઞાન કહે છે.

અનાતુરકૃતે જ્યેત્ શકુનં પરિકીર્તિતં ॥

અઘુનાતુરમુદ્દિશ્ય શકુનં પરિકીર્ચ્યતે ॥ ૧૮૨ ॥

આ પૂર્વે કહેવામાં આવેલ શુકનો રોગ વિનાના માણસ મઃટે જાણાવ્યાં. હમણાં હવે રોગીને ઉદ્દેશીને શુકનો કહીએ છીએ. ૧૮૨.

દક્ષિણસ્યાં વલિત્વા ચેત્ શ્વા ગુદં લેહચુરોથવા ॥

લાંગુલં વા તદા મૃત્યુરેકદ્વિત્રિદિનૈઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૮૩ ॥

શેતે નિમિત્તકાલે ચેત્ શ્વા સંકોચ્યાસ્વિલં વપુઃ ॥
 ઘૃત્વા કર્ણોં વલિત્વાંગં ધુનોત્યથ તતો મૃતિઃ ॥ ૧૮૪ ॥
 યદિ વ્યાત્તમુખો લાલાં મુંચન્ સંકોચિતેક્ષણઃ ॥
 અંગં સંકોચ્ય શેતે શ્વા તદા મૃત્યુન સંશયઃ ॥ ૧૮૫ ॥

ત્રિભિર્વિશેષકાં.

રોગી જ્યારે પોતાના આશુબ્ધ સંખંધી શુકન જોતો હોય ત્યારે જો કુતરો (કુતરાની જાતિ) દક્ષિણ દિશા સન્મુખ જઈને પોતાની શુકને આટે તો તે રોગીનું એક દિવસે મરણ થાય. જો તે કુતરો પોતાનું હૃદય આટે તો બે દિવસે રોગી મરે અને જો તે પોતાની ખુંછડી આટે તો ત્રણ દિવસે રોગીનું મરણ થાય. જ્યારે રોગી નિમિત્ત જોતો હોય ત્યારે જો કુતરો પોતાનું આખું શરીર સંકેચીને સુવે અથવા કાનને ચડાવીને (અછકડ કરીને) અને શરીરને વાળીને હલાવે (ધુણાવે) તો રોગી મરણ પામે અથવા જો મોઢું પહોંચું કરી લાળને મૂકતો આંખો ઝીંચી શરીરને સંકેચીને તે શ્વાન સુવે તો નિશ્ચે રોગીનું મૃત્યુ થાય. ૧૮૩, ૧૮૪, ૧૮૫.

બે રસોડે કરી કાગડાનાં શુકનો કહે છે.

યદાતુરગૃહસ્યોર્ધ્વે કાકપક્ષિગણો મિલન્ ॥
 ત્રિસંધ્યં દૃશ્યતે નૂનં તદા મૃત્યુરુપસ્થિતઃ ॥ ૧૮૬ ॥
 મહાનસે તથા શય્યાગારે કાકાઃ ક્ષિપંતિ ચેત્ ॥
 ચર્માસ્થિરજ્જું કેશાન્ વા તદાસન્નૈવ પંચતા ॥ ૧૮૭ ॥

જો રોગીના ઘર ઉપર સવાર, બપોર, અને સાંજ એમ ત્રણ કાળ કાગડાનો સમુદાય મળી કોળાહળ કરતો જણાય તો નિશ્ચે તેનું મરણ આવી પહોંચ્યું છે એમ જાણવું તથા રોગીના રસોડા ઉપર અને સુવાના ઘર ઉપર કાગડાઓ ચામડું, હાડકું, દોરડું, કે વાળ લાવીને ફેંકે તો તેનું મરણ નજીકજ છે એમ સમજવું. ૧૮૬, ૧૮૭.

નવ શ્લોકે કરીને ઉપશ્રુતિથી કાલ જ્ઞાન કહે છે. ૨૮૯

નવ શ્લોકે કરીને ઉપશ્રુતિથી કાલ જ્ઞાન કહે છે.

અથવોપશ્રુતેર્વિદ્યાદ્વિદ્યાન્ કાલસ્ય નિર્ણયમ્ ॥

પ્રશસ્તે દિવસે સ્વપ્નકાલેશસ્તાં દિશં શ્રિતઃ ॥ ૧૮૯ ॥

પૂત્વા પંચનમસ્કૃત્યાચાર્યમંત્રેણ વા શ્રુતી ॥

ગેહાત્છન્નશ્રુતિર્ગ્ચ્છેચ્છલ્પિચત્વરમૂમિષ્ઠુ ॥ ૧૮૯ ॥

ચંદનેનાર્ચયિત્વા ક્ષમાં ક્ષિપ્ત્વા ગંધાક્ષતાદિ ચ ॥

સાવધાનસ્તતસ્ત્રોપશ્રુતેઃ શૃણુયાદ્ ધ્વનિં ॥ ૧૯૦ ॥

અર્થોતરાપદેઙ્યશ્ચ સરૂપશ્ચેતિ સ દ્વિધા ॥

વિમર્ગગમ્યસ્તત્રાચઃ સ્ફુટોક્તાર્થોઽવરઃ પુનઃ ॥ ૧૯૧ ॥

યથૈવ ભવનસ્તંભઃ પંચપદ્ભિરયં દિનૈઃ ॥

પક્ષૈર્માસૈરથો વર્ષૈર્મ્ભક્ષયતે યદિ વા ન વા ॥ ૧૯૨ ॥

મનોહરતરશ્વાસીત્ કિં ત્વયં લઘુ ભક્ષયતે ॥

અર્થોતરાપદેઙ્યઃ સ્યાદેવમાદિરૂપશ્રુતિઃ ॥ ૧૯૩ ॥

एषा स्त्री पुरुषो वासौ स्थानादस्मान्न यास्यति ॥

दास्यामो न वयं गंतुं गंतुकामो न चाप्ययं ॥ ૧૯૪ ॥

विद्यते गंतुकामोयमहं च प्रेपणोत्सुकઃ ॥

तेन यास्यत्यसौ શ્રીઘ્રં સ્યાત્સરૂપેત્યુપશ્રુતિઃ ॥ ૧૯૫ ॥

કર્ણોદ્ઘાટનસંજાતોપશ્રુત્યંતરમાત્મનઃ ॥

कुशलाः कालमासन्नमनासन्नं च जानते ॥ ૧૯૬ ॥

અથવા વિદ્યાન્ પુરૂષોઞ્યે, ઉપશ્રુતિઞ્યે કરી આશુભ્યનો નિર્ણય કરવો (તેજ બતાવે છે.) ભદ્રાઆદિ અપયોગ ન હોય તેવા ઉત્તમ દિવસે સુવાના અવસરે (એક પ્રહર રાત્રિ જવા પછી) પૂર્વ, ઉત્તર કે પશ્ચિમ દિશા તરફ જવું. જતાં પેહેલાં નવકારમંત્રથી અથવા સૂરિમંત્રે કરી કાનને પવિત્ર (મંત્રિન) કરવો; અને ત્યાર પછી ઘરથી નીકળતાં રસ્તામાં ક્રોધનો શબ્દ કાનમાં ન આવે તેવી રીતે કાનને ઠાંકી કારીગરોના ઘર તરફ અથવા બજારમાં પૂર્વે કહેલી દિશા તરફ

જતું. કારીગરોના ઘર પાસે યા બજારમાં જઈ તે ભૂમિતું ચંદન વડે પૂજન કરી તેના ઉપર ગંધ અક્ષત (બરાસ ચોખા) નાખી સાવધાન થઈ ત્યાં કોઈ પણ મનુષ્યોનો શબ્દ થતો હોય તો કાન ખુલ્લા કરીને સાંભળવો. તે સાંભળતાં શબ્દો બે પ્રકારના હોય છે. એક અર્થાતરાપદેશ્ય અને બીજા સ્વરૂપઉપશ્રુતિ; અર્થાતરાપદેશ્ય ઉપશ્રુતિ એટલે જે શબ્દ સાંભળવામાં આવે તેનો કોઈ બીજા અર્થ કહવો. અને સ્વરૂપ ઉપશ્રુતિ એટલે જેવો શબ્દ સાંભળ્યો તેવોજ અર્થ કહવો યા ગ્રહણ કરવો. પેહેલો અર્થાતરાપદેશ્ય વિચારથી બાણી શકાય તેમ છે અને બીજા સ્વરૂપ અર્થ પ્રકટ બાણી શકાય તેમ છે. (અર્થાતરાપદેશ્ય ઉપશ્રુતિ બતાવે છે) જેમકે આ ઘરનો સ્તંભ પાંચ છ દિવસે યા પાંચ છ પખવાડીએ યા મહિને કે વર્ષે ભાંગી જશે અથવા નહિ ભાંગે. તે ઘણો સારો પણ જલદિ ભાંગી જશે વિગેરે. આથી પોતાના આયુષ્યનો તેવોજ નિર્ણય કરી લેવો કે તેટલા દિવસે મહિને કે વર્ષે પોતાનું મરણ નિપજશે. એ અર્થાતરાપદેશ્ય શ્રુતિ બાણવી, હવે બીજા સ્વરૂપઆશ્રય શ્રુતિ કહે છે, જેમકે આ પુરુષ કે સ્ત્રી આ સ્થાનથી જશે નહિ. અમે તેને જવા પણ ન દેઈશું અને તે જવાનો ઇચ્છક પણ નથી અથવા તો જવાની ઇચ્છા કરે છે, હું પણ તેને મોકલવા ઇચ્છુ છું, માટે આ હવે જલદી આંહીથી જશે. આ સ્વરૂપ ઉપશ્રુતિ કહેવાય છે. આથી સમજી લેવાનું છે કે જો જવાનું સાંભળે તો મરણ નજીક છે અને રહેવાનું સાંભળે તો હંમણાં મરણ નથી. આ પ્રમાણે કાન ખુલ્લા કરી પોતે સાંભળેલી ઉપશ્રુતિ પ્રમાણે કુશલ માણસો નજીક કે દૂર પોતાના આયુષ્યનો નિર્ણય બાણે છે. ૧૮૮, ૧૮૯, ૧૯૦, ૧૯૧, ૧૯૨, ૧૯૩, ૧૯૪, ૧૯૫, ૧૯૬.

શનિશ્ચર પુરૂષેકરી કાળ જ્ઞાન બાણવાની રીત.

શનિઃ સ્યાચ્ચત્ર નક્ષત્રે તદ્વાતવ્યં મુસે તતઃ ॥

ચત્વારિ દક્ષિણે પાણૌ ત્રીણિ ત્રીણિ ચ પાદયોઃ ॥ ૧૯૭ ॥

ચત્વારિ વામહસ્તે તુ ક્રમશઃ પંચ વક્ષસિ ॥

ત્રીણિ શીર્ષે દશોદ્વિદ્વે ગુહ્ય એકઃ શનૌ નરે ॥ ૧૯૮ ॥

નિમિત્તસમયે તત્ર પતિતં સ્થાપનાક્રમાત્ ॥

જન્મર્ક્ષં નામક્રઠ્ઠં વા ગુહ્યદેશે ભવેદ્યદિ ॥ ૧૯૯ ॥

દૃષ્ટં શ્લિષ્ટં ગ્રહેદુષ્ટૈઃ સૌમ્યૈરપોષિતાયુતમ્ ॥

સજ્જસ્યાપિ તદા મૃત્યુઃ કા કથા રોગિણઃ પુનઃ ॥ ૨૦૦ ॥

શનિશ્ચરની પુરૂષના જેવી આકૃતિ બનાવવી અને નિમિત્ત જોવાના અવસરે જે નક્ષત્રમાં શનિ હોય તે નક્ષત્ર સુખમાં સુકર્તું. ત્યાર પછી ક્રમે આવતાં ચાર નક્ષત્રો જમણા હાથમાં સુકર્તાં. ડાબા જમણા પગમાં ત્રણ ત્રણ સુકર્તાં. ચાર ડાબા હાથમાં, પાંચ છાતિમાં, ત્રણ મસ્તકમાં જે-જે જેલ નેત્રમાં અને એક નક્ષત્ર ગુહ્ય ભાગમાં સુકર્તું. નિમિત્ત જોવાને અવસરે સ્થાપનાના અનુક્રમથી જન્મ નક્ષત્ર કે નામ નક્ષત્ર જે ગુહ્ય ભાગમાં આવ્યું હોય અને દુષ્ટ ગ્રહોની તેના ઉપર દૃષ્ટિ પડતી હોય ત્યાં તેની સાથે મેળાપ થતો હોય અને સૌમ્ય ગ્રહોની દૃષ્ટિ કે મેળાપ ન થતો હોય તો તે આશુસ નિરોગી હોય તોપણ તેનું મરણ થાય તો માંદાની તો વાતજ શું કરવી ? અર્થાત્ તે તો મરણ પામેજ. ૧૯૭, ૧૯૮, ૧૯૯, ૨૦૦.

પૃચ્છા લક્ષ્મીના અનુસારે કાલ જ્ઞાન.

પૃચ્છાયામથ લગ્નાસ્તે ચતુર્થદશમસ્થિતાઃ ॥

ગ્રહાઃ ક્રૂરાઃ શશી ષષ્ટાષ્ટમશ્ચેત્ સ્યાત્તદા મૃતિઃ ॥ ૨૦૧ ॥

આશુષ્ય સંબંધી પ્રક્ષ પૂછતી વખતે તેજ આલતું લક્ષ, તત્કાળ અસ્ત થઈ જાય અને કુર ગ્રહો ગ્રાથે (સાતમે) કે દશમે રહ્યા હોય તથા ચંદ્રમા છઠો કે આઠમો હોય તો તેનું મરણ થાય. ૨૦૧.

પૃચ્છાયાઃ સમયે લગ્નાધિપતિર્ભવતિ ગ્રહઃ ॥

યાદિ વાસ્તમિતો મૃત્યુઃ સજ્જસ્યાપિ તદા ભવેત્ ॥ ૨૦૨ ॥

આશુષ્ય સંબંધી પ્રક્ષ પૂછતી વખતે જે લગ્નાધિપતિ મેષાદિ રાશિમાં કુજ શુક્રાદિ હોય અથવા આલતા લગ્નના અધિપતિ ગ્રહનો

અસ્ત થયેલો હોય તો તે સાંજે માણસ હોય તો પણ તેનું મરણ થાય. ૨૦૨.

લગ્નસ્થિત્રેચ્છશી સૌરિર્દ્વાદશે નવમઃ કુજઃ ॥

અષ્ટમોર્કસ્તદા મૃત્યુઃ સ્યાન્નેન ઘલવાનુ ગુરુઃ ॥ ૨૦૩ ॥

પ્રક્રમ કરતી વખતે ચંદ્રમા લગ્નમાં રહેલો હોય, ખારમે શનિ-
શ્વર હોય, નવમે મંગલ હોય, આઠમે સૂર્ય હોય અને ગુરુ ઘલવાન
ન હોય તો મરણ થાય. ૨૦.

રવિઃ ષષ્ટસ્તૃતીયો વા શશી ચ દશમસ્થિતઃ ॥

યદા ભવતિ મૃત્યુઃ સ્યાતૃતીયે દિવસે તદા ॥ ૨૦૪ ॥

પ્રક્રમ પૂછવાના સમયે છઠ્ઠો અથવા ત્રીજો સૂર્ય હોય અને ચંદ્રમા
દશમે રહેલો હોય તો ત્રીજે દિવસે મરણ થાય. ૨૦૪.

પાપગ્રહાશ્ચેદુદયાત્તુર્યે વા દ્વાદશેઽથવા ॥

દિશંતિ તદ્દિવો મૃત્યુ તૃતીયે દિવસે તદા ॥ ૨૦૫ ॥

જો પ્રક્રમ અવસરે લગ્નથી પાપગ્રહો (ખરાબ ગ્રહો) એથે કે
ખારમે હોય તો કાળ જ્ઞાનના જાણકાર પુસ્ત્રો તેનું ત્રીજે દિવસે મૃત્યુ
જણાવે છે. ૨૦૫.

ઉદયે પંચમે વાપિ યદિ પાપગ્રહો ભવેત્ ॥

અષ્ટમિર્દશમિર્વા સ્યાદિવસૈઃ પંચતા તના ॥ ૨૦૬ ॥

પ્રક્રમ સમયે ચાલતા લગ્ને અથવા પાંચમે જો કૂર ગ્રહ હોય તો
આઠ અગર દશ દિવસે મરણ થાય. ૨૦૬.

ધનુર્મિથુનયોઃ સપ્તમયોર્યદ્ગુમગ્રહાઃ ॥

તદા વ્યાધિર્મૃતિર્વા સ્યાજ્જ્યોતિષામિતિ નિર્ણયઃ ॥ ૨૦૭ ॥

પ્રક્રમ સમયે (અથવા વર્ષ ફલે) સાતમા ધનુરાશિ અને મિથુ-
નરાશિમાં જો અશુભ ગ્રહો આવ્યા હોય તો વ્યાધિ અથવા મરણ
થાય આ પ્રમાણે જ્યોતિષના જાણકારનો નિર્ણય છે. ૨૦૭,

અંતસ્થાધિકૃતપ્રાણિનામપ્રણવગર્મિતમ્ ॥

કોણસ્થરેફમાગ્રેયપુરં જ્વાલાશતાકુલમ્ ॥ ૨૦૮ ॥

सानुस्वारैरकाराद्यैः पदस्वरैः पार्श्वतो वृत्तम् ॥
 स्वस्तिकांकवहिः कोणं स्वाधरांतः प्रतिष्ठितम् ॥ २१९ ॥
 चतुःपार्श्वस्थगुरुर्यं यंत्रवायुपुरावृत्तम् ॥
 कल्पयित्वा परिन्यस्येत् पादहृच्छीर्षसंधिषु ॥ २१० ॥
 सूर्योदयक्षणे सूर्यं पृष्ठे कृत्वा ततः सुधीः ॥
 स्वपरायुर्विनिश्चेत्तुं निजछायां विलोकयेत् ॥ २११ ॥
 पूर्णा छायां यदीमेत तदा वर्षे न पंचता ॥
 कर्णाभावे तु पंचत्वं वर्षेद्वादशभिर्भवेत् ॥ २१२ ॥
 इस्तांगुलीस्कंधकेशपार्श्वनासाद्वये क्रमात् ॥
 दशाष्टसप्तपंचत्र्येकवर्षैर्मरणं भवेत् ॥ २१३ ॥
 पण्मास्या म्रियते नाशे शिरसश्चिबुकस्य वा ॥
 ग्रीवानाशे तु मासेनैकादशाहेन हृक्षये ॥ २१४ ॥
 सच्छिद्रे हृदये मृत्युर्दिवसैः सप्तभिर्भवेत् ॥
 यदि च्छायाद्वयं पत्र्येद्यमपार्श्वं तदा व्रजेत् ॥ २१५ ॥

अष्टाभिःकुलकं

चेडेडो अकार करवो अने ते अकारनी अहर पोतानुं अथवा
 नेना आयुधने निर्णय करवो डोय तेनुं नाम लभतुं. ते अकार
 छ शुष्णावाणा यंत्रमां करवो. ते यंत्रने शुष्णे अग्निनी सेकडा गमे
 नवालाओधी व्यास अशिणीन (२) रकार मुकवा. अनुस्वार सडित
 अकारादि (अं आं, ए, ई, ऊ, औ) छ स्वरोओ शुष्णाना भाडा-
 रना लागोने वींठी लेवा (अर्थात् आ छ स्वरो छ शुष्णा पासे लभवा)
 पछी छ ओ भाडारना शुष्णे छ साथिआ करवा. साथिआ अने स्व-
 रोना वयमां आंतरे आंतरे छ (स्वा) अक्षरो भूकवा, यारे भाणु
 विसर्ग सडित यकार करवा (यः) अने ते यकार उपर यारे भाणु
 वायुना पुरथी आवृत संलस्य आर देया करवी. आवो यंत्र कल्पी
 तेने पग, हृदय, भाथे अने संधिओने विषे स्थापना करवो. पछी
 सूर्योदय वेलाओ सूर्यने पुंठ पडे तेवी रीते पश्चिम दिशाभां षेसी

પોતાના અથવા મરના આયુષ્ય નિર્ણય માટે પોતાની છાયા પૂર્ણ દેખાય તો એક વર્ષ સુધીમાં મરણ નથી (અને રોગ સહિત સુખમાં વર્ષ પસાર કરશે) જો કાન દેખવામાં ન આવે તો બાર વર્ષે મરણ થશે. હાથ ન દેખાયતો દશ વર્ષે મરણ. આંગલીઓ ન દેખાય તો આઠ વર્ષે. ખાંધ ન દેખાય તો સાત વર્ષે. કેશ ન દેખાય તો પાંચ વર્ષે. પડખાં ન દેખાય તો ત્રણ વર્ષે. નાક ન દેખાય તો એક વર્ષે. માથુ યા ચિથુક ન દેખાય તો છ મહિને; ઠોક ન દેખાય તો એક મહિને, આંખો ન દેખાય તો અગિયાર દિવસે. હૃદયમાં છિદ્ર દેખાય તો સાત દિવસે મરણ થાય અને બે છાયા દેખાય તો તત્કાળ મરણ થાય. ૨૦૮. થી ૨૧૫.

યંત્રપ્રયોગ ખતાવી, હવે વિદ્યાએ કરી કાલજ્ઞાન
ખતાવે છે.

इति यंत्रयोगेण जानीयात्कालनिर्णयम् ॥

यदि वा विद्यया विद्यादक्ष्यमाणप्रकारया ॥ ૨૧૬ ॥

આ પ્રમાણે યંત્ર પ્રયોગે કરી આયુષ્યનો નિર્ણય જાણવો અથવા આગળ કહેવામાં આવશે તે વિદ્યા વડે કરી નિર્ણય કરવો. ૨૧૬.

તેજ સાત શ્લોકે કરી વિદ્યાપ્રયોગ કહે છે.

प्रथमं न्यस्य चूडायां स्वाशब्दमौ च मस्तके ॥

क्षिं नेत्रहृदये पं च नाभ्यञ्जे हाङ्क्षरं ततः ॥ ૨૧૭ ॥

પ્રથમ ચોટલીમાં (સ્વા) શબ્દ, માથા ઉપર (ઓં) શબ્દ, નેત્રમાં (ક્ષિ) શબ્દ, હૃદયમાં (પ) શબ્દ અને નાભિ કમળમાં (હા) શબ્દ સ્થાપન કરવો. ૨૧૭ ઓં હ્રીંસઃ ઓં મૃત્યુંજયાય ઓં વજ્રપાણિને શૂલપાણિને હરહર દહદહ સ્વરૂપ દર્શય દર્શય હુંફટ.

अनया त्रिधयाष्टाग्रशतवारं विलोचने ॥

स्वच्छायां चाभिमंत्र्यार्कं पृष्ठे कृत्वारुणोदये ॥ ૨૧૮ ॥

परच्छायां परकृते स्वच्छायां स्वकृते पुनः ॥

सम्यक् तत् कृतपूजः सन्तुपयुक्तो विलोकयेत् ॥ ૨૧૯ ॥

तेज सात श्लोके करी विधाप्रयोग कहे छे २६५

आ विधाञ्जे ओकसो आठवार पोताना नेत्रने अने पोतानी छा-
याने भन्त्रीने सूर्योदय वेणाञ्जे सूर्यने पाछण राभी (अर्थात् पश्चिम
दिशा तरङ्ग सुभ राभी) णीळने माटे णीळनी छाया अने पोताने
माटे पोतानी छाया जेवी. २१८. २२०.

संपूर्णा यदि पश्येत्तामावर्षं न मृतिस्तदा ॥

क्रमजंघाजान्वभावे त्रिद्वयेकाब्दमृतिः पुनः ॥ २२० ॥

जे संपूर्ण छाया जेवाभां आवे तो आ आहतता वर्षभां भरषु
न थाय. पग, ज'घा अने जतु (घुंठषु) न हेभाय तो अनुक्रमे
त्रषु जे अने ओक वर्षे भरषु थाय. २२०.

उरोरभावे दशभिर्मासैर्नग्येत्कटेः पुनः ॥

अष्टाभिर्नवभिर्वापि तुंदामावे तु पंचपैः ॥ २२१ ॥

साथण न हेभाय तो दश महिने, कभर न हेभाय तो आठ
अगर नव भासे अने पेट न हेभाय तो पांच महिने भरषु
थाय. २२१.

ग्रीवाभावे चतुस्त्रिद्वयेकमासैर्त्रियते पुनः ॥

कक्षाभावे तु पक्षेण दशाहेन भुजक्षये ॥ २२२ ॥

जे डोक हेभवाभां न आवे तो चार-त्रषु-जे-के ओक महिने
भरषु थाय. कक्षा (जगल) न हेभाय तो प'हर हिवसे अने लुण
(हाथ) न हेभाय तो दश हिवसे भरषु थाय. २२२.

दिनैः स्कंधक्षयेऽष्टाभिश्चतुर्याम्या तु हृत्क्षये ॥

शीर्षाभावे तु यामाभ्यां सर्वाभावे तु तत्क्षणात् ॥ २२३ ॥

ते छायाभां स्कंध न हेभाय तो आठ हिवसे, हृदय न हेभाय
तो चार प्रहरे (पोडोरे), भस्तक न हेभाय तो जे पोडोरे अने
सर्वथा शरीर न हेभाय तो तत्काण भरषु थाय. २२३.

एवमाध्यात्मिकं कालं विनिश्चेतुं प्रसंगतः ॥

वाह्यस्यापि हि कालस्य निर्णयः परिभाषितः ॥ २२४ ॥

आ प्रमाणे (पवनाभ्यासे) शारीरिक काणज्ञाननो निर्णय करतां
प्रसंगोपात आह्यथी पषु काण ज्ञाननो निर्णय कहेवायो. २२४.

જય પરાજય સંબંધી જ્ઞાન.

કો જેવ્યતિ દ્વયોર્યુદ્ધે इति प्रच्छत्यवस्थिते ॥

जयः पूर्वस्य पूर्णे स्याद्विक्ते स्यादितरस्य तु ॥ २२५ ॥

અમુક ખેલના યુદ્ધમાં કોણ જીતશે ? આવો પ્રશ્ન કર્યે છે તે જો પૂર્ણ નાહી હોય (સ્વાભાવિક પૂરક થતો હોય અર્થાત્ શ્વાસ અંદર ખેંચાતો હોય) તો જેતું પહેલું નામ લીધું હોય તેનો જય થાય. અને જો નાહી રિક્ત હોય (રેચક થતો હોય અર્થાત્ પવન બહાર મૂકાતો હોય) તો ખીનનો જય થાય. ૨૨૫.

रिक्तं अने पूर्णतुं लक्षणं कहे छे.

यस्यजेत् संचरन् वायुस्तद्रिक्तमभिधीयते ॥

संक्रामेत्तु यत्र स्थाने तत्पूर्णं कथितं ब्रुवैः ॥ २२६ ॥

આલતા વાયુને જે બહાર મૂકવો તે રિક્ત કહેવાય છે અને કોઠા પ્રમુખ સ્થાનમાં પવનને અંદર (સહજ) પ્રવેશ કરાવવો તેને વિદ્વાનો પૂર્ણ કહે છે. ૨૨૬.

स्वरोद्यथी शुभाशुभ निर्णय.

प्रष्टादौ नाम चेद् ज्ञातुर्गृह्णात्यथातुरस्य तु ॥

स्यादिष्टस्य तदा सिद्धिर्विपर्यासे विपर्ययः ॥ २२७ ॥

પ્રશ્ન કરવામાં પ્રથમ નામ જાણવાવાળાનું લે અને પછી રોગીનું નામ લે તો ઈષ્ટ સિદ્ધિ થાય અને તેથી વિપરીત એટલે પેહેલું રોગીનું અને પછી જાણનારનું નામ લે તો તેનું પરિણામ પણ વિપરિત આવશે એમ સમજવું. ૨૨૭.

(વિવેચન) જેમકે જીનદત્તજી આ દેવદત્ત નામના રોગીને સાડું થશે કે જેમ ! આમાં જાણકાર જીનદત્તજીનું નામ પ્રથમ છે. અને રોગીનું પછી છે, તો કાર્ય સિદ્ધિ અર્થાત્ નિરોગી થશે. અને આ રોગવાળા દેવદત્તને સાડું થશે કે નહિ; જીનદત્તજી તે વિષે મને કહો-આમાં રોગીનું નામ પેહેલું છે તેથી ઈષ્ટ સિદ્ધિ નહિ થાય.

કોઈ આ પ્રમાણે પ્રથમ બોલવાનું જાણી લઈ મરવાની તૈયારીવાળાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરે અને તેથી સર્વ જીવતા રહે એમ ન સમજવું. બહુધા આ પ્રશ્નો અજાણ્યાં પુછવાના છે અને બીજા પછી તત્વાદિ-કથી જાણતાં કારણોને લઈને જ્ઞાતા પુરૂષ યથાયોગ્ય ઉત્તર આપે તો નિમિત્ત જ્ઞાન સત્ય થાય છે.

વામવાહુસ્થિતે દૂતે સમનામાક્ષરો જયેત્ ॥

દક્ષિણવાહુગે ત્વાજૌ વિપમાક્ષરનામકઃ ॥ ૨૨૮ ॥

યુદ્ધમાં કોણ જીતશે એ પ્રશ્ન કરવા માટે જે દૂત (પ્રશ્ન કરનાર) ડાબી બાજુએ ઉભો હોય તો જે યુદ્ધ કરનારનું નામ સમ અક્ષરનું (જે ચાર છ એકીવાળા અક્ષરો તે સમ) હોય તેનો જય થાય અને જમણી બાજુ ઉભો રહી પ્રશ્ન કરે તો વિપમ અક્ષર (એકીવાળા ૧-૩-૫) ના નામવાળાનો જય થાય. ૨૨૮.

મૂતાદિભિર્ઘૃહીતાનાં દષ્ટાનાં વા મુજંગમૈઃ ॥

વિધિઃ પૂર્વોક્ત ઇવાસૌ વિજ્ઞેયઃ સ્વલુ માંત્રિકૈઃ ॥ ૨૨૯ ॥

મૂતાદિકના વળગાડવાળાં અને સર્પાદિકથી ડસાયેલાં માણસો માટે પણ પૂર્વે કહેલ વિધિજ (પ્રશ્નના સંબંધમાં) મંત્રવાદિઓએ નિરોગી થવા માટે જાણવો. ૨૨૯.

પૂર્ણાં સંજાયતે વામા નાડી હિ વરુણેન ચેત્ ॥

કાર્યાણ્યારમ્યમાણાનિ તદા સિઘ્યંત્યસંજાયમ્ ॥ ૨૩૦ ॥

પૂર્વે જે ચાર મંડળો કહેવામાં આવ્યાં છે તે માંહેલા બીજા વાડુષ્ટ નામના મંડળે કરી જે ડાબી નાડી પૂર્ણ વહન થતી હોય તો એ અવસરે પ્રારંભ કરાતાં કાર્યો અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે. ૨૩૦.

જયજીવિતલાભાદિકાર્યાણિ નિસ્વિલાન્યપિ ॥

નિષ્ફલાન્યેવ જાયંતે પવને દક્ષિણાસ્થિતે ॥ ૨૩૧ ॥

અને જે વાડુષ્ટ મંડળના ઉદ્યે પવન જમણી નાસિકામાં રહેલો હોય તો જય જીવિત અને લાભાદિ સર્વ કાર્યો નિષ્ફલ જાય છે. ૨૩૧.

જ્ઞાની બુદ્ધ્વાનિલં સમ્યક્ પુષ્પં હસ્તાત્પપાતયેત્ ॥

મૃતજીવિતવિજ્ઞાને તતઃ કુર્વીત નિશ્ચયમ્ ॥ ૨૩૨ ॥

અવિત મરણના વિજ્ઞાનને માટે જ્ઞાનીએ વાયુને સારી રીતે બાણીને હાથથી પુષ્પ નીચું પાડવું અને તેથી પણ નિર્ણય કરવો. ૨૩૨.

ત્વરિતો વરુણે લાભશ્ચિરેણ તુ પુરંદરે ॥

જાયતે પવને સ્વલ્પઃ સિદ્ધોપ્યગ્નૌ વિનશ્યતિ ॥ ૨૩૩ ॥

(પ્રશ્ન કરતી વખતે ઉત્તર આપનારને) વૃષ્ણ મંડળનો ઉદય હોય તો ઘણી ઝડપથી લાભ થાય. પુરંદર મંડળ હોય તો ઘણો મોટો લાભ થાય. પવન મંડળ હોય તો સેહિન્સાજ લાભ થાય અને અગ્નિ મંડળનો ઉદય હોય તો સિદ્ધ થયેલ કાર્ય પણ નાશ પામે. ૨૩૩.

આયાતિ વરુણે યાતઃ તૈવાસ્તે સુખં ક્ષિતૌ ॥

પ્રયાતિ પવનેઽન્યત્ર મૃત્ત્વમ્મૃત્ત્વમ્ વદેત્ ॥ ૨૩૪ ॥

વાૃષ્ણ મંડળના ઉદયમાં આમાંતર ગયેલાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યું હોય તો તે શિશુ પાછો આવશે. પુરંદર મંડળમાં તે ન્યાં ગયો છે ત્યાં સુખે સમાધે રહ્યો છે. પવન મંડળમાં તે ત્યાંથી ખીજે ઠેકાણે બંધ છે અને અગ્નિ મંડળમાં પ્રશ્ન કર્યું હોય તો તે મરણ પામ્યો છે એમ કહેવું. ૨૩૪.

દહને યુદ્ધપૃચ્છાયાં યુદ્ધમંગ્લશ્ચ દારુણઃ ॥

મૃત્યુઃ સૈન્યવિનાશો વા પવને જાયતે પુનઃ ॥ ૨૩૫ ॥

અગ્નિ મંડળમાં યુદ્ધ સંબંધી પ્રશ્ન કરે તો મહાયુદ્ધ થાય અને યુદ્ધમાં વૈરી તરફથી હાર મળે, પવન મંડળમાં પ્રશ્ન કરે તો (જેના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરાયું હોય) તેનું મરણ થાય અથવા સૈન્યનો વિનાશ થાય. ૨૩૫.

મહેદ્રે વિજયો યુદ્ધે વારુણો વાંછિતાધિકઃ ॥

રિપુમંગે ન સંધિર્વા સ્વસિદ્ધિપારિસૂચકઃ ॥ ૨૩૬ ॥

મહેદ્ર મંડળમાં પ્રશ્ન કરે તો યુદ્ધમાં વિજય થાય, વાૃષ્ણ મંડળ હોય તો મનઃસ્થિતથી પણ અધિક લાભ થાય, તેમજ શત્રુનો ભંગ

યવે કરી, અથવા સંધિ (સલાહ) કરવે કરીને પોતાની સિદ્ધિને તે સૂચવે છે. ૨૩૬.

મૌમે વર્ષતિ પર્જન્યો વરુણે તુ મનોમતમ્ ॥

પવને દુર્દિનાંભોદૌ વહૌ વૃષ્ટિઃ કિયત્યપિ ॥ ૨૩૭ ॥

વરસાદ સંબંધી પ્રશ્ન પાર્થિવ મંડળમાં કરવામાં આવે તો વરસાદ વરસશે, વરૂણ મંડળમાં પ્રશ્ન કરે તો મનઃક્રિયા વરસાદ થાય, પવન મંડળમાં વાદળાંઓથી દુર્દિન થાય (વરસાદ ન વરસે) અને વહુનિ મંડળમાં કાંઈ (સેહેજસાજ) વૃષ્ટિ થાય. ૨૩૭.

વરુણે શસ્યનિષ્પત્તિરતિશ્ચાઘ્યા પુરંદરે ॥

મધ્યસ્થા પવને ચ સ્યાન્ન સ્વલ્પાપિ દ્રુતાશને ॥ ૨૩૮ ॥

ધાન્યનિષ્પત્તિના સંબંધમાં વરૂણ મંડળમાં પ્રશ્ન કરે તો ધાન્ય નિષ્પત્તિ થાય. પુરંદર મંડળમાં ઘણી સરસ નિષ્પત્તિ થાય. પવન મંડળમાં મધ્યસ્થ રીતે (કોઈ ઠેકાણે થાય અને કોઈ ઠેકાણે ન થાય) અને અગ્નિ મંડળમાં થોડું પણ્ય અનાજ ન થાય. ૨૩૮.

મહેંદ્રવરુણૌ શસ્તૌ ગર્ભમશ્ચે સુતપદૌ ॥

સમીરદહનૌ સ્ત્રીદૌ શૂન્યં ગર્ભસ્ય નાશકમ્ ॥ ૨૩૯ ॥

ગર્ભ સંબંધી પ્રશ્ન કરવામાં મહેંદ્ર અને વરૂણ મંડળ શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં પ્રશ્ન કરે તો પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય. વાયુ અને અગ્નિ મંડળમાં પુત્રિની પ્રાપ્તિ થાય તથા સુધુમ્બા નાસીમાં પ્રશ્ન કરે તો ગર્ભનો નાશ થાય છે. ૨૩૯.

શૂહે રાજકુલાદૌ ચ પ્રવેશે નિર્ગમેઽથવા ॥

પૂર્ણાગપાદં પુરતઃ કુર્વતઃ સ્યાદમીક્ષિતં ॥ ૨૪૦ ॥

ધરને વિષે અને રાજ કુલાદિકને વિષે પ્રવેશ કરતાં અથવા ત્યાંથી નિકળતાં જે તરફના નાસિકાના છિદ્રમાંથી પવન વહેતો હોય તે તરફના યગને પ્રથમ આગળ કરી ચાલતાં ઇચ્છિત પ્રાપ્તિ થાય. ૨૪૦.

કાર્ય સિદ્ધનો ઉપાય.

ગુરુવંદુનૃપામાત્યા અન્યેડર્પીપ્સિતદાયિનઃ ॥

પૂર્ણાંગે સ્વલુ કર્તવ્યાઃ કાર્યસિદ્ધિમમીપ્સતા ॥ ૨૪૧ ॥

કાર્યસિદ્ધિને ઈચ્છતા મનુષ્યે, શુર, અંધુ, રાજા, પ્રધાન, અને બીજા પશુ પોતાને ઈચ્છિત દેવાવાળા માણસોને (તેમની પાસેથી કાંઈ મેળવવું હોય ત્યારે) પૂર્ણાંગે રાખવા-અર્થાત્ જે નાસિકાના છિદ્રમાંથી પવન વહેતો હોય તે તરફ તેમને રાખી પોતે બેસવું. ૨૪૧.

વશીકરણ.

આસને શયને વાપિ પૂર્ણાંગે વિનિવેશિતાઃ ॥

વશીમર્વતિ કામિન્યો ન કાર્મણમતઃ પરમ્ ॥ ૨૪૨ ॥

આસન અને શયન વખતે પણ પૂર્ણાંગે બેસાડેલી (રાખેલી) સ્ત્રીઓ પોતાને સ્વાધીન થાય છે. આના સિવાય તેવું બીજું કોઈ કાર્ય પણ નથી. ૨૪૨.

અરિચૌરાધમર્ણાઘા અન્યેડ્પ્યુત્પાતવિગ્રહાઃ ॥

કર્તવ્યાઃ સ્વલુ રિક્તાંગે જયલાભમ્ણુસ્વાર્થિભિઃ ॥ ૨૪૩ ॥

જય, લાભ, અને સુખના અર્થે જીવોએ, શત્રુ, ચોર અને લેણુ દાર આદિ-તથા બીજા પશુ-ઉત્પાત, વિગ્રહ, વિગેરે દુઃખ આપનારાઓને ખાલી અંગે રાખવા (જે બાજુના છિદ્રમાંથી પવન ન ચાલતો હોય તે બાજુ રાખવા) આથી તેઓ દુઃખ આપી શકતા નથી. ૨૪૩.

પ્રતિપક્ષમહારેભ્યઃ પૂર્ણાંગં યોડભિરક્ષતિ ॥

ન તસ્ય રિપુભિઃ શક્તિર્વલિષ્ટૈરપિ હન્યતે ॥ ૨૪૪ ॥

જે શત્રુઓના પ્રહારોથી પોતાના પૂર્ણ અંગવું રક્ષણ કરે છે, તેની શક્તિનો નાશ કરવાને બળવાન શત્રુ હોય, તો પણ સમર્થ થતો નથી. ૨૪૪.

વહંતી નાસિકાં વાપાં દક્ષિણાં ચાભિસંસ્થિતઃ ॥

પૃચ્છેદ્યદિ તદા પુત્રો રિક્તાયાં તુ સુતા ભવેત્ ॥ ૨૪૫ ॥

મ'ડળથી મ'ડળાંતર જતા પવનને જાણવાનો ઉપાય. ૩૦૧

હાથી અથવા જમણી નાસિકા વહેતી હોય, તે સન્મુખ ઉભો રહીને (ગર્ભના સંબંધમાં) પ્રશ્ન કરે, તો પુત્રનો જન્મ કહેવો, અને ખાલી નાસિકા તરફ ઉભો રહી પ્રશ્ન કરે કે આ ગર્ભવંતી સ્ત્રી કેનો જન્મ આપશે ? તો પુત્રી થશે એમ કહેવું. ૨૪૫.

સુષુમ્ણા વાહ ભાગે દ્વૈ શિશૂ રિક્તે નપુંસકમ્ ॥

સંક્રાંતો ગર્ભહાનિઃ સ્યાત્ સમે ક્ષેમમસંશયમ્ ॥૨૪૬॥

જે સુષુમ્ણા નાડિમાં પવન વહેતો હોય, ત્યારે સન્મુખ રહી પ્રશ્ન કરે, તો જે બાળકનો જન્મ થાય. સુષુમ્ણા મૂકી નાસિકાંતરમાં જતાં શૂન્ય મ'ડળ (આકાશ મ'ડળ) માં પવન જવા પછી પ્રશ્ન કરે, તો નપુંસકનો જન્મ થાય. શૂન્યમ'ડળથી બીજી નાડિમાં સંક્રમણ કરતા તત્ત્વના ઉદયે જે પ્રશ્ન કરે, તો ગર્ભનો નાશ થાય અને સંપૂર્ણ તત્ત્વના ઉદય થવા પછી સામો રહી પ્રશ્ન કરે, તો સંશય-રહિત ક્ષેમ, કુશળ, મનોવાંછિત સિદ્ધિ થાય. ૨૪૬.

(મતાંતર.)

ચંદ્રે સ્ત્રી પુરુષઃ સૂર્યે મધ્યભાગે નપુંસકમ્ ॥

પ્રશ્નકાલે તુ વિજ્ઞેયમિતિ કૈશ્ચિન્નિગચ્ચતે ॥ ૨૪૭ ॥

ચંદ્રસ્વર આલતાં સન્મુખ ઉભા રહી પ્રશ્ન કરે, તો પુત્રીનો જન્મ, સૂર્યસ્વર હોય તો પુત્ર જન્મ, અને સુષુમ્ણા નાડિ હોય તો નપુંસકનો જન્મ જાણવો; એમ કોઈ આચાર્ય કહે છે. ૨૪૭.

મ'ડળથી મ'ડળાંતર જતા પવનને જાણવાનો ઉપાય.

યદા ન જ્ઞાયતે સમ્યક્ પવનઃ સંચરન્નાપિ ॥

પીતમ્બેતારુણશ્યામૈર્નિશ્વેતવ્યાઃ સર્વિદુભિઃ ॥ ૨૪૮ ॥

એક મ'ડળથી મ'ડળાંતરમાં જતા પુરંદરાદિ પવન જ્યારે સારી રીતે જાણી ન શકાય, ત્યારે તેનો પીળા, ધોળા, લાલ, અને કાલા (લીલા) બિંદુઓ વડે નિશ્ચય કરવે. ૨૪૮.

બિંદુ જોવાનો ઉપાય.

અંગુષ્ઠાભ્યાં શ્રુતીમધ્યાંગુલીભ્યાં નાસિકાપુટે ॥

અંત્યોપાંત્યાંગુલીભિશ્ચ પિઘાય વદનાંબુજં ॥ ૨૪૯ ॥

કોણાવક્ષ્ણોર્નિર્પીઢ્યાઘ્યાંગુલીભ્યાં શ્વાસરોધતઃ ॥

યથાવર્ણં નિરીક્ષેત વિંદુમવ્યગ્રમાનસઃ ॥ ૨૫૦ ॥ યુગ્મમ્

બે અંગુઠાથી બે કાનનાં છીદ્ર દબાવવાં. મધ્ય આંગળીઓથી નાસિકાનાં છીદ્રો દબાવવાં. અનામિકા અને કનિકા આંગળીઓથી સુખ દબાવવું અને તર્જની આંગળીઓથી આંખના ખુણા દબાવી, શ્વાસોશ્વાસને રોકી રાખી, શાંત ચિત્તથી ભૂકુટીમાં બે વર્ણુના બિંદુઓ દેખાય તે જોવાં. ૨૪૯-૨૫૦.

બિંદુના જ્ઞાનથી પવનનો નિર્ણય.

પીતેન વિંદુના મૌમં સિતેન વર્ણં પુનઃ ॥

કૃષ્ણેન પવનં વિદ્યાદરુણેન હુતાશનમ્ ॥ ૨૫૧ ॥

જો પીળું બિંદુ દેખાય, તો પુરંદર વાયુ, ઘાળું બિંદુ દેખાય તો વરુણ વાયુ, કૃષ્ણ બિંદુ દેખાય તો પવન નામનો વાયુ અને લાલ બિંદુ દેખાય તો અગ્નિ નામનો વાયુ છે એમ જાણવું. ૨૫૧.

ચાલતી નાડીને રોકવાનો અને ખીજને

ચલાવવાનો ઉપાય.

નિરુસ્ત્સેદ્ વહન્તીં યાં વામાં વા દક્ષિણામથ ॥

તદંગં પીઢ્યેત્સથો યથા નાડીતરા વ્રહેત્ ॥ ૨૫૨ ॥

જે ન થતી ડાબી અથવા જમણી નાડીને રોકવાની ઇચ્છા હોય તેની શકિત અગર સુતાં તે તરફનાં પડખાંને દબાવવું તો તત્કાળ ખીજ થતો નથી. તી થશે. (અને તે બંધ થશે.) ૨૫૨.

વહન્તીં તામવિભાગે હિ શશિક્ષેત્રં પ્રવક્ષતે ॥

પૃષ્ઠેદક્ષિણામગે તુ રવિક્ષેત્રં મનીપિણઃ ॥ ૨૫૩ ॥

વિદ્વાન પુરૂષો, શરીરના કાષા ભાગમાં આગળ અંદરું ક્ષેત્ર કહે છે અને શરીરના જમણા વિભાગમાં પાછળ સૂર્યતું ક્ષેત્ર છે, એમ કહે છે. ૨૫૩.

લાભાલાભૌ સુखं दुःखं जीवितं मरणं तथा ॥

विदन्ति विरलाः सम्यग् वायुसंचारवेदिनः ॥ ૨૬૪ ॥

સારી રીતે વાયુના સંચારને જાણનાવાળા વિરલા પુરૂષોજ, લાભ, અલાભ, સુખ, દુઃખ, જીવિત અને મરણને જાણી શકે છે.

अखिलं वायुजन्मेदं सामर्थ्यं तस्य जायते ॥

कर्तुं नाडिविशुद्धिं यः सम्यग् जानात्यमूढधीः ॥ ૨૬૫ ॥

જે તિક્ષણ શુદ્ધિવાળો સારી રીતે નાડિની વિશુદ્ધ કરવાતું જાણે છે, તેને વાયુથી પેદા થતું સર્વ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૫૫.

નાડિ શોધન કરવાની રીત.

नाभ्यब्जकर्णिकारूढं कलाधिदुपवित्रितं ॥

रेफाक्रांतं स्फुरद्भासं हकारं परिचिंतयेत् ॥ ૨૬૬ ॥

तं ततश्च तद्विद्वેગं સ્ફુલ્લિંગાચિંશતાંચિતમ્ ॥

रेचयेत्सूर्यमार्गेण प्रापयेच्च नभस्तलम् ॥ ૨૬૭ ॥

अमृतैः प्लावयन्तं तमवतार्य शनैस्ततः ॥

चन्द्रार्धं चन्द्रमार्गेण नाभिपत्रे निवेशयेत् ॥ ૨૬૮ ॥

निष्क्रमं च प्रवेशं च यथामार्गमनारतम् ॥

कुर्वन्नेवं महायासो नाडिशुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ૨૬૯ ॥

चतुर्भिः कलापकम्

નાભિકમળની કર્ણિકામાં આફૂઠ થએલો કલા (~) અને બિંદુ (^) થી પવિત્ર, રેફથી દ્વિભાષેલ, પ્રકાશવાળા-હ કારને ચિંતવવો. (~) ત્યાર પછી વિજળી સરખા વેગવાળા અને સેકડો ગમે અગ્નિના કણિયા, તથા જવાલાઓ યુક્ત, ~ ને સૂર્ય નાડીના માર્ગે રેચક કરી, (બાહાર કાઢી) આકાશમાં ઉંચે પ્રાપ્ત કરવો, (એમ

કલ્પના કરવી). પછી આકાશમાં અમૃતથી ભીંજવી, હળવે હળવે નિચે ઉતારી, ચંદ્ર સરખા ઉલ્લવળ અને શાંત હૈં ને ચંદ્રનાડિને માર્ગે પ્રવેશ કરાવી નાભિકમળમાં સ્થાપન કરવો. આ પ્રમાણે નિરંતર પ્રવેશ અને નિષ્કમળુ ખતાવેલ માર્ગે કરતાં, મહા અભ્યાસી પુરૂષ નાડિશુદ્ધિ પામે છે. ૨૫૬, ૨૫૭, ૨૫૮, ૨૫૯.

નાડિ વિશુદ્ધિથી થતું ફળ.

નાડિશુદ્ધાવિતિ પ્રાજ્ઞઃ સંપન્નાભ્યાસકોશલઃ ॥

સ્વેચ્છયા ઘટયેદ્ વાયું પુટયોસ્તત્ક્ષણાદપિ ॥ ૨૬૦ ॥

વિચક્ષણુ પુરૂષો, નાડિશુદ્ધિ કરવાના અભ્યાસમાં કુશળતા મેળવી, પોતાની ધ્વિંછાનુસારે, વાયુને તત્કાળ એક બીજા નસકોરામાં (નાડીમાં) કે (તત્ત્વમાં) અદ્વલબદ્વલ કરી શકે છે, (જાડી શકે છે) ૨૬૦.

એક નાડિમાં રહેતા વાયુનું કાંલજ્ઞાન.

દ્વે एव घटिके सार्धे एकस्यामवतिष्ठते ॥

તામુત્સૃજ્યાપરાં નાદિમધિતિષ્ઠતિ મારુતઃ ॥ ૨૬૧ ॥

એક નાડિની અંદર અઢી ઘડી સુધી વાયુવહન થાય છે, પછી તે નાડિને મૂકી બીજી નાડિમાં વાયુ આવે છે. (એમ વારા કરતી બદલાયા કરે છે). ૨૬૧.

षट् शताभ्यधिकान्याहुः सहस्राण्येकविंशतिम् ॥

अहोरात्रे नरि स्वस्थे प्राणवायोर्गमागमम् ॥ ૨૬૨ ॥

નિશ્ચિંત અને નિરોગી પુરૂષમાં, એક અહો સત્રિએ એકવિંશ હબર અને છસો-પ્રાણુવાયુનું (શ્વાસોશ્વાસનું) જતું આવતું થાય છે. ૨૬૨.

मुग्धधीर्यः समीरस्य संक्रांतिमपि वेत्ति न ॥

તત્ત્વનિર્ણયવાર્તાં સ કથં કર્તુ પ્રવર્તેતે ॥ ૨૬૩ ॥

જે મુગ્ધ બુદ્ધિવાળો માણસ વાયુના સંક્રમણને (એક નાડિમાંથી બીજી નાડિમાં જવાના ઉપાયને) પણ નથી જાણતો તે, (આગળ ખતાવવામાં આવેલા પુરંદરાદિ) તત્ત્વોનો નિર્ણય કરવાને કેવી રીતે

પ્રવૃત્તિ કરી શકે? અર્થાત્ નજ કરી શકે, માટે વાયુના સંકેમણાદિ જાણવા માટે પ્રથમ તત્ત્વનો અભ્યાસ કરવો. ૨૬૩.

વિવેચન:—કાળજ્ઞાન, પવનજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાનના સંબંધમાં આચાર્યશ્રીએ ઘણું બતાવ્યું છે. આ કાલજ્ઞાનાદિ બતાવવાનો હેતુ શું હશે? એ સ્વાભાવિકજ પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેનો ઉત્તર એમ સમજાય છે કે, કાળજ્ઞાન બતાવી જીવોને જાગૃત કરવાનો છે. આયુષ્ય નજીકમાં પૂર્ણ થતું જણાતાં આત્મસાધનમાં વિશેષ પ્રયત્ન કરવા પ્રેરવાનો છે. જીવો કે, આત્માર્થિ જ્ઞાની પુરૂષો તો નિરંતર જાગૃતજ હોય છે, છતાં કોઈ રોગાદિ કારણથી પ્રમાદમાં હોય, તો તેમને જાગૃતિ મેળવવાનું કારણ એક કાળજ્ઞાન છે. તેમજ સામાન્ય સ્થિતિવાળા મનુષ્યો પણ આયુષ્ય નજીક પૂર્ણ થતું જાણી પારલૌકિક હિત કરવા માટે આત્મ સાધનમાં જાગૃત થાય છે. તે માટે કાળજ્ઞાન બતાવવામાં આવ્યું છે. તેમજ પવનાદિ સાધનથી શરીર નિરોગતા થવા કહેવાનું કારણ યોગીઓને યોગ્ય સાધનમાં વિદ્ય ન આવે, યોગનો પ્રવાહ અખંડ લાંબો કાળ ચાલ્યા કરે અને કર્મનો ક્ષય કરી આત્મપદ મેળવે, આ માટેજ પવન સાધના બતાવી છે.

તત્ત્વ બતાવવાનો હેતુ એ છે કે કોઈ પણ ધાર્મિક યા સંયમને અનુકૂળ વ્યવહારિક કાર્ય પ્રારંભ કરતાં તે કાર્યનો પ્રયાસ નિર્રથક ન જાય, અથવા સરલતાથી સિદ્ધ થાય. કેમકે કાર્ય સિદ્ધ થશે કે નહિ થાય તે જ્ઞાન, તત્ત્વ સિદ્ધ થયાથી થઈ શકે છે.

આમ કાળજ્ઞાન, પવનસાધન અને તત્ત્વજ્ઞાન વિગેરે બતાવવાનો હેતુ આચાર્યશ્રીનો છે, માટે સાધકોએ વાંચી સમજીને આ જ્ઞાનોનો દુરૂપયોગ ન કરતાં તેનો સદુપયોગ કરવો, એ ભૂલી જવું ન જોઈએ.

પવન સાધન કરવાથી ખીજના શરીરમાં પણ યોગીઓ પ્રવેશ કરી શકે છે. પણ તેઓએ ક્રમે વેધ કરવાની વિધિ પ્રથમ સિદ્ધ કરવી જોઈએ તેજ બતાવે છે.

વેધ કરવાની વિધિ.

પૂરિતં પૂરકેનાઘોમુખં હૃત્પદ્મમુન્મિપેત્ ॥
 ઉર્ધ્વશ્રોતો ભવેત્ત્વ કુંભકેન પ્રવોધિતમ્ ॥ ૨૬૪ ॥
 આક્ષિપ્ય રેચકેનાથ કર્ષેદ્વાયું હૃદંબુજાત્ ॥
 ઉર્ધ્વશ્રોતઃ પથગ્રંથિં મિત્ત્વા બ્રહ્મપુરં નયેત્ ॥ ૨૬૫ ॥
 બ્રહ્મરંધ્રાન્નિષ્ક્રમચ્ચ યોગીકૃતકુતૂહલઃ ॥
 સમાધિતોઽર્કતૂલેષુ વેધં કુર્યાચ્છનૈઃ શનૈઃ ॥ ૨૬૬ ॥
 મુદ્દુસ્ત્રત્ર કૃતાભ્યાસો માલતીમુકુલાદિષુ ॥
 સ્થિરલક્ષ્યતયા વેધં સદા કુર્યાદતંદ્રિતઃ ॥ ૨૬૭ ॥
 દ્વાભ્યાસસ્તતઃ કુર્યાદ્ વેધં વરુણવાયુના ॥
 કર્પૂરાગુરુકુષ્ઠાદિગંધદ્રવ્યેષુ સર્વતઃ ॥ ૨૬૮ ॥
 एतेषु लब्धलक्षोऽथ वायुसंयोजने पट्टः ॥
 પશિકાયેષુ સૂક્ષ્મેષુ વિદધ્યાદ્વેધમુચ્ચતઃ ॥ ૨૬૯ ॥
 પતંગમ્રંગકાયેષુ જાતાભ્યાસો મૃગેષ્વપિ ॥
 અનન્યમાનસો ધીરઃ સંચરેદ્વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૨૭૦ ॥
 નરાઽશ્વકરિકાયેષુ પ્રવિશન્નિઃસરન્નિતિ ॥
 કુર્વીત સંક્રમં પુસ્તોપલરૂપેષ્વપિ ક્રમાત્ ॥ ૨૭૧ ॥

અષ્ટમિઃ કુલકમ્ ॥

પુરક ક્રિયાએ કરી વાયુને અંદર પૂરતાં હૃદયકમળનું મુખ
 નીચું આવે છે, અને સંકેતીય છે. તેજ હૃદયકમળ કુંભક કરવા
 વડે વિકસર થઈ, ઉર્ધ્વશ્રોત (ઉંચા મુખવાળું) થાય છે. (માટે
 પ્રથમ કુંભક કરવો) પછી હૃદયકમળના વાયુને રેચક કરવા વડે
 હલાવી (આ રેચક બહાર કરવો નહીં પણ કુંભકના બંધનથી
 અંદર છુટી કરવો) હૃદયકમળમાંથી (ઉંચા) ખેંચવો ને વાયુને
 ઉર્ધ્વશ્રોત પ્રેરી, રસ્તામાં દુર્લેધ થ'થીને ભેદીને પ્રહારમ્રમાં લઈ જવો,
 (ત્યાં સમાધિ થઈ શકે છે). કુતૂહલ જવાની કે કરવાની ઇચ્છાથી

યોગીઓએ તે પવનને બ્રહ્મરંધ્રથી બહાર કાઢી, સમતાથી આકાશના તુલ વિષે હળવે હળવે વેધ કરવો. (પવનને અર્કતુલ ઉપર મૂકવો) વારંવાર તેના ઉપર તેવો અભ્યાસ કરી એટલે બ્રહ્મરંધ્રમાં લઈ જવો. પછી બાઈ, ચંબેલી, આદિના પુષ્પોનો લક્ષ સ્થિર રાખી ઉપયોગની ભગૃતિપૂર્વક વેધ કરવો. એમ ત્યાં પણ જલુ આવલું કરવે કરી ૬૬ અભ્યાસ થવા પછી ન્યારે વરૂણમંડળમાં વાયુ ચાલતો હોય ત્યારે કર્પુર, અશુર, અને કુષ્ટ પ્રમુખ સુગંધી દ્રવ્યોને વિષે વેધ કરવો. એ સર્વમાં વિજય મેળવી ઉપર જણાવેલ સર્વમાં વગર પરિશ્રમે વાયુને જોડવામાં પ્રવીણ થઈ, સૂક્ષ્મ (નાના) પક્ષીઓના શરીરમાં વેધ કરવાનો ઉદ્યમ કરવો. પતંગ અને ભ્રમરાદિના શરીરમાં અભ્યાસ કરી મૃગાદિકને વિષે પણ અભ્યાસ કરવા પ્રવર્તવું. પછી એકાગ્રચિત્ત, ધીર અને શુભદ્રિય થઈ મનુષ્ય, ઘોડા અને હાથી પ્રમુખના શરીરમાં વેધ કરવો. તેમાં પ્રવેશ અને નિર્ગમન કરતાં અનુક્રમે પાપાણની પુતલી, દેવની પ્રતિમાદિમાં સંક્રમ (પ્રવેશ) કરવો. ૨૬૪-૨૭૧.

एवं परासुदेहेषु प्रविशेद्दामनाशया ॥

जीवदेहप्रवेशस्तु नोच्यते पापशंकया ॥ २७२ ॥

આ પ્રમાણે મરણ પામેલા જીવોના શરીર વિષે ડાળી નાસિકાથી પ્રવેશ કરવો. જીવતા મનુષ્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું પાપના ભયથી અમે કહેતા નથી. ૨૭૨.

જીવતા મનુષ્યોના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું પાપના કારણથી નથી ખતાવતા, તથાપિ સ્થાન શુન્ય ન રહે (વિષય અધુરો ન રહે) માટે દિશા માત્ર ખતાવે છે.

અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની વિધિ.

ब्रह्मरंध्रेण निर्गत्य प्रविश्यापानवर्त्मना ॥

श्रित्त्वानાઽભ્યંબુજં યાયાત્ હૃદંભોજં સુષુમ્ણયા ॥ ૨૭૩ ॥

तत्र तत्प्राणसंचारं निर्हंभ्यान्निजवायुना ॥

યાવદેહાત્તતો દેહી ગતચેષ્ટો વિનિપતેત્ ॥ ૨૭૪ ॥

तेन देहे विनिर्मुक्ते प्रादुर्भूतद्रियक्रियः ॥

वर्तेत सर्वकार्येषु स्वदेह इव योगवित् ॥ २७५ ॥

दिनार्थं वा दिनं चेति क्रीडेत्परपुरे सुधीः ॥

अनेन विधिना भूयः प्रविशेदात्मनः पुरं ॥ २७६ ॥

अक्षरधर्या नीकणी अने परकायमां अपान (गुहा) भार्गवी प्रवेश करवो. त्यां ज्येष्ठ नाबिकभणनो आश्रय लघु, सुषुम्भ्या नाडीये थध हृदय कभणमां ज्युं. त्यां ज्येष्ठ पोताना वायुये करी तेना प्राणुना प्रचारने राकवो. ते वायु त्यां सुधी राकवो के ते देही, देह्या येष्टा रक्षित थध नीचो पडी लय. अंतर्मुहुर्तमां ते देह्या विमुक्त थता, पोता तरक्ष्या धंद्रियोनी क्रिया प्रगट थये छते, योगनो न्यष्टुकार पोताना देहनी भाक्क ते देह्या सर्व क्रियामां प्रवृत्ति करे. अरधा द्विस, या ज्येष्ठ द्विस, पर शरीरमां क्रीडा करी पुद्धिमान् पाछो आज विधिने पोताना शरीरमां प्रवेश करे. २७३ थी २७६.

परकाय प्रवेशनुं क्ण.

क्रमैर्णैवं परपुरप्रवेशाभ्यासशक्तितः ॥

विमुक्त इव निर्लेपः स्वेच्छया संचरेत्सुधीः ॥ २७७ ॥

आ प्रभाणे अभ्यास कुभे षीलना शरीरमां प्रवेश करवानी शक्ति उत्पन्न थवाथी, मुक्त थयेदानी भाक्क निर्लेप रही, धिछानुसार पुद्धिमान् विचरी शके. २७७.

इति श्री आचार्य हेमचंद्रविरचिते श्री योगशास्त्रे मुनि केशर-
विजयगणिकृत बालावबोधे पंचमः प्रकाशः ॥

ॐ

॥ अथ षष्ठः प्रकाशः प्रारभ्यते ॥

परकाय प्रवेश, ते परमार्थिक नथी.

इह चार्य परपुरप्रवेशश्चित्रमात्रकृत् ॥

सिध्येन्न वा प्रयासेन कालेन महतापि हि ॥ १ ॥

अर्ही ने षीलना शरीरमा प्रवेश करवापळुं भताळुं ते ओक
केवल आश्चर्य करे तेष्टुं छे. (पळु तेमां परमार्थ कांछि नथी)
तेमळ, ते घळु काणे पळु, अने घळु प्रयासे सिद्ध थाय के-न पळु
थाय. (भाटे मुक्त थवाने धळुनारा मुमुक्षुओळ्ये तेने भाटे प्रयासमां
न उतरवुं. १.

परकाय प्रवेश, पारमार्थिक केम नथी ?

जित्वापि पवनं नानाकरणैः क्लेशकारणैः ॥

नाडीप्रचारमायत्तं विद्ययापि वपुर्गतम् ॥ २ ॥

अश्रद्धेयं परपुरे साधयित्वापि संक्रमम् ॥

विज्ञानैकप्रसक्तस्य मोक्षमार्गो न सिध्यति ॥ ३ ॥

नाना प्रकारना क्लेशना कारणइय आसनादिके करी पवनने-
लतीने अने शरीरनी अंदर रडेल नाडीना प्रचारने पोताने स्वाधिन
करीने, तथा षीलओळ्ये मानवामां न आवे तेवुं अन्यना शरीरमां
प्रवेश करवानुं सिद्ध करीने, पळु-आवां (पर काया प्रवेशादि)
विज्ञानमां आसक्त थळ्येला भनुष्येने मोक्ष मार्ग सिद्ध थतो नथी. २-३.

सिद्धि भाटे प्राणायामनी ७३२ नथी.

तन्नामोर्ति मनःस्वास्थ्यं प्राणायामैः कदर्थितम् ॥

प्राणस्यायमने पीडा तस्यां स्याच्चित्तविप्लवः ॥ ४ ॥

પૂરણે કુંભને ચૈવ રેચને ચ પરિશ્રમઃ ॥

ચિત્તસંકેશકરણાનમુક્તેઃ પ્રત્યૂહકારણમ્ ॥ ૬ ॥

પ્રાણાચાર્યે કરી કદર્થના પામેલું મન, સ્વસ્થતા પામતું નથી, કેમકે પ્રાણનો નિગ્રહ કરતાં શરીરને પીડા થાય છે, અને શરીરને પીડા થવાથી મનમાં અચળતા થાય છે. પૂરક, કુલક રેચક કરવામાં પરિશ્રમ પડે છે. પરિશ્રમ કરવાથી મનમાં સંકલેશ (ખેદ) થાય છે અને મનની સંકલેશિત સ્થિતિ એ મોક્ષ માર્ગનું એક ખરેખર વિદ્ધ છે. ૪-૫.

અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે કે, -પ્રાણાચાર્યથી શરીરને પીડા અને મનની અચળતા થાય છે, તો એવો બીજો કયો માર્ગ છે, કે જેમાં શરીરને પીડા ન થાય અને મનની અચળતા શાંત પામે ? આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે કે તે માર્ગ પ્રત્યાહાર છે. તેજ બતાવે છે.

પ્રત્યાહાર.

ઈન્દ્રિયૈઃ સમપાકૃષ્ય વિષયેભ્યઃ પ્રશાંતધીઃ ॥

ધર્મધ્યાનકૃતે પશ્ચાન્મનઃ કુર્વીત નિશ્ચલમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ એ પાંચ વિષયોમાંથી ઇન્દ્રિયો સાથે મનને પણ ખરેખર ખેંચી લઈ, અત્યંત શાંત બુદ્ધિવાળે ધર્મધ્યાન કરવા માટે મનને નિશ્ચલ કરી રાખવું.

વિવેચનઃ—શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ, એ પાંચ વિષયમાંથી મનને કાઢી લેતાં બુદ્ધિ શાંત થઈ રહે છે, અને એ પાંચ વિષયો સંબંધે મનમાં આવતા વિચારોમાંથી મન મોક્ષ કરતાં બુદ્ધિ અત્યંત શાંત થઈ રહે છે. એનુંજ નામ પ્રશાન્ત બુદ્ધિવાળા થવું. માટે પ્રથમ બાહ્ય વિષયોમાંથી અને પછી અંતરમાં આવતા એ વિષયો સંબંધી મનને છૂટું પાડી અત્યંત શાંત બુદ્ધિવાળા થઈએ તોજ મન નિશ્ચલ થાય છે અને એવા નિશ્ચલ મન વડેજ ધર્મધ્યાન ચથાર્થ કરાય છે, માટે આપણે આંતર બહાર પ્રત્યાહાર કેમ કરવો, તે પ્રથમ બાહ્ય પછી ક્રિયામાં મૂકવું જોઈએ.

૧ શબ્દ નામના વિષયમાંથી શ્રોત્ર ઈન્દ્રિય અને મનને એથી લેવાનો ઉપાય.

શબ્દ બે પ્રકારના છે. એક સુસ્વરવાળા અને બીજા દુઃસ્વરવાળા. સુસ્વરવાળા શબ્દ કે દુઃસ્વરવાળા શબ્દો મન શ્રોત્રેન્દ્રિય એટલે કર્ણેન્દ્રિયમાં હોય તોજ તે સંભળાય છે. આ વાતનો સો કોઈને અનુભવ હવે થઈ ગયો છે કે આપણુ મન જ્યારે બીજી કોઈ બાબતમાં રોકાયું હોય અને પામે ગમે તે વાત થતી હોય અને આપણુ કાન ઉઘાડા હોય તોપણ આપણે સાંભળતા નથી. (તેમજ આપણી આંખ ઉઘાડી હોય તોપણ આપણે જોતા નથી) માટે મન જે શ્રોત્રેન્દ્રિય તરફ વળતું ન હોય તો શબ્દ સંભળાતો નથી એ વાત તો નિશ્ચય છે. આટલા માટે પ્રશાન્ત બુદ્ધિ કરી ધર્મધ્યાનના અભિલાષીઓએ પ્રથમ તો શ્રોત્રેન્દ્રિય તરફ સુસ્વર કે દુઃસ્વર ન આવે એટલા માટે કાનમાં પુમડાં રાખવા, એટલે મન શબ્દ સાંભળવા તરફ વળતું અટકી કંઈકે શાન્ત થશે. હવે જે તે છતાં શબ્દ સાંભળવાના અંદર વિચાર કરે તો તેને થોડીવાર હુકમ કર્યા કરવો કે સાંભળ, મન ! હમણા તારે ધર્મ ધ્યાન કરવાના કાર્યમાં રોકાવાનું છે. માટે શબ્દ સાંભળવાના વિચારો તારે અંદર પણ ન કરવા. તે છતાં ગોલા કે લખાડ માણસોની જેઠે વિચારો કર્યા કરે તો તેને હડસેલી દૂર કરવામાં થોડો વખત રોકાવું. આમ કરતાં કર્ણેન્દ્રિય કે શ્રોત્રેન્દ્રિયમાંથી મન જતું અટકશે, એટલે મન નિશ્ચય થઈ, અહનિશ પ્રવર્તતી મનની અશાન્તિનો એક પંચમાંશ છતાઈ જઈ કેટલીક અપૂર્વ શાન્તિ અનુભવાશે.

આ પ્રકારે બહારથી આવતા મધુર સ્વરવાળા શબ્દ કે કઠોર ઉચ્ચારવાળા શબ્દ તરફ-કર્ણેન્દ્રિય તરફ-મન અટકવાથી તે શાન્ત થશે. પ્રશાન્ત કરવાને કે શ્લોકમાં લખેલ નિશ્ચલ મન કરવાને એવા શબ્દોથી વધી અંતરમાં આવતા વિચારોને પણ ઉપર પ્રમાણે અટકાવવા જોઈએ.

૨. રૂપ નામના વિષયમાંથી ચક્ષુરિન્દ્રિય અને મનને આકર્ષવાનો ઉપાય. કોઈ વિષય સુરૂપ કે અંદર હોય છે, કોઈ હુરૂપ કે બેડાળ

હોય છે. આ મનોજ્ઞ અને અળખામણા રૂપ તરફ ચક્ષુરિન્દ્રિયને દૂર કરવાને ચક્ષુઓને પ્રત્યાહાર કરતી વખતે બંધ કરવી, એટલે બહારનાં તમામ પદાર્થ દેખાતાં બંધ થશે. આટલું કર્યાથી બહારના દૃશ્ય પદાર્થમાં ભટકતી આંખ અટકી, એટલુંજ નહિ પણ મન પણ કેટલેક અંશે અટકશે, પરંતુ અંતરમાં, જે પદાર્થ આંખ ઉઘાડી હોય ત્યારે દેખાય, એવા પદાર્થો સંબંધી ત્યાંસુધી વિચારો આવે ત્યાંસુધી મન નિશ્ચલ નહીં થાય અને એ મન નિશ્ચલ નહીં થાય ત્યાંસુધી તે ધર્મ ધ્યાનને માટે યોગ્ય પણ નહિ થયું. માટે આંખ મીંચ્યા પછી દૃશ્ય પદાર્થ સંબંધી વિચારો આવે તે પણ દૂર કરવાનો હુકમ કરવો. તે છતાં તેવા વિચારો આવે તો પુનઃ પુનઃ પ્રયત્ન કરવો. એમ અત્યંત શાંત થવાથી મનને નિશ્ચલ કરી શકાશે.

૨. ગંધ નામના વિષયમાંથી ઘ્રાણેન્દ્રિય અને મનને ખેંચી લેવાનો ઉપાય.

ગંધ પણ બે પ્રકારના છે. સુરસિ અને દુરસિ, અથવા સુગંધ અને દુર્ગંધ.

જેમ કાનને પુંમડાથી અને આંખને યોપચાથી બંધ કરી બહારના શબ્દ અને રૂપને અટકાવાય છે, તેમ નાકને સુગંધ-દુર્ગંધથી અટકાવવું મૂરકેલ છે. માટે પ્રત્યાહાર કરતી વેળા કોઈ એવું સ્થાન પસંદ કરવું કે જ્યાં વિશેષ કરી સુગંધ, દુર્ગંધ ન આવે. આમ કરવાથી નાસિકા ઇન્દ્રિય તરફ મન જતું અટકશે. પરંતુ ધર્મ ધ્યાન યોગ્ય એવું નિશ્ચલ મન કરવાને માટે સુગંધી દુર્ગંધી પદાર્થના વિચારોને પણ ઉપર પ્રમાણે અટકાવવા, એજ પ્રશાંત બુદ્ધિવાળા શબ્દસતું કાર્ય છે.

૪. રસ નામના વિષયમાંથી શૃણ્ણ ઇન્દ્રિયને અને મનને દૂર કરવાનો ઉપાય;

રસ મીઠો અને કડવો બે પ્રકારનો છે. એટલા માટે પ્રત્યાહાર વેળા સુખ પણ બંધ રાખવું. અને મનમાં ખાવા પીવા વગેરે સ્વાદના વિષયનું સ્મરણ થઈ આવે તો તે વિષયોને પણ મન-

માંથી રૂબસહ આપવા હડસેલા મારવા, એટલે ધર્મધ્યાનને યોગ્ય નિશ્ચલ મન થશે.

૫. સ્પર્શ નામના વિષયમાંથી ત્વચા, ઇન્દ્રિય અને મનને ખેંચી લેવાનો ઉપાય.

સ્પર્શ આઠ પ્રકારના છે. હળવો, ભારે, ટાઢો, ઊનો, છુખો, ચોપડયો, સુંવાળો અને ખડખડો. સ્પર્શ ઇન્દ્રિય તરફ જતા મનને રોકવા માટે કોઈ ટાઢ તડકો બહુ ન હોય એવું સ્થાન પ્રત્યાહાર કરતી વેળા શોધવું. આથી મન સ્પર્શોન્દ્રિય તરફ નહિ વધે; પરંતુ શ્લોકમાં કહ્યું તેમ નિશ્ચલ કરવા સ્પર્શોન્દ્રિયના વિષયનો મનમાંથી પણ વિચાર ઉપર પ્રમાણે દૂર કરવો. આમ પાંચે ઇન્દ્રિયોને બહારથી રોકવાથી બાહ્યવિષયોથી થતી અશાન્તિ અટકે અને આંતર તે વિષયો સંબંધી આવતા વિચારને પ્રશાન્ત છુદ્ધિવાળા પોતે શ્રદ્ધ મનને નિશ્ચલ કરી શકશે. એટલે ધર્મધ્યાન માટે તે યોગ્ય થઈ રહેશે.

૯મી પ્રત્યાહારસ્ત્રિયાણાં વિષયેભ્યઃ સમાહૃતિઃ પ્રથમ બાહ્ય અને પછી આંતર ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાંથી ખેંચી લેવી એજ ખરો પ્રત્યાહાર કહેવાય છે.

વિ० પં० લા०

પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થયા પછી ધારણા કરવી.

(ધારણા)

નાભિહૃદયનાસાગ્રબાલભ્રૂતાલુહૃષ્ટયઃ ॥

મુર્ખં કર્ણોં ચિરચેતિ ધ્યાનસ્થાનાન્યકીર્તયન્ ॥ ૭ ॥

નાભિ, હૃદય, નાસિકાનો અગ્ર ભાગ, કપાળ, ભૂકુટી, તાળવું, નેત્ર, મુખ, કાન, અને મસ્તક એ ધ્યાન કરવા માટે ધારણા કરવાના સ્થાનો કહેલાં છે. ૭.

આ સર્વ સ્થાનકોમાંથી કોઈ પણ સ્થાને ચિત્તને લગાડી, સ્થાપન કરી વધારે વખત સુધી બગૃતિપૂર્વક ભોતાં ત્યાં ચિત્ત શાંત થઈ ભય છે, અને તેવે કોઈ પણ ઠેકાણે લક્ષ રાખી ચિત્તને ઠેરાવવું તે ધારણા કહેવાય છે.

ધારણાનું ફલ.

एषामेकत्र कुत्रापि स्थाने स्थापयतो मनः ॥

उत्पद्यते स्वसंविचेर्वहवः प्रत्ययाः किल ॥ ८ ॥

ઉપર બતાવેલ સ્થળોમાંથી કોઈ પણ એક ઠેકાણે મનને લાંબા વખત સ્થાપન કરવાથી નિશ્ચે સ્વસંવેદન થાય (પ્રતીતિ થાય) લાંબા અનેક પ્રત્યયો (પ્રતીતિયો) ઉત્પન્ન થાય છે. ૮.

પૂર્વે કહી આંખા તે જીવિત, મરણ, જય, પરાજય, લાલા-લાલ વિગેરે નિમિત્ત તથા ખીજા પણ રૂપ રસાદિક જ્ઞાનના પ્રત્યયો થઈ આવે છે.

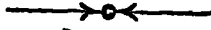
વિવેચન—ધારણા, ઇદ્રિયોને અને મનને વિષયોમાંથી કાઢવા પછી થાય છે. પાંચ ઇદ્રિયોથી જે કાંઈ સંભળાય છે, જોવાય છે, સુધાય છે, ચખાય છે અને સ્પર્શાય છે, તે સર્વમાંથી મનને કાઢી, વિષયો વિમુખ મન રહ્યું, તે મનને નાકના અગ્રભાગપર, કપાલપર, કુટીપર, તાલુમાં, નેત્રમાં, મુખમાં, કર્ણમાં, મસ્તકપર સ્થાપન કરતાં એક પણ ઇદ્રિયગોચર વિચાર જે ત્રણ મિનિટ પછી આવશે નહિ. આટલુંજ નહિ, પરંતુ જે કંઈ પૂર્વે નહિ અનુભવેલું કેટલુંક પ્રત્યક્ષ થવા લાગશે. કોઈ વેળા દિવ્યગંધ, દિવ્યરૂપ, દિવ્યસ્પર્શ, દિવ્યરસ કે દિવ્યસ્વર જેવું લાગશે, પરંતુ તેને પણ ઇદ્રિયોના સૂક્ષ્મ વિષયો ગણી મનમાંથી હટાડેલી કાઢતાં, મનમાં કોઈ અપૂર્વ શાંતિ અનુભવાશે. આવું બાહ્ય આંતર વિષય ત્યાગવાળું મન તેજ ધારણાને યોગ્ય થયેલું કહેવાય. અને જ્યારે પૂર્વે કહેલા નાસિકાગ્રભાગ વિગેરે પર સ્થાપન કરતાં સ્થિર-નિર્મળ થઈ જેતું જેતું ધ્યાન કરવું હશે, તેતું તેતું ધ્યાન ચથાર્થ થઈ શકશે. તે તે સ્વરૂપો પ્રત્યક્ષ થશે, એટલુંજ નહિ પણ આત્મસ્વરૂપની પણ સન્મુખ થઈ અપૂર્વ આનંદ આપશે. ધારણાનો એક અર્થ એવો છે કે તેને કોઈ દેશમાં બાંધવું, તો ઉપર પ્રમાણે બાહ્યાંતર વિષયોમાંથી પ્રત્યાહાર થતાં સહજ ધારણા થઈ શકે છે.

વિ. પં. લા.

॥ इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशर-
विजयगणिकृत बालावधौषे षष्ठः प्रकाशः ॥

॥ સત્તમઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

॥ ધ્યાન ॥

ધ્યાન કરવાનો ક્રમ બતાવે છે.

ધ્યાનં વિધિત્સા જ્ઞેયં ધ્યાતા ધ્યેયં તથા ફલમ્ ॥

સિદ્ધ્યંતિ નહિ સામગ્રીં વિના કાર્યાણિ કર્હિંચિત્ ॥ ૧ ॥

ધ્યાન કરવાની ઈચ્છાવાળા મનુષ્યોએ, ધ્યાન કરનારમાં કેવી યોગ્યતા હોવી જોઈએ ? જેનું ધ્યાન કરવું છે તે ધ્યેય કેવું હોવું જોઈએ ? અને ધ્યાન કરવાથી ક્ષણ શું થાય ? આ ત્રણે ધ્યાતા, ધ્યેય, અને ક્ષણનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. કેમકે સંપૂર્ણ સામગ્રી મેળવ્યા સિવાય કોઈ પણ વખત કાર્યો સિદ્ધ થતાં નથી. (માટે આચાર્યશ્રી પ્રથમ છ શ્લોકો વડે ધ્યાન કરનારનું લક્ષણ બતાવે છે.)

ધ્યાન કરનારના લક્ષણો.

અમુંચન્ પ્રાણનાગ્નેપિ સંયમૈકધુરીણતાં ॥

પરમપ્યાજ્તમવત્પશ્યન્ સ્વસ્વરૂપાઽપરિચ્યુતઃ ॥ ૨ ॥

उपतापमसंप्राप्तः शीतवातातपादिभिः ॥

पिपासुरमरीकारि योगामृतरसायनं ॥ ૩ ॥

रागादिभिरनाक्रांतं क्रोधादिभिरदूषितं ॥

आत्मारामं मनः कुर्वन् निर्लेपः सर्वकर्मसु ॥ ૪ ॥

विरतः कामभोगेभ्यः स्वशरीरेपि निःस्पृहः ॥

संवेगहृદनिर्मग्नः सर्वत्र समतां श्रयन् ॥ ૫ ॥

नरंद्रे वा दरिद्रे वा तुल्यकल्याणकामनः ॥

अमात्रकरुणापात्रं भवसौख्यपराङ्मुखः ॥ ૬ ॥

सुमेरुरिव निष्कंपः शशीवानंददायकः ॥

समीर इव निःसंगः सुधीर्ध्याता प्रशस्यते ॥ ૭ ॥

षड्भिःकुલકં ॥

પ્રાણોનો નાશ થાય તોપણ આરિત્રમાં અગ્રેસરપણુ ન મૂકનાર, ધીબ્બ જીવોને પણ ચોતાની માફક જોનાર, સમિતિ, સુમિ આદિ ચોતાના સ્વરૂપથી પાછો ન પકનાર, ટાઢ, તાપ, અને વાયરા પ્રમુખથી ખેદ ન પામનાર, અજરામર કરનાર યોગ રૂપિ અમૃત રસાયણ પીવાનો ઇચ્છક, રાગ દ્વેષાદિકથી નહિ દબાએલ, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભાદિથી દૂષિત નહિ થયેલ, સર્વ કાર્યમાં નિર્લેપ અને આત્મભાવમાં રમણ કરનાર મનને રાખનાર, કામ લોભોથી વિરક્ત, ચોતાના શરીર ઉપર પણ નિસ્પૃહતા રાખનાર, સંવેગરૂપ દ્રહમાં મગ્ન થએલ શત્રુ અને મિત્ર, સુવર્ણ અને પથ્થર, નિંદા અને સ્તુતિ વિગેરે સર્વ જગ્યાએ સમભાવનો સ્વીકારનાર, રાજા હોય કે રાંક હોય તે ખેડના તુલ્ય કલ્યાણનો ઇચ્છક, સર્વ જીવો ઉપર કરૂણા કરનાર, સંસારનાં સુખોથી પરાડુ મુખ ગેરૂપર્વતની માફક (ઉપસર્ગ પરિસહાદિકથી) અડોલ, ચદ્રમાની માફક આનંદહાયક અને વાયુની માફક નિઃસંગ, (અપ્રતિબદ્ધ), આવી સ્થીતિવાળો બુદ્ધિમાનુ ધ્યાતા ધ્યાન કરવાને લાયક છે. ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭.

ધ્યેયનું સ્વરૂપ.

પિંડસ્થં ચ પદસ્થં ચ રૂપસ્થં રૂપવજિતમ્ ॥

ચતુર્ધા ધ્યેયમાન્નાતં ધ્યાનસ્યાડ્લંબનં બુધૈઃ ॥ ૮ ॥

પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ, અને રૂપાતીત આ આર પ્રકારનું ધ્યાનના અવલંબન રૂપ ધ્યેય, જ્ઞાની પુરૂષોએ માનેલું (કહેલું) છે. ૮.

પિંડસ્થ ધ્યેયને ધારણાના ભેદોથી બતાવે છે.

પાર્થિવી સ્યાદથાગ્નેયી માસ્તી વાસ્તુ તથા ॥

તત્ત્વમૂઃ પંચમી ચેતિ પિંડસ્થે પંચ ધારણાઃ ॥ ૯ ॥

પિંડસ્થ ધ્યેયમાં પાર્થિવી, આગ્નેયી, માસ્તી, વાસ્તુ અને તત્ત્વમૂ આ પાંચ ધારણાઓ (કરવાની) છે. ૯.

ત્રણ 'લોકથી પાર્થિવી ધારણા અને તેનું ધ્યાન કરવાનું બતાવે છે.

પાર્થિવી ધારણા.

તિર્યગ્ લોકસમં ધ્યાયેત્ ક્ષીરાલિંધ તત્ર ચાંબુજં ॥
 સહસ્રપત્રં સ્વર્ણામ્ જંબુદ્વીપસમં સ્મરેત્ ॥ ૧૦ ॥
 તત્કેસરતતેરંતઃ સ્ફુરાત્પિંગમખાંચિતામ્ ॥
 સ્વર્ણાચલપ્રમાણાં ચ કર્ણિકાં પરિચિંતયેત્ ॥ ૧૧ ॥
 શ્વેતસિંહાસનાઽસીનં કર્મનિર્મૂલનોદ્યતં ॥
 આત્માનં ચિંતયેત્તત્ર પાર્થિવીધારણેત્યસૌ ॥ ૧૨ ॥

ત્રિભિર્વિશેષકં.

આપણે જે પૃથ્વીની સપાટી ઉપર રહ્યા છીએ, તે તિબ્બે લોક કહેવાય છે અને તે એકરાજ પ્રમાણ (માપ વિશેષ) લાંબો પહોળો છે. તેટલો લાંબો પહોળો એક ક્ષીર સમુદ્રને (દુધ જેવા પાણીથી ભરેલા સમુદ્રને) ચિંતવવો. તે સમુદ્રની અંદર જંબુદ્વીપની માફક એક લાખ ચોજનના વિસ્તારવાળું અને એક હજાર પાંખડીઓવાળું કમળ ચિંતવવું. તે કમળના મધ્યમાં કેસરઓ છે તેની અંદર, દેહીઅમાન પીળી પ્રભાવાળી અને એક પર્યત જેટલી પ્રમાણવાળી કર્ણિકા છે એમ ચિંતવવું. તે કર્ણિકા ઉપર એક ઉલ્લળ સિંહાસન છે, તેના ઉપર બેસી કર્મોને મૂળથી ઉખેડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરતા ચોતાને ચિંતવવો તે પાર્થિવી ધારણા કહેવાય છે. ૧૦, ૧૧, ૧૨.

આગ્નેયી ધારણા.

ચિંચિંતયેત્તથા નાભૌ કમલં પોદશચ્છદમ્ ॥
 કર્ણિકાયાં મહામંત્રં પ્રતિપત્રં સ્વરાલીમ્ ॥ ૧૩ ॥
 રેફવિંદુકલાક્રાંતં મહામંત્રે યદક્ષરં ॥
 તસ્ય રેફાદ્વિનિર્યાતીં શનૈર્ધૂમાશિલાં સ્મરેત્ ॥ ૧૪ ॥
 સ્ફુલિંગસંતતિં ધ્યાયેત્ જ્વાલામાલામનંતરં ॥
 તતો જ્વાલાકલાપેન દહેત્યંબં હૃદિ સ્થિતં ॥ ૧૫ ॥
 તદદ્રુકર્માનિર્માણમષ્ટપત્રમધોમુખમ્ ॥
 દહત્યેવ મહામંત્રધ્યાનોત્યઃ પ્રવલનલઃ ॥ ૧૬ ॥

તતો દેહાદ્ વહિર્ધ્યાયેત્ જ્યસ્તં વહિપુરં જ્વલન્ ॥

લાંછિતં સ્વસ્તિકેનાંતે વહિવીજસમન્વિતં ॥ ૧૭ ॥

દેહં પદ્મં ચ મંત્રાચિરંતર્વહિપુરં વહિઃ ॥

કૃત્વાઽશુ ભસ્મસાચ્છામ્યેત્ સ્યાદાગ્નેયીતિ ધારણા ॥ ૧૮ ॥

તેમજ નાભિની અંદર સોળ પાંખડીવાળું કમલ ચિંતવવું. તે કમલની ક્ષણિકામાં મહામંત્ર (અર્હ) સ્થાપન કરવો. અને તે કમળનાં દરેક પત્રોમાં અનુક્રમે અ, આ, ઈ, ઈં, ઉ, ઊ, ઊઠ, ઊઠ લ્, લ્લ, વે, વૈ, ઓ, ઐ, ઐં અઃ, આ સોળ સ્વરો સ્થાપવા.

પછી હૃદયમાં આઠ પાંખડીતું કમલ ચિંતવવું, જ્ઞાનાવહિ ૧, દર્શનાવહિ ૨, વેદની ૩, મોહની ૪, આયુષ્ય ૫, નામ કર્મ ૬, ગોત્ર ૭, અંતરાય ૮ આઠ કર્મો અનુક્રમે એક એક પાંખડીમાં સ્થાપન કરવાં, અને તે કમળતું મુખ નીચું રાખવું, (સોળ પાંખડીવાળા કમળના ઉપર જાણે અધર ઝુલતું હોય તેમ નીચું મુખ તે કમળતું રાખવું) પછી રેફ-ખિંદુ અને કળા યુક્ત મહામંત્રમાં જે (હૈં) અક્ષર છે તેના રેફમાંથી હળવે હળવે નીકળતી ધુમાડાની શિખા ચિંતવવી. પછી તેમાંથી અગ્નિના ક્ષણિઆઓ નિકળતા ચિંતવવા અને પછી અનેક જ્વાળાઓ નીકળતી ચિંતવવી. તે જ્વાળાઓના સમૂહથી હૃદયની અંદર રહેલું (આઠ કર્મોથી બનેલું) આઠ પાંખડીવાળું કમળ બાળવું અને તે મહામંત્ર (અર્હ) ના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થયેલો પ્રબળ અગ્નિ અવશ્ય તે કર્મવાળા કમળ બાળી નાખે છે એમ ચિંતવવું. પછી શરીરની બહાર ત્રણ શુભાવાળા બળતો અગ્નિને જથ્થો (પુર-કે-કુંડ) સાથિઆવડે કરી ચિન્હિત અને વહ્નિ ધીજ (૨) રક્તર સહિત ચિંતવવો. પછી શરીરની અંદર મહામંત્રના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થયેલી અગ્નિની જ્વાળા અને બહારના વહ્નિપુરની જ્વાળા, એ બેઉ વડે કરી દેહ અને આઠ કર્મતું બનેલું કમળ તે બેઉને બાળીને તત્કાળ ભસ્મસાત કરી (રાખ કરી) શાંત થવું તેને આગ્નેથી ધારણા કહે છે. ૧૩ થી ૧૮.

वायवी धारणा.

ततस्त्रिभुवनाऽभोगं पूर्यंतं समीरणम् ॥
 चालयंतं गिरीनब्धीन् क्षोभयंतं विचिंतयेत् ॥ १९ ॥
 तच्च भस्मरजस्तेन शीघ्रमुद्भूय वायुना ॥
 दृढाभ्यासः प्रशान्तिं तमानयेदिति मारुती ॥ २० ॥

पछी त्रणु भुवनना विस्तारने पूरी हेता, पर्वताने यथायमान करता, अने समुद्रने क्षोभ पभाडता, अथ'ड वायुने चिंतववो, अने पूर्वे शरीर तथा कभणने भाणीने, जे राभ करवामां आवी छि तेने आ वायुवडे उडाडी नाभी दृढ अभ्यासे (अणण धारणाये) करी ते वायुराने पाछे शांत करवो. जे भाइती नाभनी त्रीण धारणा भाषुवी. १९, २०.

स्मरेद्वर्षत्सुधासारैर्घनमालाकुलं नभः ॥
 ततोऽर्धेन्दुसमाक्रांतं मंडलं वारुणांकितम् ॥ २१ ॥
 नभस्तलं सुधांभोभिः प्लावयंस्तत्पुरं ततः ॥
 तद्रजः कायसंभूतं क्षालयेदिति वारुणी ॥ २२ ॥

अमृत सरभा वरसादने वरसावनार, मेघनी भाणाओधी (वा-
 दणांओधी) वारपुर आकाशने स्मरवुं (चिंतववुं), पछी अर्धअंदा-
 कार कदा जिंदु सखित वइषु भीज (व) ने स्मरवुं. ते वइषुभी-
 जधी उत्पन्न थयेदा अमृत सरभा पाष्ठीधी आकाशने लरीने पूर्वे
 शरीरधी चेदा थयेदा रज, जे आकाशमां उडाडी हती, ते रजने ते
 पाष्ठीधी घेष्ठ नाभवी. (पछी वाइषु मंडलने शांत करवुं.) ते
 वाइषु धारणा कडेवाय. २१, २२.

तत्त्वबुधधारणा.

सप्तधातुविनाभूतं पूर्णेन्दुविशदद्युतिम् ॥
 सर्वज्ञकल्पमात्मानं शुद्धबुद्धिः स्मरेत्ततः ॥ २३ ॥
 ततः सिंहासनारूढं सर्वातिशयभासुरं ॥
 विध्वस्ताशेषकर्माणं कल्याणमहिमान्वितम् ॥ २४ ॥

સ્વાંગર્ભે નિરાકારં સંસ્મરોદિતિ તત્ત્વભૂઃ ॥

સામ્યાસ ઇતિ પિંડસ્યે યોગી શિવસુર્વં મજેત્ ॥ ૨૬ ॥

ચાર ધારણા કરવા પછી શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા યોગીએ સાત ધાતુ વિનાના, પૂર્ણચંદ્રની માફક નિર્મલ કાંતિવાળા અને સર્વજ્ઞ સરખા પોતાના આત્માને સ્મરવો (સ્મરવો), પછી સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થયેલા, સર્વ અતિશયોથી સુશોભિત, સર્વ કર્મોનો નાશ કરનારા અને ઉત્તમ મહિમાવાળા, પોતાના શરીર અંદર રહેલા, નિરાકાર આત્માને સ્મરવો. એ તત્ત્વભૂ નામની ધારણા બાબતી. આ પિંડસ્થ ધ્યાનનો સદા અભ્યાસ કરનાર યોગી મોક્ષ સુખ પામે છે. ૨૩, ૨૪, ૨૫.

પિંડસ્થ ધ્યેયનું માહાત્મ્ય.

અશ્રાંતમિતિ પિંડસ્યે કૃતામ્યાસસ્ય યોગિનઃ ॥

પ્રભવાંતિ ન દુર્વિદ્યામંત્રમંડલશક્તયઃ ॥

શાકિન્યઃ ક્ષુદ્રયોગિન્યઃ પિશાચાઃ પિશિતાશિનઃ ॥

ત્રસ્યંતિ તત્ક્ષણાદેવ તસ્ય તેજોઽસાહિષ્ણવઃ ॥ ૨૭ ॥

દુષ્ટાઃ કરાટિનઃ સિંહાઃ શરભાઃ પન્નગા અપિ ॥

જિઘાંસવોઽપિ તિષ્ઠંતિ સ્તંભિતા ઇવ દૂરતઃ ॥ ૨૮ ॥

ત્રિભિવિશેષકં ॥

આ પ્રમાણે નિરંતર પિંડસ્થ ધ્યાનમાં અભ્યાસ કરનાર યોગીને દુષ્ટ વિદ્યા (જે ઉચ્ચાટણ, મારણ, સ્તંભન, વિદ્રેષણાદિ) મંત્ર, મંડલ, શક્તિ વિગેરે ધરાભવ કરી શકતા નથી. શાકિન્યો, નીચ યોગણીઓ, પિશાચો અને માંસ ભક્ષણ કરનારાઓ, તે યોગીના તેજને સહન નહિ કરી શકતાં તત્કાળજ ત્રાસ પામે છે. તેમજ દુષ્ટ, હાથી, સિંહ, શરભ અને સર્પો મારવાની ઇચ્છાવાળા પણ, સ્થંભાઈ ગયેલાની માફક દુર ઉભા રહે છે. (આ પિંડસ્થ ધ્યાનનું સામાન્ય રૂળ છે. વિશેષ રૂળ કર્મક્ષયથી ઉત્પન્ન થતું મોક્ષ ત છે) ૨૬, ૨૭, ૨૮.

इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशर-
विजय गणिकृत बालचर्चोद्ये सप्तमः प्रकाशः ॥

ॐ

॥ અષ્ટમઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભે ॥

પદસ્થ ઈથેય અને તેનું ધ્યાન.

યત્પદાનિ પચિત્રાણિ સમાલંચ્ય ત્રિધીયેતે ॥

તત્પદસ્થં સમાગ્ન્યાતં ધ્યાનં સિદ્ધાંતપાર્શ્વઃ ॥ ૧ ॥

પચિત્ર (મંત્રાક્ષરાદિ) પદોનું અવલંબન લઈને જે ધ્યાન કરવામાં આવે છે તેને, સિદ્ધાંતના પાર્શ્વાભિ પુરૂષોએ પદસ્થ ધ્યાન કહેલું છે. ૧.

તથુ શ્લોકે કરી વિશેષ ખતાવે છે.

તત્ર પોંડગપત્રાદ્યં સાધિકંદગ્નેત્રુજે ॥

સ્વરમાલાં યથાપત્રં ભ્રમંતી પરિચિંતયેત્ ॥ ૨ ॥

ચતુર્વિંશતિપત્રં ચ હૃદિ પદ્મં સકાળિકમ્ ॥

વર્ણાન્યથાક્રમં તત્ર ચિંતયેત્પંચવિંશતિમ્ ॥ ૩ ॥

વક્ત્રાઢ્વજેઽપ્દલે વર્ણાષ્ટકમન્યત્તતઃ સ્પરેત્ ॥

મંમ્મરન્ માતૃકામંભં સ્યાદ્દુતજ્ઞાનપાર્શ્વઃ ॥ ૪ ॥

નાલિકંદપર રહેલા, સોળ પાંખડીવાળા પ્રથમ કમળના દરેક પત્રપર સોળ સ્વરની પંક્તિ (અ, આ, ઇ, ઈ, ઊ, ઋ, ૠ, ૡ, ૢ, ૣ, ૣ, ૤, ૥, ૦, ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૰, ૱, ૲, ૳, ૴, ૵, ૶, ૷, ૸, ૹ, ૺ, ૻ, ૼ, ૽, ૾, ૿) ભ્રમણ કરતી ચિંતવવી. હૃદયમાં રહેલા ચોવીસ પાંખડીવાળા કલ્પિકા સહિત કમળમાં, અનુક્રમે વ્યંજનો ક, ઋ, ં, ઃ, ઄, અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, ૠ, ડ, ઢ, ણ, ત, થ, દ, ઘ, ન, પ, ફ, વ, મ, મ, ચિંતવવા. તેમાં આદિના ચોવીસ પાંખડીઓમાં, અને પચીસમે (મ) કાર કલ્પિકામાં ચિંતવવો. તથા આઠ પાંખડીવાળા સુખ કમળમાં (મોઢામાં આઠ પાંખડીવાળા) કમળની કલ્પના કરવી. તેમાં ધીજ ધાડીના આઠ વણો ય, ર, લ, વ, શ, ષ,

स, ह, स्मरवा. आ प्रभाञ्जे आ भातृकाने स्मरञ्जु करतो (थिंतवतो) तेनुं ध्यान करतो श्रुतज्ञाननेो पारगाभि थाय. २, ३, ४.

भातृकानां ध्याननुं कृणु.

ध्यायतोऽनादिसंसिद्धान् वर्णानेतान्यथाविधि ॥

नष्टादिविषयज्ञानं ध्यातुस्तपद्यते क्षणात् ॥ ५ ॥

अनादि सिद्ध आ अकारादि वञ्जोनु विधिपूर्वक (पूर्वे षतावेद
त्रञ्जे कमगोभां गोडवीने अकारात्पूर्वक) ध्यान करतां शोडा वषतभां
ध्यान करवावाणाने नष्टादि अणधी (अथु-आञ्जु थयुं-धवानुं-
धातुं श्रुवित अने भरञ्जादि अणधी) ज्ञान उत्पन्न थाय छे. ५.
(प्रकारांतरे करी पार श्लोके पदमथी, मंत्रमथी देवतानुं स्वइप
ध्यावानुं कडे छे.)

पदस्थ ध्यान प्रकारांतरे.

अथवा नाभिकंदाधः पद्ममष्टदलं स्मरेत् ॥

स्वरालिकेसरं रम्यं वर्गाष्टकयुतैर्दलैः ॥ ६ ॥

दलसंधिषु सर्वेषु सिद्धस्तुतिविराजितं ॥

दलाग्रेषु समग्रेषु मायाप्रणवपावितं ॥ ७ ॥

तस्यांतरंतिमं वर्णमाद्यवर्णपुरस्कृतं ॥

रेफाक्रानं कलाविंदुरम्यं प्रालेयनिर्मलं ॥ ८ ॥

अर्हमित्यक्षरं प्राणप्रांतसंस्पर्शिं पावनम् ॥

इत्वं दीर्घं प्लुतं सूक्ष्ममतिसूक्ष्मं ततः परं ॥ ९ ॥

ग्रंथीन् विदारयन्नाभिकंठहृद्यटिकादिकान् ॥

सुसूक्ष्मध्वनिना मध्यमार्गयायि स्मरेत्ततः ॥ १० ॥

अथ तस्यांतरात्मानं प्लान्यमानं विचिंतयेत् ॥

विंदुतप्तकलानिर्यत्क्षीरगौरामृतोर्मिभिः ॥ ११ ॥

ततः सुधासरः सूतषोडशाब्जदलोदरे ॥

आत्मानं न्यस्य पत्रेषु विद्यादेवीश्च षोडश ॥ १२ ॥

સ્ફુરત્ સ્ફટિકમૃંગારક્ષરત્ક્ષીરાસિતામૃતૈઃ ॥
 આભિરાપ્લાવ્યમાનં સ્વં ચિરં ચિત્તે વિચિંતયેત્ ॥ ૧૩ ॥
 અથાસ્ય મંત્રરાજસ્યાભિધેયં પરમેષ્ઠિનમ્ ॥
 અર્હતં મૂર્દ્ધનિ ધ્યાયેત્ શુદ્ધસ્ફટિકનિર્મલં ॥ ૧૪ ॥
 સદ્ધ્યાનાવેશતઃ સોહં સોહમિત્યાઽલ્પન્મુહુઃ ॥
 નિઃશંકમેકતાં વિદ્યાદાત્મનઃ પરમાત્મનઃ ॥ ૧૫ ॥
 તતો નીરાગમદ્વેષમમોહં સર્વદર્શિનમ્ ॥
 સુરાચર્યં સમવસૃતૌ કુર્વાણં ધર્મેદેશનામ્ ॥ ૧૬ ॥
 ધ્યાયન્નાત્માનમેવેત્યમભિન્નં પરમાત્મના ॥
 લભતે પરમાત્મત્વં ધ્યાની નિર્ધૂતકલ્મષઃ ॥ ૧૭ ॥

દ્વાદશભિઃ કુલકં

નાભિઃકંઠની નીચે આઠ પાંખડીવાળું એક કમળ ચિંતવવું. તે કમળની રમણિક કેસરાઓ, અ, આ, દિ-સોળ સ્વરોની કંઠપત્રી. આઠ પાંખડીઓમાં આઠ વર્ગો ક્રમે સ્થાપન કરવા. (આઠ વર્ગો ખતાવે છે) અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, ઋ, લ, લ્, ય, યે, ઓ, ઔ, ં, ઃ, ૧ કલ્પગઢ ૨, ચલ્લજ્ઞજ ૩ ટઠહળ ૪ તથ્યઘન ૫ પફવમમ ૬, યરલ્લ ૭, શ્વસહ ૮ આ આઠ વર્ગો એક પાંખડીમાં એક, એમ આઠમાં સ્થાપન કરવા. તે આઠ પાંખડીઓની સંધિઓમાં (એક પાંખડી અને બીજી પાંખડીનું આતડું તે સંધિ તેમાં) સિદ્ધ સ્તુતિ જે (જ્ઞૈ) કાર તે સ્થાપન કરવા. આઠ પાંખડીઓના અગ્રભાગમાં (ઉપર) ઐ જ્ઞૈ સ્થાપન કરવા. તે કમલમાં પહેલોવર્ણ, અ અને છેલ્લો વર્ણ હ રેફ (^) કલા (~) અને ણીંદુ (૦) સહિત ખરફની માફક ઉલ્લ સ્થાપન કરવો. (અર્થાત્ અહીં સ્થાપન કરવો.) આ અહીં અક્ષર મનથી સ્મરણ કરવા માત્રમાં પવિત્ર કરનાર છે. આ અહીં શબ્દનો પ્રથમ હંસ્વ ઉચ્ચાર (નાદ) મનમાં કરવો, પછી દીર્ઘ, ખુલ્લ, સૂક્ષ્મ અને પછી અતિ સૂક્ષ્મ કરવો, પછી તે નાદ નાભિની, હૃદયની અને કંઠની ઘંટિકાદિકની ગાંડને વિહારણ કરતો સૂક્ષ્મ ધ્વનિવાળો થઈ તે સર્વના મધ્યમાં થઈ આગળ આહ્યો

બચ છે એમ ચિંતવવું, પછી તે નાદના બિંદુથી તપેત્રી કળામાંથી નીકળતા દુધ સરખા ઉત્તરણ, અમૃતના કલ્પોલે કરી અંતર આત્માને સિંચાતો (પલાળાતો) ચિંતવવો. પછી એક અમૃતનું સરોવર કલ્પવું. તે સરોવરથી પેદા થએલ સોળ પાંખડીવાળા કમળની અંદર પોતાને સ્થાપન કરી તે પાંખડીઓમા ક્રમે સોળ વિદ્યા દેવીઓને ચિંતવવી. પછી દેહીપ્યમાન સ્ફટિક રત્નના ભૂંગાર (કુંડ) માંથી અરતા દુધની માફક ઉત્તરણ અમૃત વડે પોતાને સિંચાતા (પલાળાતા) ઘણા વખત સુધી મનમાં ચિંતવવું. પછી આ મંત્રરાજના અભિધેય (નામવાળા) શુદ્ધ સ્ફટિકની માફક નિર્મળ જે પરમેષ્ઠિ અર્હત તેવું મસ્તકને વિષે ધ્યાન કરવું. તે ધ્યાનના આવેશથી સોહં, સોહં, તે વીતરાગ, તેજ હું, તેજ તું એમ વારંવાર ઓલતાં નિઃશંકપણે આત્માની અને પરમાત્માની એકતા સમજવી, પછી નિરાગી, અદ્રેષિ, અમોહિ, સર્વદર્શિ, દેવોથી પૂજનિક અને સમવસરણમાં રહી ધર્મ દેશના કરતા, પરમાત્માની સાથે પોતાને અભિન્નપણે ધ્યાવવો. આ પ્રમાણે પરમાત્માની સાથે અભિન્નતાનું ધ્યાન કરતાં ધ્યાની પાપોનો (કર્મોનો) નાશ કરી પરમાત્મપણાને પામે છે. ૬ થી ૧૭.

વળી પ્રકારાંતરે કરી પદ્મયી મંત્રમયી દેવતાના

ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે.

યદ્વા મંત્રાધિપં ધીમાન્ ઝર્ધ્વાઽધોરેફસંયુતમ્ ॥

કલાવિંદુસમાક્રાંતમનાહતયુતં તથા ॥ ૧૮ ॥

કનકાંભોજગર્મસ્યં સાંદ્રચંદ્રાશુનિર્મલં ॥

ગગને સંચરંતં ચ જ્યાપ્નુવંતં દિશઃ સ્મરેત્ ॥ ૧૯ ॥

તતો વિશંતં વજ્રાબ્જે ભ્રમંતં શ્રૂલતાંતરે ॥

સ્ફુરંતં નેત્રપત્રેષુ તિષ્ઠંતં માલ્મંડલે ॥ ૨૦ ॥

નિર્યાંતં તાલુરંધ્રેણ સ્વવંતં ચ સુધારસં ॥

સ્પર્ષમાનં શશાકેન સ્ફુરંતં જ્યોતિરંતરે ॥ ૨૧ ॥

સંચરતં નમોભાગે યોજયતં શિવશ્રિયા ॥

સર્વાવયવસંપૂર્ણં કુંભકેન વિચિંતયેત્ ॥ ૨૨ ॥

પંચમિઃકુલકં

અથવા ઉપર અને નીચે રેફ્ર યુક્ત તથા કલા અને ઝીંદુથી આકાંત (દબાયેલ) અનાહત સહિત, મંત્રાધિરાજ (અહીં) ને સુવર્ણના કમલમાં રહેલ, ઘાડા ચંદ્રના કિરણોની માફક નિર્મલ, આકાશમાં સંચરતો, અને દિશાઓમાં વ્યાપ્ત થતો ચિંતવવો. ત્યાર પછી મુખ કમળમાં પ્રવેશ કરતા, ભૂલતાની અંદર લમતા, નેત્ર પત્રમાં સ્પુરાયમાન થતા, લાલ મંડળમાં રહેતા, તાણુના રંધ્રથી બહાર નિકળતા, અમૃત રસને ઝરતા, ઉજ્જવળતામાં ચંદ્રમા સાથે સ્પર્ધા કરતા, જ્યોતિષ મંડલમાં સ્પુરતા, આકાશના ભાગમાં સંચરતા અને મોક્ષ લક્ષ્મી સાથે યોજતા સર્વ અવયવોથી સંપૂર્ણ (મંત્રાધિરાજને, યુદ્ધિમાન્ યોગીઓએ કુંભક કરીને ચિંતવવો. ૧૮, થી ૨૨. (કહું છે કે)

અકારાદિ હકારાંતં રેફમધ્યં સર્વિદુકં ॥

તદેવ પરમં તત્ત્વં યો જાનાતિ સ તત્ત્વવિત્ ॥ ૨૩ ॥

(અ) કાર છે જેની આદિમાં અને (હ) કાર છે જેના અંતમાં અને મધ્યમાં ણિંદુ સહિત રેફ છે. તેજ (અહીં) પરમતત્ત્વ છે. તેને જે બાણ છે તે તત્ત્વનો બાણ છે. ૨૩.

મંત્રાધિરાજના ધ્યાનથી થતું ક્રમ.

મહાતત્ત્વમિદં યોગી યદૈવ ધ્યાયતિ સ્થિરઃ ॥

તદૈવાનંદસંપદ્મૂર્ત્તિક્તિશ્રીરુપતિષ્ઠતે ॥ ૨૪ ॥

મનને સ્થિર કરી સ્થિર થઈ, યોગી જ્યારે આ (અહીં) મહા તત્ત્વનું ધ્યાન કરે છે, તેજ વખતે તેને, આનંદ સંપદાની ભૂમિ સમાન મોક્ષ લક્ષ્મી સમીપ આવી ઉભી રહે છે. ૨૪.

૧ અન્ય સ્થળે અનાહતનું લક્ષણ આ પ્રમાણે આપેલું છે. ઔચિન્દ્રા કારહરોધ્વરેફ વિદ્વાનવાક્ષરં માલાધઃસ્વદિપીયુષ વિદુર્વિદુરનાહતં. ૧

પ્રકારાંતરે ધ્યાન.

રેફર્વિંદુકલાહીનં શુભ્રં ધ્યાયેત્તોઽક્ષરમ્ ॥

તતોઽનક્ષરતાં પ્રાપ્તમનુષ્ઠાર્યં વિચિંતયેત્ ॥ ૨૫ ॥

રેફ, ણિંદુ અને કલા રહિત, ઉજ્જવળ (હ) વર્ણુ' ધ્યાન કરવું. પછી તેજ અક્ષર, અનક્ષરતા (અર્થ કલાના આકારને પામેલા) અને મુખે ઉચ્ચારી ન શકાય તેવી રીતે મનમાં ચિંતવવો. ૨૫.

નિશાકરકલાકારં સૂક્ષ્મં માસ્કરમાસ્વરં ॥

અનાહતામિથં દેવં વિસ્ફુરંતં વિચિંતયેત્ ॥ ૨૬ ॥

તદેવ ચ ક્રમાત્સૂક્ષ્મં ધ્યાયેદ્વાલાગ્રસંનિર્મં ॥

ક્ષણમવ્યક્તમીક્ષેત જગજ્જ્યોતિર્મયં તતઃ ॥ ૨૭ ॥

અંદ્રમાની કલાના આકારે સૂક્ષ્મ, અને સૂર્યની માફક દેહીપ્યમાન અનાહત નામના દેવને, (અનુચાર્ય અને અનક્ષરતાની આકૃતિને પામેલા અનાહત નામના દેવને, (હ) વર્ણુને) સ્પુરાયમાન થતો ચિંતવવો. તેજ અનાહતને અનુક્રમે વાળના અગ્રભાગસરખો સૂક્ષ્મ ધ્યાવવો. પછી થોડો વખત આપુ' જગત્ અવ્યક્ત (નિરાકાર) જ્યોતિમય છે તેમ જ્ઞેવું. ૨૬, ૨૭.

પ્રચાવ્ય માનસં લક્ષ્યાદલક્ષ્યે દધતઃ સ્થિરં ॥

જ્યોતિરક્ષયમત્યક્ષમંતસ્ખનીલિતિ ક્રમાત્ ॥ ૨૮ ॥

इति लक्ष्यं समालंब्य लक्षाभावः प्रकाशितः ॥

निषण्णमनसस्तत्र सिध्यत्यभिमतं मुनेः २९ ॥

પછી તે લક્ષ્યમાંથી મનને (હળવે હળવે) ખસેડીને અલક્ષ્યમાં સ્થીર કરતાં, ક્ષય ન થાય તેવી અને ધ્વજિય અગોચર, જ્યોતિ અંદર અનુક્રમે પ્રગટ થાય છે. આ પ્રમાણે લક્ષ્યનું આલંબન લઈ (ધ્યાન કરી અનુક્રમે) નિરાલંબનતારૂપ લક્ષ્યાભાવને પ્રકાશીત કર્યો (કરાય છે.) તે અલક્ષ્યમાં નિશ્ચલ મનવાળા મુનિઓનું મનધ્વિષ્ટ સિદ્ધ થાય છે. ૨૮, ૨૯

વિવેચનઃ—પ્રથમ પૂર્વે ખતાવેલ લક્ષ (આલંબનને) ગ્રહણ કરી તેમાં ઘણાજ આગળ વધતાં ક્રમે તેવાં આલંબનોને મૂકી,

નિરાલંબન સ્થીતિમાં નિશ્ચલ થતાં આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે, માટે ક્રમ આજ છે કે, પ્રથમ આલંબન અને પછી નિરાલંબન માર્ગ લેવો.

પ્રણવનું ધ્યાન.

તથા હૃત્પદ્મમધ્યસ્થં શબ્દબ્રહ્મૈકકારણમ્ ॥

સ્વરવ્યંજનસંવીતં વાચકં પરમેષ્ઠિનઃ ॥ ૩૦ ॥

મૂર્દ્ધસંસ્થિતશીતાંશુકલામૃતરસપ્લુતમ્ ॥

કુંભકેન મહામંત્રં પ્રણવં પારિચિતયેત્ ॥ ૩૧ ॥

તથા હૃદયકમળમાં રહેલા સમગ્ર શબ્દ બ્રહ્મણી (વચન વિલાસ સ્વરૂપ) ઉત્પત્તિનું ચોક્ક કારણ,—સ્વર તથા વ્યંજન સહિત પંચપરમેષ્ઠિપદ વાચક,—તથા મસ્તકમાં રહેલ ચંદ્રકલામાંથી ઝરતા,—અમૃતના રસે કરી લિંબતા, મહામંત્ર પ્રવણુને (ઐકારને) કુંભક કરીને (શ્વાસો-શ્વાસને રોકીને) ચિંતવવો. ૩૦, ૩૧.

પ્રણવ ધ્યાનના બુદ્ધિ બુદ્ધિ ભેદો.

પીતં સ્તંભેઽરુણં વસ્યે ક્ષોભણે વિદ્રુમમમમ્ ॥

કુર્ણં વિદ્રેષણે ધ્યાયેત્ કર્મઘાતે શશિમમમ્ ॥ ૩૨ ॥

સ્તંભન કરવામાં પીળા ઐકારનું ધ્યાન, વશીકરણ કરવામાં લાલ, ક્ષોભ પમાડવામાં પરવાણાની કાંતિ સરખું, વિદ્રેષણ કર્મમાં કાળા, અને કર્મોનો નાશ કરવામાં ચંદ્રની કાંતિ સમાન ઉજ્જવળ ઐકારનું ધ્યાન કરવું. ૩૨.

પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રનું ધ્યાન.

તથા પુણ્યતમં મંત્રં જગત્રિતયપાવનમ્ ॥

યોગી પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારં વિચિંતયેત્ ॥ ૩૩ ॥

તથા ત્રણ જગતને પવિત્ર કરનાર અને મહા પવિત્ર પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મંત્રને યોગીઓએ વિશેષ પ્રકારે ચિંતવવો. ૩૩.

તેજ ખતાવે છે.

અષ્ટપત્રે સિતાંબુજે કર્ણિકાયાં કૃતસ્થિતિ ॥

આદ્યં સપ્તાક્ષરં મંત્રં પવિત્રં ચિંતયેત્તત્તઃ ॥ ૩૪ ॥

સિદ્ધાદિકચતુર્ષ્કં ચ દિક્પત્રેષુ યથાક્રમં ॥

ચૂલાપાદચતુર્ષ્કં ચ વિદિક્પત્રેષુ ચિંતયેત્ ॥ ૩૫ ॥

આઠ પાંખડીનું સદૈહ કમળ ચિંતવવું. તે કમળની ક્ષણિકામાં રહેલા સાત અક્ષરવાળા પહેલા પવિત્ર મંત્ર નમો અરિહંતાણં ને ચિંતવવો. પછી સિદ્ધાદિક ચાર મત્રોને દિશાઓના પત્રોમાં અનુક્રમે ચિંતવવા. નમો સિદ્ધાણં પૂર્વ દિશામાં, નમો આચરિયાણં એ પદ દક્ષિણ દિશામાં, નમો ઉવજ્ઞાયાણં-એ પદ પશ્ચિમ દિશામાં, નમો લોપ સવ્વસાદ્ગણં-એ પદ ઉત્તર દિશામાં, તથા વિદિશાની ચાર પાંખડી ઓમાં અનુક્રમે ચાર ચુલિકાઓ ચિંતવવી (ઇસો પંચ નમુસ્કારો) આગ્નેય ખૂણામાં સવ્વપાવ્વણાસણો એ પદ નૈર્ઋત્ય ખૂણામાં મંગલાણંચ સવ્વૈસિં એ પદ વાયવ્ય ખૂણામાં. પદમં હવહ મંગલં એ પદ ઇશાન ખૂણામાં) આ પ્રમાણે નમસ્કાર મહામંત્રનું ધ્યાન કરવું. ૩૪, ૩૫.

તેનું ક્ષણ ખતાવે છે.

ત્રિશુદ્ધ્યા ચિંતયન્નસ્ય શતમષ્ટોત્તરં મુનિઃ ॥

મુંજાનોપિ લખતૈવ ચતુર્થતપસઃ ફલં ॥ ૩૬ ॥

મન, વંચન અને કાયાની શુદ્ધિ (એકાગ્રતા) પૂર્વક જો (પૂર્વે ખતાવેલી વિધિએ) એકસો આઠવાર આ નમસ્કાર મહામંત્રને ગણે, તો આહાર કરતાં છતાં પણ તે મુનિને એક ઉપવાસનું ક્ષણ મળે. ૩૬.

एनमेव महामंत्रं समाराध्येह योगिनः ॥

त्रिलोक्यापि महीयंतेऽधिगताः परमां श्रियं ॥ ૩૭ ॥

આજ મહામંત્રને સારી રીતે આરાધીને, આત્મલક્ષ્મીને મેળવી, આ ભવમાં યોગીઓ ત્રણ લોકના જીવોથી પણ પૂજાય છે. ૩૭.

कृत्वा पापसहस्राणि हत्वा जंतुशतानि च ॥

अमुं मंत्रं समाराध्य तिर्यचोऽपि दिवं गताः ॥ ૩૮ ॥

વળી પ્રકારાંતરે પદ્મથી દેવતાનું ધ્યાન બતાવે છે. ૩૨૯

હજારો પાપો કરી અને સેંકડો ગમે પ્રાણિઓને હણીને (સેંકડો ગમે પ્રાણિઓને મારનાર) જનાવરો પણ આ મહામંત્રનું આરાધન કરી દેવલોકમાં ગયા છે. ૩૮.

પ્રકારાંતરે પાંચ પરમેષ્ઠિ વિદ્યા.

ગુરુપંચકનામોત્થા વિદ્યા સ્યાત્ ષોડશાક્ષરા ॥

જપન્ શતદ્વયં તસ્યાશ્ચતુર્યસ્યાપ્નુયાત્ફલં ॥ ૩૯ ॥

પાંચપરમેષ્ઠિના નામથી ઉત્પન્ન થએલી સોળ અક્ષરની વિદ્યા થાય છે. તે વિદ્યા જો બસો વાર જપે તો એક ઉપવાસનું ફળ પામે. (અરિહંત સિદ્ધ આચરિય હવજ્ઞાયસાહ એ સોળ અક્ષરી વિદ્યા બાણવી.) ૩૯.

શતાનિ ત્રીણિ ષટ્વર્ણં ચત્વારિ ચતુરક્ષરં ॥

પંચવર્ણં જપન્ યોગી ચતુર્થફલમશ્નુતે ॥ ૪૦ ॥

છ અક્ષરવાળી વિદ્યા ત્રણસોવાર, અથવા ચાર અક્ષરવાળી વિદ્યા ચારસોવાર, અથવા પાંચ અક્ષરી વિદ્યા પાંચસોવાર, બપ કરે તો યોગી એક ઉપવાસનું ફળ પામે. (અરિહંત સિદ્ધ એ છ અક્ષરી વિદ્યા અરિહંત એ ચાર અક્ષરી વિદ્યા અને અસિમાલસા એ પાંચ અક્ષરવાળી વિદ્યા બાણવી.)

પ્રવૃત્તિહેતુરેવૈતદમીષાં કથિતં ફલમ્ ॥

ફલં સ્વર્ગાપવર્ગોં તુ વદંતિ પરમાર્થતઃ ॥ ૪૧ ॥

આ વિદ્યાના બપનું ફળ જે ઉપવાસનું બતાવ્યું છે, તે તો બાળ છવેને (બપમાં) પ્રવૃત્તિ થવા માટેજ છે, પણ પરમાર્થથી ખરૂં ફળ તો સ્વર્ગ અને મોક્ષ છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે. ૪૧.

વળી પ્રકારાંતરે પદ્મથી દેવતાનું ધ્યાન બતાવે છે.

પંચવર્ણમયી પંચતત્ત્વવિદ્યોદ્ધૃતા શ્ચુતાત્ ॥

અભ્યસ્યમાના સતતં ભવક્લેશં નિરસ્યતિ ॥ ૪૨ ॥

સિદ્ધાંતથી ઉદ્ધાર કરેલી પાંચ વર્ણવાળી, પાંચ તત્ત્વવિદ્યા, જે નિરંતર જાત્યા કરે તો, તે સંસારના કલેશને દૂર કરે છે. નહોં નહોં નહોં નહોં નહ: અસિવાસનાનમઃ એ પાંચ વર્ણુમયી પંચતત્ત્વ વિદ્યા બાણુવી.) ૪૨.

મંગલોત્તમશરણપદાન્યઽવ્યગ્રમાનસઃ ॥

ચતુઃ સમાશ્રયાણ્યેવ સ્મરન્ મોક્ષં પ્રપદ્યતે ॥ ૪૩ ॥

મંગળ, ઉત્તમ અને શરણુ આ ત્રણુ અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને ધર્મ એ ચારની સાથે મેળવીને એકાગ્ર ચિત્તથી સ્મરણુ કરે, તો મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય, તેજ બતાવે છે.

અરિહંતા મંગલં, સિદ્ધામંગલં, સાહુમંગલં, કેવલિપન્નતો ધમ્મો મંગલં ૧ અરિહંતાલોગુત્તમા, સિદ્ધાલોગુત્તમા, સાહુલોગુત્તમા, કેવલિ પન્નતો ધમ્મો લોગુત્તમો ૨ અરિહંતે સરણં પવજ્ઞામિ, સિદ્ધે સરણં પવજ્ઞામિ, સાહુસરણં પવજ્ઞામિ, કેવલિપન્નતધમ્મં સરણં પવજ્ઞામિ ૩. ૪૩.

ૐ

(પંચરઅક્ષરી વિદ્યાનું ધ્યાન.)

મુક્તિસૌખ્યપદાં ધ્યાયેદ્વિધાં પંચદશાક્ષરામ્ ॥

સર્વજ્ઞામં સ્મરેન્મંત્રં સર્વજ્ઞાનપ્રકાશકમ્ ॥ ૪૪ ॥

મોક્ષ સુખને દેવાવાળી પંચર અક્ષરવાળી વિદ્યા ધ્યાવવી, અને સર્વ જ્ઞાનપ્રસારક સર્વજ્ઞ સદૃશ મંત્રને સ્મરવો, (તે વિદ્યા અને મંત્ર અનુક્રમે આપવામાં આવે છે.) (ઐ, અરિહંત, સિદ્ધ, સયોગિ કેવલિ, સ્વાહા) આ વિદ્યા છે (ઐઐઐ ઠ્રોં અઠ્ઠે નમઃ) આ મંત્ર છે.

વક્તું ન કશ્ચિદઽપ્યસ્ય પ્રમાવં સર્વતઃ ક્ષમઃ ॥

સમં ભગવતા સામ્યં સર્વજ્ઞેન વિભતિં યઃ ॥ ૪૫ ॥

(આ વિદ્યા અને આ મંત્ર મહાન્ અમત્કારી છે. આ મંત્ર અને વિદ્યા સર્વજ્ઞ ભગવાનના સરખાપણુને (સદૃશતાને) ધારણુ કરે છે. તેનો સર્વ પ્રભાવ કહેવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી. ૪૫.

સાત વર્ણવાળા મંત્રનું ધ્યાન.

યદીચ્છેદ્ ભવદાવાગ્રેઃ સમુચ્છેદં ક્ષણાદપિ ॥

સ્મરેત્તદાઽદિમંત્રસ્ય વ્ર્ણસપ્તકમાદિમમ્ ॥ ૪૬ ॥

જો સંસારરૂપ દાવાનળનો એક ક્ષણવારમાં ઉચ્છેદ કરવાને તમે ઇચ્છતા હો તો, પહેલા મંત્રના પહેલા સાત અક્ષરો (નમો અરિહંતાણં) નું સ્મરણ કરો. ૪૬.

એક શ્લોકે કરી બે મંત્રો બતાવે છે.

પંચવર્ણી સ્મરેન્મંત્રં કર્મનિર્ઘાતકં તથા ॥

વર્ણમાલાંચિત્તં મંત્રં ધ્યાયેત્ સર્વાભયપ્રદં ॥ ૪૭ ॥

તેમજ આઠ કર્મોનો નાશ કરવા માટે પંચવર્ણ (અક્ષર) વાળા મંત્રને સ્મરવો અને સર્વ ભાતના અભયને માટે અભય આપનાર વર્ણોની શ્રેણિવાળા મંત્રને ધ્યાવવો. (નમો સિદ્ધાણં) આ પંચવર્ણ-વાળો મંત્ર છે. અને (ૐ નમો અર્હતે, કેવાલિને પરમયોગિને, વિસ્ફુર-દુરુદ્યુક્કધ્યાનાગ્નિર્વિદગ્ધકર્મધીજાય, પ્રાપ્તાનંતચતુષ્ટાય, સૌમ્યાય, શાંતાય મંગલચરદાય, અષ્ટાવશ દ્વોપરહિતાય, સ્વાહા આ મંત્ર અભય આપનાર છે.

(હ્રીકારવિદ્યાનું ધ્યાન.)

ધ્યાયેત શિતાઞ્જં વક્ત્રાંતરષ્ટવર્ગીં દલાષ્ટકે ॥

ૐ નમો અરિહંતાણામિતિ વર્ણાંનપિ ક્રમાત્ ॥ ૪૮ ॥

કેસરાલીં સ્વરમયીં સુધાર્બિંદુવિભૂષિતામ્ ॥

કર્ણિકાં કર્ણિકાયાં ચ ચંદ્રર્બિંવાત્સમાપતત્ ॥ ૪૯ ॥

સંચરમાણં વક્ત્રેણ પ્રમામંડલમધ્યગં ॥

સુધાદીધિતિસંકાશં માયાવીજં વિચિંતયેત્ ॥ ૫૦ ॥

તતો ભ્રમંતં પત્રેષુ સંચરંતં નમસ્તલે ॥

ધ્વંસયંતં મનોધ્વાંતં સ્વંતં ચ સુધારસં ॥ ૫૧ ॥

तालुरंध्रेण गच्छंतं लसंतं भ्रूलतांतरे ॥
 त्रैलोक्याऽचिंत्यमाहात्म्यं ज्योतिर्मयामिवाद्भुतम् ॥ ५२ ॥
 इत्यऽमुं ध्यायतो मंत्रं पुण्यमेकाग्रमानसम् ॥
 वाङ्मनोमलमुक्तस्य श्रुतज्ञानं प्रकाशते ॥ ५३ ॥
 मासैः षड्भिः कृताभ्यासः स्थिरीभूतमनास्ततः ॥
 निःसरंतीं मुखाम्बोजाच्छिखां धूमस्य पश्यति ॥ ५४ ॥
 संवत्सरं कृताभ्यासस्ततो ज्वालां विलोकते ॥
 ततः संजातसंवेगः सर्वज्ञमुखपंकजम् ॥ ५५ ॥
 स्फुरत्कल्याणमाहात्म्यं संपन्नातिशयं ततः ॥
 भामंडलगतं साक्षादिव सर्वज्ञमीक्षते ॥ ५६ ॥
 ततः स्थिरीकृतस्वांतस्तत्र संजातनिश्चयः ॥
 मुक्त्वा संसारकांतारमध्यास्ते सिद्धिमंदिरम् ॥ ५७ ॥

दशभिःकुलकं.

मुषनी अंदर आठ पांभडीवाणुं उन्वण कभण चिंतववुं अने
 आठ पांभडीओभां आठ वर्गो. अ. क. च. ट. त. प. य. श. (पूर्वे
 कडेवाछ गथा छे ते) स्थापवा तेमन् ॐ नमो अरिहंतारणं आ आठ
 अक्षरोभांथी ओक ओक अक्षर ओक ओक पांभडीओ भूकवो. ते कभ-
 णनी केसराना यारे षाणुना षाणोभां-अ आ द्वि सोण अक्षरो जो-
 ठववा, अने वयली कर्षिकाने अभृतना षिंदुओथी विभूषित करवी.
 पछी अद्रमंडणथी आवता, सुजे करी संचरता,-कांतिना मंडणभां
 रडेला, (कांतिना मंडलथी घेरायेला) अने अद्रमा सदश कांतिवाणा
 मायाणीन् (ह्रीं) ने-ते कभणनी कर्षिकामां चिंतववो. पछी इरेक
 पांभडीओभां लमता, आकाश तणभां संचरता, मननी भलीनतानो
 नाश करता, अभृत रसने अरता, तालुरंध्रे करी जता, भूकुटीनी अंदर
 दीपता, त्रलु दोकभां अचिंत्य माहात्म्यवाणा अने तेजेभयनी माक्षक
 अद्भुततावाणा, आ पवित्र मंत्रनुं ओकाअ मनथी ध्यान करतां-
 मन अने वयननी भलीनता इर थर्ध श्रुतज्ञान प्रकाश पाये छे

(પ્રગટ થાય છે). મનને સ્થિર રાખી છ મહિના નિરંતર અભ્યાસ કરતાં સાધક, સુખકમળથી નીકળતી કુમળી જ્વાળા જેવું શકે છે પછી વિશેષ વેરાગ્ય પ્રાપ્ત થતા સર્વજનું સુખકમળ જેવે છે. અને તેથી આગળ વધતાં કૃત્યાણુ માહાત્મ્ય, (આનંદસ્વરૂપ) સર્વાતિશય સંપન્ન અને પ્રભામંડલની અંદર રહેલા જાણે સાક્ષાત્ સર્વજને હોય તેમ સર્વજને જુવે છે. પછી તે સર્વજના સ્વરૂપમાં થએલ નિશ્ચય-વાળો, મનને સ્થિર કરી, સંસાર અટવીનો ત્યાગ કરી મોક્ષમંદિરમાં આરૂઢ થાય છે. (અર્ધાત્ કર્મ દાય કરી સુક્રત થાય છે) ૪૮ થી ૫૭.

(શિંવિદ્યાનું ધ્યાન.)

શશિર્ચિવાદિવાંદ્ભૂતાં સ્વવંતીમમૃતં સદા ॥

વિદ્યાં સિમિતિ ભાલ્સ્થાં ધ્યાયેત્કલ્યાણકારણં ॥ ૫૮ ॥

અંદ્રના ગિંઘર્ધી જાણે ઉત્પન્ન થએલી હોય (તેવી ઉજ્જ્વલ,) નિરંતર અમૃત સ્વતી અને કૃત્યાણુના કારણરૂપ (શિં) નામની વિદ્યા લક્ષાટને વિષે ધ્યાવવી. ૫૮.

શશિકલાનું ધ્યાન.

સીરાંભાંદેવિનિર્યાતીં પ્ચાવયંતીં મુઘાંચુભિઃ ॥

ભાલે શશિકલાં ધ્યાયેત્ સિદ્ધિસોપાનપદ્ધતિં ॥ ૫૯ ॥

શીરસસુદ્રથી નીકળતી, અમૃતના પાણીથી (વિશ્વને) પલાળતી અને મોક્ષરૂપ મેહેલના પગથીઆંની શ્રેણી સરખી અંદ્રકલાને, લલાટને વિષે ધ્યાવવી, (ચિંતવવી.) ૫૯.

અંદ્રકલાના ધ્યાનનું ફલ.

અસ્યાઃ સ્મરણમાત્રેણ જુટ્યદ્ભવનિવંધનઃ ॥

પ્રયાતિ પરમાનંદકારણં પદમલ્યયમ્ ॥ ૬૦ ॥

અંદ્રની કલાના (અંદ્રકલા જેવા પ્રકાશના) સ્મરણ માત્રથી સં-સારના કારણરૂપ કર્મો તુટી જાય છે અને તે પરમ આનંદના કારણરૂપ, અન્યયપદ (મોક્ષપદ) પ્રત્યે જાય છે. ૬૦.

પ્રણવ, શૂન્ય અને અનાહતનું ધ્યાન.

નાસાગ્રે પ્રણવઃ શૂન્યમનાહતમિતિ ત્રયમ્ ॥

ધ્યાયન્ ગુણાષ્ટકં લબ્ધ્વા જ્ઞાનમાપ્નોતિ નિર્મલમ્ ॥ ૬૧ ॥

નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર પ્રવણ (ઍકાર) શૂન્ય, (૦) અને અનાહત (હ) આ ત્રણનું ધ્યાન કરનાર, અભિમાદિ આઠ સિદ્ધિઓ મેળવી નિર્મળ જ્ઞાન પામે છે. ૬૧.

શંભુકુંદશશાંકામાંત્રીનમૂન્ ધ્યાયતઃ સદા ॥

સમગ્રવિષયજ્ઞાનપ્રાગલ્ભ્યં જાયતે તૃણામ્ ॥ ૬૨ ॥

પ્રણવ, શૂન્ય અને અનાહત આ ત્રણેનું નિરંતર શંખ, મચકુંદ અને ચંદ્રમાના સરખું શ્વેત ધ્યાન કરતાં, મનુષ્યોની સંપૂર્ણ વિષયોના જ્ઞાનમાં પ્રવિણતા થાય છે. ૬૨.

સામાન્યવિદ્યા.

દ્વિપાર્શ્વપ્રણવદ્વંદ્વં પ્રાંતયોર્માયયાવૃતં ॥

સોહં મધ્યેડધિમૂર્દ્ધાંનં અદ્મલીકારં વિચિંતયેત્ ॥ ૬૩ ॥

બે બાબુ બંને ઍકાર, છેડાના ભાગે હ્લીકારથી વીટલા, વચમાં સોહં અને તેના વચમાં અદ્મલીં એવા શબ્દો ચિંતવવા. (નહીં ઍ. ઍ, સઃ, હ્લીં, હં, ઍ, ઍ, ન્હીં.) આ પ્રમાણે ચિંતવવું. ૬૩.

અર્ચિત્યફલદા ગણધરકૃતવિદ્યાધ્યાન.

કામધેનુમિવાડર્ચિત્યફલસંપાદનક્ષમામ્ ॥

અનવદ્યાં જપેદ્વિધાં ગણમૃદ્વદનોદ્રતામ્ ॥ ૬૫ ॥

તથા કામધેનુની માફક અર્ચિત્ય કૃળ આપવામાં સમર્થ, નિર્દોષ અને ગણધરના સુખથી ઉત્પન્ન થએલી (ગણધરોએ કહેલી) વિદ્યાનો જાપ કરવો. તે વિદ્યા ઍ જોગો, મગ્ગો, તથ્યે, મૂષ, મન્વે મવિસ્તે, અંતે પરચ્છે, જિણપાર્શ્વે સ્વાહા:

ॐकार ध्यान.

पट्कोणे अप्रतिचक्रे फाडिति प्रत्येकमक्षरम् ॥

सव्ये न्यस्येद्विचक्राय स्वाहा बाह्येऽपसव्यतः ॥ ६२ ॥

भूतांतं विंदुसंयुक्तं तन्मध्ये न्यस्य चिंतयेत् ॥

नमो जिणाणामित्याद्यै रौ पर्वैर्वेष्टयेद्ब्रह्मिः ॥ ६६ ॥

छभुष्टावाणे। ओंक यत्र चिंतये। तेना दरेक आनामां सवणी रीते “अप्रतिचक्रेफट्” आ छ अक्षरेभांथी ओंक ओंक अक्षर भूकवे। ते यत्रनी अक्षर अपणी रीते “ विचक्राय स्वाहा ” आ छ अक्षरे-भांथी भुष्टा पासे ओंक अक्षर भूकवे। पछी ओंनमोजिणाणं, ओंनमोवोहि जिणाणं, ओंनमोपरमोहिजिणाणं ओंनमोसव्वोहि जिणाणं, ओंनमोअणंतोहि-जिणाणं, ओंनमोकुट्टुद्धीणं, ओंनमोवीजवुद्धीणं, ओंनमोपदानुसारीणं, ओंन-मोसंभिसोआणं, ओंनमोउज्जुमणं, ओंनमोविडलमणं ओंनमोदसपुव्वीणं, ओंनमोचोहसपुव्वीणं, ओंनमोअट्टंगमहानिमित्तकुसलाणं, ओंनमोविउव्वणइट्ठि-पत्ताणं, ओंनमोविज्जाहुराणं, ओंनमोचारणाणं, ओंनमोपन्हसमणाणं, ओंन-मोभागासगामीणं, उंइय्यौ इय्यौ श्री ँही धृति, कीर्ति बुद्धि, लक्ष्मी, स्वाहा, ओं पढोथी पाछु वक्ष्य पुरसु. पछी पंचपरभेष्टि महाभंत्रनां पांच पढोने, पांच आंशुदीये न्यास करवे। ते आ प्रभात्ते-ओं नमो अरिहंताणं-होस्वाहा अंशुठे ओंनमोसिद्धाणं ँहीस्वाहा तर्ह-यां ओं नमो आरियाणं ँहुंस्वाहा मध्यभाभा ओं नमोउवज्जायाणं ँहोस्वाहा अनाभि-काभां ओंनमोलोपसव्वसाहूणं-हःस्वाहा कनिष्ठा आंशुदीमां, आ प्रभात्ते न्यास करी यत्रना वचभां षींहु सद्धित ओंकारने स्थापन करवे। पछी ते यत्रने माथा उपर पूर्व, दक्षिण्य अने पश्चिमना अंतर-भागमां स्थापन करी चिंतववे-ध्याववे। ६५-६६.

अष्टाअक्षरीविद्या.

अष्टपत्रंबुजे ध्यायेदात्मानं दीप्ततेजसम् ॥

प्रणवाद्यस्य मंत्रस्य वर्णान् पत्रेषु च क्रमात् ॥ ६७ ॥

પર્વાશાઽભિમુખપૂર્વમાધિકૃત્યાઽદિમં દલમ્ ॥

एकादशशतान्यऽष्टाक्षरमंत्रं जपेत्ततः ॥ ६८ ॥

આઠ પાંખડીવાળા કમળને વિષે ગળગળાટ કરતા તેજવાળા આત્માને ચિંતવવો. એને ઐકારપૂર્વક પહેલા મંત્રના (ઐનમો અરિહંતાણં એ મંત્રના) આઠ વર્ણોને અનુક્રમે પત્રો ઉપર (આઠે પાંખડીઓ ઉપર) સ્થાપવા, તેમાં પહેલી પાંખડી પૂર્વ દિશા તરફથી ગણવી અને તેમાં પહેલો ઐ મૂકવો, પછી ક્રમે આવે તે તે દિશામાં આક્રીના અક્ષરો મૂકી, તે આઠ અક્ષરવાળા મંત્રનો તે કમળના અક્ષરો ઉપર અગિયારસોવાર જાપ કરવો. ૬૭, ૬૮.

વિદ્યશાંતિમાટે.

पूर्वाशानुक्रमादेवमुद्दिभ्याऽन्यदलान्यपि ॥

अष्टरात्रं जपेद्योगी सर्वप्रत्यूहशांतये ॥ ६९ ॥

પૂર્વદિશામાં પ્રથમ પાંખડીએ ઐ એજ અનુક્રમે બીજી પણ પાંખડીઓને, દિશિ વિદિશિમાં, સ્થાપન કરી, સર્વજાતના વિદ્યોની શાંતિ થવા માટે યોગીએ, આઠ દિવસ સુધી તે આઠ અક્ષરી વિદ્યાનો જાપ કરવો. ૬૯.

अष्टरात्रे व्यतिक्रान्ति कमलस्यांतर्वर्तिनः ॥

निरूपयति पत्रेषु वर्णानेतानऽनुक्रमम् ॥ ७० ॥

એમ જાપકરતાં આઠ દિવસ ગયે છતે આ કમળની અંદર રહેલા પત્રોને (પાંખડીઓ) વિષે તે અષ્ટ અક્ષરી વિદ્યાના વર્ણો અનુક્રમે જોવામાં આવશે. ૭૦.

भौषणाः सिंहमातंगरक्षःप्रभृतयः क्षणात् ॥

शाम्यन्ति व्यंतराश्चाऽन्ये ध्यानप्रत्यूहहेतवः ॥ ७१ ॥

તે અક્ષરો જોવાથી જોનારમાં એણે સામર્થ્ય આવે છે કે ધ્યાનમાં વિદ્ય કરનાર, -ભયંકર-સિંહ, હાથી, રાક્ષસ અને બીજા પણ જૂત, પ્રેત, સર્પાદિ, વલ્કાળ શાંત થઇ જાય છે. ૭૧.

મંત્રઃ પ્રણવ વર્ણોર્વં ફલમૈહિકમિચ્છુભિઃ ॥

ધ્યેયઃ પ્રણવહીનસ્તુ નિર્વાણપદકાંભિભિઃ ॥ ૭૨ ॥

આ નમો અરિહંતાણં એ મંત્ર આ શ્લોક સંબંધી, કૃણના ઇચ્છનારાઓએ ઓંકાર સહિત ધ્યાવવો, પણ જેને મોક્ષપદનીજ ઇચ્છા હોય તેણે તે ઓંકાર વિનાનો ધ્યાવવો. ૭૨.

એક શ્લોકથી મંત્ર અને વિદ્યા બતાવે છે.

વિંતયેદઽન્યમપ્યેનં મંત્રં કર્મોઘગાંતયં ॥

સ્પેરેત્ સત્ત્વોપકારાય વિદ્યાં તાં પાપભક્ષિણીં ॥ ૭૩ ॥

તથા બીજા પણ આ મંત્રને, કર્મના ઓધની શાંતિને માટે ચિંતવવો (જપવો.) (શ્રીમદ્વેદમાદિ વર્ધમાનાંતેભ્યો નમઃ કર્મના નાશને માટે આ મંત્ર જપવો) અને સર્વ જીવોના ઉપકારને માટે તે પાપભક્ષણી વિદ્યાને સ્મરવી (તે વિદ્યા આ પ્રમાણે છે.)

અર્ધર્હનુસ્વક્રમલવાસિનિ પાપાત્મક્ષયંકરિ, શ્રુતશાન્તજ્વાલા સહસ્ર જ્વલિતે, સરસ્વતિ મત્પાર્પ, હન, હન, વહ વહ, ક્ષાં ક્ષાં ક્ષૂં ક્ષૂં ક્ષૌં ક્ષૌં ક્ષઃ ક્ષીરધવલે, અમૃતસંભવે, વં વં હં હં સ્વાહા એ પાપભક્ષિણી વિદ્યા જાણવી. ૭૩.

પ્રસીદતિ મનઃ સદ્યઃ પાપકાલુષ્યમુજ્જતિ ॥

પ્રભાવાઽતિગયાદઽસ્યા જ્ઞાનદીપઃ પ્રકાશતે ॥ ૭૪ ॥

એ વિદ્યાના પ્રભાવિક અતિશયથી મન તત્કાળ પ્રસન્ન થાય છે. પાપની કલુષતાનો ત્યાગ કરે છે, અને જ્ઞાનદીપક પ્રકાશિત થાય છે. (જ્ઞાન પ્રકટે છે) ૭૪.

જ્ઞાનવાદ્ધિઃ સમાન્નાતં વજ્રસ્વામ્યાદિભિઃ સ્ફુટં ॥

વિદ્યાવાદાત્સમુદ્ભૃત્ય વીજમૂતં શિવશ્રિયઃ ॥ ૭૫ ॥

જન્મદાવહૃતાશસ્ય પ્રશાંતિનવવારિદં ॥

ગુરુપદેશાદ્વિજ્ઞાય સિદ્ધચક્રં વિચિંતયેત્ ॥ ૭૬ ॥

વિદ્યા પ્રવાદથી ઉદ્ધાર કરીને, વજ્રસ્વામિ આદિ જ્ઞાની પુરૂષોએ પ્રગટપણે, મોક્ષ લક્ષ્મીના બીજસરખું માનેણું અને જન્મમરણાદિ

हावानगने प्रशांत करवाने नवीन जलधर (मेघ) समान, सिद्ध-
यज्ञे, शुद्धना उपदेशशी लक्ष्मीने (कर्मक्षय) भाटे चिंतवतुं. ७५, ७६.

नाभिपद्मे स्थितं ध्यायेदकारं विश्वतो मुखं ॥

सि वर्णं मस्तकांभोजे आकारं वदनांबुजे ॥ ७७ ॥

उकारं हृदयांभोजे साकारं कंठपंकजे ॥

सर्वकल्याणकारीणि वीजान्यज्यान्यपि स्मरेत् ॥ ७८ ॥

नासि कभणभां रडेटा सर्वव्यापि अकारने चिंतववो. मस्तक
उपर सिवर्षुने, मुण कभणभां आकारने, हृदय कभणभां उकारने अने
कंठभां साकारने चिंतववो. तथा सर्वथा कव्याणु करवावाणा भीजं
पणु भीजेने स्मरवां. ७७-७८.

श्रुतसिंधुममुद्भूतं अन्यदप्यक्षरं पदं ॥

अक्षरं ध्यायमानं स्यान्निर्वाणपदसिद्धये ॥ ७९ ॥

सिद्धांत इय समुद्रशी उत्पन्न थयेव, भीजं पणु अक्षर, पद, विगेरे
समभंतुं ध्यान करवाशी मोक्षपदनी सिद्धिने (आग्निने) भाटे थाय छे. ७९.

वीतरागो भवेद्योगी यत्किंचिदपि चिंतयन् ॥

तदेव ध्यानमाज्ञातमतोऽन्ये ग्रंथविस्तराः ॥ ८० ॥

गमे ते पदंतुं, वाक्यंतुं, के, शब्दंतुं पणु चिंतन करतां योगी
राग रडित थाय, तेनेज ध्यान कडेळुं छे. ज्ये (पहादि) सिवाय
भीज (उपायो) अथोना विस्तार (इय) छे, ज्येभ समजतुं. ८०.

इति गणधरधुर्याविष्कृतादुद्धृतानि ॥

प्रवचनजलराशेस्तत्त्वरत्नान्यज्मूनि ॥ ८१ ॥

हृदयमुकुरमध्ये धीमतामुल्लसंतु ॥

प्रचितभवशतोत्थक्लेशनिर्नाशहेतोः ॥ ८२ ॥

आ प्रभाणु मुण्य गणुधरे अगट करेवा, प्रवचन इय समुद्रशी
उद्धार करेवा आ तत्त्वइय रत्नो, अनेक सेकडे गमे लवशी उत्पन्न
थयेवा क्लेशनो नाश करवा भाटे, पुद्धिमान् मनुष्योना हृदयं इय
आरिसाभां उद्धार पावो. ८१.

॥ इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशर-
विजयगणिकृत बालावबोधे अष्टमः प्रकाशः ॥

ૐ

॥ નવમઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્બ્યતે ॥

રૂપસ્ત્રધ્યાનમ્.

મોક્ષશ્રીસંમુસ્વીનસ્ય વિધ્વસ્તાશ્ચિલકર્મણઃ ॥
 ચતુર્મુખસ્ય નિઃશેષમુવનાઽભયદાયિનઃ ॥ ૧ ॥
 ઈંદુમંડલશંકાશચ્છત્રત્રિતયશાલિનઃ ॥
 લસદ્ભામંડલાભોગવિઠંવિતવિવસ્વતઃ ॥ ૨ ॥
 દિવ્યદુંદુભિનિર્ઘોપગીતસામ્રાજ્યસંપદઃ ॥
 રણદ્વિરેફલ્લંકારમુખરાઽશોકશોભિનઃ ॥ ૩ ॥
 સિંહાસનનિષણ્ણસ્ય વીજ્યમાનસ્ય ચામરૈઃ ॥
 સુરાસુરશિરોરત્નદીપ્તપાદનચ્ચુતેઃ ॥ ૪ ॥
 દિવ્યપુષ્પોત્કરાઽકીર્ણસંકીર્ણપરિષદ્સુવઃ ॥
 ઉત્કંઠરૈર્મૃગકુલૈઃ પીયમાનકલધ્વનેઃ ॥ ૫ ॥
 શાંતવૈરૈર્મસિંહાદિસમુપાસિતસંનિધેઃ ॥
 પ્રભોઃ સમવસરણસ્થિતસ્ય પરમેષ્ઠિનઃ
 સર્વાતિશાયયુક્તસ્ય કેવલજ્ઞાનમાસ્વતઃ ॥
 અર્હતો રૂપમાલંબ્ય ધ્યાનં રૂપસ્થમુચ્યતે ॥ ૭ ॥

સપ્તમિઃકુલકમ્

મોક્ષ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાની હવે તૈયારી છે, સમગ્ર કર્મોના જેમણે વિનાશ કર્યો છે, દેશના દેવી વખતે (દેવોએ કરેલા ત્રણ પ્રતિબિંબાથી) ચાર મુખ સહિત છે, ત્રણ ભુવનના સર્વ જીવોને અભયદાન આપી રહ્યા છે, (કોઈ જીવોને નહિ મારવા તેવી દેશના આપનારા) ચંદ્ર મંડલ સદૃશ ઉત્તમ ત્રણ છત્રો જેમના મસ્તક પર શોભી રહ્યાં છે, સૂર્યમંડલની પ્રભાને વિઠંબન કરતું ભામંડળ જેમની

પછાડી ઝળઝળાટ કરી રહ્યું છે, દિવ્ય હુંડલિ વાલંગના શખ્દો થઈ રહ્યા છે, ગીત ગાનની સંપદાનું સામ્રાજ્ય વર્તાઈ રહ્યું છે, શખ્દ કરતા બ્રમરોના ઝંકારથી અશોક વૃક્ષ વાચાલિત થયો હોય તેમ શોભી રહ્યો છે, વચમાં સિંહાસન ઉપર તીર્થંકર મહારાજ ખીરાબેલા છે, એ બાબુ ચામરો વીઝાઈ રહ્યાં છે, નમસ્કાર કરતા દેવો અને દાનવોના સુકુટના રત્નોથી પગના નખોની કાંતિ પ્રદીપ્ત થઈ રહી છે, દિવ્ય યુધ્ધોના સમૂહોથી પર્ષદાની ભૂમિકા સંકીર્ણ થઈ ગઈ છે, ઉચી ડોકો કરીને મૃગાદિ પશુઓના સમૂહો જેની મનહર ધ્વનિનું પાન કરી રહ્યા છે, સિંહ તથા હાથી પ્રમુખ વૈર સ્વભાવવાળાં પ્રાણિઓ પોતાનું વૈર શાંત કરી નજીકની બાજુમાં બેઠેલાં છે, સર્વ અતિશયોથી પરિપૂર્ણ, કેવલ જ્ઞાનથી શોભતા અને સમવસરણમાં રહેલા, તે પરમેષ્ઠિ અરિહંતના રૂપનું આવી રીતે આલંબન લઈ જે ધ્યાન કરવું, તેને રૂપસ્થ ધ્યાન કહે છે. ૧-૭.

પ્રકારાંતરે રૂપસ્થ ધ્યાન.

રાગદ્વેષમહામોહવિકારૈરકલંકિતમ્ ॥

જ્ઞાંત કાંતં મનોહારિ સર્વલક્ષણલક્ષિતં ॥ ૮ ॥

તીર્થંકૈરપરિજ્ઞાતયોગમુદ્રામનોરમમ્ ॥

અક્ષ્ણોરમંદમાનંદનિસ્પંદં દદદદ્દમુતં ॥ ૯ ॥

જિનેંદ્રપ્રતિમારૂપમપિ નિર્મલમાનસઃ ॥

નિર્નિમેષદશા ધ્યાયન્ રૂપસ્થધ્યાનવાન્ ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

ત્રિભિર્વિશેષકમ્

રાગ, દ્વેષ અને મહામોહ અજ્ઞાનાદિ વિકારોના કલ કરહિત, જ્ઞાંત, કાંત, મનહર, સર્વ ઉત્તમ લક્ષણોથી ઝોળખાયેલ, અન્યદર્શનકારોએ નહિ બહુલ યોગ સુદ્રા (ધ્યાન સુદ્રા) ની મનોહરતાને ધારણ કરનાર, આંખોને મહાન્ આનંદ અને અદ્ભુત અચપળતાને આપનાર, — અનેશ્વર ભગવાનની પ્રતિમાનું, નિર્મલ મન કરી નિમેષોન્મેષ રહિત

(ખુદ્દી આંખ રાખી) એક દષ્ટિએ ધ્યાન કરનાર, રૂપસ્થ ધ્યાનવાન કહેવાય છે. ૮, ૯, ૧૦.

વિવેચન:—જીનેશ્વર ભગવાનની શાંત અને આનંદિ મૂર્તિના સન્મુખ, ખુદ્દી આંખ રાખી, એક દષ્ટિથી જોઈ રહેવું. આંખ મીંચવી કે હંદાવવી નહિ. તેમ કરતાં શરીરતું પણ જ્ઞાન ભૂદ્ધી જઈ એક નવીન દશામાં પ્રવેશ કરાય છે. જેમાં અપૂર્વ આનંદ અને કર્મની નિર્જરા થાય છે. તે દશાવાળાને રૂપસ્થ ધ્યાનવાન કહેવાય છે. ગમે તે જાતનું આલંબન હોય પણ, તેમાં કાંઈ પણ આત્મિક શુભ પ્રગટ થાય તો, તેને તે આલંબન નામનું ધ્યાન કહેવાય છે.

રૂપસ્થ ધ્યાનનું ફળ.

યોગી ચાઽમ્યાસયોગેન તન્મયત્વમુપાગતઃ ॥

સર્વજ્ઞીભૂતમાત્માનમવલોકયતિ સ્ફુટં ॥ ૧૧ ॥

રૂપસ્થ ધ્યાનના અભ્યાસે કરી, યોગી તન્મયપણાને પામી, પ્રગ, ૮પણે પોતાને સર્વજ્ઞ રૂપે જુએ છે. ૧૧.

કેવી રીતે તન્મયતા પામવી.

સર્વજ્ઞો ભગવાન્ યોયમહમેવાઽસ્મિ સ ધ્રુવં ॥

एवं तन्मयतां यातः सर्ववेदीति मन्यते ॥ ૧૨ ॥

જે સર્વજ્ઞ ભગવાન છે તે, આ, હુંજ, નિશ્ચિં કરીને છું. આ પ્રમાણે (તે સર્વજ્ઞ સાથે) તન્મયપણાને પામે છતે, યોગી સર્વજ્ઞ મનાય છે. ૧૨.

જેવું આલંબન તેવું ફળ.

वीतरागो विमुच्येत वीतरागं विचिंतयन् ॥

रागिणं तु समालंब्य रागी स्यात् क्षोभणादिकृत् ॥ ૧૩ ॥

રાગ રહિતનું ધ્યાન કરતાં, પોતે રાગ રહિત થઈ (કર્મોથી) મુક્ત થાય છે અને રાગીઓનું આલંબન લેનાર, કામ, ક્રોધ, હર્ષ, શોક, રાગ, દ્વેષાદિ વિદ્યેષને કરનાર સરાગતાને પામે છે. ૧૩.
કહું છે કે—

येन येन हि भावेन युज्यते यंत्रवाहकः ॥

तेन तन्मयतां याति विश्वरूपो मणिर्यथा ॥ १४ ॥

જે જે ભાવે કરી, (ભાવનાએ કરી) જે જે ઠેકાણે, આત્માને યોજવામાં આવે છે, તે તે નિમિત્તોને પામી, તે તે ઠેકાણે તન્મયતા પામે છે. જેમ સ્ફટિકમણિની પાસે લાલ, પીળી, કાળી, કે લીલી, વિગેરે જે કાંઈ રંગની વસ્તુ રાખવામાં આવે છે, તે વસ્તુની નિકટ-તાથી, સ્ફટિકમણિ પણ તેવા તેવા રંગનો દેખાય છે, તેમ આત્માને પણ જેવી ભાવનાએ કરી પ્રેરવામાં આવે છે તેવોજ તે પરિણામે છે. ૧૪.

नाऽसद्‌ध्यानानि सेव्यानि कौतुकेनाऽपि किंत्वह ॥

स्वनाशायैव जायंते सेव्यमानानि तानि यत् ॥ १५ ॥

માટે ઇચ્છાવિના, કેવળ કૌતુક માટે પણ, અસદ્ ધ્યાનોનું અવલંબન લેવું નહિ, કેમકે તે અસદ્ ધ્યાનો સેવવાથી ચોતાનાજ વિનાશને માટે થાય છે. ૧૫.

सिद्ध्यति सिद्धयः सर्वाः स्वयं मोक्षाऽवलंबिनाम् ॥

संदिग्धा सिद्धिरन्येषां स्वार्थभ्रंशस्तु निश्चितः ॥ १६ ॥

મોક્ષને માટેજ ક્રિયા કરનાર મનુષ્યોને, અષ્ટસિદ્ધ્યાદિ સર્વ સિદ્ધિઓ ચોતાની મેળેજ સિદ્ધ થાય છે અને સાંસારિક સુખના અભિ-લાષીઓને તે સિદ્ધિઓ સિદ્ધ થાય કે ન પણ થાય એ સંદેહ યુક્ત છે, તથાપિ સ્વાર્થનેા નાશ તો અવશ્ય થાયજ. માટે કર્મક્ષયને અર્થે પ્રયત્ન કરવો, પણ કેવળ સિદ્ધિઓ મેળવવામાટે પ્રયત્ન નહિ કરવો એ આચાર્યશ્રીનેા ઉપદેશ છે. ૧૬.

इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशव-

विजयगणिकृत बालावबोधे नवमः प्रकाशः ॥

ૐ

॥ દશમઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

રૂપાતીત ધ્યાનમ્.

અમૂર્તસ્ય ચિદાનંદરૂપસ્ય પરમાત્મનઃ ॥

નિરંજનસ્ય સિદ્ધસ્ય ધ્યાનં સ્યાદ્વૃપવર્જિતમ્ ॥ ૧ ॥

આદૃતિ રહિત, જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ, નિરંજન (કર્મરહિત) સિદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન, તે રૂપાતીત ધ્યાન કહેવાય છે. ૧.

इत्यजस्रं स्मरन् योगी तत्स्वरूपावलंबनः ॥

तन्मयत्वमवाप्नोति ब्राह्मग्राहकवर्जितम् ॥ २ ॥

તે નિરંજન સિદ્ધ સ્વરૂપનું અવલંબન લઈ નિરંતર તેનું ધ્યાન કરનાર યોગી, બ્રાહ્મગ્રાહક (લેવું અને લેનાર) ભાવ વિનાનું તન્મયપણું પામે છે. ૨.

अनन्यशरणीभूय स तस्मिन् लीयते तथा ॥

ध्यातृध्यानोभयाभात्रे ध्येयेनैक्यं यथा ब्रजेत् ॥ ३ ॥

યોગી ન્યારે બ્રાહ્મગ્રાહકભાવ વિનાનું તન્મયપણું પામે છે ત્યારે, તેને કોઈ પણ આલંબન રહેલું ન હોવાથી, તે યોગી તે સિદ્ધાત્મામાં તે પ્રકારે લય પામે છે કે, ધ્યાન કરનાર અને ધ્યાન એ બેઉના અભાવે, ધ્યેય જે સિદ્ધ તેની સાથે એક રૂપ થઈ જાય છે. ૩.

सौख्यं समरसीभावस्तदेकीकरणं मतम् ॥

आत्मा यदपृथक्त्वेन लीयते परमात्मनि ॥ ४ ॥

યોગીના મનનું પરમાત્માની સાથે જે એકાકારપણું તે સમરસી-ભાવ છે, અને તે એકીકરણ માનેલું છે કે જેથી આત્માઅભિન્નપણું કરી, પરમાત્માને વિષે લીન થાય (લય પામે) ૪.

નિરાલંબન ધ્યાનનો ક્રમ.

અલક્ષ્યં લક્ષ્યસંવંધાત્ સ્થૂલાત્ સૂક્ષ્મં વિચિંતયેત્ ॥

સાલંબાન્ન નિરાલંબં તત્ત્વવિત્ત્વમંજસા ॥ ૬ ॥

પ્રથમ પિંડસ્થાદિ લક્ષ્યવાળાં ધ્યાનના ક્રમે, અલક્ષ્ય જે નિરાલંબન ધ્યાન તેમાં આવવું. પ્રથમ સ્થૂલ (મોટાં) ધ્યેયો લેઈ, અનુક્રમે (અનાહત કલા વિગેરે) સૂક્ષ્મ ધ્યેયોતું ચિંતન કરવું, અને રૂપસ્થાદિ સાલંબન ધ્યેયોથી, નિરાલંબન (સિદ્ધ અરૂપિ) ધ્યેયમાં આવવું. આ ક્રમે અભ્યાસ કરવામાં આવે તો તત્ત્વનો જાણકાર યોગી થોડા વખતમાં તત્ત્વ યાત્રી શકે. ૫.

ઉપસંહાર કરે છે.

एवं चतुर्विधध्यानामृतमग्रं मुनेर्मनः ॥

સાક્ષાત્કૃતજગત્તત્ત્વં વિધત્તે શુદ્ધિમાત્મનઃ ॥ ૬ ॥

આ પ્રમાણે પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત આ ચાર પ્રકારના ધ્યાનામૃતમાં મગ્ન થએલું મુનિનું મન, જગત્ના તત્ત્વોને સાક્ષાત્ કરી (તત્ત્વોનો અનુભવ કરી) આત્માની વિશુદ્ધિ કરે છે. ૬.

પ્રકારાંતરે ચાર પ્રકારનું ધ્યેય.

આજ્ઞાઽપાયવિપાકાનાં સંસ્થાનસ્ય ચ ચિંતનાત્ ॥

इत्थं वा ध्येयभेदेन धर्मध्यानं चतुर्विधं ॥ ૭ ॥

આજ્ઞા, અપાય, વિપાક અને સંસ્થાનના ચિંતન કરવાથી, ધ્યેયના ભેદે, આ પ્રમાણે પણ ધર્મધ્યાન ચાર-પ્રકારનું કહેવાય છે. ૭.

આજ્ઞા ધ્યાનનું સ્વરૂપ.

આજ્ઞાં યન્ન પુરસ્કૃત્ય સર્વજ્ઞાનામવાધિતાં ॥

તત્ત્વતશ્ચિંતયેદર્થીસ્તદાજ્ઞાધ્યાનમુચ્યતે ॥ ૮ ॥

પૂર્વાપર આધારહિત અથવા કોઈ દર્શનકારોથી અંકિત ન થઈ શકે તેવી, સર્વજ્ઞની આજ્ઞાને આગળ કરી, તત્ત્વથી (અર્થોતું) ચિંતન કરવું તે આજ્ઞા ધ્યાન કહેવાય છે. ૮.

સર્વજ્ઞવચનં સૂક્ષ્મં હન્યતે યન્ન હેતુભિઃ ॥

તદાજ્ઞારૂપમાદેયં ન મૃષાભાષિણો જિનાઃ ॥ ૯ ॥

સર્વજ્ઞ કહેલું સૂક્ષ્મ વચન પણ હેતુ કે ચુક્તિએ કરી અંકિત થતું નથી, તે સર્વજ્ઞનું વચન આજ્ઞારૂપે સ્વીકારવું, કેમકે જીનેશ્વરે અસત્ય બોલતા નથી. તે આજ્ઞારૂપ ધ્યાન કહેવાય છે. ૯.

વિવેચન—આમ (પ્રમાણિક) પુરૂષોનાં વચનો, તે આજ્ઞા કહેવાય છે. તે આજ્ઞા આગમ અને હેતુવાદ એમ બે પ્રકારની છે. શબ્દોથી પદાર્થોનું અંગીકાર કરવાપણુ તે આગમ, અને પ્રમાણાંતરોની સરખામણીથી યા મદદથી પદાર્થોની સત્યતા સ્વીકારવી તે હેતુવાદ કહેવાય છે. આ બેઉ નિર્દોષ હોવાથી પ્રમાણ મનાય છે. કેમકે જેનું કારણ અને પરિણામ નિર્દોષ હોય તે પ્રમાણ મનાય છે. અર્થાત તેજ પ્રમાણનું લક્ષણ છે. દોષ, રાગ, દ્વેષ, મોહ અને અજ્ઞાન તે અર્હતમાં સંભવતાંજ નથી. માટે આવા નિર્દોષ પુરૂષથી જેવા થએલ આગમ પ્રમાણ હોઈજ શકે છે. આ આગમ અંગ, ઉપાંગ અને પ્રકરણાદિ જળથી ભરેલ સમુદ્ર જેવું છે તેમજ અનેક અતિશાયિક જ્ઞાનોથી ભરપૂર છે. દુર ભગ્યોને મળવું દુર્લભ છે, પણ તેજ ઉત્તમ જીવોને માટે તો સુલભ છે. પદાર્થોનાં દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, નિત્ય, અનિત્ય, સ્વસ્વરૂપ, પરસ્વરૂપ, સદ્, અસદ્, એ આદિનો સ્થિર ચિત્ત કરી વિચાર કરવો તે આજ્ઞાવિચય ધ્યાન કહેવાય છે. ૯.

અપાય ધ્યાનનું સ્વરૂપ.

રાગદ્વેષકપાયાચૈર્જાયમાનાન્ વિચિંતયેત્ ॥

યત્રાપાયાંસ્તદપાયાવિચયધ્યાનમિષ્યતે ॥ ૧૦ ॥

જે ધ્યાનમાં રાગ દ્વેષ અને ક્રોધાદિ વિષયોથી ઉત્પન્ન થતાં કષ્ટોનું ચિંતન કરવું, તે અપાયવિચય નામનું ધ્યાન કહેવાય છે. ૧૦.

આ ધ્યાનનું કે વિચારનું કૃણ શુ ?

ऐहिकामुष्मिकापायपरिहारपरायणः ॥

ततः प्रतिनिवर्तेत समंतात्पापकर्मणः ॥ ११ ॥

રાગ દ્વેષાદિથી થતાં કષ્ટોનો વિચાર કરવાથી, આ જન્મ તથા ભાવીજન્મમાં થવાનાં અપાય (દુઃખ કષ્ટો) નો પરિહાર (ત્યાગ) કરવામાં તત્પર થવાય છે, અને પછી સર્વથા પાપ કર્મોથી નિવૃત્ત થાય છે. (માટે શુભ યા અશુભ દરેક ક્રિયાનું પરિણામ શું આવે છે અને આવશે, તે સંબંધી ઘણી ખારીકતાથી વિચાર કરવો જોઈએ.) ૧૧.

વિવેચન.—જેઓએ જીનેશ્વરના માર્ગનો સ્પર્શ કર્યો નથી, પરમાત્મ સ્વરૂપ જાણ્યું નથી અને યતિ માર્ગ (નિવૃત્તિ માર્ગ) સંબંધી વિચાર પણ કર્યો નથી, તેઓને હજારો જાતનાં કષ્ટો આવી પડે છે. આ દુનિયાની માયાના મોહમાં જેઓનું ચેતન્ય પરાધીન થઈ ગયું છે, તેવા અજ્ઞ જીવોએ, શુ શુ અકાર્યો નથી કર્યા, અને કેવાં કેવાં કષ્ટો નથી પામ્યા ? અર્થાત્ સર્વ અકાર્યો કર્યા છે, અને સર્વ જાતનાં દુઃખોનો અનુભવ કર્યો છે. દરેક જીવોએ વિચારવું જોઈએ કે, જે જે દુઃખો નર્કમાં, તિર્થંચોમાં અને મનુષ્યોમાં, અમે પામ્યા છીએ, તેમાં ખરેખર અમારો જ પ્રમાદ છે. અરે સમ્યક્ત્વ પામ્યા જેવી સ્થિતિ મેળવ્યા છતાં પણ મન, વચન અને ક્રિયાથી કરાયેલાં દુષ્કર્મોથી, અમે અમારે હાથે જ શરીરમાં અગ્નિ સળગાવી દુઃખી થયા છીએ. હે આત્મનુ ! મોક્ષમાર્ગ સ્વાધીન છતાં, તે માર્ગને મૂકી દઈ, કુમાર્ગની શોધમાં પ્રવેશ કરી, તે પોતે જ પોતાના આત્માને કષ્ટમાં નાંખ્યો છે. જેમ સુકાળ સુલિક્ષના વખતમાં, અથવા સ્વતંત્ર રાજ્ય મળ્યાં છતાં મૂર્ખલોકો લિક્ષા માગતા ફરે છે, તેમ મોક્ષમાર્ગ પોતાને સ્વાધીન છતાં, મારા જેવા મૂર્ખ જીવો ભવમાં ભમ્યા કરે છે. આ પ્રમાણે પોતાના અને પરના સંબંધમાં અપાયની પરંપરાના કારણ સંબંધી વિચાર કરવો, અને હવેથી સાવધાન થવું તે અપાયવિચય ધ્યાન કહેવાય છે.

વિપાકવિચય ધ્યાનનું સ્વરૂપ.

પ્રતિક્ષણસમુદ્ભૂતો યત્ન કર્મફલોદયઃ ॥

વિંત્યતે ચિત્રરૂપઃ સ વિપાકવિચયોદયઃ ॥ ૧૨ ॥

ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે ઉત્પન્ન થતા, કર્મફળના ઉદયનો અનેક પ્રકારે વિચાર કરવો, તે વિપાકવિચય ધ્યાન કહેવાય છે. ૧૨.

યા સંપદાર્હતો યા ચ વિપદા નારકાત્મનઃ ॥

एकातपत्रता तत्र पुण्यापुण्यस्य कर्मणः ॥ १३ ॥

તે વિચાર આ પ્રમાણે કરવાનો છે કે, જે (ઉંચામાં ઉંચી) સંપદા અરિહંતની; અને (નીચામાં નીચી) વિપદા નારકિના જીવોની, તે બેઉ સ્થળે પુણ્ય કર્મતું અને પાપ કર્મતું એક જ રાજ્ય છે. અર્થાત્ પુણ્ય પાપની પ્રબલતા તેજ સુખ દુઃખતું કારણ છે. ૧૩.

વિવેચન — વિપાક એટલે શુભાશુભ કર્મોતું ફળ. આ ફળદ્રવ્ય, ક્ષેત્રાદિ સામગ્રીઅનુસાર અનેક પ્રકારે અનુભવાય છે. સ્વાદિષ્ટ ખાદ્યાદિનો લોગ, પુષ્પમાલા, અંદન, દુકુલ અને અંગના પ્રસુખનો ઉપલોગ, એ દ્રવ્યોનો લોગોપલોગ શુભ છે, તથા સર્પ, શસ્ત્ર, અગ્નિ અને વિષાદિ દ્રવ્યોનો અનુભવ તે અશુભ છે. સૌધર્માદિ વિમાન, ઉપવન અને પુષ્પ, ક્ષ્ણાદિથી ભરપુર આરામાદિ ક્ષેત્રોનો અનુભવ શુભ છે. અને શ્મશાન, જંગલ, શૂન્ય અરણ્ય એ આદિ ક્ષેત્રોનો અનુભવ અશુભ છે. ઘણા ઉષ્ણ અને ઘણા શીત નહિ તેવા, વસંતઋતુ પ્રસુખકાળનો અનુભવ શુભ છે. તથા ગ્રીષ્મ અને હેમંતાદિ ઋતુ કે જેમાં ઘણા તાપ અને ઘણી ઠાઠ પડે છે તે કાળમાં ચાલવું તે અશુભ છે. મનની નિર્મળતા, આધિ, વ્યાધિ આદિ દુઃખવર્ણત અને સંતોષાદિ ભાવોએ સહિત વર્તન, તે શુભભાવ બાણવો. અને ક્રોધ, અહંકાર, તથા રોદ્ર ધ્યાનાદિકનો અનુભવ તે અશુભ ભાવ બાણવો. ઉત્તમ દેવપણું, કર્મભૂમિતું મનુષ્યપણું; એ શુભ બાણવું. ભિલ્લાદિ રહેરહ બલિમાં મનુષ્યજન્મ, તિર્યચ અને નારકિ પ્રસુખ અશુભ ભાવો બાણવા. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવને આશ્રયિને કર્મોના ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, કે ક્ષય થાય છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્યાદિ સામગ્રીના યોગે પ્રાણિઓને કર્મો પોતપોતાનાં ફળો આપે છે. અર્થાત્ જીવો પોતપોતાના કરેલ કર્મોનો અનુભવ કરે છે. તે કર્મો આઠ પ્રકારનાં છે, જ્ઞાનાવર્ણિય, દર્શનાવર્ણિય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય

નામ, ગોત્ર અને અંતરાય. જેમ વસ્ત્રાદિકના પાટા વડે નેત્ર અવરાઈ શકે છે, તેમ સર્વજ્ઞ સદૃશ જીવનું જ્ઞાન, જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મરૂપ પાટાથી દબાઈ જાય છે.

મતિ, શ્રુતિ, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ, આ પાંચ જ્ઞાનો જેનાથી અવરાય છે તેને જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મ કહે છે.

પાંચ પ્રકારની નિદ્રા અને ચાર પ્રકારનાં દર્શનો, જેનાથી અવરાય છે તે, દર્શનાવરણીય કર્મનો વિષાક છે.

જેમ કોઈ માણસ રાત્રને જોવાની ઇચ્છાવાળો હોય, પણ પ્રતિહારના રોકવાથી રાત્રનાં દર્શન ન કરી શકે તેમ, આ દર્શનાવર્ણીય કર્મના ઉદયરૂપ પ્રતિહારના રોકવાથી, આત્મારૂપ રાત્રના દર્શન ન કરી શકે.

મઘથી લેપાયેલી ખડ્ગની ધારાના આસ્વાદ તુલ્ય, સુખદુઃખના અનુભવવાળું વેદનીય કર્મ છે

મહિરાના પાન સરખું મોહનીય કર્મ છે. જેમ મહિરા પીવાથી, મનુષ્યને કર્તવ્યકર્તવ્યનું ભાન રહેતું નથી, તેમ મોહનીય કર્મના ઉદયથી સત્યાસત્યનો નિર્ણય થતો નથી; અને ચારિત્ર મોહના ઉદયથી વિરતિના કર્તવ્યમાં આદર થતો નથી.

દેવ, માનવ, તિર્યચ અને નારક એમ ચાર પ્રકારનું આયુષ્ય છે. પોતપોતાના જન્મમાં (યોનિમાં) જીવોને રાખવા માટે આયુષ્ય એક બેડી તુલ્ય છે. ગતિ ભત્યાદિની વિચિત્રતા કરનાર, ચિતારા સમાન, નામ કર્મનો વિષાક આ શરીરમાં જીવોને હોય છે.

ધૃતના અને મહિરાના ભાંડોને ધનાવનાર કુંભારની માફક, ઉચ્ચ, નીચ, ગોત્ર કર્મના વિષાકે, ઉચ્ચ, નીચ ગોત્રોમાં જન્મવું પડે છે. તે ગોત્રકર્મનો વિષાક કહેવાય છે.

જે આધકતાથી જ્ઞાનાદિ લાગિધઓનો લાભ જીવોને મળતો નથી તે અતરાયકર્મ ભંડારી સમાન છે.

આ પ્રમાણે મૂલ કર્મની પ્રકૃતિઓના અનેક વિષાકોને ભિન્ન ભિન્ન વિચારતાં, વિષાકવિચય નામનું ધર્મધ્યાન કહેવાય છે.

સંસ્થાન વિચય ધ્યાન.

અનાદ્યંતસ્ય લોકસ્ય સ્થિત્યુત્પત્તિવ્યયાત્મનઃ ॥

આકૃતિં ચિંતયેદ્યત્ર સંસ્થાનવિચયઃ સ તુ ॥ ૧૪ ॥

ઉત્પન્ન થવું, સ્થીર રહેવું, અને વિનાશ પામવું એ સ્વરૂપવાળા અનાદિ અનંત લોકની આકૃતિનું જે ધ્યાનમાં ચિંતન કરવું, તે સંસ્થાન વિચય ધર્મ ધ્યાન કહેવાય છે. ૧૪.

વિવેચન:—આ દુનિયાના કોઇ પણ પદાર્થનો દ્રવ્યથી નાશ થતોજ નથી. તેના પર્યાયો બદલાયા કરે છે, એટલે તે દ્રવ્ય એક આકૃતિને મૂકી, બીજી આકૃતિમાં ગોઠવાઈ ગયું. પણ તેથી મૂળ દ્રવ્યનો નાશ થાય છે એમ તો નજ કહી શકાય. દાખલા તરીકે એક લાંબું લાકડું છે, તેની પેટી બનાવી. પેટી બની એટલે, લાકડાની જે લાંબી આકૃતિ હતી, તેનો નાશ થયો. પેટીની ઉત્પત્તિ થઈ અને લાકડું દ્રવ્ય તે તો પેટી બની તોપણ કાયમજ રહ્યું. આમ પેટીની ઉત્પત્તિ, લાંબા લાકડાની આકૃતિનો નાશ અને લાકડાપણાના દ્રવ્યનું કાયમ રહેવાપણું, એમ એક વસ્તુ ત્રણે પ્રકારે બને છે. તેવીજ રીતે આ દુનિયાની સર્વ વસ્તુઓમાં બન્યા કરે છે. માટેજ વસ્તુત. દ્રવ્યોનો નાશ નથી. ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે લોક-દુનિયા અનાદિ, અનંત છે, આદિ અંત વિનાની છે. એનો એજ આશય છે કે, દરેક વસ્તુઓમાં, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ એ ત્રણ બદલાયા કરે છે અને તેથી કોઇ વસ્તુની સર્વથા આદિ (ઉત્પત્તિ) અને સર્વથા વિનાશ કહી શકાયજ નહિ. આ ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વ્યય-રૂપ લોકની આકૃતિનું એટલે તેમાં રહેલ પદાર્થનું ચિંતન કરવું અને પરવસ્તુથી આત્મ દ્રવ્યને વ્યાવૃત્ત કરી, તેમાં નિમગ્ન થવું તે, સંસ્થાન વિચય ધર્મધ્યાન કહેવાય છે.

લોક ધ્યાનનું ફળ.

નાનાદ્રવ્યગતાનંતપર્યાયપરિવર્તનાત્ ॥

સદાસક્તં મનો નૈવ રાગાદ્યાકુલતાં વ્રજેત્ ॥ ૧૫ ॥

આ લોક સ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી શું ક્ષાયદો થાય ? આમ શંકા કરનારને ઉત્તર આપે છે કે, અનેક દ્રવ્યોમાં રહેલા અનંત પર્યાયોને પરાવર્તન કરવાથી (દ્રવ્યગત પર્યાયના સંબંધમાં વિચાર કરવાથી) નિરંતર તેમાં આસક્ત થએલું મન, રાગાદિ આકુળતા પામતું નથી. ૧૫.

વિવેચન.—દ્રવ્યના ઉત્પત્તિ, સ્થીતિ અને વ્યય સંબંધિ વિચાર કરતાં વૈરાગ્યોત્પત્તિ પણ સંભવે છે. કેઈ પણ દ્રવ્યની આકૃતિ ઉપર મોહ યા રાગ હોય તો, તરતજ તેના ભાવિ વિનાશ ઉપર દૃષ્ટિ કરતાં મમત્વ ઓછો થાય છે. એક આકૃતિના વિનાશથી શોક થઈ આવ્યો હોય ત્યારે ખીલુ બાબુ ઉપર તેની સ્થીતિની હૈયાતી છે. આ વિચાર આવતાં, શોકમાં ફેરફાર અવશ્ય થઈ શકે છે. ત્યારે ઉત્પત્તિ, સ્થીતિ અને લયના ત્રણે ભાગો ઉપર દૃષ્ટિ રાખનારને હર્ષ કે શોક, રાગ કે દ્વેષ, એ માંહીલું કેઈ પરાભવ કરી શકતું નથી, કારણ કે શરૂઆતથીજ તેની દૃષ્ટિ ત્રણે ભાગો ઉપર સરખી રહેલી છે. એ આદિ અનેક ક્ષાયદાઓ લોકના કે દ્રવ્યના વિચારથી થાય છે.

ધર્મધ્યાને ભવેન્નાવઃ ક્ષાયોપશમિકાદિકઃ ॥

લેહ્યાઃ ક્રમવિશુદ્ધાઃ સ્યુઃ પીતપન્નસિતાઃ પુનઃ ॥ ૧૬ ॥

ધર્મધ્યાનમાં ક્ષયોપશમિક આદિ ભાવ હોય છે અને જેમ જેમ તે આગળ વધતો જાય તેમ તેમ અનુક્રમે પીત, પન્ન અને શુક્લ-લેહ્યા વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ હોય છે. ૧૬.

ધ્યાનનું કૃળ.

અસ્મિન્નિતાંતવૈરાગ્યવ્યતિપંગતરંગિતે ॥

જાયતે દેહિનાં સૌંભ્યં સ્વસંવેદ્યમર્તીંદ્રિયં ॥ ૧૭ ॥

આ ચાર પ્રકારના ધ્યાનમાં, અત્યંત વૈરાગ્ય રસના સંયોગથી તરંગિત થએલા યોગીઓને, પોતે અનુભવ કરી શકે તેવું અર્તીંદ્રિય (ઇંદ્રિયોના વિષય વિનાનું) આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૭.

ધર્મધ્યાનનું પારલૌકિક કૃળ.

ત્યક્તસંગાસ્તનું ત્યક્ત્વા ધર્મધ્યાનેન યોગિનઃ ॥
 ઐવેયકાદિસ્વર્ગેષુ ભવંતિ ત્રિદશોક્તમાઃ ॥ ૧૮ ॥
 મહામહિમસૌભાગ્યં શરચ્ચંદ્રનિભપ્રભં ॥
 પ્રાપ્નુવંતિ વપુસ્તત્ર સ્વગ્મૂર્ખાંવરભૂષિતં ॥ ૧૯ ॥
 વિશિષ્ટવીર્યવોધાઢ્યં કામાત્તિજ્વરવર્જિતં ॥
 નિરંતરાયં સેવંતે સુખં વાઽનુપમં ચિરં ॥ ૨૦ ॥
 ઇચ્છાસંપન્નસર્વાર્થમનોહારિસુલામૃતં ॥
 નિર્વિઘ્નમુપુમુંજાના ગતં જન્મ ન જાનતે ॥ ૨૧ ॥

સર્વ સંગોનો ત્યાગ કરી, ધર્મધ્યાનમાં શરીરનો ત્યાગ કરનાર યોગીઓ, ઐવેયક આદિ સ્વર્ગોમાં, ઉત્તમ દેવોપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં મહાન્ મહિમા, મહાન્ શ્રોભાગ્ય, શરદ્ ઋતુના ચંદ્રની પ્રભા સમાન યુધ્ધમાલા, આભૂષણ અને વસ્ત્રોથી વિભૂષિત શરીર પામે છે. અને વિશિષ્ટ વીર્ય તથા જ્ઞાનયુક્ત, કામની પીડારૂપ જ્વર વિનાનું, ઉપમા રહિત અને અંતરાય વિનાનું સુખ ધણે કાળ ભોગવે છે. ઇચ્છા થતાંજ સર્વ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આજ કારણથી મનને આનંદ આપનાર સુખરૂપ અમૃતને વિદ્ય રહિત ભોગવતાં કેટલોક કાળ ગયો તે પછુ તેઓ જાણતા નથી. ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧.

વિવેચન:—ધ્યાનની પરકાણાએ નહિ પહોંચેલા સંસ્કારી યોગીઓને, બાકી રહેલ કર્મો અપાવવા દેવાદિક યોનિઓમાં જન્મો લેવા પડે છે. ત્યાં પૂર્વજન્મના સંસ્કારવાળા હોવાથી, પોતાની જગતી ભૂલાતી નથી, પણ પુણ્યની પ્રખળતાથી અનેક ઉત્તમ વિષયો મળી આવે છે, તેનો અનુભવ કરી પાછા જન્મોમાં આવે છે.

તેજ ખતાવે છે.

દિવ્યભોગાવસાને ચ ચ્યુત્વા ત્રિદિવતસ્તતઃ ॥
 ઉત્તમેન શરીરેણાવતરંતિ મહીતલે ॥ ૨૨ ॥

દિવ્યવંશે સમુત્પન્ના નિત્યોત્સવમનોરમાન્ ॥

મુંજતે વિવિધાન્ ભોગાનલંહિતમનોરથાઃ ॥ ૨૩ ॥

તતો વિવેકમાશ્રિત્ય વિરજ્યાશેષભોગતઃ ॥

ધ્યાનેન ધ્વસ્તકર્માણઃ પ્રયાંતિ પદમવ્યયં ॥ ૨૪ ॥

ત્રિભિર્વિશેષકં

દેવ સ્તંભી ભોગ પૂર્ણ થવા પછી, તે દેવલોકથી દિવ્ય દેહનો ત્યાગ કરી, પૃથ્વીતલ ઉપર ઉત્તમ શરીરે જન્મ લે છે. જ્યાં નિરંતર મનોહર ઉત્સવો થઈ રહ્યા છે તેવા દિવ્ય વંશમાં ઉત્પન્ન થઈ, અખંડિત મનોરથવાળા, તેઓ વિવિધ પ્રકારના ભોગોનો ઉપભોગ કરે છે. પછી વિવેકનો આશ્રય કરી, દુનિયાના અશેષ ભોગોથી વિરક્ત થઈ, ધ્યાનદ્વારા સર્વ કર્મોનો નાશ કરી, અન્યથ પદ પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૨, ૨૩, ૨૪.

॥ इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशर-
विजय गणिकृत वालावबोधे दशमः प्रकाशः ॥

ૐ

॥ एकादशः प्रकाशः प्रारभ्यते ॥

शुद्ध ध्यानम्.

स्वर्गापवर्गहेतुर्धर्मध्यानमिति कीर्तितं यावत् ॥

अपवर्गकनिदानं शुद्धमतः कीर्त्यते ध्यानम् ॥ ૧ ॥

પ્રથમ સ્વર્ગ અને (પરંપરાઓ) મોક્ષના કારણભૂત ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે મોક્ષના એક અરેખર કારણરૂપ શુદ્ધધ્યાનનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ. ૧.

शुद्ध ध्याननो अधिकारी कोण ?

इदमादिमसंहनना एवालं पूर्ववेदिनः कर्तुम् ॥

સ્થિરતાં ન યાતે ચિત્તં કથમપિ યત્સ્વલ્પસત્ત્વાનાં ॥ ૨ ॥

આ શુકલધ્યાન કરવાને, પેહેલાં^૧ વજૂ રૂપભનારાય સંઘેણવાળા અને પૂર્વધરો (પૂર્વના જ્ઞાનના બાલુકાર) જ સમર્થ છે. કેમકે અલ્પ સત્ત્વવાળા પ્રાણિઓનાં મન, કોઈ પણ પ્રકારે (શુકલ ધ્યાનને લાયક) સ્થિરતા પામી શકતાં નથી. ૨.

શુકલધ્યાનને યોગ્ય જીવો.

ધત્તે ન સ્વલુ સ્વાસ્થ્યં વ્યાકુલિતં તનુમતાં મનો વિપયૈઃ ॥

શુકલધ્યાને તસ્માન્નાસ્ત્યધિકારોઽલ્પસારાણામ્ ॥ ૩ ॥

વિષયોએ વ્યાકુળ થએલાં મનુષ્યોનાં મન, સ્થિરતા ધારણ કરી શકતાં નથી. આજ કારણથી અલ્પ સત્ત્વવાળા જીવોને શુકલધ્યાન ધ્યાવામાં અધિકાર નથી. ૩.

વિવેચન:—પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી વ્યાકુળ થએલાં મનો સ્વસ્થ થતા નથી. આજ હેતુ ધર્મધ્યાનને પણ લાગુ પડે છે. તથાપિ ધર્મધ્યાન, શુકલધ્યાનની અપેક્ષાએ ઉન્નવળતામાં અને સ્વચ્છતામાં ઘણું મંદ હોય છે અને તે ખરેખર શુદ્ધ આત્મિકજ નથી. જે શુદ્ધ આત્મિકજ ધર્મધ્યાન હોય તે, દેવાદિ ગતિ પ્રાપ્ત થવી ન જોઈએ. આથીજ સમજી શકાય છે કે, ઇન્દ્રિય વિષયોની વ્યાકુળતાની શાંતિ, ધર્મધ્યાનમાં જે પ્રકારની હોય છે, તેનાથી ઘણાજ વિશેષ પ્રકારે શાંતિ, શુકલધ્યાનમાં જોઈએ. અને આવી શાંતિવાળા જીવો હોય તે, તે શુકલધ્યાનના અધિકારી થઈ શકે છે. શુકલધ્યાનમાં જે પ્રકારની શાંતિ જોઈએ તે એવી હોવી જોઈએ કે, ધ્યાનમાં તેના શરીરને કોઈ છેદે, ભેદે, હથે, કે બાળે, તોપણ પોતે નટસ્થ દષ્ટા હોય તેમ રહ્યા કરે. તેમજ વૃષ્ટિ, શીત, વાત અને તાપાદિક દુઃખે કરી કંઈ પણ નહિ વળી તે ધ્યાનમાં હોય ત્યારે દેખવું, સાંભળવું, સુંઘવું કે સ્પર્શવું તેની કાંઈ પણ ખબર ન પડે અને જાણે પાંખાણની ઘડેલી મૂર્તિ હોય તેમ સ્થિરતાપૂર્વક ધ્યાનમાં મગ્ન રહે. આવી સ્થિરતા અલ્પ સત્ત્વવાળાને ન હોય માટે તે અધિકારી નથી. ૩.

૧ વજૂની માકક હાડકાંઓની મજસુતાઈવાળુ શરીર,

(આંહી શિષ્ય શંકા કરે છે કે પૂર્વધરો અને વજ્રપલનારાચ સંબંધવાળાજ હવે જે શુદ્ધ ધ્યાનના અધિકારી છે. તો હમણાં સેવાર્ત (છેલ્લા) સંબંધવાળા હવે આગળ તે ધ્યાનના સ્વરૂપને કહેવાની શી જરૂર છે ? આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે.)

અનવચ્છિત્યામ્નાયઃ સમાગતોઽસ્યેતિ કીર્ત્યતેઽસ્માભિઃ ॥

દુષ્કરમપ્યાધુનિકૈઃ શુદ્ધધ્યાનં યથાશાસ્ત્રમ્ ॥ ૪ ॥

હુઓ કે, જેવી રીતે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેવી રીતે, શુદ્ધ ધ્યાન ધ્યાવણુ એ અત્યારના હવે માટે દુષ્કર છે. તથાપિ આ શુદ્ધ ધ્યાનના સંબંધમાં પરંપરાએ જે આમ્નાય આલ્યો આલ્યો છે અર્થાત્ પરંપરાએ શુદ્ધ ધ્યાનનું જે સ્વરૂપ આલ્યું આલ્યું છે તે, વિચ્છેદ ન જાય માટે તે પ્રમાણે હું કહું છું. ૪.

શુદ્ધધ્યાનના ભેદો કહે છે.

જ્ઞેયં નાનાત્વશ્ચુતવિચારમૈક્યશ્ચુતવિચારં ચ ॥

સૂક્ષ્મક્રિયમુત્સન્નક્રિયામિતિ મેદૈશ્ચતુર્થા તત્ ॥ ૫ ॥

પૃથક્ત્વશ્ચુત વિચાર ૧, અપૃથક્ત્વશ્ચુત અવિચાર ૨, સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ ૩, ઉચ્છિન્નક્રિયા અનિવર્તિ ૪, એમ ચાર ભેદો કરી તે શુદ્ધધ્યાન બાણુવું. ૫.

શુદ્ધધ્યાનનો પેહેલો ભેદ.

एकत्र पर्ययाणां विविधनयानुसरणं श्रुताद् द्रव्ये ॥

अर्थव्यंजनयोगांतरेषु संक्रमणयुक्तमाद्यं तत् ॥ ६ ॥

એક પરમાણ્વાદિદ્રવ્યમાં ઉત્પાદ, સ્થિતિ, વિલય અને મૂર્ત્ત્વાદિ પર્યાયોનું, દ્રવ્યાથિક, પર્યાયાથિક નયોએ કરી, પૂર્વ ગત શ્રુતાનુસારે ચિંતન કરવું. તે ચિંતન દ્રવ્ય, શબ્દ તથા મન, વચન, કાયાના યોગાંતરોમાં સંક્રમણરૂપ હોવું જોઈએ. જેમકે એક દ્રવ્યના ચિંતનથી, તેના શબ્દના ચિંતન ઉપર આવવું. શબ્દ ચિંતનથી, દ્રવ્ય ઉપર આવવું, મનોયોગથી કાયયોગના ચિંતનમાં યા વાગ્યોગના

ચિંતનમાં, એમ કાયયોગથી મનોયોગે યા વાગ્યોગે સંક્રમણ કરવું. તે શુદ્ધધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ છે. ૬.

વિવેચન:—આંહી કોઈ શંકા કરે કે, અર્થ, વ્યંજન, અને યોગાંતરોમાં, સંક્રમણ કરવાથી મનની સ્થિરતા કેવી રીતે કહી શકાય અને સ્થિરતા વિના ધ્યાન કેમ કહેવાય તેનો ઉત્તર એ છે કે, એક દ્રવ્યના સંબંધમાં સ્થિરતા હોવાથી ધ્યાન કહી શકાય છે.

બીજા ભેદનું સ્વરૂપ.

एवं श्रुतानुसारादेकत्ववितर्कमेकपर्याये ॥

अर्थव्यंजनयोगांतरेषु संक्रमणमन्यत्तु ॥ ७ ॥

પૂર્વના બાણ મનુષ્યો માટે પૂર્વગત શ્રુતાનુસારે, અને જોને પૂર્વનું જ્ઞાન ન હોય તેને અન્યશ્રુતાનુસારે, અર્થ, વ્યંજન, યોગાંતરોને વિષે અસંક્રમણરૂપ, એક પર્યાય વિષયિક ધ્યાન તે એકત્વ વિતર્ક નામના શુદ્ધ ધ્યાનનો બીજો ભેદ છે. ૭.

ત્રીજા ભેદનું સ્વરૂપ.

निर्वाणगमनसमये केवलिनो दरनिरुद्धयोगस्य ॥

सूक्ष्मक्रियाप्रतिपाति तृतीयं कीर्तितं शुक्लम् ॥ ८ ॥

મોક્ષગમનના અવસરે કેવલિને મન, વચન, કાયાના (બાહર) યોગનું રોકવું, તે સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતિ ત્રીણું શુદ્ધધ્યાન છે.

ચોથા ભેદનું સ્વરૂપ.

केवलिनः शैलेशीगतस्य शैलवदकंपनीयस्य ॥

उत्सन्नक्रियमप्रतिपाति तुरीयं परमशुक्लम् ॥ ९ ॥

પહાડની માફક અકંપનીય, શેલેશીકરણમાં રહેલા કેવલિને, ઉત્સન્નક્રિયા અપ્રતિપાતિ, શુદ્ધધ્યાનનો ચોથો ભેદ હોય છે. ૯.

વિવેચન:—આ શુદ્ધધ્યાન સંબંધી અત્યારે કાંઈક પણ વિશેષ બાણવું તે અમને અશક્ય લાગે છે. અત્યારના મુનિગણનો સંપ્રદાય,

(આંહી શિષ્ય શંકા કરે છે કે પૂર્વધરો અને વજ્રપલનારાચ સંઘચણવાળાજી એવો જો શુદ્ધ ધ્યાનના અધિકારી છે. તો હમણાનાં સેવાર્ત (છેલ્લા) સંઘચણવાળા એવો આગળ તે ધ્યાનના સ્વરૂપને કહેવાની શી જરૂર છે ? આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે.)

અનવચ્છિત્યામ્નાયઃ સમાગતોઽસ્યેતિ કીર્ત્યતેઽસ્માભિઃ ॥

દુષ્કરમપ્યાધુનિકૈઃ શુક્લધ્યાનં યથાશાસ્ત્રમ્ ॥ ૪ ॥

જુઓ કે, જેવી રીતે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેવી રીતે, શુદ્ધ ધ્યાન ધ્યાવલુ એ અત્યારના એવો માટે દુષ્કર છે. તથાપિ આ શુદ્ધ ધ્યાનના સંબંધમાં પરંપરાએ જે આમ્નાય ચાલ્યો આમ્ચો છે અર્થાત્ પરંપરાએ શુદ્ધ ધ્યાનનું જે સ્વરૂપ ચાલ્યું આમ્ચું છે તે, વિચ્છેદ ન જાય માટે તે પ્રમાણે હું કહું છું. ૪.

શુક્લધ્યાનના ભેદો કહે છે.

જ્ઞેયં નાનાત્વશ્ચુતવિચારમૈક્યશ્ચુતવિચારં ચ ॥

સૂક્ષ્મક્રિયમુત્સન્નક્રિયમિતિ ભેદૈશ્ચતુર્થા તત્ ॥ ૫ ॥

પૃથક્ત્વશ્ચુત વિચાર ૧, અપૃથક્ત્વશ્ચુત અવિચાર ૨, સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ ૩, ઉચ્છિન્નક્રિયા અનિવર્તિ ૪, એમ ચાર ભેદો કરી તે શુક્લધ્યાન જાણવું. ૫.

શુક્લધ્યાનનો પેહેલો ભેદ.

एकत्र पर्ययाणां विविधनयानुसरणं श्रुताद् द्रव्ये ॥

अर्थव्यंजनयोगांतरेषु संक्रमणयुक्तमाद्यं तत् ॥ ६ ॥

એક પરમાણ્વાદિદ્રવ્યમાં ઉત્પાદ, સ્થિતિ, વિલય અને મૂર્તત્વાદિ પર્યાયોનું, દ્રવ્યાર્થિક, પર્યાયાર્થિક નયોએ કરી, પૂર્વ ગત શ્રુતાનુસારે ચિંતન કરવું. તે ચિંતન દ્રવ્ય, શબ્દ તથા મન, વચન, કાયાના યોગાંતરોમાં સંક્રમણરૂપ હોવું જોઈએ. જેમકે એક દ્રવ્યના ચિંતનથી, તેના શબ્દના ચિંતન ઉપર આવવું. શબ્દ ચિંતનથી, દ્રવ્ય ઉપર આવવું, મનોયોગથી કાયયોગના ચિંતનમાં યા વાગ્યોગના

ચિંતનમાં, એમ કાયથેગથી મનોયોગે યા વાગ્થેયોગે સંક્રમણ કરવું. તે શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ છે. ૬.

વિવેચન:—આંહી કોઇ શંકા કરે કે, અર્થ, વ્યંજન, અને યોગાંતરોમાં, સંક્રમણ કરવાથી મનની સ્થિરતા કેવી રીતે કહી શકાય અને સ્થિરતા વિના ધ્યાન કેમ કહેવાય તેનો ઉત્તર એ છે કે, એક દ્રવ્યના સંબંધમાં સ્થિરતા હોવાથી ધ્યાન કહી શકાય છે.

બીજા ભેદનું સ્વરૂપ.

एवं श्रुतानुसारादेकत्ववितर्कमेकपर्याये ॥

अर्थव्यंजनयोगांतरेषु संक्रमणमन्यत्तु ॥ ७ ॥

પૂર્વના બાણ મનુષ્યો માટે પૂર્વગત શ્રતાનુસારે, અને જેને પૂર્વનું જ્ઞાન ન હોય તેને અન્યશ્રુતાનુસારે, અર્થ, વ્યંજન, યોગાંતરોને વિષે અસંક્રમણરૂપ, એક પર્યાય વિષયિક ધ્યાન તે એકત્વ વિતર્ક નામના શુક્લ ધ્યાનનો બીજો ભેદ છે. ૭.

ત્રીજા ભેદનું સ્વરૂપ.

निर्वाणगमनसमये केवलिनो दरनिरुद्धयोगस्य ॥

सूक्ष्मक्रियाप्रतिपाति तृतीयं कीर्तितं शुक्लम् ॥ ८ ॥

મોક્ષગમનના અવસરે કેવલિને મન, વચન, કાયાના (બાહર) યોગનું રોકવું, તે સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતિ ત્રીજું શુક્લધ્યાન છે.

ચોથા ભેદનું સ્વરૂપ.

केवलिनः शैलेशीगतस्य शैलवदकंपनीयस्य ॥

उत्सन्नक्रियमप्रतिपाति तुरीयं परमशुक्लम् ॥ ९ ॥

પહાડની માફક અકંપનીય, શૈલેશીકરણમાં રહેલા કેવલિને, ઉત્સન્નક્રિયા અપ્રતિપાતિ, શુક્લધ્યાનનો ચોથો ભેદ હોય છે. ૯.

વિવેચન:—આ શુક્લધ્યાન સંબંધી અત્યારે કાંઈક પણ વિશેષ બાણવું તે અમને અશક્ય લાગે છે. અત્યારના મુનિગણનો સંપ્રદાય,

ધ્યાન સંખંધી એટલો બધો પશ્ચાત્ છે કે, તેથી ચાલતા સંપ્રદાયથી વિશેષ બહુવાતું અમને કાંઈ બન્યું નથી. એથી ભેદએ તેવો અક્ષરાર્થ પણ શુક્લધ્યાન સંખંધી અમે લખી શક્યા નથી. ૯.

ચાર ભેદોમાં યોગની સંખ્યા.

ત્રિયોગમાજામાઘં સ્યાદપરમેકયોગાનામ્ ॥

તનુયોગિનાં તૃતીયં નિર્યોગાણાં ચતુર્થં તુ ॥ ૧૦ ॥

ત્રણ યોગની પ્રવૃત્તિવાળા યોગીમાં પહેલું શુક્લધ્યાન હોય. મનાદિ એક યોગની પ્રવૃત્તિવાળામાં બીજું શુક્લધ્યાન હોય. સૂક્ષ્મ શરીરના યોગવાળાને ત્રીજું હોય, અને યોગરહિતને ચોથું શુક્લધ્યાન હોય. (શુક્લધ્યાનનો ચોથો ભેદ હોય.) ૧૦.

(કેવલીને શુક્લધ્યાનના ત્રીજા, ચોથા ભેદમાં મન ન હોવાથી ધ્યાન કેમ સંભવે ? તેનો ઉત્તર આપે છે.)

છબ્દસ્થિતસ્ય યદ્દન્ મનઃ સ્થિરં ધ્યાનમુચ્યતે તજ્ઞૈઃ ॥

નિશ્ચલમંગં તદ્દત્ કેવલિનાં કીર્તિતં ધ્યાનમ્ ॥ ૧૧ ॥

જેમ જ્ઞાની પુરૂષો, છબ્દસ્થાને મનની સ્થિરતાને ધ્યાન કહે છે, તેમ કેવલિઓને, અંગની નિશ્ચલતા તેજ ધ્યાન કહેલું છે. ૧૧.

(કેવલીને શુક્લધ્યાનના ચોથા ભેદમાં કાય યોગ નથી તેા ત્યાં કેવી રીતે ધ્યાન કહી શકાય ? તેનો ઉત્તર આપે છે.)

પૂર્વાભ્યાસાઙ્ગીવોપયોગતઃ કર્મજરણહેતોર્વા ॥

શબ્દાર્થવહૃત્વાદ્વા જિનવચનાદ્વાસ્ય યોગિનો ધ્યાનમ્ ॥ ૧૨ ॥

પૂર્વના અભ્યાસથી, જીવના ઉપયોગથી, કર્મનિર્ણય થાય છે તે કારણથી, અથવા શબ્દાર્થની બહુલતાથી, અથવા જીનેશ્વરના વચનથી, આ અયોગીઓને ધ્યાન કહી શકાય છે. ૧૨.

શુક્લધ્યાન કેને હોય છે ?

આદ્યે શ્રુતાવલંબનપૂર્વે પૂર્વશ્રુતાર્થસંવંધાત્ ॥

પૂર્વધરાણાં છબ્દસ્થયોગિનાં પ્રાયગો ધ્યાને ॥ ૧૩ ॥

આદિનાં પેહેલાં બે શુક્લધ્યાન પૂર્વધર છદ્મસ્થ યોગીને શ્રુતજ્ઞાનના અવલંબનથી પૂર્વ શ્રુતાર્થના સંબંધવાળાં પ્રાયઃ હોય. ૧૩.

વિવેચન:—પ્રાયઃ કહેવાનો એ મતલબ છે કે, પૂર્વધરનેજ શુક્લધ્યાન હોય અને બીજાને ન હોય તેમ નથી, પણ પૂર્વધર સિવાયનાને પણ શુક્લધ્યાન હોય છે. જેમ કે માફ્ટેવાણ, માસતુષ સાધુ, વિગેરે મહાશયોને કાંઈ પૂર્વનાં જ્ઞાન નહોતાં, છતાં કેવલજ્ઞાન થયેલું છે. માટે શુક્લધ્યાન લાવવા માટે પૂર્વનાં જ્ઞાન બંધાઈ તે એકાંત નથી.

સકલાલંબનવિરહપ્રથિતે દ્વે ત્વંતિમે સમુદિષ્ટે ॥

નિર્મલકેવલદ્વિજ્ઞાનનાં ક્ષીણદોષાણાં ॥ ૧૪ ॥

સર્વ દોષરહિત, નિર્મલ કેવલ દર્શન અને કેવલ જ્ઞાનવાળા યોગીને, સર્વ આલંબન વિનાનાં છેલ્લાં બે ધ્યાનો કહેલાં છે. ૧૪.

પેહેલાં બે શુક્લધ્યાનના આલંબનનો ક્રમ.

તત્ર શ્રુતાદ્ ગૃહીત્વૈકમર્થમર્થાદ્ વ્રજેચ્છદ્ધં ॥

શબ્દાત્પુનરપ્યર્થ યોગાદ્યોગાંતરં ચ સુધીઃ ॥ ૧૫ ॥

શ્રુતજ્ઞાનમાંથી કોઈ એક અર્થ લઈને, અર્થથી શબ્દના વિચારમાં આવવું, શબ્દથી ફરી પણ અર્થમાં આવવું. તેવીજ રીતે બુદ્ધિમાનોએ એક યોગથી કોઈ એક યોગાંતરમાં આવવું. ૧૫.

સંક્રામત્યઽવિલંબિતમર્થપ્રમૃતિષુ યથા કિલ ધ્યાની ॥

વ્યાવર્તિતે સ્વયમસૌ પુનરપિ તેન પ્રકારેણ ॥ ૧૬ ॥

જે પ્રકારે ધ્યાની વિલંબ વિના અર્થાદિકમાં સંક્રમણ કરે છે. તેજ પ્રકારે ફરી પણ ત્યાંથી પોતે પાછો ફરે છે. ૧૬.

હતિ નાનાત્વે નિશિતાભ્યાસઃ સંજાયતે યદા યોગી ॥

આવિર્ભૂતાત્મગુણસ્તદૈકતાયા ભવેદ્યોગ્યઃ ॥ ૧૭ ॥

આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના તીક્ષ્ણ અભ્યાસવાળો જ્યારે યોગી થાય છે ત્યારે, આત્મગુણ પ્રગટ થતાં શુક્લધ્યાનની એકતાને તે લાયક થાય છે. ૧૭.

ઉત્પાદસ્થિતિભંગાદિપર્યાયાણાં યદૈકયોગઃ સન્ ॥

ધ્યાયતિ પર્યયમેકં તત્સ્યાદેકત્વમવિચારં ॥ ૧૮ ॥

એક યોગવાળો થઈ ઉત્પાદ, સ્થિતિ અને વ્યયાદિ પર્યાયો તેના એક પર્યાયનું ધ્યાન કરે તે એકત્વ અવિચાર ધ્યાન કહેવાય. ૧૮.

ત્રિજગદ્વિષયં ધ્યાનાદણુસંસ્થં ધારયેત્ ક્રમેણ મનઃ

વિષમિવ સર્વાંગગતં મંત્રવલાન્માત્રિકો દંશે ॥ ૧૯ ॥

આખા શરીરમાં વ્યાપ્ત થએલા વિષને જેમ મંત્રના બળથી મંત્રવાદિ દંશમાં લાવી મૂકે છે, તેમ ત્રણ જગતના વિષયવાળા મનને, ધ્યાને કરી અણુ (પરમાણુ) ઉપર યોગીએએ ધારણ કરવું. ૧૯.

અપસારિતેઘનમરઃશેષસ્તોકેઘનોઽનલો જ્વલિતઃ ॥

તસ્માદપનીતો વા નિર્વાતિ યથા મનસ્તદ્વત્ ॥ ૨૦ ॥

લાકડાંઓ ન નાંખવાથી, અથવા અગ્નિમાંથી લાકડાં ખેંચી લેવાથી, બાકીનાં શેડાં ઇધણુંવાળો બળતો અગ્નિ ધુમ્મસ બન્ય છે. તેની માફક મનને પણ વિષયરૂપ લાકડાં ન મળવાથી ચોતાની મેળે શાંત થઈ બન્ય છે. ૨૦.

બીજા ધ્યાનનું ફળ.

જ્વલતિ તતશ્ચ ધ્યાનજ્વલને મૃશ્મુજ્જ્વલે યતીંદ્રસ્ય ॥

નિશ્ચિલાનિ વિલીયંતે ક્ષણમાત્રાદ્ ઘાતિકર્માણિ ॥ ૨૧ ॥

પછી ધ્યાનરૂપ અગ્નિ, અત્યંત ઉત્કટપણે પ્રભવલવાથી યોગીંદ્રનાં સર્વ ઘાતિકર્મો ક્ષણ માત્રમાં નાશ પામે છે. ૨૧.

તે ઘાતિકર્મો ખતાવે છે.

જ્ઞાનાવરણીયં દૃષ્ટ્યાવરણીયં ચ મોહનીયં ચ ॥

વિલયં પ્રયાતિ સહસ્રા સહાંતરાયેણ કર્માણિ ॥ ૨૨ ॥

જ્ઞાનવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, તે ત્રણે ચોથા અંતરાય કર્મની સાથે અકરમાત્ વિલય થઈ બન્ય છે. ૨૨.

ધાતિકર્મના ક્ષયથી થતું કૃળ.

સંપ્રાપ્ય કેવલજ્ઞાનદર્શને દુર્લભે તતો યોગી ॥

જાનાતિ પચ્યતિ તથા લોકાલોકં યથાવસ્થં ॥ ૨૩ ॥

ધાતિકર્મના ક્ષય થવાથી, યોગી દુઃખે પામી શકાય તેવાં કેવલજ્ઞાન અને કેવળદર્શન પામી યથાવસ્થિત લોકાલોકને જાણે છે અને જીવે છે. ૨૩.

દેવસ્તદા સ ભગવાન્ સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શ્યનંતગુણ ॥

વિહરત્યવનીવલયં સુરાસુરનરોરગૈઃ પ્રણતઃ ॥ ૨૪ ॥

કેવલજ્ઞાન પામવા પછી સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, અનંત ગુણવાન, સુર, અસુર, મનુષ્ય અને નાગેન્દ્રાદિથી પ્રણામ કરાતા, તે ભગવાન પૃથ્વી-તાળ ઉપર (દુનિયાના જીવોને) બોધ કરવા માટે વિચરે છે. ૨૪.

વાગ્જ્યોત્સ્નયાસ્વિલાન્યપિ ત્રિવોધયંતિ મન્યજંતુકુમુદાનિ ॥

અન્મૂલયતિ ક્ષણતો મિથ્યાત્વં દ્રવ્યભાવગતં ॥ ૨૫ ॥

વળી વચનરૂપ અંદ્રની આંહનીએ કરી, સમગ્ર બંધ જીવો રૂપ કુસુદોને (અંદ્રવિકાશી કમળોને) બોધિત કરે છે, અને તેઓની અંદર રહેલા દ્રવ્ય, ભાવ મિથ્યાત્વને (અધકારને) ક્ષણ માત્રમાં મૂળથી કાઢી નાંખે છે. ૨૫.

તન્નામગ્રહમાત્રાદનાદિસંસારસંમર્વં દુઃખમ્ ॥

મન્યાત્મનામશેષં પરિક્ષયં યાતિ સહસૈવ ॥ ૨૬ ॥

તે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરેનું કૃત્ત નામ ગ્રહણ કરવાથી, બંધ જીવોનાં અનાદિ સંસારથી ઉત્પન્ન થએલાં સમગ્ર દુઃખો સહસ્રા નાશ પામે છે. ૨૬.

આપિ કોટીશતસંખ્યાઃ સમુપાસિતુમાગતાઃ સુરનરાદ્યાઃ

ક્ષેત્રે યોજનમાત્રે માંતિ તદાસ્ય પ્રભાવેણ ॥ ૨૭ ॥

તે પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવા માટે, સેંકડો કોડ ગમે આવેલા હેવ મનુષ્યાદિ, એક યોજન માત્ર ક્ષેત્રમાં તેમના પ્રભાવથી સમાઈ શકે છે, ૨૭.

ત્રિદિર્વાકસૌ મનુષ્યાસ્તિર્યચોઽન્યેષ્યમુષ્ય બુધ્યંતે ॥

નિજનિજમાપાનુગતં વચનં ધર્માવબોધકરં ॥ ૨૮ ॥

ધર્મબોધ કરવાવાળાં આ પરમેશ્વરનાં વચનોને, દેવો, મનુષ્યો, તિર્યચો (જનાવરો) અને ખીલઓ પણ પોતપોતાની ભાષામાં સમજી શકે છે. ૨૮

આયોજનશતમુગ્રા રોગાઃ શામ્યંતિ તત્પભાવેણ ॥

ઉદ્યિનિ શીતમરીચાવિવ તાપરુજઃ ભિતેઃ પરિતઃ ॥ ૨૯ ॥

જે સ્થળે તીર્થકરો વિહાર કરતા હોય તે સ્થળની ચારે બાજુ, તેમના પ્રભાવથી સૌ યોજન પ્રમાણે પૃથ્વીમાં, ઉષ્ણ (ગોળ) રોગો જેમ ચંદ્રના ઉદયથી તાપ શાંત થાય છે, તેમ શાંત થઈ જાય છે. ૨૯.

મારીતિદુર્મિશ્નાઽતિવૃષ્ટ્યનાવૃષ્ટિઙ્ઘમરવૈરાણિ ॥

ન ભવંત્યસ્મિન્ વિહરતિ સહસ્રરઘ્મૌ તમાંસીવ ॥ ૩૦ ॥

આ ભગવાન્ પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરતા ત્યાં, જેમ સૂર્ય છતાં અધકાર ન હોય તેમ મરકી, દુકાળ, ઘણી વૃષ્ટિ, સર્વથા વૃષ્ટિ ન ન થવી, યુદ્ધ, અને વેર આદિ ઉપદ્રવો હોતા નથી. ૩૦.

માતૈંદમંદલશ્રીવિહંવિ મામંદલં વિભોઃ પરિતઃ ॥

આવિર્ભવત્યનુવપુઃ પ્રકાશયન્ સર્વતોઽપિ દિશઃ ॥ ૩૧ ॥

સૂર્ય મંડળની શોભાને વિહંગના પમાડે તેવું, સર્વ બાજુ દિશાઓને પ્રકાશીત કરતું, ભામંડળ ભગવાન્ના શરીરની પાછળ પ્રગટ થાય છે. ૩૧.

સંચારયંતિ વિક્ચાન્યનુપાદન્યાસમાશુ કમલાનિ ॥

ભગવતિ વિહરતિ તસ્મિન્ કલ્યાણીભક્તયો દેવાઃ ॥ ૩૨ ॥

તે ભગવાન્ જ્યારે પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરે છે ત્યારે ઉત્તમ ભક્તિવાળા દેવો, પગલે પગલે (સુવર્ણનાં) કમળો પગ સુકવા માટે તત્કાળ સંચારે છે (સ્થાપન કરે છે.) ૩૨.

અનુકૂલો વાતિ મરુત્ પ્રદક્ષિણં યાંત્યમુષ્ય શકુનાશ્ચ ॥

તરવોઽપિ નમંતિ ભવંત્યધોમુખાઃ કંટકાશ્ચ તદા ॥ ૩૩ ॥

તથા પવન અનુકૂળ વાય છે. ભગવાનને (જ'ભુક ચાસનકુલાદિ) શકુનો દક્ષિણાવર્ત-જમણાં હોય છે. (અથવા પ'ખીઓ પ્રદક્ષિણા આપે છે.) વૃક્ષો પણ નમે છે, અને કાંટાઓનાં સુખ નીચાં (ઉંધાં) થાય છે. ૩૩.

આરક્તપલ્લવોઽશોકપાદપઃ સ્મેરકુસુમગંધાન્ધ્યઃ

પ્રકૃતસ્તુતિરિવ મધુકરવિરુતૈર્વિલસત્યુપરિ તસ્ય ॥ ૩૪ ॥

લાલ પત્રોવાળો, વિકસ્વર અને સુગંધથી વ્યાપ્ત પુષ્પવાળો, તથા મધુકર (ભ્રમર) ના શબ્દોએ કરી બાજુ સ્તુતિ કરાતો હોય તેવો, અશોક વૃક્ષ ધર્મદેશના આપવાના અવસરે તે પ્રભુના ઉપર ઉદ્દેશી (શોભી) રહે છે. ૩૪.

ષડપિ સમકાલમૃતવો ભગવંતં તે તદોપતિષ્ઠંતે ॥

સ્મરસાહાયકકરણે પ્રાયશ્ચિત્તં ગ્રહીતુમિવ ॥ ૩૫ ॥

એ અવસરે કામને સહાય કરવાનું બાજુ પ્રાયશ્ચિત લેવા માટે આવીઓ હોય તેમ એકી કાળે છએ ઋતુઓ ભગવાનની પાસે પ્રાર્થ થાય છે. ૩૫.

અસ્ય પુરસ્તાન્નિનદન્ વિજૃંભતે દુંદુભિર્નમસિ તારં ॥

કુર્વાણો નિર્વાણપ્રયાણકલ્યાણમિવ સચઃ ॥ ૩૬ ॥

આ ભગવાનની આગળ તાર સ્વરે નાહ કરતો દેવદુંદુભિ, બાજુ તત્કાળ કલ્યાણકારી મોક્ષ માર્ગના પ્રયાણને કરતો (સૂચવતો) હોય તેમ શોભી રહે છે. ૩૬.

પંચાપિ ચેંદ્રિયાર્થાઃ ક્ષણાન્મનોઙ્ગીભવંતિ તદુપાંતે ॥

કો વા ન ગુણોત્કર્ષ સવિચૌ મહતામવામ્નોતિ ॥ ૩૭ ॥

તે ભગવાનની પાસે પાંચે ઇન્દ્રિયોના અર્થો, ક્ષણવારમાં મનોઙ્ગ થાય છે. અથવા મહા પુરુષોની સોબતથી (સામિપ્યતાથી) કોણ ગુણને ઉત્કર્ષ ન પામે ? અર્થાત્ સર્વ પામે. ૩૭.

અસ્ય નસ્વરોમાણિ ચ વર્ધિષ્ણૂન્યપિ નેહ પ્રવર્ધંતે ॥

મવશતસંચિતકર્મચ્છેદં દૃષ્ટૈવ મીતાનિ ॥ ૩૮ ॥

સેકઠો ગમે ભવોના સંચિત કરેલાં કર્મોનો નાશ થયેલો જોઇને, ભય પામ્યાં હોય તેમ વૃદ્ધિ પામવાના સ્વભાવવાળા પણ આ પ્રભુના નખ અને રોમ વૃદ્ધિ પામતા નથી. ૩૮.

શમયંતિ તદ્ભ્યર્ણે રજાંસિ ગંધજલવૃષ્ટિભિર્દેવાઃ ॥

અન્નિદ્રકુસુમવૃષ્ટિભિરશેપતઃ સુરમયંતિ મુવમ્ ॥ ૩૯ ॥

તે પ્રભુની પાસે સુગંધ જલની વૃષ્ટિ કરવે કરી, દેવો ધૂળને શાંત કરે છે અને વિકસ્વર પુષ્પ વૃષ્ટિએ કરી નજીકની સર્વ ભૂમિને સુગંધિત કરે છે. ૩૯.

છત્રત્રયી પવિત્રા વિભોરુપારિ ભક્તિતસ્ત્રિદશરાજૈઃ ॥

ગંગાસ્રોતસ્ત્રિતયીવ ધાર્યંતે મંડલીકૃત્ય ॥ ૪૦ ॥

સ્વામિના ઉપર ઈંદ્રા ભક્તિથી ગંગા નદીના ત્રણ પ્રવાહની માફક, પવિત્ર, ગોળાકાર, ત્રણ છત્રોને ધારણ કરે છે. ૪૦.

અયમેક एव नः प्रभुरित्पाख्यातुं विडौजसोन्नमितः ॥

અંગુલિદંડ इवोच्चैश्चकास्ति रत्नध्वजस्तस्य ॥ ૪૧ ॥

આ એકજ અમારો સ્વામિ છે. આમ કહેવાને માટે ઈંદ્ર આંગુલીરૂપ દંડ બાજુ ઉંચો કર્યો હોય તેમ, ઉંચો ઈંદ્રધ્વજ શોભિ રહ્યો છે. ૪૧.

अस्य शरदिंदुदीधितिचारूणि च चामराणि धूर्यंते ॥

वदनारविंदसंपाति राजहंसभ्रમं दधति ॥ ૪૨ ॥

આ પ્રભુને, શરદ્દ ઋતુના અંદ્રની કાંતિ સરખાં મનોહર આમરો વિંઝાય છે. તે આમરો, સુખરૂપ કમળ ઉપર આવતા, રાજહંસોના ભ્રમને ઉત્પન્ન કરે છે. ૪૨.

प्रकारास्त्रय उच्चैर्विभाति समवसरणस्थितस्यास्य

कृतविग्रहाणि सम्यक्चारित्रज्ञानदर्शनानीव ॥ ૪૩ ॥

સમોવસરણમાં રહેલા, સમોવસરણના ત્રણ ગદો, બાજુ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રે, ત્રણ શરીર ધારણ કર્યા હોય તેમ સારી રીતે શોભે છે. ૪૩.

चतुराशावर्त्तिजनान् युगपदिवानुग्रहीतुकामस्य ॥

चत्वारि भर्वाति मुखान्यंगानि च धर्ममुपादिशतः ૪૪ ॥

આરે દિશાઓ તરફ રહેલા મનુષ્યોને ઝોકી વખતે અનુશ્લેષ કરવાની ઇચ્છાથીજ જેમ, તેમ ધર્મોપદેશ કરતી વખતે આર શરીરો અને આર મુખો થાય છે. ૪૪.

અભિવંદ્યમાનપાદઃ મુરાસુરનરોરૈસ્તદા ભગવાન્ ॥

સિંહાસનમધિતિષ્ઠતિ ભાસ્વાનિવ પૂર્વગિરિશૃંગં ॥ ૪૫ ॥

એ અવસરે સુર, અસુર, મનુષ્ય અને ભુવનપતિએ કરી ચરણ નમસ્કાર કરાતા ભગવાન્ જેમ પૂર્વાચળના શિખરપર સૂર્ય આરૂઠ થાય તેમ, સિંહાસન ઉપર (ધર્મ દેશના દેવા) બેસે છે. ૪૫.

તેજઃ પુંજમસરપ્રકાગિતાશેપદિક્રમસ્ય તદા ॥

ત્રૈલોક્યચક્રવર્તિન્નચિદ્રમગ્રે ભવતિ ચક્રં ॥ ૪૬ ॥

એ અવસરે તેજ પુંજના પ્રસરણે કરી, સમગ્ર દિશાઓના સ-મુહને પ્રકાશિત કરતું અને ત્રણ લોકના ચક્રવર્તિપણ્ણાની નિશાની સરખું ચક્ર આગળ રહે છે. ૪૬.

મુવ્રનપતિવિમાનપતિજ્યોતિષ્પતિવાનવ્યંતરાઃસવિધે ॥

તિષ્ઠંતિ સમવસરણે જયન્યતઃ કોટિપરિમાણાઃ ॥ ૪૭ ॥

ભુવનપતિ, વિમાનપતિ, જ્યોતિષપતિ અને વ્યંતર આ આરે નીકાચના દેવો સમવસરણુમાં જઘન્યથી પણ કોટિ પ્રમાણે ભગ-વાન્ની પાસે રહે છે. ૪૭.

સામાન્ય કેવલજ્ઞાનીનું કર્તવ્ય.

તીર્થંકરનામસંજ્ઞં ન યસ્ય કર્માસ્તિ સોપિ યોગવલાત્ ॥

ઉત્પન્નકેવલઃ સન્ સત્યાયુષિ વૌધયત્યુર્વી ॥ ૪૮ ॥

જેઓને તીર્થંકરનામકર્મ નામના કર્મનો ઉદય નથી તેઓ પણ યોગના બળથી, કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા પછી, જે આયુષ્ય બાકી રહેલું હોય તેા જગતના જીવોને ધર્મબોધ આપે છે. ૪૮.

સંપન્નકેવલજ્ઞાનદર્શનોત્તર્મુહર્ત્તશેષાયુઃ ॥

અર્હતિ યોગીધ્યાનં તૃતીયમપિ કર્તુમાચિરેણ ॥ ૪૯ ॥

કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, પ્રાપ્ત થએલ યોગી જ્યારે માનવ ભવ સંબંધી અંતરમુહૂર્ત આયુષ્ય ખાકી રહે, ત્યારે તત્કાળ ત્રીજી પશુ શુકલધ્યાન કરવાને તે યોગ્ય (થાય) છે. ૪૯.

આયુઃકર્મસકાશાદધિકાનિ સ્યુર્યદાન્યકર્માણિ ॥

તત્સામ્યાય તદોષક્રમેત યોગી સમુદ્ઘાતં ॥ ૫૦ ॥

પશુ જો આયુષ્ય કર્મ કરતાં બીજાં કર્મો અધિક હોય તો તે, કર્મોને આયુષ્યનાં સરખાં (જેટલું આયુષ્ય હોય તેટલા કાળમાં ભોગવાઈ શકે તેટલાં) કરવાને કેવલિસમુદ્ઘાત (પ્રયત્ન વિશેષ) કરવાનો પ્રયત્ન કરે. ૫૦.

દંડકપાટે મંથાનકં ચ સમયત્રયેણ નિર્માય ॥

તુર્યે સમયે લોકં નિઃશૈષં પૂર્યેદ્ યોગી ॥ ૫૧ ॥

શરીરમાંથી આત્મપ્રદેશને બહાર કાઢી, પ્રથમ સમયે દંડ કરે. (દંડાકારે આત્મપ્રદેશને લાંબા ઐહરાજ્ય પ્રમાણે લંબાવે.) બીજે સમયે કપાટ આકારે આત્મપ્રદેશને વિસ્તારે. ત્રીજે સમયે મંથાનને (રવૈયાને) આકારે આત્મપ્રદેશને ચારે બાજુ વિસ્તારે, અને ચોથે સમયે યોગી આખા લોકને આત્મપ્રદેશથી પુરી આપે. ૫૧.

સમયૈસ્તતશ્ચતુર્થિર્નિર્વાર્તિતે લોકપૂરણાદસ્માત્ ॥

વિહિતાયુઃસમકર્મા ધ્યાની પ્રતિલોપમાર્ગેણ ॥ ૫૨ ॥

ચાર સમયે લોક પૂરવાનું કામ પૂર્ણ કરી, આયુષ્યના સમાન બીજાં કર્મોને રાખી, ધ્યાની પ્રતિલોપ માર્ગે (પહેલે સમયે આંતર-રાંને સંહારે, બીજે સમયે મંથાનને સમેટી લે, અને ત્રીજે સમયે દંડાકારને સમેટી પાછો મૂળરૂપે થાય.) લોક પૂરવાના કાર્યથી નિર્વર્તન થાય. ૫૨.

શ્રીમાનચિંત્યવીર્યઃ શરીરયોગેષ્ઠ વાદરે સ્થિત્વા ॥

અચિરાદેવ હિ નિરુણદ્ધિ વાદરૌ વાહ્મનસયોગૌ ॥ ૫૩ ॥

પછી જ્ઞાનાદિ લક્ષ્મીવાન, અચિંત્ય વીર્યવાળો યોગી, બાહર-કાચ યોગને વિષે રહીને, બાહર (સ્થૂળ) વચન અને મનના યોગોને ઘણા થોડાજ વખતમાં રોકે. ૫૩.

સૂક્ષ્મેણ કાયયોગેન કાયયોગં સ વાદરં સંધ્યાત્ ॥

તસ્મિન્નનિરુદ્ધે સતિ શક્યો રોદ્ધું ન સૂક્ષ્મતનુયોગઃ ॥ ૫૪ ॥

પછી સૂક્ષ્મકાય યોગમાં રહી, બાહરકાય યોગનો રોધ કરે, કેમકે તે બાહરકાય યોગ રોક્યા સિવાય, સૂક્ષ્મકાય યોગ રોકી શકાતો નથી. ૫૪.

વચનમનોયોગયુગં સૂક્ષ્મં નિરુણદ્ધિ સૂક્ષ્મતનુયોગાત્ ॥

વિદધાતિ તતો ધ્યાનં સૂક્ષ્મક્રિયમસૂક્ષ્મતનુયોગમ્ ॥ ૫૫ ॥

પછી સૂક્ષ્મ શરીર યોગની મદદથી, સૂક્ષ્મ વચન અને મનો-યોગને રોકે. ત્યાર પછી સૂક્ષ્મક્રિયા અને અસૂક્ષ્મ શરીર યોગમય ધ્યાન કરે. ૫૫.

તદનંતરં સમુચ્છિન્નક્રિયમાર્વિભેદયોગસ્ય ॥

અસ્યાંતિ ક્ષીયંતે ત્વઽઘાતિકર્માણિ ચત્વારિ ॥ ૫૬ ॥

ત્યાર પછી અયોગીને સમુચ્છિન્ન ક્રિયા પ્રગટ થાય છે. (અર્થાત્ સર્વ ક્રિયાનો વ્યવચ્છેદ થાય છે.) આના અંતમાં ચાર અઘાતિ કર્મોનો ક્ષય થાય છે. ૫૬.

તેજ બતાવે છે.

લઘુર્વર્ણપંચકોદ્ધિરણતુલ્યકાલમવાપ્ય શૈલેશીં ॥

ક્ષપયતિ યુગપત્પરિતો વેદ્યાયુર્નામગોત્રાણિ ॥ ૫૭ ॥

લઘુ પાંચ અક્ષરો બોલી શકાય, તેટલા વખતની શૈલેશી અવસ્થા (પહાડની માફક સ્થિર અવસ્થા) ને પામી, એકી સાથે વેદની, આયુષ્ય, નામ, અને ગોત્ર એ ચારે કર્મોને સર્વથા બપાવે. ૫૭.

ઔદારિકતૈજસકાર્મણાનિ સંસારમૂલકારણાનિ ॥

હિત્વેહ ઋજુશ્રેણ્યા સમયેનૈકેન યાતિ લોકાંતમ્ ॥ ૫૮ ॥

આંહી સંસારનાં મૂલ કારણ ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણુ શરીરનો ત્યાગ કરી, સમશ્રેણિએ એક સમયે લોકને અંતે ભાય છે. ૫૮.

નોર્ધ્વમુપગ્રહવિરહાદધોપિ વા નૈવ ગૌરવાભાવાત્ ॥

યોગપ્રયોગત્રિગમાત્ ન તિર્યગપિ તસ્ય ગતિરસ્તિ ॥ ૫૯ ॥

તે યોગીના આત્માઓ લોકથી આગળ ઉંચા (અલોકમાં) જતા નથી, કેમકે ચાલવામાં સહાય આપનાર ધર્માસ્તિકાય આગળ નથી. નિચા પણ જતા નથી, કેમકે તેમનામાં ગૌરવ (વજન-ભાર) રહ્યો નથી. તેમ તિર્છિ પણ તેમની ગતિ નથી, કેમકે તેમને પ્રેરનાર મનાદિકના યોગનો અભાવ થયેલો છે. ૫૯.

લાઘવયોગાદ્ધૂમવદલાબુફલવચ્ચ સંગવિરહેણ ॥

વંધનવિરહાદેરંદવચ્ચ સિદ્ધસ્ય ગતિરૂર્ધ્વે ॥ ૬૦ ॥

લઘુપણનાં કારણથી ધૂમની માફક, સંગના વિરહથી તુંળીના ફલની માફક, અને વંધનના અભાવથી એરંડના ફલની માફક, સિદ્ધોની ગતિ (સ્વાભાવિક) ઉર્ધ્વ છે. ૬૦.

સમાધિ.

મોક્ષમાં ગયેલા યોગી.

સાદિકમનંતમનુપમમવ્યાવાર્ધં સ્વભાવજં સૌર્ય્યં ॥

પ્રાપ્તઃ સ કેવલજ્ઞાનદર્શનો મોદતે મુક્તઃ ॥ ૬૧ ॥

કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શનવાન યોગી, સર્વ કર્મોથી મુક્ત થઈ, સાદિ અનંત, અનુપમ, અવ્યાબાધ અને સ્વભાવથી પેદા થયેલ આત્મિક મુખને પામી (જ્ઞાનાનંદમાં) મગ્ન રહે છે. ૬૧.

વિવેચન:—આ શ્લોકમાં સર્વ કર્મોના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલી સ્થિતિને સમાધિ કહેવામાં આવે છે. આ સમાધિ પરિપૂર્ણ છે. તેમાંથી પાછા હઠવાપણું છેજ નહિ. જે આત્મસ્થિતિ પમાયેલી છે તે સાદિ અનંત છે. તે સ્થિતિ પામ્યાની આદિ છે પણ અંત નથી. અંત ત્યારે કહી શકાય કે તે સ્થિતિમાંથી નીચા પડવાપણું હોય. એટલે આ સ્થિતિ સાદિ અનંત છે. તેમજ અનુપમ છે. એટલે આ સ્થિતિને કોઈ પણ ઉપમા આપી શકાતી નથી. ઉપમા ન આપવાનું કારણ, તેવી સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો દુનિયામાં અભાવ છે. દુનિયામાં જે જે સ્થિતિઓનો અનુભવ આ દેહદ્વારા થાય છે તે સર્વ સ્થિતિઓ

વિયોગશીળ છે. દેહ પોતે પણ વિશરણુ સ્વભાવવાળો છે. એટલે તેનાથી ઉત્પન્ન થતાં સુખોને સુખની ઉપમા કેમ આપી શકાય ?

વળી આ સુખ કેવળ આત્મસ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલું અને શરીરના પણ સંગવિનાનું હોવાથી, દુનિયાના દેહધારી આત્માઓના કોઈ પણ ભાવના સુખની ઉપમાથી અતીત છે.

તે સમાધિસુખ અભ્યાષાથ્ર એટલે કોઈ પણ પ્રકારની કાચિક કે માનસિક પીડા વિનાનું છે. જ્યાં શરીર અને મન છે ત્યાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ અનેક પ્રકારની લાગી પડે છે. તેમ આ સુક્રાત્માને શરીરરહિત સર્વ ઉપાધિનો અભાવ હોવાથી તેવી કોઈ પણ પ્રકારની વ્યાષાધા છેજ નહિ. ત્યારે કેવળ આત્મસ્વભાવનુંજ સુખ હોવાથી તે પરમ સુખ છે. તે સુખમાં આ તે આત્મસ્વભાવમાં સુક્રાત્મા મગ્ન રહે છે; તે પરિપૂર્ણ સમાધિ છે.

આ દેહમાં રહી અનેક પ્રકારની સમાધિઓ થઈ શકે છે, તેવું અન્ય દર્શનકારો કહે છે. તે સર્વ સમાધિઓનો સમાવેશ ધ્યાનમાંજ થઈ શકે છે. જીનેશ્વરોએ ખતાવેલ ધ્યાન, અને અન્ય દર્શનકારોએ ખતાવેલી સમાધિને સુક્રાખલો જે આપસમાં કરવામાં આવે તો આ વાતની ખાત્રી અભ્યાસીઓને સહજ થઈ શકશે. આ પ્રમાણે યોગનાં સર્વ અંગોની આંહી સમાપ્ત થાય છે.

॥ इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशर-
विजयगणिकृत बालावबोधे एकादशः प्रकाशः ॥

ૐ

॥ द्वादशः प्रकाशः प्रारभ्यते ॥

આચાર્યશ્રીનો સ્વાનુભવ.

श्रुतसिंघोर्गुरुमुखतो यदधिगतं तदिह दर्शितं सम्यक् ॥

अनुभवसिद्धमिदानीं प्रकाश्यते तत्त्वमिदममलं ॥ ? ॥

સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્રથી અને ગુરુસુખથી યોગ સંખથી જે કાંઈ મેં જાણ્યું હતું તે, આંહી પૂર્વના અગીયાર પ્રકાશોમાં સારી રીતે

દેખાડ્યું. હવે મને પોતાને યોગ સંબંધી જે કાંઈ અનુભવ સિદ્ધ થયું છે તે, આ નિર્મળ તત્ત્વને પ્રકાશિત કરું છું. ૧.

(યોગનો સર્વ આધાર મન ઉપર છે. મનની અવસ્થાઓ જાણ્યા સિવાય અને તેને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં મૂક્યા સિવાય, યોગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, માટે આચાર્યશ્રી પ્રથમ મનની સ્થિતિના ભેદો બતાવે છે.)

મનના ભેદો.

इह विक्षिप्तं यातायातं श्लिष्टं तथा सुલીनं च ॥

चेतश्चतुःप्रकारं तज्ज्ञचमत्कारकारि भवेत् ॥ २ ॥

વિક્ષિપ્ત ૧, યાતાયાત ૨, શ્લિષ્ટ ૩, અને સુલીન ૪, એમ ચાર પ્રકારવાળું ચિત્ત, તેના જાણકાર માનવો ને તે અમત્કાર કરવાવાળું થાય છે. ૨.

મનનાં લક્ષણો.

विक्षिप्तं चलमिष्टं यातायातं च किमपि सानंदं ॥

प्रथमाभ्यासे द्वयमपि विकल्पविषयग्रहं तत्स्यात् ॥ ३ ॥

વિક્ષિપ્ત મનને અપહતા ઈષ્ટ છે અને યાતાયાત મન કાંઈક પણ આનંદવાળું છે. પ્રથમ અભ્યાસમાં આ બેઉ જાતનાં મનો હોય છે અને તેમનો વિષય વિકલ્પને ગ્રહણ કરવાનો છે. ૩.

વિવેચન.—પ્રથમ અભ્યાસી જ્યારે અભ્યાસ શરૂ કરે છે ત્યારે મનમાં અનેક જાતના વિદ્યેષો આવ્યા કરે છે. મન ઠસ્તું નથી અને અપહતા કર્યાજ કરે છે. પણ આથી અભ્યાસીએ કાંઈ નાસીપાસ થવાતું નથી. એક હરિષુ જ્યારે પાસમાં સપડાય છે ત્યારે તે એટલી બધી છૂટવા માટે દોડાદોડ કરી મૂકે છે કે હાલ ઉપરાંત, જાણે છૂટ્યું કે છૂટ્યે. આ હરિષુની દોડધામ જોઈ પાસવાળો નીરાશ થઈ પાસ મૂકી દે તો અવશ્ય તે છૂટી જાય. પણ જો મજબુતાઈ કરી, તેને દોડાદોડ કરવા આપે તો તે થાકી થાકીને દોડવાની ક્રિયા મૂકી દઈ

સ્વાધીન થઈ જશે. તેવીજ રીતે પ્રથમ અભ્યાસી, મનની આવી ચ પળતા અને વિક્ષેપતા ભેદ નિરાશ થઈ બંધ અને પોતાનો અભ્યાસ મૂકી દે તો મન છૂટી જશે. પછી કદી સ્વાધીન ન થશે. પણ હિમ્મત રાખીને પોતાનો અભ્યાસ આગળ વધારશે તો ઘણી ચપળતા અને વિક્ષેપતાવાળું પણ મન શાંત થઈ સ્વાધીન થઈ રહેશે. પહેલી વિક્ષિપ્ત દશા ઓળંગ્યા પછી બીજી ચાતાચાત દશા મનની છે. ચાતાચાત એટલે જલું અને આવડું. જરા વાર મન સ્થિર રહે, વળી આદ્યું બંધ, અર્થાત્ વિકલ્પ આવી બંધ. વળી સમજાવી યા ઉપ-યોગથી સ્થિર કર્યું, વળી આદ્યું બંધ, આ ચાતાચાત અવસ્થા છે. પહેલી કરતાં બીજી દશા શ્રેષ્ઠ છે અને તેમાં કાંઈક પણ આનં-દનો લેશ રહેલો છે, કારણ કે જેટલીવાર સ્થિર હોય તેટલીવાર તો આનંદ લોગવે છે.

શ્લિષ્ટં સ્થિરરસાનંદં સુલીનમતિનિશ્ચલં પરાનંદમ્ ॥

તન્માત્રકવિષયગ્રહમુભયમપિ બુધૈસ્તદાન્નાતમ્ ॥ ૪ ॥

શ્લિષ્ટ નામની મનની ત્રીજી અવસ્થા, સ્થિરતા અને આ-નંદવાળી છે. તથા સુલિન નામની ચોથી અવસ્થા, નિશ્ચલ અને પરમાનંદવાળી છે. જેવાં નામ છે તેવાજ તેના ગુણો છે અને તેજ તે બેઉ મનોને ગ્રહણ કરવાનો વિષય છે એમ જ્ઞાની પુરૂષોએ કહ્યું છે. ૪.

વિવેચન:—જેટલી મનની સ્થિરતા તેટલો આનંદ. ત્રીજી મનની અવસ્થામાં સ્થિરતા બીજી કરતાં વિશેષ હોવાથી આનંદ પણ વિશેષ હોય છે. તેથી પણ અધિક સ્થિરતા ચોથી અવસ્થામાં છે. તેમાં મન નિશ્ચલ થાય છે, અને તેથી ત્યાં આનંદ પણ અલૌકિક થાય છે. તે મનનો વિષય આનંદ અને પરમાનંદ છે.

एवं क्रमशो ऽभ्यासावेशाद्ધ्यानं भजेन्निरालंबम् ॥

સમરસમાર્વં યાતઃ પરમાનંદં તતોનુભવેત્ ॥ ૫ ॥

આ પ્રમાણે મનને ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત કરવાના ક્રમે, અભ્યાસની પ્રબળતાથી નિરાલંબન ધ્યાન કરે તેથી સમરસભાવ (પરમાત્માની સાથે અને અલિનનપણે લય પામવું તે) ને પાસી, પછી પરમા-નંદપણું અનુભવે. ૫.

પરમાનંદપ્રાપ્તિનો ક્રમ.

વાહ્યાત્માનમપાસ્ય પ્રસક્તિમાજાંતરાત્મના યોગી ॥

સતતં પરમાત્માનં વિચિંતયેત્તન્મયત્વાય ॥ ૬ ॥

આત્મસુખના પ્રેમી યોગીએ અંતરાત્માવડે, બાહ્યાત્મભાવને દૂર કરી, તન્મય થવા માટે નિરંતર પરમાત્મ ભાવનું ચિંતન કરવું. ૬.

બહિરાત્મભાવાદિનું સ્વરૂપ.

આત્મધિયા સમુપાત્તઃ કાયાદિઃ કીર્ત્યંતે ઝ્ર વહિરાત્મા ॥

કાયાદેઃ સમધિષ્ઠાયકો ભવત્યંતરાત્મા તુ ॥ ૭ ॥

શરીરાદિકને આત્મબુદ્ધિએ ગ્રહણ કરનારને આંહિ બહિરાત્મા કહીએ છીએ. શરીરાદિકને અધિષ્ઠાતા તે અંતરાત્મા કહેવાય છે.

વિવેચનઃ—શરીર તે હું છું. તેમ માનનાર, આદિ શબ્દથી ધન, સ્વજન, કુટુંબ, સ્ત્રી, પુત્રાદિ તે પોતાનાં માનનાર અને તેના સંયોગ વિયોગથી સુખી દુઃખી થનાર, એ બહિરાત્મભાવ કહેવાય છે. અને શરીરનો હું અધિષ્ઠાતા છું, શરીરમાં હું રહેનાર છું, શરીર માફ રહેવાનું ઘર છે, અથવા શરીરનો હું દષ્ટા છું, આદિ શબ્દથી ધન, સ્વજન, કુટુંબ, સ્ત્રી પુત્રાદિ એ સંયોગીક છે તથા પર છે. શુભાશુભ કર્મવિપાકજન્ય આ સંયોગ વિયોગો છે. એમ બાહ્ય સંયોગ વિયોગમાં હર્ષ શોક ન કરતાં દષ્ટા તરીકે રહ્યા કરે, તે અંતરાત્મા કહેવાય છે.

પરમાત્મસ્વરૂપ.

ચિદ્ગુણાનંદમયો નિઃશેષોપાધિવર્જિતઃ શુદ્ધઃ ॥

અત્યક્ષોઽનંતગુણઃ પરમાત્મા કીર્તિતસ્તજ્ઞૈઃ ॥ ૮ ॥

જ્ઞાન સ્વરૂપ, આનંદમય, સમગ્ર ઉપાધિ વર્જિત, શુદ્ધ, ઇન્દ્રિય અગોચર અને અનંત ગુણવાન તેના બાહ્યકાર જ્ઞાનીઓએ પરમાત્માને ૮. ૮.

પૃથગાત્માનં કાયાત્પૃથક્ ચ વિદ્યાત્સદાત્મનઃ કાર્યં ॥

ઉભયોર્ભેદજ્ઞાતાત્મનિશ્ચયે ન સ્વલેદ્ યોગી ॥ ૯ ॥

આત્માને શરીરથી બૂદો બહુવો અને શરીરને આત્માથી બૂદું બહુવું. આમ આત્મા અને દેહના ભેદને બહુનાર યોગી, આત્મ-નિશ્ચય કરવામાં (આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવામાં) સખલના પામતો નથી. ૯.

અંતઃપિહિતજ્યોતિઃ સંતુષ્યત્યાત્મનોઽન્યતો મૂઢઃ ॥

તુષ્યત્યાત્મન્યેવ હિ વહિર્નિર્વૃત્તભ્રમો યોગી ॥ ૧૦ ॥

જેની આત્મભયોતિ કમોંની અંદર દખાઈ ગઈ છે, તેવા મૂઢ જીવો, આત્માની ખીજ બાજુ (અર્થાત્) પુહ્ગલમાં સંતોષ પામે છે. ત્યારે બહિરભાવમાં સુખની ભ્રાંતિની નિવૃત્તિ પામેલા યોગીઓ આત્માને વિષેજ સંતોષ પામે છે. ૧૦.

પુંસામયત્નલભ્યં જ્ઞાનવતામવ્યયં પદં નૂનં ॥

યદ્યાત્મન્યાત્મજ્ઞાનમાત્રમેતે સમીહંતે ॥ ૧૧ ॥

જે આત્માને વિષે, માત્ર આત્મજ્ઞાનનેજ (સાધકો) ઇચ્છતા હોય-સખતા હોય, (ખીજ કોઈ પણ ભાવના-પદાર્થના સંબંધમાં પ્રવૃત્તિ કે વિચાર ન કરતા હોય) તો, હું નિશ્ચે કરીને કહું છું કે, જ્ઞાની પુરૂષોને (બાહ્ય) પ્રયત્ન સિવાય મોક્ષપદ મળી શકે. ૧૧.

શ્રયતે સુવર્ણમાવં સિદ્ધરસસ્ય સ્પર્શતો યથા લોહં ॥

આત્મધ્યાનાદાત્મા પરમાત્મત્વં તથાપ્નોતિ ॥ ૧૨ ॥

જેમ સિદ્ધરસના સ્પર્શ થવાથી લોહું સુવર્ણ ભાવને પામે છે, તેમ આત્મધ્યાનથી આત્મા પરમાત્માપણાને પામે છે. ૧૨.

જન્માંતરસંસ્કારાત્સ્વયમેવ કિલ પ્રકાશતે તત્ત્વં ॥

સુસૌત્થિતસ્ય પૂર્વં પ્રત્યયવન્નિરુપદેશમપિ ॥ ૧૩ ॥

જેમ નિદ્રામાંથી ઉઠેલા માણસને પૂર્વે (સુતાં પહેલાં) અનુભવેલાં કાર્યો, ઉપદેશ વિના (કોઈના કહ્યા સિવાય) પણ યાદ આવે છે, તેમ જન્માંતરના સંસ્કારવાળા યોગીને કોઈના ઉપદેશ સિવાય પોતાની મેળેજ નિશ્ચે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રકાશિત થાય છે. ૧૩.

અથવા ગુરુપ્રસાદાદિહૈવ તત્ત્વં સમુન્મિષતિ નૂનં ॥

ગુરુચરણોપાસ્તિકૃતઃ પ્રશમજુષઃ શુદ્ધચિત્તસ્ય ॥ ૧૪ ॥

અથવા જન્માંતરના સંસ્કાર સિવાય પણ, ગુરૂના ચરણની સેવા કરવાવાળા, શાંત રસ સેવનારા,—અને શુદ્ધ મનવાળા યોગીને, ગુરૂના પ્રસાદથી આજી ભવમાં નિશ્ચે કરી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૪.

તત્ર પ્રથમે તત્ત્વજ્ઞાને સંવાદકો ગુરુર્ભવતિ ॥

દર્શયિતા ત્વપરસ્મિન્ ગુરુમેવ સદા ભજેત્તસ્માત્ ॥ ૧૫ ॥

પૂર્વ જન્મમાં પ્રથમ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં ઉપદેશદાતા ગુરૂ હોય છે અને ઊભા ભવોમાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન દેખાડનાર ગુરૂ છે. આ કારણથી તત્ત્વજ્ઞાન માટે ગુરૂનીજ નિરંતર સેવા કરવી. ૧૫.

યદ્વત્સહસ્રકિરણઃ પ્રકાશકો નિચિતતિમિરમગ્નસ્ય ॥

તદ્વદ્ ગુરુરત્ર ભવેદજ્ઞાનધ્વાંતપતિતસ્ય ॥ ૧૬ ॥

જેમ નિખિડ અંધકારમાં પડેલાં પદ્મથોનો પ્રકાશક સૂર્ય છે તેમ, અજ્ઞાનરૂપ અંધકારમાં પડેલા જીવોને આ ભવમાં તત્ત્વોપદેશરૂપ સૂર્યવડે કરી જ્ઞાનમાર્ગ દેખાડનાર ગુરૂ છે. ૧૬.

પ્રાણાયામપ્રમૃતિહ્રેણપરિત્યાગતસ્તતો યોગી ॥

હૃપદેશં પ્રાપ્ય ગુરોરાત્માભ્યાસે રતિં કુર્યાત્ ॥ ૧૭ ॥

માટે પ્રાણુચામાદિ કલેશનો ત્યાગ કરી, ગુરૂનો ઉપદેશ યાત્રી યોગીએ, આત્મઅભ્યાસમાં પ્રીતિ કરવી. ૧૭.

વચનમનઃકાયાનાં ક્ષોભં યત્નેન વર્જયેચ્છાંતં ॥

રસમાંદમિવાસ્ત્માનં મુનિશ્ચલં ધારયેન્નિત્યં ॥ ૧૮ ॥

યોગીએ મન, વચન અને કાયાની અચળતાનો ઘણા પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવો અને રસના ભરેલા વાસણની માફક, આત્માને શાંત, તથા નિશ્ચળ ઘણો વખત ધારી રાખવો. ૧૮.

વિવેચનઃ—રસના વાસણની માફક વાસણમાં રહેલા રસની માફક આત્માને નિશ્ચલ ધારી રાખવો. રસને નિશ્ચલ ધારી રાખવા માટે તે રસના આધારભૂત વાસણને સ્થિર રાખવું જીવે. વાસણમાં—આ-

ધારમાં જેટલી અસ્થિરતા, તેટલી અસ્થિરતાની અસર આધેય ઉપર થાય છે. આજ ઉતુથી આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું છે કે મન, વચન, શરીરને જરા પણ શોભ ન થાય એ માટે બહુજ પ્રયત્ન કરવો. કેમકે મન, વચન, અને શરીર, આધારરૂપ છે અને આત્મા તેમાં આધેયરૂપે રહેલો છે. આધારની વિકળતા યા અસ્થિરતાની અસર આધેય ઉપર થાય છે. આ અસ્થિરતા એકાગ્રતા કર્યાં સિવાય બંધ થઈ શકતી નથી. અને એકાગ્રતા કરવામાં પણ કમસર અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. એકાગ્રતા થતાં આગળ કહેવામાં આવશે તેવી લય અને તત્ત્વ જ્ઞાનની સ્થિતિ પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. માટે આત્માને નિશ્ચલ ધારી રાખવો અને મન, વચન, અને શરીરમાં શોભ ન થાય તે માટે એકાગ્રતા અવસ્થા કરવી જોઈએ.

એકાગ્રતા.

મનની વારંવાર પરાવર્તન પામતી સ્થિતિને શાંત કરવી અને મનને કોઈ એકજ આકૃતિ કે વિચાર ઉપર દૃઢતાથી જોડી રાખવું તેને એકાગ્રતા કહે છે.

પ્રથમ અભ્યાસીઓને શરૂઆતમાં એકાગ્રતા કરવામાં જેટલી મહેનત પડે છે, તેટલી મહેનત બીજી કોઈ પણ જાતની ક્રિયામાં પડતી નથી. આ ક્રિયા ઘણી મહેનત આપનાર અને દુઃખરૂપ લાગે છે, પરંતુ આત્મવિશુદ્ધિ માટે એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કર્યાં વિના બીજા કોઈ ઉપાયજ નથી. તે સિવાય આગળ વધી શકાયજ નહિ. માટે પ્રબળ પ્રયત્ને પણ એકાગ્રતા સિદ્ધ કરવીજ જોઈએ.

એકાગ્રતા કરવાની રીતિ—અને ઉપયોગી સૂચના.

મનની અંદર ઉત્પન્ન થતા વિકલ્પોની અવગણના કરવી. તેમ તેના મનથી કાંઈ ઉત્તર વાળવો નહિ. આ બે વાતો યુદ્ધિ તીક્ષ્ણ કરી વારંવાર સ્મરણમાં રાખવી. અભ્યાસ ચાલતી વખતે તે એક ઘણુ પણ ભૂલવું ન જોઈએ.

અથવા ગુરુપ્રસાદાદિહૈવ તત્ત્વં સમુન્મિપતિ નૂનં ॥

ગુરુચરણોપાસ્તિકૃતઃ પ્રશ્નમણુષઃ શુદ્ધચિત્તસ્ય ॥ ૧૪ ॥

અથવા જન્માંતરના સંસ્કાર સિવાય પણ, શુદ્ધના ચરણની સેવા કરવાવાળા, શાંત રસ એવનારા,—અને શુદ્ધ મનવાળા યોગીને, શુદ્ધના પ્રસાદથી આજ ભવમાં નિશ્ચે કરી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૪.

તત્ર પ્રથમે તત્ત્વજ્ઞાને સંવાદકો ગુરુર્ભવતિ ॥

દર્શયિતા ત્વપરસ્મિન્ ગુરુમેવ સદા મજેત્તસ્માત્ ॥ ૧૫ ॥

પૂર્વ જન્મમાં પ્રથમ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં ઉપદેશદાતા શુદ્ધ હોય છે અને બીજા ભવોમાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન દેખાડનાર શુદ્ધ છે. આ કારણથી તત્ત્વજ્ઞાન માટે શુદ્ધની જ નિરંતર સેવા કરવી. ૧૫.

યદ્વત્સહસ્રકિરણઃ પ્રકાશકો નિચિતતિમિરમગ્રસ્ય ॥

તદ્વદ્ ગુરુરત્ર ભવેદજ્ઞાનધ્વાંતપતિતસ્ય ॥ ૧૬ ॥

જેમ નિમિત્ત અધિકારમાં પડેલાં પદાર્થોનો પ્રકાશક સૂર્ય છે તેમ, અજ્ઞાનરૂપ અધિકારમાં પડેલા ભવોને આ ભવમાં તત્ત્વોપદેશરૂપ સૂર્યપડે કરી જ્ઞાનમાર્ગ દેખાડનાર શુદ્ધ છે. ૧૬.

પ્રાણાયામપ્રમૃતિક્લેશપરિત્યાગતસ્તતો યોગી ॥

ઉપદેશં પ્રાપ્ય ગુરોરાત્માભ્યાસે રતિં કુર્યાત્ ॥ ૧૭ ॥

માટે પ્રાણાયામાદિ કલેશનો ત્યાગ કરી, શુદ્ધનો ઉપદેશ યાત્રી યોગીએ, આત્મઅભ્યાસમાં પ્રીતિ કરવી. ૧૭.

વચનમનઃકાયાનાં સૌમં યત્નેન વર્ણયેચ્છાંતં ॥

રસમાંદમિવાસ્ત્માનં સુનિશ્ચલં ધારયેન્નિત્યં ॥ ૧૮ ॥

યોગીએ મન, વચન અને કાયાની અચળતાનો ઘણા પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવો અને રસના ભરેલા વાસણની માફક, આત્માને શાંત, તથા નિશ્ચળ ઘણા વખત ધારી રાખવો. ૧૮.

વિવેચનઃ—રસના વાસણની માફક વાસણમાં રહેલા રસની માફક આત્માને નિશ્ચલ ધારી રાખવો. રસને નિશ્ચલ ધારી રાખવા માટે તે રસના આધારભૂત વાસણને સ્થિર રાખવું જ જોઈએ. વાસણમાં—આ-

ધારમાં જેટલી અસ્થિરતા, તેટલી અસ્થિરતાની અસર આધેય ઉપર થાય છે. આજ ઉતુથી આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું છે કે મન, વચન, શરીરને જરા પણ હોલ ન થાય એ માટે ખુદુજ પ્રયત્ન કરવો. કેમકે મન, વચન, અને શરીર, આધારરૂપ છે અને આત્મા તેમાં આધેય-રૂપે રહેલો છે. આધારની વિકળતા યા અસ્થિરતાની અસર આધેય ઉપર થાય છે. આ અસ્થિરતા એકાગ્રતા કર્યાં સિવાય ણંધ થઈ શકતી નથી. અને એકાગ્રતા કરવામાં પણ કમસર અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. એકાગ્રતા થતાં આગળ કહેવામાં આવશે તેવી લય અને તત્ત્વ જ્ઞાનની સ્થિતિ પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. માટે આત્માને નિશ્ચલ ધારી રાખવો અને મન, વચન, અને શરીરમાં હોલ ન થાય તે માટે એકાગ્રતા અવશ્ય કરવી જોઈએ.

એકાગ્રતા.

મનની વારંવાર પરાવર્તન પામતી સ્થિતિને શાંત કરવી અને મનને કોઈ એકજ આકૃતિ કે વિચાર ઉપર દૃઢતાથી જોડી રાખવું તેને એકાગ્રતા કહે છે.

પ્રથમ અભ્યાસીઓને શરૂઆતમાં એકાગ્રતા કરવામાં જેટલી મહેનત પડે છે, તેટલી મહેનત ખીજી કોઈ પણ જાતની ક્રિયામાં પડતી નથી. આ ક્રિયા ઘણી મહેનત આપનાર અને દુઃખરૂપ લાગે છે, પરંતુ આત્મવિશુદ્ધિ માટે એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કર્યાં વિના ખીજે કોઈ ઉપાયજ નથી. તે સિવાય આગળ વધી શકાયજ નહિ. માટે પ્રખળ પ્રયત્ને પણ એકાગ્રતા સિદ્ધ કરવીજ જોઈએ.

એકાગ્રતા કરવાની રીતિ—અને ઉપયોગી સૂચના.

મનની અંદર ઉત્પન્ન થતા વિકલ્પોની અવગણના કરવી. તેમ તેનો મનથી કાંઈ ઉત્તર વાળવો નહિ. આ જે વાતો યુદ્ધિ તીક્ષ્ણ કરી વારંવાર સ્મરણમાં રાખવી. અભ્યાસ ચાલતી વખતે તો એક ક્ષણ પણ ભૂલવું ન જોઈએ.

ન્યારે કોઈ પણ ઉત્તર વાળવામાં નથી આવતો અને અભ્યાસ દૃઢ થાય છે, ત્યારે વિચારની પ્રત્યુત્તર વાળવાની વૃત્તિઓ શાંત થાય છે. એકાગ્રતામાં પૂર્ણ શાસ્ત્ર અવસ્થાની જરૂર છે. અર્થાત્ વિકલ્પો ઉત્પન્ન ન થવા દેવા, તેમ તેને હડસેલવાનો પ્રયત્ન પણ ન કરવો, (અર્થાત્ સ્થિર શાંતતા રાખવી). તે શાંતતા એટલી પ્રખળ થવી જોઈએ કે બાહ્યના કોઈ પણ નિમિત્તથી ચાલતા વિષય સિવાય મનનું પરિણામાંતર યા વિષયાંતર નજ થવું જોઈએ, તેમ અમુક વિકલ્પને રોકવો છે તેવું પરિણમન પણ ન થવું જોઈએ.

એકાગ્રતામાં ધ્યેયની એક આકૃતિ ઉપરજ કે એક વિચાર ઉપરજ મન સ્થિર થાય છે.

વસ્તુગતે તપાસતાં એકાગ્રતામાં મનની પ્રવૃત્તિ શાંત થતી નથી, પણ પોતાની સમગ્ર શક્તિ એકજ માર્ગે વહન કરાવાય છે.

નદીના અનેક જુદા જુદા વહન થતા પ્રવાહો, પ્રવાહના મૂળ બળને જુદા જુદા ભાગમાં વહેંચી નાખે છે, અને તેથી પ્રવાહના મૂળ બળના જોસથી જે પ્રખળ કાર્ય થાય છે, તે પ્રવાહની જુદા જુદા ભાગમાં વહેંચાઈ ગયેલી શક્તિથી થતું નથી. તેમજ એકાગ્રતાથી એકજ પ્રવાહે વહન થતું અને તેથી મજબુત થયેલું પ્રખળ મન, જે થોડા વખતમાં કાર્ય કરી શકશે, તે અસ્તવ્યસ્ત જુદા જુદા વહન થતા મનના પ્રવાહો કામ નહિજ કરી શકે. આ માટેજ એકાગ્રતાના મહાન્ ઉપયોગીપણા વિષે દરેક મહા પુરૂષોએ વિશેષ આગ્રહ કર્યો છે.

આ પ્રમાણે કોઈ એક પદાર્થ ઉપર એકાગ્રતા કરવામાં મન પૂર્ણ ક્ષેત્રે મેળવે છે અર્થાત્ મુહૂર્ત પર્યંત પૂર્ણ એકાગ્રતામાં મન રહી શકે ત્યાર પછી તે પદાર્થના વિચારને મૂકી દેવો, અને કોઈ પણ પદાર્થના ચિંતન તરફ મનને પ્રેર્યા વિના ધારી રાખવું. આ અવસ્થામાં મન કોઈ પણ આકારપણે પરિણમેલું હોતું નથી. પણ તરંગ વિનાના સરોવરની માફક શાંત અવસ્થામાં રહે છે. આ અવસ્થા સ્વલ્પ કાળથી વધારે વખત રહેતી નથી. આ અવસરે મન શાંત થાય છે. અર્થાત્ મનપણે પરિણમેલ આત્મા મનથી છુટો પડી પોતાપણે (સ્વપણે) સ્વસ્વરૂપે રહે છે.

આ સ્વલ્પ વખતની પણ ઉત્તમ અવસ્થાને લાય અવસ્થા કહેવામાં આવે છે. આ લાય અવસ્થામાં વધારે વખત સ્થિતિ થતાં તત્ત્વજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. આ બાબત આજ પ્રકાશમાં ગુરુવર્યશ્રી હેમચંદ્રસૂરિ કહે છે કે—

યાવત્ પ્રયત્નલેશો યાવત્સંકલ્પકલ્પના કાપિ ।

તાવન્ન લયસ્ય પ્રાપ્તિસ્તત્ત્વસ્ય કા તુ કથા ॥

આ પ્રમાણે એકાગ્રતાનું અંતિમ ફળ બતાવી, કેવી રીતે એકાગ્રતા કરવી તે વાત સહેલાઈથી સમજી શકાય, તે માટે આજ વાત ફરી જરા વિસ્તારથી કહેવામાં આવી છે.

આકૃતિ ઉપર એકાગ્રતા.

કોઈ પણ પૂજ્ય પુરૂષ ઉપર ભક્તિવાળા માણસો ઘણી સહેલાઈથી એકાગ્રતા કરી શકે છે. ધારો કે તમારી ખરી ભક્તિની લાગણી ભગવાન મહાવીર દેવ ઉપર છે. તેઓ તેમની છંદસ્થાવસ્થામાં રાજગૃહીની પાસે આવેલા વૈભારગિરિના પહાડની એક ગીચ ઝાડીવાળા પ્રદેશમાં આત્મધ્યાનમાં નિમગ્ન થઈ ઉભેલા છે. આ સ્થળે વૈભારગિરિ, ગીચ ઝાડી, સરિતાના પ્રવાહોનો ધોધ, અને તેમની આબુબાબુનો હરીયાળો, શાંત, અને રમણીય પ્રદેશ આ સર્વ તમારા માનસિક વિચારોથી કલ્પો. આ કલ્પના મનને શરૂઆતમાં ખુશી રાખનાર છે, પછી મહાવીર પ્રભુની પગથી તે મસ્તક પર્યંત સર્વ આકૃતિ એક ચિતારો જેમ ચિતરતો હોય તેમ હળવે હળવે તે આકૃતિનું ચિત્ર તમારા હૃદયપટ પર ચિતરો, આલેખો, અનુભવો. આ આકૃતિને સ્પષ્ટપણે તમે દેખતા હો તેટલી પ્રબળ કલ્પનાથી મનમાં આલેખી, તેના ઉપર તમારા મનને સ્થિર કરી રાખો. સુદૂર્ત પર્યંત તે ઉપર સ્થિર થતાં ખરેખર એકાગ્રતા થશે.

આ પૂજ્ય મહાત્માના શરીરને તમોએ નહિં દેખેછું હોય અને તેથી તમે તેને કલ્પી ન શકતા હો તો, તેમની પ્રતિમાજી મૂર્તિ ઉપર એકાગ્રતા કરો.

આતો એકજ દૃષ્ટાંત છે, આજ રીતિદ્વારા તેમના સમવસરણનો ચિતાર ખડો કરી તે ઉપર એકાગ્રતા કરો. તેમને થયેલા ઉપસર્ગ અને તે વખતની સ્થિતિ યાદ કરી તેમના શરીર ઉપર એકાગ્રતા કરો, આજ પ્રમાણે ચોવીશે તીર્થકરો અને તમારા પરમ ઉપગારી કોઈ પણ યોગી-મહાત્મા હોય તો તેમના શરીર ઉપર પણ એકાગ્રતા કરો, ગમે તેવાં ઉત્તમ અવલંબનો લઈને એકાગ્રતા કરવી, એમાં કોઈ આગ્રહ કે વાદવિવાદ કરવાનું છેજ નહિ.

સદ્ગુણ ઉપર એકાગ્રતા.

સદ્ગુણ ઉપર પણ એકાગ્રતા થઈ શકે છે. કોઈ એક સદ્ગુણ લઈ તે ઉપર એકાગ્રતા કરવી. ગુણની પ્રીતિ દ્વારા તેનું મન ભગત થઈ તહાકાર થશે. ઉંચામાં ઉંચો સદ્ગુણ પોતે કદ્દપી શકાય તેવો કદ્દપવો તેની સામાન્ય રીતે અસર મન ઉપર થાય ત્યારે તેના તાત્ત્વિક સ્વરૂપ ઉપર મનને સ્થિર કરવું. છેવટે આ સ ગુણોની એકાગ્રતા સ્વાભાવિક તેના પોતાના ગુણરૂપ થાય છે. અર્થાત્ પોતે તે તે ગુણરૂપ બની રહે છે.

સૂચના.

આ ભક્તિવાળું કે સદ્ગુણવાળું અવલંબન મનમાંથી જતું રહેશે, અથવા મન તેમાંથી નીકળી જશે. એક વાર નહિ પણ વારં-વાર તેમ થશે. તે અવસરે નહિ ગભરાતાં તે અવલંબન વારંવાર પાછું મનમાં ઠસાવવું. ફરી ફરી તે વસ્તુ સાથે જોડી દેવું. આરંભમાં તો વારંવાર મન લક્ષ્યથી ખસી જશે. આ વાત થોડો વખત તો લક્ષમાં પણ નહિ આવે. પછી એકાએક તે વાત પાછી યાદ આવશે કે હું જેના ઉપર એકાગ્રતા કરવા વિચાર કરતો હતો તેને મૂકી કેવળ કોઈ બીજી જુદીજ વસ્તુનો વિચાર કરું છું. આમ વારંવાર થશે પણ ધૈર્યતાથી મનને વારંવાર પાછું તે ધ્યેય-એકાગ્રતા માટેના અવલંબન ઉપર ચોટાડવું. આ ક્રિયા મહેનત આપનાર દુઃખરૂપ લાગશે, પણ તેમ કર્યાં સિવાય છૂટકોજ નથી, કારણકે એકાગ્રતા સિવાય આત્મ-માર્ગમાં આગળ વધાયજ નહિ. આ વાત શરૂઆતમાંજ જણાવી છે.

જ્યારે મન આપણી વિસ્મૃતિને લઈ કોઈ અન્ય વિષય ઉપર ભ્રમણ કરતું હોય ત્યારે તે જે માર્ગે થઈને ગયું હોય અર્થાત્ જે ક્રમે, એક પછી એક વિચાર કરતું આડે રસ્તે ગયું હોય તેજ ઉત્ક્રમે-અર્થાત્ છેવટના વિચારથી પકડી શરૂઆતના વિચાર ઉપર લાવી પાછું ચાલતા અવલંબનમાં ચોટાડવું. આ ક્રિયા ઘણી ઉપયોગી અને મનને યોગ્ય તથા પરિશ્રમ આપનાર છે. આ ક્રિયાથી, વારંવાર ચાલ્યા જતા મનરૂપી અશ્વને કાણુમાં રાખવાની શક્તિમાં વધારો થાય છે.

અનેક વિચારક્રમ.

આ એકાગ્રતાનો અભ્યાસ જેઓને કઠીણ પડે તેઓએ જુદી જુદી જાતના અનેક વિચારો કરવા. આ પણ એકાગ્રતાનું એક સાધન છે, પણ તે એકાગ્રતા નથી; કેમકે જુદા જુદા વિચારો કરવામાં મનને અનેક આકારો ધારણ કરવા પડે છે અર્થાત્ અનેક આકારે પરિણમવું પડે છે, અને તેથી એક આકૃતિ કે એક જાતના વિચાર ઉપર તે સ્થિર રહેતું નથી, યા તે વખતે એક આકૃતિ ઉપર સ્થિર રહેતું નથી. તથાપિ એક આકૃતિ ઉપર મનને ઠરાવવું તે કરતાં આ રસ્તો ઘણો સરળ છે. આ પછીના દુષ્કર કાર્ય એકાગ્રતા ઉપર હળવે હળવે સાધક પહોંચી શકશે, માટે શરૂઆતમાં સાધકોએ આ રસ્તો લેવો.

આ વાત વારંવાર યાદ રાખવી કે એકાગ્રતા અને અનેક વિચાર તે એક નથી. અંતે તો મનને એકજ નિશ્ચિત વસ્તુ ઉપર રાક્ષી તેમાંજ સ્થિર કરી રાખવાનું છે. તેના ઉપર ભમતું નહિ પણ જેમાં તેના અંતર્ગત તત્ત્વને બાહ્યથી ચુસી લેતું હોય કે તદ્દ્રૂપ થતું હોય તેમ કરી દેવું.

વિચાર કરનારને સૂચના.

મનને સુશિક્ષિત કરનારા મનુષ્યોએ મનમાં જે વિચારો આવે તેના સંબંધમાં દૃઢ સાવધાનતા રાખવી જોઈએ.

નિરંતર આવો દૃઢ નિર્ણય કરવો કે “મારે અસદ્ વિચારો ખીલકુલ મનમાં દાખલ થવા દેવા નથીજ.” કદાચ પેસી જાય તો તત્કાળ તેને કાઢી નાંખવા. તેમજ તે ખરાબ વિચારોને સ્થાને તેનાથી વિપરીત અર્થાત્ સારા વિચારોને તરતજ સ્થાપન કરવા.

આ અભ્યાસથી મન એટલું બધું વશ થશે કે થોડા વખત પછી પોતાની મેળેજ સારા વિચારો કરશે, અને અસદ્ વિચારો પોતાની મેળે દૂર થશે. માટે શરૂઆતમાં ઉપર જણાવેલ દૃઢ સંકલ્પ કરવોજ.

આપણા મનમાં આવતા વિચારોની જો આપણે પોતે તપાસ કરીશું તો ખાત્રી થશે કે જે વિચારોને આપણે વારંવાર ઉત્તેજન આપીએ છીએ તેજ પ્રકારના તે વિચારો છે.

પોતાની સામાન્ય પ્રવૃત્તિને અનુકુલ જે વિચારો હોય તેનું મન આકર્ષણ કરે છે. માટેજ આપણે નિર્ણય કરવો જોઈએ કે “આવાજ વિચારો મારે કરવા અને આવા વિચારો નજ કરવા.”

એકાગ્રતાના ભેરથી મન પોતાની મેળે બળવાન થાય છે. તેથી આ વિચાર કરવા અને આ વિચાર ન કરવા; તે કામ તે મન પછી પોતાની મેળે કરી લેશે, પણ એકાગ્રતાની શરૂઆતમાં તો તેને આવી ટેવ પડાવવીજ પડશે.

વળી ખરાબ વિચારો મનમાં આવે ત્યારે તે વિચારોની સાથે પ્રત્યક્ષ યુદ્ધ ન કરવું. જેમકે “તું ચાલ્યો જા, મારે ખપ નથી, શા માટે આવ્યો ? તું પર છે, ત્રિગેરે.” આવા વિચારો કરવા તે યોગ્ય નથી, પણ આ અવસરે તે ખરાબ વિચારોને સારા વિચારો કરવાના રૂપમાં તત્કાળ બદલાવી નાખવા. તેમ કરવાથી ખરાબ વિચારો પોતાની મેળે દૂર થઈ જશે.

કોઈ પણ વિચારોની સાથે ઉત્તર પ્રત્યુત્તરરૂપ યુદ્ધ કરવામાં આપણું બળ આપણે બાહ્ય કાઠીએ છીએ. તેથી તે અનુસાર સામા વિચારો તરફથી પ્રતિક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રકારે આપણને પરિશ્રમ વધારે થાય છે. આનાથી ઉલટીજ રીતે તે વિચારની ભુદ્ધિ દ્વિશા તરફ મનનું પરાવર્તન કરવાથી વિચાર દૃષ્ટિમાંથી તે ખરાબ આકૃતિ વિનાઅત્ને વિલય થઈ જાય છે.

અશુદ્ધ વિચારો સાથે શુદ્ધ કરવામાં પ્રાયઃ મનુષ્યોને અનેક વર્ષો વ્યતીત કરવાં પડે છે. પરંતુ શુદ્ધ વિચારોને મનમાં શાંત પ્રકારે સ્થાપવાથી તેના પ્રતિપક્ષી અશુદ્ધ વિચારોનો અવકાશ રહેતો નથી. તેમજ અશુદ્ધ વિચારોને પ્રત્યુત્તર નહિ આપનાર મન પોતા તરફ આકર્ષાતું જાય છે. તેમ તેમ મનુષ્ય ખરાબ વિચારોને નહિ સ્વીકારવાને યોગ્ય થતો જાય છે.

સારા વિચારો કરવાનો અભ્યાસ રાખવાથી ખરાબ વિચારો ન કરવાની દૃઢતા, અને સારા વિચારોનો સ્વીકાર કરવાની સામર્થ્યતા વાળા આપણે બનીએ છીએ.

અસદ્ વિચારોને સ્થાને સદ્વિચારો આ પ્રમાણે સ્થાપન કરવા. ધારો કે તમને કોઈ મનુષ્યના સંબંધમાં અપ્રિય વિચાર આવ્યો તો તે ઠેકાણે સામા મનુષ્યમાં જે કાંઈ તમારા કરતાં કાંઈજ જુદોજ સદ્ગુણ હોય અથવા તેણે કાંઈ સારું કાર્ય કર્યું હોય તેનો વિચાર કરો, એટલે અપ્રિયતા દૂર થશે. કદાચ તમારું મન ચિંતાથી વ્યથિત હોય તો તે ઠેકાણે તે ચિંતાનું મૂલ કારણ અને તેનાથી જેને ગેર-ફાયદા થયા હોય તેવા મનુષ્યની સ્થિતિ તમારા મન આગળ સ્થાપન કરો. અથવા આવી ચિંતાથી મુક્ત થયેલ મહાવીર્યવાન મહાત્માના વિચારો સ્થાપન કરો; તે ચિંતામાં અવશ્ય ફેરફાર થઈ કાંઈક શાંતિ મળશે.

કદાચ તમને કોઈ શરીરાદિ ઉપર રાગ-રનેહ થતો હોય તો તે વસ્તુની ઉત્પત્તિનું મૂળ અને તેનું અંતિમ પરિણામ આ બે વિચારો તપાસો—તે વિચાર સ્થાપન કરતાં રાગને બદલે વિરાગ થશે.

કદાચ કોઈ અમુક પ્રકારનો ખરાબ વિચાર જોઈ મનમાં પ્રવેશ કરવાનો દુરાગ્રહ કરતો હોય ત્યારે તેનાથી વિપરિત ભાવના દેખાડનાર એક સૂત્ર કે પદ મોઢે કરી રાખવું. અને તે પદ-કે સૂત્રનું વારંવાર મનમાં પુનરાવર્તન કરવું (ગણવું) બોલવું. આમ નિરંતર કરવાથી થોડાજ દિવસો પછી તે ખરાબ વિચારો બંધ પડશે.

અથવા કોઈ મહાત્માની સારામાં સારી સ્થિતિનું ચિત્ર મનમાં ગોઠવી તેમાં લીન રહેવું.

પ્રાતઃકાલમાં નિદ્રાનો ત્યાગ કરો કે તરતજ સારામાં સારા વિચારોથી મનને યુષ્ટ કરો. જે રીતે તમારે વર્તન કરવાનું હોય તેવીજ શિક્ષા આપો. ઉત્તમ શિક્ષાવાળાં પદો કે લજનો ધર્મને ધીમે પકન કરો. પકન કરતી વખતે મનનો તમામ પ્રવાહ પ્રબળતાથી તેમા વહન કરાવો અર્થાત્ વિદ્યેય વિના એકરૂપ તે પદો યોદો. તેનાથી અંતકરણને દઢ વાસિત કરો. અને ત્યાર પછીજ ખીણું કોઈ પણ કામ કરો. આમ કરવાથી દિવસના કોઈ પણ ભાગમાં જ્યારે તમારું મન કોઈ કામમાં નહિ રોકાયેલું હોય ત્યારે તે પદોનું યુન-રાવર્તન તમારું મન કર્યો કરશે. આમ થવાથી તમે શુભ ભાવનાથી દિવસના મોટા ભાગમાં પણ વાસિત થઈ રહેશો.

વિચાર શક્તિ ખીલવવાની ક્રિયા.

વિચાર કરવાની ટેવ ન હોવાથી ઘણાં માણસો તરફથી આવી ફરીયાદ આવે છે કે અમે સારા વિચાર કરવા બેસીએ છીએ પણ કોઈ વિચાર આવતા નથી, અથવા ખરાબ વિચારો વગર તેડયા આવી પહોંચે છે.

તેઓએ સમજવું જોઈએ કે દઢ આગ્રહપૂર્વક નિરંતર અભ્યાસથીજ માત્ર વિચાર શક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે. આ વિચારો પછી સારા હોય કે નહારા હોય; સારા વિચારથી સારા વિચારની અને ખરાબ વિચારથી ખરાબ વિચારની શક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે.

વિચારની અધિકતા ઉપર મનના પ્રવાહની વૃદ્ધિનો આધાર છે અને વિચારના શુભ ઉપર તે શુભની દઢતાનો આધાર રહે છે.

મનને સુધારવાની અને તેને વિકસિત કરવાની જેમની ઇચ્છા હોય તેમણે નિરંતર નિયમિત રીતે મનન કરવાનો અભ્યાસ કરવો અને પોતાની માનસિક શક્તિઓ સુધારવાનો નિશ્ચય લક્ષમાં રાખવો.

આ અભ્યાસ પૂર્ણ ફળદાયક થાય તે માટે પોતાને આધ્યાત્મિક આદિ જે વિષય પ્રિય હોય, એવા કોઈ વિષયના સંબંધમાં કોઈ ઉત્તમ પુસ્ત્ર લખેલું અને જેની અંદર નવીન પ્રબળ વિચારો દાખલ થયા હોય તેવું એક પુસ્તક લેવું. તેમાંથી થોડાં વાક્યો હળવે હળવે

વાંચવાં. પછી વાંચેલ વાક્યો ઉપર દૃઢતાથી, આસક્ત ચિત્તથી વિચાર કરવો. જેટલા વખતમાં તે વાક્યો વાંચ્યાં હોય તેથી બમણા વખત સુધી વિચાર કરવો.

વાંચવાનું કારણ નવા વિચારો મેળવવાનું નથી પણ વિચાર શક્તિ પ્રબળ કરવાનું છે. શરૂઆતમાં અરધી ઘડી વાંચવાનું બસ છે, કારણકે વધારે વખત વાંચવાથી દૃઢતાથી ધ્યાન આપવાનું કાર્ય આરંભમાં જરા વિશેષ પરિશ્રમ આપનાર છે.

કેટલાક મહિના સુધી આવે નિયમિત અભ્યાસ કરનારને માનસિક બલમાં સ્પષ્ટ વધારો થયેલો માલમ પડે છે, અને પ્રથમ કરતાં ઘણી સારી રીત નવીન વિચારો કરી શકે છે.

આ સર્વ વિચારોની ઉત્પત્તિનું મૂલ આપણો આત્મા છે. સત્તામાં રહેલી શક્તિઓ આવા વિચારોદ્વારા બહાર આવે છે.

આટલી વાત યાદ રાખતી કે અનેક વિચારો કરનારમાં પરસ્પર જે વિષમતા કે ન્યૂનાધિકતા હેખાય છે તે સત્તા શક્તિની ન્યૂનતાને લીધે નહિ પણ સાધનની અયોગ્યતાને લીધે થાય છે. માટે પૂર્ણ સાધનો મેળવી પ્રયત્ન કરનાર વિજયી નિવડશેજ.

વળી અભ્યાસીઓએ આ વાત વારંવાર સ્મરણમાં રાખવી કે અવિચ્છિન્ન ઉન્નતિ માટે અભ્યાસની નિયમિતતા જરૂરની છે. એક દિવસનો અભ્યાસ સ્ખલિત થતાં ચાર દિવસના અભ્યાસ જેટલી ખાદ પડે છે. તેટલી હાની પહોંચે છે. વિચારની સ્થિરતા થયા પછી આ નિયમિતતાની એટલી બધી જરૂર રહેતી નથી.

મનની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ-અને તેના નાશનો ઉપાય.

જે માણસો વિચાર શક્તિને ખીલવતા નથી, તેઓના મનમાં ઘણા અસ્તવ્યસ્ત વિચારો હોય છે. કાંઈ પણ ક્ષણ પ્રાપ્તિના આશય વિના વારંવાર જેમ તેમ વિના પ્રયોજને જેવા તેવા વિચારો કર્યા કરે છે. પ્રેર્ય પ્રેરક ભાવની ભિન્નતા તેઓમાં રહેતી નથી. એક જંગલી માણસ કે અજ્ઞાન પશુ આડું અવળું વિના પ્રયોજને જેમ કર્યા કરતું હોય, તેમ તેઓના મનમાં વગર કિસ્મતના વિચારો

આમતેમ ઘુમ્યા કરે છે. તેના પરિણામનું પણ તેને જ્ઞાન નથી. આવી સ્થિતિવાળા મનુષ્યોનાં મન વિકળ કે અસ્તબ્યસ્ત કહેવાય છે. પરિશ્રમ કરતાં પણ, આવી વિકળતાથી મનુષ્યો ઘણાં જીર્ણ થાય છે. પરિશ્રમ અધિક ન હોય તો જેમ યંત્રને હાનિ થતી નથી પણ ઉલટું પ્રબળ રહે છે. તેમ આ વિકળતારૂપ માનસિક ક્રિયાથી માનસિક યંત્રને મોટી હાનિ પહોંચે છે.

આવા મનુષ્યોનાં મનો જલદીથી ક્રોધ, કામાદિથી વિકારી બને છે અને સ્થિર માનસિક વ્યાપાર તેને અશક્ય થઈ પડે છે.

આવી વિકળતાવાળા વિચારોનું કારણ તપાસ કરતાં જણાઈ આવશે કે, તેઓ નાના પ્રકારની ઇચ્છા, તૃષ્ણા, ભય, શોક, કે તેવાજ કોઈ કારણથી પીડાતા હોવા જોઈએ. આવા મનુષ્યોએ આ વિકળતાવાળી સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવા માટે, કર્મના ઉત્તમ નિયમ ઉપર આશ્રય રાખવાનું મનને શિક્ષણ આપવું જોઈએ. તેઓએ આ પ્રમાણે સંતોષ વૃત્તિ હૃદયમાં સ્થાપન કરવી કે, કર્મના નિયમને અનુસરીને સર્વ વૃત્તાંતો બને છે, અકસ્માત્ કાંઈ પણ થતું નથી. જે કાંઈ કર્મ પ્રાપ્ત કરાવે છે, તેજ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. પછી તે ગમે તે રસ્તેથી આવે. આપણા ભાગ્યમાં નથી, કર્મમાં નથી, તેવી હાનિ આપણને કોઈ કરી શકે નહિ. જે દુઃખ કે પીડા પૂર્વ કૃતકર્મથી આપણી સન્મુખ આવે તે સોગવવાને સર્જી થવું. શાંતિથી તેનો સ્વીકાર કરવો. તેને અનુકૂળ થવું. આજ નિયમને આધીન થવાથી તેની તેવી વેદના કે વિકળતા ઘણું અંશે ઝોછી થશે. જે કર્મો આપણને બંધનમાં રાખનાર છે તે કર્મો બળાટકારે તેના નિયમ પ્રમાણે આપણને પ્રવર્તીવે તો, જો કે તેથી આપણને દુઃખ થશે, તોપણ તે દુઃખ સુખના માર્ગરૂપ છે. આપણાં બંધનો ઝોછાં કરનાર છે. છેવટમાં તેથી સુખજ થશે. જન્મ, મરણનાં પરિભ્રમણનો સંબંધ ઝોછો થશે. માટે જે થાય તે સારા માટે અથવા કર્મના નિયમને અનુસરીને થાય છે. આવા વિચારોનો નિત્ય અભ્યાસ રાખીએ તો મનની વિકળતા હર ભાય છે. કેમકે સંતોષ કે વિચારની પ્રબળ શાંતિમાં, વિકળતા સુખના આકારમાં બદલાઈ ભાય છે.

મનથી થતી ક્રિયા—અને તેની વિરતિ.

આત્મ (પાતાની) ઇચ્છાએ મનન કરવું. અને તેમ કરતાં આત્મ ઇચ્છાએ વિરમવું. આ ઉભય શિષ્યાથી માનસિક બળની અધિક પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યારે આપણે મનન કરતા હોઈએ ત્યારે આપણે આપણું સંપૂર્ણ મન તેમાં સ્થાપન કરવું જોઈએ. તથા સારામાં સારા વિચારો કરવા જોઈએ. જ્યારે મનન કરવાનું કામ સમાપ્ત થાય ત્યારે સંપૂર્ણ રીતે વિરામ કરવો. પણ મોટા ખડકોની સાથે અથડાતા નાવ (નોકા) ની માફક એકવાર મનનો સ્પર્શ કરવો અને ખીજી વાર તેનો ત્યાગ કરવો, વળી ગમે તે જાતનો વિચાર કર્યો તેનો ત્યાગ કરી ત્રીજો વિચાર કર્યો, આવી અનિશ્ચિત સ્થિતિમાં મનને લટકવા દેવું નહિ. જ્યારે કામ ન કરવું હોય ત્યારે યંત્રને ગતિમાન (ચાલતું) રાખવાથી તે ઘસાઈ જાય છે. તેમજ મનની અમૂલ્ય યંત્ર રચનાને, નિષ્પ્રયોજન વારંવાર ભ્રમણ કરતી રાખવામાં આવે તો તેથી કાંઈ પણ ઉપયોગી પરિણામ ઉત્પન્ન કર્યા સિવાય તે જર્જરીત થઈ જાય છે.

વિચારમાંથી વિરતિ પામવી અર્થાત્ મનને શાંતિ આપવી તે મહાન અમૂલ્ય લાભ છે. નિરંતર વિચાર કરવો અને નિરંતર ક્ષય પામવો; શકિતના આ નિર્ચયક વ્યયથી શાંતિ અકસ્માત્ નાશ પામે છે.

જ્યારે કોઈ પણ ઉપયોગી ફલપ્રત્યે વિચારને પ્રેરિત કરવામાં ન આવ્યો હોય ત્યારે વિચાર શક્તિને કેમ નિવૃત્ત કરવી, તે શિષ્યાથી માનસિક રક્ષણ ઘણા કાળ પર્યંત કરી શકાય છે.

વિચારવૃત્તિને નિવૃત્ત કેમ કરવી ?

વિચારવૃત્તિને નિવૃત્ત કરવી, આ કાર્ય સરલ નથી. વિચારક્રિયા કરતાં તે અધિક કઠીણ છે. જ્યાં સુધી તેનો અભ્યાસ સંપૂર્ણ દૈન્ય થાય ત્યાં સુધી થોડો થોડો વખત ચાલુ રાખવો.

પ્રારંભમાં મનને શાંત રાખવામાં પણ શક્તિનો વ્યય થાય છે. જ્યારે અભ્યાસી પૂર્વે કહી આવ્યા તેવા સ્થિર મનન કરવાના કાર્યમાં વ્યાપ્ત હોય ત્યારે તેવામાં તે વિચારને મૂકી દેવો. અને જો મનમાં

અન્ય વિચાર ઉત્પન્ન થાય તો તરતજ તેમાંથી પોતાનું મન નિર્વૃત્ત કરવું (ખેંચી લેવું.) કોઈ પણ વિચાર બળાત્કારે મનમાં આવે તો તેનાથી આગ્રહસહિત પાછું ફરવું. અર્થાત્ પ્રચુત્તર નહિ વાળતાં તે વિચારને મૂકી દેવો—કાઠી નાખવો. જરૂર જણાય તો શાંતિ પ્રાપ્ત કરવાના કારણરૂપ શૂન્યની (આકાશની) કલ્પના કરવી. કેવળ શાંતતા તથા અધિકારનો અનુભવ કરવાનો યત્ન કરવો. આ પ્રમાણે આગ્રહ-સહિત અભ્યાસ કરવામાં આવશે તો, નિર્વૃત્તિ અધિકાધિક મુગમ થશે. સ્વસ્થતા તથા શાંતિ મળશે.

બ્રાહ્મ ભાવની પ્રવૃત્તિઓમાંથી મનને વ્યાવૃત્ત કરવું એ ઉત્તમ ભૂમિકાના પ્રારંભની નિશાની, યા પ્રસ્તાવના કરવા જેવું છે.

મનને શાંતિ આપવાનો સરલ માર્ગ.

મનને અથવા મગજને વિશ્રાંતિ આપવાનો અન્ય માર્ગ અને તે વળી ચિત્તવૃત્તિની નિર્વૃત્તિ કરતાં ઘણું સહેલો માર્ગ વિચારના પરાવર્તન કરવાનો છે.

એકજ શ્રેણિને અનુસરીને જે મનુષ્ય નિરંતર આગ્રહસહિત વિચાર કરતો હોય તેણે અને તેટલી તેનાથી કેવળ ભિન્ન પ્રકારની એક અન્ય વિચાર શ્રેણિ રાખવી જોઈએ કે શ્રેણિ ઉપર તે પોતાનું મન વિશ્રાંતિ માટે પરાવર્તન કરી શકે. જેમ કે, દ્રવ્યાનુયોગનો વિચાર કરનારે, મગજ અથવા મનની વિશ્રાંતિ માટે તે વિચાર શ્રેણિ મૂકી દઈ, શોડો વખત કથાનુયોગ (મહા પુરૂષોનાં ચરિત્રો) ના વિચારની શ્રેણિને અંગીકાર કરવી, અથવા ધ્યાન સમાપ્તિ કર્યા પછી જેમ બાર ભાવના સંબંધી શ્રેણિ સાધકો અંગીકાર કરે છે, તેવીજ રીતે તે વિષયથી જુદા પ્રકારની શ્રેણિ લેવી. આથી થાકેલ કે કંટાળેલ મનને, સહેલા વિષયમાં વિચાર કરવાનું ગમતું હોવાથી તે વિચાર શ્રેણિ છતાં વિશ્રાંતિ પામી શકશે.

જેમ અતિ પરિશ્રમ કર્યા પછી શરીરને વિશ્રાંતિની જરૂર પડે છે, તેમ વિચારના વ્યાયામમાં પણ મનુષ્યને વિશ્રાંતિની જરૂર છે.

જે તેવી વિશ્રાંતિ લેવામાં ન આવે તો શરીર જેમ પક્ષઘાતાદિકથી પીડા પામે છે, તેમ મગજમાં પણ પક્ષઘાત અને વિચારમાં વેલ્લખ થવાની. માટે વિચાર ક્રમના અભ્યાસીઓએ મનને, મગજને, અને શરીરને વિશ્રાંતિ આપવી.

છેવટે એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરી, એકાગ્રતાદ્વારા લય, અને તત્ત્વજ્ઞાન સુપ્રાપ્ત કરવાં. મનની એકાગ્રતા અને તત્ત્વજ્ઞાન કરવામાં જે જે બાબતો ઉપયોગી જણાઈ છે, તે તે બાબતોની સામાન્ય સૂચનારૂપ સંગ્રહ આંહી કરવામાં આવ્યો છે. સાધકોને એકાગ્રતા અને તત્ત્વજ્ઞાન સુલભ થાય તે માટે તેઓએ મનની વિકળ સ્થિતિને સુધારવી, વિચારશક્તિ ખીલવવી, અનેક વિચાર કરવાનો અભ્યાસ રાખવો, આકૃતિ ઉપર કે સદ્ગુણ ઉપર એકાગ્રતા કરી એક વિચારમાં સ્થિર થવાની ટેવ પાડવી, પછી નિર્વિચાર થવું. છેવટે મનની શાંત (ઉપશમ) દશા, લય, અને તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાં. આ પ્રસંગે જે જે સૂચનાઓ બતાવવામાં આવી છે તે તે સૂચનાઓ ઉપર પુરતું લક્ષ આપવું. સાધકો જે આટલી હદની દશા પ્રાપ્ત કરશે તો આગળ શું કરવું તે તેમને પોતાની મેળે સંમજશે. આપણને મહાત્માઓ તરફથી પ્રસાદી શબ્દમાં આવી શકે તેટલી અથવા ખીલને સમજાવી શકાય ત્યાં સુધીજ મળી શકે છે. પણ તે પ્રસાદી આગળનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપે છે.

ઔદાસીન્યપરાયણવૃત્તિઃ કિંચિદપિ ચિંતયેન્નૈવ ॥

યત્સંકલ્પાંકલિપ્તં ચિત્તં નાસાદયેત્સ્થૈર્યં ॥ ૧૯ ॥

વળી ઉદાસીનતામય વૃત્તિઓને કરી, કાંઈ પણ વિચારવું (ચિંતવવું) નહિ, કેમકે સંકલ્પરૂપ ચિન્હથી લેપાયેલું, અર્થાત્ વિકલ્પવાળું મન સ્થિરતા પામતું નથી. ૧૯.

યાવત્ પ્રયત્નલેશો યાવત્સંકલ્પકલ્પના કાપિ ॥

તાવન્ન લયસ્યાપિ પ્રાપ્તિસ્તત્ત્વસ્ય કા તુ કયા ॥ ૨૦ ॥

જ્યાં સુધી મન, વચન, શરીરનો લેશમાત્ર પણ પ્રયત્ન છે, અને જ્યાં સુધી કાંઈ પણ સંકલ્પવાળી કલ્પના છે, ત્યાં સુધી લયની

પદ્મ પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેો તત્ત્વજ્ઞાનની વાતજ શી કરવી. (અર્થાત્ સંકલ્પ વિકલ્પની કલ્પના હોય ત્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન નજ થાય). ૨૦.

ઉદાસીનતાનું ક્ષણ.

યદિદં તદિતિ ન વક્તું સાક્ષાદ્ ગુરુણાપિ હંત શક્યેત ॥

ઔદાસીન્યપરસ્ય પ્રકાશતે તત્સ્વયં તત્ત્વં ॥ ૨૧ ॥

જે પરમતત્ત્વ (પરમાત્મતા) તે આ. એમ કહેવાને સાક્ષાત્ સુદ્ધ પદ્મ શક્તિમાન નથી—તે તત્ત્વ ઔદાસીન્યતામાં તત્પર રહેલા યોગીને, પોતાની મેળે પ્રગટ થાય છે. ૨૧.

ઉદાસીનતામાં રહેવાથી પરમ તત્ત્વમાં લય થવાય, અને ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિ થાય, તે ખતાવે છે.

एकांतेऽतिपवित्रे रम्ये देशे सदा सुखासीनः ॥

आचरणाग्रशिखाग्राच्छिथिलीभूताखिलावयवः ॥ ૨૨ ॥

રૂપં કાંતં પશ્યન્નાપિ શૃણ્વન્નાપિ ગિરં કલમનોજ્ઞામ્ ॥

जिघ्रन्नपि च सुगंधीन्यपि मुंजानो रसास्वादं ॥ ૨૩ ॥

भावान् स्पृश्यन्नापि मृदुलवारयन्नापि च चेतसो वृत्तिम् ॥

परिकलितौદાસીન્યઃ પ્રણહૃવિષયન્નમો નિત્યં ॥ ૨૪ ॥

बहिरंतश्च समंतात् चिंताचेष्टापरिच्युतो योगी ॥

तन्मयभावं प्राप्तः कल्पति भृशमुन्मनीभावं ॥ ૨૫ ॥

ચતુર્ભિઃ કલાપકં.

એકાંત, (નિર્ઝન) પવિત્ર અને રમણીય પ્રદેશોમાં સુખાસને (ગમે તે આસને લાભો વખત સુખે બેસી શકાય તે સુખાસને) બેસી, પગના અંગુઠાથી મસ્તકના અથ ભાગ પર્યંતના સમગ્ર અવયવોને શિથિલ (ઢીલાં) કરી, મનોહરરૂપને બેતી, સુંદર મનોજ્ઞ વાણીને સાંભળતી, સુગંધી પદાર્થોને સુઘટી, રસના આસ્વાદને લેતી, અને કૌમળ પદાર્થોને સ્પર્શતી મનની વૃત્તિઓને નહિ વારતાં છતાં

પણ ઉદાસીનતામાં (નિર્ભયભાવમાં) ઉપયુક્ત, નિરંતર વિષયા-સક્તિ વિનાનો, અને બાહ્ય તથા અંતરથી સર્વથા ચિંતા અને ચેષ્ટા રહિત થએલો ચોગી, તન્મય ભાવને પ્રાપ્ત થઈ, અત્યંત ઉન્મની-ભાવને ધારણ કરે છે. ૨૨-૨૩-૨૪-૨૫.

ગૃહ્ણંતિ ગ્રાહ્યાણિ સ્વાનિ સ્વાનીંદ્રિયાણિ નો રુંધ્યાત્ ॥

ન સ્વલુ પ્રવર્ત્તયેદ્વા પ્રકાશતે તત્ત્વમચિરેણ ॥ ૨૬ ॥

પોતપોતાના વિષયને ગ્રહણ કરતી ઇંદ્રિયોને રોકવી નહિ. (અને પોતે દૃષ્ટા તરિકે જોયા કરવું.) અથવા ઇંદ્રિયોને વિષયો પ્રત્યે પ્રેરવી નહિ. એમ કરતાં થોડા વખતમાં તત્ત્વ પ્રગટ થાય છે. ૨૬.

ચેતોઽપિ યત્ર યત્ર પ્રવર્ત્તે નો તતસ્તતો વાર્ય ॥

અધિકીભવતિ હિ વારિતમવારિતં શાંતિસુપયાતિ ॥ ૨૭ ॥

મદમત્તો હિ નાગો વાર્યમાણોપ્યધિકી ભવતિ યદ્વત્ ॥

અનિવારિતસ્તુ કામાંલ્લબ્ધ્વા શામ્યતિ મનસ્તદ્વત્ ॥ ૨૮ ॥

મન પણ જે જે ઠેકાણે પ્રવર્તતું હોય, તે તે ઠેકાણેથી તેને પાછું વાળવું નહિ, કેમકે વારવાથી તે અધિક (વિશેષ) ઠોડયા કરે છે, અને તેને ન રોકવાથી શાંત થઈ જાય છે. જેમ મદોન્મત્ત હાથીને વારતાં પણ તે અધિક થાય છે (વિશેષ પ્રેરાય છે) અને જ્યારે તેને રોકવામાં નથી આવતો ત્યારે, તે પોતાને જોઈતા વિષયને મેળવીને (પામીને) શાંત થઈ જાય છે, તેમ મન પણ વારવાથી અધિક થાય છે, અને ન વારવાથી પોતાને જોઈતા વિષયને મેળવીને શાંત થાય છે. ૨૭-૨૮.

વિવેચન:—આ શ્લોકના શબ્દાર્થપર વિચાર કરતાં, નીચેની બીના ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે કે, મનને પોતાના પ્રવર્તનમથી પાછું ન વાળવું તે વાત બરાબર છે, પણ તે અમારા સમજ્યા પ્રમાણે ચોવીસમા અને પચીસમા શ્લોક પ્રમાણે વર્તતા ચોગીને માટે યોગ્ય છે. ઔદાસીન્ય ભાવ આબ્યા પછી, નિર્જન સ્થાનમાં જઈ પરમ તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળો ચોગી, મનની કલ્પના માત્રથીજ જુદી જુદી ઇંદ્રિયો દ્વારા જુદા જુદા વિષયોને અનુભવ લેતો હોય, તેવામાં

મન એકાદ વિષયમાં લીન થાય તો તેને ત્યાંથી બળ કરી પાછું ખેંચવું નહિ, પણ જે વિષયમાં તે આનંદ માનતું હોય તે વિષયનો આનંદ તેને મનથીજ લેવા દેવો. અને જ્યારે તે વિષયનો આનંદ લેતાં મન કંટાળશે ત્યારે તે પોતાની મેળે થાકીને ઠેકાણે આવશે. જેમકે મન સુવાસ લેવામાં લુપ્ત થયું છે, અને તે અંપકના પુલ્કની વાસનાનો આનંદ લોગવે છે, અને ત્યાંથી પાછું વળતું નથી. તો તે મનની ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી તેને તેમ કરવા દેવું. આમ કરવાથી તે ઠેકાણે આવશે. પણ આ આશ્રવ છે માટે આત્મચિંતનજ કરવું જોઈએ, અથવા પ્રણવનો બપ કરવો જોઈએ; એમ વિચાર કરી જો મનને તેના ઇચ્છિત વિષયમાંથી પાછું ખેંચવામાં આવે તો, તે જેમ મહોન્મત્ત હાથી ઠેકાણે આવતાં મહેનત આપે છે, તેમ યોગીરાજને અત્યંત ત્રાસ આપશે, અને ઘણું કરીને ઠેકાણે આવશેજ નહિ. તેથી મનની સાથે ખેંચ ન કરતાં તેને પોતાની મેળેજ થાકવા દેવું. આજ અભિપ્રાય આનંદધનજી મહારાજે સત્તરમા કુંથુનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં કહ્યો છે. “ આગમ આગમધરને હાથે, નાચે કેમ કરી આંકું. ” એટલે કે આ મને, જો એકાદ વિષયને પસંદ કર્યો, તો પછી તેમાંથી તેને જોર કરીને કાઢવું અશક્ય જેવું થઈ પડે છે. માટે શાસ્ત્રકારે ૨૭-૨૮ શ્લોકમાં અમુક વિષયમાં પ્રવર્તતાં મનને તે વિષયમાં પ્રવર્તવા દેવું અને તેમ કરીને તેને થકાવીને ઠેકાણે લાવવાનો માર્ગ બતાવ્યો છે. અને તે પણ યોગ્ય લાગે છે. પરંતુ અહીંયાં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે, જ્યાં સુધી શ્લોક ૨૫-૨૬ માં બતાવેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ નથી ત્યાં સુધી આ મનને જોરથી પણ વિષયમાં જતું રોકવાનું છે. કહાય તેમ ન કરતાં મનની ઇચ્છાનુસાર શરીરને વર્તવા દેવામાં આવશે, તો પછી આ મન મોટું અનર્થ કરનારું નીવડશે, ચિદાનંદજી મહારાજ કહે છે કે “ જેમ જેમ અધિક વિષયસુખ સેવે તેમ તેમ તૃષ્ણા દીપે. ” એટલે કે જેમ જેમ વિષયો મનની ઇચ્છા પ્રમાણે સેવવામાં આવશે, તેમ તેમ તે નવા વિષયો શોધતું જશે. આજે એક તો કાલે બે, એમ આ મનની તૃષ્ણા વધતી જશે. અને તેમ કરતાં આખી જીવિતી સુધીમાં

પણ આ મન વિષયોથી કંટાળશે નહિ, પણ વધારે ને વધારે વિષયો સેવવા ઇચ્છશે. માટે આ પ્રયોગમાં લખવા-કહેવાનો આશય એવો છે કે જેમને ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થઈ છે, પરમતત્ત્વ શોધવાને જેઓ નિર્જન સ્થાનમાં મુખાસને ધીરાજ્યા છે, અને મનને જુદી જુદી આત્મવિચારણામાં રોકવામાં આન્યું છે, તે વખતે માત્ર એકાદ ઇન્દ્રિય વિષયમાં મન લુપ્ત થાય તો ત્યાંથી તેને બેર કરીને પાછું ન વાળતાં થકાવી નાંખીને પાછું વળવા દેવું. આવા ગૂઢ આશયને નહીં સમજતાં આ યોગશાસ્ત્રના અને તેના જેવાજ ધીજ શાસ્ત્રનાં વચનોથી ફેટલાક આત્માર્થી મુનિજનો પણ ક્ષમાયા છે અને તે એવી રીતે કે, આત્મજ્ઞાન થઈ ગયું છે, હવે મન વિષયમાં લય છે તો તેને થકાવીને ઠેકાણે લાવીશું, એમ ધારી મનની કલ્પના પ્રમાણે શરીરને પ્રવર્તાવતાં, મન પાછું ન વળતાં નવા નવા વિષયો તરફ જવાતું ચાલુ રાખે છે, અને આમ થવાથી એક પરમ તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા છતાં મનની ઇચ્છાનુસાર વર્તન કરવાથી લોકોમાં નિંદાતું ભાજન થયા છે, એટલુંજ નહિ પણ તત્ત્વપ્રાપ્તિને બદલે દુર્ગતિ-પ્રાપ્તિનાં સાધન, આવાં વર્તનથી મેળવતાં દેખાય છે. માટે મુનિજનોને સાવધ રહેવા આ વિજ્ઞપ્તિ છે. મનના સ્વભાવ માટે એક આધુનિક કવિની ઉક્ત કીક લાગવાથી નીચે લખી છે.—

દોકરો જતો હોય દડો દડાણે,
 રોકરો ન રોકાય કદી પરાણે;
 તેને કદી ઠોકર કીક મારો,
 તો કેમ તે બંધ પડે ખીચારો.
 તેની રીતે નિચ પથે જનારૂં,
 સદાય છે અંતર આ તમારૂં;
 તેને કદી જો અનુકૂળ થાયો,
 તો જેસમાં આખર જોટ ખાયો.

માટે મનને ઇચ્છિત વિષયો ભોગવવા કઈ તેને થકાવીને લાવીશું એ પ્રયોગ કરતાં ઘણાજ સાવધ રહેવાની જરૂર છે. વિ. મા. ચે.

મનઃસ્થિરતા ઉપાય.

યદિં યથા યત્ર યતઃ સ્થિરીભવતિ યોગિનશ્ચલં ચેતઃ ॥

તદિં તથા તત્ર તતઃ કયંચિદપિ ચાલયેન્નૈવ ॥ ૨૯ ॥

અનયા યુક્ત્યાભ્યાસં વિદ્ધાનસ્યાતિલોલમપિ ચેતઃ ॥

અંગુલ્યપ્રસ્થાપિતદંડ ઇવ સ્થૈર્યમાશ્રયતિ ॥ ૩૦ ॥

બ્યારે, બેમ, બે ઠેકાણે, બેનાથી, યોગીનું અપણ ચિત્ત સ્થિર થાય, ત્યારે, તેમ, તે ઠેકાણે, તેનાથી, જરા પણ ચલાવવું નહિ. આ યુક્તિએ અભ્યાસ કરનારનું મન-ઘણું અપણ હોય તોપણ આંગુલીના અથ ભાગ ઉપર સ્થાપન કરેલા દંડની માફક સ્થિરતાને આશ્રય કરે છે, સ્થિર થાય છે. ૨૯-૩૦.

દૃષ્ટિજય ઉપાય.

નિઃસૃત્પાદૌ દ્વષ્ટિઃ સંલીના યત્ર કુત્રચિત્સ્થાને ॥

તત્રાસાદ્ય સ્થૈર્યં જનૈઃ જનૈર્વિલયમામોતિ ॥ ૩૧ ॥

સર્વત્રાપિ પ્રસૃતા પ્રત્યગ્મૂતા જનૈઃ જનૈર્દૃષ્ટિઃ ॥

પરતત્ત્વામલમુકુરે નિરીક્ષતે હ્યાત્મનાત્માનમ્ ॥ ૩૨ ॥

દૃષ્ટિ પ્રથમ નીકળીને, -ગમે તે સ્થાને લીન થાય છે. ત્યાં સ્થિરતા પામીને, હળવે હળવે ત્યાંથી વિલય પામે છે, (પાછી હડે છે.) એમ સર્વ ઠેકાણે ફેલાયેલી અને ત્યાંથી હળવે હળવે પાછી હડેલી દૃષ્ટિ, પરમ તત્ત્વરૂપ નિર્મલ આરિસામાં આત્મા વડે કરી, આત્માને જીએ છે. ૩૧-૩૨.

વિવેચનઃ—આખા વિશ્વમાં ઇચ્છામાં આવે ત્યાં રોકી શકાય તેવી દૃષ્ટિને, ત્રાટક કરનાર પ્રથમ એક કાળા બિંદુપર, અથવા સ્ફટિકના કે પીળા ચળકતા પદાર્થ પર રોકે છે. અને ત્યાં સ્થિર થતાં ધીમે ધીમે તેને નાસિકાના અથ ભાગ પર લાવે છે, અને ત્યાં સ્થિર થતાં પછી ત્યાંથી ખસેડી કપાળની વચ્ચે સ્થાપન કરે છે અને ત્યાર પછી શુદ્ધી આજ્ઞાનુસાર તેને અંતરમાં રોકી, સ્થિર કરી પરમ તત્ત્વનો અનુભવ કરે છે. સામાન્યપણે અમે આ ક્રમ જણાવ્યો છે,

પણ વિશેષ પ્રસંગે અને વિશેષ અભ્યાસીને, આ ક્રમની પણ જરૂર નથી, તે પોતાને યોગ્ય લાગે અથવા અનુકૂળ આવે તેવે ક્રમે દૃષ્ટિને સ્થીર કરી અંતરદૃષ્ટિ કરે છે. આ વાતના અનુભવોદનમાં અન્ય મતના એક સાધુનું વચન અત્રે ટાંકવું ઉચિત જણાયું છે, તે આ પ્રમાણે છે:—

હે દિલગે, દિલદાર સહી
અખીયાં ઉલટી કરતાહીં દીગેએ.

દીલદાર-પરમાત્મા પોતામાંજ છે. તેને આંખો ઉઘટાવીને ભેધ લેવો. મતલબ કે જે અશુ સુલટી રાખી આપણે જગતનાં પદાર્થો ભેધએ છીએ તે અશુને જગતના પદાર્થો ભેવાના કામમાંથી રોકી બાહ્યદૃષ્ટિ બંધ કરી, અંતરદૃષ્ટિએ પૂર્વોક્ત રીત્યા યા બીજી રીતે ભેશે તેા તમને પોતાને, પોતાથી, પોતામાં, પરમાત્મા જણાશે.
વિ. મા. ઘે.

મન છતવાનો ઉપાય.

આંદાસીન્યનિમગ્નઃ પ્રયત્નપરિવર્જિતઃ સતતાત્મા ॥

ભાવિતપરમાનંદઃ ક્વચિદપિ ન મનો નિયોજયતિ ॥ ૩૩ ॥

કરણાનિ નાધિતિષ્ઠંત્યુપેક્ષિતં ચિત્તમાત્મના જાતુ ॥

ગ્રાહ્યો તતો નિજનિજે કરણ્યાન્યપિ ન પ્રવર્તેતે ॥ ૩૪ ॥

નાત્મા પ્રેરયતિ મનો ન મનઃ પ્રેરયતિ યદિં કરણાનિ ॥

ઉભયન્નરૂં તદિં સ્વયમેવ વિનાશમામોતિ ॥ ૩૫ ॥

નિરંતર ઉદાસીનતામાં મગ્ન થયેલા, પ્રયત્ન વિનાના અને પરમાનંદ દશાની લાવના કરતા આત્માએ, 'કોઈ પણ ઠેકાણે મનને ભેડવું (પ્રેરવું) નહિ. આ પ્રમાણે થવાથી, આત્મા વડે ઉપેક્ષા કરાયેલું' મન, કોઈ વખત ઈંદ્રિયોનો આશ્રય કરતું નથી (પ્રેરતું નથી.) અને મનના આશ્રય વિના ઈંદ્રિયો પણ, પોતપોતાના વિષયોપ્રત્યે પ્રવર્તતી નથી. (જ્યારે) આત્મા મનને પ્રેરણા કરતો નથી, અને મન જ્યારે ઈંદ્રિયોને પ્રેરણા કરતું નથી ત્યારે જેઉ તરફથી શ્રદ્ધ થયેલું' મન પોતાની મેળેજ વિનાશ પામે છે. ૩૩, ૩૪, ૩૫.

મનોબળયનું કૃપા.

નષ્ટે મનસિ સમંતાત્ સકલં વિલયં સર્વતો યાતે ॥

નિષ્કલમુદેતિ તત્ત્વં નિર્વાતરથતથિદીપવત્ ॥ ૩૬ ॥

મનને વિષે પ્રેરક પ્રેર્યતા ભાવ બન્ને બાબુથી નષ્ટ થયે છે, તથા ચિંતા, સ્મૃત્યાદિ વ્યાપાર સર્વથા વિલય થયે, વાયરા વિનાના સ્થાનમાં રહેલા દીપકની માફક નિષ્કલ, (કર્મની કળા વિનાનું) તત્ત્વ ઉદય થાય છે. અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૬.

તત્ત્વજ્ઞાન થયું કે નથી થયું તેની નિશાની.

અંગમૃદુત્વનિદાનં સ્વેદનમર્દનવિવર્જનેનાપિ ॥

સ્નિગ્ધિકરણમતૈલં પ્રકાશમાનં હિ તત્ત્વમિદં ॥ ૩૭ ॥

બ્યારે આ તત્ત્વ પ્રકાશમાન થાય છે ત્યારે સ્વેદન (પરસેવો) અને મર્દન કર્યો સિવાય પણ શરીર કોમળ (સુંવાળું) થાય છે. અને તેલ વિના સ્નિગ્ધ થાય છે. (આ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્તિની નિશાની છે) ૩૭.

તત્ત્વજ્ઞાનં થયાના બીજા પણ અત્યયો બતાવે છે.

અમનસ્કતયા સંજાયમાનયા નાશિતે મનઃશલ્યે ॥

શિથિલીભવતિ શરીરં છત્રમિવ સ્તબ્ધતાં ત્યક્ત્વા ॥ ૩૮ ॥

અમનસ્કપાણું (ઉન્મત્તી ભાવ) ઉત્પન્ન થવા વડે કરી, મનનું શલ્ય નાશ પામે, છત્રની -માફક, સ્તબ્ધતા (અછલકતા) નો ત્યાગ કરી, શરીર શિથિલ થાય છે.

શલ્યીભૂયસ્પાંતઃકરણસ્ય ક્લેશદાયિનઃ સતતં ॥

અમનસ્કતાં વિનાન્યત્ વિશલ્યકરણૌષધં નાસ્તિ ॥ ૩૯ ॥

શલ્યરૂપ અને નિરંતર કલેશ આપનાર પાંતઃકરણનું, શલ્ય રહિત કરવાનું, અમનસ્કતા (ઉન્મત્તી ભાવ) સિવાય, બીજું કોઈ ઔષધ નથી. ૩૯.

ઉન્મની ભાવનું ક્ષણ.

કદલીવચ્ચાવિદ્યા લાલેન્દ્રિયપત્રકા મનઃકંદા ॥ ॥

અમનસ્કફલે દૃષ્ટે નશ્યતિ સર્વમકારેણ ॥ ૪૦ ॥

અપણ ઈન્દ્રિય રૂપ પત્રોવાળી અને મનરૂપ સ્કંદવાળી, અવિદ્યા રૂપ કેળ, અમનસ્કતારૂપ ક્ષણ દેખ્યે છતે, સર્વ પ્રકારે નાશ પામે છે. ૪૦.

વિવેચન:—કેળને ક્ષણો આંચા પછી કાપી નાખવામાં આવે છે, કેમકે ફરી તેમાં ક્ષણો લાગતાં નથી.

તેથીજ કહેવામાં આંચું છે કે, ક્ષણો દેખવા પછી જેમ કેળનો નાશ થાય છે તેમજ, પાંદડાં તથા સ્કંધરૂપ ઈન્દ્રિય અને મનોવાળી અવિદ્યા (અજ્ઞાન મિથ્યાત્વ) રૂપ કેળ અમનસ્કતા રૂપ ક્ષણ દેખ્યા પછી નાશ પામે છે.

મનને છૂતવામાં ઉન્મનીભાવ મૂળ કારણ છે.

અતિચંચલમતિસૂક્ષ્મં સુદુર્લભં વેગવત્તયા ચૈતઃ ॥

અશ્રાંતમપ્રમાદાદ્અમનસ્કશલાકયા મિંચાત્ ॥ ૪૧ ॥

અતિ અપણ, અતિ સૂક્ષ્મ અને વેગવાન હોવાથી દુઃખે રોકી શકાય તેવા મનને, વિશ્રામ લીધા સિવાય અને પ્રમાદ રહિત થઈ અમનસ્કરૂપ શલાકા (શળી) વડે કરી, લેદી નાંખવું (લેદવું-વિધવું) ૪૧.

અમનસ્કના ઉદયની નિશાની.

વિશ્લિષ્ટમિવ પ્લુષ્ટમિવોઢીનમિવ પ્રલીનમિવ કાર્યં ॥

અમનસ્કોદયસમયે યોગી જાનાત્યડસત્કલ્પં ॥ ૪૨ ॥

અમનસ્કના ઉદય વખતે, યોગી પોતાના શરીરને વિખરાઈ ગયું હોય, ગળી ગયું હોય, ઉડી ગયું હોય, કે વિલય થઈ ગયું હોય તેમ અવિદ્યામાન બાણે છે. (અર્થાત્ પોતાની પાસે શરીર નથી તેમ બાણે છે) ૪૨.

સમદૈરિન્દ્રિયમુજગૈ રાહિતૈ વિમનસ્કનવમુઘાકુંઢે ॥

મયોઽનુભવાતિ યોગી પરામૃતાસ્વાદમસમાર્નં ॥ ૪૩ ॥

મદોન્મત્ત ઈન્દ્રિય રૂપ સર્પ વિનાના, ઉન્મનીભાવ રૂપ નવીન અમૃતના કુંડમાં મગ્ન થએલો યોગી અસદૃશ અને ઉત્કૃષ્ટ તત્ત્વામૃતના આસ્વાદનો અનુભવ કરે છે. ૪૩.

રેચકપૂરકકુંભકકરણાભ્યાસક્રમં વિનાપિ સ્વલુ ॥

સ્વયમેવ નશ્યતિ મરુત્ વિમનસ્કે સત્યડ્યત્નેમ ॥ ૪૪ ॥

અમનસ્કતાની પ્રાપ્તિ થયે છતે, રેચક, પૂરક, કુંભક અને આ-
સનના અભ્યાસ ક્રમ વિના પણ પ્રયત્ન વિના પોતાની મેળેજ પવન
નાશ પામે છે. ૪૪.

ચિરમાહિતમયત્નૈરપિ ધર્તું યો હિ શક્યતે નૈવ ॥

સત્યેઽમનસ્કે તિષ્ઠતિ સ સમીરસ્તત્ક્ષણાદેવ ॥ ૪૫ ॥

ઘણા લાંબા વખત પ્રયત્ન કરવા વડે કરીને પણ જે વાયુ ધારી
શકાતો નથી, તે વાયુ ઉન્મળીલાવની પ્રાપ્તિથી તત્કાળ એક ઠેકાણે
રોકાઈ રહે છે. ૪૫.

યાતેઽભ્યાસે સ્થિરતામુદયતિ વિમલે ચ નિષ્કલે તત્ત્વે ॥

મુક્ત ઇવ ભાતિ યોગી સમૂલમુન્મૂલિતશ્વાસઃ ॥ ૪૬ ॥

આ અભ્યાસમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયે છતે અને નિર્મળ તથા
કર્મભળ વિનાનું તત્ત્વ ઉદય પામ્યે છતે, મૂલથી શ્વાસનું ઉન્મૂલન
કરી, યોગી મુક્ત થએલાની માફક શોભે છે. ૪૬.

યો જાગ્રદવસ્થાર્યાં સ્વસ્થઃ સુપ્ત ઇવ તિષ્ઠતિ લયસ્થઃ ॥

શ્વાસોચ્છ્વાસવિહીનઃ સ હીયતે ન સ્વલુ મુક્તિજુષઃ ॥ ૪૭ ॥

બગૃતાવસ્થામાં આત્મભાવમાં રહેલો યોગી લય અવસ્થામાં
(ધ્યાનની એક અવસ્થામાં) સુતેલાની માફક રહે છે. તે લય અવ-
સ્થામાં શ્વાસોશ્વાસ વિનાના સિદ્ધના શુભોથી તે યોગી કાંઈ ઉતરતો
(ઓછાશવાળો જણાતો) નથી. ૪૭.

જાગરણસ્વપ્નજુષો જગતીતલવર્તિનઃ સદા લોકાઃ ॥

તત્ત્વચિદો લયમગ્રા નો જાગ્રતિ શેરતે નાપિ ॥ ૪૮ ॥

આ પૃથ્વી તલ ઉપર રહેવાવાળા લોકો, નિરંતર બગૃત અને
સ્વપ્ન અવસ્થા અનુભવે છે. પણ લયમાં મગ્ન થએલા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ
બગતા પણ નથી, અને સુતા પણ નથી. ૪૮.

ભવતિ સ્વલુ શૂન્યભાવઃ સ્વમે વિષયગ્રહ્ય જાગરણે ॥

एतद्द्वितीयमतीत्याऽनंदमयवस्थितं तत्त्वं ॥ ૪૯ ॥

સ્વપ્ન દશામાં અરેખર શૂન્યભાવ હોય છે, અને બાહ્ય દશામાં
બગવા પછી પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું ગ્રહણ થાય છે. આ જે
અવસ્થાને ઓળંગીને આનંદમય તત્ત્વ રહેલું છે. ૪૯.

ભવોને ઓળખો અને ઉપદેશનું રહસ્ય.

કર્માણ્યપિ દુઃસ્વક્રુતે નિષ્કર્મત્વં સુસ્વાય વિદિતં તુ ॥

ન તતઃ પ્રયતેત કથં નિઃકર્મત્વે સુલભમોક્ષે ॥ ૬૦ ॥

કર્મો દુઃખને માટે છે, (અર્થાત્ કર્મોથી દુઃખ થાય છે.) અને કર્મ રહિત થવું તે સુખને માટે છે એમ તમે જાણ્યું તો નિષ્કર્મ-રૂપ, (કાંઈ પણ ક્રિયા ન કરવા રૂપ) સુલભ મોક્ષ માર્ગને વિષે શા માટે પ્રયત્ન નથી કરતા ? ૫૦

મોક્ષોઽસ્તુ માસ્તુ યદિ વા પરમાનંદસ્તુ વેદ્યતે સ સ્વહુ ॥

યસ્મિન્નિસ્તિલસુસ્વાનિ પ્રતિભાસંતે ન કિંચિદિવ ॥ ૬૧ ॥

મોક્ષ થાઓ અથવા ન થાઓ, (કાલાંતરે થાઓ) પણ ધ્યાનથી થતો પરમાનંદ તો આંહી ખરેખર લોગવીએ છીએ, જે પરમાનંદની આગળ આ હુનિયાનાં સમગ્ર સુખો એક તૃણુની માફક પ્રતિભાસમાન થાય છે. ૫૧.

મધુ ન મધુરં નૈતા શીતાસ્તિવપસ્તુહિનદ્યુતે—

રમૃતમમૃતં નામૈવાસ્યાઃ ફલે તુ સુધા સુધા ॥

તદલમમુના સંરંભેણ પ્રસીદ સસ્ત્રે મનઃ

ફલમવિકલં ત્વચ્ચૈવૈત્ પ્રસાદમુપેયુષઃ ॥ ૬૨ ॥

આ ઉન્મનીલાવનાં ફળ આગળ, મધુ તે મધુર નથી, આ અંદ્રમાની કાંતિ તે શીતળ નથી, અમૃત તે નામ માત્ર અમૃત છે, અને સુધા તો ફેગટ છે. માટે હે મન મિત્ર, આ (નાશ ભાગના) પ્રયાસથી શરૂ. મારા ઉપર તું પ્રસન્ન થા; કેમકે આ તત્ત્વજ્ઞાનનું નિર્દોષ ફળ મેળવવું તે તારા પ્રસન્ન થવા થકીજ મળી શકે તેમ છે. ૫૨.

સત્યેતસ્મિન્નરતિરતિદં ગૃહ્યતે વસ્તુ દુરા—

દપ્યાસન્નેપ્યસતિ તુ મનસ્યાપ્યતે નૈવ કિંચિત્ ॥

પુંસામિત્યપ્યવગતવતામુન્મનીભાવહેતા—

વિચ્છા વાઢં ન ભવતિ કથં સદ્ગુરૂપાસનાયાં ॥ ૬૩ ॥

સદ્ગુરૂની ઉપાસના કરવાથી અરતિને આપવાવાળી વ્યાઘ્રાદિ વસ્તુ અને રતિને આપવાવાળી વનિતાદિ વસ્તુઓને મનુષ્યો દૂરથી પણ અહીંયા સ્વાધીન કરી શકે છે. તેજ મનુષ્યો સદ્ગુરૂની ઉપાસનાના અભાવે

નજીક રહેલી પણ વસ્તુ ગ્રહણ કે સ્વાધીન કરી શકતા નથી. આણું જાણવા છતાં, ઉત્તમની ભાવના હેતુભૂત સદ્ગુણની ઉપાસનાના સંબંધમાં મનુષ્યોને ચોતાના વિષે ગાઠ (અત્યંત) ઇચ્છા કેમ થતી નથી? ૫૩.

અમનસ્કતાના ઉપાયભૂત આત્માને પ્રસન્ન કરવા માટે
આચાર્યશ્રીનો આત્મા પ્રત્યે ઉપદેશ.

તાંસ્તાનાસ્પરમેશ્વરાદપિ પરાન્ માવૈઃ પ્રસાદં નયં-
સ્તૈસ્તૈસ્તત્તદુપાયમૂઢ ભગવન્નાત્મન્ કિમાયાસ્યસિ ॥

હંતાસ્ત્માનમપિ પ્રસાદય મનાગ્યેનાસતાં સંપદઃ

સામ્રાજ્યં પરમેષ્ઠિ તેજસિ તવ પ્રાજ્યં સમુજ્જૃંભતે ॥ ૫૪ ॥

હે ઉપાયમૂઢ, હે ભગવાન ! હે આત્મન, ધન, યશાદિ તે તે પ્રકારના ભાવે કરી, આ પરમેશ્વરથી લઈ અપર દેવી દેવળાં પ્રમુખને પ્રસન્ન કરતો, શા માટે પ્રયાસ કરે છે ? અરે ! આત્માને તું એક થોડો પણ પ્રસન્ન કર. તેથી આ પુદ્ગલિક સંપદા તો દૂર રહે, (અર્થાત્ તે તો મળશેજ) પણ પરમ તેજ-પરમાત્મતા તેનું મહાન્ સામ્રાજ્ય પણ તને મળશે ૫૪.

યા શાસ્ત્રાત્સુગુરોર્મુસ્વાદત્તુભવાચ્ચાજ્ઞાયિ કિંચિત્કવચિત્ ॥

યોગસ્યોપનિષદ્ વિવેકિપરિષ્ણેતશ્ચમત્કારિણી ॥

શ્રીચૌલુક્યકુમારપાલનૃપતેરત્યર્થમભ્યર્થના-

દાચાર્યેણ નિવેષિતા પથિ ગિરાં શ્રીહેમચંદ્રેણ સા ॥ ૫૫ ॥

વિવેકી પર્યાકાના ચિત્તને અમત્કાર કરવાવાળી યોગશાસ્ત્રની ઉપનિષદ્, (યોગ સંબંધી રહસ્ય) જે શાસ્ત્રથી, સદ્ગુણના મુખથી અને અનુભવથી, કાંઈક, કોઈ ઠેકાણે મેં જાણી, તે શ્રીમાન્ ચૌલુક્ય વંશના કુમારપાળરાજાની અત્યંત પ્રાર્થનાથી આચાર્ય શ્રીમાન્ હેમચંદ્ર વાણીના માર્ગમાં સ્થાપન કરી, (અર્થાત્ શાસ્ત્રદ્વારા પ્રકાશિત કરી.) ૫૫.

इति श्री परमार्हत् श्रीकुमारपाल भूपाल शुश्रूषिते आचार्यश्री-
हेमचंद्र विरचिते अध्यात्मोपनिषद्भास्ति संजात पट्टबंधे श्रीयोगशास्त्रे
पंन्यास श्री कमलविजयगणि शिष्य मुनि श्री केशरविजयगणि कृत
बालावबोधे द्वादशः प्रकाशः ॥

समाप्तम्.

અવસ્ય વાંચો.

શ્રીમદ્ વ્યુક્તિસાગરજી ગ્રન્થ માળા.

અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ

તરફથી

પ્રગટ થયેલ પુસ્તકો.

આ ગ્રન્થમાળામાંના ગદ્ય અને પદ્યના દરેક ગ્રન્થો વાંચીને મનન કરવા લાયક છે. સુનીશ્રીની લેખ શેઠી સમસાવવાળી હોવાથી દરેક ધર્મીઓ પ્રેમપુર્વક વાંચે છે, ગ્રન્થો અધ્યાત્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે.

આવા ઉત્તમ ગ્રન્થો તદ્દન નજીવી કીંમતે પ્રગટ કરવાની પહેલ આ મંડળેજ કરી છે. ગ્રન્થો જોઈ ખાત્રી કરો.

પ્રગટ થયેલ ગ્રન્થો.

ગ્રન્થાક.	કી. રૂ. આ. પાઈ.
૦. ભજન સંગ્રહ ભાગ ૧ લો.... ૦—૮—૦
૧. અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાનમાળા ૦—૪—૦
૨. ભજન સંગ્રહ ભાગ ૨ જો. ૦—૮—૦
૩. " " ભાગ ૩ જો ..	. ૦—૮—૦

૪. સમાધી શતકમ્....	૦—૮—૦
૫. અનુભવ પચ્ચિસી....	૦—૮—૦
૬. આત્મ પ્રદીપ....	૦—૮—૦
૭. ભજન સંગ્રહ ભાગ ૪ થી.	૦—૮—૦
૮. પરમાત્મ દર્શન....	૦—૧૨—૦
૯. પરમાત્મ જ્યોતી....	૯—૧૨—૦
૧૦. તત્ત્વ ધિંદુ....	૦—૪—૦
૧૧. ગુણાનુરાગ (આવૃત્તી ધીલ)	૦—૧—૦
૧૨. ૧૩ ભજન સંગ્રહ ભાગ ૫ મો તથા જ્ઞાનદિપીકા	૦—૬—૦			
૧૪. તીર્થયાત્રાનું વીમાન	૦—૧—૦
૧૫. અધ્યાત્મ ભજન સંગ્રહ....	૦—૬—૦

છપાતા ગ્રન્થો.

ગુરુબોધ, તત્ત્વ જ્ઞાન દિપીકા, ગહુંદી સંગ્રહ, ભજન સંગ્રહ ભાગ છઠ્ઠો (કંવાલિ)—યોગ દીપક.

ગ્રન્થો નીચલા સ્થળેથી વેચાણ મળશે.

અમદાવાદ—જૈન બોર્ડિંગ—ડે. નાગોરી શરાહ.

મુંબાઈ—ગેસર્સ મેઘલ હીરલ કં. ડે. પાચધુણી.

” શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ ડે. અંબાગલી.

શ્રી મુંબઈ માંગરોળ જૈન સભા

તરફથી

પ્રગટ થએલ ગ્રન્થો.

ગ્રન્થ નં. ૧

શ્રી જૈન સંગીત-રાગમાળા—જેમાં હારમોનીયમ વગાડવાની તથા ચાવીની સમજ, તબલાના યોદ્ધો, સરગમો વિગેરે ગાયનકળાને લગતી સર્વ સમજ તથા ગુણવિદ્યાસ ચોવીસી તથા ભક્તામરસ્તોત્ર મૂળ-અર્થ-સ્તવન સહીત, અધ્યાત્મિક-પ્રાચીન પંડીતોના બનાવેલા તથા હાલના જમાનાને અનુસરતા નાટકના રાગોના સ્તવનો, આરતી, મંગળ દીવો, ચૈત્યવંદન ચોવીસી, શોચ ચોવીસી, સમાયો, સામાયક લેવા પારવાનો વિધિ વિગેરે ઘણી બાબતોનો સંગ્રહ છે. કીંમત રૂ. ૧૧.

ગ્રન્થ નં. ૨

શ્રાવક ધર્મ સંહિતા—(ધર્મ ખિંદુ પ્રથમ ભાગ) આ ગ્રંથ હરિભદ્ર સૂરિજીના રચેલા ધર્મ ખિંદુ નામના અમોઘ ગ્રંથ ઉપરથી લખવામાં આવેલો છે. તેમાં શ્રાવકોનો સાધારણ ધર્મ જેવો કે વૈભવ ન્યાયથી મેળવવાની જરૂર, વિવાહ કરવાની રીતિ, વિવાહનું ફળ, કુલીન સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવાના ઉપાય, વિગેરે વિગેરે વિષયોનું વર્ણન કર્યો બાદ શ્રાવકોને યોગ્ય કરવાની રીતિ કહેલી છે અને પછીથી શ્રાવકોના બાર વ્રતનું વર્ણન ઘણાજ વિસ્તારથી કરેલું છે અને શ્રાવક ધર્મ બરાબર પાળવાથી સાધુ ધર્મ પાળવાની યોગ્યતા સહજ થાય છે. વિગેરે વિગેરે બાબતો ઉત્સર્ગ અપવાદ સહિત વર્ણવેલી છે. જે વાંચવાથી ખાતરી થશે. ઘટાડેલી કી. ૦—૮—૦

ગ્રન્થ નં. ૩

યોગ શાસ્ત્ર.

મળવાનું ઠેકાણું,
મેસર્સ મેઘજી હીરજીની કંપની.
પાયધુની નં. ૫૬૬-મુંબઈ.

હવે માત્ર જુજ નકલોજ શીલક છે માટે ંહેલો તે ખહેલો !

મલયા સુંદરી.

(રચનાર પન્યાસ કેશરવિજયભ.)

કૃત્રીમ નૌવેલોને ભુલાવનાર, તત્વજ્ઞાનને સમજવનાર, કર્મની વિચીત્ર ગતીનો અપુર્વ નમુનો એવો આ ગ્રન્થ હોવાથી તેની ૧૨૦૦ નકલો જુજ વખતમાં ખપી ગઈ છે. કીમત માત્ર ૦-૧૦-૦.

બુદ્ધિ પ્રભાના આહકો માટે ક્રી. ૦-૬-૦ રાખવામાં આવી છે પણ જ આહકોનું લવાજમ વસુલ આબ્યું હોય તેનેજ તે કીમતે મળે છે.

બુદ્ધિ પ્રભાના આહક થનારને આવી રીતે કટલાક ખીજ લાભો પણ અપાય છે માટે તેના આહક ના હોય તો જરૂર થાઓ, મીત્રોને થવા લલામણુ કરો. એક પંથ બે કાજ સરે છે. બોડીંગને સહાય કરવાનું પુણ્ય હાંશીલ થાય છે અને સદ્જ્ઞાનનું વાંચન મળે છે.

લખો—જૈન બોડીંગ—અમદાવાદ.

કે. નાગારીસરાહ.

